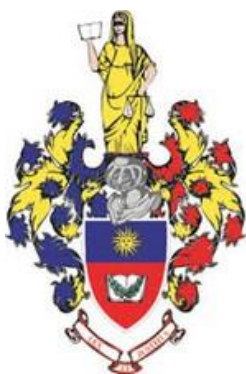

**ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ ЗАХІДНИЙ
РЕГІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ (ЛИТВА)**

ЗБІРНИК ТЕЗ

**Міжнародної науково-практичної конференції
Двадцять четверті осінні юридичні читання
«Захист прав людини в Україні в умовах
воєнного стану та у післявоєнний період»,
*присвяченої 75-й річниці прийняття Європейської
конвенції з прав людини***

м. Хмельницький
23 жовтня 2025 року

УДК 341.231.14

А 43

А 43 Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції Двадцять четверті осінні юридичні читання «Захист прав людини в Україні в умовах воєнного стану та у післявоєнний період» (м. Хмельницький, 23 жовтня 2025 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2025. 392с.

ISBN 978-617-7572-56-4

У збірнику представлені тези доповідей, які були подані на Міжнародну науково-практичну конференцію Двадцять четверті осінні юридичні читання «Захист прав людини в Україні в умовах воєнного стану та у післявоєнний період», що відбулась у Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова 23 жовтня 2025 року. Збірник розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти і наукових установ, здобувачів вищої освіти, практичних працівників і широкий читацький загал. Організаційний комітет Міжнародної науково-практичної конференції Двадцять четверті осінні юридичні читання «Захист прав людини в Україні в умовах воєнного стану та у післявоєнний період» не завжди поділяє думку учасників конференції. Основний матеріал доповідей подано в авторській редакції. Повну відповідальність за достовірність та якість поданого матеріалу несуть учасники конференції, їхні наукові керівники, рецензенти та структурні підрозділи закладів вищої освіти і наукових установ, які рекомендували ці матеріали до друку.

УДК 341.231.14

© Колектив авторів, 2025 ©
Хмельницький університет
управління та права
імені Леоніда Юзькова, 2025

ISBN 978-617-7572-56-4

**ПРИВІТАННЯ
УЧАСНИКІВ ТА ОРГАНІЗАТОРІВ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТІ ОСІННІ ЮРИДИЧНІ ЧИТАННЯ»**

Шановні представники наукової спільноти!

Маю сьогодні приємну можливість привітати вас із важливою подією у науковому просторі – проведенням Міжнародної науково-практичної конференції Двадцять четверті осінні юридичні читання «Захист прав людини в Україні в умовах воєнного стану та у післявоєнний період», яка цього року присвячена 75-й річниці прийняття Європейської конвенції з прав людини. Захід є важливим майданчиком для наукового діалогу, обміну досвідом і вироблення нових підходів до розуміння та забезпечення прав людини на національному та міжнародному рівнях. Європейська конвенція з прав людини, ухвалена 75 років тому, залишається основоположним документом, який визначає стандарти захисту прав людини у Європі. Для України вона є не лише міжнародно-правовим орієнтиром, але й символом належності до спільноти європейських демократичних цінностей. У період збройного конфлікту зобов'язання держав-учасниць відповідно до Європейської конвенції з прав людини залишаються чинними, а практика Європейського суду з прав людини підтверджує, що навіть у надзвичайних обставинах держава має забезпечити реальний, ефективний захист прав людини.

Окрему подяку за всебічну підтримку висловлюю співорганізаторам конференції, зокрема Національній академії правових наук України та Західному регіональному науковому центру Національної академії правових наук України, Європейському гуманітарному університету (Литва).

Щиро дякую всім учасникам конференції, серед яких є науковці, правники-практики, представники органів публічної влади, міжнародних організацій та здобувачі вищої освіти, за небайдужість і готовність до фахового обговорення складних, але надзвичайно важливих питань.

Нехай сьогоднішні дискусії стануть внеском у зміцнення системи захисту прав людини та у розбудову правової держави. Впевнений, що захід сприятиме не лише розвитку правозастосовної практики, але й підвищенню рівня правової свідомості в суспільстві.

Бажаю усім учасникам натхнення, плідної наукової праці та впевненості у нашій спільній меті – побудові правової держави, де права людини є найвищою соціальною цінністю!

**З повагою – ректор університету,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України**

Олег ОМЕЛЬЧУК

СЕКЦІЯ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ДЕМОКРАТИЧНІЙ, ПРАВОВІЙ ТА СОЦІАЛЬНІЙ ДЕРЖАВІ

Аврамова Ольга Євгенівна,

*докторка юридичних наук, доцентка, провідна наукова співробітниця відділу
приватного права та процесу Науково-дослідного інституту
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України*

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ СІМЕЙНИМИ ВІДНОСИНАМИ

Права людини мають правові та природні обмеження. Відомо, що обмеження прав людини в сучасному суспільстві є складним та багатогранним питанням, яке потребує уважного аналізу та збалансованого підходу [1, с. 128]. Природні обмеження прав людини обумовлені фізичними обмеженнями власного тіла, обставинами життя та добровільними обмеженнями. У процесі соціальної взаємодії людина може свідомо погоджуватися на певні обмеження власних прав, зокрема при вступі у сімейні відносини, що передбачає взаємну відповідальність та саморегуляцію поведінки. Такі обмеження відрізняються від обмежень, які встановлюються у нормах правах. Так, Л. І. Заморська, Н. А. Гураленко доводять, що обмеження – це юридичні результати діяльності компетентних державних органів, передбаченої відповідними нормативно-правовими актами (законами) та спрямованої на досягнення поставлених цілей, в процесі якої звужуються варіанти диспозитивної поведінки фізичних та юридичних осіб, дозволеної відповідними правовими нормами, шляхом встановлення меж такої поведінки [2, с. 171]. Ю. О. Фігель також вказує, що це розширення повноважень органів державної влади, а також зменшення обсягу прав і свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб у будь-який час і за будь-якого політичного режиму, обмеження – це розширення повноважень органів державної влади, а також зменшення обсягу прав і свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб [3, с. 362]. Водночас розвиток природно-емоційних властивостей людини призводить і добровільного обмеження своїх прав. Цей феномен можна простежити на прикладі сімейних відносин.

Цінність сімейних відносин можна виокремити при аналізі ч. 2 ст. 1 Сімейного кодексу України. Так, регулювання сімейних відносин здійснюється цим Кодексом з метою зміцнення сім'ї як соціального інституту і як союзу конкретних осіб; утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї; побудови сімейних відносин на паритетних засадах, на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги і підтримки; забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку [4]. Отже, законодавець підкреслює, що сімейні відносини не зводяться лише до сукупності юридичних прав та обов'язків, а ґрунтуються на ціннісних орієнтирах, що формують морально-етичний фундамент суспільства. Природно сім'я є основою формування суспільства, передумовою побудови держави, соціальним феноменом, котрий заснований та функціонує на основі моральних, релігійних норм, звичаїв та традицій, і має глибоку історичну вертикаль виникнення, становлення та функціонування [5, с. 206]. Тому при вступі в сімейні відносини людина добровільно обмежує свої права. Тобто відбувається певна відмова від абсолютної автономії на власне життя. Відомо, що кожна людина має

право власності на власне тіло та особисте право на розпорядження своїм часом, захопленнями, професійною діяльністю та іншими сферами самореалізації. Ці права належать до категорії особистих немайнових прав, що забезпечують автономію індивіда у приватному житті. Водночас у межах соціальної взаємодії вони можуть піддаватися певним добровільним обмеженням, зумовленим сімейними чи іншими суспільно значущими відносинами, адже в певних випадках власний інтерес може ставитися над сімейними відносинами. Так, М. Логвінова вказує, що всі учасники сімейних правовідносин мають бути добросовісними, характеризуватися чесністю, відкритістю та повагою до інтересів інших членів сімейних відносин. Натомість у правовідносинах між дитиною та тим з батьків, хто проживає окремо від дитини, в деяких випадках прослідковуються факти зловживання таким з батьків своїм інтересом, що виявляється у фактичній відмові від здійснення батьківських прав [6, с. 166]. Слід означити, що і, проживаючи з дитиною, батьки можуть зловживати своїми правами не на користь інтересів дитини. Загалом, для сімейних відносин характерною ознакою є добровільне самообмеження учасників у реалізації власних прав з метою забезпечення добросовісності, гармонійності та стабільності сімейного співжиття.

Засади обмеження прав людини визначені ч. 8, ч. 9 ст. 7 СК України: регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини, непрацездатних членів сім'ї: сімейні відносини регулюються на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства [4]. Отже, моральні підвалини суспільства інтегруються у правове регулювання, перетворюючись на обов'язкову умову легітимності обмежень прав людини сімейними відносинами. Обмеженням прав людини сімейними відносинами виникає, зокрема: 1) при врахуванні та реалізації пріоритету інтересів дитини (дитини внаслідок природних властивостей обмежує певну автономію батьків, крім того, дитина має недоторканність зокрема і від батьків (ст. 16 Конвенції про права дитини [7])); 2) шлюб супроводжується встановленням обов'язків щодо взаємної допомоги, утримання, спільного виховання дітей та ведення спільного побуту, що об'єктивно обмежує особисту свободу кожного з подружжя (ч. 1 ст. 36 СК України: шлюб є підставою для виникнення прав та обов'язків подружжя) [4]; 3) обмеження майнових прав (режим спільної сумісної власності подружжя обмежує свободу розпорядження майном кожного з них, вимагаючи врахування інтересів іншого (ст. 60–65 СК України); 4) обмеження особистих прав (особа в сім'ї має узгоджувати з іншими членами сім'ї місце проживання, питання виховання дітей, вибір освітніх чи релігійних орієнтацій тощо, що є обмеженням її індивідуальної свободи на користь сімейної злагоди).

Узагальнюючи наведене, можна стверджувати, що обмеження прав людини сімейними відносинами – це добровільне природне обмеження прав людини, її автономії внаслідок виникнення сімейних відносин на засадах справедливості, добросовісності та розумності, відповідно до моральних засад суспільства, з урахуванням інтересів усіх членів сім'ї.

Список використаних джерел:

1. Костенко І. В., Семещук А. І. Види та особливості обмеження прав людини. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право.* 2024. Вип. 83: ч. 1. С. 124–129.
2. Заморська Л. І., Гураленко Н. А. Обмеження прав людини і його основоположні принципи. *Права людини в Україні та у зарубіжних країнах: проблеми теорії та нормативно-правової регламентації.* Чернівці: Чернівецький нац. ун-т

ім. Ю. Федьковича, 2021. С. 161–184. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-210-7/161-184>.

3. Фігель Ю. О. Теоретичні аспекти обмеження прав людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 357–361.

4. Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.

Бігун Василь Михайлович,
аспірант кафедри теорії та історії права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРОЦЕДУРНОГО МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Ефективність процедурного механізму правового регулювання суспільних відносин виступає ключовим показником якості функціонування правової системи, що визначає ступінь досягнення мети права та вплив права на поведінку суб'єктів у суспільстві. Поняття ефективності правового регулювання охоплює як юридичний аспект – виконання правових норм і захист прав людини, так і соціальний – задоволення суспільних потреб і формування стабільного правопорядку.

Критеріями ефективності процедурного механізму є досягнення конкретної мети правового регулювання, серед яких виділяють регламентацію та розвиток суспільних відносин, створення умов для виникнення нових правових форм, а також припинення суспільно небезпечних стосунків. Ефективність такого механізму оцінюється шляхом порівняння фактичних результатів із поставленими завданнями як на рівні нормативного акта, так і в реальному застосуванні права, що дає змогу визначити ступінь їхньої відповідності. Цей підхід є базовим для визначення ступеня реалізації завдань правового регулювання, а також для виявлення можливостей і потреб удосконалення процедурних норм та механізмів.

Ефективність правового регулювання тісно пов'язана з цінністю правового регулювання для суспільства, його економічністю та результативністю. У контексті процесуальних механізмів важливими також є складові ефективного правосуддя, такі як: своєчасність, доступність та адекватність процедур захисту прав та інтересів, а також забезпечення належного виконання судових рішень [1].

Однією з основних характеристик ефективності є належний рівень реалізації прав і свобод особи, де процедурний механізм забезпечує невідворотність правового захисту та мінімізацію випадків порушень. Важливо також враховувати аксіологічні аспекти, які визначають відповідність процедур суспільним ідеалам справедливості, рівності та законності. Економічні критерії підкреслюють раціональність використання ресурсів та оптимізацію часу на проведення процедур, що дозволяє зробити правове регулювання більш доступним і ефективним. Крім того, поведінкові та психологічні чинники, такі як: довіра до правової системи та сприйняття процедур як справедливих і неупереджених, – є визначальними для суспільної підтримки механізму [2].

На ефективність процедурного механізму впливає низка факторів, що включають якість і чіткість законодавства, яке має бути системним, логічним і актуальним, сприяючи злагодженій роботі системи правового регулювання. Професійна компетентність суб'єктів, які здійснюють правозастосування, є критичною умовою, оскільки від рівня їхніх підготовки, правової культури й етики залежить справедливість,

неупередженість і своєчасність реалізації норм. Не менш важливим є матеріально-технічне забезпечення, яке через інформаційні технології, електронні реєстри й автоматизовані системи підвищує оперативність і прозорість процедур. Важливою передумовою є й рівень правової свідомості населення, що забезпечує діалогічність між громадянами і державою, робить процедури зрозумілими й доступними [1].

Серед проблем, що гальмують ефективність процедурного механізму, варто виділити кілька ключових чинників. По-перше, формалізм процедур, який виявляється в надмірній деталізації та жорсткому дотриманні нормативних вимог без урахування практичних обставин, призводить до бюрократизації процесів і уповільнення прийняття рішень. Цей формалізм часто створює розрив між нормативною базою і реальною практичною реалізацією процедур, що негативно впливає на ефективність правового регулювання. По-друге, нерівномірне ресурсне забезпечення різних ланок правозастосовних органів, зокрема судів, прокуратури та органів досудового розслідування, породжує диспропорції в якості і своєчасності процесуальних дій, що призводить до надмірного затягування розгляду справ. По-третє, недостатність контролю за дотриманням процесуальних строків і процедур, а також обмежений зворотний зв'язок із суспільством, який міг би раціоналізувати вдосконалення механізмів, сприяє накопиченню негативного досвіду, недовіри до системи правосуддя і конфліктів між учасниками правовідносин і державними органами. Ці виклики суттєво впливають на досягнення мети правового регулювання – забезпечення справедливості, захисту прав і свобод, а також підтримку суспільного порядку. Наприклад, затягування судових проваджень і невиконання судових рішень ускладнюють реалізацію права на ефективний судовий захист і підривають авторитет правової системи загалом. Розрив між нормативною базою і практичними діями породжує ситуації, коли формальна відповідність нормам не супроводжується їхньою ефективною реалізацією, що створює правову невизначеність і соціальну напругу. Водночас недостатній контроль і слабкий зворотний зв'язок не дають змогу своєчасно виявляти й усувати такі проблеми, що загрожує кризою довіри до інститутів влади.

Шляхи підвищення ефективності процедурного механізму включають системне оновлення та удосконалення законодавчої бази з урахуванням змін у суспільстві, політиці, технологіях, а також інтеграцію найкращих міжнародних практик. Сучасні виклики, пов'язані із динамічними суспільними процесами, вимагають гнучкості правового регулювання, тому імплементація досвіду країн Європейського Союзу, інших міжнародних організацій і стандартів дозволяє підвищувати якість процедур, адаптувати їх до нових технологічних та соціальних реалій, гарантувати захист прав і свобод людини на сучасному рівні. Запровадження механізмів прозорості й підзвітності, розширення доступу до процедур, а також активне залучення громадськості і фахівців сприяють збалансованості інтересів і зміцненню довіри до правової системи.

Особливу роль відіграє підвищення кваліфікації правозастосовців, яке забезпечує професійний рівень процесуального керівництва, а також постійний моніторинг правових процесів із метою своєчасного виявлення й усунення недоліків, що запобігає системним проблемам і сприяє безперервному вдосконаленню. Гуманізація процедур і орієнтація на принципи верховенства права створюють умови для реальної справедливості та захисту прав людини, що є фундаментом правової держави. Ці положення підтверджуються дослідженнями з впливу міжнародних стандартів на національні правові системи та імплементації актів ЄС в українське законодавство, які демонструють, що адаптація й впровадження кращих світових практик підвищує ефективність правового регулювання і сприяє поширенню принципів прозорості, підзвітності та захисту прав.

Отже, ефективний процедурний механізм є основою правового порядку, стабільності та розвитку суспільства. Його успішність залежить від злагодженої роботи нормативної системи, правозастосовної практики, організаційно-технічних ресурсів та соціальної підтримки. Застосування комплексного підходу, що поєднує правові, соціальні, економічні і культурні заходи, дає змогу підвищити ефективність процедур і сприяти гармонійному функціонуванню правової системи в цілому.

Список використаних джерел:

1. Почепцов Ю. Ефективність і дієвість права: теоретико-правові основи критеріїв виміру. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2019. № 35. С. 33–36.
2. Опольська Н. М. Критерії ефективності нормативно-правового регулювання права на свободу творчості в Україні *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 62–22.

Бобошко Олександр Владиславович,

*аспірант кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ВИЗНАЧЕННЯ ПРИБУТКУ ПОСТІЙНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Проблематика визначення прибутку постійного представництва (далі – ПП) в умовах цифрової економіки є предметом активних дискусій у міжнародному податковому праві. Диджиталізація дозволяє нерезидентам вести значний бізнес у юрисдикції без істотної фізичної присутності, що ускладнює застосування класичних підходів, закріплених у ст. ст. 5 та 7 Модельної податкової конвенції ОЕСР. В українському праві (ПКУ) дефініція ПП здебільшого фокусується на фізичному місці діяльності (офіс, фабрика, сервер тощо), тоді як цифрові моделі створення вартості та агентські структури породжують прогалини. На тлі Плану дій BEPS (дії 6–7) та авторизованого підходу ОЕСР (АОА) актуалізується питання оновлення критеріїв пехус та правил атрибуції прибутку для забезпечення справедливого розподілу прав оподаткування й запобігання подвійного неоподаткування та BEPS.

Нормативна база: Модельна податкова конвенція ОЕСР (ред. 2017+), Коментарі до ст. ст. 5 і 7; Керівні принципи ОЕСР з трансфертного ціноутворення (останні редакції); підсумкові документи BEPS (зокрема дії 6 та 7); пропозиції Європейської комісії щодо significant digital presence та Digital Services Tax (2018); положення ПКУ; українська судова практика з ПП. Методи: порівняльно-правовий аналіз, функціональний аналіз DEMPE для нематеріальних активів, доктринальний та кейс-аналіз:

1) критерії цифрової присутності. Доцільно доповнити ПКУ якісними критеріями «значної цифрової присутності», щоб покрити випадки ведення бізнесу через цифрові платформи без постійної фізичної інфраструктури. До таких показників можуть належати сталі продажі/дохід від резидентів, активна база користувачів, локалізована платіжна інфраструктура, використання даних користувачів та таргетингової реклами. Необхідно розширити правило залежного агента (зокрема і для осіб, які фактично укладають угоди онлайн від імені нерезидента) та запровадити антифрагментаційне правило для запобігання штучному дробленню діяльності;

2) атрибуція прибутку за АОО та ТОО. Рекомендується послідовно застосовувати АОО: трактувати ПП як «умовно окреме підприємство» з аналізом функцій, активів і ризиків; застосовувати DEMPE до нематеріальних активів (платформи, алгоритми, дані), розподіляючи рентабельність пропорційно створеній економічній цінності. Управлінські та загальноадміністративні витрати визнавати в частині, що обґрунтовано належить до ПП, із заборонаю штучного завищення витрат;

3) узгодження підходів до «прибутку підприємства». Враховуючи різницю між підходами «відповідної ділової діяльності» та «функціонально відокремленого підприємства», доцільно на рівні підзаконних актів/узагальнювальних податкових консультацій закріпити орієнтацію на АОО з одночасним впровадженням запобіжників від подвійного оподаткування (узгоджені періоди оцінки, симетрія коригувань, MAP/АПА);

4) взаємодія з BEPS/GloBE. Запровадження мінімального глобального оподаткування (Pillar Two) не скасовує значення статті 7 для атрибуції прибутку ПП. Важливо забезпечити узгодженість локальних правил ПП із міжнародними ініціативами, аби уникнути ерозії бази або дублювання податкових вимог;

5) адміністрування та комплаєнс. Слід передбачити вимоги до документації (опис бізнес-моделі, цифрових процесів створення цінності, локальних функцій, аналіз ризиків), механізми кооперації з нерезидентами, а також можливість укладання попередніх узгоджених цін (АПА) для зниження спорів.

Для коректного оподаткування цифрових бізнесів Україна має оновити критерії ПП, включивши «значну цифрову присутність», розширене правило залежного агента та антифрагментацію.

Атрибуція прибутку ПП повинна ґрунтуватися на АОО з урахуванням DEMPE, щоб відображати фактичний розподіл функцій, активів і ризиків.

Необхідна регуляторна визначеність щодо обліку управлінських/ загальноадміністративних витрат і симетричних коригувань, аби запобігти як подвійній несплаті, так і подвійному оподаткуванню.

Варто забезпечити узгодження локальних правил ПП із міжнародними ініціативами BEPS/GloBE та ефективні механізми вирішення спорів (MAP, АПА).

Список використаних джерел:

1. OECD. Model Tax Convention on Income and on Capital: Condensed Version. Paris: OECD Publishing, 2017.
2. OECD. Transfer Pricing Guidelines for Multinational Enterprises and Tax Administrations. Paris: OECD Publishing, 2022.
3. OECD. Addressing Base Erosion and Profit Shifting. Paris: OECD Publishing, 2013.
4. OECD. Preventing the Artificial Avoidance of Permanent Establishment Status, Action 7 – 2015 Final Report. Paris: OECD Publishing, 2015.
5. European Commission. Proposal for a Council Directive laying down rules relating to the corporate taxation of a significant digital presence, COM(2018)147 final, 21 March 2018.
6. European Commission. Proposal for a Council Directive on the common system of a digital services tax on revenues resulting from the provision of certain digital services, COM(2018)148 final, 21 March 2018.
7. Податковий кодекс України. Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

Виговський Леонід Антонович,

доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціально-гуманітарних наук та фізичного виховання Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ЗАХИСТ ПРАВ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ УЗУРПАЦІЇ ВЛАДИ

Здавна в усіх суспільствах існує проблема політичної влади. Як свідчить практика, у людей, що прийшли до влади, зникає бажання її комусь віддати. Тому в історії людства майже немає випадків, коли від влади добровільно відмовлялися. Через те в суспільстві завжди існує потреба в певних ефективних системах запобіжних заходів. Вони, з одного боку, повинні не допустити узурпації політичної влади конкретними партіями, людьми. А з іншого – повинні не допустити в діяльності партій, керівників зловживань свободою, метою яких є знищення панівного державного ладу, підриг суверенітету та територіальної цілісності держави. Зазвичай в основі такої діяльності лежить застосування неконституційних методів приходу до влади на засадах порушення прав і свобод особистості для встановлення однопартійного тоталітарного режиму. Прикладом цього є кривавий сталінський режим, який фізично знищив мільйони невинних людей.

Актуальність розгляду вказаної теми зумовлюється потребою дослідження суті, змісту та форм опозиції як невід'ємної складової демократичного політичного процесу, що відображає реальний розподіл політичних сил у соціумі. В Україні, як відомо, продовжується процес переходу від радянської тоталітарної системи до виборчої демократії. Тому зростає роль українського парламентаризму та громадянського суспільства, які себе наочно показали в боротьбі з авторитаризмом в період Майдану.

Потреба пошуку нових форм парламентського правління на принципах демократії сформувалася в період занепаду у Європі (в силу об'єктивних причин) абсолютних форм політичного правління. Утвердження та розвиток парламентаризму в європейських країнах виявив проблему захисту прав меншості, яка була в опозиції до більшості. Тому проблеми захисту прав опозиції розглядалися в роботах М. Вебера, Т. Джефферсона, І. Канта, Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Г. Спенсера та ін. Дослідження у цій сфері в наш період проводять українські вчені: Є. Бистрицький, А. Гальчинський, М. Головатий, Є. Головаха, Ф. Кирилюк, А. Колодій, В. Кремень, М. Михальченко та інші.

Перехідний період від комуністичного тоталітарного правління до утвердження демократичних начал у діяльності всіх гілок влади в Україні, відсутність досвіду та традицій у реалізації такого процесу гостро поставив питання про сутність політичної опозиції в українському парламенті, змісту та форм її діяльності. «Специфіка діяльності опозиції в посткомуністичних країнах полягає у тому, що, як слушно зауважує Н. К. Пеньковська, опозиція протистоїть не лише своїм політичним опонентам, які «сьогодні» перемогли на виборах; опозиція має боротись з усім бюрократичним апаратом, який і є (з радянських часів) владою, «апаратом», «державою» тощо» [1, с. 260]. Тому відсутність парламентського досвіду, традицій, наявність у широких мас «совкового» мислення і менталітету, ворожий зовнішній вплив зумовлюють певні «перекоси» в діяльності парламентських опозиційних сил. «У нас кожна зміна влади, – зазначає О. Гончаренко (нардеп від Європейської солідарності), – може призвести до розвороту на 180 градусів усього курсу, якого дотримувалася країна, до повного нівелювання напрацювань попереднього уряду, а надмірна концентрація влади може супроводжувати переслідуванням опозиції» [2].

Опозиційні сили за час незалежності України стали важливою складовою її політичної системи. Так, свого часу у владі (і в опозиції) побували майже всі провідні політичні сили держави. Більше того, переможці президентських перегонів, як правило, використовували принцип опозиційності як ефективний стартовий майданчик.

Цікаво зазначити, що ще з радянських часів частина громадян поняття «опозиція» розуміє лише як протистояння владним структурам, тобто як негативне суспільне явище. Насправді, опозицію потрібно розглядати як сукупність «суб'єктів політичного життя, які виступають проти змісту політики, що реалізується діючою владою, та/або методів реалізації цієї політики, ведуть активну діяльність, спрямовану на те, щоб самим зайняти центральне місце у владній системі» [3, с. 3]. Тому в опозиції до владних структур можуть бути як окремі громадяни, так і певні об'єднання громадян (політичні партії, рухи тощо).

Хоча у Конституції України статус опозиції прямо не виписаний, але наявні норми та закони, які визначають місце опозиції як суб'єкта влади. Так, статтею 36 Конституції України гарантується свобода політичної діяльності, що дозволяє опозиційним силам займатися такою роботою. А статтею 37 забороняється діяльність лише тих партій, що прямо чи опосередковано посягають на незалежність і територіальну цілісність держави. Стаття 5 вказує, що єдиним джерелом влади є народ [4]. Тому опозиційні партії та рухи мають мандат діяти від імені своїх виборців.

У парламенті опозиція реалізує низку притаманних їй функцій. Так, головною є світоглядно-ідеологічна функція, яка передбачає розробку та пропаганду цінностей, ідеалів, норм цивілізованої політичної поведінки, які лежать в основі запропонованого нею соціуму програмних документів, а також аргументації перспектив суспільного розвитку. Важливою функцією опозиції також є критично-конструктивна. Її завданням є формування у громадян критичного сприйняття панівної політичної реальності та діяльності владних структур, а також вироблення на цих засадах практичних рекомендацій для усунення недоліків у діяльності владних структур. Щодо альтернативно творчої функції опозиції, то вона реалізується у процесі розробки альтернативних документів щодо урядових програм, підготовки та пропонування власних програм, в яких пропонуються шляхи подальшого розвитку держави.

Реалізація парламентською опозицією наданих їй контрольних функцій дозволяє перевіряти відповідність діяльності структур влади законам, вимагати від них публічної прозорості та підзвітності в їх функціонуванні, а також публічно викривати допущені зловживання тощо. Представницька функція опозиції передбачає захист прав виборців і соціальних груп, які не згодні з діями панівної влади. Опозиція також може здійснювати інституційний вплив через законотворчу роботу в парламенті, впливати через ЗМІ та організацію проведення громадських акцій на формування громадської думки та ті чи ті процеси в державі.

Отож опозиційна діяльність представляє важливий чинник політичного процесу в країні, оскільки вона здатна конструктивно впливати на діяльність влади, запобігати зловживань з її боку. В умовах демократії вона забезпечує раціоналізацію політичної діяльності, критику влади та контроль за її діями, відкритість та альтернативність політичних рішень. «Опозиція як ознака демократичного політичного режиму в умовах посткомуністичних трансформацій стає справді необхідною для забезпечення переходу до демократії, запобіжником повернення до авторитаризму. Тільки парламентська опозиція здатна забезпечити альтернативність, конкурентність, плюралізм» [4, с. 262]. Водночас, щодо відносин між владою і опозицією, то, на жаль, маємо часті випадки тиску на неї з боку владних структур. Звідси порушення прав громадян, організацій, які опозиційно налаштовані до дій існуючої політичної влади. Тому дуже актуальною є проблема забезпечення дійсних гарантій діяльності опозиційних сил, адже опозиція,

забезпечуючи в політичній системі необхідний баланс сил, тим самим зберігає державу не лише від загроз узурпації влади певною партією, але й від впливу негативних суб'єктивних чинників на процес прийняття законодавчих та нормативних документів державних структур, їхній зміст, який повинен відповідати конституційним вимогам.

Список використаних джерел:

1. Пенковська Н. К. Інституціоналізація парламентської опозиції як складова підвищення ефективності урядування. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 53. С. 259–267.
2. Черетун Д. Закон про опозицію: забаганка, інструмент маніпуляції чи необхідність? 28 лютого 2020 р. URL: <https://www.chesno.org/post/3842/> (дата звернення 01.10.2025).
3. Опозиція в Україні: особливості еволюції у 2005–2011 рр. *Національна безпека і оборона* № 7–8 (125–126). 84 с.
4. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96–ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-vr#Text> (дата звернення 30.09.2025).

Гришук Віктор Климович,

*доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України,
керівник Західного регіонального наукового центру НАПрН України*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ВИДИ ЗЛОЧИННИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ: РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ПОНЯТЬ ТА ЇЇ ОКРЕМІ НАЙБІЛЬШ ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИ

Відповідно до ч. 4 ст. 28 КК України, злочинною організацією є стійке ієрархічне об'єднання декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації кримінально протиправної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших кримінально протиправних груп.

Злочинній організації як формі співучасті характерні такі загальні конструктивні ознаки:

1) об'єктивні ознаки:

а) участь у злочинному об'єднанні декількох осіб (п'ять і більше), які є суб'єктами кримінального правопорушення. У цьому зв'язку слід звернути увагу на нове кримінально правове явище в теорії та законодавчій практиці кримінально правового регулювання. Приміткою 2 до ст. 255 КК України передбачений новий вид суб'єкта кримінального правопорушення – *суб'єкта* підвищеного злочинного впливу, у тому числі у статусі «злодія в законі». Під цим поняття у цій статті та статтях 255-1, 255-3 КК України слід розуміти особу, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям здійснює злочинний вплив і координує злочинну діяльність інших осіб, які здійснюють злочинний вплив. Таке нововведення викликало кілька застережень. Перше – якщо це є особливі форми організаторських дій, то вочевидь необхідно було запровадити відповідні зміни до ч. 3 ст. 27 КК України. Друге – якщо це нові види співучасників кримінального правопорушення, то відповідна детальна регламентація діянь «суб'єкта підвищеного злочинного впливу» та «вора в законі» мала

бути здійснена окремо в ст. 27 КК України. Третє – в українській мові слово «вор» відсутнє. Зазвичай таку особу окреслюють словом «злодій», або рідше – «крадій»;

б) утворене злочинне об'єднання характеризується стійкістю і ієрархічністю;

в) наявність керівника (керівного органу), які здійснюють чи координують діяльність учасників злочинного об'єднання;

2) суб'єктивні ознаки:

а) учасники злочинного об'єднання або його структурні частини попередньо зорганізувалися за попередньою змовою;

б) учасники злочинного об'єднання або його структурні частини діють з прямим умислом;

в) метою попередньої зорганізованості учасників злочинного об'єднання або її структурної частини є безпосереднє умисне вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів або керівництво чи координація кримінально протиправної діяльності інших осіб або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших кримінально протиправних груп;

в) наявність загальних правил діяльності, поведінки і дисципліни учасників злочинного об'єднання.

Вчинення кримінального правопорушення «злочинною організацією» не передбачене у якості самостійної ознаки відповідних кваліфікованих складів кримінального правопорушення в Особливій частині КК України. Тобто, поняття «злочинна організація», визначене ч. 4 ст. 28 КК України, є загальним, наскрізним поняттям для Особливої частини КК України. Таким чином, поняттям «злочинна організація» охоплюються наявні в Особливій частині КК України спеціальні кримінально протиправні об'єднання суб'єктів кримінального правопорушення як її види:

а) транснаціональна організація – ч. 5 с. 143 КК України;

б) злочинна спільнота – об'єднанням двох або більше злочинних організацій – ч. 4 ст. 255 КК України;

в) озброєна банда – ст. 257 КК України;

г) терористична організація – ст. 258-3 КК України;

д) не передбачене законом воєнізоване або збройне формування – ст. 260 КК України;

е) піратська спільнота – ст. 446 КК України.

Кожному спеціальному видові злочинної організації, крім загальних ознак, передбачених ч. 4 ст. 28 КК України, притаманні також окремі специфічні ознаки. Розглянемо їх у викладеній вище послідовності.

Транснаціональна організація – ч. 5 с. 143 КК України. Цей вид злочинної організації є порівняно новим у КК України. Його правове походження пов'язують з міжнародним правом. Зокрема, з Конвенцією Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності від 15 листопада 2000 року. Аналіз її положень дозволив виокремити такі її ознаки:

1) транснаціональною злочинною організацією є стійке кримінально протиправне об'єднання у складі трьох і більше осіб (*суб'єктів кримінального правопорушення – В.К.*). Тобто, кількісна ознака такої кримінально протиправної організації є специфічною, характерною для організованої групи, ознаки якої визначено у ч. 3 ст. 28 КК України. Кількісна ж ознака злочинної організації, згідно ч. 4 ст. 28 КК України, є іншою – декілька осіб (п'ять і більше). Отже, виникла ситуація коли має місце конкуренція норм міжнародного права і українського кримінального права щодо поняття злочинної організації, що суперечить ч. 5 ст. 3 КК України – закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в

чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Задля збереження логічної конструктивної послідовності розуміння спеціальних видів форм злочинної організації, вказана конкуренція має бути усунена законодавцем;

2) це об'єднання функціонує протягом певного періоду та діє узгоджено;

3) це об'єднання діє з метою вчинення одного або декількох транснаціональних кримінальних правопорушень для одержання прямо або опосередковано фінансової або іншої матеріальної вигоди;

4) кримінальне правопорушення вважається транснаціональним якщо: а) воно вчинене на території більш ніж однієї держави; б) воно вчинене в одній державі, але істотна частина його підготовки, планування, керівництва або контролю мала місце в іншій державі; в) воно вчинене в одній державі, але за участю кримінально протиправного об'єднання осіб, яке провадить свою діяльність у більш ніж одній державі; г) воно вчинене в одній державі, але його істотні наслідки настали в іншій державі.

Необхідно зазначити, що в статті 28 КК України такого виду злочинної спільноти як транснаціональна організація спеціально не передбачено і не регламентовано її поняття. Тому, вона може бути визнана злочинною організацією за наявності у неї загальних конструктивних ознак, передбачених ч. 4 ст. 28 КК України. За винятком кількісної ознаки.

Згідно ч. 5 ст. 3 КК України, закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України. Нагадаємо, що згадана Конвенцію *ратифіковано із застереженнями і заявами Законом України N 1433 від 04.02.2004 року*.

Вчинення кримінального правопорушення транснаціональною організацією не передбачено в якості ознаки кваліфікованих складів інших кримінальних правопорушень в Особливій частині КК України, за винятком ч. 5 ст. 143 КК України – вчинення незаконної торгівлі анатомічними матеріалами людини транснаціональною організацією.

Злочинна спільнота – об'єднанням двох чи більше злочинних організацій – ч. 4 ст. 255 КК України. Необхідно зазначити, що в статті 28 КК України такої виду співучасті особливого роду також не передбачено і не регламентовано її поняття. Тому, злочинна спільнота визнається злочинною організацією за наявності у неї загальних конструктивних ознак, передбачених ч. 4 ст. 28 КК України, у кожній злочинній організації, яка входить до такого кримінально протиправного об'єднання.

Вчинення кримінального правопорушення злочинною спільнотою також не передбачено в якості ознаки кваліфікованих складів інших кримінальних правопорушень в Особливій частині КК України.

Для цього виду злочинної організації характерні такі специфічні конструктивні ознаки:

1) об'єктивні ознаки:

а) це є стійке об'єднання двох і більше злочинних організацій, кожна з яких, за загальним правилом, наділені ознаками, передбаченими ч. 4 ст. 28 КК України;

б) наявність спеціального органу, який здійснює координацію взаємовідносин злочинних організацій, забезпечує спільність їх діяльності;

в) наявність узгодженості між злочинними організаціями способів взаємовідносин у процесі спільної кримінально протиправної діяльності;

г) наявність спеціальних правил діяльності, поведінки і дисципліни учасників цього кримінально протиправного об'єднання.

2) суб'єктивні ознаки:

а) усвідомлення учасниками злочинної спільноти належності до неї;

б) усвідомлення учасниками злочинної спільноти спільної кримінально протиправної діяльності;

в) усвідомлення учасниками спеціальної мети кримінально протиправної діяльності злочинної спільноти.

Озброєна банда – ст. 257 КК України. Озброєна банда, за наявності конструктивних ознак, передбачених ч. 4 ст. 28 КК України, визнається також злочинною організацією – п. 17 постанови пленуму Верховного суду України № 13 від 23.12.2005 року «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями». Для озброєної банди характерні такі специфічні ознаки:

1) об'єктивні ознаки:

а) наявність зброї. Під поняттям «зброя» слід розуміти різного роду пристрої, прилади, предмети, хімічні речовини придатні для ураження живої або іншої цілі. Зброя може бути, зокрема, вогнепальною, у тому числі гладкоствольною мисливською, холодною, вибуховою тощо. Озброєність банди означає наявність хоча б у одного з учасників банди зброї. При цьому набуття зброї можливе як до створення банди, так і в процесі її організації;

б) способом вчинення кримінального правопорушення є напад на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб. Нападом озброєної банди є дії, спрямовані на досягнення злочинного результату шляхом застосування насильства до потерпілого чи створення загрози його застосування. Такий напад вважається здійсненим і в тих випадках, коли члени банди не застосовували зброї, яка перебувала в їх розпорядженні. Участь у вчинюваному бандою нападі може брати й особа, яка не входить до її складу. Проте дії такої особи можна кваліфікувати за ст. 257 КК тільки в тому разі, коли вона усвідомлювала, що є учасником нападу, який вчинює банда. Якщо ж зазначена особа не брала безпосередньої участі у нападі, а лише якимось чином сприяла в його вчиненні, її дії слід вважати пособництвом (п. 24, п.26 постанови пленуму Верховного суду України № 13 від 23.12.2005 року «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями»);

в) наявність спеціальних правил діяльності, поведінки і дисципліни учасників озброєної банди;

2) суб'єктивні ознаки:

а) усвідомлення учасниками банди наявності зброї та можливості її застосування у процесі нападу;

б) усвідомлення учасниками банди загальної мети - вчинення нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб;

в) цілеспрямоване проведення бандитського нападу з прямим умислом;

Терористична організація – ст. 258-3 КК України. Латинське слово *terror* означає «жах». Тому тероризм, у широкому сенсі цього слова, – використання або загроза застосування жакливого насильства, руйнівних акцій матеріального характеру для досягнення політичної, релігійної, ідеологічної чи іншої мети через залякування, деморалізацію суспільства, створення атмосфери страху, невпевненості, невдоволення владними структурами тощо.

Суспільна небезпека тероризму є настільки великою та вражаючою, що питання протидії йому стали предметом міжнародного права. Йдеться, зокрема, про такі міжнародно-правові акти:

1. Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден 1970 року;

2. Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації 1971 року;
3. Конвенція про запобігання та покарання злочини проти осіб, які користуються міжнародним 1973 року;
4. Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників 1979 року;
5. Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу 1980 року;
6. Протокол про боротьбу з незаконними актами насильства в аеропортах, які обслуговують міжнародну цивільну авіацію 1988 року;
7. Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства 1988 року;
8. Протокол про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки стаціонарних платформ, розташованих на континентальному шельфі 1988 року.
9. Декларація ООН про заходи щодо ліквідації міжнародного тероризму 1994 року;
10. Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом 1997 року;
11. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 року;
12. Конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму 2005 року;
13. Регіональні правові акти: Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом 1976 року; Європейська конвенція про запобігання тероризму 1977 року; Дублінська угода 1979 року про застосування Європейської конвенції про боротьбу з тероризмом; Шанхайська Конвенція про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом 2001 року; Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму 2005 року, Конвенція Організації Ісламського Співробітництва «Про боротьбу з міжнародним тероризмом» тощо;

Поряд з наведеним вище міжнародно правовими актами, Генеральна Асамблея ООН у вересні 2006 року прийняла Глобальну антитерористичну стратегія ООН, яка окреслила спільні стратегічні рамки держав для протидії тероризмові.

Ефективним засобом протидії тероризмові є дані аналізу Глобального індексу тероризму (Global Terrorism Index) у механізмі якого наявна можливість виміряти рівень терористичної активності всередині будь-якої держави за такими важливими показниками: 1) кількість терористичних актів; 2) кількість загиблих осіб у наслідок їх вчинення; 3) кількість постраждалих осіб у наслідок їх вчинення, 4) рівень заподіяних матеріальних збитків. Поряд з цим, враховуються інші фактори, які опосередковано впливають на терористичну активність у відповідній державі.

Принагідно зазначимо, що Конвенцією Ради Європи про запобігання тероризмові, якою, зокрема, визначено що:

а) «публічне підбурювання до вчинення терористичного злочину» означає розповсюдження повідомлення для населення або доведення такого повідомлення до відома населення в інший спосіб з метою підбурювання його до вчинення терористичного злочину, якщо така поведінка, незалежно від того, є чи не є вона безпосередньою підтримкою терористичних злочинів, становить загрозу того, що може бути вчинено один чи більш ніж один такий злочин (ст. 5);

б) «залучення до тероризму» означає спонукування іншої особи до вчинення чи участі у вчиненні терористичного злочину або до вступу до об'єднання чи групи з метою сприяння вчиненню ними одного чи більш ніж одного терористичних злочинів (ст. 6);

в) «навчання тероризму» означає надання інструкцій стосовно виготовлення або використання вибухових речовин, вогнепальної чи іншої зброї або шкідливих чи небезпечних речовин або стосовно інших специфічних методів чи засобів для вчинення або сприяння вчиненню терористичного злочину зі знанням того, що навички, які надаються, призначені для використання із цією метою (ст. 7).

В Україні у 2003 році прийнято нині чинний Закон «Про боротьбу з тероризмом», статтею 24 якого, зокрема, встановлено, що:

а) з метою забезпечення національної безпеки України та попередження, виявлення і припинення терористичної діяльності формується та ведеться перелік терористичних організацій (груп). Порядок формування та ведення Переліку визначається Службою безпеки України. Цей порядок визначений наказом Центрального управління Служба безпеки України № 128 від 03.04.2025 року;

б) включення/виключення організації (групи) до/з Переліку здійснюється Антитерористичним центром при Службі безпеки України;

в) до Переліку включаються терористичні організації (групи), які здійснюють терористичну діяльність на території України та/або за її межами та створюють загрозу національній безпеці України, незалежно від наявності чи відсутності в них статусу юридичної особи, їх реєстрації уповноваженими органами України чи іноземних держав;

г) включення терористичної організації (групи) до Переліку здійснюється з урахуванням загроз національній безпеці України на підставі:

1) відомостей, сформованих міжнародними організаціями, членом яких є Україна;

2) виявлення факту існування терористичних організацій (груп) або зв'язку з терористичними організаціями (групами) чи терористами:

а) рішень компетентних органів іноземних держав, рішень іноземних судів, які визнаються Україною відповідно до міжнародних договорів України;

б) вироків судів про застосування до юридичної особи, зареєстрованої в установленому порядку на території України, заходів кримінально-правового характеру за вчинення уповноваженою особою від її імені кримінального правопорушення, передбаченого статтями 258-258-6 Кримінального кодексу України;

в) вироків судів про визнання особи винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого статтями 258 – 258-6 Кримінального кодексу України, за умови встановлення причетності такої особи до терористичної організації (групи).

Чинний КК України передбачає відповідальність за суспільно небезпечні діяння терористичного характеру. Окрім створення терористичної організації – ст. 258-3, ним передбачено, зокрема, кримінальну відповідальність за терористичний акт – ст. 258, втягнення особи у вчинення терористичного акту – ст. 258-1, публічні заклики до вчинення тероризму – ст. 258-2, сприяння вчиненню терористичного акту, проходження навчання тероризму – ст. 258-4, фінансування тероризму – ст. 258-5, перетинання державного кордону України з терористичною метою – ст. 258-6.

Статтею 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» також визначені наступні поняття:

а) терористичний акт – злочинне діяння у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, відповідальність за які передбачена статтею 258 Кримінального кодексу України. У разі, коли терористична діяльність супроводжується вчиненням злочинів, передбачених статтями 112, 147, 258-260, 443, 444, а також іншими статтями Кримінального кодексу України, відповідальність за їх вчинення настає відповідно до Кримінального кодексу України;

б) терористична діяльність – діяльність, яка охоплює, зокрема:

1) планування, організацію, підготовку та реалізацію терористичних актів;

2) підбурювання до вчинення терористичних актів, насильства над фізичними особами або організаціями, знищення матеріальних об'єктів у терористичних цілях;

3) організацію незаконних збройних формувань, злочинних угруповань (злочинних організацій), організованих злочинних груп для вчинення терористичних актів, так само як і участь у таких актах;

4) вербування, озброєння, підготовку та використання терористів;

5) пропаганду і поширення ідеології тероризму;

6) пропаганду російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України;

7) проходження навчання тероризму;

8) перетинання державного кордону України з терористичною метою;

9) фінансування та інше сприяння тероризму;

в) фінансування тероризму – надання чи збір будь-яких активів прямо чи опосередковано з метою їх використання або усвідомлення можливості того, що їх буде використано повністю або частково: 1) для будь-яких цілей окремим терористом чи терористичною групою (організацією); 2) для організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи (організації), сприяння вчиненню терористичного акту, проходження навчання тероризму, перетинання державного кордону України з терористичною метою, провадження будь-якої іншої терористичної діяльності, а також спроби вчинення таких дій;

г) терорист – особа, яка бере участь у терористичній діяльності;

д) терористична група – група з двох і більше осіб, які об'єдналися з метою здійснення терористичних актів;

е) терористична організація – стійке об'єднання трьох і більше осіб, яке створене з метою здійснення терористичної діяльності, у межах якого здійснено розподіл функцій, встановлено певні правила поведінки, обов'язкові для цих осіб під час підготовки і вчинення терористичних актів. Організація визнається терористичною, якщо хоч один з її структурних підрозділів здійснює терористичну діяльність з відома хоча б одного з керівників (керівних органів) усієї організації. Як бачимо, кількісна ознака цього поняття у даному визначенні не відповідає ч. 4 ст. 28 КК України;

є) держава-терорист – держава, яка відкрито, з використанням власних збройних сил, інших збройних формувань, або приховано, з використанням збройних формувань, що діють від імені та (або) в інтересах такої держави, вчиняє терористичні акти, акти міжнародного тероризму;

є) технологічний тероризм – кримінальні правопорушення, що вчиняються з терористичною метою із застосуванням ядерної, хімічної, бактеріологічної (біологічної) та іншої зброї масового ураження або її компонентів, інших шкідливих для здоров'я людей речовин, засобів електромагнітної дії, комп'ютерних систем та комунікаційних мереж, включаючи захоплення, виведення з ладу і руйнування потенційно небезпечних об'єктів, які прямо чи опосередковано створили або загрожують виникненням загрози надзвичайної ситуації внаслідок цих дій та становлять небезпеку для персоналу, населення та довкілля; створюють умови для аварій і катастроф техногенного характеру;

ж) міжнародний тероризм – здійснювані у світовому чи регіональному масштабі терористичними організаціями, угрупованнями, у тому числі за підтримки державних органів окремих держав, з метою досягнення певних цілей суспільно небезпечні насильницькі діяння, пов'язані з викраденням, захопленням, вбивством ні в чому не винних людей чи загрозою їх життю і здоров'ю, зруйнуванням чи загрозою зруйнування важливих народногосподарських об'єктів, систем життєзабезпечення, комунікацій, застосуванням чи загрозою застосування ядерної, хімічної, біологічної та іншої зброї масового ураження.

Стаття 258-3 КК України передбачає кримінальну відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації. Однак, в цій статті, а також в інших антитерористичних статтях КК України, не надано поняття терористичної організації. Тому, терористична організація визнається злочинною організацією за наявності у неї конструктивних ознак, передбачених ч. 4 ст. 28 КК України.

Звертає на себе увагу певна непослідовність законодавця при регламентації кількісної ознаки «злочинної організації». А саме, в ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» визначено поняття «терористична організація», яке за кількісною ознакою відрізняється від поняття «злочинна організація» – три і більше осіб, від кількісної її ознаки, яка передбачена у ч. 4 ст. 28 КК України – п'ять і більше осіб. Наяву конкуренція цих норм. Слід нагадати, що визначення цього поняття в ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом», на час його прийняття, за кількісною ознакою, повністю відповідало чинній тоді ч. 4 ст. 28 КК України – три і більше осіб. Законом України від 15 квітня 2008 р. № 270-VI «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» було змінено редакцію ч. 4 ст. 28 КК України і кількісний склад злочинної організації замість «трьох і більше осіб» був визначений у кількості «п'ять і більше осіб». При цьому відповідні зміни до Закону України «Про боротьбу з тероризмом» не були внесені.

Відповідно до ч. 3 ст. 3 КК України, кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом. Тому при кваліфікації злочинної організації слід керуватися ч. 4 ст. 28 КК України.

Враховуючи наведені вище аргументи, терористичній організації властиві такі специфічні ознаки:

1) об'єктивні ознаки:

а) терористична організація – це стійке об'єднання п'ятих або більше осіб. Організація визнається терористичною, якщо хоч один з її структурних підрозділів здійснює терористичну діяльність з відома хоча б одного з керівників (керівних органів) усієї організації;

б) спосіб злочинних дій – порушення громадської безпеки, залякування населення та провокування конфліктів шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій;

в) чіткий розподіл функцій членів терористичної організації;

г) наявність спеціальних правил діяльності, поведінки і дисципліни учасників терористичної організації;

2) суб'єктивні ознаки:

а) метою здійснення терористичної діяльності є застосування насильства або його загрози для досягнення політичних, релігійних чи ідеологічних цілей;

б) прямого умислу цілеспрямоване проведення терористичного акту з прямим умислом.

Не передбачене законом воєнізоване або збройне формування – ст. 260 КК України. Суспільна небезпечність створення та діяльності неконтрольованих державою та суспільством воєнізованих та збройних формувань полягає в тому, що вони є джерелами підвищеної небезпеки для суспільства. Наявність таких формувань створює відомі можливості щодо використання їх для організованої кримінально протиправної діяльності.

Протидія організації та діяльності не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань має конституційно-правову основу. Відповідно до Конституції

України «на території України забороняється створення і функціонування будь-яких збройних формувань, не передбачених законом» (ч. 6 ст. 17 Конституції України), «політичні партії та громадські організації не можуть мати воєнізованих формувань» – ч. 2 ст. 37 Конституції України, ч. 2 ст. 4 Закону України «Про об'єднання громадян». Також, згідно із ч. 1 ст. 4 Закону України «Про об'єднання громадян», заборонено утворення і діяльність громадських об'єднань, мета (цілі) або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, пропаганду російської імперської політики та її символіки, комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки, порушення рівноправності громадян залежно від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками; поширення відомостей, що містять виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії російської федерації проти України, у тому числі шляхом представлення збройної агресії російської федерації проти України як внутрішнього конфлікту, громадянського конфлікту, громадянської війни, заперечення тимчасової окупації частини території України; пропаганду російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії російської федерації проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну.

Приміткою до ст. 260 КК України визначено що:

а) під воєнізованими слід розуміти формування, які мають організаційну структуру військового типу, а саме, єдиноначальність, підпорядкованість та дисципліну, і в яких проводиться військова або стройова чи фізична підготовка;

б) під збройними формуваннями слід розуміти воєнізовані групи, які незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю.

Не передбачені законом воєнізовані або збройні формування, як уже зазначалося вище, є спеціальними видами злочинної організації і тому їм притаманні конструктивні ознаки, передбачені ч. 4 ст. 28 КК України. Крім цього, їм властиві такі специфічні ознаки:

1) об'єктивні ознаки:

а) вони мають незаконну організаційну структуру військового типу, а саме – єдиноначальність, підпорядкованість та дисципліну;

б) в них проводиться військова або стройова чи фізична підготовка;

в) вони незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю;

г) наявність спеціальних правил взаємовідносин у воєнізованому або збройному формуванні;

2) суб'єктивні ознаки:

а) суб'єктивна сторона вчинених ними тяжких і особливо тяжких злочинів характеризується прямим умислом;

б) мета та мотиви створення і діяльності не передбаченого законом воєнізованого або збройного формування можуть бути різними. Як правило, такі формування створюються для виконання завдань, які властиві силовим структурам – забезпечення охорони та захисту об'єктів чи відповідних осіб, здійснення протиправного впливу на інших суб'єктів суспільних відносин, участь у агресивній війні тощо.

Варто звернути увагу на ту обставину, що, відповідно до ч. 6 ст. 260 КК України, особа звільняється від кримінальної відповідальності за дії, передбачені частинами 1 або 2 цієї статті, за наявності таких двох умов: а) вона добровільно вийшла зі злочинного формування; б) вона повідомила про його існування органи державної влади чи місцевого самоврядування.

Піратська спільнота – ст. 446 КК України. Слово пірат (лат. *pirata*) за поширеною етимологією походить з грецької мови – *πειρατής, πειράω* – «випробувати». У звичному прямому побутовому значенні – морський грабіжник, розбійник.

Зазвичай, на енциклопедичному рівні, «піратство» визначають переважно як суспільне або суспільно-правове явище. Зокрема, у Вікіпедії роз'яснено, що піратство – явище морського розбою, широко відоме ще зі стародавніх часів. Це будь-який неправомірний акт насилля, затримання або будь-який грабіж, що здійснюється з приватною метою екіпажем або пасажирями будь-якого приватного судна проти будь-якого судна, особи або майна на борту судна.

Піратство визнано злочином більшістю держав світу, так само і у міжнародному праві – Конвенція про відкрите море 1958 року, Конвенція ООН про морське право 1982 року, Конвенція про боротьбу із незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства 1988 року. Так, статтею 3 Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства 1988 року задекларовано, що будь-яка особа вчиняє цей злочин, якщо вона незаконно і умисно:

- 1) захоплює судно або здійснює контроль над ним силою чи загрозою сили, або шляхом будь-якої іншої форми залякування;
- 2) вчиняє акт насильства проти осіб на борту судна, якщо цей акт може загрожувати безпечному плаванню даного;
- 3) руйнує судно або спричиняє судну чи його вантажу пошкодження, яке може загрожувати безпечному плаванню даного судна;
- 4) розміщує або вчиняє дії з метою розміщення на борту судна яким би то не було чином пристрій чи речовину, яка може зруйнувати це судно, завдавати цьому судну чи його вантажу пошкодження, що загрожує чи може загрожувати безпечному плаванню даного судна;
- 5) руйнує морське навігаційне обладнання чи завдає йому серйозні пошкодження, чи створює серйозні перешкоди в його експлуатації, якщо будь-який такий акт може загрожувати безпечному плаванню судна;
- 6) повідомляє завідомо брехливі відомості, створюючи цим загрозу безпечному плаванню судна;
- 7) наносить рану будь-якій особі чи вбиває її в зв'язку з вчиненням чи спробою вчинення якого-небудь із злочинів, зазначених вище;
- 8) намагається вчинити який-небудь із злочинів, зазначених вище;
- 9) підбурює до вчинення якого-небудь із злочинів, зазначених вище, що вчинюється будь-якою особою або є іншим чином співучасником особи, яка вчиняє такий злочин;
- 10) погрожує, з умовою чи без такої, як це передбачено національним законодавством, з метою примусити фізичну чи юридичну особу вчинити яку-небудь дію чи утриматися від неї, вчинити який-небудь із злочинів, зазначених у пунктах 2, 3, 5, якщо ця загроза може погрожувати безпечному плаванню судна.

Статтею 446 КК України визначено, що піратство – використання з метою одержання матеріальної винагороди або іншої особистої вигоди озброєного чи неозброєного судна для захоплення іншого морського чи річкового судна, застосування

насильства, пограбування або інших ворожих дій щодо екіпажу чи пасажирів такого судна.

Піратській спільноті притаманні ознаки, передбачені ч. 4 ст. 28 КК України. Зокрема, як уже зазначалося, оскільки чинним законодавством спеціально не визначено кількісну ознаку цієї злочинної організації, то з позиції формальної логіки необхідно виходити з кількісної ознаки злочинної організації, передбаченої ч. 4 ст. 28 КК України, а саме – стійке об'єднання декілька осіб (п'ять і більше осіб). Якщо ця кількість є меншою, то має місце група осіб за попередньою змовою або організована група. Крім цього, піратській спільноті властиві такі специфічні конструктивні ознаки:

1) об'єктивні ознаки:

а) наявність керівника, якого зазвичай називають капітаном;

б) члени піратської спільноти незаконно мають на озброєнні придатну для використання вогнепальну, вибухову чи іншу зброю;

в) місцем вчинення піратських нападів, згідно ст. 4 Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства 1988 року, є води, розташовані за зовнішньою межею територіального моря будь-якої однієї держави або за боковими межами її територіального моря з сусідніми державами. Вчинення піратських дій у межах території держави кваліфікується за іншими відповідними статтями КК України. Зокрема, як захоплення морського чи річкового судна (ст. 278 КК), бандитизм (ст. 257 КК), розбій (ст. 187 КК), грабіж (ст. 186 КК), бандитизм (ст. 257 КК) тощо;

г) предметом піратського нападу може бути морське або річкове судно;

д) засобом вчинення піратського нападу є судно, незалежно від того кому воно належить;

е) наявність спеціальних правил діяльності, поведінки і дисципліни учасників піратської спільноти;

2) суб'єктивні ознаки: а) наявність спеціальних правил діяльності, поведінки і дисципліни учасників піратської спільноти;

б) метою піратської спільноти є одержання матеріальної винагороди або іншої особистої вигоди.

Підсумовуючи варто зазначити, що норми чинного КК України потребують істотних змін щодо регламентації форм співучасті у вчиненні кримінального правопорушення. Зокрема, у цьому контексті потрібно на законодавчому рівні удосконалити наступні норми КК України.

1. З метою уникнення конкуренції між нормами міжнародного і українського права, нормами Загальної та Особливої частин КК України, змінити редакцію ч. 4 ст. 28 КК України, встановивши кількісну ознаку злочинної організації замість «п'ять і більше осіб» – «три і більше осіб». Поряд з цим, в ній необхідно чітко надати перелік всіх видів злочинних організацій, регламентація відповідальності яких здійснюється в Особливій частині КК України;

2. Виключити зі ст. 28 КК України ч. 3, яка регламентує вчинення кримінального правопорушення організованою групою, яка фактично відрізняється від злочинної організації лише за кількісною ознакою, та внести відповідні редакційні зміни до статей Особливої частини КК України де застосоване назване поняття. Це дозволить усунути надмірну деталізацію форм співучасті, що у свою чергу спростить практику кваліфікації кримінальних правопорушень. З огляду на це, назву статті 28 КК України викласти в такій редакції: «Вчинення кримінального правопорушення групою осіб, групою осіб за попередньою змовою або злочинною організацією».

3. Статтю 27 КК України викласти в такій редакції:

«1. У разі, коли у Особливій частині КК України передбачено вчинення відповідного кримінального правопорушення «групою осіб», «злочинною організацією»: 1) транснаціональною організацією; 2) терористичною організацією; 3) злочинною спільнотою; 4) не передбаченим законом воєнізованим або збройним формуванням; 5) озброєною бандою; 6) піратською спільнотою, то вчинене кожним співучасником, незалежно від ролі, яку він виконував при вчиненні ними кримінального правопорушення, слід кваліфікувати лише за нормою статті Особливої частини КК України, яка передбачає відповідальність за вчинене ними кримінальне правопорушення, без посилання на частину статті 27 КК України.

2. У разі коли вчинення кримінального правопорушення здійснено за попередньою змовою групою осіб:

а) виконавець (співвиконавець) підлягає кримінальній відповідальності за статтею Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає вчинене ним кримінальне правопорушення.

б) організатор, підбурювач та пособник підлягають кримінальній відповідальності за відповідною частиною статті 27 і тією статтею (частиною статті) Особливої частини цього Кодексу, яка передбачає кримінальне правопорушення, вчинене виконавцем.

в) ознаки, що характеризують особу окремого співучасника кримінального правопорушення, ставляться в вину лише цьому співучасникові. Інші обставини, що обтяжують відповідальність і передбачені у статтях Особливої частини цього Кодексу як ознаки кримінального правопорушення, що впливають на кваліфікацію дій виконавця, ставляться в вину лише співучаснику, який усвідомлював ці обставини.

г) у разі вчинення виконавцем незакінченого кримінального правопорушення інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за співучасть у незакінченому кримінальному правопорушенні.

д) співучасники не підлягають кримінальній відповідальності за діяння, вчинене виконавцем, якщо воно не охоплювалося їхнім умислом».

4. Пункт 2 ч. 1 ст. 67 КК України викласти у такій редакції:

«2) вчинення кримінального правопорушення групою осіб, групою осіб за попередньою змовою або злочинною організацією;».

Здійснення запропонованих змін дозволить більш повно забезпечити дієвість принципу правової визначеності у кримінально правовому регулюванні суспільних відносин, сприятиме ефективності норм кримінального права у протидії вчиненню кримінальних правопорушень злочинними організаціями.

Дудкіна Юлія Олександрівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

СМЕРТНА КАРА У ХХІ СТОЛІТТІ: АРГУМЕНТАЦІЯ ПРИХИЛЬНИКІВ І ОПОНЕНТІВ СКАСУВАННЯ

Смертна кара – це легітимне позбавлення життя особи за вироком суду, яке розглядається як найсуворіша форма кримінального покарання. Історично спостерігається тенденція до скорочення сфери її застосування та зростання кількості держав, що відмовилися від цього виду покарання. Якщо раніше страти мали публічний і жорстокий характер, то нині їх проведення набуває прихованої форми з елементами уявної «гуманізації» [1, с. 330].

На сьогодні у світі 129 держав скасували смертну кару, тоді як 68 країн досі її застосовують. Суспільна позиція щодо цього виду покарання залишається неоднозначною: у державах, де смертна кара існує, тривають дискусії про її відміну, а у тих, де вона скасована, ведеться активна робота з можливого її відновлення. Такі парадокси наочно свідчать про актуальність проблеми та необхідність формування суспільного консенсусу. В умовах демократизації та гуманізації кримінального законодавства питання застосування смертної кари залишається важливим і вимагає подальшого комплексного аналізу аргументів «за» та «проти».

Американський кримінолог В. Реклесс виділяє чотири ключові аргументи на користь смертної кари. По-перше, принцип таліона, або відповідність покарання тяжкості злочину: смертна кара застосовується переважно за особливо тяжкі злочини і вважається рівнозначною умисному позбавленню життя іншої особи. По-друге, покарання як спосіб спокутування провини: злочинець повинен понести страждання, і лише страта може частково компенсувати втрату близьким жертви. По-третє, функція залякування: виконання смертного вироку сигналізує іншим членам суспільства про серйозні наслідки порушення закону. І, нарешті, четвертий аргумент — захист суспільних інтересів, коли позбавлення життя злочинця сприяє безпеці та стабільності суспільства [2, с. 62].

Дослідження показують, що відсутність відчуття соціальної справедливості в суспільстві знижує рівень довіри до держави, а виконання смертного вироку державою, яка виступає гарантом покарання, мінімізує ризик самосуду серед громадян. Прихильники смертної кари наголошують, що вона є ефективним засобом захисту суспільства від небезпечних індивідів, оскільки навіть довічне ув'язнення не гарантує повної безпеки: злочинець може втекти або скоїти новий злочин уже за ґратами, тоді як смертна кара остаточно усуває загрозу для суспільства. Крім того, страта як найвища міра покарання історично використовувалася для протидії злочинності і в багатьох країнах сформувалася як елемент національної культури [2, с. 63]. Дослідники зазначають, що довічне ув'язнення без права на амністію теж можна розглядати як «тривалий смертний вирок», оскільки воно фактично позбавляє особу можливості звільнення протягом усього життя.

Противники смертної кари аргументують свою позицію кількома ключовими міркуваннями. По-перше, завжди існує ризик судової помилки: наприклад, під час розслідування серійних убивств Андрія Чикатило невинувата особа була засуджена до смертної кари за перший злочин. По-друге, релігійні та моральні переконання підкреслюють, що життя належить лише Богу, і тільки він має право його забирати. По-третє, смертна кара позбавляє злочинця можливості реабілітації та переосмислення вчиненого, не залишаючи шансу на каяття. Нарешті, винесення та виконання вироку пов'язане з високим психологічним навантаженням: навіть якщо юридична відповідальність лежить на державі, виконавці покарання часто сприймаються суспільством як безпосередні винуватці смерті, що у країнах із смертною карою може вимагати психологічних відпусток та спеціальної підтримки [1, с. 332].

Застосування смертної кари суперечить принципу недоторканності людського життя. Дослідники зазначають, що така міра сприяє формуванню байдужості до чужого життя створює ефект звикання до смерті та може призводити до появи «професійних» виконавців смертних вироків серед працівників правоохоронних органів, для яких здійснення страти стає частиною службових обов'язків.

Застосування смертної кари визначається традиціями та культурними особливостями нації, географічним положенням країни, а також соціально-політичними чинниками. У будь-якому випадку рішення про запровадження чи скасування смертної кари має прийматися шляхом всенародного голосування [3, с. 100]. Хоча прихильники

смертної кари виступають за застосування найвищої міри покарання, це не завжди означає готовність брати на себе виконання вироку. Вислів «стратити не можна, помилувати»/ «стратити, не можна помилувати» символізує необхідність особистого усвідомлення та вибору кожного громадянина щодо меж застосування такої міри. На нашу думку, смертна кара є непропорційним покаранням, оскільки життя людини є найвищою цінністю сучасного суспільства, а невід’ємне право на життя становить одну з фундаментальних основ демократичних цінностей.

Список використаних джерел:

1. Рябченко Т. О., Кучмістенко О. В. Смертна кара: питання доцільності скасування чи запровадження. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 3. С. 330–333.
2. Карпенко М. І. Смертна кара: бути чи не бути? Юридична наука. 2013. № 5. С. 62–69.
3. Веселов М. Ю. Смертна кара як виключна міра покарання. Прикарпатський юридичний вісник. 2016. № 4. С. 97–101.

Іванова Олена Василівна,

*асистентка кафедри філософії, соціально-гуманітарних наук та фізичного виховання
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В ДЕМОКРАТИЧНІЙ, ПРАВОВІЙ І СОЦІАЛЬНІЙ ДЕРЖАВІ: ЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ ТА ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ

Права людини є наріжним каменем становлення демократичної, правової і соціальної держави, оскільки вони визначають межі влади та гарантують гідність і свободу кожної особи. Філософською основою сучасного розуміння прав людини виступає ідея природного права, згідно з якою свободи та невід’ємні права не надаються державою, а визнаються нею як такі, що притаманні людині від народження. Ця концепція була закріплена у провідних міжнародних документах і стала фундаментом європейської правової традиції [1, с. 45].

Етичні засади захисту прав людини передбачають визнання людської гідності як найвищої соціальної та моральної цінності. У філософському вимірі це пов’язується з кантіанським принципом поваги до людини як самоцілі, що унеможливорює трактування особистості як засобу досягнення політичних або економічних цілей. Такий підхід формує моральне підґрунтя демократичних інститутів і визначає стандарти гуманного поводження як обов’язкові для держави [2, с. 19].

Конституція України закріплює принципи верховенства права, народовладдя та соціальної справедливості, які забезпечують практичну реалізацію прав людини. Невід’ємність, невичерпність і недоторканність прав та свобод закріплені на нормативному рівні та виступають основою сучасної державності. Це формує простір, де свобода особи поєднується з відповідальністю держави за її захист [3, с. 12].

Істотним елементом правової держави є ефективний механізм захисту прав людини, що поєднує судову систему, органи конституційного контролю, омбудсменські інституції та міжнародно-правові засоби. У цьому контексті засадничу роль відіграє принцип верховенства права, який не лише регламентує діяльність держави, а й обмежує її задля гарантування прав особи [4, с. 26].

Соціальний характер держави знаходить відображення в обов’язку забезпечення рівного доступу до базових прав і соціальних гарантій. Це стосується права на освіту,

охорону здоров'я, соціальний захист, гідні умови життя та працю. Таким чином, права людини не зводяться до формальних декларацій, а набувають практичного змісту через створення соціальних механізмів солідарності та підтримки [5, с. 58].

Філософські підходи Дж. Ролза, Ю. Габермаса та Г. Арендт акцентують увагу на справедливості, публічному діалозі та відповідальності як умовах існування правової держави. Ідея суспільного договору та принцип рівних можливостей формують основу правопорядку, в якому захист прав людини розглядається як моральна вимога, а не лише політико-правова функція держави [6, с. 103].

У сучасних умовах особливого значення набуває етична культура громадян і посадових осіб. Усвідомлення не лише власних прав, а й обов'язків щодо інших, сприяє підвищенню рівня правової свідомості та формуванню справедливих суспільних відносин. Такий підхід дозволяє розглядати захист прав людини не лише як юридичну процедуру, а як складову демократичної культури та громадянської зрілості [7, с. 37].

Список використаних джерел:

1. Рабінович П. Основи загальної теорії права та держави. Львів: Кальварія, 2020. 240 с.
2. Kant I. Groundwork of the Metaphysics of Morals. Cambridge: CUP, 2012. 140 p.
3. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. К. : Парламентське видавництво, 2019. 80 с.
4. Колодій А., Олійник А. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина. К. : Юрінком Інтер, 2018. 320 с.
5. Андрусяк Т. Теорія держави і права. Львів: Світ, 2017. 368 с.
6. Rawls J. A Theory of Justice. – Cambridge: Harvard University Press, 1999. 538 p.
7. Габермас Ю. Моральна свідомість і комунікативна дія / пер. з англ. К. : Дух і літера, 2001. 256 с.

Козій Михайло Олегович,

*здобувач вищої освіти на бакалаврському рівні факультету публічного управління
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ФІЛОСОФІЯ СЕНЕКИ У СВІТЛІ СУЧАСНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ГІДНІСТЬ І СВОБОДУ ЛЮДИНИ

У сучасному світі права людини становлять фундамент соціального, політичного та правового порядку. Демократична, правова та соціальна держава передбачає не лише формальне закріплення прав у конституції та законах, але й реальні механізми їхнього забезпечення та захисту. Одним із філософів, який ще в античності пропагував ідеї рівності та природного права, був Сенека.

У філософії Сенеки знаходимо ідею універсальності та рівності людей. Стоїчна концепція вчила, що «не треба вищої влади – перший-ліпший раб може розпорядитися твоїм життям і твоєю смертю. Скажу так: вважай, той, хто знехтував своїм, той став господарем твого життя» [1, с. 4]. Ця думка підкреслює вразливість людського існування та водночас потребу у вищих моральних і правових гарантіях життя та безпеки особи.

Стоїки заклали підвалини сучасних принципів прав людини, акцентуючи на внутрішній свободі та гідності, незалежно від соціального стану чи політичних обставин. У листах Сенеки наявні роздуми про рівність, свободу та право на життя.

Наприклад: «Вони раби, – але ж – люди. – «Вони раби». – Але ж під твоєю кривлею живуть. – «Вони раби». – Але й покірні друзі твої. – «Вони раби». – Але й товариші по рабству, якщо зважити на те, що над ними й над тобою – однакова влада фортуни» [1, с. 68]. «Вільним є не той, кому фортуна мало що може заподіяти, а той, кому вона нічого не заподіє» [1, с. 272]. «Найкраще, на що тільки міг спромогтися відвічний закон, – це те, що ввійти в життя нам дано лише одним шляхом, а вийти з нього – багатьма» [1, с. 117]. Ці роздуми є відображенням концепції природного права, згідно з якою права людини не даруються державою, а належать їй від народження, будучи невід’ємними та непорушними. На цій філософській ідеї формується сучасне право та ідея соціальної держави.

«Всяке благо підлягає одному й тому ж законові: пов’язані між собою користь особиста й суспільна» [1, с. 105]. Думка Сенеки глибоко співзвучна з принципами сучасної правової держави. Вона підкреслює, що особиста гідність і свобода не можуть існувати поза інтересами суспільства. Держава, втілюючи в законах універсальні принципи, створює умови для реалізації як індивідуальних, так і загальносуспільних благ.

Отже, ідеї рівності та універсальності людей, а також теоретико-правові засади захисту прав людини формувалися впродовж століть, поєднуючи античну філософію гідності й свободи з сучасними конституційними та міжнародними стандартами. Як показують роздуми Сенеки, ідеї про рівність та захист інтересів через закони не є лише сучасним надбанням. Навпаки, вони є живим втіленням філософської спадщини, що пройшла крізь віки і збереглася до сьогоднішнього дня. Таким чином, українська модель державності, закріплена у Конституції (ст. ст. 1, 3, 24, 27), є логічним продовженням цієї історичної традиції, у якій права, гідність та безпека людини визнаються найвищою соціальною цінністю, що забезпечується правовим порядком.

Список використаних джерел:

1. Луцій Анней Сенека. Моральні листи до Луцілія / пер. з лат. Андрій Содомора. 343 с. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=9115>
2. Конституція України : Конституція України; Верховна Рада України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>(дата звернення 11.09.2025).
3. Ганс Кельзен. Чисте правознавство/ пер. з нім. Олександра Мокровальського. Київ : Юніверс, 2004. 498 с. URL : <https://djvu.online/file/gSzKzqpLcX1ww>

Крисак Андрій Васильович,

асистент кафедри теорії та історії держави і права

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

РОЛЬ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ, АДАПТАЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ

Освітня система України зазнала глибоких трансформацій унаслідок повномасштабного воєнного вторгнення. Війна виступає катаклізмом не лише для безпеки нашої держави, а й для системи освіти. Навчальні заклади опинились перед необхідністю забезпечувати безпосередність навчання за умов постійних ризиків для життя, руйнувань інфраструктури та масових переміщень населення. Питання адаптації освіти до воєнних реалій включає як нагальні операційні рішення, так і стратегічні перетворення, що визначають якість підготовки фахівців у довгостроковій перспективі.

Після вторгнення росії в Україну у 2022 році понад 2 тисячі навчальних закладів постраждали від бойових дій, а сотні тисяч студентів були змушені змінити місце проживання або перейти на дистанційне навчання [1, с. 12]. У відповідь на ці виклики Міністерство освіти та науки запровадило гнучку модель навчання, що поєднують синхронні та асинхронні формати, а також дозволяють адаптувати розклад до умов безпеки викладачів і студентів.

Ключовим елементом адаптації стала цифрова форма освітнього процесу. Платформи LMS, такі як: Moodle, Google Classroom, Zoom, – стали основним інструментом комунікації між викладачами і студентами. перехід в онлайн-навчання створило нові ризики – від кіберзагроз до порушення академічної доброчесності. У 2023 році МОН розробило рекомендації щодо захисту персональних даних та впровадження етичних кодексів у дистанційному навчанні [2, с. 27].

Психологічна підтримка стала невід’ємною частиною освітнього процесу. За даними ЮНЕСКО, понад 60 % студентів у зонах бойових дій відчують тривожність, втому та зниження мотивації [3, с. 41]. У відповідь університети створюють центри психологічної допомоги, проводять тренінги та впроваджують практики емоційної підтримки. Наприклад, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова запровадив програму («Освіта без стресу»), що включає регулярні консультації з психологами та групові зустрічі підтримки.

Перспективи розвитку освіти після війни пов’язані з інституцією гібридних форматів, посилення міжвузівської співпраці, інвестиціями в цифровому інфраструктуру та кібербезпеку. Важливим напрямком стане професійний розвиток для викладачів, зокрема, у сфері онлайн-педагогіки, кризового менеджменту та роботи з травмою. У 2025 році МОН анонсувало створення Національної платформи підтримки викладачів, які включатиме навчальні модулі, сертифікацію та обмін досвідом [1, с. 35].

Таким чином, освіта в умовах війни – це не лише виклик усім нам. Це демонстрація здатності системи до адаптацій, мобілізації ресурсів та збереження академічної цілісності. Успішна трансформація освітнього процесу є запорукою відновлення країни та її сталого розвитку в майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Міністерство освіти і науки України. Освіта в умовах воєнного стану. Аналітичний звіт. Київ : МОН, 2025. 48 с.
2. МОН України. Рекомендації щодо академічної доброчесності в дистанційному навчанні. Київ, 2023. 32 с.
3. UNESCO. Education in emergencies: global report. Paris. 2024. 76 p.
4. Ковальчук О. Академічна доброчесність у кризових умовах: виклики та рішення. *Освіта і суспільство*, 2023. №2. С. 15–22.

Лошак Аліна Едуардівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ІНСТИТУТ ОМБУДСМЕНА В УКРАЇНІ ТА ШВЕДЦІЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РОЛІ Й ЕФЕКТИВНОСТІ У ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Захист прав і свобод людини становить одну з ключових функцій демократичної правової держави. Особливе місце в цьому контексті займає інститут омбудсмена, який забезпечує захист прав і свобод людини від порушень з боку органів державної влади та їх посадових осіб.

Найбільш поширеною є класична модель омбудсмена, яка була запроваджена у Швеції на початку XIX століття. Конституція 1809 року передбачала запровадження посади омбудсмена юстиції. В Україні інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини було запроваджено доволі пізно, порівнюючи з іншими країнами. 23 грудня 1997 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», який затвердив конституційно-правовий статус омбудсмена.

У Швеції є чотири омбудсмени: шеф-омбудсмен, омбудсмен юстиції, омбудсмен із нагляду за збройними силами та омбудсмен із соціального забезпечення та податків. Прикладом широких повноважень та сфери компетенції є те, що омбудсмен Швеції контролює не лише центральні органи влади та управління, а й суди та місцеві органи адміністрації, а також збройні сили та посадових осіб державних підприємств у тому обсязі, в якому вони виконують державно-владні функції. Для цього уповноважений з прав людини наділений такими засобами впливу: 1) право на необмежений доступ до протоколів та документів, зокрема і секретних; 2) право ініціювати дисциплінарне провадження стосовно осіб, які не виконують його вимог, і навіть накладати штрафи; 3) право законодавчої ініціативи [1].

В Україні діє один основний омбудсмен. Він займається розглядом скарг громадян, контролює дотримання прав людини, направляє подання до Конституційного Суду, має право здійснювати візити до органів влади та місць несвободи, а також підтримує співпрацю з міжнародними організаціями. Слід зазначити, що згідно з правовою природою цього інституту він не наділений повноваженнями приймати остаточні рішення у справі, а може тільки намагатися переконати той чи той орган державної влади розглянути оскаржене питання. Завдання омбудсмена – переконати органи державної влади в необхідності відновити порушені права людини, здійснити певні зміни в механізмі свого функціонування, особливо на тій ділянці, де допускаються масові порушення прав людини [2, с. 14].

Ефективність діяльності шведського омбудсмена характеризується значною довірою суспільства, що робить його рішення впливовими та вагомими для державних органів. У державі з глибоко закоріненими демократичними традиціями він відіграє не лише контрольну роль, але й виконує превентивну функцію, спрямовану на запобігання порушенням прав громадян.

Ефективність роботи українського омбудсмена в сучасних умовах виявляється в кількох аспектах і визначається низкою чинників. З одного боку, інституція підтверджує свою значущість і функціональність, особливо в контексті війни, ставши одним із ключових інструментів захисту прав людини. З іншого – вона стикається із системними викликами, такими як: складнощі у впровадженні її рекомендацій, політична залежність та недостатні ресурси.

Інститут омбудсмена в Україні та Швеції, хоча й має спільну мету, суттєво відрізняється за своєю роллю та рівнем ефективності. Шведська модель демонструє, як висока незалежність, спеціалізація та багаторічна традиція сприяють формуванню сильного та авторитетного механізму захисту прав. Український омбудсмен, хоча і функціонує порівняно недовго, займає важливе місце в системі захисту прав людини. Але він потребує підсилення своєї незалежності, додаткових ресурсів і вдосконалення механізмів реалізації рекомендацій. Для покращення роботи українського омбудсмена варто переймати передові міжнародні практики, зокрема шведський досвід, щоб поглибити демократичні процеси та зміцнити верховенство права в країні.

Список використаних джерел:

1. Рисенко О. М. Історія становлення посади омбудсмена в різних країнах світу, 2013.
2. Марцеляк О.В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсмана:

світовий досвід та українська модель: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю: 12.00.02 – конституційне право. Одеса, 2004. 14 с.

Лукань Марія Олександрівна,
докторка філософії з права, молодший науковий співробітник
відділу правового забезпечення інноваційної діяльності
Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного
розвитку НАПрН України

ЗАХИСТ НАУКОВОЇ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ОСВІТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Право людини на освіту, участь в науці та отримання користі від науки є основоположними правами людини. Статтею 27 Загальної декларації прав людини проголошено, що кожна людина має право вільно брати участь у науковому прогресі і користуватися його благами [1].

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04 листопада 1950 року, має на меті забезпечити загальне та ефективне визнання і додержання закріплених у Загальній декларації прав людини (проголошеної Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року) прав.

Статтею 10 Європейської конвенції з прав людини проголошено право кожного на свободу вираження поглядів, свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї. Статтею 2 Додаткового Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачено право людини на освіту.

Дослідницькі інфраструктури є основою науки [4]. Доступ до дослідницької інфраструктури є важливим безпосереднього для науковців, для людей, які здобувають освіту, для підприємств, установ та організацій, що спираються на дані наукових досліджень. Дослідницькі інфраструктури можна розглядати як стратегічні ресурси держави, що сприяють науковим дослідженням та інноваціям [5]. Дослідницька діяльність належить до життєво важливих функцій, порушення яких призводить до негативних наслідків для національної безпеки України [7].

У Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність» дослідницьку інфраструктуру визначено як сукупність засобів, ресурсів та пов'язаних з ними послуг, які використовуються науковим співтовариством для проведення досліджень на найвищому рівні. Під дослідницькою інфраструктурою розуміється сукупність засобів та ресурсів, а також пов'язаних з ними послуг, які використовуються науковим співтовариством для проведення досліджень на найвищому рівні. До цих ресурсів належать, зокрема, наукове устаткування, обладнання, набори приладів, колекції, архіви, депозитарії, банки даних наукової інформації, а також комп'ютери, програмне забезпечення, мережевий зв'язок тощо, та інші структури унікального характеру [2].

Війна в Україні поставила під загрозу інноваційний розвиток країни та право на доступ до освіти та науки: руйнування науково-дослідницької інфраструктури, втрата наукових кадрів (виїзд наукових працівників за кордон, припинення наукової діяльності через низький рівень заробітної плати), недостатнє фінансування досліджень.

У дослідженні «Збереження науки під час війни» науковці приходять до висновків, що, попри поширеність кризових явищ, таких як: війни, природні та техногенні катастрофи, – немає усталеного набору політик та готових інструментів для найбільш ефективного збереження науки в країні, що проходить через кризу, орієнтованого на подальше високотехнологічне відновлення [5].

Таким чином, актуальним для України є розроблення Інструкції збереження наукової дослідницької інфраструктури. На наш погляд, інструкція повинна передбачати два розділи:

- план підготовки до кризових ситуацій у мирний час: створення матеріальних резервних фондів на випадок кризової ситуації науковими та дослідницькими установами, міжнародна наукова співпраця та інтеграція до Європейського та світового наукового простору з метою забезпечення наукової мобільності під час кризової ситуації, підготовка сховищ, безпечних приміщень тощо;

- положення щодо практичних кроків реагування уповноважених осіб наукових та дослідницьких установ в умовах кризової ситуації: заходи щодо гарантування фізичної безпеки науковців, збереження матеріальних ресурсів установ, будівель, обладнання, наукових доробок, забезпечення виплати заробітної плати, грошової допомоги науковцям у кризовій ситуації тощо.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). (станом на 01.08.2021). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 05.10.2025).

2. Загальна декларація прав людини. Офіційний вебпортал парламенту України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 31.03.2025).

3. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26 листопада 2015 року № 848-VIII. *Відомості Верховної Ради ВВР*. 2016. № 3. ст.25.

4. Peter Farago. UnderstandingHowResearchInfrastructuresShapethe Social Sciences: Impact, challenges, and outlook. Facing the Future: European Research Infrastructures for the Humanities and Social Sciences, 2014. 1st edition. C.21–35. URL : https://www.allea.org/wp-content/uploads/2015/09/2014_06_04-FACING_THE_FUTURE.pdf (дата звернення 05.10.2025).

5. Біла книга. Збереження науки під час війни. 2022. URL : https://scienceatrisk.org/storage/lp/60/6a6bf631e90e9de8217408fcf64c1723d8ec6742.pdf?fbclid=IwAR1u_4q3gIH0eRbihVFI8bf-IndE2qdHTiNGECXK6M6dSRwbnKojTEQw7UM (дата звернення 05.10.2025).

6. Ризики воєнного часу: вплив на науку, технології, інновації та перспективи сталого розвитку в Україні: монографія / Т.В. Писаренко, Т.К. Кваша, Л.А. Мусіна та ін. – К.: УкрІНТЕІ, 2024. 174 с. URL : <http://www.uin-tei.kiev.ua/sites/default/files/risiks-wartime.pdf> (дата звернення 05.10.2025).

7. Про критичну інфраструктуру: Закон України від 16.11.2021 № 1882-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text> (дата звернення 05.10.2025).

Макаров Михайло В'ячеславович,
*доктор філософії з права, науковий співробітник інституту правового
забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України*

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ ПРАВ НАУКОВЦІВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Сучасні умови воєнного стану в Україні висунули на передній план низку проблем, пов'язаних із гарантуванням та реалізацією прав наукових і науково-технічних працівників. Втрата наукових кадрів, вимушена міграція дослідників, руйнування освітньо-наукової інфраструктури та обмеження фінансування наукової сфери безпосередньо впливають не лише на функціонування системи науки, але й на можливості держави забезпечувати права своїх громадян у стратегічно важливій сфері інтелектуального розвитку. У цьому контексті особливого значення набуває дослідження правового регулювання захисту прав науковців, оскільки саме норми національного та міжнародного права здатні сформувати належні механізми їхньої правової охорони й створити гарантії для подальшої професійної та академічної діяльності. Водночас післявоєнний етап розвитку України потребуватиме оновленої державної політики, спрямованої на відновлення та модернізацію дослідницьких інфраструктур, що неможливо без забезпечення правового та соціального захисту наукових і науково-технічних працівників. Саме тому дослідження цієї проблематики має не лише теоретичне, а й значне практичне значення для майбутнього відродження наукового потенціалу України.

В умовах повномасштабної війни в Україні наукова діяльність зазнає серйозних викликів, що впливають на реалізацію прав науковців, закріплених у Конституції України та законах «Про наукову і науково-технічну діяльність» [1] та «Про вищу освіту» [2]. Наукові працівники як ключові суб'єкти дослідницької діяльності мають право на обрання напрямів роботи, участь у конкурсах, публікацію результатів досліджень, отримання наукових ступенів і винагород. Однак у реальній практиці ці права часто обмежуються через об'єктивні умови війни та пов'язані з нею соціально-економічні труднощі.

Однією з головних проблем є вимушене переміщення науковців та тимчасова або постійна відсутність доступу до наукових установ. Це призводить до значного скорочення кадрового потенціалу, особливо серед спеціалістів продуктивного віку, що негативно впливає на реалізацію права на працю та свободу наукової творчості. Одночасно спостерігаються труднощі із забезпеченням стабільного фінансування наукових установ, своєчасними виплатами заробітної плати та стипендій, що фактично обмежує соціально-економічні права працівників науки.

Додатковою проблемою є руйнування або пошкодження дослідницької інфраструктури: лабораторій, бібліотек, наукових центрів. Це обмежує можливості для проведення досліджень та реалізації права на доступ до ресурсів, необхідних для наукової діяльності. Складною залишається ситуація з академічною свободою: у тимчасово окупованих або прифронтових територіях зафіксовані випадки обмеження наукових і викладацьких практик, цензури публікацій та перевірок діяльності науковців.

Проблемою залишається і невизначеність правового статусу науковців, які працюють дистанційно або за умов тимчасового переміщення. Недостатньо розроблені механізми компенсації, страхових гарантій та правового захисту інтелектуальної власності і результатів досліджень у таких умовах. Це особливо критично для молодих науковців та аспірантів, які ще не мають стабільного статусу в наукових установах.

Захист прав наукових працівників є важливим складником сучасної системи гарантування прав і свобод людини в демократичній, соціальній та правовій державі. Він відображає не лише загальні принципи конституціоналізму, а й особливості правового статусу вчених як специфічної соціально-професійної групи, чия діяльність визначає інноваційний розвиток держави та суспільства.

Відповідно до Конституції України, кожен громадянин має право на працю (ст. 43), свободу наукової творчості (ст. 54), а також на захист інтелектуальної власності та результатів своєї інтелектуальної діяльності (ст. 41) [3]. Ці положення формують конституційний базис гарантій діяльності наукових працівників. Конституційне закріплення свободи наукової творчості означає не лише можливість здійснення досліджень, а й гарантію від державного чи будь-якого іншого втручання у вибір тематики, методів та форм наукової роботи.

Розвиток теоретико-правових засад захисту прав наукових працівників отримав свій подальший розвиток у Законі України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 року № 848-VIII [1]. У статті 5 цього Закону визначено, що вчений є основним суб'єктом наукової і науково-технічної діяльності, а також деталізовано його права: від свободи вибору напрямів досліджень до права на публікацію результатів та участь у конкурсах на заміщення посад. Таким чином, законодавець забезпечив конкретизацію конституційних норм, трансформувавши їх у реальні правові гарантії.

Окремо слід виділити положення статті 6 вказаного Закону, де йдеться про правовий статус наукового працівника. Тут закріплено як трудові гарантії (гнучкий чи дистанційний режим праці, можливість сумісництва), так і матеріальні (право на державні й приватні стипендії та премії), а також академічні (участь у конкурсах, консультування, експертна діяльність). У такий спосіб законодавець комплексно визначає як професійні права науковця, так і засоби їхнього забезпечення у трудовій та організаційній площині.

Важливим новим кроком у розвитку правових засад захисту прав наукових і науково-педагогічних працівників стало ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо підтримки наукової роботи в закладах вищої освіти» від 8 квітня 2025 року (Відомості Верховної Ради, 2025, № 19, ст. 57) [4]. Цей Закон було розроблено на виконання зобов'язань України за статтею 431 Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, що передбачають реформування та модернізацію системи вищої освіти і наукової діяльності. Зокрема, ним передбачено, що не менше 30 % робочого часу науково-педагогічного працівника має становити наукова робота, що фактично означає підвищення вимог до наукової складової їхньої діяльності.

Теоретико-правові основи захисту прав науковців також пов'язані з міжнародними документами. Важливе значення мають Рекомендації ЮНЕСКО про статус наукових працівників 1997 року [5], які визначають обов'язок держав забезпечувати належні умови для досліджень, захист від дискримінації, академічну свободу та стабільність зайнятості. У національній доктрині права ці положення розглядаються як складова міжнародних стандартів, інтегрованих у систему захисту прав науковців в Україні.

Таким чином, теоретико-правові основи захисту прав наукових працівників в Україні формуються на трьох рівнях:

1. Конституційному – як базові права і свободи;
2. Спеціальному законодавчому – через регулювання статусу вченого і наукового працівника у Законі «Про наукову і науково-технічну діяльність»;
3. Міжнародному – через інтеграцію європейських і світових стандартів у сфері науки й освіти.

Список використаних джерел :

1. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>(<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>)
2. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>(<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>).
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо підтримки наукової роботи в закладах вищої освіти : Закон України від 08.04.2025. *Відомості Верховної Ради України*. 2025. № 19. Ст. 57.
5. UNESCO. Recommendation on the Status of Scientific Researchers*. 1997. URL : <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000113234>(<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000113234>).

Подрез-Ряполова Ірина Валеріївна,

*кандидатка юридичних наук, завідувачка наукового відділу
правового забезпечення інноваційної діяльності*

*Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного
розвитку НАПрН України*

РЕАЛІЗАЦІЯ НАУКОВОГО ТА ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НАУКОВЦЯМИ І ПІДПРИЄМЦЯМИ ЯК ЧИННИК СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: ОКРЕМІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Слід погодитися, що рівень розвитку науки і техніки є визначальним чинником науково-технічного прогресу суспільства, підвищення добробуту громадян, їхнього інтелектуального зростання; цим зумовлена необхідність створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян у сфері наукової і науково-технічної діяльності, забезпечення використання наукових досягнень вітчизняної та світової науки і техніки для задоволення соціальних, економічних, культурних та інших потреб [1, с. 200].

Стратегія цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року, яку схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2024 р. № 1351-р [2] визначає, що витрати на дослідження та розробки є ключовим чинником сталого та інклюзивного зростання, висококваліфіковані людські ресурси необхідні для підтримки науково-дослідницького та інноваційного потенціалу та конкурентоспроможності України, а також для підтримки цифрового та зеленого переходу.

У цьому контексті варто зазначити, що Завдання щодо досягнення Цілей сталого розвитку на період до 2030 року та індикатори їх досягнення, затверджені розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2024 р. № 1190-р [3], регламентують ціль 9 «Промисловість, інновації та інфраструктура», яка містить завдання щодо сприяння можливості реалізації власного наукового та інноваційного потенціалу науковцями (дослідниками) та підприємцями; інклюзивній і стійкій індустріалізації та збільшенню частки працівників, зайнятих у промисловості. Серед індикаторів досягнення зазначеної цілі у межах вказаних завдань важливо виділити такі: частка витрат на наукові дослідження і розробки у валовому внутрішньому

продукті; частка обсягу реалізованої інноваційної продукції (товарів, послуг) у загальному обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств; частка обсягу реалізованої інноваційної промислової продукції (товарів, послуг) у загальному обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг) промислових підприємств; кількість працівників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок; частка коштів, залучених закладами вищої освіти на наукову діяльність із інших джерел, не заборонених законодавством; кількість укладених договорів про трансфер технологій; обсяг коштів, отриманих у результаті виконання договорів про трансфер технологій; частка інноваційно активних підприємств у загальній кількості підприємств; кількість дослідників, задіяних у виконанні наукових досліджень і розробок; частка обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств, які належать до виробництва з використанням технологій високого, середньовисокого, середньонизького та низького рівня, у загальному обсязі реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств промисловості; частка зайнятих працівників на підприємствах, які належать до виробництва з використанням технологій високого, середньовисокого, середньонизького та низького рівня; частка доданої вартості за витратами виробництва підприємств, які належать до виробництва з використанням технологій високого рівня; частка доданої вартості за витратами виробництва підприємств, які належать до виробництва з використанням технологій високого та середньовисокого рівня; частка зайнятих працівників на підприємствах, які належать до виробництва з використанням технологій високого та середньовисокого рівня; частка діючих підприємств, які належать до виробництва з використанням технологій високого рівня; частка валової доданої вартості переробної промисловості у валовому внутрішньому продукті; частка зайнятих працівників у суб'єктів господарювання переробної промисловості.

Вказані завдання та індикативні показники їх досягнення підкреслюють ключову роль реалізації наукового та інноваційного потенціалу науковців і підприємців щодо забезпечення сталого розвитку. Особливе значення при цьому має ефективна взаємодія науки, бізнесу та держави, спрямована на створення сприятливого правового середовища для розвитку інновацій, підвищення інвестиційної привабливості наукових досліджень і розробок та комерціалізації результатів наукової діяльності. Забезпечення сталого розвитку національної економіки потребує не лише фінансової підтримки інноваційної діяльності, а й удосконалення правових механізмів реалізації захисту прав інтелектуальної власності, трансферу технологій, а також розширення можливостей участі українських науковців у міжнародних наукових програмах.

Перспективами подальших наукових пошуків є дослідження правових проблем інноваційного розвитку енергетичної системи України в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення, що має важливе значення для зміцнення економічної безпеки держави та досягнення цілей сталого розвитку.

Список використаних джерел:

1. Правове забезпечення інноваційного процесу в умовах глобальних викликів: монографія /С. В. Глібка, О. В. Розгон, І. Ю. Матюшенко та ін.; за ред. С. В. Глібка, О. В. Розгон. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2024. 303 с. URL : <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2024/12/ISBN-978-617-7806-60-7.pdf>.
2. Стратегія цифрового розвитку інноваційної діяльності України на період до 2030 року: схв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 грудня 2024 р. № 1351-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1190-2024-%D1%80#Text>.

3. Завдання щодо досягнення Цілей сталого розвитку на період до 2030 року та індикатори їх досягнення: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2024 р. № 1190-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1190-2024-%D1%80#Text>.

Поліщук Олександра Романівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПРОБАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ РЕЦИДИВУ ЗЛОЧИННОСТІ

Пробація є однією з ключових сучасних технологій кримінально-правового впливу на правопорушників, спрямованою не лише на покарання, але й на соціальну адаптацію та запобігання повторним злочинам. У світовій практиці, а також і в Україні, пробація розглядається як ефективний інструмент ресоціалізації, що поєднує контроль, підтримку та соціальну відповідальність.

Для початку важливо зрозуміти, що таке пробація та її роль для суспільства. Пробація – система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого» [1].

Суб'єктами пробації є особи, засуджені, до яких за рішенням суду та згідно із законом застосовуються заходи наглядового й соціально-виховного характеру; особи, що засуджені до покарання у формі штрафу; а також обвинувачені, стосовно яких орган пробації складає досудову доповідь.

Основними завданнями пробації є запобігання рецидиву злочинів; сприяння соціальній адаптації осіб, які вчинили кримінальні правопорушення; забезпечення виконання умов, визначених судом; підтримка позитивних змін у поведінці засуджених.

Рецидивом кримінальних правопорушень визнається вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисне кримінальне правопорушення. [2]

Отже, пробацію слід розглядати одночасно як вид покарання, що не передбачає ізоляції від суспільства, та як систему соціально-виховних заходів, спрямованих на виправлення правопорушника з основною метою – недопущення повторних кримінальних діянь.

Одним із ключових її елементів є систематичне спостереження за поведінкою осіб, що перебувають на пробації. Працівники органів пробації відстежують відвідування роботи та навчальних закладів, дотримання встановлених обмежень та загальну відповідність поведінки законодавчим вимогам.

Важливою складовою є надання соціально-психологічної допомоги. Консультації, тренінги та підтримка у працевлаштуванні або навчанні дозволяють правопорушникам поступово інтегруватися у законослухняне життя та формують у них навички самоконтролю і соціальної відповідальності. Програми пробації будуються з урахуванням індивідуальних особливостей особистості, рівня ризику повторного вчинення кримінального правопорушення та конкретних соціальних умов, у яких перебуває правопорушник.

Для стимулювання позитивної поведінки використовується система заохочень і санкцій: дотримання умов пробації винагороджується підтримкою та сприянням у соціальній адаптації, тоді як порушення передбачає застосування санкцій, включно з

можливим кримінальним покаранням. Дослідження вказують, що особи, які беруть участь у програмах пробації, мають значно менший ризик повторного вчинення кримінальних правопорушень порівняно з тими, хто відбуває покарання у місцях позбавлення волі без належного нагляду та соціальної підтримки.

Серед основних переваг пробації слід зазначити зменшення переповненості місць позбавлення волі та економічну ефективність, оскільки державі не доводиться витратити значні ресурси на утримання ув'язнених.

Крім того, пробація підвищує соціальну безпеку, сприяючи інтеграції правопорушника в суспільство під контролем і з належною підтримкою. Важливим результатом її застосування є профілактика рецидиву, адже регулярна робота з особистістю правопорушника дозволяє впливати на фактори, що стимулюють злочинну поведінку.

За перші 5 років після запровадження служби пробації (з $\approx$ 2017 року) понад 300 000 засуджених були під наглядом пробації, адміністративні покарання застосовані до понад 81 700 осіб. Частка осіб, які не вчиняють повторних порушень під час строку пробації — дуже висока: близько 96 % у одному з джерел. За даними на 01 січня 2025 року — майже 67 000 засуджених виконують альтернативні покарання (не пов'язані з позбавленням волі) через пробацію. Це означає зменшення навантаження на пенітенціарні заклади. Також зазначено, що клієнти пробації виконали понад 724 000 годин громадських робіт за останній рік, що заощадило майже 30 мільйонів гривень для місцевих бюджетів [3].

Таким чином, пробація виступає ефективним засобом не лише контролю та покарання, а й ресоціалізації правопорушників, сприяє їхній соціальній адаптації та значно знижує ризик вчинення повторних кримінальних правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015р. URL :<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>
2. Кримінальний кодекс України URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
3. Пробація в Україні: 10 років успіхів та викликів URL :https://pravojustice.eu/en/post/probation-ukraine-10-years-successes-and-challenges?utm_source=chatgpt.com

Прієшкіна Ольга Василівна,

*докторка юридичних наук, професорка, заслужена юристка України,
професорка кафедри конституційного права та правосуддя Одеського національного
університету імені І. І. Мечникова*

ОХОРОНА ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА – ОСНОВНИЙ НАПРЯМОК ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ

Проблема охорони честі та гідності людини наприкінці XX – на початку XXI століття стала однією з найбільш актуальних проблем людства.

Саме людина в теорії та практиці конституціоналізму посідає центральне місце, оскільки вона є основним орієнтиром реалізації конституційної теорії та практики.

«Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю», – проголошується у статті 3 Конституції України. Поряд з вказаною нормою-принципом, у ст. 28 Конституції передбачено гарантію: «Ніхто не може бути підданий катуванню... такому, що

принижує його гідність, поведженню чи покаранню», а у ст. 68 Конституції сформульовано такий конституційний обов'язок: «Кожен зобов'язаний неухильно додержуватись Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей».

Системне тлумачення положень ст. 3 та положень ст. ст. 28, 68 Конституції свідчить, що ці положення розкривають зміст задекларованої у ст. 3 Основного Закону норми-принципу шляхом доповнення його окремими гарантіями та встановленням конституційного обов'язку для всіх громадян України.

Всесвітня декларація прав людини, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, безумовно, є своєрідним «кадастром» прав людини, її честі та гідності та має величезне значення для загального розвитку всієї концепції захисту прав людини.

Проблема забезпечення прав людини в Україні складна та багатопланова. Створення додаткових гарантій, механізмів реалізації прав та свобод особистості є пріоритетною задачею держави на сучасному етапі розвитку.

Наразі в Україні особливого значення набуває проблема реального забезпечення реалізації прав та свобод людини та громадянина.

Слід відмітити, що прийняття Конституції України стало найбільш важливим кроком в нормативній регламентації основних прав та свобод громадян. А сучасне конституційне законодавство України в частині закріплення прав та свобод громадян відповідає міжнародно-правовим стандартам прав людини, охороні честі та гідності: Всесвітня декларація прав людини від 10 грудня 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 19 грудня 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, культурні, соціальні права від 19 грудня 1966 р.

Положення Загальної декларації прав людини були в повному обсязі закріплені в Конституції України. Нині в нашій державі створена значна законодавча база в відношенні забезпечення прав та свобод людини та громадянина, охороні честі та гідності людини. Зокрема, були прийняті базові закони: «Про громадянство України», «Про національні меншини в Україні», «Про біженців», «Про свободу пересування та свободу вибору місця проживання», «Про Конституційний Суд України», «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини» тощо.

Незважаючи на те, що створена значна законодавча база, але проблем з практичною реалізацією прав особистості більше, ніж достатньо.

Як справедливо відмічає академік НАН України Ю. С. Шемшученко, «громадянське суспільство стає базисом демократичної держави тільки тоді, коли його інтереси та інтереси держави не протиставляються. Демократична держава повинна зняти протиріччя, які виникають між ним та суспільством. З одного боку, в процесі діяльності політичних партій, громадських об'єднань, засобів масової інформації, інтереси громадянського суспільства повинні трансформуватися в інтереси держави. У випадку протистояння останнє може перетворитися в руйнівний та дестабілізаційний фактор» [1].

Реалізація на практиці конституційного правоположення про права людини як найвищої соціальної цінності передбачає, перш за все, сталий економічний розвиток країни, наявність чіткої державної політики, яка направлена на забезпечення прав та свобод людини, охорони честі та гідності громадянина.

Слід погодитися з вченою О. В. Білоскурською, що конституційний обов'язок не посягати на честь і гідність інших людей – це реалізація волі Українського народу, своєрідна участь людини та громадянина в реалізації законодавства України, участь у здійсненні функцій суспільства та держави. Елементами механізму забезпечення виконання цього обов'язку є: 1) процесуальні норми; 2) юридична відповідальність;

3) норми-принципи, які визначають зміст зазначеного обов'язку; 4) пільги та заохочення; 5) правова культура та правосвідомість [2].

Наразі конституційне законодавство України не передбачає підстав для притягнення до відповідальності, пільги та заохочення тощо.

Водночас варто зазначити, що останнім часом соціально-економічні права захищаються більше, ніж честь та гідність, а це, у свою чергу, призводить до зниження значення громадянських та політичних прав як фундаментальних цінностей соціального устрою, збереження застарілих стереотипів поведінки, через які положення Конституції не сприймаються як об'єктивна основа суб'єктивних прав, що підлягають судовому захисту [3].

Український вчений І. А. Волошин слушно зазначає, що «гарантії, які закріплені в ст. 3 Конституції України, на практиці не забезпечені в реальному житті матеріальною базою, що робить недоступним для громадян судовий захист, а також несудові форми захисту прав громадян» [4].

Таким чином, резюмуючи, можна дійти висновку, що системне дослідження охорони честі та гідності людини та громадянина стверджує, що воно визначає в законодавстві України лише місце честі та гідності серед інших прав людини (ст. 3 Конституції) та закріплює загальні засади охорони честі та гідності людини (ст. ст. 28, 62, 105 Конституції), проте не містить реальних елементів, підстав відповідальності, механізму реалізації конституційного обов'язку поваги до честі та гідності інших осіб. Вказані доктринальні позиції в найближчій перспективі будуть вимагати відповідної нормативно-правової і навіть конституційної регламентації, оскільки честь та гідність людини та громадянина є основним напрямком діяльності держави.

Список використаних джерел:

1. Шемшученко Ю. Конституція України і права людини. Право України. 2001. № 8. С. 13–16.

2. Білоскурська О. В. Конституційний обов'язок додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей: автореф. дис. ...к.ю.н. спец. 12.00.02. Київ, 2008. С. 11,18.

3. Волкова О. М. Права першого та другого покоління: особливості реалізації. Розвиток державності та права в Україні: реалії та перспективи мат. І Міжнар. наук.-практ. Конф. (24 квітня 2009 р.). Сімферополь: «Кримучпедгіз», 2009. Ч. I. С. 90.

4. Волошин І. А. Труднощі реалізації законодавства в Україні. Розвиток державності та права в Україні реалії та перспективи: мат. І Міжнар. наук.-практ. Конф. (24 квітня 2009 р.). Сімферополь: «Кримучпедгіз», 2009. Ч. I. С. 91–93.

Савенко Віктор Васильович,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ЗАКОН ЯК ІНСТРУМЕНТ УПОРЯДКУВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ ДЕРЖАВИ

Усі правові відносини є суспільними за своєю природою, проте не кожні суспільні відносини набувають правового характеру. Правові відносини виникають на основі норм права, однак межі правового регулювання не є сталими чи абсолютними — вони змінюються відповідно до розвитку суспільства. Те, що в певний історичний період регулюється законом, з часом може втратити статус об'єкта правового впливу.

Вплив закону на формування правосвідомості напряду пов'язаний з ефективністю правового регулювання, яке базується на нормах права. Держава через уповноважені органи закріплює права і обов'язки суб'єктів, забезпечуючи функціонування правових відносин.

Фундаментом для виникнення та розвитку правовідносин виступає правосвідомість суб'єктів права. Її носіями є не лише окремі індивіди, а й громадські об'єднання, політичні партії, державні органи, посадові особи, юристи-практики, а також суспільство загалом. У цьому аспекті правосвідомість виявляється у ставленні зазначених суб'єктів до права як соціального явища — включно з оцінкою юридичної практики, поведінки учасників правовідносин та ефективності їхньої діяльності.

Оскільки жодна правова діяльність неможлива без усвідомлення суб'єктами своїх дій і здатності керувати ними, правосвідомість виявляється на всіх етапах правового регулювання та впливає на функціонування практично кожного елементу правової системи [1, с. 785]. Саме тому легітимність правових норм і законів визначається не лише їх юридичним закріпленням, а й ступенем внутрішнього прийняття та схвалення з боку певної спільноти.

Інакше кажучи, правосвідомість не виникає стихійно — вона є результатом процесу правової соціалізації особи. Під правовою соціалізацією слід розуміти поступове входження індивіда в правове середовище, засвоєння ним правових знань, цінностей, норм і традицій, які є складовою правової культури суспільства.

Зважаючи на це, правосвідомість можна розглядати як одну з ключових складових правового регулювання — засіб ідеологічного впливу на суспільні відносини в державі. З одного боку, вона передує праву, оскільки є формою вираження волі суспільства або окремих його груп, а з іншого — слугує підґрунтям для обґрунтування, реалізації та дотримання норм права.

Регулятивна дія права на суспільні відносини полягає в тому, що воно через свої норми формує модель обов'язкової або дозволеної поведінки суб'єктів. Це проявляється у наданні одним учасникам прав, а іншим — у встановленні обов'язків, що поєднує їх у систему взаємних правовідносин, заснованих на відповідальності та правовій рівновазі.

При цьому можливості права у регулюванні суспільних відносин не є свавільними чи безмежними. З феноменологічного погляду, правове регулювання виникає як результат зовнішньої активності людини — так званого акту екстерналізації, коли індивідуальні дії набувають соціального значення і формалізуються у відповідь на зміни в суспільному середовищі.

У цьому контексті правове регулювання охоплює діяльність конкретних соціальних груп, координує поведінку суб'єктів, визначає напрям і характер взаємодій, організовує функціонування правової системи в цілому. Виходячи з цього, можна стверджувати, що природно-правова категорія правового впливу та позитивно-правова категорія закону формують підґрунтя механізму дії права.

Історично право в різних суспільствах та у різні епохи асоціювалося з поняттями рівності, справедливості, сили, божественної або державної волі, природних умов людського існування, законодавства чи класової волі. Тому, попри загальне визнання нормативної природи права, його зміст завжди ніс значне гуманістичне навантаження й відображав закономірності розвитку системи правового регулювання [2, с. 148].

Структура механізму дії права охоплює кілька взаємопов'язаних елементів. До неї входять управлінсько-соціальні системи, зокрема механізми державного та суспільного управління, а також норми права; соціальні чинники, серед яких — соціально-економічні, політико-ідеологічні, соціально-демографічні та ситуаційні умови; ретрансляційні системи — інформаційні, нормативно-ціннісні, соціально-психологічні;

регульовані соціальні системи, які охоплюють особистість, соціальні групи, колективи й суспільство загалом. У підсумку дія права має на меті досягнення правомірної та соціально активної поведінки [3, с. 93].

Зміст правової форми дії закону полягає в його здатності регулювати правовідносини через встановлення правового статусу особи. Це, зокрема, передбачає надання певним категоріям суб'єктів визначених прав і водночас — покладання на них відповідних обов'язків.

Проблема дії закону як засобу правового регулювання суспільних відносин у державі тісно пов'язана з проблематикою соціального контролю — специфічного механізму впливу на поведінку індивідів та забезпечення суспільного порядку. Соціальний контроль дає змогу зберігати й передавати традиції, звичаї, моральні норми, а також відтворювати соціальні відносини в межах нормативної системи, усталеної в конкретному суспільстві. Обмежуючи поведінку своїх членів через систему норм, соціальна група здійснює контроль за дотриманням встановлених правил, запобігаючи їх порушенню [3, с. 95].

Поняття соціального контролю не випадково пов'язується з поняттям дії закону. Обидва феномени мають спільні риси: двокомпонентну структуру, спрямованість на регулювання поведінки, а також здатність забезпечувати стабільність і порядок у суспільстві. Більше того, механізми соціального контролю часто реалізуються саме через дію закону.

Проблема дії закону тісно пов'язана із соціальним контролем — механізмом підтримання суспільного порядку через збереження традицій, норм і звичаїв. Соціальний контроль, як і дія закону, має двокомпонентну структуру, регулює поведінку і забезпечує стабільність у суспільстві. Закон виступає універсальним регулятором соціальних відносин, реагуючи на зміни і відповідаючи вимогам суспільного життя.

Таким чином, дія закону є центральним і комплексним механізмом правового життя, що базується на природно-правових цінностях і юридичних інструментах, і забезпечує стабільність, порядок і розвиток суспільних відносин.

Список використаних джерел:

1. Пінська О. С. Правова свідомість: загальна характеристика, основні риси та структура. *Форум права*. 2011. № 1. С. 784–788.
2. Савенко В. В. Закон як засіб правового регулювання суспільних відносин у державі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Ужгород. 2015. Вип. 31. Т. 3. С. 147–150.
3. Настасяк І. Ю. Соціологія права : навчальний посібник. Львів, 2008. 196 с.

Сапарова Анастасія Олександрівна,

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри правового забезпечення безпеки бізнесу Державного торговельно-економічного університету

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЦИФРОВУ ЕПОХУ: ЗАГРОЗИ І ВИКЛИКИ

Уже немає сумніву, що сьогодення є часом радикальних змін у різних сферах життя. Основними факторами цих змін є збройна агресія російської федерації проти України, інші триваючі й гіпотетичні збройні конфлікти, все більше поширення технологій штучного інтелекту, глобальна зміна клімату тощо. Ці чинники

розбалансування звичної моделі життя діють на тлі все більш масштабного і незворотного транзиту життя людини в цифровий простір. Останній стає місцем роботи, відпочинку, спілкування, укладення договорів, виконання зобов'язань, відносин з державою.

Україна проголосила й щоденно сплачує величезну ціну за свій європейський шлях – інтеграцію до кола європейських народів, інституційно об'єднаних у Європейський Союз. Тому для нас є вкрай важливим ті процеси, які прямо зараз відбуваються у ставленні європейських держав до регулювання цифрових прав: на доступ до Інтернету, на захист персональних даних, на цифрову ідентичність, на «цифрове забуття», на безпечне використання технологій.

Зокрема, знакові для розуміння теми цього дослідження слова були сказані на заході з нагоди 35-річниці возз'єднання Німеччини 03 жовтня 2025 року. Президент Франції Е. Макрон зазначив про деградацію демократії в Європі. Причиною цього є руйнація демократичної тканини, коли демократичні дебати перетворюються на дебати ненависті. А ця руйнація, своєю чергою, пов'язана з онлайн-дискурсом на платформах, контрольованих американськими та китайськими фірмами. «Ми були винні ... в тому, що віддали наш публічний демократичний простір соціальним мережам, що належать великим американським підприємцям і китайським фірмам, інтереси яких зовсім не полягають у виживанні та належному функціонуванні нашої демократії» [1], – сказав французький президент.

Ілюстрацією цих слів може слугувати проєкт Закону з масштабного спостереження, зламу шифрування й припиненні анонімності (EU CSA Regulation), яким передбачається запровадження так званого контролю чатів (Chat Control), й який буде розглянутий 13–14 жовтня 2025 року [2].

Отже, постає фундаментальне питання: чи не перебуває ЄС на межі радикального обмеження цифрових прав осіб, передусім, прав на приватність й цифрове забуття? До цього традиційно вважалося, що цифрова ера є новим виміром існування традиційних прав особи – на свободу слова, приватність, інформацію. Що цифрове середовище лише надає цим правам нової форми здійснення. Але цілком ймовірно, що між цими правами і цифровим середовищем є принципова несумісність, що ці права не виживають у цифровому середовищі, й приречені на їх жорстку регламентацію чи фактичне скасування.

Такий можливий висновок, тим більш небезпечний, оскільки самі цифрові права визначаються в ЄС як «сукупність прав і свобод, що забезпечують захист особи та її діяльності в цифровому середовищі, включаючи права на доступ до інтернету, захист персональних даних, конфіденційність, безпеку та недискримінацію» [3, с. 228]. Процес цифровізації суспільства є незворотнім, і в новітньому середовищі необхідно зберегти непорушність фундаментальних прав і свобод людини, адже саме від доступу до інтернету залежить можливість людини отримувати інформацію, спілкуватися, брати участь в соціальному, економічному та культурному житті.

Цілком поділяємо висловлений у літературі погляд, що «ті самі права, які люди мають офлайн, повинні бути ефективно захищені онлайн, зокрема коли йдеться про свободу вираження поглядів та право на приватність. Права людини в цифровій сфері необхідно захищати та заохочувати так само, як і права людини у фізичному світі» [4, с. 30]. Це відповідає й положенням Європейської конвенції з прав людини і основоположних свобод, згідно з якою права людини є непорушними і не можуть звужуватись залежно від волі держав, зміни влади, форми правління, введення «нових» законів тощо [5]. Цифровий простір має розумітися лише як нова сфера дії фундаментальних прав людини, а не як те, що визначає їхню якість, зміст, як те, що може їх звужувати чи навіть виключати.

З огляду на все зазначене вище, права людини в цифрову епоху набувають дедалі більшої важливості й мають перебувати в епіцентрі уваги та дискусій як на рівні філософії права й загальнотеоретичного правознавства, так і в межах галузевих юридичних наук.

Список використаних джерел:

1. Костіна І., Погорілов С. Мерц і Макрон в унісон попередили про зовнішню і внутрішню загрози для ліберальних демократій. URL : <https://www.pravda.com.ua/news/2025/10/03/8001115/>.
2. Chat Control: What is actually going on? URL : <https://edri.org/our-work/chat-control-what-is-actually-going-on/>.
3. Бочковой В. А., Бааджи Н. А. Обмеження цифрових прав людини в умовах сучасних правових викликів. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. Серія: Право. Вип. 84. Част. 4. С. 228–233.
4. Чукаєва А. В. Права людини в цифрову епоху: баланс між безпекою та приватністю. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2025. № 75. С. 27–30.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

Фідря Юлія Олександрівна,

кандидатка юридичних наук, доцентка, завідувачка кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності Волинського національного університету імені Лесі Українки

ДОСТУПНІСТЬ ПРАВОСУДДЯ У СУЧАСНОМУ ПРАВОРОЗУМІННІ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Право особи на ефективний судовий захист є одним із важливих елементів верховенства права та основоположною гарантією реалізації інших прав і свобод людини. Його практичне втілення безпосередньо залежить від рівня доступності правосуддя, що відображає реальну спроможність особи скористатися судовими механізмами захисту своїх прав. Саме тому категорія доступності правосуддя посідає особливе місце у сучасному праворозумінні, виступаючи своєрідним критерієм ефективності судової системи демократичної правової держави.

Проблематика доступності правосуддя в контексті забезпечення реалізації права особи на ефективний судовий захист завжди перебуває у полі зору наукової спільноти. При цьому, розглядаючи це питання, більшість науковців оперує різним понятійно-категоріальним апаратом, використовуючи один або одночасно кілька таких термінів, як: «доступ до правосуддя», «доступ до суду», «доступність правосуддя», «право на доступ до правосуддя», «право на доступ до суду» тощо. Водночас, прагнучи їх розмежувати, дослідники часто-густо вживають ці категорії як взаємозамінні, що породжує певну термінологічну невизначеність та методологічну розмитість у науковому дискурсі.

Якщо йдеться про термін «доступність правосуддя», то у правовій доктрині він традиційно розглядається або як синонімічний, або як похідний від понять «доступ до правосуддя» та «доступ до суду». На підставі лексико-семантичного аналізу можна стверджувати, що «доступність» виступає похідним від слів «доступ» та «доступний»

абстрактним іменником, тобто словом, що позначає стани, явища, властивості, якості, ідеї та концепції. У правовому контексті ця мовна характеристика набуває змісту, пов'язаного з реальними умовами та можливостями реалізації особою своїх прав.

Принагідно слід зауважити, що поняття «доступність» у правовій державі не обмежується лише сферою правосуддя. Воно має міжгалузевий характер і може характеризувати різні аспекти функціонування правової системи – від доступності інформації, освіти, мережі тощо до доступності адміністративних і соціально-правових послуг. Як зазначається в науковій літературі, «термін «доступність» може бути застосовано для характеристики права як певної системи норм, так і стосовно окремих інститутів правової системи, яка відбиває рівень суспільної потреби в певному інституті, стан її задоволення, а також можливості всіх охочих вільно й безперешкодно звернутися до останнього» [1, с. 20].

Існують різноманітні наукові підходи до розуміння поняття «доступність правосуддя». Так, О. Козакевич розуміє доступність правосуддя як «комплексної соціально-правової категорії, орієнтованої на надання і забезпечення системи гарантій для здійснення і захисту прав, свобод і законних інтересів особи у судовому або позасудовому порядку» [2, с. 61]. У свою чергу, Н. Сакара зробила висновок, що доступність правосуддя є певним стандартом, який відбиває вимоги справедливого і ефективного судового захисту, що конкретизуються в необмеженій судовій юрисдикції, належних судових процедурах, розумних строках і безперешкодного звернення усякої зацікавленої особи до суду [3, с. 8]. О. Овчаренко розглядає доступність правосуддя як «принцип організації та діяльності судової влади, сутність якого полягає у відсутності фактичних і юридичних перешкод для звернення зацікавлених осіб до суду за захистом своїх прав, а також як стан організації судової системи і юрисдикційної діяльності суду в демократичному суспільстві, який задовольняє потребу суспільства у вирішенні юридично значущих справ і відповідає закріпленим у міжнародно-правових актах вимогам» [1, с. 179].

У національному законодавстві термін «доступність правосуддя» майже не використовується. Виняток становить ч. 3 ст. 7 «Право на справедливий суд» Закону України «Про судоустрій і статус суддів»: «Доступність правосуддя для кожної особи забезпечується відповідно до Конституції України та в порядку, встановленому законами України» [4]. Аналізуючи цитовану норму, О. Балацька звертає увагу на недоліки юридичної техніки щодо обраного юридичного терміна «доступність правосуддя», вважаючи його російською традицією та калькою від терміна «доступность» [5, с. 111]. Схожої позиції притримується Р. Москаль, зазначаючи, що «поширеність саме цього поняття – «доступність правосуддя» (автором якого вважають радянського ученого В. М. Семенова) – відображає прихильність вітчизняних науковців до радянських наукових традицій, адже воно увійшло в український науковий обіг через російськомовні джерела» [6, с. 39–40]. Це поняття все ж має право на існування, адже доступність правосуддя як якісна характеристика стану його функціонування у державі та суспільстві відображає ступінь реальної можливості скористатися правом на судовий захист і охоплює різноманітні чинники (соціально-правові, економічні, процесуальні, інформаційні тощо), що можуть покращувати або, навпаки, обмежувати чи ускладнювати реалізацію відповідного права.

Деякі дослідники трактують доступність правосуддя як певний ідеал, до якого прагне держава, що позиціонує себе як права [7]. Водночас, на нашу думку, навряд чи доцільно ідеалізувати цю категорію, оскільки у правовій державі забезпечення доступності правосуддя є обов'язком держави. Рівень його реалізації, безперечно, може варіюватися залежно від конкретних соціально-політичних та економічних умов, включаючи надзвичайні ситуації або воєнний стан. Доступність правосуддя слід

розглядати не як недосяжну ідеальну конструкцію, а як динамічну якісну характеристику правосуддя, що відображає реальний ступінь його ефективності та здатності забезпечити кожній особі реалізацію права на судовий захист.

Ключова проблема забезпечення доступності правосуддя, на нашу думку, полягає у складнощях її практичної реалізації. Це зумовлює необхідність розроблення ефективних механізмів, упровадження кращих практик та використання позитивного зарубіжного досвіду для того, щоб доступність правосуддя була реальною, а не ілюзорною.

Список використаних джерел:

1. Овчаренко О. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: монографія. Х. : Право, 2008. 304 с.
2. Козакевич О. М. Забезпечення доступу до правосуддя в транзитивних умовах: дис. ... докт. філософії 081 Право. Одеса, 2021. 220 с.
3. Сакара Н. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: дис.. ... канд.. юрид. наук. 12.00.03. Харків, 2005. 209 с.
4. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02 червня 2016 року № 1402-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n27>
5. Балацька О. Р. Доступ до правосуддя – sui generis: теорія і практика: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2025. 436 с.
6. Москаль Р.М. Вимоги верховенства права стосовно доступу до правосуддя. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 2. С. 36–49.
7. Лужанський А. В. Конституційно-правові засади доступу до правосуддя в Україні: дис.. ... канд.. юрид. наук. 12.00.02. Київ, 2013. 234 с.

Хіміч Володимир Олегович,

*старший викладач кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПОНЯТТЯ ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ

Теоретична оцінка та вирішення проблем, пов'язаних з діяльністю людини в соціально-правовій сфері, формулювання науково обґрунтованих рекомендацій та пропозицій у сучасних умовах має слугувати реальним фактором підвищення ефективності правового впливу, зміцнення правової основи функціонування громадянського суспільства та державного механізму. Отже, визначення закономірностей формування правомірності у соціальній діяльності особистості, розробка її мотивів та ціннісних орієнтирів стосовно правомірної поведінки, дослідження механізму свідомого дотримання правових приписів у межах подальшого удосконалення соціального механізму дії права залишається актуальними завданнями юридичної науки.

Правова поведінка розглядається сучасною юридичною наукою як засіб реалізації природних прав людини, соціальної суті людини на засадах права та виступає об'єктивізованою формою втілення і вираження ідеї права, смислових характеристик права в людському житті [1, с. 78].

В умовах сучасних динамічних перетворень, обумовлених змінами суспільно-політичної формації та впливом глобалізаційних перетворень, які торкаються як матеріального, так і духовного життя соціуму і окремого індивіда, реформування суспільно-політичного ладу, а також зміни соціальних ролей та моделей особистісних

взаємовідносин, важливого значення набуває питання правомірної поведінки як основного «стабілізуючого» чинника соціального життя.

Проблема правової поведінки, попри її наукових розробок, які існують у філософії, соціології, психології та правознавстві, недостатньо залишається вивченою. Особливого значення набувають питання присвячені правомірній поведінці для правозастосовної сфери, особливо в контексті реформування вітчизняного законодавства, яке постійно пропонує нові або уточнює існуючі нормативні «зразки» поведінки громадян.

Важливим аспектом правомірної поведінки виступають форми взаємовідносин між суб'єктами соціальної системи, а саме громадянином та державою в особі окремих органів публічної влади. Це зумовлено тим, що донині органи державної влади, і особливо правоохоронні, та їх посадові особи не позбулися елементів патерналізму щодо своїх громадян, не сприймаючи взагалі сутність концепції соціальної держави. Проте, у громадському середовищі, ще не повною мірою сформувалася довіра до органів влади, особливо тих, що наділені окремими «репресивними» функціями. Також у суспільній свідомості не вдається подолати негативні стереотипи щодо сприйняття органів державної влади, як політичного продовження громадянського суспільства, що обумовлює необхідність доктринальної оцінки взаємоузгодження окремих нормативних форм протестної правомірної поведінки з сферою особистої свободи людини, як однієї з найбільш важливих сучасних соціальних цінностей, що особливо загострюється у сучасних умовах «прихованого» протистояння ліберального та консервативного підходів до оцінки значення та меж реалізації основних прав людини.

Питання правомірної поведінки постійно залишаються актуальною темою наукових досліджень. Проте, тлумачення змісту цієї категорії природно зазнає постійних змін та еволюціонування у контексті історичного розвитку суспільства та держави. Тривалий час правомірною поведінкою залишалася пасивним об'єктом теорії держави та права при дослідженні категорії юридичних фактів у їхньому специфічно-юридичному вияві за ознакою спрямованості волі людини, яка вчиняє ці дії.

Правова поведінка регламентується відповідними нормативно-правовими актами (у їхніх текстах), у яких зазначені умови правомірних або неправомірних вчинків та наслідки їх учинення, а також заходи, які можуть бути передбачені за її виконання або невиконання, тому правова поведінка відрізняється від соціальної через вищезазначені характеристики. Ця поведінка пов'язується з реалізацією особою чи організацією своїх інтересів, потреб та мотивів і має відповідні наслідки [2, с. 286].

Сьогодні виникає потреба в нормативному визначенні моделі поведінки особи у випадку якщо вона вважає, що дії представників правоохоронних органів щодо неї є неправомірними внаслідок помилки, протиправного посягання чи з інших причин. З доктринальних позицій, на нашу думку, відповідь на це питання є важливим у контексті того, що право чинити опір своєму незаконному затриманню, тобто посягання на особисту свободу та недоторканість, виступає як форма правової поведінки в умовах створення гарантій діяльності по справжньому демократичного громадянського суспільства. Відповідно подібна модель протестної правомірної поведінки громадян з позицій нормативістики повинна знайти своє відображення як окрема правова норма у структурі діючому законодавстві.

Окремо наголосимо, що правомірною поведінкою у період воєнного стану є ключовим чинником забезпечення стабільності, правопорядку та національної безпеки держави. В умовах збройної агресії, коли обмежуються певні права і свободи громадян, правомірною поведінкою набуває особливого суспільного значення, адже саме вона забезпечує функціонування правової системи та довіру до державних інститутів. Вона виступає зовнішнім проявом правосвідомості особи, що відображає її внутрішню

готовність діяти відповідно до вимог закону навіть у кризових умовах. У період воєнного стану правомірна поведінка охоплює не лише дотримання заборон і виконання обов'язків, а й активну громадянську позицію, спрямовану на підтримку обороноздатності країни.

З правового погляду, правомірна поведінка у воєнний час передбачає суворе дотримання норм Конституції, законів України [3], військових статутів та актів військової адміністрації. Вона включає як індивідуальний рівень (дії громадян), так і колективний (діяльність державних органів, підприємств, волонтерських спільнот). Особливість цієї поведінки полягає в поєднанні правових та моральних імперативів, коли особа керується не лише формальними приписами, а й почуттям обов'язку перед суспільством і державою. Правомірна поведінка у воєнний період виступає передумовою легітимності владних рішень і стабільності соціального порядку.

Водночас у таких умовах посилюється роль правової культури, адже громадяни повинні розуміти сутність тимчасових обмежень прав і свобод, встановлених для захисту держави. Від рівня правової свідомості населення залежить ступінь дотримання комендантської години, правил евакуації, мобілізаційних вимог та інших режимних приписів. Системне порушення навіть дрібних норм у період воєнного стану може мати кумулятивний ефект, що загрожує загальній безпеці. Тому формування мотивації до правомірної поведінки стає завданням не лише державних структур, а й освітніх, культурних і релігійних інституцій. Правомірна поведінка у період війни також виступає показником громадянської зрілості нації та її здатності до самоорганізації в умовах небезпеки. Вона відображає ефективність правової політики держави, здатність суспільства адаптуватися до кризових викликів без втрати гуманістичних цінностей. Належна правомірна поведінка підтримує єдність суспільства, зменшує соціальну напругу та сприяє підвищенню міжнародного авторитету держави як правової. Таким чином, правомірна поведінка в період воєнного стану є не лише вимогою закону, а й виявом високої правової та громадянської культури, що забезпечує стійкість суспільного розвитку навіть у надзвичайних умовах.

Підсумовуючи, наголосимо на таких принципових положеннях:

1. На формування поняття *«правомірна поведінка»* в різні історичні епохи істотно впливають соціально-економічна структура суспільства, панівна політична ідеологія, рівень розвитку культури та науково-психологічних знань. Залежно від типу суспільно-економічної формації змінюється і ставлення до права як регулятора поведінки, адже в одних системах пріоритет надається колективним інтересам, тоді як в інших — індивідуальним свободам. Визначальну роль відіграє також філософське осмислення природи людини та її здатності до усвідомленого дотримання норм. У сучасному світі еволюція уявлень про правомірну поведінку відображає поступ від авторитарних моделей праворозуміння до гуманістичних концепцій, що ґрунтуються на визнанні гідності людини.

2. Визначальним чинником у становленні правомірної поведінки є *система ціннісних орієнтирів*, яка в умовах ХХІ століття нерозривно пов'язана з концепцією невід'ємних прав і свобод людини. Саме право на особисту свободу виступає центральною категорією, адже воно визначає межі відповідальної автономії людини у суспільстві. Ціннісна система формує не лише зовнішню мотивацію дотримуватися закону, а й внутрішню установку діяти правомірно з переконання. У період трансформацій українського суспільства важливим завданням є виховання культури правомірної поведінки, заснованої на повазі до гідності, свободи та відповідальності кожної особистості.

3. У сучасній науковій парадигмі провідне місце посідає *біхевіористичний підхід*, який акцентує на ролі зовнішніх стимулів у формуванні правомірної поведінки.

Біхевіоризм виходить із того, що правові норми діють ефективно лише тоді, коли вони підкріплені позитивним соціальним схваленням або санкціями. Така концепція спрямовує дослідників на пошук способів активізації соціально корисної діяльності громадян, що сприяє підвищенню рівня правової дисципліни. В умовах воєнного стану цей підхід набуває особливої актуальності, адже саме активна, свідомо та конструктивна поведінка громадян визначає життєздатність правового порядку.

4. *Правомірну поведінку* доцільно визначати як форму соціально зумовленої реакції особистості на зовнішні та внутрішні стимули, що ґрунтується на системі правових і моральних цінностей конкретного суспільства. Вона відображає рівень правосвідомості людини, її здатність співвідносити власні дії з нормами права та етичними принципами. Таке визначення підкреслює комплексний характер правомірної поведінки, у якій поєднуються правові приписи, соціальні очікування та індивідуальна моральна позиція. У воєнний період ця поведінка виступає індикатором правової зрілості громадян, їхньої готовності до свідомого дотримання норм навіть у кризових обставинах.

5. В умовах утвердження *громадянського суспільства в Україні* особливого значення набуває нормативне визначення правомірної, але протестної моделі поведінки особи у випадках неправомірних дій представників влади. Таке право на правомірний спротив чи опір незаконному затриманню є необхідним елементом механізму захисту особистої свободи та гідності. Воно не суперечить основам правопорядку, а навпаки — виступає гарантією реальної демократичності та підзвітності влади суспільству. Запровадження чітких правових критеріїв такої поведінки сприятиме зменшенню конфліктів між громадянами й органами правопорядку, а також формуванню довіри до правової системи як інструмента справедливості.

Список використаних джерел:

1. Братасюк М. Г. Правова поведінка: доктринальний аспект. *Науковий вісник НАВС*. № 3. 2011. С. 77–86.
2. Логвіненко М. Поняття та складники правової поведінки. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 283–289.
3. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%B> (дата звернення 10.10.2025).

Царенко Ольга Михайлівна,

кандидатка юридичних наук, доцентка, старша наукова співробітниця науково-організаційного відділу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького,

Тарасюк Оксана Анатоліївна,

здобувачка вищої освіти Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ОДИН ІЗ СПОСОБІВ ВВЕДЕННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Війна є радикально антигуманним та гротескним явищем сучасності. Вона виявляє свою брутальність не лише через порушення основних конструктив суверенітету та національної ідентичності, а й втручається в особисте життя людей. Особливо обурливими є випадки зґвалтувань і сексуального насильства, вчиненого як

щодо цивільних осіб, так і комбатантів та військовополонених під час збройних конфліктів. Російсько-українська війна не стала винятком у цьому відношенні. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом (далі – СНПК), використовується як жорстока і руйнівна зброя, що свідомо застосовується ворогом для створення атмосфери страху, безпорадності та деморалізації населення. Воно може бути спрямоване на жінок, чоловіків, дітей і молодь будь-якої статі і застосовуватися не лише проти цивільного населення на тимчасово окупованих територіях чи у зоні бойових дій, а й проти військових. Такі дії становлять грубе порушення міжнародного гуманітарного права та прав людини [4, с. 242]. СНПК також є зґвалтування, сексуальне рабство, примушування до зайняття проституцією, примусова вагітність, примусова стерилізація, інші форми сексуального насильства, подібні за тяжкістю (наприклад, погрози зґвалтуванням або сексуальним насильством (або їх спроби), примус до спостереження за сексуальним насильством над іншими людьми, каліцтво жіночих/ чоловічих статевих органів, тортури сексуального характеру, примусове оголення, примусове утримання чоловіків та жінок в одному приміщенні тощо) [4, с.243]. Згідно з даними моніторингової місії ООН з прав людини, у 2024 році в Україні задокументовано 209 випадків СНПК. Серед постраждалих – 156 чоловіків, 46 жінок, 6 дівчаток і 1 хлопчик [5]. Що стосується сексуальної орієнтації постраждалих, то в цьому контексті мова також іде про гендерно зумовлене насильство, однак з тією відмінністю, що постраждалими стають не через фактичну стать, а через гендерне самовираження, сексуальну орієнтацію або будь-яке порушення гендерних норм.

М. Красноборова (Офіс Генпрокурора) зазначила, що російські військові цілеспрямовано чинять сексуальне насильство проти осіб із проукраїнською позицією, а ці злочини фактично заохочуються командуванням [5]. Більше того, не є секретом і той факт, що і цивільне російське населення підтримує таку поведінку військових окупантів (справа росіянки О. Биковської, яка закликала чоловіка-окупанта гвалтувати українських жінок). Риторика та дії російських окупаційних військ, виправдані гаслами «денацифікації» чи «демлітаризації», є складовою державної політики рф, спрямованої на знищення української ідентичності.

В Україні працюють численні національні та міжнародні організації для підтримки постраждалих («Ла Страда-Україна», «SEMA-Україна», UNFPA, Global Survival Fund та ін.). З 2014 року, після початку конфлікту на Донбасі, впроваджуються механізми реагування на СНПК, що включають соціально-психологічну, медичну та юридичну допомогу. Підходи побудовані відповідно до міжнародних стандартів прав людини, з дотриманням безпеки, конфіденційності, поваги та недискримінації [3].

До системи міжнародно-правових джерел, що становлять нормативну основу протидії сексуальному насильству під час збройних конфліктів, належать не лише обов'язкові до виконання договори, а й акти рекомендаційного та програмного характеру, зокрема Пекінська декларація та Платформа дій (1995), Загальна рекомендація №30 Комітету CEDAW, а також Римський статут Міжнародного кримінального суду, який передбачає кримінальну відповідальність за сексуальні злочини у якості воєнних злочинів [6, с. 32]. Крім того, важливим кроком у зміцненні міжнародно-правового реагування на сексуальне насильство в умовах збройних конфліктів стало ухвалення Резолюції Ради Безпеки ООН №2467 (2019), що акцентує увагу на необхідності криміналізації таких діянь, недопущенні амністії щодо осіб, які вчинили сексуальні злочини, а також притягненні до відповідальності командного складу [2, с. 240]. Реалізація ефективної політики запобігання та притягнення до відповідальності за сексуальне насильство в умовах конфлікту передбачає тісну міждисциплінарну взаємодію між органами правосуддя, медичними установами,

соціальними службами, правозахисними інституціями та міжнародними партнерами. Комплексний підхід до захисту постраждалих включає не лише кримінальне переслідування, а й гарантування доступу до медичної допомоги, психологічної підтримки, юридичної консультації, процедур відшкодування шкоди [1, с. 459].

Сексуальне насильство під час війни є системним та свідомо використовуваним інструментом терору, який спрямований на руйнування особистості, деморалізацію населення та знищення національної ідентичності. Російсько-українська війна підкреслює глобальну тенденцію застосування СНПК як воєнної зброї проти цивільних, військових та вразливих груп населення. Досвід України демонструє, що ефективна протидія таким злочинам потребує комплексного підходу, який поєднує правове, медичне, психологічне та соціальне реагування, а також активну міжнародну підтримку. Водночас посилення міжнародно-правових механізмів, криміналізація та притягнення до відповідальності винних, а також розвиток системи захисту постраждалих залишаються ключовими чинниками гарантування гуманітарної безпеки та відновлення прав людини у зоні конфлікту.

Список використаних джерел:

1. Кобзева І. М., Тіхонов В. А. Проблема гендерно зумовленого насильства під час воєнного конфлікту. *Multidisciplinary academic research, innovation and results*. 2022. С. 458–462.
2. Колотуха І. О. Насилля щодо жінок під час збройного конфлікту – воєнний злочин чи геноцид. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Право. 2023. № 76. С. 240–243.
3. Кромф І. Згвалтування у російській і радянській арміях як метод війни / Український інститут національної пам'яті. URL : <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/zgvaltuvannya-u-rosiyskiy-i-radyanskiy-armiyah-yak-metod-viyny-1944-1945-ta-2022> (дата звернення 22.09.2025).
4. Сокурєнко В. В. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом: кримінологічний аналіз стану в контексті російсько-української війни. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. № 2 (32). С. 242–252.
5. У 2024 році ООН задокументувала в Україні 209 випадків сексуального насильства на війні. URL : <https://zmina.info/news/u-2024-rocz-i-onn-zadokumentuvala-v-ukrayini-209-vypadkiv-seksualnogo-nasyilstva-na-vijni/> (дата звернення 22.09.2025).
6. Samad K. A. Responsibility of sexual violence under international law. *Journal of Social Sciences Review*. 2023. № 3. Р. 29–41.

Чорна Діана Олександрівна,

здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні факультету міжнародної торгівлі та права Державного торговельно-економічного університету

ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ ЯК ФОРМА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Сучасна система цивільного права України покликана захищати не тільки майнові інтереси особи, а й немайнові — насамперед через інститут компенсації моральної шкоди. Моральна шкода — внутрішні переживання, страждання, приниження честі або гідності, які не можуть бути повністю відновлені, проте вони мають бути компенсовані з точки зору справедливості. Українське законодавство — насамперед, Цивільний кодекс України та Конституція України — гарантує право на компенсацію моральної шкоди, що закріплює його як невід'ємний елемент цивільно-

правового захисту особи [1; 2]. Однак, на жаль, на практиці реалізація цього права стикається з низкою проблем: від встановлення підстав відповідальності до визначення розміру компенсації та гарантій її стягнення.

Правова основа права на відшкодування моральної шкоди закріплена в Конституції України та в Цивільному кодексі України, зокрема у статті 23, яка прямо проголошує: «Особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав» [1]. Важливо, що частина четверта статті 23 встановлює те, що моральна шкода відшкодовується, незалежно від майнової шкоди та не пов'язана з її розміром.

У сфері обов'язкової відповідальності законодавство визначає підстави для стягнення моральної шкоди: стаття 1167 Цивільного кодексу України передбачає, що моральна шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, передбачених законом. Водночас частина друга цієї ж статті встановлює, що моральна шкода може бути відшкодована навіть без вини у випадках, прямо передбачених законом [1]. Такі спеціальні норми посилюють гарантії, коли моральна шкода виникає в межах відповідальності держави.

У законодавстві відсутня презумпція наявності моральної шкоди, тобто її існування має бути доведено потерпілим.

Розглядаючи доктринальний та правовий аналіз і практику Верховного Суду, можна виділити такі важливі моменти та проблемні аспекти: питання вини та відповідальності без вини, — з одного боку, класична модель вимагає вини як підстави відповідальності, — стаття 1167 Цивільного кодексу України [1]. З іншого боку, закон прямо допускає відповідальність без вини у певних випадках, зокрема, стосовно державних органів, якщо це передбачено законом чи конституційними гарантіями; кваліфікація моральної шкоди як майнового або немайнового позову, хоча моральна шкода має немайновий характер, вимога про її стягнення, коли вона сформульована в грошовому вираженні, вважається майновою вимогою, і, зокрема, підлягає сплаті судового збору як майнова вимога.

Однак на практиці суди часто стикаються з труднощами в обґрунтуванні застосованих критеріїв, що породжує неоднорідність судової практики. Для стандартизації судового підходу у 1995 році Пленум Верховного Суду прийняв постанову «Про судову практику у справах про відшкодування моральної шкоди», яка досі є орієнтиром [2].

У випадках порушення договірних зобов'язань часто ставиться таке питання: а чи може бути позов про відшкодування моральної шкоди, коли договір або ж закон прямо не передбачають такої компенсації. Рішення Великої Палати Верховного Суду сформувало консервативний підхід: якщо право на моральну шкоду прямо не встановлено договором або ж законом, така компенсація не отримує підтримки.

Однак в інших випадках Верховний Суд допускає стягнення моральної шкоди на загальних підставах — статті 16 та 23 Цивільного кодексу, навіть за відсутності спеціального положення договору, якщо порушено право фізичної особи [1].

Вирішення проблем, пов'язаних з відшкодуванням моральної шкоди, вимагає комплексного підходу, що забезпечує баланс між захистом немайнових прав фізичної особи й визначеністю правовідносин. По-перше, необхідно уточнити законодавчі критерії вини та відповідальності без вини, зокрема у випадках діяльності державних органів, яка завдала моральної шкоди, що відповідає конституційним гарантіям права на відшкодування шкоди та захисту людської гідності, Конституція України, статті 22 та 55 [3]. По-друге, для вирішення проблеми доказування моральної шкоди доцільно запровадити детальні критерії, що включають психологічні експертизи, документальні

докази та свідчення очевидців, також розглянути можливість запровадження презумпції моральної шкоди у випадках грубого порушення прав людини, що відповідало б принципам Конституції України. Нарешті, у сфері договірних відносин доцільно забезпечити можливість стягнення моральної шкоди на загальних, навіть якщо договір не передбачає такої компенсації, а також включити положення про моральну шкоду до типових договорів та узагальнити практику Верховного Суду для уніфікації підходів. Таким чином, комплексне поєднання законодавчих роз'яснень, судової методології та науково обґрунтованих критеріїв доказування дозволяє забезпечити ефективний захист немайнових прав фізичних осіб і реалізацію конституційних гарантій щодо компенсації моральної шкоди.

Отже, компенсація моральної шкоди є ключовим інструментом цивільно-правового захисту немайнових прав особи, який забезпечує не тільки компенсацію за завдані страждання, а й посилення ефективності правової системи та запобігання протиправній поведінці. Законодавча база, а саме: Конституція України, Цивільний кодекс України, спеціальні закони про відповідальність держави, формує основу для реалізації цього права. Водночас на практиці виникають проблеми, такі як: доведення моральної шкоди, визначення розміру компенсації, неоднорідність судової практики, обмеження прав у договорах, труднощі з виконанням рішень. Запропоновані рекомендації можуть стати кроком до підвищення передбачуваності та справедливості застосування інституту моральної шкоди в Україні, що, у свою чергу, посилить захист прав людини через цивільно-правові механізми.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
2. Про судову практику у справах про відшкодування моральної шкоди: Постанова Верховного Суду України від 31.03.1995 № 4. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text>
3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Чубенко Віра Анатоліївна,

кандидатка юридичних наук, старша наукова співробітниця Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

ПОКЛАДЕННЯ ДЕРЖАВОЮ СПЕЦІАЛЬНИХ ОБОВ'ЯЗКІВ У ПРОЦЕСІ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО СОЦІАЛЬНО ВАЖЛИВИХ БЛАГ

Проголошений у Преамбулі Конституції України намір держави та всього Українського народу дбати про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, що відповідно до ст. 3 Основного Закону є головним обов'язком держави, а також закріплене в ст. 28 Конституції право кожного на повагу до його гідності зобов'язують державу навіть в умовах війни дбати про забезпечення соціальних прав, включно з їхнім судовим захистом [1, с. 49].

Внаслідок російських атак на електроенергетичну інфраструктуру, знищення значної частини великої теплової, гідроенергетики та інших об'єктів, діяльність держави, на даний час та у післявоєнний період, у вказаній сфері буде спрямована на відновлення зазначеної інфраструктури з метою забезпечення населення та бізнесу

електроенергією в достатньому обсязі та мінімізації несприятливих наслідків від її нестачі [2, с. 116]. Крім того, беручи до уваги вказане, наша держава як соціальна держава має спрямовувати свої функції захисту та підтримки громадян через інші наявні механізми, покликані забезпечити населення доступною електроенергією.

Одним з таких механізмів в аспекті функціонування саме електроенергетичного ринку, є інструмент покладення спеціальних обов'язків (ПСО). Існує практика, зокрема і в контексті законодавства Європейського Союзу, згідно з якою, з метою захисту загальносуспільних інтересів, можуть встановлюватись зобов'язання щодо надання публічних послуг (Public service obligation (PSO)). Такими зобов'язаннями є зобов'язання, покладені на організацію законодавством або договором, надавати послуги, що становлять загальний інтерес, зокрема, і на території Європейського Союзу [3].

У сфері енергетичного ринку України термін PSO (ПСО) використовується з відповідним формулюванням – «покладення спеціальних обов'язків для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку електричної енергії», що запроваджене Законом України «Про ринок електричної енергії» [4]. Зокрема, статтею 62 вказаного Закону передбачено, що, з метою забезпечення загального економічного інтересу в електроенергетичній галузі України, необхідного для задоволення інтересів громадян, суспільства і держави, та забезпечення сталого довгострокового розвитку електроенергетичної галузі і конкурентоспроможності національної економіки України, на учасників ринку можуть бути покладені спеціальні обов'язки для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку електричної енергії.

Проте варто зазначити, що самі по собі спеціальні обов'язки для учасників ринку, які встановлюються державою для забезпечення загальносуспільних інтересів, за своєю сутністю, мають вплив на вільний ринок у відповідному секторі, вибір споживача, формування конкурентної ціни, тощо, і, як наслідок – на конкуренцію, навіть зважаючи на зміст, обсяг та адресатів таких обов'язків. Водночас навіть в актах Європейського Союзу (якими не виключається можливість існування ПСО) наголошується на тому, що такий механізм може мати вплив на конкуренцію та інші негативні наслідки, а відтак – ПСО має відповідати чітким вимогам. Зокрема, у Преамбулі до Директиви (ЄС) 2019/944 Європейського парламенту і Ради від 05 червня 2019 року про спільні правила для внутрішнього ринку електроенергії та такої, що вносить зміни до Директиви 2012/27/ЄС [5], зазначено, що держави-члени мали б забезпечити, щоб побутові споживачі у тих випадках, де держави-члени вважають це за доречне, малі підприємства користувались правом отримувати постачання електроенергії визначеної якості за чітко порівняними, прозорими та конкурентними цінами.

Найбільш поширеним ПСО в електроенергетичному секторі в Україні вбачається «ПСО для домогосподарств» або ж «ПСО для населення». У сфері вказаних правовідносин Кабінетом Міністрів України постановою № 483 від 05 червня 2019 року затверджено Положення про покладення спеціальних обов'язків на учасників ринку електричної енергії для забезпечення загальносуспільних інтересів у процесі функціонування ринку електричної енергії.

Застосування державою інструменту ПСО для населення, звичайно, вирішує низку проблем та має свої переваги. До таких слід віднести – визначення оптимальної ціни на електроенергію для найменш незахищених верств населення, сталість та прогнозованість встановлених державою тарифів протягом певного періоду, що є особливо важливим з урахуванням суспільно-політичної та економічної ситуації в аспекті широкомасштабної війни російської федерації проти України.

Одночасно з цим, визначений в Україні механізм ПСО для населення має свої недоліки, зважаючи на відсутність інструменту диференціації тарифу залежно від спроможності оплати ринкових тарифів населення. Останнє, у свою чергу, пов'язане з неможливістю встановити справедливий підхід до такої диференціації, адже складно, навіть в умовах широкомасштабної війни, визначити категорії населення та вирішити питання спроможності оплати ними різних тарифів на електроенергію, а також усунути проблему балансу.

Враховуючи викладене, актуальним, вбачається, питання внесення змін до законодавства про ринок електричної енергії в частині заміни механізму ПСО для населення на інший інструмент, який би дозволив збалансовано забезпечити електроенергією населення з урахування соціально-економічного аспекту та водночас мати менш негативні наслідки для забезпечення конкуренції на ринку електроенергетики України.

Список використаних джерел:

1. Козюбра М. Соціальна держава і соціальні права як цінності конституціоналізму: основні виклики та напрями трансформації в умовах війни. Соціальні права. Виклики воєнного часу: зб. тез доп. VI Міжнар. наук.-практ. конф. «Адміністративна юстиція в Україні: проблеми теорії та практики» (м. Київ, 06 липня 2023 р.). С. 45–49.
2. Чубенко В. А. Нормативно-правове регулювання забезпечення конкуренції на електроенергетичному ринку України в контексті інтеграції з енергетичними ринками Європейського Союзу. *Право та інновації*. 2025. № 2 (50). С. 115–121. DOI 10.37772/2518-1718-2025-2(50)-16. URL : <https://pti.org.ua/ndipzir/uk/article/view/1294/939> (дата звернення 05.09.2025).
3. Модель Public Service Obligation (PSO) – як частина євроінтеграції України. 2024. Асоціація «Енергоефективні міста України». URL : <https://enefcities.org.ua/novyny/model-public-service-obligation-pso--yak-chastyna-yevrointegratsi-ukrany> (дата звернення: 05.09.2025).
4. Про ринок електричної енергії : Закон України від 13.04.2017 № 2019-VIII. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19?find=1&text=монопол#w1_26 (дата звернення 05.09.2025).
5. Directive (EU) 2019/944 of the European Parliament and of the Council of 5 June 2019 on common rules for the internal market for electricity and amending Directive 2012/27/EU. *Official Journal of the European Union*. 2019. URL : <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/944/oj/eng> (дата звернення 05.09.2025).

Шинкар Максим Володимирович,

*здобувач вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПРОБАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВА ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про пробацію» «пробація – система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого» [1].

У світі вона існує вже більше 200 років, але для України це відносно нова система, адже Закон України «Про пробацію» був ухвалений в 2015 році.

Слід наголосити, що, по-перше, пробація – це не покарання, яке застосовується замість позбавлення волі, а система. Вона передбачає також і покарання, альтернативне позбавленню волі, але головна її суть у тому, що вона включає ще й інші елементи. По-друге, головною метою пробації є безпека суспільства. Пробація не означає можливість правопорушнику уникнути покарання. Це просто більш перспективна схема виконання покарання, поєднана з допомогою, підтримкою, мотивацією до змін без вилучення людини із суспільства [2].

Пробація має низку важливих переваг, які відчутні як для держави, так і для суспільства та самих правопорушників. Окрім того, функціонування системи пробації демонструє дотримання європейських цінностей і міжнародних стандартів у сфері кримінальної юстиції. Серед переваг пробації для держави виділяють зниження кількості ув'язнених у місцях позбавлення волі, що дає позитивний економічний ефект, оскільки утримання правопорушника у місцях позбавлення волі є набагато дорожче для держави, ніж перебування на пробації; залишаючись у суспільстві особа не втрачає роботу та сплачує внески в держбюджет [3].

Для суспільства пробація означає підвищення рівня безпеки, адже завдяки наглядовим і виховним заходам знижується ймовірність повторного вчинення кримінального правопорушення. Також вона забезпечує більш справедливе правосуддя, оскільки суд може обрати покарання, яке буде не надмірним, але достатнім для виправлення особи та попередження нових правопорушень.

Для людини, яка скоїла кримінальне правопорушення, пробація відкриває шанс на виправлення без ізоляції від соціуму. Вона дозволяє отримати підтримку у процесі змін, зберегти сімейні та суспільні зв'язки, що особливо важливо для успішної ресоціалізації. Крім того, на відміну від ув'язнення, пробація дає можливість залишатися на роботі та утримувати житло, що мінімізує ризик соціальної дезадаптації.

Важливо підкреслити, що завдяки пробації до суспільства повертається соціально адаптована людина, яка дотримується закону, працює, сплачує податки та будує сімейні стосунки. Крім того, функціонування системи пробації є економніше, ніж утримання особи в місцях позбавлення волі, що робить її вигідним і ефективним інструментом кримінальної політики.

Таким чином, пробація поєднує переваги для всіх учасників правовідносин: держава економить ресурси й виконує міжнародні зобов'язання, суспільство отримує додаткові гарантії безпеки, а правопорушник — шанс на зміну життя без руйнівних наслідків ізоляції.

Але також на противагу такої кількості позитивних аспектів існують і певні негативні. Серед них, насамперед, високий ризик рецидиву серед окремих осіб. Не всі правопорушники здатні до змін без ізоляції від суспільства. Особливо це стосується осіб із психічними розладами або тих, хто не має мотивації до виправлення. У таких випадках пробація може не забезпечити належного контролю, що збільшує ризик повторних кримінальних правопорушень.

Ефективність пробаційних заходів значною мірою залежить від кваліфікації працівників пробаційної служби та їхньої здатності оцінювати ризики рецидиву, складати індивідуальні програми і контролювати виконання умов. Недостатня підготовка персоналу або перевантаженість інспекторів може зменшувати результативність системи.

Пробація потребує значної координації між державними структурами, соціальними службами та організаціями громадянського суспільства. Недосконала

взаємодія або брак ресурсів для соціальної та психологічної підтримки клієнтів може зменшувати ефективність програми.

Суспільство може інколи ставитися скептично до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, вважаючи їх недостатньо суворими, що може знижувати довіру до системи правосуддя та підтримку пробації як інструменту запобігання рецидиву.

На сучасному етапі альтернативні види кримінального покарання дедалі частіше розглядаються як більш ефективний та економічно вигідний засіб досягнення мети покарання порівняно з позбавленням волі. Одним з головних завдань є зниження рецидиву злочинності, адже перебування особи в пенітенціарних закладах може піддавати її негативному соціальному впливу та сприяти формуванню поведінкових рис, неприйнятних для суспільства, що підвищує ризик повторного вчинення кримінального правопорушення після виходу. В Україні служба пробації вже стала невід'ємною складовою державної системи та суспільного життя. Інститут пробації відіграє ключову роль у здійсненні контролю та нагляду за правопорушниками, їхній реабілітації й соціалізації, а також у запобіганні повторним кримінальним правопорушенням.

Інститут пробації є прогресивною системою впливу на засудженого без застосування покарання у виді позбавлення волі, що в свою чергу повинно призвести до ресоціалізації засудженого, зниження рецидиву кримінальних правопорушень та водночас до зниження навантаження на правоохоронні органи та пенітенціарні установи [4, с. 17].

Список використаних джерел:

1. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>
2. Пробація та її переваги для суспільства – нагадування Черкаського апеляційного суду <https://court.gov.ua/press/news/1843064>
3. Роль і переваги пробації. Пробація України. https://www.probation.gov.ua/%20?page_id=122
4. Івчук Ю. Ю., Івчук М. Ю., Нікітіна О. В Пробація як інструмент виправлення осіб. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2020. №2 (40). С. 17.

Шишко Валерій Валерійович,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри загальноправових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ

БАЛАНС МІЖ ПРАВАМИ ЛЮДИНИ ТА ПУБЛІЧНИМИ ІНТЕРЕСАМИ: СУЧАСНІ ПРАВОВІ ПІДХОДИ

У сучасній юридичній науці одним із найважливіших питань є баланс між правами людини та публічними інтересами. Найвищою соціальною цінністю є визнання прав і свобод людини в конституціях демократичних держав і міжнародних актах, особливо в Європейській конвенції з прав людини. Захищати громадську безпеку, державний суверенітет, громадський порядок та інші цінності є життєво важливими завданнями, з якими стикаються сучасні розвинені суспільства. Це призводить до необхідності розробки правових механізмів щодо взаємозв'язку приватних і публічних інтересів.

Згідно з міжнародними стандартами практики Європейського суду з прав людини, обмеження прав можуть бути дозволені лише тоді, коли вони є законними,

мають легальну мету та необхідні в демократичному суспільстві. Такий підхід дозволяє одночасно гарантувати права особи та забезпечувати належний рівень захисту публічних інтересів. Для України ця тема є особливо актуальною, у зв'язку з умовами воєнного стану, що вимагає тимчасових обмежень окремих прав і свобод. Проте навіть у надзвичайних ситуаціях держава зобов'язана дотримуватися міжнародних правових стандартів та не виходити за межі пропорційності.

Принцип пропорційності є важливим інструментом у сучасному правовому регулюванні, який дозволяє забезпечити баланс між правами людини та публічними інтересами. Його основна ідея полягає в тому, що будь-яке обмеження прав і свобод людини повинно відповідати трьом критеріям: бути законним, мати законну мету та бути необхідним у демократичному суспільстві [3]. Цей принцип використовується в практиці судів для контролю державного втручання, щоб уникнути надмірних або свавільних обмежень прав людини.

Принцип пропорційності розглядається в теоретико-правовій літературі як універсальний критерій оцінки доцільності та законності обмежень. Він включає два аспекти: суб'єктивний, який оцінює мотиви держави, та об'єктивний, який оцінює, наскільки реальними є обмеження для досягнення публічної мети. Такий підхід дозволяє враховувати соціальні, економічні та політичні умови конкретного суспільства, що особливо важливо для держав із розвинутою демократичною традицією. Це також робить застосування закону більш гнучким.

Важливим для дотримання балансу є також врахування положень доктрини «margin of appreciation», яка є однією із ключових механізмів у практиці Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), що дозволяє державам-членам Ради Європи певною мірою самостійно визначати межі обмеження прав і свобод людини залежно від національних соціокультурних та правових умов. Ця доктрина базується на припущенні, що держави краще знають свої внутрішні потреби та особливості суспільного розвитку, а застосування стандартів ЄСПЛ уніфіковано лише в тих випадках, коли порушуються основні права, що мають абсолютний характер (наприклад, заборона катувань, ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) [2, ст. 3; 4].

Практичне застосування доктрини передбачає, що суд оцінює, чи є втручання держави у права людини необхідним і пропорційним, одночасно залишаючи країні свободу вибору конкретних засобів реалізації публічної політики. Наприклад, у справах, пов'язаних із обмеженням свободи вираження поглядів чи релігійних прав, ЄСПЛ визнає право держави визначати межі допустимого втручання залежно від історичного, культурного та соціального контексту [5].

Забезпечення балансу між правами людини та публічними інтересами в Україні має свої особливості, визначені Конституцією та законодавством країни. У Конституції України зазначено, що громадяни можуть мати обмеження своїх прав у певних випадках, наприклад, під час воєнного або надзвичайного стану [1, ст. 64]. Такі обмеження застосовуються з метою захисту національної безпеки, громадського порядку, здоров'я населення та прав інших осіб. Вони повинні бути пропорційними та не порушувати основні права людини.

На практиці це означає, що органи державної влади повинні регулярно оцінювати, чи потрібно втручатися в права громадян і приймати найменш обмежувальні рішення. Наприклад, під час воєнного стану можуть бути введені обмеження на свободу пересування або мирні зібрання, але вони не повинні обмежувати основні права громадян, такі як: життя, заборона катувань або свобода думки та переконань.

Крім того, впровадження рішень Європейського суду з прав людини в національну систему правосуддя України покращує захист прав людини та гарантує,

що вони сумісні з публічними інтересами. Використання принципів доктрини «margin of appreciation» і пропорційності в національному контексті допомагає гармонізувати міжнародні стандарти з українським законодавством і підтримувати демократичні засади держави.

Отже, теоретико-правове дослідження питання балансу між правами людини та публічними інтересами має не лише наукове, а й практичне значення. Практика на міжнародному рівні, зокрема рішення Європейського суду з прав людини, показує, що застосування доктрини «margin of appreciation» та інших інструментів дозволяє державам узгоджувати інтереси особи та суспільства без шкоди основним правам людини.

Необхідно впровадити широкі правові та інституційні рішення для захисту прав і свобод громадян, одночасно гарантуючи виконання державних функцій, особливо в умовах воєнного стану. Конституційні норми, що дозволяють тимчасові обмеження прав, повинні поєднуватися з дотриманням міжнародних стандартів та принципу пропорційності, що є запобіжником від зловживань владними повноваженнями.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
3. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками). URL : <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/412-mezhi-ta-obmezhennya-vtruchannya>
4. Letsas, G. Two Concepts of the Margin of Appreciation. Oxford Journal of Legal Studies, 26(4), P. 705–732. DOI : 10.1093/ojls/gql030
5. Handyside v. the United Kingdom, Judgment of 7 December 1976, Series A, №. 24. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57499>

СЕКЦІЯ 2

КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ТА МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Андрієвський Олег Олександрович,
*здобувач вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління і права імені Леоніда Юзькова*

КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Конституція України закріплює цілісну систему гарантій прав і свобод людини і громадянина, що має фундаментальне значення для функціонування демократичної правової держави. Ці гарантії спрямовані на забезпечення непорушності основоположних прав навіть у надзвичайних ситуаціях. Водночас Конституція передбачає механізми, які дозволяють державі в разі необхідності (зокрема в умовах війни, надзвичайного або воєнного стану) тимчасово обмежувати окремі права і свободи. Такі обмеження мають винятковий і виправданий характер, здійснюються з метою захисту національної безпеки, суверенітету, територіальної цілісності та конституційного ладу, а також гарантують баланс між потребами суспільства і збереженням прав людини в умовах кризи [1].

Стаття 64 Конституції визначає, що під час воєнного стану можуть бути обмежені певні права і свободи. Такі права, як: право на життя, заборона катувань і презумпція невинуватості – не можуть обмежуватись навіть в умовах воєнного стану [1]. Подібний підхід відповідає міжнародним стандартам та підтверджений практикою Європейського суду з прав людини [3]. Це надає можливість державі відступати від окремих зобов'язань у випадках надзвичайної небезпеки, однак лише в межах необхідності.

Важливу роль у процесі забезпечення прав людини в умовах воєнного стану відіграють інститути громадянського суспільства. Правозахисні організації, журналісти та волонтерські рухи здійснюють моніторинг і фіксацію порушень, що сприяє інформуванню міжнародної спільноти та підвищує відповідальність держави за свої дії [2].

Не менш складним є питання забезпечення свободи слова та доступу до інформації, особливо в умовах загроз національній безпеці. Держава має право обмежувати поширення відомостей, що можуть завдати шкоди безпеці країни, однак водночас зобов'язана гарантувати громадянам право на отримання достовірної та об'єктивної інформації [1; 3]. Це вимагає чіткого дотримання балансу між безпековими заходами та демократичними стандартами, прозорістю влади та запобіганням можливим зловживанням.

У період війни особливого значення набуває захист соціально вразливих категорій населення. Український досвід засвідчує, що внутрішньо переміщені особи та біженці потребують не лише правового захисту, а й доступу до житла, медичних послуг, освіти та інших базових ресурсів [1]. Вагому роль у цьому процесі відіграють міжнародні організації, зокрема Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, яке надає гуманітарну підтримку та сприяє інтеграції постраждалих у нові громади [2].

Ключовим гарантом правового захисту залишається незалежна судова влада. Незважаючи на виклики війни, суди забезпечують відновлення порушених прав і

розгляд справ відповідно до процесуальних стандартів. Дотримання правових гарантій судами сприяє збереженню довіри громадян і зміцнює демократичні засади державності [1].

Український досвід під час збройної агресії підтвердив важливість поєднання національних конституційних норм із міжнародними зобов'язаннями у сфері захисту прав людини, неодноразово довів, що гарантії прав і свобод людини в умовах воєнного стану є не лише декларативною нормою, а й реальним інструментом захисту гідності, безпеки та справедливості. Подальший розвиток цієї системи потребує гармонізації національного та міжнародного права, а також посилення інституційних механізмів контролю і захисту [2; 3].

Список використаних джерел:

1. Конституція України, 1996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 22.09.2025).
2. United Nations. International Covenant on Civil and Political Rights, 1966. URL : <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (дата звернення 22.09.2025).
3. Council of Europe. European Convention on Human Rights, 1950. URL : <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treaty-num=005> (дата звернення 22.09.2025).

Блащук Олексій Олександрович,
*військовослужбовець інституту права ім. І. Малиновського
Національного університету «Острозька академія»*

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ УЧАСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИКИ ЧЕРЕЗ СИСТЕМИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА АЛГОРИТМІЧНЕ ВРЯДУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ЄВРОАТЛАНТИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Суспільство одночасно переживає цифрову революцію та наслідки війни. Попри воєнний стан, Україна активно цифровізує державне управління, що зміцнює її стійкість і сприяє відбудові. Впровадження алгоритмів штучного інтелекту (ШІ) створює як ризики, так і нові можливості для демократії. За відсутності контролю цифровізація може зменшувати прозорість і довіру до інституцій, проте за належного врядування стає потужним інструментом підзвітності та участі громадян. Євроатлантична інтеграція України вимагає поєднання цифрових технологій із принципами демократії та прав людини. У цьому контексті пропонується модель «civic-AI-loop» (цикл взаємодії громадян і ШІ) як новий правовий механізм взаємодії громадянського суспільства і держави, заснований на прозорості, підзвітності та співучасті навіть в умовах автоматизованого ухвалення рішень.

Модель «civic-AI-loop» описує замкнений цикл взаємодії між громадянином, алгоритмом і управлінським рішенням. Громадянин подає дані або запит через електронний сервіс, алгоритм їх опрацьовує та допомагає сформулювати управлінське рішення, після чого громадянське суспільство здійснює зворотний civic-контроль, оцінюючи обґрунтованість і законність результату. Такий алгоритмічний цикл забезпечує безперервну участь громадян у всіх фазах управління від подання інформації до перевірки наслідків рішень. Модель відповідає викликам algorithmic governance (алгоритмічного врядування), спрямованим на поєднання автоматизованого

управління з демократичною участю. Її мета полягає у зміцненні людиноцентричного підходу, коли алгоритми підзвітні суспільству і працюють в інтересах громадян, а не замість них.

Класичні інструменти демократії: вибори, референдуми, громадські слухання виникли в добу, коли рішення ухвалювали люди. В умовах *algorithmic governance* дедалі більше рішень готується або приймається автоматично, що ставить під загрозу традиційні гарантії підзвітності. Важливо забезпечити, щоб алгоритмічні системи не порушували конституційні права, зокрема на належне врядування, недискримінацію, приватність і участь у державних справах, передбачену ст. 38 Конституції України [1] та ст. 25 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [2].

Цифрова легітимність алгоритмів передбачає створення стандартів перевірки й суспільного прийняття алгоритмічних рішень. Алгоритми, які застосовує держава, повинні мати прозорий правовий мандат, проходити публічний аудит і відповідати суспільним цінностям. Така легітимність включає проведення алгоритмічних оцінок впливу перед впровадженням систем, публічне обговорення їхніх параметрів і отримання соціальної ліцензії на використання. Розробники та державні органи мають обґрунтовувати правові й етичні підстави автоматизованих рішень, щоб гарантувати дотримання прав людини. Це підвищить довіру до алгоритмів і забезпечить їх відповідність демократичним принципам.

Відкритий реєстр державних алгоритмів стане ключовим інструментом прозорості. У ньому має міститися інформація про призначення, розробників, логіку роботи та ефективність кожного алгоритму, що використовується органами влади. Такий підхід дозволить громадянам і експертам відстежувати, які саме системи впливають на прийняття управлінських рішень. В Україні це запобігло б появі «чорних скриньок» у державних системах інформаційних технологій і створило б умови для громадського нагляду за цифровими процесами управління.

Платформа громадського моніторингу управлінських рішень має забезпечити постійний доступ громадськості до інформації про рішення, ухвалені з використанням алгоритмів. Вона працюватиме як відкрита система моніторингу рішень, у якій в режимі реального часу відображатимуться дозволи, закупівлі, соціальні виплати та інші дії органів влади із зазначенням підстав їх ухвалення. Громадяни й аналітичні центри зможуть перевіряти дані, виявляти ризики чи порушення та повідомляти відповідні органи. Аналогом може бути система «Digital Reconstruction Management System» (Цифрова система управління відбудовою), яка забезпечує прозорість післявоєнної відбудови, публікує відкриті дані й дозволяє здійснювати громадський контроль за підрядниками. Така платформа стане інституційним продовженням зворотного *civic-control* в межах моделі «*civic-AI-loop*».

Алгоритмічне врядування в Україні розвивається у руслі європейських принципів цифрової доброчесності та людиноорієнтованого управління. Гармонізація з європейським правовим простором передбачає людський контроль над автоматизованими рішеннями та пріоритет прав людини й демократії. Україна послідовно підтримує ці орієнтири, сприяючи прозорому й етичному використанню технологій. Модель «*civic-AI-loop*» втілює ці засади, забезпечуючи відкритість, участь і громадський контроль у цифровому врядуванні.

Система публічних закупівель Prozorro є показовим прикладом відкритого алгоритмічного врядування, що сприяє прозорості державних процесів. Вона була створена після Революції Гідності для подолання корупційних практик у тендерній сфері шляхом автоматизації процедур та відкритого доступу до даних. Усі етапи закупівель від оголошення до визначення переможця здійснюються за заздалегідь визначеними алгоритмами, а громадська спільнота Prozorro забезпечує громадський

моніторинг і реагування на виявлені порушення. Хоча Prozorro не є прикладом моделі «civic-AI-loop» у повному розумінні, оскільки не використовує штучний інтелект, її аналітична платформа Dozorro застосовує елементи алгоритмічного аналізу та оцінки ризиків, що наближає систему до принципів взаємодії громадянина й алгоритму. Досвід Prozorro свідчить, що відкритість коду, доступність даних і незалежний громадський нагляд підвищують довіру до рішень і створюють умови для більшої підзвітності влади.

Розвиток відкритих алгоритмів і цифрових механізмів участі формує основу сучасної моделі врядування, де технології служать інструментом забезпечення прозорості та контролю. Концепція «civic-AI-loop» логічно продовжує цю тенденцію, поєднуючи автоматизацію управління з принципами демократії та прав людини. Вона підсилює можливості громадян впливати на ухвалення рішень, забезпечує публічність роботи алгоритмів і знижує ризики упередженості. Такий підхід сприяє формуванню довірчих відносин між суспільством і державою, що має особливе значення у період відбудови, коли ефективність і відкритість управлінських процесів стають ключовими чинниками легітимності влади.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-вр>.
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 05.10.2025).

Борозенна Анастасія Михайлівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління і права імені Леоніда Юзькова*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПРІОРИТЕТНОСТІ ПРАВ ДИТИНИ ПРИ ПРЕДСТАВНИЦТВІ ПРОКУРОРОМ ІНТЕРЕСІВ НЕПОВНОЛІТНЬОГО

Захист прав дитини завжди виступав пріоритетом для демократичної держави, адже саме неповнолітні є найбільш вразливою соціальною групою, яка потребує особливих юридичних гарантій. Система представництва інтересів дітей в Україні має кілька рівнів, але центральне місце серед інституцій, здатних оперативно реагувати на порушення, займає прокуратура. Згідно із Законом України «Про прокуратуру», прокурор здійснює представництво інтересів громадян та держави у випадках, визначених законом, і це стосується передусім неповнолітніх, права яких порушено чи існує загроза такого порушення [1].

Важливість прокурорського представництва пояснюється тим, що не завжди законні представники дитини (батьки, опікуни, піклувальники) здатні або готові ефективно відстоювати її інтереси. У таких випадках прокурор може ініціювати судові провадження, звертатися з позовами чи заявами на користь дитини, виступати в адміністративних чи цивільних процесах, якщо цього вимагають обставини. Кримінальний процесуальний кодекс України встановлює особливий порядок провадження щодо неповнолітніх та визначає їхні додаткові гарантії, включно з участю законних представників, адвоката, обов'язковою присутністю педагога чи психолога під час проведення слідчих (розшукових) дій, заборонаю нічних допитів та встановленням скорочених процесуальних строків (статті 484–489 КПК України)». Проте коли їхня роль є формальною або не забезпечує повного захисту, прокурор

зобов'язаний стати активним учасником процесу [2], зокрема у відповідних випадках подати позов в інтересах неповнолітнього про стягнення аліментів (ч. 2 ст. 45 Цивільного процесуального кодексу України), ініціювати питання про позбавлення чи обмеження батьківських прав (ст. 165 Сімейного кодексу України), звернутися до суду щодо усунення небезпечних для життя і здоров'я дитини умов (ст. 23 Закону України «Про прокуратуру»), а також вступити у справу про відшкодування шкоди, завданої неповнолітньому, якщо він залишився без належного представництва (ст. 56 ЦПК України)» [1; 6; 7].

На практиці прокурорське представництво інтересів неповнолітніх виявляється у різних сферах. Це і звернення з позовами про усунення небезпечних умов життя чи навчання, і ініціювання питань щодо позбавлення чи обмеження батьківських прав, і контроль за дотриманням прав дітей під час кримінальних проваджень. Прокуратура також взаємодіє з органами опіки та піклування, службами у справах дітей, центрами безоплатної правової допомоги. Проте науковці слушно зазначають, що така співпраця досі не врегульована належним чином, що знижує ефективність захисту прав неповнолітніх [3].

Суттєвою проблемою є двозначність процесуальної ролі прокурора. У низці випадків він виступає як представник держави, а не конкретної дитини, тому можливі колізії між інтересами держави та інтересами неповнолітнього. Відсутність чітких критеріїв, коли прокурор має замінити чи доповнити законного представника дитини, створює ризик формального підходу. Саме тому в юридичній науці дедалі частіше пропонується закріпити принцип пріоритетності інтересів дитини в законодавстві, аби уникнути подібних конфліктів [4; с. 47–49].

Варто наголосити на ще одному аспекті. Сучасні науковці відзначають, що представництво прокурором прав дитини потребує модернізації у світлі європейських стандартів, зокрема Конвенції ООН про права дитини та практики Європейського суду з прав людини. Ідеться не лише про формальний процесуальний захист, а й про створення умов для комплексного реагування у кризових ситуаціях. Впровадження спеціальних міжвідомчих протоколів співпраці прокуратури із соціальними службами могло б підвищити швидкість і результативність захисту, забезпечивши практичне втілення принципу «найкращих інтересів дитини» [5, с. 139–141].

Отже, представництво інтересів неповнолітнього прокурором є важливим елементом системи захисту прав дитини. Воно дозволяє компенсувати недоліки законного представництва, гарантувати участь держави у вирішенні найгостріших соціально-правових проблем, що стосуються неповнолітніх. Водночас його правове регулювання потребує вдосконалення. Доцільним виглядає закріплення у законодавстві чіткої процедури втручання прокурора, визначення пріоритету інтересів дитини та розробка міжорганізаційних протоколів взаємодії. Усе це здатне забезпечити реальний, а не декларативний захист прав дитини в Україні.

Список використаних джерел:

1. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2013.
3. Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод дітей: наказ Генеральної прокуратури України від 06 груд. 2014 р. № 16.
4. Машика В. Представництво неповнолітніх, недієздатних та обмежено дієздатних осіб у кримінальному провадженні. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2019. № 2. С. 45–52.

5. Павліченко І. М. Участь прокурора в захисті прав та інтересів неповнолітніх: теоретичні та практичні аспекти. *Право України*. 2021. № 7. С. 134–142.

6. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002.

7. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004.

Головащенко Олег Валентинович,

аспірант кафедри публічного управління та адміністрування

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ НАГЛЯДУ І КОНТРОЛЮ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

Охорона праці є однією з ключових складових трудового права України, що спрямована на забезпечення безпечних і здорових умов праці, захист життя та здоров'я працівників. Відповідно до статті 43 Конституції України, кожен має право на належні, безпечні та здорові умови праці [1]. Для реалізації цього права держава створює систему нагляду та контролю за додержанням законодавства про охорону праці, що включає нормативне регулювання, інституційні механізми та правозастосовну практику. Тому тема механізмів державного регулювання у сфері нагляду та контролю за дотриманням законодавства про охорону праці, їх ефективності та перспектив вдосконалення в умовах сучасних викликів є актуальною.

Державне регулювання у сфері охорони праці в Україні базується на низці нормативно-правових актів, ключовим з яких є Закон України «Про охорону праці» [2]. Цей Закон визначає основні принципи державної політики у сфері охорони праці, права та обов'язки суб'єктів трудових відносин, а також порядок здійснення нагляду та контролю. Кодекс законів про працю України (КЗпП) також містить норми, що регулюють безпечні умови праці, зокрема статті 153 та 160 [3].

Державний нагляд і контроль за додержанням законодавства про охорону праці здійснюються відповідно до Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [4]. Цей Закон встановлює загальні принципи проведення перевірок, спрямованих на запобігання порушенням у сфері охорони праці. Крім того, міжнародні стандарти, зокрема конвенції Міжнародної організації праці (МОП), ратифіковані Україною, такі як Конвенція № 81 про інспекцію праці [5], відіграють важливу роль у формуванні національних підходів до нагляду.

Основним органом, відповідальним за нагляд і контроль за додержанням законодавства про охорону праці, є Державна служба України з питань праці (Держпраці). Відповідно до Положення про Державну службу України з питань праці, затвердженого Кабінетом Міністрів України [6], Держпраці здійснює планові та позапланові перевірки суб'єктів господарювання, розслідує нещасні випадки на виробництві та забезпечує координацію діяльності у сфері охорони праці. Держпраці застосовує різні форми нагляду, зокрема: планові перевірки, які проводяться відповідно до затверджених графіків для оцінки дотримання вимог законодавства про охорону праці; позапланові перевірки, які ініціюються в разі скарг працівників, нещасних випадків чи інших порушень; розслідування нещасних випадків, що спрямоване на встановлення причин і запобігання подібним інцидентам у майбутньому [2]. Окрім Держпраці, до системи нагляду залучені інші органи – Державна служба з

надзвичайних ситуацій та органи місцевого самоврядування, які координують зусилля для забезпечення безпеки праці в окремих сферах.

Практика державного нагляду за охороною праці в Україні демонструє як досягнення, так і проблеми. З одного боку, Держпраці активно проводить перевірки, спрямовані на виявлення порушень, таких як: відсутність належного інструктажу з техніки безпеки, незабезпечення працівників засобами індивідуального захисту чи недотримання вимог щодо безпечної експлуатації обладнання [2]. За даними звітів Держпраці, щорічно проводяться тисячі перевірок, що сприяють підвищенню рівня безпеки на підприємствах. З іншого боку, ефективність нагляду обмежується низкою факторів. По-перше, недостатнє фінансування Держпраці ускладнює проведення комплексних перевірок, особливо на малих підприємствах. По-друге, мораторії на перевірки, запроваджені в окремі періоди для підтримки бізнесу, зменшують можливості своєчасного виявлення порушень [4]. По-третє, низький рівень правової культури роботодавців і працівників сприяє ігноруванню вимог охорони праці. Наприклад, випадки неформлення трудових відносин ускладнюють контроль за дотриманням безпечних умов праці.

Серед основних проблем державного нагляду у сфері охорони праці в Україні можна виділити обмеженість ресурсів Держпраці, включаючи недостатню кількість інспекторів; суперечності між нормами законодавства, що регулюють нагляд, і практикою їх застосування; низький рівень відповідальності роботодавців за порушення вимог охорони праці [2]. Для підвищення ефективності механізмів державного регулювання пропонується посилити фінансування Держпраці для збільшення кількості інспекторів і модернізації технічних засобів контролю; гармонізувати національне законодавство з міжнародними стандартами, зокрема з Конвенцією МОП № 81 [5], для вдосконалення процедур інспекційних перевірок; запровадити інформаційні кампанії для підвищення обізнаності працівників і роботодавців про вимоги охорони праці; посилити санкції за порушення законодавства про охорону праці, включаючи штрафи та адміністративну відповідальність [3].

Таким чином, механізми державного регулювання у сфері нагляду та контролю за дотриманням законодавства про охорону праці в Україні базуються на комплексі нормативно-правових актів, зокрема Закону України «Про охорону праці» [2], КЗпП [3] та Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю)» [4]. Основним органом нагляду є Держпраці, яка проводить планові та позапланові перевірки, а також розслідує нещасні випадки на виробництві [6]. Практика нагляду демонструє певні успіхи, але стикається з проблемами, такими як: недостатнє фінансування, обмеження перевірок і низька правова культура. Для вдосконалення системи пропонується посилити ресурсне забезпечення, гармонізувати законодавство з міжнародними стандартами [5] та підвищити відповідальність за порушення. Ефективний нагляд за охороною праці є запорукою реалізації конституційного права на безпечні умови праці [1].

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про охорону праці: Закон України від 14 жовтня 1992 року № 2694-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text>.
3. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.

4. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 05 квітня 2007 року № 877-V. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>.

5. Про інспекцію праці: Конвенція Міжнародної організації праці від 11 липня 1947 року № 81. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_036#Text.

6. Про Державну службу України з питань праці: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лютого 2015 року № 96. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-%D0%BF#Text>.

Гуцул Ірина Олегівна,

*здобувачка вищої освіти на магістерському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД: ВИКЛИКИ ВІДНОВЛЕННЯ ПРАВОСУДДЯ ТА РОЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Відновлення правосуддя після завершення воєнного конфлікту є критично важливим для забезпечення верховенства права, стабільності державних інститутів та довіри громадян до судової системи. Під час війни судова інфраструктура зазнає значних руйнувань, обмежується доступ до правосуддя, а правова невизначеність стає причиною масових порушень прав і свобод. У таких умовах особливо актуальним є забезпечення права на справедливий суд, передбаченого Конституцією України [1] та Європейською конвенцією з прав людини (ЄКПЛ) [3]. Право на справедливий суд є не лише формальною гарантією, але й механізмом захисту громадян від незаконних дій органів влади, що особливо важливо в післявоєнний період.

Важливим аспектом відновлення судової системи є забезпечення ефективного доступу до судів для всіх верств населення, зокрема для внутрішньо переміщених осіб, ветеранів та постраждалих від воєнних дій. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» визначає основні принципи функціонування судової влади, зокрема незалежність суддів, доступність та ефективність судочинства [2]. Однак на практиці післявоєнного періоду виникає низка викликів: відновлення робочих місць судів, забезпечення безпеки суддів, належне оснащення та фінансування судових установ.

Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) відіграє ключову роль у формуванні стандартів справедливого судочинства. Рішення Суду у справах, пов'язаних з порушенням права на справедливий суд, створюють прецеденти та орієнтири для національних судів і законодавців. Наприклад, у рішенні у справі «Al-Skeini та інші проти Сполученого Королівства» ЄСПЛ наголосив, що держава повинна забезпечити ефективний доступ до правосуддя та дотримуватися принципу пропорційності при обмеженні прав навіть у кризових умовах [4]. Такий підхід дозволяє запобігати надмірним обмеженням прав громадян у післявоєнний період.

Одним із ключових викликів є відновлення довіри громадян до судової системи. Післявоєнний період часто характеризується низьким рівнем довіри до державних інститутів, що негативно впливає на виконання рішень судів та реалізацію прав громадян. Для підвищення довіри необхідно забезпечити прозорість судочинства, регулярне оприлюднення рішень, контроль за дотриманням строків розгляду справ, а також незалежний моніторинг діяльності судів.

Важливим є також забезпечення ефективного механізму оскарження рішень судів та інших органів влади. Закон України «Про доступ до судових рішень» регламентує

порядок публікації рішень, що дозволяє громадянам і фахівцям відслідковувати практику судів та здійснювати контроль за її дотриманням [6]. Впровадження таких механізмів у післявоєнний період забезпечує не лише правову визначеність, а й зменшує ризики корупційних зловживань.

Особливу увагу слід приділяти підготовці суддів і працівників судової системи. Післявоєнний період вимагає підвищеної кваліфікації суддів щодо розгляду справ, пов'язаних із порушеннями прав людини, земельними та майновими спорами, відновленням соціальних прав громадян. Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» визначає стандарти судової практики та порядок застосування норм, що дозволяє уніфікувати підходи до захисту прав громадян [7].

Не менш важливим аспектом є гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами, закріпленими в ЄКПЛ. Це передбачає аналіз існуючої практики ЄСПЛ, врахування його рішень при формуванні нових законодавчих норм, а також впровадження рекомендацій щодо забезпечення ефективного доступу до правосуддя.

Враховуючи роль права на справедливий суд у забезпеченні соціальної стабільності, до завдань держави входить забезпечення фінансування судової системи, створення умов для безперебійного функціонування судів, відновлення пошкодженої інфраструктури та забезпечення належного захисту суддів і працівників судових установ. Крім того, необхідно розробити програми психологічної та професійної підтримки для учасників судової системи, які постраждали під час воєнних дій.

У підсумку забезпечення права на справедливий суд у післявоєнний період потребує комплексного підходу, який включає відновлення судової інфраструктури, підвищення професійного рівня суддів, забезпечення прозорості та доступу до правосуддя, а також адаптацію національного законодавства до стандартів Європейської конвенції з прав людини. Роль ЄСПЛ у цьому процесі полягає не лише в контролі за дотриманням конвенційних стандартів, але й у наданні практичних орієнтирів для підвищення ефективності судової системи та захисту прав громадян.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 01.10.2025).
2. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення 01.10.2025).
3. Європейська конвенція з прав людини : від 04.11.1950. URL : https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf (дата звернення 01.10.2025).
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Олександр Волков проти України» (2013). URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-116947> (дата звернення 01.10.2025).
5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ковальчук проти України» (2010). URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100000> (дата звернення 01.10.2025).
6. Про доступ до судових рішень: Закон України від 30.06.2011 № 3231-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3231-17#Text> (дата звернення 01.10.2025).
7. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12.07.2012 № 4718-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4718-17#Text> (дата звернення 01.10.2025).

Демчук Віктор Миколайович,
*здобувач вищої освіти на магістерському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕЛЕКТРОННОЇ ЮСТИЦІЇ ТА ЦИФРОВІЗАЦІЇ У СУДОЧИНСТВІ

Насамперед, для розкриття теми вважаємо за необхідне, визначити, який зміст вкладаємо в поняття електронної юстиції та цифровізації судочинства. Електронна юстиція та цифровізація судочинства є тісно пов'язаними концепціями, що використовують цифрові технології для поліпшення роботи правової системи та надання юридичних послуг. Проте вони мають відмінності в своєму змісті та охоплюють різні аспекти судочинства. Електронна юстиція охоплює широкий спектр заходів та практик, спрямованих на використання інформаційно-комунікаційних технологій для оптимізації діяльності судових органів та надання юридичних послуг. Цифровізація судочинства, в свою чергу, це процес перетворення традиційних судових процедур та процесів за допомогою цифрових технологій та автоматизованих систем.

Слід відзначити деякі нормативні акти, які заклали основу для становлення електронного судочинства: Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» поширюється на відносини, що виникають у процесі створення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, оброблення, використання та знищення електронних документів; Закон України «Про доступ до судових рішень», який регулює відносини щодо забезпечення доступу до судових рішень, ухвалених судами загальної юрисдикції, та ведення Єдиного державного реєстру судових рішень [2, с. 66].

Істотною причиною розвитку цифрового судочинства стало поширення COVID-19. Таким чином, розглядаючи надходження справ, суди мусили враховувати низку нових обставин, які виникли у зв'язку з кризою. Це включало накладені карантини, зміну пріоритетів у розгляді справ, а також перехід до віддаленої роботи та онлайн-засідань. Однією з основних проблем була необхідність швидкої адаптації законів та нормативних актів до нових реалій. Це може бути важливою складовою для забезпечення доступу до правосуддя під час кризи та забезпечення прав підсудних.

Відповідно з розвитком технології стали доступними такі можливості як:

- 1) подача позову та іншого процесуального документа за допомогою інтернету;
- 2) використання засобів доказування в електронній формі;
- 3) проведення судового засідання онлайн через відеоконференції на платформах Meet і Zoom, пересилку e-mail;
- 4) формування електронного дос'є, а значить і перенесення документообігу й діловодства в електронну форму;
- 5) доступ до матеріалів справи учасникам процесу та іншим особам через інтернет;
- 6) використання електронних судових повісток;
- 7) здійснення всього судочинства винятково за допомогою інтернету – електронний суд або cybercourt, e-court [1, с. 506].

Насамперед, можна додати, що цифровізація судочинства стала більш яскраво виражати принципи судочинства. Прикладом такого вираження є принцип гласності судового процесу, який виявляється у вигляді державного реєстру судових рішень, що дозволяє громадянам слідкувати за діяльністю судової влади, як наслідок підвищує довіру в загальному до суду і робить більш зрозумілим тлумачення та застосування законів на прикладах конкретних ситуацій. Також разом із забезпеченням принципу гласності відбувається повна фіксація технічними засобами, що забезпечує прозорість та справедливість судових рішень.

Цифровізація судочинства представляє значний крок уперед у вдосконаленні судової системи. Вона відкриває можливості для підвищення ефективності та прозорості процесів розгляду справ. Використання електронних платформ та віртуальних судових сесій робить участь у судових процедурах більш зручною та доступною для всіх учасників процесу. Проте необхідно враховувати можливість нерівного доступу до технологій, що може призвести до виникнення нерівностей у судових рішеннях. Крім того, зберігання та обробка конфіденційної інформації в електронній формі вимагає високого рівня кібербезпеки. Незважаючи на це, цифровізація судочинства відкриває нові можливості для удосконалення правосуддя та покращення доступності судових рішень для громадськості.

Список використаних джерел:

1. Васильєв С. В. Цивільний процес: підручник. Київ : Алерта. 2019. 506 с.
2. Цифрова трансформація у сфері судочинства. Соціальна і цифрова трансформація: теоретичні та практичні проблеми правового регулювання: матеріали Всеукр. науково-практ. конф. м. Київ. 2021. С. 66.

Задворний Богдан Анатолійович,

*здобувач вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління і права імені Леоніда Юзькова*

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ ТА ВЕРХОВНЕ НАРОДНЕ ЗІБРАННЯ КНДР: ПОРІВНЯННЯ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ МЕХАНІЗМІВ ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Парламенти як представницькі органи державної влади є ключовими елементами політичної системи. Вони можуть бути однопалатними (Україна, КНДР) або двопалатними (США, Італія), відрізнятися складом, повноваженнями та роллю у здійсненні державної влади. У демократичних державах парламенти виконують функцію реального механізму забезпечення прав і свобод громадян, тоді як в авторитарних – часто зводяться до формальних органів. Яскравим прикладом для порівняння є Верховна Рада України (450 депутатів) та Верховне народне зібрання КНДР (687 депутатів): перша реально впливає на процес гарантування прав людини, тоді як друге існує здебільшого формально, легітимізуючи рішення правлячої партії та лідера.

Верховна Рада України має конституційне закріплення широкого кола прав і свобод, зокрема прав на свободу слова, асоціацій, справедливий суд та юридичний захист, які відповідають стандартам міжнародного права. Натомість, Верховне народне зібрання КНДР у Основному Законі також формально гарантує права на свободу слова, преси, зібрань, асоціацій та рівність перед законом, обов'язок держави забезпечувати освіту та медичну допомогу [1]. Це свідчить про те, що український парламент не лише формально закріплює права людини, а й прагне створити дієвий механізм їх практичного забезпечення. На відміну від України, у КНДР конституційні норми має декларативний характер і не підкріплені реальними механізмами, адже фактична політична влада зосереджена в руках партії та лідера держави. Таким чином, у першому випадку парламент виступає як активний інструмент правотворчості, а у другому – як формальний орган, який лише легітимізує вже ухвалені рішення. Водночас слід враховувати, що українські механізми іноді стикаються з проблемою формалізму та слабкої імплементації, коли навіть закріплені гарантії не завжди ефективно працюють на практиці. Для прикладу, в Україні свобода слова закріплена й

реально функціонує через діяльність незалежних медіа, хоча під час війни існують обмеження та інформаційна монополія великих телеканалів. У КНДР жодних незалежних медіа не існує, а будь-яка критика влади карається.

В Україні існує інститут Уповноваженого Верховної Ради з прав людини (омбудсмана), який здійснює парламентський контроль за дотриманням прав людини, розглядає скарги громадян, співпрацює з міжнародними структурами [2]. У КНДР Верховне народне зібрання формально обирається громадянами, але практично не здійснює контроль над виконавчою владою, оскільки домінує партія, відсутні політичні альтернативи чи незалежні інститути контролю [3]. Варто зазначити, що інститут омбудсмана в Україні є реальним механізмом реагування на порушення прав громадян. Тому в Україні громадянин може звернутися зі скаргою на порушення прав, і хоч розгляд не завжди може бути ефективний через обмежені ресурси, цей канал реально існує. У КНДР подібного органу немає — громадянин фактично позбавлений можливості законно поскаржитися на дії влади.

Український парламент ухвалює закони, які імплементують міжнародні конвенції та стандарти з прав людини, бере участь у міжнародних механізмах, зокрема через ратифікацію договорів та звіти перед міжнародними інститутами [4]. У КНДР декларативні конституційні гарантії часто не реалізуються: обмеження свободи слова і преси, переслідування інакомислення, суворі санкції і контроль (як політичний, так і культурний) обмежують фактичну можливість громадян користуватися своїми правами [2]. Це доводить, що Верховна Рада має активну роль у формуванні правової системи, яка відповідає міжнародним стандартам. Прийняття нових законів та імплементація міжнародних договорів дозволяють гармонізувати українське законодавство з європейським правовим простором. У КНДР ситуація протилежна: законодавство має яскраво виражений ідеологічний характер і підпорядковується збереженню авторитарної влади [5].

Таким чином, порівняння показує, що Верховна Рада України, попри наявні виклики (війна, корупція, тиск на інститути), має більше інструментів і практик, які дозволяють здійснювати ефективний захист прав людини; натомість Верховне народне зібрання КНДР виконує здебільшого роль легітимізуючого органу, де законодавча діяльність є формальною і контроль обмежений. Водночас українська модель, попри складні умови воєнного стану, все ж зберігає демократичні елементи та прагне до розвитку у напрямі верховенства права. Натомість, у КНДР фактична відсутність політичної конкуренції та незалежних інститутів робить парламент недієздатним у сфері реального забезпечення прав людини.

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що Верховна Рада України виконує ключову роль у гарантуванні та розвитку прав людини, спираючись на конституційні положення та міжнародні стандарти. В Україні громадяни можуть брати участь у виборах та створювати політичні партії, хоча практика свідчить про вплив грошей та олігархів на політичний процес. У КНДР вибори формальні: існує лише один кандидат від партії, а справжньої політичної конкуренції немає. Хоча проблеми з імплементацією в Україні існують, система поступово вдосконалюється. Натомість, Верховне народне зібрання КНДР, у свою чергу, фактично позбавлене можливостей впливати на стан прав і свобод: воно залишається інструментом легітимації авторитарного режиму. Такий порівняльний аналіз яскраво демонструє, наскільки форма демократії та парламентаризму впливає на реальний рівень захисту прав людини у державі.

Список використаних джерел:

1. Constitution of the Democratic People's Republic of Korea. URL :https://www.hrnk.org/wp-content/uploads/pdfs/nkhr-resource-center/DPRK_Constitution.pdf (дата звернення 18.09.2025).
2. Human Rights Watch. Human Rights in North Korea. URL :<https://www.hrw.org/news/2018/06/05/human-rights-north-korea> (дата звернення 18.09.2025).
3. ENNHRI. Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights. URL :<https://ennhri.org/our-members/ukraine/> (дата звернення 18.09.2025).
4. Council of Europe. Human Rights and Rule of Law in Ukraine. URL :<https://www.coe.int/en/web/human-rights-rule-of-law/ukraine> (дата звернення 18.09.2025).
5. Freedom House. Freedom in the World 2024: North Korea. URL :<https://freedomhouse.org/country/north-korea/freedom-world/2024> (дата звернення 18.09.2025).

Карпенко Вікторія Олегівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПРАВО НА ЛЮДСЬКУ ГІДНІСТЬ У ПРАВІ НІМЕЧЧИНИ

Право на людську гідність є однією з фундаментальних засад сучасних демократичних суспільств. Воно визначає не лише ставлення держави до людини, а й задає ціннісні орієнтири розвитку права та суспільних відносин загалом. Особливе місце ця категорія посідає у правовій системі Німеччини, де вона стала вихідною точкою формування конституційного ладу та правозахисної доктрини. Вивчення досвіду закріплення й осмислення права на людську гідність у німецькому праві є важливим для правової науки, адже воно дозволяє глибше усвідомити природу гідності як універсальної цінності та її вплив на сучасні правові системи.

В Основному Законі Німеччини встановлені основні права і свободи людини. У Конституції ФРН закріплено, що людська гідність є недоторканою і завданням всіх органів державної влади є її повага і захист. Це положення має універсальний характер і поширюється на всі сфери суспільного життя, визначаючи гідність людини як вищу конституційну цінність. Саме тому воно розглядається як вихідна точка для тлумачення та реалізації інших основних прав і свобод, забезпечуючи їх внутрішню єдність і змістовну узгодженість.

Німецькі дослідники по-різному тлумачать зміст категорії «гідність». Зокрема, Ю. Хабермас вважав, що ідея людської гідності є нормативним джерелом сучасних прав людини. Права людини повинні слугувати захисту людської гідності [1]. На думку Ф. Кейлера, будь-який основне право є частковим втіленням людської гідності і джерелом всіх пізніше сформульованих основних прав [2]. У німецькій правовій науці також підкреслюється, що гідність не може бути обмежена чи поставлена під сумнів навіть в умовах надзвичайного стану. Такий підхід зумовлює особливу роль цього принципу як фундаменту всієї системи основних прав.

Спочатку норма про гідність людини законодавцем замислювалася як захист від принизливого, несправедливого ставлення з боку держави і йшлося про фізичну недоторканність. Але в сучасних реаліях існує вимога від суспільства, стосовно пошани та захисту персональної ідентичності та психічної недоторканності людини [3].

У німецькій правовій науці також підкреслюється, що гідність не може бути обмежена чи поставлена під сумнів навіть в умовах надзвичайного стану. Такий підхід зумовлює особливу роль цього принципу як фундаменту всієї системи основних прав.

У цьому контексті показовою є позиція Федерального конституційного суду Німеччини, який постійно наголошує, що невизначеність у праві поняття людської гідності та багатозначність його тлумачення є перевагою. Це дозволяє нормі, що закріплює принцип «людської гідності», зберігати відкритість і пристосовуватися до мінливої суспільної дійсності.

У німецькій судовій практиці норма про захист людської гідності застосовується з великою обережністю, адже існує ризик, що ця гарантія може бути використана у надто незначних або формальних випадках. Подібні приклади вже траплялися в діяльності Федерального конституційного суду. Один із найпоказовіших випадків стосувався скарги громадянина на роботу поштової служби: у рахунку за телефонні послуги в його імені була допущена орфографічна помилка. Заявник наполягав, що це є порушенням його людської гідності. Водночас занадто широке тлумачення цього принципу породжує небезпеку втрати справжнього змісту та значення недоторканності людської гідності. [3].

Втім, як і в багатьох інших країнах, у Німеччині існують певні проблеми із забезпеченням дотримання прав людини. Протягом 2023 року у ФРН були зафіксовані достовірні повідомлення про правопорушення, серед яких – насильницькі дії проти представників етнічних та релігійних меншин, зокрема мусульман. Також мали місце випадки, пов'язані з антисемітизмом, а також злочини, що включали насильство чи погрози застосування насильства щодо представників ЛГБТ-спільноти [4]. Водночас державні органи вживають активних заходів для запобігання порушенням прав людини, забезпечення притягнення винних до відповідальності та розробляють нормативно-правові акти, спрямовані на вдосконалення механізму захисту прав і свобод людини і громадянина.

Попри конституційне закріплення людської гідності як найвищої цінності та фундаменту всієї системи прав і свобод, у німецькому праві залишається чимало дискусійних аспектів щодо її змісту та меж застосування. З одного боку, правова наука і судова практика ФРН розглядають гідність як абсолютну категорію, що не підлягає обмеженню навіть у надзвичайних умовах. З іншого боку, надмірно широке або формальне тлумачення цього принципу може призвести до його девальвації та втрати справжнього сенсу. Проблемним є також питання адаптації традиційного розуміння гідності, яке історично пов'язувалося, насамперед, із фізичною недоторканністю, до сучасних вимог суспільства, що включають захист персональної ідентичності та психічної недоторканності людини. Додатково, попри розвинену систему конституційних гарантій, у Німеччині продовжують фіксуватися випадки порушення прав людини на ґрунті етнічної, релігійної чи гендерної належності, що актуалізує потребу в удосконаленні механізмів захисту гідності та забезпечення їх ефективної реалізації на практиці.

Право на людську гідність у праві Німеччини є фундаментальною цінністю, що визначає характер усієї системи основних прав і свобод. Конституційне закріплення гідності як недоторканної категорії забезпечує її пріоритетність у правовому регулюванні та судовій практиці. Досвід Німеччини, зокрема в частині багатозначного, гнучкого тлумачення поняття гідності та обережного застосування судовими органами, може бути корисним для України при вдосконаленні механізмів захисту прав людини та розвитку національного законодавства. Водночас дискусії щодо змісту, меж застосування та адаптації поняття гідності до сучасних суспільних реалій свідчать про його динамічний характер і потребу постійного розвитку правозахисних механізмів.

Список використаних джерел:

1. Grosse Wurde, kleine Munze «Unantastbar»: Die zwei widersprachlichen Interpretationslinien des ersten Grundgesetzartikels. Frankfurter Allgemeine Zeitung. Seite 8. Donnerstag, 5. Juli 2001, Nr. 153.
2. Косілова О. І. Основні підходи до визначення права на людську гідність у німецькій правовій доктрині. Збірник тез круглого столу, присвяченого 72-й річниці прийняття загальної декларації прав людини (м. Київ, 10 грудня 2020 року). Київ. 2021. С. 10–13.
3. Бурдоносова М. А. Теоретичні уявлення про людську гідність у праві Німеччини. Dictum factum. Державний університет інфраструктури та технологій. № 2 (14), 2023. DOI: <https://doi.org/10.32703/2663-6352/2023-2-14-5-10> (дата звернення 21.09.2025 р.).
4. Country Reports on Human Rights Practices: Germany. 2023. URL : <https://www.state.gov/reports/2023-country-reports-on-human-rights-practices/germany> (дата звернення 21.09.2025 р.).

Курилюк Юлія Любомирівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

РОЛЬ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ У ПРОЦЕСІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ

Право громадян на вільні та чесні вибори є одним із базових елементів демократії, гарантованих Конституцією України. Згідно зі статтею 38 Конституції України громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах. Це право включає також активне виборче право, а саме вільно обирати, так і пасивне – право бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування [1]. Окрім того, стаття 71 Конституції закріплює принципи загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Забезпечення виборчих прав неможливе без належного правового регулювання. Ключовим джерелом якого є Виборчий кодекс України кодифікований не так і давно, всього лиш у 2019 році, який став важливим кроком до уніфікації та посилення правових гарантій виборчого процесу. Прийняття Виборчого кодексу України, без сумніву, є позитивним явищем, важливим кроком на шляху реформування національного виборчого законодавств [2, с. 9]. Цей документ систематизував виборчі процедури, закріпив ключові принципи виборчого процесу та створив правові гарантії для реалізації виборчих прав громадян у процесі організації і проведення виборів народних депутатів України.

Особливе значення для забезпечення виборчих прав має виборча система, що застосовується на парламентських виборах. В Україні історично використовувалися три моделі — мажоритарна, пропорційна та змішана.

Мажоритарна система є найстарішою серед виборчих систем і передбачає, що депутатські мандати отримують лише ті кандидати, які здобули встановлену законом більшість голосів. Вона може існувати у трьох основних формах — системи відносної, абсолютної та кваліфікованої більшості.

В Україні найбільш поширеною є мажоритарна система відносної більшості — мажоритарна однотурова система (так звана вестмінстерська), за якою обраним

вважають кандидата, що отримав хоча б на один голос більше, ніж кожен із його суперників окремо [3].

В Україні також застосовувалася і мажоритарна система абсолютної більшості, яка вимагала отримання понад половини голосів. Тобто 50 % + 1 голос. Вона вважалася демократичнішою, адже враховувала інтереси більшості виборців, проте, на відмінну від попередньої, часто призводила до повторних турів голосування.

За мажоритарною системою кваліфікованої більшості обирають того кандидата, який набрав за округом певну за законом велику частку голосів, наприклад: дві третини, три чверті або чотири п'ятих. На практиці ця система застосовується рідко, адже вона є нерезультативною.

Щодо пропорційної виборчої системи, то вона має важливе значення для гарантування виборчих прав громадян, оскільки сприяє формуванню політичного представництва відповідно до волі більшості виборців. Її головна перевага полягає в забезпеченні реального представництва різних політичних сил у парламенті та врахуванні всього спектра суспільних інтересів, що дає змогу менш чисельним групам бути представленими у законодавчому органі [4, с. 284]. Водночас запровадження виборчого бар'єра гарантує стабільність парламенту, обмежуючи надмірну фрагментацію політичних сил. На нашу думку, така система ефективно реалізує виборчі права громадян і допомагає формувати робочі парламентські коаліції, хоча водночас може дещо обмежувати представництво менших партій.

Змішана система, поєднує переваги та недоліки обох моделей. У деяких країнах вважають, що оптимальною є змішана виборча система, яка дає змогу поєднати переваги мажоритарної і пропорційної виборчої систем [5, с. 72]. З одного боку, вона дозволяє представити широкий спектр політичних сил, з іншого — зберігає індивідуальний зв'язок між депутатом і виборцями. Проте, на нашу думку, поєднання двох систем створює правові складнощі і інколи призводить до нерівності у реалізації виборчих прав.

Таким чином, конституційні гарантії виборчих прав громадян в Україні реалізуються через поєднання чітко закріплених конституційних норм і відповідного законодавчого регулювання, насамперед Виборчого кодексу України. Виборчі системи — мажоритарна, пропорційна та змішана — мають свої переваги та недоліки, проте кожна з них спрямована на забезпечення права громадян брати участь у формуванні представницьких органів влади. Мажоритарна система забезпечує персональний зв'язок між депутатом і виборцями, пропорційна — широке представництво різних політичних сил, а змішана система поєднує ці два підходи, хоча й іноді створює певні правові колізії. Загалом ефективна реалізація виборчих прав потребує постійного вдосконалення правових механізмів та уваги до балансу між стабільністю парламенту та широким представництвом громадян.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4396> (дата звернення 14.09.2025).
2. Виборчий кодекс України. Книга перша. Загальна частина. Науково-практичний коментар / за ред. Ю. Б. Ключковського. Київ, 2021. 768 с.
3. Мажоритарна виборча система. Енциклопедична стаття : вебсайт. URL : <https://esu.com.ua/article-60317> (дата звернення 14.09.2025).
4. Ромців О., Микієвич Л. Виборчі системи: переваги недоліки, пошуки оптимальних варіантів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2023. № 3. С. 281–287.

5. Савчин М. Політичні партії та виборчі системи: спроби конституційної інженерії у контексті сучасного конституціоналізму. *Вісник Центральної виборчої комісії. Суспільство і демократія*. 2008. № 3. С. 62–75.

Лагоднюк Ангеліна Сергіївна,

*здобувачка на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ЗІСТАВЛЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ РІВНЯХ

Захист конституційних прав людини є однією із засад демократичного устрою та верховенства права в Україні. Конституція визначає права і свободи людини як найвищу соціальну цінність та покладає на державу обов'язок їх гарантувати. Водночас ефективність втілення цих прав потребує надійних та дієвих механізмів їх реалізації та охорони як на національному, так і на міжнародному рівнях. У контексті євроінтеграційних прагнень України особливого значення набуває співвідношення національних та міжнародних механізмів захисту прав людини, адже попри те, що з одного боку, саме держава виступає основним гарантом дотримання прав і свобод, з іншого - міжнародні інституції створюють додатковий рівень захисту.

Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Варто пам'ятати, що засоби захисту застосовуються тоді, коли права вже порушені чи виникають перешкоди для їх реалізації, а засоби охорони прав спрямовані на запобігання їх порушення. Захист прав людини за своїм змістом є доволі широким явищем, яке передбачає і юридичні, і неюридичні засоби діяльності – політичного, ідеологічного, економічного характеру. Так, ми можемо сформулювати означення, що механізм захисту прав людини – це сукупність гарантій, які спрямовані на закріплення міжнародних стандартів прав і свобод людини та відновлення їх у разі порушення [3, ст. 29].

Національний рівень є базовим та первинним у захисті прав людини. Конституція та законодавство України передбачають як індивідуальні можливості відстоювати свої права, так і діяльність спеціально створених державних органів. У сукупності вони формують юридичний механізм дотримання, реалізації та захисту прав і свобод людини, до системи якого входять наступні органи та посадові особи: Президент України, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, місцеві державні адміністрації, суди загальної юрисдикції та спеціалізовані суди, Конституційний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокуратура, адвокатура та інші правоохоронні органи України [2].

Безперечно, основне місце в системі гарантій посідають Президент України, Парламент, органи державної влади та місцевого самоврядування, однак основною ефективною формою захисту прав і свобод є судовий захист. Цей механізм забезпечує захист прав у всіх галузях права та передбачає обов'язкове застосування норм Конституції. Якщо ж особа вважатиме, що закон, застосований в її справі, суперечить Конституції, вона може подати конституційну скаргу до Конституційного Суду України.

Важливу роль у зміцненні гарантій прав і свобод людини відіграє інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який не лише здійснює моніторинг дотримання прав людини органами публічної влади, а й вносить акти

реагування для здійснення відповідних заходів щодо усунення виявлених порушень. Завдяки цьому він виступає додатковим гарантом відновлення порушених прав громадян та важливим елементом системи правозахисних механізмів.

У свою чергу, Європейська система захисту прав і свобод формується на основі певних договорів, а саме Хартія основних прав Європейського Союзу, Європейська конвенція прав меншостей, Європейська конвенція прав дитини, Європейська конвенція запобігання катуванням та інші. Основним договором у цій системі вважають Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод. Варто також зазначити, що права людини, закріплені в чинних міжнародно-правових актах, є результатом історичного розвитку суспільно-політичної думки та поступового формування стандартів, що стали невід'ємною основою сучасного демократичного суспільства.

У цьому контексті простежується, що становлення і закріплення принципу поваги до прав людини в праві Європейського союзу пройшло довгий шлях. Вперше питання про основні права людини було розглянуто Судом ЄС в 1969 р. у зв'язку з справою про порушення системою соціального забезпечення прав на приватне життя. У рішенні по цій справі Суд ЄС зазначив, що буде захищати основні права людини, адже вони випливають із загальних принципів права [4, ст. 68]. Окрім цього, головним європейським правозахисним орган визначають Європейський суд з прав людини, що розглядає індивідуальні скарги осіб, які вважають, що їхні права були порушені державою та міждержавні, коли одна держава скаржиться на порушення конвенції іншою державою.

Якщо брати до уваги зіставлення національних та міжнародних механізмів захисту, то воно ґрунтується на основі фундаментальних принципів. Визначальним є, насамперед, принцип субсидіарності, який передбачає, що рішення ЄСПЛ є інструментом, за допомогою якого країни, які підписали Конвенцію, впроваджують європейські цінності щодо захисту прав і свобод, що містяться в Конвенції [1, ст. 113]. Водночас він не замінює національні органи, а навпаки взаємодоповнює, адже судові органи враховують практику Суду при ухваленні рішень, забезпечуючи формування дієвого діалогу між правовими системами. Завершальною складовою європейського рівня виступає його функція «останнього гаранта», адже міжнародні інституції втручаються лише тоді, коли національна система виявилась неспроможною забезпечити належний захист прав людини.

Як висновок, ми можемо зазначити, що співвідношення механізмів захисту конституційних прав на національному та міжнародному рівнях має характер субсидіарності, взаємодоповнення та взаємної відповідальності. Україна, будучи частиною європейського правового простору, повинна забезпечувати ефективність національної системи захисту, використовуючи міжнародні інститути як додатковий та гарантійний рівень охорони прав. Як підсумок, лише завдяки гармонійному поєднанню національних та міжнародних механізмів можна забезпечити реальність, дієвість і повноту захисту конституційних прав людини.

Список використаних джерел:

1. Міжнародний захист прав людини : навчальний посібник / кол. авторів ; за ред. О. Б. Онишко. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 540 с.
2. Права людини та механізм їх захисту. *Головне управління Держпродспоживслужби в Хмельницькій області*. URL : <https://consumerhm.gov.ua/1081-prava-lyudini-ta-mekhanizm-jikh-zakhistu> (дата звернення 24.09.2025).

3. Сучасні механізми захисту прав людини: колективна монографія / М. С. Кельман та ін. Львів : Гал. вид. спілка, 2020. 220 с.

4. Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини : навчальний посібник. Київ : ФОП Големб. О.О., 2018. 168 с.

Макаренко Марина Сергіївна,
*здобувачка вищої освіти юридичного факультету
Хмельницького університету управління і права імені Леоніда Юзькова*

КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ МЕНШИН: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРАКТИКИ КРАЇН ЄВРОПИ ТА США

Національні меншини – це групи осіб, які проживають у межах певної держави, відрізняються від більшості населення за етнічними, мовними, культурними чи релігійними ознаками та прагнуть зберегти власну ідентичність. Вони є невід’ємною складовою демократичного суспільства, а забезпечення їхніх прав – ключова умова реалізації принципів рівності та недискримінації [1].

Права меншин – етнічних, мовних, релігійних чи національних – становлять фундаментальну складову системи прав людини, без належного забезпечення яких неможливе повноцінне функціонування демократичної держави. Конституційні норми та міжнародно-правові договори формують правову основу, що покладає на державу обов’язок не лише утримуватися від дискримінаційних практик, а й активно створювати умови для збереження культурної та мовної ідентичності, а також забезпечення рівної участі в суспільно-політичному житті.

Європейський підхід до захисту прав національних меншин характеризується поєднанням індивідуальних і колективних прав, міжнародних механізмів контролю та обов’язку держав вживати позитивних заходів. Центральним документом є Рамкова конвенція Ради Європи про захист національних меншин (1994 р.), яка гарантує не лише рівність перед законом, а й ефективні гарантії у сфері культури, освіти, використання мов, участі в економічному та суспільному житті [2].

Значну роль у формуванні практики відіграє Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ). У справі D.H. та інші проти Чеської Республіки (2007) Суд визнав дискримінаційним розподіл ромських дітей у спеціальні школи, оскільки це створювало системні перешкоди для доступу до якісної освіти [3]. У справі Сейдіч і Фінці проти Боснії і Герцеговини (2009) ЄСПЛ постановив, що конституційні обмеження права представників меншин обиратися до органів влади є порушенням статті 14 Конвенції у поєднанні зі статтею 3 Протоколу № 1 [4]. Такі рішення свідчать про важливу роль Суду у формуванні європейських стандартів захисту прав меншин.

Особливістю європейської моделі є також закріплення прав меншин у конституціях окремих держав. Наприклад, у Словенії та Хорватії національним меншинам надано гарантовані місця у парламенті, що забезпечує їх політичне представництво. У Фінляндії, згідно з Конституцією, шведська меншина має право на використання своєї мови як офіційної, а саамі – на культурну автономію. Такі механізми гарантують не лише індивідуальні права, а й колективну можливість збереження культурної та мовної ідентичності [2].

У контексті американського підходу значну роль відіграє судова практика, особливо Верховний суд США. Наприклад, у справі Brown v. Board of Education (1954) суд визнав неконституційною расову сегрегацію у школах, встановивши принцип, що «окремо, але рівно» (*separate but equal*) навчання є за своєю суттю дискримінаційним і

призводить до психологічної меншовартості дітей. Цей прецедент поклав основу для подальшого розвитку конституційного захисту прав меншин у США, де судовий контроль та застосування доктрини посиленого (суворого) судового контролю (*strict scrutiny*) до питань расової чи національної дискримінації забезпечують індивідуальний захист, але меншою мірою спрямовані на колективні права чи культурну автономію [5]. Американська модель фокусується на індивідуальному правозастосуванні через суди, тоді як європейська модель поєднує конституційні гарантії, міжнародні механізми та політичні права колективів.

На відміну від американської моделі, європейська модель орієнтована на комплексний захист меншин на всіх рівнях: від внутрішньодержавних законів і конституційних гарантій до міжнародних стандартів і практики ЄСПЛ. Вона передбачає позитивні зобов'язання держав: створення умов для освіти рідною мовою, забезпечення культурних та релігійних прав, політичного представництва. Це дозволяє формувати загальноєвропейські стандарти, які враховують як індивідуальні, так і колективні потреби меншин.

Водночас європейська система має певні труднощі: різне визначення поняття «національна меншина» у різних державах-членах, неоднорідність практики застосування міжнародних стандартів та проблеми з виконанням рішень ЄСПЛ на національному рівні. Проте практика Європи показує, що поєднання конституційних гарантій, міжнародного моніторингу та політичного представництва меншин створює найбільш ефективну систему захисту.

Для України важливим є впровадження саме європейської моделі: захист мовних і культурних прав, гарантування участі у політичному житті, дотримання міжнародних стандартів та забезпечення виконання рішень ЄСПЛ. Це сприятиме зміцненню демократичного ладу та інтеграції України до європейського правового простору.

Список використаних джерел:

1. Про національні меншини (спільноти) України: Закон України від 13 грудня 2022 р. № 2822-IX : станом на 10 груд. 2023 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL : Про національні меншини (спі... | від 13.12.2022 № 2827-IX (дата звернення 22.09.2025).
2. Рамкова конвенція про захист національних меншин, Рада Європи, 1994. URL : <https://www.coe.int/en/web/minorities> (дата звернення 22.09.2025).
3. Справа D.H. and Others v. the Czech Republic, ЄСПЛ, Велика палата, Рішення від 13 листопада 2007 р. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83256> (дата звернення 22.09.2025).
4. Справа Сейдіч і Фінці проти Боснії та Герцеговини, ЄСПЛ, Рішення від 22 грудня 2009 р. URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96491> (дата звернення: 22.09.2025).
5. Справа Brown v. Board of Education, 347 U.S. 483 (1954). URL : <https://www.oyez.org/cases/1940-1955/347us483> (дата звернення 22.09.2025).

Мартинюк Віктор Анатолійович,

доктор філософії з права, доцент кафедри трудового, земельного та господарського права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: ВІДПОВІДНІСТЬ СТАНДАРТАМ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Права людини становлять фундамент демократичного суспільства та основу правової держави. У період воєнного стану в Україні виникає необхідність перегляду механізмів реалізації цих прав, оскільки держава змушена запроваджувати тимчасові обмеження окремих свобод для забезпечення національної безпеки. Одночасно Україна як учасниця Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) зобов'язана дотримуватися встановлених у ній стандартів навіть у кризових умовах. Тому науковий аналіз співвідношення національного законодавства та практики ЄСПЛ у контексті воєнного стану є актуальним для формування ефективної правозахисної політики.

Особливе значення забезпечення прав людини проявляється в умовах воєнного конфлікту, коли обмеження певних свобод може створювати ризики порушень основоположних гарантій громадян. Дослідження цього балансу між заходами державної безпеки та міжнародними стандартами захисту прав людини дозволяє виділити ключові принципи, які мають враховуватися при застосуванні воєнного законодавства. Аналіз практики Європейського суду з прав людини у кризових ситуаціях показує, що навіть у надзвичайних умовах держава зобов'язана дотримуватися процедурного захисту прав [4].

Національне законодавство України передбачає чіткі механізми реалізації прав і свобод громадян під час воєнного стану. Основними нормативними актами, що регулюють ці питання, є Конституція України та Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII [1; 2], а також інші нормативно-правові акти [5]. Вони встановлюють межі обмежень прав, серед яких – свобода пересування, право на мирні зібрання, право на судовий захист, та регламентують механізми контролю за їх дотриманням. Стаття 64 Конституції України передбачає можливість тимчасового обмеження прав і свобод під час воєнного стану, наголошуючи на дотриманні міжнародних зобов'язань держави [1].

При застосуванні обмежень на практиці часто виникають проблеми. Так, згідно з пунктом 2 статті 64 Конституції України, у період воєнного стану можуть обмежуватися права на свободу пересування, право на мирні зібрання та право на недоторканність житла [1]. Проте практика показує, що такі обмеження іноді супроводжуються порушеннями, зокрема незаконними затриманнями, обшуками без належних підстав та обмеженням доступу до правосуддя. Це свідчить про необхідність вдосконалення правозастосовної практики та удосконалення законодавства [2].

Європейська конвенція з прав людини, зокрема стаття 15, дозволяє державам-учасницям тимчасово обмежувати окремі права у надзвичайних ситуаціях для забезпечення національної безпеки або підтримання громадського порядку [3]. Такі обмеження повинні відповідати принципам законності, пропорційності та забезпечувати мінімальний рівень захисту прав людини. Практика ЄСПЛ демонструє, що надмірні або непропорційні обмеження визнаються порушенням навіть у період надзвичайного стану [4].

ЄСПЛ у своїй практиці систематично наголошує на необхідності дотримання державами мінімальних стандартів захисту прав людини, що передбачає пропорційність, чітке правове обґрунтування та наявність процедурного захисту [4]. У

рішенні у справі «Al-Skeini та інші проти Сполученого Королівства» (2011) Суд підкреслив, що держава повинна забезпечити ефективний доступ до правосуддя та дотримуватися принципу пропорційності при обмеженні прав, навіть якщо йдеться про території, де введено надзвичайний режим [4].

Детальний аналіз рішень ЄСПЛ дозволяє виявити типові проблеми, характерні для воєнного часу, зокрема порушення права на справедливий суд, недостатню обґрунтованість затримань і обмеження свободи пересування, а також відсутність ефективного контролю за діями органів влади. Виявлення таких проблем допомагає українським органам влади коригувати правозастосовну практику та запроваджувати більш чіткі процедури, що відповідають міжнародним стандартам.

Порівняльний аналіз українського законодавства та стандартів ЄКПЛ виявляє низку проблемних аспектів: недостатню чіткість формулювань щодо обмеження прав, відсутність ефективних механізмів контролю та низький рівень правової обізнаності громадян. Однією з основних проблем є брак системного моніторингу за застосуванням обмежень, що може призводити до порушень фундаментальних прав людини.

Для усунення цих проблем рекомендується уточнити норми Конституції та законів України щодо обмежень прав у період воєнного стану, запровадити чіткі процедури контролю та забезпечити незалежний нагляд з боку судів або уповноважених органів. Крім того, важливим є підвищення правової обізнаності громадян та навчання державних службовців щодо механізмів захисту прав людини в надзвичайних умовах.

Додатково, запровадження системного моніторингу та регулярних аудитів дотримання прав людини дозволить своєчасно виявляти порушення та коригувати правозастосовну практику. Реалізація цих заходів сприятиме не лише захисту прав громадян, але й підвищенню довіри до державних органів, а також гармонізації національного законодавства з європейськими стандартами.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 01.10.2025).
2. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 01.10.2025).
3. Європейська конвенція з прав людини : від 04.11.1950. URL : https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf (дата звернення 01.10.2025).
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Al-Skeini та інші проти Сполученого Королівства» (2011). URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102655> (дата звернення 01.10.2025).
5. Про основи національної безпеки України: Закон України від 21.06.2003 № 964-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (дата звернення 01.10.2025).

Рогоза Анна Олександрівна,
*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління і права імені Леоніда Юзькова*

ІНСТИТУТ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю створення дієвого механізму захисту прав і свобод громадян в Україні, що відповідає європейським стандартам. Конституційна скарга як важливий інструмент забезпечення верховенства Конституції лише формується в українській практиці, тоді як у країнах із розвиненою демократією, зокрема Німеччині та Іспанії, вона вже давно довела свою ефективність. Вивчення зарубіжного досвіду дає можливість оцінити сильні та слабкі сторони українського інституту конституційної скарги та визначити напрями його вдосконалення.

Наявність інституту конституційної скарги є необхідною передумовою побудови правової держави. Його головне призначення полягає у наданні кожному громадянину ефективного засобу прямого звернення до Конституційного Суду з метою захисту власних прав і свобод у разі їх порушення законом. Таким чином, конституційна скарга виконує одразу кілька ключових функцій: вона гарантує реалізацію принципу верховенства Конституції, посилює захист прав людини на національному рівні без необхідності одразу звертатися до міжнародних інституцій, таких як Європейський суд з прав людини, а також сприяє виявленню і усуненню системних прогалин у національному законодавстві. Крім того, конституційна скарга є засобом підвищення правової культури громадян, оскільки формує у суспільстві усвідомлення можливості та важливості конституційного захисту.

Порівняльний аналіз світових моделей конституційної скарги демонструє різні підходи до забезпечення прямого захисту прав громадян. Найбільш вдосконала німецька модель, що функціонує з 1949 року, поєднує доступність з ефективними процесуальними фільтрами, зокрема вимогу вичерпання всіх національних правових засобів захисту, що запобігає перевантаженню суду [3, ст.93]. Іспанська модель ампаро відрізняється широтою предмету оскарження, оскільки дозволяє оскаржувати не лише судові рішення, а й будь-які дії державних органів [4, ст.53]. У Польщі конституційна скарга застосовується для перевірки конституційності нормативних актів, які стали підставою для остаточного рішення у справі заявника [5, ст.79]. Ці різні підходи свідчать, що ефективність інституту конституційної скарги залежить від поєднання таких чинників: збалансованість між доступністю механізму та наявністю процесуальних фільтрів, широта предмету оскарження та орієнтація на усунення не тільки індивідуальних, а й системних порушень прав.

В Україні інститут конституційної скарги, запроваджений після конституційної реформи 2016 року та набуття чинності новим Законом «Про Конституційний Суд України» [1, ст. 151-1], став важливим, хоча й не бездоганним, інструментом захисту прав громадян. Вперше з'явився прямий механізм, що дозволив людям оскаржити в Конституційному Суді закон, застосований у їхній конкретній справі. Однак на практиці цей інструмент стикається з низкою серйозних викликів. Надмірна формалізація процедури призводить до того, що навіть обґрунтовані скарги часто залишаються без розгляду через несуттєві процедурні помилки в оформленні. Істотним обмеженням є те, що предметом оскарження можуть бути лише закони, тоді як підзаконні акти, які часто безпосередньо порушують права громадян, оскаржити неможливо. Крім того, високий бар'єр для відкриття провадження та мізерна кількість ухвал, якими закони визнаються

неконституційними, свідчать про низьку ефективність цього механізму. Як наслідок, попри безперечний прогрес у демократизації правової системи, інститут конституційної скарги поки що не став повноцінним та доступним засобом правового захисту для широкого кола громадян [2].

Для підвищення ефективності конституційної скарги в Україні необхідний комплексний підхід, що охоплює як процедурні, так і матеріально-правові аспекти. Основними напрямками вдосконалення мають стати: розширення предмету оскарження на підзаконні акти, що впливають на права громадян; спрощення вимог до оформлення скарг для мінімізації формальних відмов; запровадження чітких строків і додаткових гарантій відкритості процесу; оптимізація балансу між доступністю та процесуальною дисципліною через обґрунтовані фільтри. Упровадження цих заходів за європейськими зразками перетворить конституційну скаргу на дієвий механізм захисту прав і зміцнить верховенство права в Україні.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року (із наступними змінами). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 27.09.2025).
2. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року № 2136-VIII : станом на 20.08.2023 р. *Відомості Верховної ради*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення 27.09.2025).
3. Основний закон Федеративної Республіки Німеччина від 23 травня 1949 року (із наступними змінами). URL : <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html> (дата звернення 27.09.2025).
4. Конституція Іспанії від 27 грудня 1978 року (із наступними змінами). URL : <https://www.senado.es/web/conocersenado/normas/constitucion/index.html> (дата звернення 27.09.2025).
5. Конституція Республіки Польща від 02 квітня 1997 року. URL : <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970780483/U/D19970483Lj.pdf> (дата звернення 27.09.2025).

Шопіна Юлія Олегівна,

*кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри кримінального права та кримінології навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ,*

Піщенко Геннадій Іванович,

*кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права та кримінології навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ*

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД

Під час війни в Україні захист прав і свобод людини спрямований на забезпечення основних гарантій в умовах дії воєнного стану. Він характеризується обмеженням прав, але на зупиняє судовий захист, що гарантується Конституцією країни.

Природньо, що деякі права в цей період обмежуються. Серед них – свобода пересування, внаслідок дії комендантської години або заборона на виїзд за кордон

військовозобов'язаних чоловіків віком 18–60 років. Хоча зараз дозволено виїзд за межі країни особам чоловічої статі віком до 22 років. Таке право надано чоловікам 18–22 років включно під час дії воєнного стану Постановою Кабінету Міністрів України № 1031 від 26 серпня 2025 року, яка внесла зміни до Правил перетинання державного кордону громадянами України. Цією постановою скасовані обмеження для вищезазначеної вікової категорії, надаючи їм можливість виїздити без додаткових підстав. Постанова набула чинності 28 серпня 2025 року [1].

Винятком є особи, які займають визначені посади в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, які можуть виїжджати за кордон лише у службові відрядження.

Право як таке, а також конкретні права і свободи людини, гарантії цих прав, закріплені в Конституції України. Інші звичаєві закони також можуть визначати та гарантувати основоположні права, але вони не можуть їй суперечити. Вони приймаються на основі Конституції і мають їй відповідати.

Конституція України 1996 року запровадила принцип Верховенства права, за яким всі суб'єкти, а саме: громадяни, органи влади і сама держава – підпорядковуються закону. Держава, у свою чергу, зобов'язана захищати природні права і свободи людини і громадянина, що є найвищою цінністю суспільства [2].

Сама влада та її органи перебувають під владою права і не можуть діяти свавільно, що виключає можливість беззаконня.

Під час війни залишається дієвим судовий захист незважаючи на воєнний стан. Наприклад, оскарження протиправних дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень в суді.

Зберігаються й інші механізми захисту порушених прав людини. Зокрема, звернення до представницьких органів влади, місцевого самоврядування та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (омбудсмена).

Після закінчення війни та скасування воєнного стану, обмежені права будуть знов відновлені. Водночас буде відновлено правовий механізм запобігання порушенням, що мали місце під час дії воєнного стану, стосовно постраждалих осіб, зокрема і ветеранів, з притягненням винних до відповідальності.

Встановлення справедливості є важливим кроком у розслідуванні воєнних кримінальних правопорушень та притягненні до відповідальності винних у їх скоєнні осіб.

Вкрай важливим, на нашу думку, буде приділення уваги захисту прав таких вразливих соціальних груп як внутрішньо переміщеним особам та іншим категоріям людей, які найбільше постраждали внаслідок військових дій держави-агресорки, якою є російська федерація.

Після завершення війни можна буде говорити про подальший процес розвитку та удосконалення механізмів захисту прав людини, включаючи правову допомогу кваліфікованих адвокатів та роботи омбудсмена, з метою запобігання порушенням закону.

Як висновок, хотілось би висловити сподівання, що Україна як суверенна, незалежна держава продовжить свій зовнішній курс на співпрацю з міжнародними правовими інституціями, зокрема Радою Європи та іншими суб'єктами міжнародного права.

Список використаних джерел:

1. Постанова Кабінету Міністрів України № 1031 від 26 серпня 2025 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1031-2025-%D0%BF#Text> (дата звернення 01.10.2025).
2. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: станом на 01 січ. 2020 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення 04.10.2025).

Шостак Каріна Миколаївна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОНСТИТУЦІЙНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ ТА НІМЕЧЧИНІ

Захист прав людини є фундаментальною цінністю сучасного світу та ключовим показником демократичного розвитку держави. Права та свободи становлять основу взаємовідносин між особою та країною в якій вона проживає, визначаючи межі державного втручання у приватне життя громадян. Сьогодні, в умовах глобалізації та зростання ролі міжнародного права, особливого значення набуває ефективність конституційних механізмів забезпечення прав людини, які формують правову основу демократичної та соціальної держави.

В Україні, як і в країнах Європейського Союзу, захист прав людини визначено пріоритетом державної політики. Проте, незважаючи на закріплення широкого переліку прав у Конституції України, їх реалізація залишається проблемною через недосконалість інституційних механізмів та вплив зовнішніх і внутрішніх чинників. У цьому контексті особливий інтерес становить досвід Німеччини – держави з усталеною правовою традицією та ефективною моделлю конституційного контролю.

Конституція України 1996 року закріплює систему прав і свобод у розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» (ст. 21–68), де передбачено широке коло особистих, політичних, економічних, соціальних та культурних прав [2]. Вона проголошує людину, її життя, честь і гідність найвищою соціальною цінністю (ст. 3), а норми Конституції мають пряму дію, що означає можливість їх безпосереднього застосування у судовій практиці (ст. 8). Варто зазначити також про ст. 55, яка гарантує кожному право на оскарження рішень і дій органів державної влади в суді та відкриває можливість звернення до міжнародних органів захисту прав людини, зокрема до Європейського суду з прав людини.

Німецька конституційна модель побудована на Основному законі (Grundgesetz) 1949 року, перші дев'ятнадцять статей якого повністю присвячені основним правам. Вже у ст. 1 закріплено принцип недоторканності людської гідності та обов'язок держави поважати та захищати права людини. Фундаментальні права в Німеччині мають найвищу юридичну силу та діють безпосередньо, що дозволяє громадянам ефективно відстоювати їх у суді. Важливим механізмом є можливість подання конституційної скарги до Федерального Конституційного Суду, який розглядає справи щодо порушення прав особи державними органами [5].

Українська система захисту прав передбачає низку ключових інституцій. Центральне місце у ній займає Конституційний Суд України, який здійснює контроль за відповідністю законів та інших правових актів Конституції та вирішує питання їх офіційного тлумачення. Велику роль у практичному забезпеченні прав відіграють суди загальної юрисдикції, що гарантують право на справедливий і неупереджений розгляд

справ. Окремим елементом системи є інститут Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, який здійснює парламентський контроль за дотриманням прав і свобод [3]. Крім того, важливим напрямом є й міжнародний захист: громадяни України мають право звертатися до Європейського суду з прав людини, рішення якого ґрунтуються на положеннях Європейської конвенції з прав людини та є обов'язковими для виконання державою [1].

У Німеччині система захисту прав людини функціонує на всіх рівнях судової влади, що забезпечує її ефективність та доступність для громадян. Суди нижчих інстанцій у своїй діяльності мають право безпосередньо застосовувати положення Основного закону, тому громадяни можуть відстоювати свої права вже на ранніх етапах розгляду справ. Центральне місце в цій системі займає Федеральний Конституційний Суд, який виконує роль головного гаранта дотримання Основного закону [4]. Він має широкі повноваження, зокрема може скасовувати закони або інші нормативні акти, якщо вони порушують конституційні права та свободи. Важливою особливістю є наявність інституту конституційної скарги – механізму, що надає кожному громадянину право безпосередньо звернутися до Конституційного Суду у випадку порушення його основних прав. Окрім того, федеративний устрій держави сприяє децентралізації влади, створюючи додаткову систему стримувань і противаг, яка створює додаткові запобіжники проти зловживань.

Попри спільні демократичні засади, українська та німецька системи конституційного захисту прав мають низку відмінностей, зумовлених історичним розвитком і державним устроєм. В Україні права та свободи хоч і визнані найвищою цінністю (ст. 3 КУ), формують їх гарантії у другому розділі. Натомість, Німеччина закріплює людську гідність (ст. 1 Grundgesetz) як абсолютно недоторканну і основоположну цінність захищену «вічною гарантією» (ст. 79 (3) Grundgesetz), яка забороняє будь-які зміни, що зачіпають цю основу. Ця незмінність ключових прав є значно суворішою ніж в Україні. Щодо судового захисту, німецька система пропонує прямий та ефективний інструмент – індивідуальну конституційну скаргу (Verfassungsbeschwerde), яка дозволяє особі безпосередньо звернутися до Федерального Конституційного Суду після вичерпання національних судових інстанцій, якщо її основні права порушені публічною владою. Українська конституційна скарга, запроваджена у 2016 році, має обмежену сферу застосування, дозволяючи оскаржити лише конституційність закону, застосованого у кінцевому судовому рішенні, а не сам факт порушення права індивідуальним актом. Крім того, німецьке право вимагає, щоб при обмеженні основного права його зміст залишався непорушним (ст. 19 (2) Grundgesetz).

Отже, порівняльний аналіз показує, що обидві держави поділяють спільні цінності – верховенство права, пріоритетність прав і свобод. Водночас ефективність реалізації цих прав значно відрізняється. Німецька система завдяки своїй сталій структурі та дієвим механізмам є більш зрілою і здатною забезпечувати високий рівень захисту прав на національному рівні. Українська модель перебуває у процесі реформування, але все ще має свій потенціал до розвитку та подальшого вдосконалення, особливо у сфері соціальних прав, що в Конституції України представлені більш детально.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 01 серп. 2021 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 28.09.2025).

2. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 01 січ. 2020 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення 28.09.2025).

3. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР : станом на 31 берез. 2023 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text> (дата звернення 28.09.2025).

4. Bundesverfassungsgericht – Startseite. Bundesverfassungsgericht – Startseite. URL : https://www.bundesverfassungsgericht.de/DE/Home/home_node.html (date of access 28.09.2025).

5. Deutscher Bundestag – Grundgesetz. Deutscher Bundestag. URL: <https://www.bundestag.de/parlament/aufgaben/rechtsgrundlagen/grundgesetz> (date of access 28.09.2025).

Derevianko Artem,
PhD, Doctoral Candidate at the
Interregional Academy of Personnel Management

THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE AS A KEY ACTOR IN SHAPING STATE MIGRATION POLICY

Contemporary migration challenges caused by the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine have brought to the forefront the issue of the national parliament's role in forming effective state migration policy. According to UNHCR data, more than 6 million Ukrainians have become refugees in European countries, while the number of internally displaced persons has exceeded 6 million. Under conditions of such unprecedented migration processes, the study of legislative mechanisms for regulating the migration sphere and the role of the Verkhovna Rada of Ukraine as the sole legislative authority in forming the legal foundations of state migration policy has gained particular significance.

The Verkhovna Rada of Ukraine occupies a central place in the system of state authorities responsible for shaping migration policy, which is determined by its constitutional powers in the sphere of legislative regulation of human rights and migration processes.

The constitutional status of the Verkhovna Rada of Ukraine as the sole legislative authority determines its leading role in creating the normative-legal framework for migration policy. According to Article 92 of the Constitution of Ukraine, exclusively by laws are determined the rights and freedoms of individuals and citizens, guarantees of these rights and freedoms, the legal status of foreigners and stateless persons, and the foundations for regulating migration processes [1]. This constitutional norm establishes the parliament's monopoly on legislative regulation of key aspects of migration relations, making the Verkhovna Rada of Ukraine an indispensable actor in forming state migration policy, which is reflected in the adoption of legislative acts.

Modern Ukrainian migration legislation is based on several key normative acts. The Law "On the Legal Status of Foreigners and Stateless Persons" (2011) establishes a comprehensive legal regime for foreign citizens [2]. Normative regulation of international protection issues is carried out through the Law "On Refugees and Persons in Need of Additional or Temporary Protection" (2011) [3]. Of particular significance is the Law "On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons" (2014), which became a response to the challenges of armed conflict [4]. Cardinal amendments to this act in 2023 expanded the housing rights of forced migrants under martial law [5]. Regulation of labor

migration is carried out by the corresponding law of 2015, which regulates issues of employment of Ukrainian citizens abroad [6].

Ukraine's parliament has ensured the state's accession to key international instruments for the protection of migrants. The ratification of the 1951 Convention relating to the Status of Refugees and the corresponding 1967 Protocol created the legal foundation for the functioning of the national asylum system [7]. The principle of non-refoulement became a fundamental guarantee for the protection of persons in need of international protection. The European Convention on the Legal Status of Migrant Workers of 1977, ratified in 2007, established standards for the protection of migrant workers' labor rights [8]. This contributed to the harmonization of national legislation with European norms in the context of European integration processes.

The control function of the Verkhovna Rada in the migration sphere is implemented through various instruments. Hearing reports from heads of relevant ministries and agencies ensures monitoring of migration legislation implementation. Deputy inquiries allow for prompt response to violations of migrants' rights. Specialized committees of the parliament exercise specialized control over various aspects of migration policy [9]. Parliamentary hearings create a platform for broad public discussion of migration problems and forming consensus on ways to resolve them. Budgetary support for migration policy is carried out through the adoption of the state budget, which determines funding priorities, volumes of support for various categories of migrants, and resource provision for the activities of relevant executive authorities.

Thus, the Verkhovna Rada of Ukraine performs a central role in shaping state migration policy through creating the legislative framework, implementing international standards, and exercising parliamentary control. Contemporary migration challenges require rapid response from the parliament and adaptation of legal regulation to new realities. The effectiveness of national migration policy largely depends on the quality of legislative activity and the parliament's ability to ensure a balanced approach to protecting migrants' rights and state interests.

References:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22.09.2011 № 3773-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19-20. Ст. 179.
3. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 08.07.2011 № 3671-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 16. Ст. 146.
4. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.
5. Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» щодо деяких питань забезпечення внутрішньо переміщених осіб житлом для тимчасового проживання : Закон України від 08.11.2023 № 3446-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3446-20>
6. Про зовнішню трудову міграцію : Закон України від 05.11.2015 № 761-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 49-50. Ст. 463.
7. Про приєднання України до Конвенції про статус біженців та Протоколу щодо статусу біженців : Закон України від 10.01.2002 № 2942-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 17. Ст. 118.

8. Про ратифікацію Європейської конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів : Закон України від 16.03.2007 № 755-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 21. Ст. 290.

9. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання : Постанова Верховної Ради України від 29.08.2019 № 19-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 35. Ст. 147.

СЕКЦІЯ 3

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Беген Володимир Олегович,
*аспірант 3 курсу кафедри адміністративного та фінансового права
Львівського національного університету імені Івана Франка*

СУЧАСНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Створення нового суду, юрисдикція якого буде спеціально зосереджена на розгляді адміністративних справ за участю органів державної влади, визначено одним із ключових індикаторів виконання Плану України з реалізації ініціативи Європейського Союзу *Ukraine Facility*. Такий індикатор має стратегічне значення, оскільки покликаний забезпечити системні зміни у сфері судоустрою, спрямовані на підвищення рівня підзвітності, доброчесності та професіоналізму судової влади. У межах реформи особливий акцент робиться на інституційній спроможності судів здійснювати ефективний контроль за діяльністю публічної адміністрації, що є однією з фундаментальних вимог демократичного врядування. Створення спеціалізованого суду передбачає формування нової моделі вирішення публічно-правових спорів, у якій забезпечується посилений фокус на дотриманні принципів верховенства права. Такий підхід повністю відповідає критеріям, що висувуються Європейським Союзом до держав-кандидатів у контексті поглиблення співпраці та інтеграції.

Очікується, що створення окремої судової інституції забезпечить підвищення якості розгляду спорів, стороною яких виступають органи державної влади, їх посадові чи службові особи. Категорії справ, на які поширюється юрисдикція адміністративних судів України, визначено статтею 19 КАСУ [1].

Наявність спеціалізованого суду дозволить сформувати сталі підходи до тлумачення норм адміністративного законодавства та сприятиме усуненню непослідовності в судовій практиці. Важливим наслідком інституційних змін стане можливість значно зменшити навантаження на чинну систему адміністративних судів, що у свою чергу підвищить оперативність, доступність та прогнозованість правосуддя. Крім того, спеціалізація кадрового складу нового суду забезпечить формування високого рівня професійної експертизи у галузі публічного управління та адміністративного права, що є необхідним для належного аналізу складних управлінських процесів і нормативно-правових актів, якими вони регулюються. Такі кадрові та організаційні переваги дозволять забезпечити більш якісний розгляд спорів щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності державних органів.

Європейський Союз, включивши зазначений індикатор до рамкових вимог *Ukraine Facility*, засвідчив важливість створення в Україні дієвого інструменту судового контролю за владними управлінськими рішеннями. Для України це завдання є не лише технічним елементом плану, але й ключовим етапом у формуванні сучасної моделі адміністративного правосуддя, яка повинна забезпечити реальний баланс між владними прерогативами держави та правами людини. Законодавче оформлення та подальше інституційне становлення нового суду мають сприяти підвищенню рівня прозорості судового процесу, забезпеченню підвищених стандартів доброчесності суддів та

зміцненню суспільної довіри до судової системи загалом. Належний функціональний дизайн нового суду дозволить сформувати ефективний механізм контролю за відповідністю діяльності органів державної влади вимогам законності, пропорційності та обґрунтованості. У контексті інтеграційних процесів з Європейським Союзом особливого значення набуває також практична здатність нової судової установи забезпечувати уніфікацію національної адміністративної юстиції з європейськими стандартами. Така інституційна модернізація сприятиме посиленню демократичних інститутів, утвердженню принципу підзвітності державної влади суспільству та реалізації конституційної гарантії ефективного судового захисту. Передбачається, що функціонування спеціалізованого суду позитивно вплине на дотримання принципів належного урядування та зменшення кількості випадків порушення прав громадян у сфері публічно-правових відносин. У перспективі створення такої інституції матиме довгостроковий позитивний ефект, сприяючи комплексній модернізації української судової системи та її адаптації до вимог сучасної європейської правової традиції. Таким чином, реалізація цього індикатора у межах Ukraine Facility є не лише елементом виконання міжнародних зобов'язань України, але й необхідною передумовою побудови професійної, незалежної та ефективного судової влади європейського зразка. Для відновлення доступу до адміністративного судочинства за участю центральних органів виконавчої влади був ухвалений Закон України від 26 лютого 2025 року № 4264-IX, який вніс зміни до Закону України «Про судоустрій та статус суддів» та деяких інших законодавчих актів України щодо правових засад утворення й функціонування Спеціалізованого окружного адміністративного суду (СОАС) та Спеціалізованого апеляційного адміністративного суду (СААС). Цей Закон спрямований на забезпечення ефективності й прозорості роботи адміністративних судів у місті Києві через чітке розмежування юрисдикції між судами першої та апеляційної інстанцій, зменшення корупційних ризиків шляхом дотримання принципу незалежності суддів та приведення судової системи у відповідність до європейських стандартів. Закон підписаний Президентом 24 березня 2025 року (набрання чинності 26 березня 2025 року). 16 вересня 2025 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про утворення Спеціалізованого окружного адміністративного суду, Спеціалізованого апеляційного адміністративного суду» [2]. Юридична особа Спеціалізований окружний адміністративний суд, код ЄДРПОУ 45956416, було зареєстровано 07.11.2025. Відповідно до вимог законодавства територіальна юрисдикція (підсудність) Спеціалізованого окружного адміністративного суду, Спеціалізованого апеляційного адміністративного суду поширюється на всю територію України.

Запуск нових адміністративних судів навряд чи можливий раніше III кварталу 2026 року, оскільки процес їх створення потребує значної нормативної та організаційної підготовки. Водночас формування кадрового складу таких судів вимагає проведення відкритих конкурсних процедур, що потребує додаткового часу для забезпечення доброчесності та професійної відповідності кандидатів. Також ключовим етапом є створення матеріально-технічної бази та інфраструктури, здатної забезпечити належний рівень доступності та ефективності правосуддя. Координація між органами виконавчої влади, Вищою радою правосуддя та міжнародними партнерами є необхідною умовою для дотримання строків реалізації проекту. З огляду на складність зазначених процедур, більш ранній запуск судів може поставити під загрозу якість їхнього функціонування. Тому прогнозований термін — III квартал 2026 року — видається найбільш реалістичним і таким, що відповідає логіці поетапної імплементації реформи.

Список використаних джерел:

1. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06 липня 2005 року № 2747-IV. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20050706#Text>. (дата звернення 14.11.2025).

2. Про утворення Спеціалізованого окружного адміністративного суду, Спеціалізованого апеляційного адміністративного суду: Закон України від 16 вересня 2025 року № 4602-IX. Верховна Рада України. База «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4602-20#Text> (дата звернення 14.11.2025).

Бондар Вікторія Володимирівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ЗАХОДІВ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Одним із дієвих інструментів впливу, які сприяють дотриманню процесуальної дисципліни та забезпеченню виконання прямих обов'язків є заходи процесуального примусу.

Під цим поняттям розуміють процесуальні дії, які застосовуються судом у визначених законодавством випадках з метою спонукання відповідних осіб до виконання встановлених в суді правил, добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства (ч. 1 ст. 144 КАС України) [1].

Такі заходи, як правило, застосовуються негайно після порушення, а про їхнє застосування суд постановляє ухвалу (ч. 2–3 ст. 144 КАС України).

Поняття заходів примусу краще розкривається через їхній поділ на різні види, який закріплений у ст. 145 КАС України та зумовлений різними формами протиправної поведінки учасників судового процесу та необхідністю ефективного реагування на них.

Першими такими заходами є попередження і видалення із залу судового засідання. Так, до учасників судового процесу та інших осіб, у тому числі перекладачів та спеціалістів, за порушення порядку під час судового засідання чи невиконання розпоряджень судді застосовується попередження, а в разі повторення – видалення із залу судового засідання (ст. 146 КАС України).

Другим заходом у законодавстві закріплене тимчасове вилучення доказів для дослідження судом, яке застосовується у разі неподання без поважних причин доказів (письмових, речових або електронних), що витребувані судом чи неповідомлення причин їх неподання. Так, постановлена судом ухвала про це підлягає негайному виконанню державним службовцем (ст. 147 КАС України) [1].

Наступний захід – привід, що застосовується до особи, особиста присутність якої є обов'язковою, яка без поважних причин не прибула у судові засідання або не повідомила причини неприбуття. Цей захід може бути застосований через органи Національної поліції України з відшкодуванням у дохід держави витрат на його здійснення (ч. 1 ст. 148 КАС України). Однак привід не може застосовуватися до малолітніх та неповнолітніх осіб, вагітних жінок, осіб з інвалідністю першої і другої груп, жінок, які доглядають дітей віком до шести років або дітей з інвалідністю тощо (ч. 2 ст. 148 КАС України) [1].

Останнім заходом законодавцем визначив штраф, який встановлений ст. 149 КАС України. Так, суд має право накладати штраф на учасників судового процесу чи інших осіб за невиконання процесуальних обов'язків, зловживання правами чи інші порушення. Водночас постановлена судом ухвала є виконавчим документом та може бути оскаржена в апеляційному порядку, а також може бути скасована судом у разі усунення допущеного порушення чи надання доказів поважних причин [1].

Важливо також зазначити на тому, що до однієї особи не може бути застосовано кілька заходів процесуального примусу за одне й те саме порушення. Це пояснюється закріпленням у Конституції України положенням про те, особа не може бути двічі притягнута до юридичної відповідальності одного й того ж виду за одне й те саме правопорушення (ст. 61) [2].

Саме завдяки розмежуванню заходів за видами забезпечується найбільш ефективне виконання покладених на них завдань, тобто забезпечення порядку в судовому процесі, спонукання до сумлінного виконання процесуальних обов'язків, відшкодування заподіяної шкоди тощо.

Функціональне призначення заходів процесуального примусу полягає в запобіганні виникненню різних перешкод у здійсненні судочинства, що досягається за допомогою загальної превенції, тобто справляння виховного впливу на учасників судового процесу та інших осіб, та спеціальної, – яка виражається у припиненні неправомірної поведінки, повторних процесуальних правопорушень та загалом недопущенні зловживання правами. Окрім цього, вони зменшують ризики безпідставного використання суду у своїх цілях, сприяють оптимізації навантаження на судову систему та дозволяють компенсувати заподіяну шкоду внаслідок недобросовісної поведінки [3, с. 148].

Підсумовуючи все вищезазначене, можемо зробити висновок, що заходи процесуального примусу є дієвим інструментом суду, який забезпечує належну процесуальну дисципліну, попереджає зловживання правами та нехтування обов'язками, сприяє ефективному здійсненню правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 *Відомості Верховної Ради України*, 2005, № 35–36, № 37, ст. 446 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 25.09.2025)
2. Конституція України *Відомості Верховної Ради України*, 1996, № 30, ст. 141. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення від 25.09.2025)
3. Желтобрюх І. Заходи процесуального примусу, що застосовуються до сторін у справі за законодавством про адміністративне судочинство: шляхи оптимізації матеріально-правових підстав *Підприємництво, господарство і право*. 03.2020. С. 146–152. URL : <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/3/25.pdf>

Гаврік Роман Олександрович,

кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,

Владовська Катерина Петрівна,

докторка філософії з права, доцентка кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРИМУСОВОГО ВИДВОРЕННЯ ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Відповідно до ст. 23 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» нелегальні мігранти та інші іноземці та особи без громадянства, які вчинили кримінальні, адміністративні або інші правопорушення, несуть відповідальність відповідно до закону, в тому числі й пов'язані із видаленням (висланням) за межі території України [1]. До лютого 2023 року особливе місце серед цих заходів відігравало примусове видворення, яке здійснювалося відповідним міграційним або прикордонним підрозділом, але не на підставі прийнятого ними рішення, а відповідно до ухваленого адміністративним судом (відповідно до правил адміністративної юрисдикції – місцевим загальним судом за місцезнаходженням відповідного органу) рішення за адміністративним позовом цих підрозділів. При цьому, за своєю правовою природою, примусове видворення є інститутом міграційного права, непоіменоване у Кодексі України про адміністративні правопорушення адміністративне стягнення, правовий наслідок вчинення іноземцем чи особою без громадянства міграційного правопорушення [2]. З іншого боку, вживання в законодавстві терміна «примусове видворення» чітко вказує на примусовий порядок реалізації видворення і не будуть виникати протиріччя в розумінні тих чи інших термінів суб'єктами правозастосовчої діяльності [3, с. 290]. Процесуальні особливості вирішення адміністративних справ про примусове видворення визначені ст. 288 Кодексу адміністративного судочинства, а саме: такі справи вирішуються за обов'язкової участі іноземця (особи без громадянства) протягом десяти днів з дня подання відповідного адміністративного позову [1; 4]. За процесуальним законодавством України, всі без винятку спори щодо перебування іноземців та осіб без громадянства на території України належать до малозначних адміністративних справ з відповідними правовими наслідками щодо процесуального порядку їх розгляду та вирішення [5, с. 218]. У лютому 2023 року було внесено зміни до ст. 30 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» та ст. 288 Кодексу адміністративного судочинства України, відповідно до яких рішення про примусове видворення тепер приймається не судом, а органом прикордонної, міграційної служби чи СБУ. Адміністративний суд втратив повноваження вирішувати справи про примусове видворення, але отримав повноваження вирішувати справи про скасування рішень про примусове видворення у зв'язку із їх протиправністю [1; 6].

Виходячи із судової практики у справах про оскарження рішень про примусове видворення у порядку адміністративного судочинства [7; 8; 9; 10], можемо констатувати, що примусове видворення є можливим у разі ухилення від виїзду після прийняття рішення про повернення або наявності обґрунтованих підстав вважати, що іноземець або особа без громадянства ухилятимуться від виконання такого рішення. Рішення про примусове видворення повинне забезпечувати необхідний баланс між

несприятливим наслідками для прав, свобод та інтересів іноземця і цілям, на досягнення яких спрямоване це рішення, а втручання у його права по відношенню до тих цілей, на досягнення яких прийнято спірне рішення повинне бути пропорційним. При цьому обставини воєнного стану, викликані повномасштабним вторгненням російської федерації на територію України, у разі наявності реальної загрози для життя, здоров'я, безпеки та свободи іноземця чи особи без громадянства, унеможливають здійснення примусового видворення. У разі формального застосування положень міграційного законодавства при прийнятті рішення про примусове видворення без доведення, що перебування іноземця на території України без підтвердження відповідного права уповноваженими органами, до того ж діяльність яких у відповідному напрямку в умовах воєнного стану обмежена, не призводить до порушення прав та інтересів громадян України, є підставою для визнання такого рішення протиправним та його скасування [2].

Отже, обставини воєнного стану, викликані повномасштабним вторгненням російської федерації на територію України, привели до змін у законодавстві щодо здійснення окремих заходів юридичної відповідальності за вчинення іноземцем чи особою без громадянства міграційного правопорушення. Відтепер процедура примусового видворення стала виключно несудовою, а роль адміністративного суду зводиться тепер лише до випадків судового контролю за правомірністю прийнятих рішень про примусове видворення.

Список використаних джерел:

1. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22 вересня 2011 року (із наступними змінами та доповненнями). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3773-17#Text>.
2. Гаврік Р. О., Владовська К. П. Прикладні аспекти вирішення судом адміністративних справ щодо притягнення суб'єктів міграційних правопорушень до відповідальності. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: Право. Публічне управління та адміністрування*. 2025. № 17. URL : <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2025-17-01-03>.
3. Карнаушенко С. Д. Адміністративне судочинство щодо примусового видворення іноземців. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 288–292.
4. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (із наступними змінами та доповненнями станом на 06.11.2022 року). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20221106#Text>.
5. Сало П. І. Дискусійні питання порядку розгляду адміністративних справ за участю іноземців в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Том 2. Випуск 81. С. 215–221.
6. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року (із наступними змінами та доповненнями). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.
7. Рішення Луцького міськрайонного суду Волинської області від 17 квітня 2024 року у справі № 161/6918/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/118407358>.
8. Рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 25 лютого 2025 року у справі № 686/4237/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/125381955>.
9. Рішення Дніпровського районного суду м. Києва від 28 квітня 2025 року у справі № 755/3213/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/126918939>.

10. Рішення Деснянського районного суду м. Чернігова від 17 липня 2025 року у справі № 750/9149/25. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/128928293>.

Галус Олена Олександрівна,
*кандидатка юридичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ДО ПИТАННЯ ПРО ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРИНЦИПИ НАЛЕЖНОГО ВРЯДУВАННЯ ТА ЇХ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

На сучасному етапі розвитку нашої держави потребує переосмислення місце і роль органів публічної влади, їхня взаємодія з фізичними та юридичними особами при здійсненні функцій публічної адміністрації. Конституція України у статті 3 встановлює, що головним обов'язком держави є утвердження та забезпечення прав і свобод людини і громадянина, і саме ці права та свободи визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Стаття 19 передбачає, що органи публічної влади (органи державної влади та органи місцевого самоврядування) мають діяти лише на підставі та в межах повноважень, передбачених Конституцією та законами України. Стаття 40 Основного Закону закріплює право направляти письмові звернення або особисто звертатися до органів публічної влади та їх посадових і службових осіб, які зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк [1].

До 2023 року більшість процедурних аспектів взаємовідносин органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з фізичними та юридичними особами регулювалися численними нормативно-правовими актами. Відсутність чіткої уніфікованої процедури, закріпленої на законодавчому рівні, створювала ризик свавільних дій посадових осіб, ускладнювала забезпечення рівності всіх перед законом та здійснення публічного контролю за законністю дій органів публічної адміністрації.

17 лютого 2022 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про адміністративну процедуру» [2], який має забезпечити належний баланс між інтересами фізичних та юридичних осіб, суспільства та обов'язками держави [3, с. 6]. Закон встановлює чіткі правила зовнішньо-управлінської діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб та інших суб'єктів, уповноважених законом здійснювати функції публічної адміністрації. Закон забезпечує захист прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, закладає новий рівень законодавчої регламентації процедур взаємодії органів публічної адміністрації з суб'єктами звернення, запроваджує принципи належного врядування, що базуються на міжнародно-правових актах, зокрема Ради Європи.

Так, відповідно до Резолюції (77) 31 щодо захисту особи у зв'язку з діяльністю адміністративних органів, яка була прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 28 вересня 1977 року [4] рекомендується урядам держав-членів керуватися у своєму законодавстві та адміністративній практиці принципами, які застосовуються до захисту як фізичних, так і юридичних осіб у адміністративних процедурах, що стосуються будь-яких індивідуальних заходів чи рішень, прийнятих при здійсненні публічної влади та таких, що безпосередньо впливають на їхні права, свободи чи інтереси (адміністративні акти). Такими принципами згідно з Резолюцією виступають право бути вислуханим, доступ до інформації, допомога та представництво, обґрунтування рішень, вказівка на засоби оскарження.

Парламентська асамблея Ради Європи надала Рекомендацію 1615 (2003) [5], в якій закликає Комітет міністрів розробити зразковий текст права на належне врядування та єдиний консолідований модельний кодекс належного врядування, узгоджуючи роботу з омбудсманом ЄС та відповідними органами Ради Європи.

20 червня 2007 року Комітет міністрів Ради Європи прийняв Рекомендацію CM/Rec(2007)7 Комітету міністрів державам-членам щодо належного врядування (доброї адміністрації) [6], яка визначає принципи, за якими публічна адміністрація має діяти ефективно, прозоро, справедливо та з повагою до прав людини. Зокрема, Рекомендація CM/Rec(2007)7 узагальнює попередні акти Ради Європи щодо прав людини в адміністративних процедурах; підкреслює, що право на належне врядування є складовою верховенства права і демократії; зобов'язує держави-члени забезпечити законність, неупередженість, пропорційність, ефективність, відкритість і підзвітність адміністрації; та рекомендує ухвалити модельний кодекс належного врядування для практичного застосування цих принципів на всіх рівнях публічної влади.

Отже, прийняття Закону України «Про адміністративну процедуру» є важливим кроком на шляху імплементації європейських стандартів належного врядування та дозволить підвищити ефективність, якість, забезпечити прозорість адміністративної діяльності органів публічної адміністрації, гарантувати права та законні інтереси фізичних та юридичних осіб.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996. URL :<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4291>
2. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>
3. Закон «Про адміністративну процедуру»: загальні прозорі правила взаємодії між державою та громадянами й бізнесом. Посібник для публічних службовців. Київ, 2024. URL :https://adminprocedure.org.ua/assets/docs/LAP_Handbook.pdf
4. On the protection of the individual in the relation to the acts of administrative authorities, adopted by the Committee of Ministers on 28 September 1977, at the 275th meeting of the Ministers' Deputies. URL: <https://rm.coe.int/cmres-77-31-on-the-protection-of-the-individual/1680a43b6f>
5. Recommendation 1615 (2003) of the Parliamentary Assembly On the institution of Ombudsman. URL : <https://pace.coe.int/en/files/17133/html>
6. Recommendation CM/Rec(2007)7 of the Committee of Ministers to member states on good administration, adopted by the Committee of Ministers on 20 June 2007 at the 999bis meeting of the Ministers' Deputies). URL : <https://rm.coe.int/cmrec-2007-7-of-the-cm-to-ms-on-good-administration/16809f007c>

Грінченко Валентина Вікторівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

АДМІНІСТРАТИВНА ЮСТИЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Адміністративна юстиція є системою судових органів (судів), які контролюють дотримання законності у державному управлінні шляхом вирішення в окремому процесуальному порядку публічно-правових спорів, що виникають у зв'язку зі

зверненнями фізичних чи юридичних осіб до органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування або їх посадових осіб [1].

Історично адміністративна юстиція почала формуватися як відповідна галузь у багатьох країнах вже в XIX столітті, причому її моделі суттєво різняться залежно від правових традицій. В Україні вона розвивається за моделлю, близькою до німецької системи, де адміністративні суди входять до єдиної судової системи, з чітким визначенням компетенції й процесуальних норм, а також із окремим касаційним судом, що не підпорядковується Верховному Суду України. Тобто в нашій державі адміністративна юстиція є особливою галуззю правосуддя. Ознака «адміністративна» вказує як на наявність адміністративного елементу і в організації адміністративної юстиції (з погляду кадрового складу), і в порядку її функціонування (елементи адміністративного процесу), так і на характер справ, що вирішуються органами адміністративної юстиції (публічні спори) [2, ст. 49].

Також можна зазначити, що правова основа адміністративної юстиції України складається з Конституції України (встановлює основоположні засади здійснення судочинства, гарантує права громадян на судовий захист, закріплює принципи організації судової влади та незалежності суддів), Кодекса адміністративного судочинства України (регулює порядок адміністративного судочинства: визначає поняття, юрисдикцію адміністративних судів, правила подання позовів, процедури розгляду адміністративних справ, права і обов'язки учасників процесу), Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (визначає організацію судової влади, статус суддів, систему судів загальної юрисдикції, та порядок забезпечення діяльності судів, що включають адміністративні суди) та міжнародних правових актів, зокрема Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та протоколи до неї, ратифіковані Україною і мають пріоритет над національним законодавством у питаннях, що регулюють права людини та судовий захист. Ці міжнародні акти зобов'язують Україну дотримуватися високих стандартів судового захисту прав людини, що посилює правову основу адміністративної юстиції. Тобто правова основа забезпечує відповідність національного законодавства високим європейським стандартам у сфері правосуддя, включно з принципами незалежності суддів і рівності сторін, що дає громадянам впевненість на те, що їхні права будуть захищені.

Адміністративна юстиція є важливим механізмом забезпечення та захисту прав людини в умовах правової держави. Вона гарантує право громадянина оскаржувати рішення, дії або бездіяльність органів публічної влади, забезпечуючи відповідальність держави перед особою. Адміністративна юстиція поєднує судовий та адміністративний порядок розгляду спорів і може здійснюватися як спеціалізованими судами, так і іншими уповноваженими органами. В Україні вона організована як окрема галузь судочинства для забезпечення незалежного й неупередженого розгляду публічно-правових спорів, що підвищує довіру до державної влади та гарантує реальний захист прав громадян [2, ст. 49].

Адміністративний судовий розгляд відрізняється доступністю, оперативністю й спеціалізацією, що істотно впливає на якість захисту прав людини. Завдяки простоті процедур і можливості оперативного реагування на порушення, адміністративна юстиція створює умови для ефективного запобігання зловживанням владою. Крім того, ця система сприяє формуванню правової держави, де влада підзвітна й підконтрольна громадянському суспільству.

Адміністративна юстиція також сприяє дотриманню принципу рівності перед законом, даючи змогу кожному громадянину оскаржувати неправомірні дії чи бездіяльність органів влади. Визнання та відновлення порушених прав через

адміністративне судочинство підвищує довіру до державних інституцій, зміцнює верховенство права та сприяє демократичним процесам у суспільстві.

В європейській практиці адміністративна юстиція сприймається як важливий механізм балансу сил між громадянином і державою. Європейські стандарти адміністративної юстиції включають засади доступу до суду, незалежності та неупередженості судової влади, наявності спеціалізованих судів для адміністративних справ, ефективності і своєчасності правосуддя. Важливою є і можливість публічного розгляду справ, прозорість та мотивованість судових рішень, а також їх доступність для зацікавлених осіб. Ці принципи підтримуються законодавчими нормами, рішеннями Європейського суду з прав людини та практикою органів Ради Європи. Україна, послідовно впроваджує європейські стандарти в свою правозастосовну практику. Зокрема, в українському Кримінальному процесуальному кодексі та Кодексі адміністративного судочинства закріплено вимоги дотримання принципу верховенства права з урахуванням судової практики ЄСПЛ. Наявність ефективного адміністративного судочинства не лише сприяє захисту прав і свобод громадян, але й стимулює підзвітність і прозорість публічної адміністрації в цілому [3, ст. 8].

Таким чином, адміністративна юстиція в Україні є ключовим інструментом забезпечення захисту прав людини, що поєднує принципи незалежного судового розгляду публічно-правових спорів із високими європейськими стандартами судочинства. Вона гарантує громадянам право на ефективний доступ до правосуддя, підзвітність органів влади і дотримання принципу рівності перед законом. Впровадження та розвиток адміністративної юстиції сприяють зміцненню правової держави, верховенства права та довіри до державних інституцій, що є запорукою демократичного розвитку суспільства.

Список використаних джерел:

1. Studies. Поняття та правова природа адміністративної юстиції. URL : <https://studies.in.ua/admin-pravo-shpora/2095-ponyattya-ta-pravova-priroda-admnstrativnoyi-yusticyi.html>.
2. Смокович М. І. Адміністративна юстиція як доступний та ефективний інструмент захисту прав людини в Україні. № 1/2021. С. 48–53.
3. Колпаков В. К. Європейські стандарти адміністративного права. УДК 342.922 (477). *Адміністративне право і процес*. № 3(9). 2014. С. 5–18.

Гуменюк Юлія Григорівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління і права імені Леоніда Юзькова*

ОСОБЛИВОСТІ ДОСТУПУ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Зараз Україна переживає досить непростий час — період повномасштабної війни. Тому Президентом України було введено воєнний стан на всій території країни. Даний надзвичайний стан передбачає низку обмежень, зокрема, право на вільне пересування, свободу мирних зібрань, що передбачені розділом II Конституції України [1].

Однак ст. 12-2 ЗУ «Про правовий режим воєнного стану» передбачає, що в умовах правового режиму воєнного стану суди, органи та установи системи діють в межах своїх повноважень, які не можуть бути обмежені [2].

Воєнний стан істотно трансформував систему доступу до адміністративного правосуддя в Україні. У звичайних умовах адміністративні суди забезпечують захист прав і свобод громадян від дій та рішень органів публічної влади. Проте війна створила низку нових викликів.

Частина адміністративних судів, розташованих у зоні бойових дій або на тимчасово окупованих територіях, не може здійснювати правосуддя. Це призвело до передачі справ до судів інших регіонів. Відбулось так зване обмеження території підсудності.

Особливої актуальності набуло питання безпеки учасників процесу. Через загрозу обстрілів та руйнувань дедалі ширше застосовується дистанційна форма судочинства – розгляд справ у режимі відеоконференцій. Це дозволить не відкладати розгляд справи та не нести відповідальності за прострочення строків розгляду справи. До того, ж не буде накопичуватись кількість не розглянутих справ, які потім доведеться вирішувати. Також виникла необхідність перегляду підходів до строків звернення до суду. Учасники процесу часто не можуть своєчасно подати позов через евакуацію, втрату документів або перебування на окупованих територіях. Тому суди широко застосовують принцип поважності причин пропуску строків, поновлюючи їх навіть у складних випадках. Прикладом є ситуації, коли військовозобов'язані звертаються із запізненням щодо оскарження рішень територіальних центрів комплектування, і суди визнають причину об'єктивною.

Важливим аспектом у розгляді даного питання є те, що воєнний стан породив нові категорії публічно-правових спорів. Серед них можуть бути спори щодо мобілізації, бронювання працівників, дій військових адміністрацій, забезпечення військовослужбовців соціальними гарантіями. Це свідчить про розширення предмета адміністративного судочинства й одночасно ускладнює роботу судів.

І навіть якщо справа все ж таки була розглянута і було винесено рішення, то бувають випадки, що після ухвалення рішення часто виникають труднощі з його виконанням. Але практика показує, що поступово з'являються нові механізми виконання судових рішень до яких можуть бути залучені військові адміністрації, електронні сервіси а також дистанційні форми контролю. Це дає підстави сподіватись на підвищення реальної дієвості адміністративного правосуддя навіть в умовах надзвичайних ситуацій.

Воєнний стан безумовно істотно змінив умови доступу до адміністративного правосуддя в Україні. Хоча виникає багато обмежень, система судів демонструє адаптивність зокрема, застосовуються дистанційні засоби комунікації, поновлюються строки, розширюється предметна юрисдикція. Водночас ключовим завданням залишається збереження реальної можливості громадян відстояти свої права навіть у надзвичайних умовах.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 01 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>(дата звернення 28.09.2025).
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII : станом на 14 трав. 2025 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>(дата звернення: 30.09.2025).

Жеребний Владислав Олександрович,
*здобувач вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ ЗА ЗАХИСТОМ ПОРУШЕНИХ ПРАВ, СВОБОД ТА ІНТЕРЕСІВ У СФЕРІ ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

Право на звернення до адміністративного суду є одним із основоположних конституційних прав людини і громадянина, що гарантує ефективний захист порушених прав, свобод та інтересів у сфері публічно-правових відносин [1]. В умовах розбудови правової держави та утвердження принципів демократичного врядування це право набуває особливого значення як механізм забезпечення балансу між владними повноваженнями державних органів та приватними інтересами громадян. Адміністративне судочинство виступає специфічною формою судового контролю за діяльністю суб'єктів владних повноважень, покликаною захистити особу від свавілля з боку держави та забезпечити дотримання принципу верховенства права у всіх сферах суспільного життя. Сутність цього права полягає у можливості кожної особи звернутися до незалежного та неупередженого суду з вимогою про відновлення порушених прав, скасування незаконних рішень, дій чи бездіяльності органів публічної влади, а також відшкодування завданої шкоди [1]. Реалізація даного права є важливою гарантією захисту людської гідності, забезпечення справедливості у відносинах між громадянином та державою, а також утвердження принципів правової рівності та недискримінації у публічній сфері.

Актуальність дослідження реалізації права на звернення до адміністративного суду обумовлюється динамічним розвитком адміністративного законодавства України, необхідністю приведення національної системи адміністративного судочинства у відповідність до європейських стандартів правосуддя, а також зростаючою активністю громадян у відстоюванні своїх прав у відносинах з органами публічної влади. Особливого значення ця проблематика набуває в контексті впровадження принципів належного врядування, що вимагає комплексного аналізу як теоретичних засад, так і практичних аспектів функціонування інституту адміністративної юстиції в Україні.

Право на звернення до адміністративного суду є суб'єктивним конституційним правом кожної особи, яке забезпечує ефективний судовий захист у випадках порушення її прав, свобод та законних інтересів у сфері публічно-правових відносин. Це право закріплено в Конституції України та детально регламентовано в Кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАСУ), зокрема у статтях 5 і 6, що підкреслює його важливість як основи адміністративного правосуддя [1; 2].

Реалізація цього права передбачає поєднання двох ключових аспектів: матеріально-правового та процесуально-правового. Згідно з думкою М. В. Сидоренка матеріальна складова полягає у можливості відновити порушені права та отримати відшкодування збитків, а процесуальна – у зверненні особи до незалежного та неупередженого адміністративного суду, який у встановленому порядку розглядає справу та ухвалює правозастосовчі акти [3, с. 12]. Адміністративні процесуальні відносини визначають межі допустимої поведінки сторін та забезпечують механізм справедливого і своєчасного правосуддя.

Право на судовий захист включає низку суб'єктивних прав: право на звернення до суду, право на справедливий розгляд справи, право на оскарження судового рішення та право на виконання цього рішення [3, с. 12–13]. Виконання судового рішення є

найважливішим елементом, оскільки саме воно забезпечує відновлення порушеного права.

У правовій доктрині виділяють загальні й спеціальні елементи права на судовий захист. О. І. Коровайко трактує їх таким чином: загальні включають право на звернення, участь у справедливому розгляді та виконання рішення, а спеціальні – право на захист, перекладача, оскарження тощо. Таке розширене розуміння вказує, що право на звернення до суду є лише складовою ширшого права на судовий захист, яке охоплює всі стадії процесу [4, с. 288].

КАСУ передбачає широкий спектр способів захисту в адміністративному судочинстві, зокрема визнання протиправними нормативно-правових актів, індивідуальних рішень, дій або бездіяльності органів влади, а також стягнення компенсації за завдані збитки [2]. Закон не обмежує перелік способів захисту, надаючи можливість звертатися з будь-якими діями, що не суперечать закону і забезпечують ефективний захист прав.

За результатами дослідження можна сказати, що право на звернення до адміністративного суду чітко регламентоване нормами КАСУ і реалізується через дотримання встановлених законодавством вимог. Це включає правильний вибір підсудності, оформлення позовної заяви, сплату судового збору та наявність процесуальної правосуб'єктності особи [2]. Виконання цих умов і активні процесуальні дії створюють підстави для початку адміністративного судового провадження. Реалізація цього права завжди пов'язана з дотриманням принципів адміністративного судочинства і є важливим фактором для справедливого розгляду публічно-правових спорів у суді.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. База даних «Законодавство України». *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 24.09.2025).
2. Кодекс адміністративного судочинства України: кодекс, редакція від 01.01.2025. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення 24.09.2025).
3. Сидоренко М.В. Судовий захист цивільного права та інтересу як загальна засада цивільного законодавства України: автореф. канд. юрид. наук: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Одеса : Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2012. 20 с.
4. Коровайко О.І. Сутність і зміст права на судовий захист у кримінальному судочинстві. Прикарпатський юридичний вісник. 2015. Вип. 3. С. 286–290.

Зінич Любомир Васильович,

кандидат юридичних наук, доцент, докторант кафедри конституційного, міжнародного та адміністративного права Карпатського національного університету імені Василя Стефаника

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРЕДМЕТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА: НА ПРИКЛАДІ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Сучасний етап розвитку адміністративного права України характеризується глибинними трансформаційними процесами під впливом цифровізації, яка змінює не лише механізми правозастосування, але й саму сутність адміністративно-правових

відносин. Особливо яскраво цей вплив спостерігається у сфері захисту прав інтелектуальної власності, де цифрові технології одночасно створюють нові виклики та можливості. Дослідження свідчать, що цифровізація зачіпає та трансформує саме право, впливає на праворозуміння, правову культуру, правосвідомість, систему права, його галузі та інститути, зокрема у сфері адміністративного провадження з питань захисту інтелектуальної власності. Автоматизація процесів прийняття владних рішень поступово змінює людське волевиявлення на машинне (із застосуванням штучного інтелекту), що породжує необхідність пошуку балансу між технологізацією публічного управління та дотримання принципів правової держави.

Цифрова трансформація адміністративного права представляє комплексний процес перетворення як теоретичних підходів до розуміння його предмета, так і практичних аспектів правозастосування. Під цифровою трансформацією адміністративного провадження розуміється комплексне перетворення діяльності учасників зазначеної сфери, органів виконавчої та судової влади, яке пов'язане з переходом до нових моделей комунікацій та управління даними із використанням цифрових технологій [1]. Цей процес передбачає радикальну модернізацію права та механізмів правозастосування відповідно до технологічних трансформацій, що відбуваються в суспільстві.

Аналіз сучасних тенденцій свідчить, що в Україні найбільш успішно процеси цифровізації були реалізовані у сфері надання державних і муніципальних послуг, тоді як інші адміністративні процедури, зокрема контрольно-наглядова діяльність, перебувають на стадії незавершеної цифровізації. Така нерівномірність впровадження цифрових технологій створює додаткові виклики для системності адміністративно-правового регулювання, особливо у сферах, що потребують комплексного підходу, як-от: захист інтелектуальної власності.

Важливо зазначити, що цифровізація не обмежується лише технічним аспектом впровадження інформаційних систем, але призводить до змін у самій методології адміністративного права. Традиційні підходи до розуміння адміністративного процесу як владного волевиявлення уповноваженого суб'єкта зазнають переосмислення в контексті автоматизації прийняття рішень та використання алгоритмів штучного інтелекту.

Цифровізація судової, нотаріальної, правозахисної діяльності та інформаційні технології у правозастосовній діяльності суттєво змінюють уявлення про правові процедури та правоохоронну діяльність держави. Ці зміни особливо відчутні в адміністративному провадженні, де традиційні бюрократичні процедури поступово замінюються електронними формами взаємодії.

В умовах цифровізації відбувається переосмислення низки фундаментальних принципів адміністративного права. Наприклад, на відмінну від кримінального закріплення презумпції невинуватості дій суб'єкта звернення зацікавленої особи, яка вчинила адміністративне правопорушення. Цей підхід набуває нового значення в контексті автоматизованих систем фіксації правопорушень та електронних доказів.

Цифровізація створює особливі виклики для системи захисту прав інтелектуальної власності, оскільки цифрові технології суттєво спрощують несанкціоноване копіювання та розповсюдження об'єктів інтелектуальної власності. Цифрові технології, безперечно, спрощують «піратство» і ускладнюють використання традиційних способів захисту інтелектуальних прав, що вимагає пошуку нових підходів до забезпечення правового захисту [2].

Трансформація правового регулювання інтелектуальної власності ХХІ століття стала епохою технічних революцій та цифрового розвитку, які призвели до трансформації парадигми у підходах до права та правового забезпечення соціально-

економічних явищ, що пояснюється широким використанням інформаційних технологій у всіх сферах суспільного розвитку. Зростання цифрових інновацій надало компаніям і творцям більше переваг, ніж будь-коли, однак захист інтелектуальної власності стикається з новими викликами, які потребують адаптації правового регулювання.

В умовах цифровізації особливого значення набувають адміністративно-правові механізми захисту інтелектуальної власності, які мають забезпечити ефективне реагування на порушення прав інтелектуальної власності в цифровому середовищі. Автоматизація процесів прийняття владних рішень змінює владне волевиявлення людини на машинне (на основі штучного інтелекту) і породжує конкуренцію між технологізацією публічного управління та дотримання принципів правової держави.

Таким чином, цифровізація є потужним чинником трансформації предмета адміністративного права, який змінює як теоретичні до розуміння адміністративно-правових відносин, так і практичні аспекти адміністративного провадження, зокрема у сфері захисту прав інтелектуальної власності.

Проте впровадження цих змін також потребує уваги до питань безпеки та захисту даних, а також необхідності постійного оновлення та адаптації до технологічного середовища, що швидко змінюється. Важливо знайти баланс між технологічною ефективністю та дотриманням принципів правової держави, забезпечуючи належний захист прав суб'єктів адміністративного провадження в умовах цифровізації.

Подальший розвиток адміністративно-правового регулювання захисту прав інтелектуальної власності в умовах цифровізації має відбуватися з урахуванням міжнародного досвіду та стандартів, спрямовуючись на гармонізацію та уніфікацію національного законодавства з міжнародними нормами у цій сфері. Важливо також забезпечити комплексний підхід до цифровізації адміністративного права, який би охоплював усі аспекти адміністративного провадження та забезпечував системність правового регулювання.

Список використаних джерел:

1. Вплив на цифровізації на адміністративне провадження. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/download/1236/1120/1133>
2. Золотар А.С. Теперішній стан захищеності інтелектуальної власності в контексті цифровізації. Актуальні проблеми держави і права. 2022 р. URL: <http://apdp.in.ua/v94/5.pdf>

Кашперська Дарина Володимирівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ЦИФРОВІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ: ЕЛЕКТРОННИЙ СУД І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Запровадження цифрових рішень у сфері адміністративного процесу дедалі активніше визначає напрями розвитку національної правової системи. Перехід від паперового документообігу до електронних форматів змінює підхід до організації правосуддя, підвищує ефективність процедур і сприяє більшій прозорості діяльності судових органів. Серед ключових інструментів цього процесу особливе місце займає електронний суд, який уже кілька років розбудовується в Україні й демонструє як очевидні переваги, так і складні виклики для практичного впровадження.

Система електронного суду передбачає можливість подання позовних заяв, доказів та інших процесуальних документів у цифровій формі, що зменшує часові витрати учасників і пришвидшує перебіг справи. Автоматизоване інформування сторін про процесуальні дії через електронні кабінети дає змогу уникати затримок, які раніше виникали через традиційне поштове повідомлення. Учасники отримують доступ до матеріалів справи без необхідності особисто відвідувати канцелярію суду, що особливо актуально у великих містах та в умовах воєнного стану [3].

Електронний суд забезпечує більш раціональне використання людських і фінансових ресурсів. Значна частина рутинних завдань автоматизується, а це дозволяє співробітникам суду спрямувати зусилля на вирішення більш складних організаційних чи аналітичних питань. Зниження витрат на папір, зберігання архівів та пересилання кореспонденції створює економічний ефект, який з часом стає відчутним як для держави, так і для громадян [1, с. 12].

Водночас цифровізація адміністративного процесу вимагає ретельного опрацювання технічних і правових аспектів. На рівні законодавства необхідно чітко визначати статус електронного документа, порядок його подачі та зберігання, правила автентифікації користувачів. Використання кваліфікованого електронного підпису є основним засобом підтвердження юридичної сили документів, проте практика засвідчує потребу у спрощенні процедур для пересічних громадян.

Надійність і захищеність системи мають ключове значення, оскільки судова інформація належить до категорії конфіденційних даних. Сучасні системи захисту включають багатофакторну аутентифікацію, шифрування каналів передачі даних і ведення журналів дій користувачів. Однак кіберзагрози постійно еволюціонують, тому забезпечення безпеки в електронному суді потребує безперервних інвестицій та адаптації до нових ризиків [5, с. 271–272].

Суттєвим аспектом є доступність електронного суду для всіх категорій користувачів. Інтерфейс має бути зрозумілим і простим, придатним для роботи не лише юристів, а й громадян без спеціальної підготовки. Передбачення мобільних версій та адаптація сервісів для осіб з особливими потребами формують підґрунтя для справді інклюзивного правосуддя. Розвиток мобільних застосунків дозволяє учасникам процесу брати участь у слуханнях дистанційно, що відповідає тенденціям сучасного світу [5, с. 272].

Організаційна підтримка електронного суду вимагає якісного навчання суддів, адвокатів та працівників апарату. Теоретичні семінари мають доповнюватися практичними тренінгами, які відтворюють реальні процесуальні ситуації. Тільки за таких умов можна забезпечити впевнене використання системи й уникнути технічних помилок у роботі. Окремим напрямом слід розвивати консультаційні сервіси для громадян, які вперше користуються електронними послугами.

Технологічна база електронного суду повинна бути достатньо гнучкою для масштабування. Із зростанням кількості користувачів необхідно забезпечувати безперебійну роботу серверів, стабільність з'єднання та швидкість обробки запитів. Використання хмарних технологій може стати ефективним рішенням, але при цьому виникає питання розміщення даних і контролю за ними з боку держави. Створення резервних копій і планів аварійного відновлення є обов'язковим елементом цифрової інфраструктури [2, с. 9].

Варто підкреслити, що електронний суд не обмежується лише технічними інноваціями. Його впровадження змінює культуру судового процесу, стимулює розвиток електронної демократії та формує нову довіру громадян до судової влади. Доступність рішень онлайн, можливість швидкого ознайомлення зі справами та зручний інструмент комунікації з судом підвищують рівень прозорості системи. У

результаті формується відчуття відкритості, яке зміцнює суспільну легітимність правосуддя.

Перспективи розвитку електронного суду в Україні тісно пов'язані з європейським досвідом. У багатьох країнах вже функціонують цифрові платформи, які дозволяють проводити слухання у режимі відеоконференцій, автоматично формувати процесуальні документи та інтегрувати судові реєстри з іншими державними сервісами. Запозичення таких рішень сприятиме підвищенню ефективності національної системи. Водночас необхідно враховувати українські реалії, включно з технічними обмеженнями й рівнем цифрової грамотності населення [1, с. 17].

Майбутнє електронного суду полягає у створенні єдиного цифрового простору правосуддя, де всі етапи — від подачі заяви до виконання рішення — можуть відбуватися онлайн. Це включає автоматичну перевірку реквізитів документів, інтеграцію з базами даних державних органів і можливість контролю виконання рішень у режимі реального часу. Зазначене бачення відповідає принципам електронного урядування, яке ставить громадянина в центр адміністративних процесів [4].

Таким чином, цифровізація адміністративного процесу через розвиток електронного суду є не лише технічною інновацією, а й фундаментальною трансформацією судової системи. Вона підвищує ефективність, зменшує витрати, робить правосуддя доступнішим і прозорішим. Водночас необхідні постійні кроки щодо вдосконалення правового регулювання, посилення кіберзахисту, розвитку інфраструктури й підготовки кадрів. Тільки поєднання цих чинників здатне забезпечити повноцінну реалізацію концепції електронного суду та його подальший поступовий розвиток у майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Берназюк О. О. Цифрові технології у праві: тенденції та перспективи розвитку: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. Ужгород, 2021. 34 с.
2. Борщенко В. В. Інформаційні технології в судочинстві: сучасний стан та перспективи. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*, 2024. Вип. 26(1). С. 7–11.
3. Клімушин П. С. Особливості впровадження світового досвіду електронного врядування із застосуванням портальних технологій. *Державне будівництво*. 2010. № 1.
4. Лопушинський І.П. «Цифровізація» як основа державного управління на шляху трансформації та реформування українського суспільства. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2018. № 2.
5. Шевцова Я. Цифровізація правосуддя: відкритість, доступність, економічна доцільність. *Матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції «Право та економіка України» (11–12 грудня 2024 р.)*. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2024. С. 271–273.

Коломієць Анастасія Юрївна,
*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ЦИФРОВІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

На сьогодні ні в кого не викликає сумнівів, що цифровізація стала однією з головних тенденцій розвитку сучасного світу. Україна, безперечно, не є винятком із цього процесу. Більше того, війна та загальна потреба у швидких і зручних адміністративних процедурах лише посилили значення впровадження цифрових рішень у діяльність держави.

Як відомо, під цифровізацією розуміють впровадження сучасних інформаційних технологій у різні сфери суспільного життя, зокрема й у сферу надання адміністративних послуг. Отже, мета цієї роботи полягає у тому, щоб розглянути, як саме відбувається такий процес в Україні, які проблеми виникають у ньому та які перспективи можна очікувати у найближчому майбутньому.

Перш за все, варто зазначити, що правові основи цифровізації вже закріплені у низці нормативних актів. Серед них найбільш значущими є Закон України «Про адміністративні послуги» та Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», Положення «Про Єдиний державний вебпортал електронних послуг» та інші. Крім того, не можна обійти увагою й концепції цифрової трансформації, які ухвалювалися урядом останніми роками. Цікаво й те, що на міжнародному рівні аналогічні процеси розглядаються як невід'ємний елемент good governance, особливо в Європейському Союзі, досвід якого для України є надзвичайно корисним.

Як показує практика, найбільш відчутним кроком у цьому напрямі став запуск застосунку та порталу «Дія», що, без перебільшення, змінив ставлення громадян до взаємодії з державою. Тепер отримати довідку, зареєструвати бізнес чи навіть скористатися цифровим паспортом можна у кілька кліків. Також поступово розвивається Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС), яка дає можливість подавати процесуальні документи онлайн та навіть брати участь у судових засіданнях у форматі відеоконференції [1]. Це, безперечно, значний прогрес.

Однак, попри очевидні досягнення, існує низка проблем. По-перше, законодавство ще не завжди встигає за технічним прогресом, що створює певні колізії у правозастосуванні. По-друге, А. В. Журавель та В. М. Мороз слушно зауважують про недостатню обізнаність значної частини населення, особливо літніх людей, що підкреслює необхідність створення навчальних програм і спеціальних курсів, які б допомогли зменшити цифрову нерівність [2]. Окремим викликом також є забезпечення інклюзивності цифрових послуг. Як показують дослідження, лише 18 % державних сайтів відповідають критеріям доступності для всіх користувачів, що вимагає адаптації цифрового рівня для людей з різними потребами [3]. По-третє, постійним викликом є питання захисту персональних даних та кібербезпеки, адже витік інформації може завдати значної шкоди як окремим громадянам, так і державі в цілому. І, зрештою, ще однією проблемою можна назвати технічні збої, які час від часу виникають у роботі цифрових систем.

Враховуючи вище сказане, подальший розвиток цифровізації адміністративних послуг має відбуватися у кількох напрямках. По-перше, необхідно вдосконалити законодавчу базу та гармонізувати її з європейськими стандартами. По-друге, слід активніше розвивати цифрову інфраструктуру, особливо у віддалених регіонах. По-

третє, важливим завданням є підвищення рівня цифрової грамотності населення, адже навіть найсучасніші сервіси не матимуть сенсу, якщо люди не зможуть ними користуватися. Нарешті, не можна забувати і про необхідність забезпечення надійного кіберзахисту.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що цифровізація адміністративних послуг є не лише вимогою часу, але й реальною можливістю суттєво покращити якість взаємодії між державою та громадянами. Водночас цей процес неминуче стикається з низкою проблем, які потребують комплексного вирішення.

На нашу думку, ключовими завданнями на найближчі роки мають стати: удосконалення законодавчого регулювання, розвиток інфраструктури, формування культури електронної взаємодії та забезпечення високого рівня безпеки даних. Усе це дозволить зробити надання адміністративних послуг більш ефективним, прозорим та доступним, що, зрештою, буде корисним як для громадян, так і для держави в цілому.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Закон України від 27.05.2021 р. № 1416-IX. *Відомості Верховної Ради*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (дата звернення 01.10.2025).

2. Журавель А. В. Цифровізація адміністративних послуг у місцевому самоврядуванні: потенціали та виклики. Розвиток сучасного українського суспільства у соціологічному вимірі : матеріали 11-ї Міжнар. наук.-практ. конф., 13 грудня 2024 р. Харків : НТУ «ХПІ», 2024. С. 134–137.

3. Звіт за результатами моніторингу: Вебдоступність сайтів державних органів влади. 2023. URL : <https://bit.ly/4fszk5q>

Коломієць Олександра Едуардівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ЛЮДИНИ

Адміністративне судочинство здійснюється на основі низки принципів організації діяльності адміністративного суду, які відбивають її специфіку і зміст; основні положення з питань здійснення правосуддя в адміністративних справах, закріплені в нормах адміністративно-процесуального права.

Законодавець чітко формалізував низку принципів, закріпивши їх у кодексі адміністративного судочинства України (далі – КАСУ) від 06.07.2005р.:

- 1) верховенство права;
- 2) рівність усіх учасників процесу перед законом і судом;
- 3) змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі;
- 4) гласність і відкритість судового процесу;
- 5) обов'язковість судових рішень [1].

Кожен принцип адміністративного судочинства має власне значення у функціонуванні та організації адміністративних судів. Вони не діють окремо, а взаємопов'язані між собою й утворюють єдину систему. Їх об'єднує спільна мета – забезпечити належну організацію судових органів та їхньої діяльності, узгодженість із

правопорядком, а також гарантувати захист конституційного ладу, політичної й економічної систем, прав, свобод та законних інтересів громадян, поряд з іншими суспільними цінностями. Саме в цьому проявляється сутність принципів адміністративного судочинства.

Принцип верховенства права закріплений у статті 6 КАСУ. При розгляді адміністративних справ суди зобов'язані керуватися цим принципом, виходячи з того, що людина, її права та свободи визнаються найвищою соціальною цінністю, яка визначає зміст і напрями діяльності держави. Реалізація цього принципу здійснюється з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, що забезпечує гармонізацію національного правопорядку з європейськими стандартами. Водночас суд не має права відмовити у розгляді чи вирішенні адміністративної справи, посилаючись на прогалини, неясність, суперечливість або навіть відсутність законодавства, що регулює спірні правовідносини [2, с. 219].

Принцип рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом передбачає, що жоден з них не має переваг чи обмежень у реалізації своїх прав. Участь у процесі здійснюється на однакових засадах, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, місця проживання, майнового стану, політичних чи релігійних переконань, етнічного або соціального походження чи будь-яких інших ознак [3, с. 375].

Завдяки принципу рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом забезпечується недискримінаційний доступ до судового захисту, що дозволяє всім громадянам реалізувати свої права на рівних засадах.

Принципи змагальності сторін, диспозитивності та офіційного з'ясування всіх обставин закріплені у статті 9 КАСУ. Розгляд адміністративних справ ґрунтується на змагальності, що означає свободу сторін у поданні доказів і доведенні їхньої переконливості перед судом. Суд розглядає справи лише на підставі позовної заяви, поданої відповідно до вимог КАСУ, та в межах визначених у ній вимог. Водночас для забезпечення ефективного захисту прав, свобод і законних інтересів громадян чи інших учасників публічно-правових відносин, суд може вийти за межі заявленого позову. Позивач вільно розпоряджається своїми вимогами, крім випадків, передбачених законом; це право поширюється і на тих осіб, в інтересах яких подано позов, за винятком осіб без адміністративної процесуальної дієздатності. Водночас суд зобов'язаний вживати передбачених законом заходів для повного з'ясування всіх обставин справи, зокрема, за потреби самостійно виявляти та витребувати докази [2, с. 220].

Принцип гласності відображає демократичну природу адміністративного судочинства, забезпечуючи відкритий розгляд справ, що дає можливість громадянам безпосередньо ознайомитися з діяльністю суду. Рішення адміністративного суду мають значення не лише для сторін спору, а й для третіх осіб. Тому всі учасники справи, а також особи, чії права, свободи або інтереси могли бути зачеплені рішенням суду, мають право отримувати усну та письмову інформацію про результати розгляду справи. При цьому приватність сторін не порушується, оскільки розгляд справи відбувається відкрито. Ніхто не може бути обмежений у доступі до інформації про час і місце судового засідання або ухвалені судові рішення [4, с. 76].

Відкритість судового процесу, що визначена принципом гласності, дозволяє громадськості контролювати дотримання прав людини під час розгляду справ, роблячи процес прозорим і доступним для всіх зацікавлених осіб.

Судове рішення, яким завершується розгляд справи в адміністративному суді, ухвалюється від імені України і є обов'язковим для виконання. Рішення, що набрали законної сили, зобов'язують усі органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, а також фізичних і юридичних осіб

та їх об'єднання на всій території України. У разі невиконання судового рішення передбачена відповідальність, визначена законом. Обов'язковість судових рішень забезпечує реальну силу судового захисту прав людини та гарантує виконання ухвалених рішень усіма органами та посадовими особами, що є ключовим для ефективного захисту прав і свобод громадян.

Отже, принципи адміністративного судочинства відіграють важливу роль у забезпеченні ефективного захисту прав і свобод людини, оскільки вони визначають порядок і спосіб функціонування судової системи та взаємодії її учасників. Дотримання цих принципів гарантує рівний доступ до судового захисту, відкритість процесу, об'єктивність розгляду справ та обов'язковість виконання судових рішень. Саме принципи адміністративного судочинства створюють ефективний механізм реалізації та захисту прав і свобод громадян.

Список використаних джерел:

1. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06.07.2005 № 2747-IV : станом на 08 серп. 2025 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 25.09.2025).
2. Салманова О. Ю., Комзюк А. Т. Адміністративний процес : навч. посіб. / ред. О. Ю. Салманова. Харків : ХНУВС, 2022. 412 с.
3. Галуцько В., Діхтієвський П., Стеценко С. Адміністративне право України. Повний курс : підручник. Херсон : Олді-Плюс, 2018. 446 с.
4. Адміністративне процесуальне право : навч. посіб. / ред. Т. П. Мінки. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 320 с.

Лепіш Наталія Ярославівна,

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри адміністративно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ

ОМБУДСМЕН ЯК СУБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини є одним із ключових елементів механізму забезпечення прав і свобод людини в умовах сучасної демократичної держави. В умовах збройної агресії російської федерації проти України значення цього інституту набуває особливого змісту, адже війна призводить до масових порушень основоположних прав людини, загрожує життю, безпеці, власності та гідності громадян [1]. Саме тому діяльність омбудсмена потребує аналізу в контексті його адміністративно-правових засобів впливу.

Правовий статус омбудсмена визначається Конституцією України та Законом «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». Він виступає незалежним суб'єктом парламентського контролю за дотриманням конституційних прав і свобод. Особливістю його повноважень є те, що вони охоплюють як сферу державного управління, так і діяльність органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів та інших структур, які можуть допустити порушення прав людини. У воєнний період ця функція набуває пріоритетного характеру, адже саме адміністративні рішення державних органів здатні істотно впливати на становище громадян, зокрема внутрішньо переміщених осіб, військовослужбовців, цивільних у зонах бойових дій та осіб, які перебувають у тимчасово окупованих територіях [2].

Основними адміністративно-правовими засобами омбудсмена виступають:

- подання до органів державної влади щодо усунення виявлених порушень;
- звернення до суду в інтересах особи; ініціювання конституційних подань;
- проведення моніторингових відвідувань місць несвободи.

Під час війни особливого значення набуває контроль за дотриманням прав військовополонених, цивільних заручників та осіб, які перебувають у місцях примусового утримання. Важливим напрямом діяльності стало документування фактів воєнних злочинів та порушень міжнародного гуманітарного права, що в перспективі може слугувати доказовою базою для міжнародних судових інстанцій.

Крім того, Уповноважений активно взаємодіє з міжнародними організаціями, іноземними омбудсменами, правозахисними інституціями. Ця співпраця спрямована на привернення уваги світової спільноти до гуманітарної ситуації в Україні та мобілізацію додаткових механізмів захисту прав людини. Таким чином, омбудсмен не лише здійснює адміністративний контроль усередині держави, але й виконує функцію представництва України на міжнародному рівні в питаннях правозахисту [3].

Водночас слід відзначити, що ефективність діяльності омбудсмена в умовах воєнного стану залежить від рівня інституційної незалежності, належного ресурсного забезпечення та готовності органів державної влади реагувати на його звернення. У ситуації, коли значна частина державних ресурсів спрямована на оборону, існує ризик обмеження фінансування правозахисних ініціатив [6]. Це ставить перед суспільством виклик забезпечення балансу між національною безпекою та дотриманням прав і свобод громадян.

Таким чином, діяльність омбудсмена в Україні під час війни виступає важливим елементом адміністративно-правових засобів захисту прав і свобод людини. Його функції набувають не лише національного, але й міжнародного виміру, оскільки від результатів цієї роботи залежить відновлення справедливості, захист людської гідності та формування довіри до держави [4]. Подальший розвиток інституту омбудсмена в умовах війни має ґрунтуватися на розширенні його повноважень, підвищенні ефективності взаємодії з державними структурами та зміцненні міжнародної співпраці у сфері прав людини.

Інститут омбудсмена в Україні в умовах війни демонструє свою ключову роль у системі адміністративно-правового захисту прав і свобод людини. Він поєднує внутрішній парламентський контроль із міжнародним правозахисним представництвом, забезпечує реагування на порушення прав громадян та фіксацію злочинів проти людяності. Водночас виклики воєнного стану актуалізують потребу в розширенні повноважень Уповноваженого, посиленні його ресурсного забезпечення та більш тісній співпраці з державними і міжнародними органами. Подальший розвиток інституту омбудсмена має стати невід'ємним елементом відновлення демократичного правопорядку та захисту гідності кожної людини в Україні.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>
3. Омбудсман України. Офіційний вебсайт. URL : <https://ombudsman.gov.ua>.
4. Доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2022–2023 рр. URL : <https://ombudsman.gov.ua/uk/shchorichni-ta-specialni-dopovidi>

5. Рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України (практика воєнного часу). URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1530516/>

6. Звіт ООН з прав людини про ситуацію в Україні під час збройної агресії РФ. – 2023. URL : https://ua.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/151/UKRAINE-2023-HUMAN-RIGHTS-REPORT_UKR.pdf

Новак Антоніна Олександрівна,
*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ЕФЕКТИВНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПОЗОВУ ЯК ЗАСОБУ ЗАХИСТУ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Питання захисту прав категорії внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) в Україні стало новим з початку вторгнення Російської Федерації на території Донецької та Луганської області в 2014 році. Своєї актуальності ця категорія набула з початком повномасштабної збройної агресії в 2022 році. Велика частина юридичних проблем ВПО пов'язана з реалізацією їхніх соціальних, майнових, житлових, пенсійних та інших прав, які потребують втручання суб'єктів владних повноважень. Правове становище внутрішньо переміщених осіб визначається Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», положеннями Конституції України, а також міжнародними договорами, учасником яких є Україна.

У статті 55 Конституції України встановлено, що права і свободи людини захищаються судом, а кожен має гарантоване право оскаржувати в суді рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, а також посадових і службових осіб [1]. Одним із процесуальних засобів захисту прав ВПО є Кодекс адміністративного судочинства України, який закріплює можливість оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Адміністративний позов надає можливість відновлювати такі гарантії, як: право на соціальні виплати, пенсії, отримання довідки ВПО, доступ до житлових програм та медичних послуг.

Адміністративний позов полягає у зверненні особи до суду з вимогою про визнання протиправними рішень чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень та зобов'язання їх до вчинення певних дій. На відміну від інших форм судового захисту, адміністративний позов орієнтований на контроль за законністю дій влади, що допомагає відстоювати свої права у спорах з державними органами, коли ті приймають неправомірні рішення або бездіяльні. Перевагами є спеціалізація адміністративних судів, змагальність процесу та обов'язковість виконання рішень. Водночас проблемним залишається питання тривалості виконання рішень, адже навіть після їх набрання законної сили органи влади нерідко зволікають із реалізацією.

Аналіз судової практики свідчить, що саме адміністративні позови стали основним способом захисту ВПО у сфері соціальних виплат. Так, у постанові Верховного Суду від 04 липня 2018 року у справі №805/402/18 суд визнав протиправною відмову органу соціального захисту у виплаті допомоги ВПО, зазначивши, що держава зобов'язана забезпечити безперервність соціальних гарантій незалежно від місця фактичного проживання внутрішньо переміщених осіб [2].

У справі №340/3401/22 внутрішньо переміщена особа звернулася до суду зі скаргою на бездіяльність Департаменту соціальної політики Кропивницької міської ради, який відмовив їй у призначенні допомоги на проживання. Орган соцзахисту

обґрунтовував відмову тим, що позивач раніше перебувала на обліку як ВПО ще до 24.02.2022 року, а отже, не підпадає під дію Порядку, затвердженого постановою КМУ №332. Водночас позивач довела, що фактично проживала у місті Попасна до початку повномасштабного вторгнення, повторно залишила своє житло у квітні 2022 року та отримала статус ВПО лише після 24.02.2022 року. Суд, дослідивши надані медичні документи й інші докази, встановив, що позивач справді проживала на території, охопленій бойовими діями, а відмова органу соцзахисту була безпідставною. У результаті адміністративний суд визнав дії Департаменту протиправними, зобов'язав повторно розглянути заяву та призначити допомогу відповідно до законодавства, а також стягнув на користь позивача витрати на сплату судового збору [3].

У справі №620/5041/22 позивач, внутрішньо переміщена особа, звернувся до Чернігівського окружного адміністративного суду з позовом до Департаменту соціальної політики Чернігівської міської ради про визнання протиправною відмови у виплаті допомоги на проживання ВПО та зобов'язання її нарахувати і виплатити відповідно до Порядку №332. Позивач був облікований як ВПО до 24.02.2022 за адресою, яка входила до переліку територій, визначених розпорядженням Кабміну №204-р, і не отримував щомісячної адресної допомоги. Відповідач двічі відмовив у виплаті, посиляючись на норми Порядку №332, проте суд встановив, що позивач відповідав критеріям отримання допомоги. Врахувавши правові положення Конституції України, Закону №1706 та Порядку №332, суд визнав дії Департаменту соціальної політики протиправними та зобов'язав призначити, нарахувати і виплатити допомогу на підставі заяви позивача [4].

У справі №240/809/19 Житомирський окружний адміністративний суд розглянув позов до Управління праці та соціального захисту населення про визнання незаконною відмови у взятті його на облік як внутрішньо переміщеної особи та зобов'язання видати відповідну довідку. Позивач зазначав, що йому незаконно відмовили на підставі того, що на момент початку тимчасової окупації АР Крим він нібито проживав у місті Чуднів, що не відноситься до окупованої території, хоча за документами його останнім зареєстрованим місцем проживання було м. Сімферополь АР Крим з 2007 року, а також наявні свідоцтва про народження дітей підтверджували реєстрацію на території АР Крим. Суд, аналізуючи норми Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», Порядку №509 та міжнародні рекомендації щодо захисту внутрішньо переміщених осіб, встановив, що позивач відповідає критеріям внутрішньо переміщеної особи, а відмова відповідача була протиправною. Суд задовольнив позов, визнав відмову незаконною та зобов'язав відповідача прийняти рішення про взяття позивача на облік як ВПО, включити до реєстру та видати довідку про підтвердження статусу [5].

Отже, ефективність адміністративного позову підтверджується судовою практикою, яка розвиває й конкретизує ці норми. Аналіз рішень у справах щодо соціальних виплат, надання довідок ВПО та призначення допомоги на проживання засвідчує, що суди займають позицію захисту прав людини, виходячи з принципів верховенства права, недопустимості дискримінації та забезпечення безперервності конституційних гарантій.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 26.09.2025 р.).
2. Постанова Верховного Суду від 04.09.2018 у справі № 805/402/18 (провадження № 11-644асі18) – про припинення виплати пенсії внутрішньо

переміщеній особі. URL :https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/apel_zrazk_spravi_vs_vp/2023_12_01_805_402_18?utm_source=chatgpt.com (дата звернення 26.09.2025 р.).

3. Єдиний державний реєстр судових рішень. Рішення у справі №340/3401/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107395262> (дата звернення 26.09.2025 р.).

4. Єдиний державний реєстр судових рішень. Рішення у справі №620/5041/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106062605> (дата звернення 26.09.2025 р.).

5. Єдиний державний реєстр судових рішень. Рішення у справі № 240/809/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80475020> (дата звернення 26.09.2025 р.).

Поліщук Жанна Миколаївна,
*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ АДМІНІСТРАТИВНИХ СПОРІВ, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ З ВІДНОСИН ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ

Розгляд адміністративних спорів, що виникають у сфері публічної служби, відіграє ключову роль у процесі розбудови правової та демократичної держави. Публічна служба займає особливе місце, адже вона пов'язана із реалізацією владних повноважень, тому конфлікти в цій галузі мають значення не лише для конкретного службовця, але й для суспільства загалом. Ефективна система судового захисту прав працівників публічної служби є важливим елементом гарантії дотримання принципу верховенства права, а також механізмом протидії можливим зловживанням з боку державних органів.

Відповідно до пункту 17 частини першої статті 4 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), публічна служба охоплює діяльність на державних політичних посадах, у колегіальних органах держави, професійну роботу суддів, прокурорів, військову службу, альтернативну (невійськову) службу, інші види державної служби, патронатну службу в державних органах та органах місцевого самоврядування. Згідно з пунктом 2 частини першої статті 19 КАС України, справи, що стосуються прийняття громадян на публічну службу, її проходження та звільнення, відносяться до юрисдикції адміністративних судів [1].

У Постанові Верховного Суду від 07 березня 2024 року колегія суддів Касаційного адміністративного суду зазначила, що до компетенції адміністративних судів входять спори фізичних чи юридичних осіб із органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими чи службовими особами. Предмет таких спорів полягає у перевірці законності рішень, дій або бездіяльності цих органів чи їхніх представників, здійснених у межах виконання владних управлінських функцій. Водночас виключення становлять спори, для яких законом передбачено інший порядок судового розгляду [2].

Для забезпечення єдиного підходу до застосування законодавства та здійснення правосуддя в справах щодо публічної служби адміністративним судам варто звернути увагу на такі основні аспекти: визначення підсудності розгляду відповідних спорів; класифікація видів публічної служби; встановлення часу виникнення спірних правовідносин; оцінка законодавчого врегулювання таких правовідносин залежно від моменту їх виникнення; аналіз можливості застосування строків позовної давності до цих правовідносин [3, с. 32].

Проходження служби має визначені часові межі й включає етапи професійного розвитку (службову кар'єру), зокрема оцінювання, атестацію, застосування заходів заохочення, дисциплінарні стягнення та забезпечення соціального захисту публічних службовців. Водночас не всі питання, пов'язані з діяльністю таких службовців, підлягають розгляду в адміністративному суді. Основною функцією адміністративного суду є захист особи від, на її думку, неправомірних дій, рішень або бездіяльності суб'єктів владних повноважень, у тому числі й у справах, пов'язаних із публічними службовцями.

Однак спори, де органи публічної влади виступають позивачами щодо відшкодування матеріальної шкоди від службовців, розглядаються в рамках цивільного судочинства.

У постанові Великої палати Верховного Суду зазначено, що для того, щоб спір набув статусу публічно-правового згідно зі статтею 17 Кодексу адміністративного судочинства України, правовідносини мають безпосередньо виникати із перебування особи на посаді, яка належить до сфери публічної служби, та з виконання нею відповідних службових обов'язків. Утім, нанесення шкоди та процедура її відшкодування не можуть вважатися публічно-правовим спором, адже такі правовідносини мають характер деліктного зобов'язання з чітко визначеним суб'єктним складом: боржником, котрий завдав збитків, та кредитором, якому ці збитки повинні бути відшкодовані. Таким чином, розгляд подібних спорів здійснюється в рамках цивільного судочинства [4].

У чинній редакції КАС України передбачено один виняток, згідно з яким адміністративні справи, пов'язані із проходженням публічної служби, не кваліфікуються як справи незначної складності. Цей виняток базується на положенні пункту 1 частини шостої статті 12 та стосується справ, де позивачами є посадові особи, які, відповідно до Закону України «Про запобігання корупції», займають відповідальне або особливо відповідальне становище. Таким чином, для визначення всіх характеристик даної категорії публічно-правових спорів слід звернутися до норм спеціального законодавства у сфері запобігання й протидії корупції, зокрема Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII.

Закон України «Про запобігання корупції» містить всеосяжний, але водночас широкий список службових осіб, які займають відповідальне або особливо відповідальне становище. Цей перелік має обов'язкову силу для врахування судом, оскільки від посади позивача залежить порядок розгляду адміністративної справи, пов'язаної з проходженням публічної служби. Кодекс адміністративного судочинства України (КАС) не конкретизує форму провадження, яка повинна застосовуватись до адміністративних справ, якщо позивачами є службовці, що займають зазначені посади. Цікаво, що навіть у Верховному Суді існують різні підходи до цього питання. У деяких випадках наголошується на необхідності розгляду таких справ виключно за правилами загального позовного провадження, тоді як в інших дозволяється їх вирішувати в спрощеному порядку [5].

Виняток, передбачений пунктом 1 частини шостої статті 12 Кодексу адміністративного судочинства України (КАС), слід розуміти так, що він забороняє включати до категорії справ незначної складності ті випадки, де позивачами виступають посадові особи з відповідальним або особливо відповідальним статусом [6]. Це означає, що подібні справи не можуть вважатися малозначними ні з точки зору законодавства, ні на підставі рішення суду, відповідно до положень пункту 10 частини шостої статті 12 Кодексу. У результаті виключається можливість застосування норм частини першої статті 257 КАС України, які передбачають обов'язковий розгляд справ незначної складності у межах спрощеного провадження.

З огляду на викладене, слід зазначити, що відповідно до імперативних норм закону, спори, які виникають у межах публічної служби, зазвичай розглядаються як справи незначної складності. Як правило, такі справи вирішуються в спрощеному позовному провадженні, основна мета якого — прискорити розгляд публічно-правових спорів. Водночас адміністративні справи, в яких позивачами виступають службові особи, що займають відповідальні або особливо відповідальні посади, не відносяться до категорії малозначних [7].

Процес розгляду справ передбачає додаткові гарантії для захисту прав публічного службовця, а також забезпечення ефективної роботи державного апарату. Це зобов'язує суд до всебічного аналізу обставин справи та пошуку балансу між інтересами держави і приватної особи. У зв'язку з цим адміністративні спори в сфері публічної служби слугують ключовим інструментом для підтримання законності й справедливості в діяльності державних органів, а також для захисту прав громадян, які працюють на державній службі.

Список використаних джерел:

1. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 28 березня 2018 року у справі № 800/521/17. URL : <http://iplex.com.ua/web/homeview/index.html?vers=15.4>
2. Постанова Верховного Суду у складі колегії КАС від 7.03.2024 р. у справі № 520/26066/23. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117514484>
3. Баєва О. С. Окремі питання судового захисту прав на працю працівників публічної служби. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. 2010. №2. С. 32.
4. Постанова Великої Палати Верховного Суду. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74927357>
5. Постанова Верховного Суду від 08 квітня 2021 року у справі № 640/10536/19. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/96112626>
6. Постанова Верховного Суду від 07 жовтня 2021 року у справі № 640/23517/20. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/100189697>
7. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 30 вересня 2020 року у справі № 200/142/20-а. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91919367>.

Самсін Ігор Леонович,

*доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права*

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,

Грошовик Дмитро Юрійович,

аспірант Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

СУЧАСНИЙ СТАН ОПОДАТКУВАННЯ ПОДАТКОМ НА МАЙНО, З УРАХУВАННЯМ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОВ'ЯЗАНИХ З ВВЕДЕННЯМ ВОЄННОГО СТАНУ

В Україні податок на майно фізичних осіб належить до місцевих податків, що визначає його вагомий роль у забезпеченні фінансової самодостатності територіальних громад та формуванні ресурсної бази місцевого самоврядування. Обсяг та повнота надходжень цього податку безпосередньо впливають на рівень соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць, а також на їхню спроможність реалізовувати власні повноваження в умовах децентралізації публічних фінансів.

Запровадження воєнного стану на території України зумовило необхідність внесення суттєвих змін до податкового законодавства, зокрема до Податкового кодексу України. Ці зміни були спрямовані на послаблення податкового навантаження на фізичних осіб у регіонах, які найбільш постраждали від збройної агресії.

Водночас зазначені нововведення, попри їхню соціальну доцільність, мали негативний вплив на формування дохідної частини державного та місцевих бюджетів, що зумовило певні ризики для фінансової стабільності та реалізації соціально-економічних програм на місцевому рівні.

Зокрема, внесеними змінами передбачено, що податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, для фізичних осіб за 2021 та 2022 роки не підлягає нарахуванню і сплаті у разі, якщо об'єкти житлової чи нежитлової нерухомості розташовані на територіях активних бойових дій або тимчасово окупованих територіях. Таким чином, законодавець прагнув захистити платників від додаткового фінансового навантаження в умовах втрати доступу до власності чи неможливості її використання.

Починаючи з 01 січня 2023 року, цей підхід було деталізовано: податок не нараховується і не сплачується за період з моменту початку активних бойових дій чи окупації відповідних територій до офіційного їх завершення.

Крім того, передбачено, що податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, не нараховується та не сплачується за знищені внаслідок бойових дій об'єкти житлової та/або нежитлової нерухомості, які внесені до Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України.

Аналогічні зміни були впроваджені й щодо плати за землю. Для фізичних осіб було встановлено, що у 2022 році вона не підлягала нарахуванню та сплаті за земельні ділянки, які знаходилися на територіях активних бойових дій або тимчасово окупованих територіях. З 01 січня 2023 року підхід до цього податку був уніфікований із правилами щодо нерухомого майна: плата за землю не нараховується та не сплачується з початку бойових дій чи окупації і до їх завершення.

При цьому перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією визначається Наказом Міністерства розвитку громад та територій України № 376 від 28.02.2025.

Водночас внесеними змінами не передбачено жодних податкових пільг стосовно транспортного податку для фізичних осіб. Такий вибіркового підхід свідчить про прагнення законодавця збалансувати соціальну необхідність податкових преференцій із потребами бюджетної системи, адже транспортний податок відрізняється від податку на нерухомість і плати за землю своєю специфікою та відносно меншою залежністю від територіального фактора.

Крім того, з метою забезпечення дотримання прав платників податків, до Податкового кодексу України внесено положення про те, що в разі відсутності у платника податків можливості своєчасно виконати свій податковий обов'язок щодо дотримання термінів сплати податків та зборів, подання звітності та/або документів (повідомлень), платники податків звільняються від передбаченої цим Кодексом відповідальності з обов'язковим виконанням таких обов'язків протягом шести місяців після припинення або скасування воєнного стану в Україні.

При цьому Міністерством фінансів України видано Наказ № 225 від 29.07.2022 «Про затвердження Порядку підтвердження можливості чи неможливості виконання платником податків обов'язків, визначених у підпункті 69.1 пункту 69 підрозділу 10 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України, та переліків документів на підтвердження».

Таким чином, оновлене податкове регулювання в умовах воєнного стану має подвійний характер: з одного боку, воно спрямоване на підтримку платників податків у складних умовах війни шляхом зменшення податкового тиску, а з іншого – створює ризики для наповнення бюджетів, що потребує пошуку компенсаторних механізмів та удосконалення податкової політики у післявоєнний період.

У період дії воєнного стану проблема захисту прав платників податків набуває особливої актуальності. Це зумовлено тим, що в умовах надзвичайного правового режиму держава змушена здійснювати оперативні зміни в податковій політиці, спрямовані на фінанське забезпечення оборонних потреб і підтримку соціально-економічної стабільності. Водночас такі дії потенційно створюють ризик порушення фундаментальних принципів оподаткування, зокрема правової визначеності, передбачуваності та справедливості, що прямо впливає на реалізацію законних інтересів платників податків.

В умовах військового конфлікту ключовим завданням є забезпечення балансу між фінансовими інтересами держави та необхідністю дотримання основоположних прав суб'єктів оподаткування. Захист цих прав реалізується через комплекс адміністративних та правових механізмів, включаючи: своєчасне інформування про зміни в податковому законодавстві; спрощення адміністративних процедур та надання доступу до актуальної нормативно-правової бази; запровадження пільгових режимів для окремих категорій платників; гарантування права на ефективний судовий та адміністративний захист, що передбачає забезпечення процедур оскарження рішень контролюючих органів.

Таким чином, захист прав платників податків у період воєнного стану вимагає не лише формального закріплення гарантій на законодавчому рівні, а й розробки ефективних механізмів їх практичної реалізації. Це є запорукою збереження довіри до державних інститутів, забезпечення стійкості податкової системи, дотримання принципів верховенства права і соціальної справедливості, а також формування передумов для відновлення демократичного правопорядку у післявоєнний період.

Список використаних джерел:

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755–VI. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення 20.09.2025).

2. Наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 28.02.2025 №376 «Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією». *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0380-25> (дата звернення 23.09.2025).

3. Деякі питання забезпечення функціонування Державного реєстру майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: постанова Кабінету Міністрів України від 13.06.2023 № 624. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/624-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення 23.09.2025).

Тімашов Віктор Олександрович,
доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права Державного торговельно-економічного університету,
Ярова Руслана Олександрівна,
здобувачка вищої освіти Державного торговельно-економічного університету

ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ КОНТРОЛЬ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Державний контроль є поширеною формою діяльності державних органів і посадових осіб, які мають можливість контролювати інші підприємства, установи та організації, давати доручення та ставити завдання.

Відповідно до Конституції України, парламентський контроль передбачає нагляд за діяльністю уряду та державних органів, задля забезпечення їхньої підзвітності та дотримання законів. Парламент перевіряє роботу уряду та державних органів, щоб вони діяли відповідально та були підзвітними перед законодавчою владою, парламент здійснює контроль за використанням державних коштів, забезпечуючи їхнє ефективне та цільове використання, контролює призначення та звільнення посадовців у виконавчій владі. Конституція України визначає основи парламентського контролю, визначаючи повноваження Верховної Ради в цій сфері. Зокрема, стаття 85 надає парламенту право здійснювати контроль в межах, визначених Конституцією та законами України. Стаття 86 гарантує народним депутатам право звертатися із запитом до органів державної влади та посадових осіб, які зобов'язані надати відповідь. У статті 87 передбачена можливість Верховної Ради висловлювати недовіру Кабінету Міністрів, що призводить до його відставки. Стаття 89 визначає створення парламентських комітетів для розробки законопроектів і здійснення контролю за виконавчою владою [1].

Закони України «Про статус народного депутата України» та «Про комітети Верховної Ради України» встановлюють правові та організаційні механізми здійснення контрольних функцій депутатами, зокрема заслуховування звітів уряду, перевірку відповідності законодавству та контроль бюджетних витрат [2; 3]. Інші нормативні акти визначають форми парламентського контролю, такі як парламентські розслідування та моніторинг державної політики. Ці механізми забезпечують дієву співпрацю парламенту з виконавчою владою, підвищуючи прозорість та підзвітність державного управління.

Парламентський контроль включає різні інструменти: депутатські запити, заслуховування звітів урядовців, проведення парламентських слухань, оцінку ефективності використання ресурсів та реалізації державної політики. Ефективність цього контролю залежить від наполегливості та професіоналізму обранців, а також належного нормативного врегулювання. Дослідження Ю. Козара та М. Гаріфулліна висвітлюють ключові елементи парламентського контролю у сфері публічного управління, основні проблеми та тенденції його розвитку [4].

Рахункова палата України здійснює контроль за надходженнями та витрачанням коштів Державного бюджету від імені парламенту [5]. Верховна Рада затвердила Антикорупційну стратегію на 2021–2025 роки, що визначає головні напрями запобігання корупції, оптимізацію функцій держорганів, ліквідацію надмірного регулювання економіки та забезпечення невідворотності покарання за корупційні правопорушення. Парламентські слухання проводяться щорічно, не пізніше 1 червня для оцінки стану виконання антикорупційних заходів і заслуховування звітів відповідних органів [6].

Отже, парламентський контроль є ключовим механізмом забезпечення

підзвітності та прозорості виконавчої влади. Він дозволяє попереджати порушення та зловживання, забезпечує ефективне використання державних ресурсів, захищає права громадян та сприяє підвищенню довіри до державних інституцій. Удосконалення контрольних механізмів, прозорість роботи виконавчої влади та активна участь громадян у політичному житті є необхідними умовами розвитку демократичних інституцій, зміцнення правової держави та верховенства права.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>
2. України «Про статус народного депутата України». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1993, № 3, Ст. 17. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text>
3. Закон України «Про комітети Верховної Ради України». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1995, № 19, ст.134. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%E2%F0#Text>
4. Козар Ю. Ю., Гаріфуллін М. В. Парламентський контроль у системі державного управління в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. №2. 51–57 Ст. URL : <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b6086129-61a7-4e07-9997-4153f5aa4e4e/content>
5. Про Рахункову палату: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 36, ст.360. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#Text>
6. Про засади державної антикорупційної політики на 2021–2025 роки: Закон України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2322-20?utm_source

Федіна Наталія Василівна,

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри адміністративно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБИСТОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ГРОМАДЯН ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Задля забезпечення особистої безпеки громадян застосовується адміністративно-правове регулювання, яке виступає правовим механізмом, завдяки якому встановлюються обов'язкові правила поведінки та здійснюється контроль за їх виконанням і відповідно застосовуються заходи впливу в разі їх порушення. Цей механізм включає створення, використання та застосування адміністративно-правових норм, які безпосередньо впливають на безпеку громадян, регулюють правовідносини у сфері забезпечення громадського порядку, боротьби з правопорушеннями та іншими суспільно небезпечними явищами.

Варто зазначити, що в період дії воєнного стану актуального значення набуває проблема захисту прав громадян на особисту недоторканість. У зв'язку з повномасштабним вторгненням росії на територію України гостро виникла необхідність забезпечення та формування засад національної системи захисту прав, свобод людини і громадянина. Конституційні норми прямо встановлюють обов'язок

усіх без винятку органів державної влади та органів місцевого самоврядування вживати заходи, які спрямовані на неухильне забезпечення та дотримання прав, свобод і інтересів людини. Саме інтереси особи та її суб'єктивні права становлять предмет правового забезпечення захисту з боку публічної влади й відповідно повинні розглядатися як основоположний елемент предмета механізму адміністративно-правового захисту в сфері забезпечення прав громадян на особисту недоторканність [1, с. 3–4].

По суті, у Законі України «Про правовий режим воєнного стану» 12.05.2015 р. № 389-VIII [2] та Указі Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р. [3] передбачені адміністративно-правові засоби забезпечення прав громадян на особисту недоторканність в період режиму воєнного стану. Тому, відповідно до зазначених нормативно-правових актів, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, обласні адміністрації та військове командування діють в умовах воєнного стану і їхня роль посилюється внаслідок надання їм додаткових повноважень.

Важливо, що рівність прав та свобод людини і громадянина насамперед має розглядатися як принцип, який регулює правове становище людини в державі та є основоположним, поряд з іншими конституційними принципами правового статусу людини та громадянина, для вітчизняного галузевого законодавства України. Тому адміністративним правом повинні і можуть регулюватися тільки ті суспільні відносини, які входять до сфери адміністративно-правового забезпечення права громадян на особисту недоторканність [4, с. 14–15].

Необхідно розуміти, що публічна влада за допомогою норм адміністративного права, незалежно від того, позитивно чи негативно особа ставиться до адміністративно-правових норм, погоджується вона з ними або заперечує, впливає на поведінку громадянина ззовні. Впливаючи на поведінку людини ззовні адміністративно-правові норми як інструменти впливу та засоби забезпечення можуть і повинні застосовуватися до адміністративних проступків, які піддаються правовій регламентації. Вони регулюють соціально значиму поведінку, яка зачіпає інтереси інших людей, держави та суспільства в цілому. Тобто ці відносини пов'язані із захистом та забезпеченням здоров'я і життя громадянина України.

Відповідно до статті 27 Конституції України кожен має право на життя, а у статті 49 йдеться про охорону здоров'я кожного громадянина України [5]. Варто вважати важливою частиною права на особисту недоторканність громадян також відносини, пов'язані із захистом гідності особи. «Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність поводженню чи покаранню», – зазначається у ст. 28 Конституції України [5]. А також – «Жодна людина без її вільної згоди, не може бути піддана медичному, науковому або іншим дослідкам». У цьому аспекті слід особливо зазначити, що права громадян на особисту недоторканність забезпечуються адміністративно-правовими засобами як опосередковано (заборона принижувати людську гідність у процесі застосування заходів адміністративного примусу), так і безпосередньо шляхом нормативного регулювання прав і обов'язків посадових осіб публічної влади в ході щоденного адміністрування.

У підсумку варто зазначити, що питання забезпечення прав громадян на особисту недоторканність набуло актуального значення в період режиму воєнного стану в Україні. Створення для громадян безпекових умов життя, спілкування, праці, відпочинку є найважливішою функцією та завданням суб'єктів владних повноважень. Кожному громадянину України державою гарантується право на свободу, право на визначення своєї національної ідентичності, право на таємницю спілкування з

використанням засобів зв'язку, інтернет ресурсів, інформаційних технологій, на особисту і сімейну таємницю, на недоторканність приватного життя, захист своєї честі й доброго імені, на свободу совісті, віросповідання тощо.

Список використаних джерел:

1. Діхтієвський П. В. Адміністративно-правові засоби забезпечення права громадян на особисту недоторканність в період режиму воєнного стану. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: Право, публічне управління та адміністрування. № 6. 2022. С. 3–4.*
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. *Верховна Рада України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL : <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
4. Васильченко О.П. Принцип рівності прав і свобод людини і громадянина в конституційному праві України: доктринальні та прикладні аспекти. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Київ, 2015. С. 14-15.
5. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Харитонов Євген Олегович,

*доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН країни,
завідувач кафедри цивільного права Національного університету
«Одеська юридична академія»,*

Харитонova Олена Іванівна,

*докторка юридичних наук, професорка, член-кореспондентка НАПрН України,
завідувачка кафедри інтелектуальної власності та патентної юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ПРИВАТНОЇ ОСОБИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

У ході гібридної війни насильство відіграє роль прямого психічного впливу з метою ураження свідомості об'єкту агресії, а також виконує функцію залякування мешканців атакованих країн з метою спонукання їх до капітуляції.

Засоби психічного насильства активно використовуються російськими агресорами. У серпні 2023 року представники Харківської правозахисної групи презентували подання до Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) про геноцид людей в Маріуполі. Правозахисники почали документувати події, в яких вбачилися ознаки міжнародних воєнних злочинів проти людяності, ще з початку боїв за місто. На підставі цих документів складається вражаюча картина використання геноцидних дій, спрямованих на «зачищення» свідомості, підштовхування людей до відмови від власної самоідентифікації, усвідомлення себе українцями / громадянами України. У цьому разі може йтися про «асиміляційний геноцид», наявність ознак якого у застосуванні російськими окупантами насильства на окупованих територіях стало підставою прийняття відповідної резолюції ООН [1].

Так само тактика масованих російських ракетних і дронівих атак проти цивільного населення, дітей, хворих, лікарів і просто мирних мешканців українських міст має метою масовий терор, а не тактичну чи стратегічну доцільність. Рік за роком

застосовуючи цю тактику, путін фактично вимагає капітуляції України [2]. (Тактику залякування ударами по мирних об'єктах і медичних закладах російська влада і військові завжди використовували охоче. Зокрема, за даними правозахисної організації Physicians for Human Rights, з початку громадянської війни в Сирії було скоєно 583 напади на лікарні та госпіталі. 266 з них відбулися після вересня 2015 року, коли «Сирійську воєнну операцію» розпочала росія. Особливого цинізму цим цифрам додає той факт, що багато з атакованих об'єктів входили до гуманітарної бази даних ООН. Москва у своїй тодішній «СВО» так само заявляла, що *«російська авіація завдає точкових ударів по ретельно перевіреним цілям»*. Отже, у своїй «антиракетній» тематиці в Україні вона просто повторює сирійську [3]).

Наразі залякування шляхом вбивства дітей і мирного населення поєднується російськими агресорами з іншими прийомами інформаційної війни. Характерною є спроба чинити тиск не лише на окремих людей, але й на суспільство в цілому. Аби шляхом залякування населення спровокувати страх і невдоволення та спрямувати його у потрібний агресору бік, через підконтрольних «експертів» поширюються тези про нібито неготовність української влади до мирних переговорів або про «таємні переговори» тощо. Після цього блогери-мільйонники у YouTube підхопили цю тезу та почали поширювати конспірологічні теорії і «певна частина суспільства, втомлена від війни, починає вірити, що в один момент, скоро і швидко, цю війну можна закінчити. Звісно ж, на умовах Росії» [4]. Але коментуючи масоване психічне насильство з боку російських агресорів стосовно українців, відомий український психотерапевт Роман Кечур відповів дуже гарно: «Якщо ви коли-небудь бачили матір, або батька, які борються за життя своєї дитини, або хтось бореться за життя коханої людини, такі люди відчувають велике виснаження, величезне напруження, але вони не втомлюються. Вони не втомлюються через дві речі, через те, що вони люблять того, за кого вони борються, і через те, що вони бачать сенс боротьби. Це питання до нас всіх — чи ми любимо те, за що ми боремося, і чи ми бачимо сенс в цьому. І як тільки ми позитивно відповідаємо на ці два питання, в нас знаходяться сили. Ми стаємо енергійними і сильними людьми» [5].

На наш погляд, з врахуванням цієї тези можна зробити висновок про можливість різного характеру впливу гібридної війни на зв'язок категорій «людина», «приватна особа», «війна», «приватне право».

Ступінь екстремальності такого впливу залежить від виду та форми війни. Так, «мілітарна» війна за сутністю є «аномальною ситуацією, у якій не діють нормальні правила». Навіть, «конвенційна війна», правил якої гіпотетично дотримуються її учасники, припускає офіційне обмеження прав приватної особи при оголошенні воєнного стану.

Більш вірогідним є дотримання прав людини/ прав приватної особи у економічній, дипломатичній, юридичній, релігійній війнах.

Слабо піддаються контролю порушення прав особи (а відтак знижується можливість їх реалізації та захисту) у ході інформаційної, кібернетичної війн.

Але у кожному разі, постає питання про місце, значення і роль людини /приватної особи у гібридній війні, відповідаючи на яке, обирати, здається на перший погляд, можемо лише один з двох варіантів: 1) людина є об'єктом війни та знаряддям досягнення її цілей; 2) людина може виступати і суб'єктом гібридної війни (якщо вона буде протидіяти інформаційним впливам з боку агресора, поширюючи повну та достовірну інформацію, належним чином виконувати свій обов'язок із захисту Батьківщини, вчити оточення визначати приховані загрози) [6].

Проте і одне, й інше бачення має свої вади, оскільки у першому випадку фактично нівелюється значення людини /приватної особи, а у другому — ігноруються

засади міжнародного права щодо визначення війни, її суб'єктів (власне, ігнорується і саме існування міжнародного публічного права, а відтак можливість застосування його норм та документів). Тому, на наш погляд, оптимальним є третій варіант – визнання людини «третьою особою», проти якої, заради якої і за допомогою або за участі якої ведуться війни. Це означає, що людина не визнається суб'єктом війни, але може визнаватися учасником відносин, які виникають у зв'язку з війною (та з її безпосередніми наслідками).

Список використаних джерел:

1. Парламентська асамблея ОБСЄ визнала агресію РФ геноцидом українського народу — резолюція. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/rezolyuciya-obsye-rosiyska-agresiya-viznana-genocidom-ukrajinskogo-narodu-50431111.html>
2. «Тактика шоку». Чим незвичайна сьогоднішня атака РФ по Україні та коли може бути новий удар. Київ, Понеділок 08 липня 2024. UAENRU. URL: https://www.rbc.ua/rus/news/taktika-shoku-chim-nezvichayna-sogodnishnya-1720450515.html?utm_source=meteofor&utm_medium=cpc&utm_campaign=meteofor
3. Чотири шпиталі за 12 годин». Як Росія тренувалася бити по Охматдиту. Центр стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. URL: https://glavcom.ua/publications/chotiri-shpitali-za-12-hodin-jak-rosija-trenuvalasja-bit-po-okhmatditu-1009383.html?utm_source=gravitec&utm_medium=push&utm_campaign=
4. РНБО прокоментувала висловлювання про «мир» від блогерів після удару по «Охматдиту». URL: <https://glavcom.ua/country/society/rnbo-prokomentuvala-vislovljuvannja-pro-mir-vid-bloheriv-pislja-udaru-po-okhmatditu-1009801.html>
5. Ідентифікація зла. Психіатр – про реакцію на обстріли, вплив насильства в історії і те, чому росіяни не визнають своїх злочинів. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/mentalne-zdorov-ya-v-yakomu-stani-ukrajinci-yak-spriymayut-propagandu-do-chogo-tut-srsr-psihiatr-50433775.html>
6. Тараненко М. М., Ярош І. С. Роль людини в гібридній війні: українська революція 1917–1921 рр. та сучасність. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2/2021. С. 36–39. URL: [8.pdf](https://lsei.org.ua/8.pdf) (lsei.org.ua)

Чмут Катерина Михайлівна,

здобувачка вищої освіти юридичного факультету

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

МЕДІАЦІЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

У сучасному правосудді, що прагне до швидкості й ефективності, медіація в адміністративному судочинстві є важливою альтернативою традиційним процесам. Цей добровільний спосіб вирішення спорів за участю незалежного медіатора дозволяє сторонам, зокрема державі та громадянам, знайти компромісне рішення, уникнувши тривалих судових розглядів. Застосування медіації не тільки допомагає розвантажити суди, а й сприяє налагодженню довіри та партнерських відносин, що є основою нової, консенсусної культури взаємодії з публічною адміністрацією.

Медіація — це добровільний і конфіденційний процес, у якому нейтральний медіатор допомагає сторонам конфлікту самостійно дійти згоди. На відміну від суду, медіатор не приймає рішення, не підтримує жодну зі сторін і не надає юридичних консультацій. Його ключове завдання — створити безпечний простір для відкритого

діалогу, допомагаючи учасникам усвідомити справжні причини розбіжностей. Завдяки цьому структурованому підходу сторони вчаться ефективно спілкуватися і знаходити взаємовигідне рішення, яке влаштовує всіх [1]. У свою чергу, медіація в адміністративному судочинстві — це гнучкий і добровільний спосіб врегулювання публічно-правових спорів поза межами судової системи. Замість тривалого судового розгляду, сторони конфлікту — представники органів влади та приватні особи — за підтримки незалежного медіатора співпрацюють, аби знайти взаємоприйнятне рішення. Цей підхід дозволяє учасникам досягти компромісу без необхідності звернення до формальних судових процедур [2, с.178].

Основними засадами медіації в адміністративному судочинстві, що гарантують її дієвість, є добровільність, конфіденційність, нейтральність та рівність. Участь у цій процедурі є лише добровільною, адже сторони самостійно приймають рішення про її початок. Весь процес медіації є суворо конфіденційним, що означає нерозголошення будь-якої інформації, отриманої під час зустрічей. Медіатор як незалежний та неупереджений посередник не приймає рішень за сторони, а лише створює умови для їхнього рівноправного діалогу та пошуку взаємоприйнятного компромісу. Такий підхід забезпечує спільну відповідальність сторін за результат і дозволяє досягти справедливого рішення. В Україні правове регулювання медіації в адміністративних справах закріплено в Законі України «Про медіацію» та Кодексі адміністративного судочинства України, що надає сторонам можливість врегулювати спір поза судом [3].

Медіація в адміністративних справах є гнучкою альтернативою судовому розгляду, яка забезпечує швидке та конфіденційне врегулювання спорів, значну економію коштів і збереження конструктивних відносин. Вона надає сторонам повний контроль над процесом і дозволяє знайти креативні рішення, що можуть бути недоступні в рамках судового процесу. Водночас медіація має певні обмеження: вона є добровільною, що може перешкодити її проведенню; існує ризик нерівності сторін, особливо між громадянином і державним органом; а в разі недосагнення згоди спір повертається до суду. Успіх медіації значною мірою залежить від професіоналізму медіатора [4, с.56–57.].

Варто додати те, що провадження медіації в адміністративне судочинство стикається зі значними перешкодами, що зумовлені як законодавчими прогалинами, так і специфікою публічно-правових відносин. Головні проблеми — це відсутність спеціального законодавства, яке б регулювало медіацію в адміністративних справах, а також небажання державних органів брати участь у примирних процедурах. Нерівність сторін, коли владний суб'єкт протистоїть приватній особі, унеможливорює рівноправний діалог. Крім того, державні службовці побоюються перевищення повноважень у разі укладення мирових угод. Низький рівень суспільної довіри, брак фінансування та нестача кваліфікованих медіаторів, що спеціалізуються на адміністративному праві, також уповільнюють розвиток цього інструменту.

Для успішного впровадження медіації в адміністративному судочинстві необхідний комплексний підхід, що охоплює три взаємопов'язані сфери. Насамперед, потрібно внести зміни до Кодексу адміністративного судочинства України, щоб офіційно закріпити медіацію як альтернативний спосіб вирішення спорів і запровадити обов'язкову досудову медіацію для окремих категорій справ. Водночас на освітньому рівні необхідно забезпечити професійну підготовку медіаторів-фахівців з адміністративного права та провести широкі інформаційні кампанії для посадових осіб і громадськості, щоб підвищити обізнаність про переваги медіації. Нарешті, на практичному рівні слід створити ефективні стимули для її застосування, такі як: відшкодування витрат на медіацію та запуск пілотних проєктів, — які наочно продемонструють її ефективність. Тільки поєднання цих трьох напрямів дозволить

подолати наявні перешкоди та повноцінно інтегрувати медіацію в адміністративне правосуддя [5, с. 240–241].

Отже, медіація — це потужний інструмент врегулювання конфліктів, що дозволяє сторонам повністю контролювати процес, забезпечуючи його конфіденційність, швидкість та економічність. В адміністративному судочинстві вона виступає як сучасна альтернатива традиційному судовому розгляду, сприяючи конструктивному діалогу між владними структурами та громадянами. Незважаючи на це, її повноцінному застосуванню перешкоджають такі значні виклики, як недосконалість законодавства, психологічні упередження та відсутність інституційної підтримки. Для подолання цих бар'єрів потрібен комплексний підхід — удосконалення правової бази, підвищення обізнаності суспільства, покращення професійної підготовки медіаторів та формування ефективних стимулів для її використання. Тільки за цих умов медіація зможе розкрити весь свій потенціал, ставши невід'ємною частиною ефективного адміністративного правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Що таке медіація? URL: <https://mediation.ua/pro-mediacyu>
2. Васечко Л.О., Локтіонова В.В., Літвяков Е.М., Медіація в адміністративному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. №9, 2023. С.177–179.
3. Медіація є прогресивним інструментом в українській судовій системі. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1633027/>
4. Луніна О. С., Поплавський В. Ю., Медіація як спосіб досудового врегулювання публічно-правових спорів у сфері державної реєстрації. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія : Право*. 2022. № 2 (5). С.55–61.
5. Боженко Н.В., Особливості медіації в адміністративному судочинстві: зарубіжний досвід та напрямки удосконалення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, Серія : Право*. Випуск 86. Частина 3. 2024. С.238–243.

Шляга Вікторія Антонівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

РОЛЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ

Органи місцевого самоврядування відіграють у адміністративному процесі таку роль, яку часто недооцінюють — хоча саме вони найближче стоять до людей і можуть реально впливати на захист прав та інтересів громадян. Наприклад, коли йдеться про земельні спори чи дозвільні процедури, саме рішення сільської чи міської ради може стати предметом оскарження в адміністративному суді [1].

Якщо подивитись на Кодекс адміністративного судочинства України (КАСУ), то він прямо передбачає, що відповідачем в адміністративних справах може бути будь-який суб'єкт владних повноважень — і місцева рада тут не виняток. Тобто, коли громадянин вважає, що його право порушене незаконним рішенням виконкому, він може йти до суду. У практиці Верховного Суду (наприклад, справа № 640/12964/19 від 2021 року) є чимало прикладів, де саме дії органів місцевого самоврядування ставали об'єктом судового контролю [2].

Але не можна зводити їхню роль лише до «негативної» (мовляв, вони прийняли акт, а потім його скасовують у суді). Є й позитивний аспект: органи місцевого самоврядування мають можливість самостійно виправляти свої помилки ще до того, як справа дійде до суду, і це теж частина адміністративного процесу, хоча часто про це мало говорять [3].

Важливо й те, що рішення органів місцевого самоврядування у сфері, скажімо, архітектурного будівництва чи добробуту, нерідко стають предметом публічних конфліктів. Люди пишуть колективні звернення, депутати скликають сесії, а потім усе одно все закінчується у суді. Це показує, що адміністративний процес — не тільки про «папери», а й про реальні відносини у громадах, де баланс між інтересами мешканців і владою дуже крихкий [4].

На нашу думку, роль органів місцевого самоврядування в цьому контексті ще й «виховна»: вони показують громадянам, що рішення можна оскаржити, а права — відстояти. Це своєрідна школа правової культури. Бо якщо в місті демонтували кіоск без належних підстав, а підприємець пішов і виграв суд — це не лише його перемога, а й сигнал усім іншим: система працює принаймні в межах адміністративного судочинства.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» (від 21.05.1997 № 280/97-ВР) дає органам місцевого самоврядування дуже широкі повноваження, і саме тому так багато адміністративних спорів виникає через їхню діяльність. Що ширші повноваження, то більше шансів, що хтось буде незадоволений їх реалізацією. Це нормально, бо демократія завжди про баланс [5].

Отже, роль органів місцевого самоврядування в адміністративному процесі не можна зводити лише до формальної функції «суб'єкта владних повноважень», якого можна притягнути до відповідальності у суді. Насправді це набагато ширше явище: вони одночасно є і джерелом спорів, і механізмом їх попередження, і навіть певним «вчителем» для громадян, які поступово вчаться відстоювати свої права. Практика показує, що саме через адміністративний процес вибудовується баланс між рішеннями місцевих рад та інтересами мешканців громади. І хоча часто це набуває вигляду конфлікту — позови, оскарження, скасування актів, — насправді це свідчення того, що система працює, бо місцева влада не є всевладною, а підконтрольна закону й суду. Тому можна сказати, що органи місцевого самоврядування відіграють у адміністративному процесі і «роль гравця», і «роль арбітра», і саме від того, наскільки відповідально вони користуються своїми повноваженнями, залежить правова атмосфера в конкретній громаді.

Список використаних джерел::

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України червня 1996 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 02.10.2025).
2. Битяк Ю.П., Плахотнюк Н.Ю., Яковюк І.В. Адміністративне право України. Харків: Право, 2020.
3. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 №2747-IV. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>. (дата звернення 02.10.2025).
4. Курс адміністративного права: підручник / за ред. В.Б. Авер'янова. — Київ: Юрінком Інтер, 2019.
5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення 02.10.2025).

Шубович Ангеліна Ігорівна,
*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ОСОБЛИВОСТІ СТАТУСУ ПОЗИВАЧА ТА ВІДПОВІДАЧА В АДМІНІСТРАТИВНІЙ СПРАВІ

Судовий захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб від неправомірних дій або рішень органів публічної влади реалізується через адміністративне судочинство [1]. У цьому процесі активно фігурують позивач та відповідач. Внаслідок значної невідповідності класичним нормам цивільного судочинства правильне тлумачення процесуального статусу сторін набуває вирішального значення для ефективного функціонування адміністративного процесу.

Для початку розглянемо значення понять «позивач» і «відповідач» у контексті адміністративного процесу. Позивач в адміністративній справі — це фізична або юридична особа, яка ініціює судовий розгляд з метою захисту своїх порушених прав, свобод чи інтересів. Відповідачем в адміністративній справі завжди виступає суб'єкт владних повноважень (орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа) [1].

У кожного з суб'єктів адміністративного процесу є свої особливості. Почнемо з розгляду статусу позивача. Саме він звертається до суду з метою відновлення власного порушеного права, що безпосередньо відрізняє його від суб'єктів, які можуть діяти в публічних інтересах [2]. Відповідно до ч. 2 ст. 9 КАС України, суд, як правило, не має права виходити за рамки заявлених позовних вимог, що, у свою чергу, вимагає від позивача чіткого визначення неправомірності конкретного рішення, дії чи бездіяльності відповідача, а також точного зазначення бажаного способу відновлення правосуддя. Ще однією, не менш важливою особливістю є той факт, що, незважаючи на те, що позивач повинен обґрунтувати свої позовні вимоги, основний тягар доказування того, що його спірне рішення є правомірним, несе саме відповідач. Це правило істотно знижує процесуальний ризик для приватної особи, виступаючи основною запорукою її судового захисту.

Щодо особливостей статусу відповідача, то вони є наступними. Правовий статус відповідача обумовлений тим, що він реалізує публічну владу та представляє інтереси держави або місцевої громади.

Відповідно до ч. 2 ст. 77 Кодексу адміністративного судочинства України, саме відповідач має довести суду, що його рішення, дія чи бездіяльність є законними та обґрунтованими. Будучи основою адміністративної юстиції, це правило усуває нерівність між позивачем і відповідачем у процесі [3]. З огляду на те, що суб'єкт владних повноважень діє в інтересах громади, а не заради особистої вигоди, визнання ним позову є неприпустимим, якщо воно є безпідставним або шкодить суспільному благу.

Отож головною особливістю адміністративного процесу є асиметричний розподіл процесуальних прав і обов'язків між позивачем та відповідачем, що запроваджено для компенсації та відновлення фактичної рівності сторін [4].

На відміну від державного органу, тобто відповідача, який володіє необмеженими адміністративними та фінансовими можливостями, позивач перебуває в процесуально слабшій позиції. Аби нівелювати ці нерівності, адміністративне процесуальне право передбачає такі компенсаторні інструменти:

- тягар доведення покладається на відповідача (ст. 77 КАСУ) [1];

– застосування принципу офіційного з'ясування всіх обставин передбачає пряму участь суду в отриманні доказів, що є підтримкою для позивача, який нерідко обмежений у доступі до необхідної документації.

Таким чином, ця процесуальна асиметрія є необхідним юридичним механізмом для реалізації принципу верховенства права та ефективного захисту громадян від неправомірного втручання суб'єктів владних повноважень.

Суть процесуального становища сторін в адміністративній справі обумовлена публічноправовою природою конфлікту. Позивач є ініціатором захисту приватного права, а відповідач — суб'єктом владних повноважень, чия діяльність перевіряється судом. Нерівномірний розподіл їхніх процесуальних прав (асиметрія), закріплений КАС України, є компенсаційним механізмом, створеним державою для гарантування справедливого судового розгляду та дієвого захисту прав громадян.

Список використаних джерел:

1. Кодекс адміністративного судочинства України (актуальна редакція). URL : [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15)
2. Тимошук В. П. Адміністративний процес: Навчальний посібник. К. : ФОП Рябцева В. В., 2018. 456 с.
3. Кузнецова Л. В. Процесуальний статус сторін в адміністративному судочинстві України: актуальні проблеми та шляхи вирішення. URL : [http://pdu-journal.kpu.zp.ua/ archive/2_2024/56.pdf](http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2024/56.pdf)
4. Мельник Р. С. Принцип процесуальної рівності сторін в адміністративному судочинстві. *Актуальні проблеми адміністративного та фінансового права* : тези доп. V Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 15–16 трав. 2015 р.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. С. 131–134.

СЕКЦІЯ 4

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

Бас Вероніка Сергіївна,
*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ЕКСТРАДИЦІЯ ТА ПРАВА ЛЮДИНИ: ПРАКТИКА ЄСПЛ ЩОДО ЗАБОРОНИ ВИДАЧІ

Екстрадиція є одним із фундаментальних механізмів міжнародного правового співробітництва у сфері протидії злочинності. Її основне призначення полягає у забезпеченні можливості притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які ухиляються від переслідування, шляхом їх передачі до юрисдикції держави, що ініціює відповідний запит [1]. Однак варто наголосити, що процедура екстрадиції нерозривно пов'язана із дотриманням стандартів захисту прав людини, оскільки створює потенційні загрози їх порушення. У цьому контексті держави повинні здійснювати екстрадицію лише в межах своїх міжнародно-правових зобов'язань, забезпечуючи дотримання принципів гуманізму, законності та верховенства права.

Європейська конвенція з прав людини (1950 р.) є ключовим міжнародним документом, що встановлює стандарти захисту прав людини в процесі екстрадиції. Згідно з її положеннями, держави зобов'язані уникати дій, які можуть порушувати фундаментальні права, такі як: право на життя (стаття 2), заборона катувань і жорстокого поводження (стаття 3), а також право на справедливий судовий розгляд (стаття 6) [2]. У цьому контексті практична діяльність Європейського суду з прав людини відіграє вирішальну роль, оскільки саме Суд визначає конкретні критерії та умови, за яких екстрадиція може бути дозволеною або забороненою.

Абсолютна заборона катувань закріплена не лише в Конвенції, а й у низці інших міжнародних документів. Зокрема у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року зазначено положення про заборону смертної кари та катувань у певних випадках (статті 6 та 7) [3]. Окрім цього, Конвенція ООН проти катувань 1984 року прямо проголошує, що жодна держава не має права передавати або повертати особу до іншої країни, якщо існують вагомі підстави вважати, що її там можуть піддати катуванням чи нелюдському поводженню [4].

В Україні ці принципи закріплено в Конституції, яка гарантує захист громадян від катувань (стаття 28) та встановлює заборону на їх видачу іноземним державам (частина 2 статті 25) [5]. Водночас процедура розгляду екстрадиційних запитів і порядок здійснення видачі детально регламентовані в Кримінальному процесуальному кодексі України.

У практиці Європейського суду з прав людини особлива увага приділяється оцінці ризиків, які можуть загрожувати особі у разі її екстрадиції. Однією з перших і найбільш значущих справ у цій галузі є справа *Soering v. The United Kingdom* (1989). Суд встановив, що екстрадиція заявника до Сполучених Штатів Америки, де йому загрожувала смертна кара та тривале перебування в так званому «коридорі смерті», була б порушенням статті 3 Європейської конвенції з прав людини. Така ситуація вважалася нелюдським і принизливим поводженням [6]. Це рішення заклало основу для подальшої практики Суду, яка стосується заборони екстрадиції в умовах загрози катувань або застосування смертної кари.

У справ *Chahal v. The United Kingdom* (1996) Європейський суд з прав людини наголосив, що навіть аргументи, пов'язані з національною безпекою, не можуть служити підставою для екстрадиції, якщо існує реальна загроза катувань або жорстокого поводження в державі, яка ініціює запит на видачу [7]. Цим рішенням Суд ще раз підтвердив абсолютний характер заборони, передбаченої статтею 3 Європейської конвенції з прав людини. Значний акцент на питання взаємодії держав із тимчасовими заходами ЄСПЛ був зроблений у справі *Mamatkulov та Askarov v. Turkey* (2005), де Суд підкреслив важливість дотримання процедурами, встановленими в межах Rule 39 Rules of Court. Ігнорування цих заходів і поспішне виконання запиту на екстрадицію було розцінено як порушення норм Конвенції [8].

Серед прецедентів, що мають особливе значення для України та інших країн пострадянського простору, істотно вирізняється справа «*Khadzhaliyev and Others v. Russia*» (2009). У цьому рішенні Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) дійшов висновку, що екстрадиція заявників до Узбекистану, де задокументовано системні факти застосування катувань, становить порушення статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Суд акцентував увагу на тому, що при оцінці подібних справ національні суди мають враховувати не лише офіційні гарантії, подані державою-запитувачем, а й дані з незалежних джерел, таких як звіти міжнародних організацій, зокрема Amnesty International та Human Rights Watch [9].

Одним з ключових етапів розвитку практики ЄСПЛ стало рішення у справі «*Othman (Abu Qatada) v. The United Kingdom*» (2012). Цей прецедент уперше закріпив позицію, згідно з якою екстрадиція є неприйнятною не лише в разі існування ризику катувань, але й тоді, коли існує висока ймовірність того, що у країні призначення особа буде засуджена на основі доказів, здобутих із застосуванням катувань. Ухваливши це рішення, Суд розширив інтерпретацію стандартів захисту прав людини в контексті екстрадиційних процедур [10].

Для України забезпечення відповідності стандартам ЄСПЛ у цій сфері має принципово важливе значення. Україна нерідко отримує запити на екстрадицію осіб до держав, де право на належний захист часто ігнорується. Відмова у видачі цих осіб у подібних випадках не перешкоджає міжнародному співробітництву, а навпаки — підтверджує прихильність держави до виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань і слідування принципам верховенства права.

Отже, практика Європейського суду з прав людини однозначно доводить, що процес екстрадиції не може зводитися лише до технічного аспекту взаємодії між державами. Цей механізм має бути реалізований з урахуванням принципів захисту основних прав людини. Інтеграція зазначених стандартів у правову систему України сприяє запобіганню порушенням положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Це, у свою чергу, дозволяє забезпечити справедливий баланс між публічними інтересами держави та правами особи, питання про екстрадицію якої перебуває у розгляді.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI (із змінами і доповненнями), ст. 588 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 29.09.2025).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. URL : https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ukr (дата звернення 29.09.2025).
3. Міжнародний пакт про громадські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 29.09.2025).

4. Конвенція ООН проти катування та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення 29.09.2025).

5. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. №254к/96-ВР URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 29.09.2025).

6. Soering v. The United Kingdom, № 14038/88, judgment of 7 July 1989. European Court of Human Rights URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57619> (дата звернення 30.09.2025).

7. Chahal v. The United Kingdom, № 22414/93, judgment of 15 November 1996. European Court of Human Rights URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58004> (дата звернення 30.09.2025).

8. Mamatkulov and Askarov v. Turkey, № 46827/99 and 46951/99, judgment of 4 February 2005. European Court of Human Rights URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68183> (дата звернення 30.09.2025).

9. Khadzhiyev and Others v. Russia, № 3013/04, judgment of 6 November 2009. European Court of Human Rights URL : <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-89348> (дата звернення 30.09.2025).

10. Othman (Abu Qatada) v. The United Kingdom, № 8139/09, judgment of 17 January 2012. European Court of Human Rights URL : <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108629> (дата звернення 30.09.2025).

Бережний Сергій Дмитрович,

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПИТАННЯ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Право на оскарження судових рішень у судах апеляційної та касаційної інстанцій є складовою конституційного права особи на судовий захист. Воно гарантується визначеними Конституцією України основними засадами судочинства, зокрема забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення. (пункт 8 частини першої статті 129 Конституції України) [1].

Кримінально-процесуальне законодавство, крім апеляційного та касаційного перегляду судових рішень, передбачає і провадження за нововиявленими та виключними обставинами як окремої специфічної форма перегляду судових рішень, що набрали законної сили (Глава 34 КПК України) [2] Конституційне право на судовий захист передбачає як можливість звернення до суду, так і право на справедливий суд, на обґрунтоване судове рішення та можливість виправлення судової помилки при перегляді судового рішення, з підстав, передбачених кримінально-процесуальним законом.

Метою перегляду судових рішень у кримінальному провадженні є перевірка законності та обґрунтованості вироків та ухвал судів з метою виконання завдань кримінального провадження, передбачених статтею 2 КПК України [2]. Обов'язок апеляційної та касаційної інстанції є недопущення виконання незаконного, необґрунтованого, невмотивованого та несправедливого судового рішення;

виправлення допущених судових помилок; дотримання прав та законних інтересів учасників кримінального провадження; сприяння однаковому розумінню і застосуванню норм матеріального і кримінально процесуального закону. Кримінальне процесуальне законодавство передбачає ефективні засоби виявлення й виправлення судових помилок на стадіях кримінального провадження.

Перегляд вироків та ухвал судів в апеляційному порядку відбувається в судах апеляційної інстанції в межах апеляційних скарг і покликаній перевірити рішення судів першої інстанції на предмет дотримання законності, обґрунтованості та умотивованості оскаржуваного судового рішення. Перевіряючи судові рішення в межах апеляційної скарги, суд апеляційної інстанції вправі вийти за межі апеляційних вимог, якщо цим не погіршується становище обвинуваченого або особи, щодо якої стоїть питання про застосування примусових заходів виховного характеру (у випадку не досягнення віку кримінальної відповідальності) або медичного характеру (у випадку не осудності внаслідок психічних захворювань).

Під час апеляційного перегляду суд апеляційної інстанції перевіряє джерела доказів на предмет їх належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів на предмет достатності та взаємозв'язку для прийняття процесуального рішення. Тобто суд апеляційної інстанції наділений повноваженнями перевіряти і досліджувати фактичні обставини кримінального провадження по суті і у випадках, коли в апеляційні скарзі ставиться питання про скасування судового рішення, скасовувати його і постановляти своє рішення. Повноваження апеляційної інстанції дають підстави для висновку, що це «суд факту» та «суд права», оскільки перевіряються як фактичні обставини кримінального провадження, так і правильність застосування правових норм. Слід погодитись з В. С. Бігуном, який висловив думку, що в судових рішеннях, ухвалених «судом факту» переважно застосовується дедуктивне мислення, коли суд обґрунтовуючи своє рішення через загальне правило аналізує конкретну ситуацію. Індуктивне міркування, що більшою мірою притаманне рішенням, ухваленим «судом права», характеризується тим, що воно «здійснюється згідно з принципом узагальнень практики відповідних справ для того, щоб з'ясувати правові питання. У цьому випадку на підставі передумов виводиться загальний висновок із відповідними підсумками» [3, с. 39–40]. На відміну від апеляційної інстанції, суд касаційної інстанції, яким є Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду, переглядає судові рішення, які набули чинності в межах своїх повноважень, передбачених кримінально процесуальним законом. Суд касаційної інстанції перевіряє дотримання норм права при ухваленні судових рішень судами першої та апеляційної інстанції і є «судом права».

При цьому слід наголосити, що суд касаційної інстанції, перевіряє судові рішення судів першої інстанції після їх перегляду судом апеляційної інстанції, тобто після перевірки фактичних обставин кримінального провадження цими судами і в силу наданих повноважень, не може повторно досліджувати фактичну складову справи, а перевіряє правильність застосування судами першої та апеляційної інстанції кримінально-процесуальних та матеріально-правових норм в оскаржених судових рішеннях. Постанови касаційної інстанції, на відміну від вироків та ухвал апеляційної інстанції, оскарженню не підлягають.

Таким чином, дії принцип юридичної визначеності, який передбачає, що судові рішення, які були предметом перегляду вищими судами апеляційної та касаційної інстанції, не повинні бути оскаржені знову. Проте законодавець у главі 34 КПК України [2] передбачив і можливість перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами. Цей вид кримінального провадження виступає як механізм, що доповнює звичайні заходи перегляду судових рішень у кримінальних провадженнях

(апеляційний, касаційний) та використовується лише у випадках, передбачених законом, якщо вичерпані всі інші, передбачені кримінально процесуальним законом засоби. На відміну від апеляційного та касаційного перегляду, провадження за нововиявленими або виключними обставинами проводиться в тому суді, який першим допустив помилку, за винятком встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною міжнародних зобов'язань при розгляді цієї справи судом. У цьому випадку розгляд кримінального провадження відбувається у складі Великої палати Верховного Суду, рішення якої є остаточним.

Значення судових проваджень з перегляду судових рішень полягає в тому, що вони є конституційною гарантією права на справедливий суд, є формами контролю вищих судів за судовою діяльністю. У цих стадіях судового розгляду реалізується виконання завдань правосуддя у кримінальних провадженнях, захист прав та законних інтересів учасників судового провадження.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
3. Бігун В.С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення: монографія. Київ, 2011. 303 с.

Білоус Софія Олександрівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ВИХОВНА РОБОТА ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ: ЦІЛІ, ЗАСОБИ, МЕТОДИ

Виховна робота у сфері виконання кримінальних покарань займає центральне місце в процесі ресоціалізації та виправлення осіб, які відбувають покарання відповідно до ч. 3 ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України [1]. У сучасному кримінально-виконавчому праві вона розглядається як комплексна діяльність, спрямована на формування в засуджених правослужняної поведінки, розвиток моральних цінностей, а також підготовку до повернення в суспільство. Саме якість і результативність виховної роботи визначають рівень пенітенціарного рецидиву та ефективність кримінально-виконавчої системи загалом [2, с. 6].

Виховна робота із засудженими насамперед спрямована на виправлення їхньої соціальної поведінки під час відбування покарання. Її метою є формування поваги до встановлених правил співжиття, прищеплення сумлінного ставлення до праці та заохочення до участі в суспільно корисній діяльності. Важливе місце посідає також підвищення культурного рівня, загальноосвітня і професійна підготовка, розвиток позитивної ініціативи, виховання правосвідомості та навичок дотримання законів і моральних норм, що діють у суспільстві.

Основними цілями виховної роботи є виправлення та ресоціалізація засуджених. Виправлення передбачає зміну внутрішніх установок особи, її ставлення до закону, суспільства та власної поведінки. Ресоціалізація, у свою чергу, охоплює процес повернення засудженого до соціально корисного життя, відновлення його соціальних зв'язків і формування готовності до виконання суспільних ролей. Важливим завданням

також є профілактика рецидивної злочинності, яка забезпечується через формування у засуджених позитивної мотивації до праці, навчання та дотримання соціальних норм [3, с. 145].

Засобами виховної роботи виступають організаційні та педагогічні механізми впливу, закріплені у законодавстві та практиці виконання покарань. До них належать праця, освіта, культурно-масові заходи, психологічна допомога, участь у програмах соціальної адаптації, залучення релігійних та громадських організацій [2, с. 9]. У Кримінально-виконавчому кодексі України, а саме у статті 124, передбачено, що виховна робота має сприяти підвищенню загальноосвітнього та культурного рівня засуджених, формуванню в них прагнення до суспільно корисної діяльності, а також зміцненню дисципліни та правослухняності [1].

Методи виховної роботи залежать від індивідуальних характеристик засуджених, умов відбування покарання та цілей, які ставляться перед персоналом установи. До найбільш поширених методів належать бесіди, консультації, лекції, інструктажі, тренінги, культурно-просвітницькі заходи. Важливою рисою цих методів є їхня спрямованість на свідомість та поведінку засуджених, формування внутрішньої мотивації до змін [3, с. 147]. Особливе значення надається індивідуалізації роботи: складанню індивідуальних планів, залученню до програм соціальної підтримки, а також врахуванню специфіки різних категорій засуджених – жінок, неповнолітніх, осіб похилого віку, хворих тощо. Такі групи потребують спеціальних підходів, оскільки умови позбавлення волі для них сприймаються гостріше, а процес адаптації ускладнений [3, с. 148].

З метою підвищення ефективності виховного процесу в установах виконання покарань функціонує психологічна служба. Вона забезпечує системне впровадження психолого-педагогічних методів, спрямованих на корекцію поведінки, підтримку особистості під час відбування покарання та сприяння її подальшій соціальній адаптації після звільнення. Основними напрямками діяльності служби є психодіагностика, прогнозування, корекційна та виховна робота, профілактика негативних явищ, консультаційна та просвітницька допомога, а також участь у дослідженнях і впровадження нових методик.

У практичній роботі психологи визначають індивідуально-психологічні особливості засуджених, виявляють групи ризику, прогнозують можливі форми поведінки, здійснюють профілактику конфліктів і формують сприятливий морально-психологічний клімат. Їхні методи включають переконання, приклад, заохочення, спостереження, тестування, бесіди, а також сучасні психотерапевтичні практики – релаксацію, тренінги, поведінкову терапію.

Виховний процес із засудженими складається з трьох взаємопов'язаних напрямів: виховної роботи, що коригує поведінку і сприяє духовному та фізичному розвитку; соціальної роботи, спрямованої на підтримку соціально корисних зв'язків та реінтеграцію у суспільство; і психологічної роботи, яка допомагає подолати психотравмуючий вплив позбавлення волі. Саме поєднання цих складових забезпечує досягнення головної мети – формування у засуджених законослухняної поведінки, відповідального ставлення до праці й навчання, а також готовності до повноцінного життя після звільнення. У практиці виховної роботи особливої ваги набуває поєднання педагогічних і соціальних аспектів. Виховання передбачає цілеспрямований вплив на світогляд і поведінку, тоді як соціальна робота орієнтована на надання допомоги, підтримки та створення умов для нормального функціонування особи в суспільстві. Тільки синтез цих підходів забезпечує досягнення поставлених завдань [4, с. 4].

Виховна робота у сфері виконання кримінальних покарань становить інтегральну складову процесу ресоціалізації та виправлення засуджених, що

ґрунтується на положеннях кримінально-виконавчого законодавства України. Її зміст спрямований на формування у засуджених правослужняної поведінки, розвиток правової та моральної свідомості, підвищення освітнього і культурного рівня, а також підготовку до повернення в суспільство. Важливим є поєднання виховних, соціальних та психологічних аспектів, що дозволяє не лише коригувати поведінку засуджених, але й відновлювати їхні соціальні зв'язки, запобігати рецидиву та формувати готовність до виконання соціально корисних ролей після звільнення. Отже, виховна робота виступає не лише інструментом забезпечення правопорядку в установах виконання покарань, але й стратегічним засобом зниження рівня пенітенціарного рецидиву та підвищення ефективності функціонування всієї кримінально-виконавчої системи.

Список використаних джерел:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України: Кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV: станом на 12 верес. 2025 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 02.10.2025).
2. Таволжанський О. В. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі: монографія. Харків : Право, 2015. 192 с.
3. Оніка Л. П. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі жінками та неповнолітніми. *Актуальні проблеми держави і права*. 2016. Вип. 145. С. 145–148.
4. Смолей В. В. Самоменеджмент керівника навчального закладу. *Наукові записки ТНПУ. Серія: Педагогіка*. 2011. № 2. С. 3–8.

Бондар Вікторія Володимирівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ВБИВСТВО ЧЕРЕЗ НЕОБЕРЕЖНІСТЬ

Життя людини є найважливішою суспільною цінністю, охорона якої є прямим завданням закону про кримінальну відповідальність. Заподіяння смерті людині прийнято вважати суспільно небезпечним явищем, яке потрібно кваліфікувати як кримінальне правопорушення. Однак вбивство, як і інші правопорушення, не завжди буває умисним, – законодавець передбачив вбивство через необережність.

Питання про вбивство через необережність регулюється ст. 119 КК України. Однак у цій нормі відсутнє тлумачення цього поняття, проте таке визначення можна сформулювати на основі аналізу його ознак.

Відповідно, вбивство через необережність – це діяння, що спричинило настання біологічної смерті потерпілої особи, за якого винна особа, яка здійснила таке діяння, передбачала можливість настання таких наслідків, але легковажно розраховувала на їхнє відвернення (кримінально-протиправна самовпевненість), або ж не передбачала можливості настання цих наслідків, хоча повинна була і могла їх передбачити (кримінальна протиправна недбалість) [1, с. 679–680].

Санкція ч. 1 ст. 119 КК України за вбивство через необережність передбачає обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк, а за ч. 2 ст. 119 КК України, що є кваліфікуючою ознакою, за вбивство двох або більше осіб – позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років [2].

На відміну від умисного вбивства, що регулюється ст. 115 КК України, вбивство через необережність характеризується відсутністю наміру (умислу) позбавити людини

життя, тобто є менш суспільно небезпечним, що пояснює відмінність у санкціях статей, які мають однаковий об'єкт. Так, ч. 1 ст. 115 КК України передбачає від 7 до 15 років позбавлення волі, а ч. 2 ст. 115 КК України – навіть довічне позбавлення волі [2].

Варто наголосити на тому, що при призначенні покарання за ст. 119 КК України досить вагомий вплив має наявність пом'якшувальних чи обтяжувальних обставин. Так, за наявності обставин, які суд вважає пом'якшувальними, а саме: щире каяття винної особи, сприяння розкриттю кримінального правопорушення, відшкодування моральної та (або) матеріальної шкоди, відсутність попередньої судимості тощо, – винна особа може бути звільнена від покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України.

Загалом, така тенденція досить часто простежується у судовій практиці. Проаналізувавши вироки суду за 2025 рік із Єдиного державного реєстру судових рішень, можна дійти висновку, що у 5 із 8 вироків (що становить 62.5 % з проаналізованих справ), суд врахував пом'якшувальні обставини та звільнив винних осіб від відбування покарання з випробуванням, встановивши іспитовий строк (від одного до трьох років) та поклавши на засуджених осіб обов'язки передбачені ст. 76 КК України [3].

Так, наприклад, у справі від 21 березня 2025 року Дніпровського районного суду йдеться про те, що винна особа – жінка, перебуваючи на кухні з кухонним ножом у руці під час конфлікту зі своїм чоловіком, який був у стані алкогольного сп'яніння та вживав до дружини грубі слова та словесні образи, а згодом схопив її за плече та грубо розвернув до себе, з необережності завдала йому проникаюче ножове поранення в живіт. Від отриманих ушкоджень у чоловіка були пошкоджені печінка та стався внутрішній крововилив, від якого він помер у кареті швидкої допомоги. Обставинами, що пом'якшують покарання обвинуваченої, суд визнав щиросердне каяття і повне визнання вини та ухвалив звільнити особу від відбування покарання у вигляді 4 років позбавлення волі з випробуванням, встановивши іспитовий строк 1 рік та поклавши на засуджену обов'язки, передбачені ст. 76 КК України [4].

Однак варто пам'ятати і про те, що навіть за наявності таких обставин остаточне рішення суду про звільнення особи від відбування покарання з випробуванням є виключною прерогативою суду. Суд оцінює не лише фактичну наявність пом'якшувальних факторів, а і їхню вагомість – у конкретній справі.

Прикладом цього може слугувати справа від 20 січня 2025 року Івано-Франківського міського суду, в якій йдеться про те, що винна особа – чоловік штовхнув потерпілого, який, вдарившись головою до асфальтного покриття, отримав тілесні ушкодження, у результаті яких помер у приміщенні лікувального закладу. Обвинувачений повністю визнав свою вину, щиро покався, активно сприяв розкриттю кримінального правопорушення, частково відшкодував шкоду, а на його утриманні перебуває одна неповнолітня дитина. Однак суд ухвалив рішення визнати цього чоловіка винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 119 КК України та призначити покарання у виді обмеження волі на строк два роки [5].

Водночас у ч. 2 ст. 119 КК України закріплені також обтяжувальні обставини, які утворюють кваліфікований склад вбивства через необережність, тобто вбивство через необережність двох і більше осіб. Однак такі діяння мають у судовій практиці одиничні випадки, а отже їхня питома вага складає близько одного відсотка [6, с. 81].

Підсумовуючи викладене, можна зазначити, що вбивство через необережність є менш суспільно небезпечним явищем, аніж умисне вбивство, що відображається як у санкції ст. 119 КК України, так і на практиці призначення покарання судами. Аналіз судових рішень показує, що суди досить часто беруть до уваги пом'якшувальні

обставини, а тому часто застосовують доволі м'які форми покарання, включно зі звільненням від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України).

Список використаних джерел:

1. Мельниченко В. Вбивство через необережність: загальна характеристика *Верховенство права: доктрина і практика в умовах сучасних світових викликів*. 2022. С. 679–681. URL : <https://www.er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/9237/1/227.pdf>
2. Кримінальний кодекс України *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25-26, ст. 131. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 30 вересня 2025 року).
3. Єдиний державний реєстр судових рішень URL : <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення 30 вересня 2025).
4. Вирок Дніпровського районного суду від 21 березня 2025 року у справі № 173/1640/21. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126010773>
5. Вирок Івано-Франківського міського суду від 20 січня 2025 року у справі № 344/12363/24. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124551336>
6. Вбивство через необережність та його розмежування з умисним вбивством. (2022). *Право та інноваційне суспільство*, 2 (17). С.78–84. URL : [https://doi.org/10.37772/2309-9275-2021-2\(17\)-11](https://doi.org/10.37772/2309-9275-2021-2(17)-11)

Борозенна Анастасія Михайлівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління і права імені Леоніда Юзькова*

ПОНЯТТЯ «ТАЄМНИЦЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ» У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Сучасне кримінальне процесуальне законодавство України покликане забезпечити ефективність досудового розслідування та одночасно гарантувати права учасників кримінального провадження. Одним із ключових інструментів у цьому процесі є інститут таємниці досудового розслідування. Його важливість, підкріплена статтею 387 Кримінального кодексу України та статтею 222 Кримінального процесуального кодексу України, полягає в забезпеченні збереження конфіденційності отриманих відомостей, запобіганні перешкодженню слідству, а також захисті прав та законних інтересів громадян, які беруть участь у кримінальному процесі [7; 8]. Особливо актуальним це стає в умовах активного розвитку інформаційного суспільства та значного поширення засобів масової інформації, здатних несанкціоновано поширювати дані про кримінальні провадження. Незважаючи на беззастережно важливе значення цього інституту в кримінальному процесуальному праві, законодавчого визначення таємниці досудового розслідування немає, тому це питання є надзвичайно актуальним для дослідження. У цих тезах ставимо перед собою 2 основоположних завдання: виокремити поняття «таємниця досудового розслідування» серед суміжних понять та сформулювати єдине бачення терміну, опираючись на визначення у законодавстві європейських країн.

Із зазначеної вище статті 222 КПК України, можна зробити висновок, що таємниця досудового розслідування – це комплекс відомостей, розкриття яких потенційно може зашкодити ходу розслідування або порушити права учасників процесу. Поняття «таємниця» не обмежується лише юридичними документами, а охоплює будь-яку інформацію, отриману під час проведення слідчих (розшукових) дій,

експертиз та інших процесуальних дій. У національному законодавстві існує тісний взаємозв'язок між поняттями інформації з обмеженим доступом та конфіденційної інформації. Зокрема, Закон України «Про інформацію» визначає види інформації з обмеженим доступом і підкреслює необхідність її охорони для захисту законних прав фізичних та юридичних [6]. Закон України «Про доступ до публічної інформації» статтею 6 додатково регламентує, що обмеження доступу до інформації можливе лише тоді, коли її розголошення може завдати шкоди розслідуванню, правам людини або інтересам держави [5]. Аналізуючи дефініції різних видів інформації у вищезазначених законах, інформацію, зібрану під час досудового розслідування, неможливо безпеліційно віднести до інформації з обмеженим доступом чи до публічної. Так першоджерело даних, які збираються, є особистою інформацією осіб, яка в процесі її відображення на матеріальних носіях суб'єктами владних повноважень, стає публічною для визначеного кола осіб. Таким чином, таємниця досудового розслідування виступає як інструмент, що забезпечує баланс між правом суспільства на інформацію та необхідністю охорони службової таємниці задля збереження конституційних прав особи.

Особливе значення має розмежування таємниці досудового розслідування та державної таємниці. Відомості, які складають державну таємницю, визначені у Зводі відомостей, що становлять державну таємницю, і, як правило, стосуються оборонної, розвідувальної та стратегічної діяльності держави [4]. Водночас більшість матеріалів досудового розслідування не мають такого статусу і класифікуються як службова або конфіденційна інформація, доступ до якої обмежений винятково законодавством та процесуальними нормами. Це дозволяє забезпечити ефективність роботи органів досудового розслідування та уникнути непотрібного розголошення чутливих даних.

Аналізуючи кримінальне процесуальне законодавство інших країн, варто відзначити, що багатьом із них притаманна аналогічна проблема відсутності відповідного терміна, зокрема у Франції, Литовській Республіці, Федеративній Республіці Німеччина. При аналізі їхніх нормативних актів, І. М. Єфименко дійшов висновку, що процесуальні норми цих держав передбачають, що учасники кримінального судочинства не мають права розголошувати відомості досудового розслідування без відповідного дозволу, при цьому попереджаючись про можливу кримінальну відповідальність за порушення цього обов'язку [3; с. 332–334]. Зокрема, наведені ним приклади з нормативних актів процесуального права європейських країн, віднесених до романо-германської правової системи є аналогічними за своїм заборонним характером без чіткого визначення поняття «таємниця досудового розслідування». Натомість, досліджений нами Кримінальний Кодекс Канади, в статті 486.5, лише в параграфах 1-3.1 дає доволі вичерпний перелік даних, які охороняються таємницею досудового розслідування [1]. Таким чином, можемо зробити висновок, що правовий прецедент, притаманний для країн англо-американської правової системи, хоч і не завжди дає чітке доктринальне визначення відповідним поняттям, але провадить можливість реалізації правових норм у зв'язку з чітким переліком відповідних юридично значущих діянь. Тобто консолідовані кодекси вищезгаданих європейських країн своїм лаконічним визначенням не охоплюють все різноманіття ситуацій, що можуть виникати на практиці, залишаючи простір для тлумачень та застосування додаткових принципів судової практики і доктринальних розробок, які забезпечують гнучкість та адаптивність правового регулювання у сфері досудового розслідування.

Узагальнимо, що проблема визначення таємниці досудового розслідування є актуальною не лише для українського законодавства, а і для низки інших держав. Незважаючи на дефінітивні прогалини, керуючись нормами не лише Кримінального

процесуального кодексу України, а й низки інших законів та підзаконних актів, можна зробити висновок, що під поняттям «таємниця досудового розслідування» слід розуміти комплекс як відображеної, так і задокументованої на матеріальних носіях інформації, яка необхідна для розкриття кримінального правопорушення, розголошення якої забороняється, окрім винятків, передбачених законом, так як це потенційно може зашкодити перебігу розслідування чи порушити права учасників процесу. Таким чином, таємниця досудового розслідування виступає ключовим елементом забезпечення законності та ефективності кримінального процесу, захищаючи як інтереси держави, так і права та свободи громадян, і її належне регулювання та розуміння є необхідною умовою для реалізації принципів справедливого та неупередженого судочинства.

Список використаних джерел:

1. Criminal Code, R.S.C. 1985. Available at. URL : <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/c-46/>
2. Д'ячкова М.О., Сидорчук В.В., Лепетуха М.В. Деякі питання обмеження таємниці досудового розслідування в роботі ЗМІ. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 407–411.
3. Єфименко І. М. Таємниця досудового розслідування в кримінальному судочинстві європейських держав. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. Т. 7, № 1. 2017. С. 329–336.
4. Звід відомостей, що становлять державну таємницю: Наказ Центрального управління Служби безпеки України від 23.12.2020 № 383. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#n13>
5. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
6. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
8. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

Виговський Дмитро Леонідович,

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ОКРЕМІ ПОГЛЯДИ Г. ГЕГЕЛЯ НА ПРИРОДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПОКАРАННЯ

Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770–1831) був не лише одним з найвідоміших представників німецької класичної філософії, але й визнавався й одним з найпотужніших філософів усіх часів. Нерідко його ім'я згадувалось нарівні із Сократом, Платоном, Аристотелем, Кантом та ін. Так, когорта сучасних українських авторів-філософів вважають: «Феноменологія духу» є одним із ключових текстів європейської філософії поряд із діалогами Платона, «Метафізикою» Аристотеля, працями Томи Аквінського, «Роздумами про метод» Декарта, «Критикою чистого розуму» Канта» [1, с. 81]. Зрозуміло, що настільки потужний філософ просто не міг не

включити до кола своїх наукових інтересів питання, що стосуються природи, закономірностей виникнення і функціонування інститутів держави і права. Власне, навряд чи буде перебільшенням назвати Г. Гегеля одним із «батьків» та «стовпів» філософії права, чий погляд на правові категорії багато в чому визначили подальше їх розуміння науковцями-юристами. Ю.А. Холод називає працю «Філософія права» Г. Гегеля синтезом філософських, політико-правових та соціальних досліджень, у яких німецький філософ, позитивно оцінюючи державу як царство світового духу, відзначав у ній існуючі суперечності [4, с. 212–213].

На думку сучасних науковців, гегелівське філософське вчення про право було піком в історії об'єктивно-ідеалістичної думки. Весь подальший розвиток філософії права в XIX ст. йшов по низхідній, поступаючись місцем соціології права [5, с. 81].

Концепція Гегеля базується на визнанні первинності заснованого на власних потребах приватного інтересу кожної особи перед суспільним, але якщо його реалізація не створює загрози загальним інтересам. Гегель виокремив громадянське суспільство від сім'ї та держави, підкреслюючи їх різне походження та внутрішню сутність. Громадянське суспільство є сферою реалізації приватних інтересів, а держава — загальних. Для реалізації приватних інтересів створюються різноманітні інститути громадянського суспільства, зокрема корпорації як об'єднання за професійними ознаками. Невід'ємними рисами громадянського суспільства він проголосив свободу та рівність усіх його членів, а також право на власність. Проте у відносинах громадянського суспільства та держави Гегель віддавав безумовний пріоритет державі, яка повинна узагальнювати індивідуальні інтереси та гарантувати свободи громадянського суспільства [3, с. 467].

При цьому одним із видів гарантів свобод громадянського суспільства Гегель вбачав в особливій ролі правосуддя. Водночас філософ підкреслював, що разом з еволюціонуванням суспільства, еволюціонує і право, зокрема — визначення тих чи тих кримінальних правопорушень, їх розуміння, а також видозмінюється покарання за кримінальні правопорушення — як у контексті суворості заходів щодо правопорушника, так і в плані соціальної природи і функцій цих покарань: «Як має каратись той чи той злочин, неможливо визначити за допомогою думки — для цього необхідні позитивні визначення. Завдяки прогресу освіти все ж погляди на злочин стають біль м'якшими, і нині покарання не такі суворі, як сто років тому. Іншими стали не злочини чи покарання, а відносини між ними» [2, с. 94]. Водночас німецький вчений критикував погляди на злочин та покарання Ансельма Фейєрбаха й зазначає, що право і справедливість мають походити зі свободи й волі, а не з несвободи, до якої вдається погроза [покарання] [2, с. 96].

Питанням зіставлення волі (і вчинків на її основі) особи із об'єктивно існуючими законами співжиття в суспільстві Гегель присвятив чимало роздумів. Крім іншого, вчений аналізував і питання співвідношення справедливості і закону при застосуванні покарання до злочинця: «Як відомо Беккарія заперечував право держави засуджувати до смертної кари, оскільки неможливо припустити, щоб у суспільному договорі містилася згода індивідів на те, щоб їх прирікали на смерть, скоріше треба припустити протилежне. Але держава взагалі не договір, а захист і забезпечення життя і власності індивідів як одиничних не обов'язково її субстанційна сутність; держава — це те найвище, що претендує на саме це життя і власність і вимагає, щоб вони були принесені в жертву» [2, с. 97]. Вчений вказує, що сам злочинець (свідомо чи ні) дає згоду на застосування до нього покарання вже самим діянням (що є об'єктивною стороною кримінального правопорушення у сучасному кримінальному праві).

Відтак, виступаючи, загалом, на доволі гуманістичних (для початку XIX ст.) позиціях, Георг Вільгельм Фрідріх Гегель акцентував увагу на принципово важливій

ролі справедливого й співвідносного покарання за вчинений злочин, не виключаючи й смертної кари. Якби можна було уявити максимально спрощену сентенцію поглядів Гегеля на природу покарання, її варто було б, на нашу думку, втілити у наступній цитаті мислителя: «Злочин заслуговує покарання, а зі злочинцем слід вчинити так, як учинив він сам» [2, с. 98]. Втім, науковець далі по тексту сам піддає критиці надмірне спрощення надзвичайно складних філософських категорій, зокрема – розуміння «рівності» покарання, тобто співмірності діяння покаранню за нього. Роздуми на цю тему Г. Гегель із притаманним йому специфічним гумором доводить до абсурду, зокрема пропонуючи читачу уявити собі застосування *lex talionis* у формулюванні «око за око, зуб за зуб» у випадку, коли мова йде про одноокого чи беззубого злочинця. При цьому його роздуми на тему природи покарання при ретельному їх вивченні вражають глибиною і прогресивними, з огляду на час створення «Основ філософії права...» (1820 р.), ідеями.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зазначити, що ідеї Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля стосовно покарання правопорушників (зокрема – злочинців) безсумнівно, здійснили значний вплив на подальший розвиток як правової науки, так і філософії загалом. Незважаючи на надмірну складність для сприйняття читачем, що не має достатньо потужної підготовки в контексті опрацювання філософських праць, ідеї Гегеля щодо природи кримінальних покарань є надзвичайно цікавими як за своєю формою викладення, так і в якості своєрідної предтечі сучасних концепцій покарання у науках кримінального та кримінально-виконавчого права, кримінології загалом та пенології зокрема.

Список використаних джерел:

1. Козловський В., Гомілко О., Кірюхін Д., Терлецький В., Джулай Ю. Гегель у сучасному українському філософському дискурсі. *Філософська думка*. 2021. №2. С. 81–98.
2. Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права або Природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчука, М. Кушніра. Київ: Юніверс, 2000. 336 с.
3. Загальна теорія держави і права: Підручник .За заг. ред. М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
4. Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми: *тези доповідей круглого столу* (м. Харків, 27 жовтня 2017 р.). Харків. нац. ун-т. внут. справ. Харків, 2017. 228 с.
5. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. Харків: Право, 2009. 208 с.

Войцешук Артур Андрійович,

юрисконсульт юридичної групи військової частини А1788,

аспірант кафедри кримінального права та процесу

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВИЛ ЗБЕРІГАННЯ ВІЙСЬКОВОГО МАЙНА У ПРАКТИЦІ ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 413 КК УКРАЇНИ

Діяння у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 413 КК України описано за допомогою формулювання «порушення правил зберігання ввіреного для службового користування військового майна». Такий підхід відносить

відповідну норму до категорії бланкетних, адже з'ясування змісту названих правил вимагає звернення до інших джерел права. Відповідно такі джерела права виступають у ролі юридичної підстави кримінально-правової кваліфікації і, приймаючи відповідні рішення, суб'єкт правозастосування повинен посилається на ці джерела права. Відповідно суд чи інший уповноважений орган у своєму рішенні повинен чітко вказати назву нормативно-правового акта, який визначає порушене правило зберігання майна, дати вказівку на статтю, пункт, параграф чи інший структурний елемент нормативного документа, в якому це правило визначене. При цьому мова іде про конкретне правило зберігання майна – вимогу щодо поведінки правопорушника, яку він не дотримав, що й призвело до наслідку у виді втрати чи псування майна. Лише такий підхід може забезпечити законність кваліфікації діяння, а відтак і законність притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Водночас аналіз судової практики у провадженнях цієї категорії показує чимало проблем. Найперше, варто відзначити, що в деяких вироках суди взагалі не посилаються на ті чи ті нормативні документи. Наприклад, у провадженні № 127/3289/19 суд лише констатував, що втрата сталася внаслідок порушення порядку зберігання зброї та бойових припасів [1]. У деяких рішеннях суди обмежуються загальними формулюваннями. Постановляючи рішення у провадженні № 468/1278/22-к, суд зазначив: «у порушення статутних вимог і чинного законодавства щодо належного порядку охорони, зберігання і використання ввірених для службового користування зброї та боєприпасів, які б унеможливлювали її втрати та крадіжки, унеможливлення використання зброї та боєприпасів не за призначенням, доступу до них сторонніх осіб» [2]. Окремо слід відзначити й ті судові рішення, в яких суди посилаються на нормативні положення, що не містять конкретних правил зберігання військового майна. Так, Ленінський районний суд міста Миколаєва у провадженні № 490/4561/23 послався на порушення вимог ст. ст. 17, 65, 68 Конституції України, ст. ст. 1, 3, 7 Закону України «Про правовий режим майна в Збройних силах України», ст. ст. 1–4 Дисциплінарного статуту Збройних сил України, ст. ст. 9, 11, 16, 49, 127, 128 Статуту внутрішньої служби Збройних сил України, положень Закону України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі», а також п. 13 Положення про порядок обліку, збереження, списання і використання майна військового майна у Збройних силах України [3]. Попри це, більшість зазначених нормативних положень не передбачають конкретних правил зберігання майна. Зокрема, названі статті Закону України «Про правовий режим майна в Збройних силах України» визначають поняття і статус військового майна, а також встановлюють, що винні в порушенні вимог Закону притягуються до встановленої законодавством відповідальності [4]. Вказані статті Дисциплінарного статуту передбачають положення про військову дисципліну, шляхи її досягнення, пов'язані із цим обов'язки військовослужбовця [5]. Зазначені статті Статуту внутрішньої служби присвячені визначенню загальних обов'язків військовослужбовця (зокрема й обов'язок берегти майно), а також обов'язки солдата [6]. Звісно, не містять жодних правил зберігання військового майна ні Конституція України, ні Закон України «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі». І лише п. 13 Положення про порядок обліку, збереження, списання і використання військового майна у Збройних силах України й справді стосується зберігання майна. Ним визначено, що військове майно зберігається з дотриманням вимог, передбачених документацією заводів-виробників, а умови його зберігання повинні забезпечувати збереження належного якісного (технічного) стану, виключати можливість втрати та відповідати вимогам вибухопожежобезпеки [7]. У вирокі йдеться про залишення майна без нагляду [3], а відтак можна вести мову про

порушення цього правила. Мають місце й випадки, коли не зрозуміло, на яке саме правило посилається суд. Наприклад, у вирокі в провадженні №521/14467/23 суд вказав на порушення «пункту 4 розділу V Інструкції» [8]. При цьому, про яку саме інструкцію йде мова, за змістом рішення встановити неможливо. Подібно текст вироку в провадженні № 521/14467/23 має місце посилання на «ст. 152 Статуту ЗСУ» [9], що не дає розуміння того, про який документ іде мова. 398 Цікаву ситуацію можна простежити в рішеннях про притягнення до кримінальної відповідальності військовослужбовців Національної гвардії України за втрату зброї. В одному рішенні суд посилається на порушення вимог Наказів МВС України, що регламентують діяльність Національної поліції України [10], а в інших – наказами Міністерства оборони України, що регламентують діяльність Збройних сил України [11; 12]. При цьому жодні із цих документів не стосуються діяльності Національної гвардії України. У кількох вироків у справах про втрату зброї та боєприпасів суди посилалися на порушення Настанов зі стрілецької зброї, 5,45-мм автомати Калашнікова та 5,45-мм ручні кулемети Калашнікова (РПК-74, РПКС-74) та Настанови зі стрілецької справи 9 мм пістолета Макарова [13; 14]. Необхідно відзначити, що ці Настанови за своєю суттю є навчальними посібниками, що містять також і рекомендації щодо зберігання відповідної вогнепальної зброї та боєприпасів до неї. Водночас положення, викладені в них, не є нормативними (вони не затверджені тим або іншим нормативно-правовим актом) і мають рекомендаційний характер. Відтак посилання на порушення вимог вказаних Настанов при кваліфікації кримінального правопорушення, передбаченого ст. 413 КК України, недоречне. Інша справа із інструкціями, настановами чи іншими документами, що видаються виробниками та визначають правила зберігання тих чи інших пристроїв або предметів, адже, як уже відзначалося вище, згідно із п. 13 Положення про порядок обліку, зберігання, списання та використання військового майна у Збройних силах, військове майно зберігається з дотриманням вимог, передбачених документацією заводів-виробників [7], а відтак порушення таких правил кваліфікуватиметься як порушення вказаного п. 13 названого Положення.

Підсумовуючи викладене, слід зробити висновок, що при прийнятті рішень про притягнення до кримінальної відповідальності у справах про кримінальні правопорушення, передбачені ст. 413 КК України, суди, як і органи досудового розслідування, обов'язково повинні зазначити, яке саме положення (статтю, пункт, підпункт тощо) та якого нормативно-правового акта було порушено. До того ж, це мають бути лише положення нормативно-правових актів, що поширюють свою дію на військовослужбовців конкретного військового формування та містять конкретні обов'язкові до виконання вимоги до зберігання військового майна в цілому, окремих його видів чи окремих предметів. При цьому посилатися на положення нормативно-правових актів, що не містять правил зберігання майна, недоцільно.

Список використаних джерел:

1. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області в провадженні № 127/3289/19 від 17 квітня 2019 року. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81209880> (дата звернення 06.12.2024).
2. Вирок Баштанського районного суду Миколаївської області в провадженні № 468/1278/22-к від 01 березня 2023 року. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109263118> (дата звернення 06.12.2024).
3. Вирок Ленінського районного суду міста Миколаєва в провадженні № 490/4561/23 від 02 серпня 2023 року. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112563448> (дата звернення 06.12.2024).

4. Про правовий режим майна у Збройних силах України : Закон України від 21 вересня 1999 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-14#Text> (дата звернення 06.12.2024).

5. Дисциплінарний статут Збройних сил України: затв. Законом України від 24 березня 1999 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#top>

6. Статут внутрішньої служби Збройних сил України: затв. Законом України від 24 березня 1999 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text> (дата звернення 07.12.2024).

7. Положення про порядок обліку, зберігання, списання та використання військового майна у Збройних силах: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 04 серпня 2000 року № 1225. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1225-2000-%D0%BF#Text> (дата звернення 06.12.2024).

8. Вирок Малиновського районного суду міста Одеси в провадженні № 521/14467/23 від 04 серпня 2023 року. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112960250> (дата звернення 06.12.2024).

9. Вирок Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області в провадженні № 233/2534/22 від 12 січня 2023 року. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108368074> (дата звернення 06.12.2024).

10. Вирок Сарненського районного суду Рівненської області у провадженні № 572/501/20 від 27 лютого 2020 року. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87871558> (дата звернення 07.12.2024).

11. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя у провадженні № 335/4584/22 від 19 серпня 2022 року. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105862076> (дата звернення 07.12.2024).

12. Вирок Ірпінського міського суду Київської області у провадженні № 367/535/23 від 16 лютого 2023 року. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109028095> (дата звернення 07.12.2024).

13. Вирок Новозаводського районного суду міста Чернігова в провадженні № 751/3815/22 від 21 грудня 2022 року. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108106471> (дата звернення 07.12.2024).

14. Вирок Яворівського районного суду Львівської області в провадженні № 944/3066/20 від 28 липня 2021 року. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98630427> (дата звернення 07.12.2024).

Грамчук Андрій Ігорович,
аспірант кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ СПОРТУ

Спорт як діяльність суб'єктів сфери фізичної культури і спорту, що спрямована на виявлення та уніфіковане порівняння досягнень людей у фізичній, інтелектуальній та інших підготовках шляхом проведення спортивних змагань та відповідної підготовки до них [2], є дуже поширеним у сучасному світі та перебувають на високому рівні розвитку. До цієї діяльності залучена велика кількість осіб, які не лише беруть участь у змаганнях, але й виконують допоміжні функції – тренери, особи, що забезпечують організаційне супроводження участі у змаганнях тощо. Професійний спорт є комерційним напрямом діяльності у спорті з метою отримання прибутку.

Водночас, як і будь-яка діяльність, що пов'язана з отриманням прибутку, сфера спорту становить інтерес для вчинення кримінальних правопорушень. А тому діяльність у сфері спорту як важлива частина суспільного життя, що впливає на фізичний розвиток, моральні цінності та соціальну взаємодію, теж має охоронятися нормами кримінального права для забезпечення порядку, чесності та справедливості у спортивних змаганнях.

Аналіз КК України свідчить, що в ньому передбачені кримінальні правопорушення, які прямо чи опосередковано передбачають відповідальність за правопорушення, що пов'язані зі спортивною діяльністю.

1. Кримінальні правопорушення, які вчиняються з метою досягнення необхідного результату у змаганнях [1]. Сюди належать кримінальні правопорушення, метою яких є отримання бажаного результату, а саме ст. 323. Спонування неповнолітніх до застосування допінгу та ст. 369-3. Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань. Але якщо перше кримінальне правопорушення спрямоване на те, щоб відповідний учасник чи учасники змагання незаконним способом здобули певну перевагу на іншими учасниками, то друге спрямоване на те, щоб змінити хід або результат змагання з метою досягнення певного результату та подальшого отримання неправомірної вигоди. Зміна такого результату полягає в тому, що результат певного учасника має бути визначений заздалегідь (договірні матчі, підкуп спортсменів чи окремих гравців, суддів). Причому не важливо, який це буде результат – перемога, поразка, головне щоб це був саме потрібний винній особі результат. У ч. 3 ст. 369⁻³ КК України також передбачене відносно самостійне, кримінальне правопорушення, яке полягає в отриманні неправомірної вигоди від ставки на результат офіційних спортивних змагань, який відомий заздалегідь саме через вплив на учасника змагань. Тобто спочатку особа вчиняє кримінальне правопорушення, що передбачене у ч. 1 ст. 369⁻³ КК України, а потім, знаючи, що з великою ймовірністю настане певний результат, робить відповідну ставку [3]. Одним із найгучніших випадків в історії спорту, що пов'язаний із впливом на результати офіційних спортивних змагань, був так званий «Кальчополі», коли керівництво низки італійських футбольних клубів впливали на результати матчів професійного футбольного турніру «Серія А». Це призвело того, що переможця турніру, футбольну команду «Ювентус», не тільки оштрафували та позбавили титулу, але й перевели до нижчого професійного турніру – «Серії В». Подібних, хоч менш гучних випадків, є багато як в ігрових видах спорту (футбол, волейбол, баскетбол, теніс, хокей, регбі), так і в контактних видах (змішані бойові мистецтва (ММА), бокс, кікбоксинг). Варто зазначити, що кримінальної відповідальності за порушення антидопінгових правил самими спортсменами в КК України не передбачено.

2. Корисливі кримінальні правопорушення, які не пов'язані з результатами спортивних змагань, а посягають на відносини у сфері службової діяльності та власності у сфері спорту. Саме на них припадає близько 90 % всіх кримінальних правопорушень у сфері фізичної культури і спорту [4]. Наприклад, корупційні кримінальні правопорушення, пов'язані зі спортивним майном, зокрема і нерухомим, з бюджетними коштами, передбаченими у відповідному бюджеті для розвитку фізичної культури, спорту тощо, кримінальні правопорушення щодо привласнення спортивного майна шляхом зловживання службовим становищем. Такі діяння здебільшого можна кваліфікувати за ст.ст. 364, 364⁻¹, 368-369⁻² КК України та ст. 191 КК України.

3. Кримінальні правопорушення, що вчинені особами, які не є учасниками спортивних змагань. До них можна віднести заподіяння різного роду тілесних ушкоджень, побоїв (статті 121, 122, 125, 126 КК України), умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК України), групове порушення громадського порядку

(ст. 293 КК України), масові заворушення (ст. 294 КК України) хуліганство (ст. 296 КК України), які вчиняються переважно організованими групами вболівальників (так званими «ультрас»).

4. Кримінальні правопорушення щодо спортсменів та інших учасників змагань у зв'язку з їхньою спортивною діяльністю без корисливої мети. Такі випадки можуть бути пов'язані із безпосереднім фізичним впливом на спортсмена, наприклад, у зв'язку з його невдалими діями, що призвели до програшу команди, погрози насильством щодо спортсмена, з метою вплинути на його результати, якщо були реальні підстави побоюватися такої погрози насильством, погроза насильством щодо судді спортивних змагань, з метою впливу на його суддівську діяльність (такі дії можна кваліфікувати як насильницькі кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я), приниження честі та гідності або образу почуттів спортсменів та інших учасників змагань за ознаками раси, кольору шкіри, за іншими ознаками (ст. 161 КК України), знищення або погроза знищення майна спортсменів та інших учасників змагань (ст. 195 КК України), терористичні акти під час проведення спортивних змагань (ст. 258 КК України).

Окремо варто зупинитися на випадках заподіяння спортсменами тілесних ушкоджень іншим учасникам спортивних змагань безпосередньо під час змагань. Наприклад, непоодинокі випадки, коли в результаті ударів під час змагань з контактного виду спорту один зі спортсменів помирає або отримує тілесні ушкодження певного ступеня. Також є випадки заподіяння тяжких, середньої тяжкості або легких тілесних ушкоджень спортсменам і під час ігрових видів спорту. З одного боку, такі випадки можна тлумачити як умисне або необережне кримінальне правопорушення, адже були відповідні дії, – наприклад, удар і наслідок – смерть або тілесне ушкодження. Однак у цьому разі потрібно звертати увагу на суб'єктивну сторону відповідних дій спортсмена, який реально заподіяв фізичну шкоду. Його вольова поведінка під час спортивного змагання спрямована на отримання результату відповідно до встановлених правил гри. Тому випадки нанесення тілесних ушкоджень потрібно кваліфікувати як казус, тобто заподіяння шкоди без вини. А це виключає кримінальну відповідальність. Також здебільшого встановити факт навмисного завдання шкоди іншому спортсменові практично неможливо [5]. Однак, на нашу думку, у випадках, коли спричинення тілесних ушкоджень відбувається через умисне і грубе порушення правил, нечесну поведінку, що явно не відповідає самій сутності спортивного змагання, такі дії можна кваліфікувати як кримінальні правопорушення.

Також потрібно звернути увагу на те, чи під час отримання спортсменом травми не було вини допоміжного спортивного персоналу (наприклад, недбалість лікарів) або організаторів спортивних змагань (наприклад, невжиття ними необхідних заходів щодо забезпечення безпеки учасників змагань та вболівальників). Наприклад, відсутність лікарів та рятувальників під час змагань з плавання, відсутність захисних елементів під час змагань з перегонів автотранспорту, відсутність протипожежних засобів тощо. Водночас у таких випадках потрібно встановлювати усі обставини справи, в тому числі дотримання самими спортсменами та глядачами заходів безпеки. Якщо ж таких заходів не було дотримано, то дії винних осіб можна кваліфікувати як кримінальні правопорушення, вчинені з необережності.

Отож під час діяльності у сфері спорту, як практично і будь-якій діяльності, людина не позбавлена правопорушень, зокрема і тих, відповідальність за які передбачена нормами КК України. Переважно це зумовлено корисливими мотивами, однак не виключені й інші мотиви (передусім хуліганські та інші особисті мотиви). До основних кримінальних правопорушень у сфері спорту варто відносити ті, що пов'язані з впливом на результат змагань (фальсифікація результатів, підкуп учасників змагань), фінансові правопорушення (ухилення від сплати податків, незаконні дії з майном та

коштами), поведінкою спортивних вболівальників (хуліганські дії, заподіяння тілесних ушкоджень), а також кримінальні правопорушення щодо спортсменів та інших учасників змагань у зв'язку з їхньою спортивною діяльністю без корисливої мети. Тому кримінальна відповідальність у сфері спорту є соціально зумовленою, адже вона виступає важливим інструментом для підтримки законності, чесності, справедливості та безпеки у спортивному середовищі.

Список використаних джерел:

1. Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань: Закон України від 03 листопада 2015 року № 743-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/743-19#Text>
2. Про фізичну культуру і спорт: Закон України від 24 грудня 1993 року № 3808-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#Text>
3. Сокурєнко В.В. Феномен злочинності у сфері фізичної культури і спорту. *Міжнародний науковий журнал «Верховенство права»*. 2019. № 2. С. 133–139. URL : <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/67ec3cc1-9eb6-4e17-bdc4-736c4c643b63/content>
4. Сокурєнко В.В., Сокурєнко В.В. Механізм корупційних злочинів у сфері фізичної культури і спорту: кримінологічний аналіз основних складових. Збірник тез науково-практичної конференції «Особливості застосування антикорупційного законодавства: від розслідування до вироку суду». Харків, 2019. С. 158–161. URL : https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/17_10_2019/pdf/51.pdf
5. Ткалич М.О. До питання про деліктну відповідальність спортсменів. Збірник тез науково-практичної конференції «Проблеми цивільного права та процесу», Харків. 2017. С. 222–225. URL : https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/19-20_05_2017/pdf/70.pdf

Гуменюк Оксана Григорівна,

*кандидатка психологічних наук, доцентка, доцентка кафедри філософії,
соціально-гуманітарних наук та фізичного виховання*

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ЗАХИСТ ПОВЕДІНКИ УЧАСНИКІВ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Актуальність теми дослідження обумовлена наявністю того факту, що психологічні аспекти захисту поведінки учасників судового процесу є важливою складовою у розумінні захисту прав людини, оскільки розуміння психологічних чинників, що впливають на суддів, присяжних, адвокатів, прокурорів, свідків та обвинувачених, має вирішальне значення для справедливого судочинства. Психологічні аспекти захисту поведінки учасників судового процесу передбачають як самостійне дотримання правил поведінки з метою гарантування належного розгляду справи та захисту індивідуальних прав, так і обов'язок надати цей захист. Зокрема, ключовими аспектами захисту поведінки адвокати у кримінальному процесі, є дотримання законності, повага до суду та інших учасників, запобігання емоційних проявів і перешкод що виникають у розгляді справи.

Враховуючи актуальність теми, нами визначена *мета дослідження*: охарактеризувати психологічні аспекти захисту поведінки учасників судового процесу як вагомий чинник його перебігу. Що є досить важливим для мінімізації суб'єктивних

проявів та підвищення об'єктивності судових рішень, включаючи вивчення когнітивних упереджень, емоційного інтелекту та комунікативних стратегій.

Психологічні аспекти поведінки являють собою широку та багатогранну галузь знань, яка займається вивченням ментальних процесів та зовнішніх проявів людської діяльності в різноманітних контекстах. Ретельне опанування цих аспектів є критично важливим для розуміння першопричин людських дій, ідентифікації факторів, що зумовлюють їхні вибори, емоційний фон та способи взаємодії з навколишнім середовищем. Ця наукова дисципліна охоплює значний спектр тематичних областей, включаючи когнітивні функції, такі як процеси сприйняття, концентрації уваги, запам'ятовування, мислення, використання мови, розв'язання проблемних ситуацій та прийняття рішень; природу емоційних переживань, їхній вплив на поведінку людини та рівень емоційної компетентності; внутрішні спонукальні сили та зовнішні стимули, що мотивують до активності, потреби, особисті цілі та прагнення; індивідуальні розбіжності у поведінці, особливості характеру та темпераменту; вплив соціального оточення на поведінкові реакції, динаміку групової взаємодії, міжособистісні зв'язки та соціальне сприйняття; зміни у поведінці, що відбуваються протягом усього життєвого шляху людини; а також розуміння та методи лікування психічних розладів та проблем, пов'язаних з поведінкою [1].

Психологічні аспекти, що впливають на захист учасників судового процесу, є різноманітними та включають емоційний стан, рівень стресу, наявність упереджень та стереотипів, особливості когнітивних процесів, індивідуальні риси характеру та вплив соціального оточення. Емоції, такі як страх, гнів, тривога, розчарування та фрустрація, часто супроводжують судові розгляди та можуть значно впливати на поведінку учасників, їхню здатність до ясного мислення та прийняття зважених рішень. Стрес, спричинений участю в судовому процесі, може призводити до фізичного та емоційного виснаження, дратівливості, проблем з концентрацією уваги та інших негативних наслідків, що безпосередньо позначаються на поведінці. Упередження та стереотипи, які можуть діяти на підсвідомому рівні, впливають на спосіб сприйняття інформації, оцінку доказів та формування ставлення до інших учасників процесу. Когнітивні процеси, включаючи сприйняття, обробку та запам'ятовування інформації, можуть суттєво впливати на точність свідчень, обґрунтованість судових рішень та загальну поведінку учасників. Особистісні характеристики, такі як рівень тривожності, впевненість у собі, комунікативні навички, також відіграють важливу роль у визначенні поведінки учасників у судовій залі. Крім того, соціальний вплив, що включає тиск групи, авторитетність судді та громадську думку, також може чинити значний вплив на поведінку учасників судового процесу [2].

Психологічні аспекти захисту поведінки учасників судового процесу є вагомим чинником, що суттєво впливає на хід його перебігу та кінцеві результати. Судді як ключові фігури процесу повинні демонструвати незалежність та неупередженість, зберігаючи емоційну відстороненість та об'єктивність, а також володіти високим рівнем стресостійкості для прийняття непростих рішень в умовах значної відповідальності, ефективними комунікативними навичками для чіткого викладення своїх думок, здатністю контролювати власні емоції та усвідомлювати потенційний вплив когнітивних упереджень на процес прийняття рішень. Присяжні, приймаючи колективне рішення, піддаються впливу групової динаміки, можуть відчувати складнощі з розумінням складної юридичної термінології та доказів, а також зазнавати емоційного впливу обставин справи та діяти під впливом несвідомих упереджень. Прокурори та адвокати, прагнучи переконати суд та присяжних, застосовують психологічні стратегії, що може призводити до стресу та емоційного виснаження, а

також ставити перед ними етичні дилеми щодо допустимості використання подібних методів [3].

Свідки, надаючи свідчення, можуть зіштовхуватися з проблемами точності відтворення подій, стресом та тривогою, а їхні відповіді можуть змінюватися залежно від формулювання запитань, при цьому їхня невербальна поведінка може впливати на сприйняття правдивості їхніх свідчень. Обвинувачені та потерпілі, переживаючи інтенсивні емоції, можуть використовувати різні стратегії захисту або відчувати повторну травматизацію, що впливає на їх поведінку в суді та рівень довіри до судової системи [4].

Отже, вивчення захисту психологічних аспектів поведінки учасників судового процесу є надзвичайно важливим для забезпечення справедливого та ефективного правосуддя. Розуміння впливу емоцій, стресу, упереджень, когнітивних процесів та індивідуальних особливостей на поведінку суддів, присяжних, адвокатів, прокурорів, свідків та обвинувачених дозволяє глибше усвідомити складність судової взаємодії. Врахування цих чинників сприяє розробці стратегій для мінімізації суб'єктивності, підвищення об'єктивності судових рішень та покращення комунікації між учасниками процесу. Подальші дослідження в цій галузі є необхідними для вдосконалення судової системи та зміцнення довіри суспільства до правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Психологічний аспект – це... Поняття, визначення. URL : <https://presa.com.ua/psykholohiia/psikhologichnij-aspekt-tse-ponyattya-viznachennya.html>
2. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Х. Право, 2008. 240 с.
3. Шовкопляс О. П. Психологічні особливості діяльності прокурора в суді. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2024. С.182–188. URL : <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/191/191>
4. Серкевич І. Р., Лісіцина Ю. О. Ion and practice. 2022. С.336–339. URL : https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=gLV0EAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA336&dq=%D0%9F%D0%A1%D0%98%D0%A5%D0%9E%D0%9B%D0%9E%D0%93%D0%86%D0%A7%D0%9D%D0%86+%D0%90%D0%A1%D0%9F%D0%95%D0%9A%D0%A2%D0%98+%D0%9F%D0%9E%D0%92%D0%95%D0%94%D0%86%D0%9D%D0%9A%D0%98+%D0%A3%D0%A7%D0%90%D0%A1%D0%9D%D0%98%D0%9A%D0%86%D0%92+%D0%A1%D0%A3%D0%94%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%93%D0%9E+%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%A6%D0%95%D0%A1%D0%A3.&ots=UJC7KynX6v&sig=vP8mq3xrs7ARFq55ExYzUHfpNag&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

Дзюбак Олександр Васильович,

аспірант кафедри кримінального права та процесу

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ СЛІДЧОГО СУДДІ ЗА ВИЛУЧЕННЯМ МАЙНА ОСОБИ

Судовий контроль за досудовим розслідуванням є важливою гарантією забезпечення законності, справедливості та об'єктивності у кримінальному судочинстві, що допомагає уникнути свавілля з боку органів досудового розслідування, забезпечуючи обґрунтованість, пропорційність, відповідність законній меті їх дій і рішень, а також баланс між ефективністю досудового розслідування та дотриманням прав і свобод громадян) [1].

Закріплена у п.9 ст.7 КПК України на рівні засади кримінального провадження недоторканність права власності та у ч.1 ст. 16 цього ж кодексу процесуальна гарантія, за якою позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення, ухваленого в порядку, передбаченому цим Кодексом [2], є підставою для здійснення слідчим суддею у межах його повноважень судового контролю при втручанні у право власності особи.

Для будь-якого власника (фізичної чи юридичної особи) безвідносно до наявності в нього процесуального статусу під час здійснення досудового розслідування, чутливим є втручання в його право шляхом вилучення його майна.

Кримінальний процесуальний закон у ст.167 оперує поняттям «тимчасове вилучення майна», яким є фактичне позбавлення підозрюваного або осіб, у володінні яких перебуває зазначене у частині другій цієї статті майно, можливості володіти, користуватися та розпоряджатися певним майном до вирішення питання про арешт майна або його повернення, або його спеціальну конфіскацію в порядку, встановленому законом та встановлює критерії, за якими вилучене майно може вважатися «тимчасово вилученим».

Чинний КПК у ст.168 врегульовує випадки тимчасового вилучення майна під час затримання особи, за результатом проведення огляду, обшуку.

Аналіз положень ст.169, ст.170, ч.5 ст.171, ч.6 ст.173 КПК України свідчить про те, що тимчасово вилучене майно перебуває у такому правовому режимі (правовому титулі) до його арешту слідчим суддею або повернення особі без накладання арешту.

На нашу думку, саме таке поняття правильно характеризує юридичну пов'язаність вилученого майна із кримінальним провадженням та не поділяємо думку про можливість перебування майна у процесуальному статусі, що видається застосовним до учасників кримінального провадження.

Правові підстави для можливості подальшого утримання майна органом досудового розслідування після його вилучення передбачені у ст.170–173 КПК України шляхом вирішення слідчим суддею питання про його арешт, метою якого, у тому числі є збереження речових доказів, ознаки яких вказані у ст.98 КПК.

Видами судового контролю слідчого судді щодо тимчасово вилученого майна є постановлення ухвали про: 1) арешт майна, 2) повернення тимчасово вилученого майна за поданою у порядку ч.1 ст.303 КПК України скаргою, 3) відмову або часткову відмову у арешті майна, 4) скасування арешту на майно.

Розглядаючи питання скасування арешту на майно, слідчим суддею можна виділити основні ознаки судового контролю: забезпечення судового контролю у стислий строк, обов'язковість виконання рішення слідчого судді, негайність вжиття заходів щодо повернення майна стороною обвинувачення, підзвітність щодо виконання рішення. Результатом судового контролю слідчого судді у такому випадку є повернення тимчасово вилученого майна, для чого слідчий, прокурор повинні негайно вжити заходів щодо виконання судового рішення та направити повідомлення про його виконання слідчому судді (п.4 ч.1, ч.3 ст.169 КПК) [3].

Хоча із часу набрання чинності КПК України 2012 року пройшло більш ніж десятиліття, актуальною залишається проблематика здійснення судового контролю слідчим суддею за втручанням у право особи шляхом вилучення у кримінальному провадженні майна, залежно від його правового режиму.

Виходячи із аналізу положень ст.168, ч.7 ст.236 КПК, у разі вказівки на можливість відшукування конкретного майна (речей, документів) в ухвалі слідчого судді про надання дозволу на проведення обшуку, таке майно не вважається тимчасово вилученим. У разі ж вилучення речей та документів, які не входять до переліку, щодо

якого прямо надано дозвіл на відшукування в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, такі речі, документи вважаються тимчасово вилученим майном.

Як свідчить судова практика, таке тлумачення правового режиму вилученого майна є усталеним та актуальним.

Так, слідчий суддя, відмовляючи у задоволенні скарги представника власника майна на бездіяльність детектива Національного антикорупційного бюро України, яка полягає в не поверненні тимчасово вилученого майна ствердив, що вилучені у ОСОБА_2 документи належать до переліку речей, дозвіл на відшукування яких прямо надано в ухвалі слідчого судді про дозвіл на проведення обшуку від 22 грудня 2023 року. Таким чином, вказані речі не можуть вважатися тимчасово вилученим майном відповідно до вимог ч. 7 ст. 236 КПК України, у зв'язку з чим відсутні підстави для прийняття рішення про їх повернення особі, в якій вони були вилучені [4].

Інший приклад із судової практики. Слідчий суддя за наслідком розгляду скарги адвоката ОСОБА_3, що діє в інтересах власників майна ОСОБА_5 , ОСОБА_6 , на бездіяльність слідчого в ОВС ГСУ НП України, що полягає у не поверненні тимчасово вилученого майна задовольнив її частково, зобов'язав уповноважену особу ОВС ГСУ НП України негайно повернути тимчасово вилучене майно, а саме свідоцтво про реєстрацію транспортного засобу FORD EDGE № HOMEP_4 , законному власнику та зазначив, що свідоцтво не є майном, на вилучення якого прямо наданий дозвіл на вилучення під час обшуку, та не є предметом, що вилучений законом з обігу, тобто є тимчасово вилученим майном. Зазначене свідоцтво на час розгляду скарги його власнику не повернуте, арешт на вказане майно не накладався, що прямо вказує про безпідставність утримання такого майна, яке в силу положень ст.169 КПК України, підлягає негайному поверненню [5].

Викладене на нашу думку свідчить про дуалізм правового режиму майна, вилученого під час здійснення досудового розслідування, яке фактично може бути вилученим та тимчасово вилученим, що підтверджує окреслену проблематику можливості здійснення судового контролю слідчим суддею. Адже поширеним серед представників органів досудового розслідування є винесення процесуальних документів у формі постанов про визнання вилучених речей речовими доказами для забезпечення їх збереження у кримінальному провадженні, часто навіть без вказівок на їх визначені ст.98 КПК ознаки із зазначенням у постанові лише обставин їх вилучення.

Проте у разі вилучення майна (речей, документів), яке не перебуватиме у правовому режимі тимчасово вилученого, ненакладення на нього арешту та утримання стороною обвинувачення з підстави зазначення у переліку дозволеного для відшукування в ухвалі слідчого судді (ч.7 ст.236 КПК) і визнання майна речовими доказами, можливість судового контролю слідчого судді суттєво обмежується, а юридична доля майна у кримінальному провадженні, яке триває, залежатиме виключно від позиції сторони обвинувачення.

І. В. Гловюк, досліджуючи проблематику тимчасового вилучення майна та його арешту указує, що визнання речовими доказами можливо лише вилучених речей і документів, які входили до переліку, щодо якого судом прямо надано дозвіл на їх відшукування в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, арештованого майна відповідно до правил ст.98 КПК України, але визнання речовими доказами тимчасово вилученого майна за упущенням стадії накладення на нього арешту відповідно до правил ч.5 ст.171 КПК України, діючим КПК України не передбачено. Такий процесуальний порядок щодо тимчасово вилученого майна узгоджується і з вимогами глави 16 КПК України і ч. 7 ст. 236 КПК України. У протилежному випадку втрачається сенс у вирішенні питання щодо припинення тимчасового вилучення майна згідно зі ст. 169 КПК

України, оскільки в такому процесуальному статусі воно перебуває лише до винесення постанови слідчим, прокурором про визнання його речовим доказом [6].

На наше переконання, у кримінальному провадженні повинен бути єдиний правовий режим вилученого майна, який визначений у ст.167 КПК України, що зумовить ефективне здійснення судового контролю слідчим суддею як щодо можливості вилучення майна, так і його подальшого утримання органом досудового розслідування чи повернення власнику або володільцю.

Список використаних джерел:

1. Крушинський С. А. Межі повноважень слідчого судді у кримінальному провадженні. *Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції «Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід»* (м. Тернопіль, 2–3 травня 2025 року). Тернопіль: ЗУНУ, 2024. С. 213–216. URL : <https://surl.li/vodcio>

2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page#Text>

3. Дзюбак О.В. Припинення дії заходу забезпечення кримінального провадження у вигляді арешту майна у кримінальному провадженні, закритому за результатом досудового розслідування. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції: Збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції* (м.Хмельницький, 10 травня 2024 року). Хмельницький: ХУУП імені Леоніда Юзькова, 2024. С.79–81. URL : <https://surl.li/runkhk>

4. Ухвала слідчого судді Вищого антикорупційного суду від 05 березня 2024 року, справа № 991/778/24. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117558956>

5. Ухвала слідчого судді Святошинського районного суду м. Києва від 28 липня 2025 року, справа № 759/16023/25. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129291123>

6. Гловюк І.В. Деякі проблеми тимчасового вилучення та арешту майна як заходів забезпечення кримінального провадження. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. XIII. Одеса, 2013. С. 520–528. URL : <https://surl.li/axssls>

Духневич Ольга Володимирівна,
докторка філософії з державного управління
Німецького університету адміністративних наук

ЕТИКА ПОРЯДКУ ЗДІЙСНЕННЯ ВИКЛИКУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЧЕРЕЗ ТРЕТІХ ОСІБ (П. 2 СТ. 135 КПК УКРАЇНИ)

Сучасна правова дійсність, сповнена прагнення до ефективності, дедалі частіше стикається з парадоксом: чи може формальна законність виправдати моральну недосконалість?

Одним із таких парадоксів постає вручення повістки або повідомлення про підозру через третіх осіб, що передбачене пунктом 2 статті 135 КПК України [4, с. 56]. Закон безумовно допускає такий спосіб коли особа тимчасово відсутня, документ може бути переданий дорослому члену сім'ї, адміністрації за місцем роботи або навіть житлово-експлуатаційній організації. Та ось у цьому, на перший погляд, невинному формулюванні й приховано етичний конфлікт. Бо в реальності «житлово-

експлуатаційна організація» - це часто не більше, ніж двірник, диспетчер чи консьєрж, яких навряд чи можна вважати процесуальними суб'єктами [3, с. 34].

Тим самим право, прагнучи бути гнучким, ризикує стати формальним, а отже, втратити своє моральне підґрунтя.

Позиція Верховного Суду (постанова ККС від 5 серпня 2025 року, справа № 711/171/24) демонструє прагматичний підхід: якщо особа відмовляється від отримання повідомлення, достатньо зафіксувати це відеозаписом [1]. Мета – забезпечити доказ належного повідомлення, навіть без підпису чи без захисника. З формально-юридичного погляду – усе правильно. Законодавець турбується про ефективність процесу і захист публічного інтересу. Але чи не втрачаємо ми при цьому людську міру правосуддя? У випадку, коли повідомлення передають через працівника ЖЕКу, ми стикаємось із низкою етичних дисонансів:

Порушення принципу поваги до гідності особи. Повідомлення про підозру - це не просто технічний акт, це момент, коли держава звертається до громадянина з найсерйознішою підозрою у злочині. Передача такого документа через сторонню особу принижує значущість цієї дії [6, с. 21].

Підміна сутності процесу формальністю. Вручення не повинно зводитись до «передачі паперу». Воно має забезпечити реальне повідомлення, тобто усвідомлення людиною свого процесуального статусу і прав [5, с. 88].

Ризик втрати або маніпуляції. Стороння особа, що не має процесуальних обов'язків, може втратити або приховати документ, чим порушується принцип правової визначеності [3, с. 36].

Ерозія довіри до правосуддя. Громадяни, дізнаючись, що підозру можна «залишити в ЖЕКу», втрачають повагу до системи. Довіра – валюта, без якої право знецінюється [7, с. 112].

Принцип справедливості та рівності сторін. Сторона захисту має отримати реальну можливість реагувати на підозру. Будь-яке вручення, яке фактично позбавляє людину знання про її статус (через ЖЕК тощо), створює нерівність у процесі. Це суперечить принципу fair trial (ст. 6 ЄКПЛ) [2, с. 55].

Європейська судова практика чітко підтверджує, що для дотримання права на справедливий судовий розгляд (ст. 6 ЄКПЛ) необхідне не лише формальне вручення процесуальних документів, а й забезпечення фактичної можливості особи ознайомитися з ними та реалізувати свої права. У справі *Sejdovic v. Italy*, № 56581/00, рішення від 01 березня 2006 року, ЄСПЛ підкреслив, що формальне повідомлення про кримінальне провадження без гарантії того, що підозрюваний реально отримав інформацію та міг вчасно відреагувати, порушує принцип рівності сторін та право на захист. Суд зауважив, що механічне вручення документів через третіх осіб або в спосіб, який фактично ускладнює доступ до них, не відповідає вимогам «fair trial», оскільки підриває можливість особи ефективно брати участь у процесі (*Sejdovic v. Italy*, § 39–44) [8, с. 12–15].

Відтак, навіть якщо національне законодавство передбачає можливість вручення через третіх осіб (членів сім'ї, житлово-експлуатаційні організації), етична оцінка процедури вимагає обмежень. Вручення через осіб, які не є процесуальними суб'єктами, потенційно позбавляє підозрюваного реальної можливості дізнатися про свій правовий статус і реалізувати права на захист, що створює конфлікт між формальною законністю і принципами справедливого судового розгляду.

Етична оцінка вручення повістки чи повідомлення через третіх осіб - це тест на зрілість правової культури. Те, що є законним, не завжди є справедливим. Право, відірване від етики, перетворюється на механіку влади; етика без права - на моралізаторство без сили.

Етичний висновок:

Практика вручення повідомлення про підозру через житлово-експлуатаційну організацію є процесуально можливою, але з позиції етики права - неприйнятною. Такий спосіб:

- знижує рівень поваги до особи, перетворюючи важливий юридичний акт на формальність;
- позбавляє особу можливості належно усвідомити свій процесуальний статус і реалізувати право на захист;
- порушує принцип процесуальної рівноваги між стороною обвинувачення та стороною захисту;
- зменшує довіру суспільства до правосуддя як інституту, що має бути зразком справедливості, а не адміністративної ефективності.

Отже, навіть за формальної законності, така практика суперечить етичним стандартам правосуддя.

Передача повідомлення через родича може бути допустимою лише за умови достовірного підтвердження факту отримання і за відсутності ознак зловживання процедурою. Натомість вручення через житлово-експлуатаційну організацію, консьєржа чи іншу сторонню особу є етично несумісним із принципами гідності, справедливості та довіри до державних інститутів.

Етичний стандарт правосуддя мав би передбачати особисте вручення повідомлення про підозру. У протилежному випадку відбувається підміна змісту форми: замість процесуальної дії, спрямованої на забезпечення прав людини, має місце формальне виконання обов'язку, що не відповідає моральним і професійним вимогам до правозастосування.

Список використаних джерел:

1. Верховний Суд України. Постанова ККС від 5 серпня 2025 року, справа № 711/171/24. URL : https://reyestr.court.gov.ua/Review/129461749?fbclid=IwY2xjawNWXA1leHRuA2FlbQIxMABicmlkETFKcUVkMjU4TExiU2FjUzBVAR45WUozx_qtGRovtzIafBLc5ICW98R6JvXU3KlM4aT-vVyZCT5ilZv9phb7Tw_aem_Dv0WS1pSn5SO-q6UrVN-ag
2. Європейська конвенція з прав людини, ст. 6. URL : https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_eng
3. Іваненко, П. Етика права: проблеми сучасного правосуддя. Київ: Юридична думка, 2023.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/4651-17?utm_source=chatgpt.com
5. Ковальчук О. Фактичне вручення процесуальних документів: міжнародний досвід. Львів: Літопис, 2022.
6. Петров С. Процесуальні суб'єкти у кримінальному процесі. Харків: Право, 2021.
7. Сидоренко М. Довіра до правосуддя як елемент правової культури. Київ: Юрінком, 2020.
8. Sejdivic v. Italy, № 56581/00, рішення ЄСПЛ від 01 березня 2006 року. URL : <https://facilex-tool.eu/LegalDB/Doc/CourtAct/4525251>

Захарчук Віктор Миколайович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПРАКТИКА КВАЛІФІКАЦІЇ ОПОСЕРЕДКОВАНОГО ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРИ ВИКОРИСТАННІ ТВАРИН, ФІЗИЧНИХ ЯВИЩ АБО СИЛ ПРИРОДИ

У судовій практиці трапляються випадки, коли для реалізації свого кримінально-протиправного умислу та маскування дій суб'єкт кримінального правопорушення намагається використати тварин, технологію виробничих процесів. Тобто вчинити кримінальне правопорушення так, щоб надати йому зовнішнього виду впливу тварин, нещасного випадку або необережності. Проблема полягає в тому, що досить часто важко встановити дійсний характер як дій, так і вини особи. Наприклад, чи вчиняла особа певне діяння, робила вона це умисно або необережно? Подібні випадки також можуть бути характерні для тих кримінальних правопорушень, які вчиняються в результаті порушення певних спеціальних правил (наприклад, у сфері безпеки виробництва) чи при взаємодії із джерелами підвищеної небезпеки (наприклад, у сфері безпеки руху та експлуатації транспорту).

Наприклад, Особа_2, проходячи разом із своєю собакою вулицею, зустрів потерпілого Особа_5, у руках якого побачив мобільний телефон. У Особа_2 виник умисел щодо розваги на спробу заволодіння цим майном. Для цього він нацькував свого собаку на Особа_5, який тікаючи від собаки стрибнув через огорожу одного із господарств. Під час стрибку в нього випав на землю мобільний телефон. Після цього Особа_2 діючи відкрито, без застосування насильства, з корисливою метою, шляхом вільного доступу викрав з поверхні землі цей телефон. У такому разі Особа_2 використав свого собаку для незаконного заволодіння майном [1].

Аналіз судової практики свідчить, що в переважній більшості випадків такий вид опосередкованого виконання кримінального правопорушення вчиняється шляхом використання винною особою собак для умисного нанесення потерпілим тілесних ушкоджень або з хуліганських мотивів. Особа_1 перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, з хуліганських спонукань нацькував на потерпілих Особа_5 та Особа_6 свого собаку породи ротвейлер, яка почав кусати потерпілих в різні частини тіла. Внаслідок цього Особа_5 були завдані тілесні ушкодження, від яких потерпілий помер в лікарні, а потерпілому Особа_6 були завдані легкі тілесні ушкодження, що потягли короточасний розлад здоров'я. Дії Особа_5 були кваліфіковані за ч. 1 ст. 296 та ч. 2 ст. 121 КК України [3].

Суд касаційної інстанції вказує, що при кваліфікації опосередкованого виконання кримінального правопорушення шляхом використання собак для нанесення тілесних ушкоджень слід враховувати те, як поводи́ла себе винна особа. Зокрема суд вказує на два можливих варіанти. Перший полягає у умисному нацькуванні на потерпілого собаки з хуліганських чи інших мотивів. Другий полягає у неналежному контролі за поведінкою собаки (наприклад, використання слабкого повідка, вигулювання без наморника), що призводить до того, що собака виривається і заподіює потерпілому шкоду. У першому випадку діяння слід кваліфікувати як хуліганство і за наявності наслідків – як кримінальні правопорушення проти життя чи здоров'я потерпілого [6]. У другому ж випадку відсутнє кримінальне правопорушення, і особа несе цивільно-правову відповідальність за дію джерела підвищеної небезпеки, а в разі заподіяння середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень чи смерті, має місце

вчинення кримінального правопорушення через необережність [7]. Наприклад, Особа_4 вигулював свого собаку породи ротвейлер без намордника та повідка, в результаті чого собака вирвався та став кусати потерпілого Особа_5 в різні частини тіла, внаслідок чого потерпілому були завдані тяжкі тілесні ушкодження, від яких потерпілих помер в лікарні. Суд встановив, що Особа_4 як власник собаки потенційно небезпечної породи мав можливість передбачити можливість настання шкідливих наслідків своєї бездіяльності (невжиття заходів щодо тримання собаки в наморднику та на повідку), але легковажно розраховуючи на їх відвернення, не попередив можливість безконтрольного нападу собаки на потерпілих. З огляду наведеного, діяння підсудного було кваліфіковано за ч. 1 ст. 119 КК України, так як вбивство, вчинене з необережності [4].

Також можуть трапитися випадки, коли наслідки настали в результаті дій інших джерел підвищеної небезпеки, а саме будь-якої діяльності, здійснення якої створює підвищену імовірність заподіяння шкоди через неможливість контролю за нею людини, а також діяльність з використання, транспортування, зберігання предметів, речовин й інших об'єктів виробничого, господарського чи іншого призначення, які мають такі ж властивості [8].

У зв'язку з цим, виникає питання про те, як кваліфікувати дії особи, яка використала дію певного джерела підвищеної небезпеки для вчинення кримінальне правопорушення. Наприклад, підлаштувала все так, щоб під час транспортування небезпечних предметів стався їх витік, чим було заподіяно тяжкі тілесні ушкодження потерпілому. Під час здійснення сільськогосподарських робіт «випадково» вчинила наїзд на потерпілого тощо. Тобто виникає ситуація, за якої винна особа маскує свої кримінально-протиправні дії, видаючи їх за наслідки дії джерел підвищеної небезпеки. Звісно, у такому разі особа може нести цивільно-правову відповідальність за дію джерела підвищеної небезпеки, але, при цьому може уникнути кримінальної відповідальності. Або зазнати відповідальності за необережне кримінальне правопорушення у випадку, коли вона мала відповідний умисел і скоїла умисне діяння. Наприклад, особа була засуджена за порушення техніки безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, що призвело до загибелі людини. Дане кримінальне правопорушення характеризується змішаною формою вини – зокрема до наслідку вона можлива лише у формі необережності. І відповідно зазнала певного покарання, визначеного в санкції відповідної частини статті 272 КК України. А насправді у неї був прямий умисел на заподіяння потерпілому смерті. Для чого винна особа використала дію джерела підвищеної небезпеки (наприклад, електричний струм великої потужності). Відповідно, вона уникла кримінальної відповідальності за умисне вбивство. Тобто вона використала те що, для всіх кримінальних правопорушень проти безпеки виробництва характерним є не прямий розвиток причинного зв'язку, а опосередкований – наслідок настає не напряму від дій винної особи, а опосередковано через певні механізми або технологічні процеси [5, с. 31].

Також це може бути випадок, коли винна особа умисно штовхає потерпілого під дію джерела підвищеної небезпеки, а потім говорить, що потерпіла сама туди потрапила, порушивши правила техніки безпеки. У такому разі винна особа взагалі може уникнути кримінальної відповідальності.

Подібні обставини можуть мати місце і при вчиненні інших кримінальних правопорушень, замаскованих під інше менш небезпечне правопорушення, вчинене в результаті порушення правил поведінки із джерелом підвищеної небезпеки. Наприклад, працівники поліції Особа_7 та Особа_4, переходячи дорогу по пішохідному переході, побачили, що за кермом автомобіля, який під'їжджав до переходу знаходиться Особа_2, який підозрювався у вчиненні кримінального правопорушення.

Виконуючи свої службові обов'язки, один із них почав рухатись до Особа_2 з метою повідомлення про явку до відділу поліції. Останній, побачивши Особа_7 та Особа_4, знаючи та усвідомлюючи, що вони є працівниками поліції та розуміючи про наміри зазначених службових осіб, на швидкості зрушив з місця та умисно скоїв наїзд на Особа_4, який на той час не завершив перехід дороги, внаслідок чого завдав йому легкі тілесні ушкодження. При цьому на допиті Особа_2 намагався ввести в оману щодо дійсного наміру своїх дій – зокрема, він говорив, що не знав, хто переходить дорогу і не мав умислу на заподіяння їм ушкоджень. Його дії судом були кваліфіковані як хуліганство, вчене із застосуванням предметів, заздалегідь заготовлених для нанесення тілесних ушкоджень (ч. 4 ст. 296 КК України), а також як умисне спричинення робітнику правоохоронного органу легких тілесних ушкоджень у зв'язку з виконанням службових ним обов'язків (ч. 2 ст. 345 КК України) [2].

Отож інколи опосередковане виконання кримінального правопорушення вчиняється шляхом використання винною особою собак для умисного нанесення потерпілим тілесних ушкоджень або з хуліганських мотивів. За таких умов особа самостійно не заподіює ушкоджень, але такі наслідки перебувають у причинно-наслідковому зв'язку з її діями – нацьковуванням собаки. У разі використання для опосередкованого виконання кримінального правопорушення джерел підвищеної небезпеки потрібно встановити, що потерпіла потрапила під їх дію не випадково, а в результаті розвитку причинно-наслідкового зв'язку, яким керував реальний виконавець.

Список використаних джерел:

1. Вирок Зборівського районного суду Тернопільської області від 27 лютого 2017 року у справі № 599/79/17. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/64973838>
2. Вирок Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 16 травня 2018 року у справі № 500/3794/15-к. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74041258>
3. Вирок Каховського міськрайонного суду Херсонської області від 14 червня 2013 року у справі № 1/2113/50/2012. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/47040877>
4. Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 08 жовтня 2015 року у справі № 183/6162/14. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/52177588>
5. Загороднюк С.О. Кримінальна відповідальність за злочини проти безпеки виробництва. Південноукраїнський правничий часопис. 2015. № 1. С. 31–33. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pupch_2015_1_11
6. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ Верховного Суду від 13 липня 2017 року у справі № 463/4867/16-к: URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/46045216>
7. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ Верховного Суду від 05 червня 2014 року у справі № 5-2086км14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/40206332>
8. Шкода і компенсація. Закон і Бізнес. URL : https://zib.com.ua/ua/9454-vischiy_specsud_nazvav_dzherela_pidvischenoi_nebezpeki_vid_s.html

Коваль Ярослав Сергійович,
*здобувач вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

АДВОКАТСЬКА МОНОПОЛІЯ ЯК ВИКЛИК СИСТЕМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Наявність доступної правничої допомоги завжди була показником належного рівня розвитку правової системи будь-якої держави. Згідно із Конституцією України, а саме статтею 59, будь-хто має право на професійну юридичну допомогу, в певних винятках така допомога може надаватися безкоштовно. Крім цього, норма статті 131-2 Конституції України вказує, що в Україні існує адвокатура, котра забезпечує надання професійної допомоги, а також саме адвокат має виключне право представляти особу в суді, а також її захищати від кримінального обвинувачення [2]. Таким чином, цю норму можна вважати першим етапом створення так званої адвокатської монополії. Актуальність даної теми характеризується тим, що адвокатська монополія вже тривалий час залишається предметом дискусій та суспільних дебатів. З одного боку, запровадження виключного права адвокатів на представництво в судах є певним кроком підвищення якості правничої допомоги та професійного рівня захисту прав та інтересів громадян. З іншого боку, це обмежує доступ до надання якісної юридичної допомоги для матеріально незахищених категорій населення.

Для початку варто в'яснити те, що термін «адвокатська монополія» не є законодавчо закріплений, однак доволі часто використовується в науковій літературі, засобах масової інформації (ЗМІ) та професійних дискусіях. На наш погляд, використання такого терміну як «адвокатська монополія» не є доцільним, адже в нашому законодавстві є чітко визначений термін «монополія», який стосується особливостей ринку та конкуренції, тобто використовується в економічному сенсі, але ніяк не функцій чи статусу адвокатури як правового інституту. [4, ст. 132] Таким чином, ми можемо замінити «адвокатську монополію» на більш правильне формулювання – «виключне право адвокатів на представництво (захист) в суді».

Що стосується саме дискусії користі адвокатської монополії, то частина науковців розглядає це явище як гарантію якісної правничої допомоги, тоді як інші наголошують на можливих загрозах звуження доступу до правосуддя. Так, Т. Моїсеєнко критично ставиться до ідеї адвокатської монополії. Він обґрунтовує це тим, що запровадження такої монополії в Україні є меншою мірою передчасним, адже з огляду на складний матеріальний стан більшості населення країни, а також чималу кількість прогалин та колізій в правовому регулюванні, адвокатська монополія фактично ускладнює доступ соціально незахищених верств населення до правосуддя. Тим самим цей науковець пропонує внести зміни до Конституції України, що моли б врегулювати це питання, проте через повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України це вчинити неможливо [3, ст. 35]. Також варто погодитися з такою думкою, що будь-яка монополія у ринковій сфері має свої наслідки у вигляді виключного права диктувати свою ціну. Вже сьогодні адвокатська монополія звужує цінову різноманітність, що створює нерівність у можливостях захисту. Наприклад, одна особа може дозволити собі найняти висококваліфікованого адвоката з надзвичайно високим гонораром, в той час як інша особа не має можливості оплатити мінімальні послуги, що в свою чергу позбавляє її можливості отримати реалізації свого права на

перших етапах. Щоб збалансувати дану ситуацію, держава запровадила інститут безоплатної правової допомоги, на яку покладено як первинну функцію (надання консультацій), так і вторинну функцію (представництво у суді). Проте на практиці такий інститут доступний обмеженому колу осіб через встановлення численних формальних вимог до статусу таких осіб. [1, 480 – 481] Таким чином, виникає лише видимість рівності, тоді як реальна проблема полягає у вразливості тих громадян, котрі мають доходи більші, ніж зазначені у вимогах закону «Про безоплатну правову допомогу» чи, якщо їх статус не підпадає під категорії, встановлені зазначеним законом.

З іншого боку, велика кількість юристів-практиків виділяє позитивні ознаки такого явища як адвокатська монополія. Відтак вдалося поліпшити якість правосуддя, запровадити більш високі стандарти судового представництва, забезпечити надійніший захист прав учасників процесу та гарантувати здійснення права на справедливий суд. Крім цього, адвокатська монополія посилює такий основоположний принцип як принцип змагальності, підвищує престиж адвокатури не лише в Україні, а також за її межами, посилює незалежність адвокатури та її вплив на суспільні процеси, а також підвищує статус адвокатури як одного з найважливіших інститутів захисту прав та свобод осіб [5, ст. 206].

Отже, як ми можемо зрозуміти, що адвокатська монополія має як велику кількість сторонників, так і велику кількість критиків. Вважаємо, що користі від існування виключної ролі адвокатури в захисті прав осіб є більше, адже якісний професійний захист є основним та найважливішим у різних судових справах. Водночас, щоб мінімізувати негативні наслідки, пов'язані з запровадженням адвокатської монополії, на нашу думку, варто вдосконалювати систему безоплатної правової допомоги та розширювати категорії осіб, котрим може надаватися така послуга. Лише за умови поєднання професійності й доступності досягається справжній баланс між високим рівнем надання правової допомоги та гарантованим кожному громадянину правом на ефективний захист.

Список використаних джерел:

1. Ковальова Я. О. Проблема адвокатської монополії: якість чи доступність *Юридичний науковий журнал*. 2020. №8. С. 479–483. URL : http://lsej.org.ua/8_2020/121.pdf (дата звернення 18.09.2025)
2. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, №30, ст. 141), прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 року (дата звернення 17.09.2025). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Крикун В. В. Про окремі проблемні питання адвокатської монополії *Морська безпека та оборона*. 2024. №2 (4). С. 32 – 39.
4. Мамницький В. Ю. «Адвокатська монополія» чи концентрація повноважень? Теоретико-практичні аспекти. *Юридичний науковий журнал*. 2023. №6. С. 131–137. URL : http://lsej.org.ua/6_2023/28.pdf (дата звернення 17.09.2025).
5. Яворська В. Позитивні характеристики адвокатської монополії в Україні *Юридичний вісник*. 2020/3. С. 201–208. URL : http://www.yurvisnyk.in.ua/v3_2020/26.pdf (дата звернення 18.09.2025).

Когут Дарина Володимирівна,
*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВІДДАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОТИПРАВНОГО НАКАЗУ ЧИ РОЗПОРЯДЖЕННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА ПРАВОВІ ПРОГАЛИНИ В УКРАЇНІ

У сучасному кримінальному праві України концепція відповідальності за віддання кримінально протиправного наказу чи розпорядження менш поширена в національних наукових та законотворчих колах, ніж відповідальність за невиконання наказу чи звільнення від відповідальності за невиконання явно кримінально протиправного наказу. Власне визначення кримінально протиправного наказу ми можемо вивести проаналізувавши статтю 41 КК України: кримінально протиправним визнається наказ, що передбачає вчинення кримінального правопорушення, тобто передбаченого Кримінальним кодексом України суспільно небезпечного винного діяння (дії або бездіяльності), вчиненого суб'єктом кримінального правопорушення.

На противагу українському праву, у міжнародному праві ця концепція більш розроблена й відома як «command responsibility», або ж «відповідальність командування», яка є закріпленою як норма міжнародного звичаєвого права. Так, наприклад, у Женевських конвенціях, Гаазькій конвенції про захист культурних цінностей та Другому протоколі до неї, Римському статуті (ст.28) вимагають від держав переслідувати не лише осіб, які вчиняють серйозні правопорушення, але й осіб, які наказують їх вчинення. Найчастіше така відповідальність передбачає скоєння воєнних злочинів. У загальній теорії кримінального права відповідальність за видачу наказу розглядається як форма співучасті [1]. Це передбачає, що особа, яка видала наказ, повинна усвідомлювати кримінально протиправний характер свого наказу і мати намір спричинити кримінальне правопорушення, або байдуже ставитися до його настання. Також підкреслюється баланс між дисципліною в ієрархії та індивідуальною відповідальністю: особа, яка видала наказ, несе підвищену відповідальність через свій авторитет, службове становище та повноваження, а підлеглий зобов'язаний відмовитися від виконання явно кримінально протиправного наказу чи розпорядження.

У сучасних реаліях, коли серед військовослужбовців можна почути свідчення як командування, зосереджене на виконанні поставленого плану, іноді приділяє більше уваги просуванню на певних територіях, ніж збереженню особового складу. За відсутності прямої вказівки в українському законодавстві, таке командування не рідко не несе жодної відповідальності. Наразі єдиною статтею, яку їм можна інкримінувати – це 438 КК України. Вона є найближчою за змістом до відповідальності за віддання кримінально протиправних наказів чи розпоряджень, оскільки в кінці частини першої вказано: «...а також віддання наказів про вчинення таких дій (воєнних злочинів)». Так, послуговуючись аналізом, проведеним науковцями, щодо ухвалених судами України вироків по цій статті, можна помітити, що майже всі вирoki стосуються громадян російської федерації [2, 115]. Варто зазначити, що ця стаття не рідко інкримінується не лише рядовим військовослужбовцям, але й командуванню. Це, наприклад, командир стрілецької військової частини, заступника командира військова частина бомбардувального авіаційного полку у званні підполковника та інші, які несли відповідальність і за те, що вчиняли воєнні злочини, так і за те, що віддавали наказ іншим вчиняти їх [3; 4].

Проте ця стаття не універсальна й на практиці з'являється правова прогалина,

коли складно або навіть неможливо притягнути саме українське військове командування до відповідальності за наказ, який був кримінально протиправний щодо його ж підлеглих військовослужбовців, а не щодо цивільного населення чи ворога, якщо це не перевищення службових повноважень і застосування фізичного насильства. Таким чином ми не можемо гарантувати охорону такого основоположного права людини як право на життя від посягань недбалого командування, для тих, хто захищає наші життя. Як приклад таких порушень можна навести ситуації, коли молодші офіцери, які уникають бездумного виконання покрокових наказів вищого командування, що передбачають значні втрати особового складу, натомість надають підлеглим лише цілі, дозволяючи їм діяти з урахуванням поточної ситуації на полі бою для збереження життя, зазнають спроб їх усунення. Такі спроби можуть відбуватися як у межах правового поля, так і з порушенням норм, шляхом направлення цих офіцерів на «нуль» (хоча їхні повноваження цього не передбачають) або призначення на завдання з високим ризиком для життя. Не поодинокі випадки, коли командування при виконанні поставлених завдань свідомо не зважає на недостачу в особовому складі, техніці та/або боєприпасах й однаково віддає наказ бійцям йти у наступ. У деяких таких випадках командування також запевняє піхоту в артилерійській підтримці, не повідомляючи артилерію про необхідність прикриття або не враховуючи відсутність у неї боєприпасів.

У 2023 році була не вдала спроба закрити цю прогалину. До Верховної ради України був поданий законопроект, який передбачав кримінальну відповідальність за явно кримінально протиправний наказ чи розпорядження, але він не пройшов далі першого читання. Також тлумачення кримінально протиправного наказу в примітці до статті дає нам зрозуміти, що він не зміг би закрити сучасні потреби. Адже потрібно впровадити відповідальність не лише за накази, які вчинятимуть підлеглі військовослужбовці, а й за накази, які є кримінально протиправними щодо цих військовослужбовців.

Отже, підсумуймо. На сьогодні в українських законодавстві та доктрині наявна правова прогалина у вигляді кримінальної відповідальності українського військового командування щодо віддання наказів та розпоряджень які є кримінально протиправними не тільки щодо інших осіб, але й щодо військовослужбовців, які ці накази мусять виконувати. Якщо у нас буде реальна система притягнення до відповідальності такого керівництва, вдасться також зменшити кількість СЗЧ та дезертирства, оскільки військові не боятимуться, що їх вб'є власне командування. Врегулювання цього питання є критично важливим, адже від цього залежать життя, здоров'я та боєздатність українських військових.

Список використаних джерел:

1. International Humanitarian Law Databases. List of Rules. Rule 152. URL : https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule152#Fn_BC84E836_00001 (дата звернення 30.09.2025).

2. Андрусак Г., Кваша О. Кримінальна відповідальність командирів за віддання злочинних наказів про правопорушення законів і звичаїв у контексті війни Росії проти України. Слово національної школи суддів України. №3 (44) 2023. URL: https://slovo.nsj.gov.ua/images/pdf/2023_3_44/Kvasha.pdf (дата звернення 30.09.2025).

3. Дзержинський районний суд м. Харкова, 2 березня 2023 р., Справа № 638/1343/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109334224> (дата звернення 30.09.2025).

4. Чернігівський районний суд Чернігівської області, 14 вересня 2023 року,

Когут Іван Анатолійович,
*в.о. викладача кафедри кримінального права та процесу, аспірант
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ УЧАСТІ ПОНЯТИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Питання доцільності залучення понятих під час проведення процесуальних дій неодноразово досліджувалося в науковій літературі. Розвиток технологій, зокрема можливість безперервного відеозапису слідчих (розшукових) дій, та суспільно-політичні зміни, особливо під час воєнного стану, актуалізують цю тему. Це зумовлено не лише змінами в кримінально-процесуальному законодавстві, а й потребою адаптації інституту понятих до сучасних умов. Під час розгляду доцільності залучення понятих слід враховувати не лише їхню роль у забезпеченні законності, об'єктивності та прозорості процесуальних дій, а й, насамперед, необхідність захисту їхніх прав як учасників кримінального провадження, оскільки права людини визнаються найвищими цінностями.

Науковці виокремлюють дві групи прогалин, які ускладнюють функціонування інституту понятих і можуть негативно вплинути на права учасників процесу:

- 1) законодавча реалізація, що характеризується недостатньою чіткістю норм щодо процесуального статусу понятого, його прав, обов'язків та вікових обмежень;
- 2) практична реалізація, пов'язана з формальним підходом до вибору незаінтересованих осіб, складнощами перевірки їхніх суджень та забезпечення участі в окремих випадках [1, с. 171].

Г. М. Мамка наголошує, що функції інституту понятих здебільшого зводяться до фіксації слідчих чи виконавчих дій, проте багато осіб, які беруть на себе цю роль, не усвідомлюють можливості виклику до суду як свідків із обов'язком надання свідчень. Проблемою також є надання понятими недостовірних персональних даних, що ускладнює або унеможлиблює їх подальший виклик, створюючи перешкоди для здійснення правосуддя. Окрім того, законодавство не передбачає механізмів компенсації для понятих, знижуючи їхню мотивацію, а залучення таких осіб під час комендантської години чи повітряної тривоги залишається невирішеним викликом [2].

М. В. Членов до прогалин у регулюванні інституту понятих відносить:

- 1) відсутність чіткого визначення терміна «понятий»; 2) недостатню регламентацію прав та обов'язків осіб, які виконують цю роль; 3) неповний перелік суб'єктів, наділених повноваженнями залучати понятих до процесуальних дій; 4) відсутність нормативного визначення джерел і підстав компенсації за час, витрачений понятими; 5) нерегульованість відповідальності за неявку понятого на слідчу дію або самовільне залишення місця її проведення [3, с. 332]. Звернемо увагу, що захист прав понятих є першочерговим завданням, враховуючи те, що особа, по суті, так чи інакше наражає себе на небезпеку, надаючи свої персональні дані, та в майбутньому може викликатися для дачі показань. При цьому в повсякденному правозастосуванні переважає позитивізм, тому необхідність формалізації та закріплення переліку прав є ключовою потребою для захисту їхніх прав.

Окрім розгляду проблеми, які супроводжують функціонування інституту понятих, необхідно звернути увагу на його природу. Науковці погоджуються з тим, що

особи, які залучають до участі в здійсненні передбачених законом слідчих дій, не володіють компетенцією у сфері діяльності слідчого, не обізнані з процесуальними нормами, що висуваються до виконання, суті та правил фіксації слідчих дій, і через це вони не можуть встановити, які дії слідчого узгоджуються з вимогами законодавства, а які здійснені з порушеннями. Роль понятих у слідчій дії не варто переоцінювати, адже це не слугує гарантією законності дій слідчого та не перешкодить йому за наявності такого наміру сфальсифікувати результати слідчої дії [4, с. 206-207].

Попри те, що процесуальні права та обов'язки понятих не систематизовані в окремій статті чинного КПК України, такі положення сформульовані доктриною кримінального процесуального права. Науковці виділяють права понятих, до яких можна віднести можливість висловлювати заяви чи зауваження щодо процедури, які обов'язково фіксуються в протоколі; ознайомлюватися зі змістом протоколу; оскаржувати дії чи бездіяльність дізнавача, слідчого або прокурора, що обмежують їхні права. До обов'язків ж належить з'являтися за викликом дізнавача, слідчого або до суду, а також не розголошувати відомості досудового провадження, якщо про це було попереджено в установленому законом порядку [5, с. 51].

Розглянувши окремі аспекти участі понятих у кримінальному провадженні, можемо констатувати, що інститут понятих стикається з суттєвими законодавчими та практичними прогалинами, такими як: нечіткість норм щодо статусу, прав, обов'язків і вікових обмежень, формальний підхід до вибору учасників, відсутність механізмів компенсації за їх участь при проведенні процесуальних дій, а також проблеми з викликом понятих через недостовірні дані чи обставини сьогодення, такі як комендантська година. Для ефективного функціонування цього інституту необхідна формалізація переліку прав і обов'язків, чітке визначення терміна «понятий» та впровадження механізмів компенсації й відповідальності.

Розвиток сучасних технологій та виклики воєнного стану, включаючи комендантську годину й повітряні тривоги, актуалізують питання доцільності їх залучення. Пропонуємо метрики, які важливо враховувати під час визначення наступної доцільності функціонування інституту понятих: 1) чи існує в практиці європейських держав такий інститут або яким саме чином здійснюється контроль за об'єктивністю проведення процесуальних дій; 2) наскільки часто залучення понятих сприяло виявленню порушень під час проведення процесуальних дій; 3) наскільки часто порушувалися права понятих під час залучення їх до процесуальних дій.

Список використаних джерел:

1. Демура М. І., Крикун А. В., Росомаха З. Р. До питання про участь понятих у кримінальному провадженні в сучасних умовах. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: Юридичні науки. 2024. № 5. С. 169-175.
2. «Поняті» в українському законодавстві – формальність чи потреба? *LexInform: Правові та юридичні новини, юридична практика, коментарі*. 2023. URL : <https://surl.lu/xieybp> (дата звернення 21.08.2025).
3. Членов М. В. Особливості залучення понятих в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2024. № 1. С. 329–334.
4. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б.Є., Микитенко О. Б. Формування інституту понятих у кримінальному процесі. *VII International scientific and practical conference «Scientific Research: Theoretical Foundations and Practical Applications»: the collection of abstracts presents the materials of the participants of the International scientific and practical conference (January 24–26, 2024), Vienna, Austria, International Scientific Unity*. 2024. С. 203–209.

5. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Микитенко О. Б. Дискусійні питання щодо участі понятих у кримінальному провадженні. *Березневі читання пам'яті професора Василя Попелюшка: матеріали круглого столу (29–30 березня 2024 року, м. Острог) / ред. кол.: Герасимчук О. П., Матвійчук М. А., Боржецька Н. Л. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2024. С. 48–52.*

Конончук Богданна Ростиславівна,
*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ГАРАНТІЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ПРОКУРАТУРИ

Незалежність прокуратури як системи органів є ключовим принципом її функціонування, що забезпечує ефективне здійснення конституційних функцій без зовнішнього тиску. Ця незалежність реалізується через комплекс правових, організаційних та інституційних механізмів, спрямованих на захист від політичного втручання, забезпечення автономії в прийнятті рішень та стабільності кадрів. Відповідно до положень Конституції України, прокуратура визначається як єдина система, що діє на засадах законності та незалежності, без права на здійснення правосуддя, яке є прерогативою судів, зі своїми чітко визначеними функціями, що обмежують її повноваження та запобігають підпорядкуванню іншим гілкам влади, а організація і порядок її діяльності визначаються законом [1]. Принцип незалежності прокурора прямо закріплений у статті 2 Закону України «Про прокуратуру», яка встановлює, що прокурори діють виключно на підставі закону та не підлягають незаконному впливу [2]. Цей принцип також підкріплюється судовою практикою та науковими дослідженнями.

Згідно зі статтею 131-1 Конституції України, прокуратура здійснює виключно визначені функції, які чітко встановлюють межі її повноважень, тим самим запобігаючи перетворенню прокуратури на інструмент виконавчої влади та забезпечуючи фокус на процесуальних аспектах кримінального провадження. Такий конституційний підхід гарантує, що органи прокуратури не підпорядковуються іншим гілкам влади, окрім закону, сприяючи їхній автономії в оперативній діяльності [1].

Основним нормативним актом, що деталізує гарантії незалежності прокуратури, є Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII (зі змінами, зокрема Законом № 4555-IX від 22 липня 2025 року). Стаття 16 цього Закону встановлює ключові гарантії незалежності прокурора, зокрема прокурори (як складова прокуратури) підпорядковуються лише закону та Генеральному прокурору, а будь-яке втручання в їхню діяльність заборонено. Також до гарантій належать – функціонування органів прокурорського самоврядування; належне матеріальне, соціальне та пенсійне забезпечення прокурора; особливий порядок призначення і звільнення з посади та притягнення до дисциплінарної відповідальності. Ці положення поширюються на всю систему прокуратури, забезпечуючи її як інституцію від адміністративного тиску та протиправного впливу [2]. Внесені Законом № 4555-IX від 22 липня 2025 року зміни до Закону України «Про прокуратуру» уточнили підстави дисциплінарної відповідальності та посилили роль Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів (далі-КДКП) у контролі за дисциплінарними провадженнями, запровадивши чіткіші критерії перевірки доброчесності та прозорі процедури відбору, що, за оцінками експертів, сприяє стійкості прокуратури до політичних маніпуляцій [2; 3, с. 25–30].

Серед ключових гарантій незалежності особливе значення має заборона будь-якого незаконного впливу, тиску чи втручання в діяльність прокурора під час виконання ним службових обов'язків. Ця гарантія, закріплена у частині 2 статті 16 Закону, передбачає, що будь-які спроби впливу на прокурора, зокрема через накази, розпорядження чи вказівки, які суперечать закону, є неприпустимими та тягнуть юридичну відповідальність. Такий механізм захисту забезпечує автономію прокурорів у прийнятті процесуальних рішень, зокрема під час підтримання публічного обвинувачення чи нагляду за слідчими діями, що є критично важливим для уникнення тиску на їхню діяльність [2]. Ще однією важливою гарантією є функціонування органів прокурорського самоврядування, таких як Рада прокурорів України та КДКП. Ці органи забезпечують участь прокурорів у вирішенні питань внутрішньої діяльності, включаючи етичні стандарти, професійну підготовку та дисциплінарні процедури, що мінімізує зовнішній вплив і сприяє корпоративній автономії системи [2; 3, с. 25–30].

Науковці, аналізуючи реформи прокуратури 2014–2023 років, зазначають, що незалежність є не лише правовою, а й етичною основою, яка потребує посилення через випадковість розподілу справ, за допомогою автоматизованої системи, та моніторинг КДКП [3, с. 25–30]. Зокрема, у багатьох працях акцентується увага на тому, що відсутність повного зближення гарантій прокуратури з суддівськими гарантіями (наприклад, у недоторканності) створює певну вразливість, але конституційні обмеження функцій компенсують це, роблячи прокуратуру «процесуальним арбітром», а не суб'єктом влади [4, с. 474]. Загалом, така система гарантій сприяє легітимності прокуратури в демократичному суспільстві.

Також незалежність прокуратури забезпечується через децентралізацію структури, а саме поділ на Офіс Генерального прокурора, обласні та окружні прокуратури з чітким розподілом адміністративних і процесуальних посад. Відповідно до статті 40 Закону України «Про прокуратуру», Генеральний прокурор, як керівник системи, призначається на посаду Президентом України за згодою Верховної Ради на шість років без права повторного обрання, що запобігає концентрації влади в одних руках [2]. Науковці підкреслюють, що таким чином створюється «вертикаль незалежності», де «нижчі» органи прокуратури захищені від локального тиску через ієрархію, підпорядковану виключно закону [4, с. 472]. Крім того, фінансування прокуратури з державного бюджету без залежності від місцевих органів самоорганізації гарантує матеріальну автономію, а регулювання заробітної плати прокурорів виключно законом, а не підзаконними актами, запобігає втручанням виконавчої влади в діяльність прокурорів та незаконному впливу на них [4, с. 473].

У свою чергу, конкурсний відбір прокурорів через незалежні комісії також мінімізує корупційні ризики [4, с. 473]. Конституційний Суд України (далі–КСУ) у Рішенні № 11-р(П)/2024 від 19 грудня 2024 року наголосив, що гарантії незалежності прокуратури є конституційним імперативом, а їх порушення (наприклад, через необґрунтоване звільнення прокурора) суперечить положенням Конституції України. КСУ підкреслив необхідність чіткого законодавчого визначення підстав для звільнення з посади, аби уникнути зловживань та тиску на прокурорів [5]. Аналогічно, Верховний Суд у постанові від 05 листопада 2023 року (справа щодо поширення гарантій на відряджених військовослужбовців) підтвердив, що незалежність прокуратури поширюється на всіх її учасників, забезпечуючи безперервність діяльності навіть у воєнний час [6]. Ці позиції судів слугують прецедентами для захисту системи прокуратури від зовнішніх впливів.

Отже, гарантії незалежності прокуратури забезпечують її як інституцію від політичного, адміністративного та економічного тиску, зосереджуючи увагу на законних функціях. Однак, за науковими оцінками, для повної реалізації та збільшення

ефективності діяльності системи прокуратури потрібні подальші реформи, зокрема посилення ролі самоврядування прокурорів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР (зі змінами). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII (зі змінами станом на 07 вересня 2025 року). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
3. Оцінка державної політики у сфері реформування прокуратури (2014–2023). Київ: Центр політико-правових реформ, 2024. С. 25–30. URL : <https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/2024/09/Otsinka-reformuvannya-prokuratury-2014-2023.pdf>
4. Бондар В. М. Економічна незалежність як складова функціонування прокуратури. *Економічна незалежність*. 2024. № 7. С. 472–475. URL : http://lsej.org.ua/7_2024/114.pdf
5. Рішення Конституційного Суду України № 11-р(П)/2024 від 19.12.2024 р. у справі щодо конституційних гарантій незалежності прокурора. URL : <https://ccu.gov.ua/novyna/sud-uhvalyv-rishennya-u-spravi-shchodo-konstytuciynyh-garantiy-nezalezhnosti-prokurora>
6. Постанова Верховного Суду від 05.11.2023 р. у справі щодо поширення гарантій незалежності прокурора. URL : <https://sud.ua/uk/news/publication/284510-verkhovnyy-sud-vyskazalsya-po-povodu-rasprostraneniya-garantiy-nezavisimosti-prokurora-na-voennosluzhaschego-kotoryy-otkomandirovan-v-organy-prokuratury>

Коржинський Роман Вадимович,

*здобувач вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

АНТИКОРУПЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРАТУРИ

Антикорупційна діяльність прокуратури є одним із ключових напрямів забезпечення верховенства права та захисту суспільних інтересів. Корупція підриває основи державності, знижує ефективність роботи органів влади та негативно впливає на рівень довіри громадян. У цьому контексті прокуратура виступає важливим суб'єктом протидії корупційним проявам, реалізуючи свої конституційні функції. Вона забезпечує процесуальне керівництво у кримінальних провадженнях, здійснює підтримання публічного обвинувачення в суді та координує діяльність правоохоронних органів. Значна увага приділяється також превентивним заходам і співпраці із іншими правоохоронними органами.

З 2014 року в Україні спостерігається позитивна тенденція у сфері запобігання та протидії корупції, що пов'язано з прийняття Закону України «Про запобігання корупції». Його дія поширюється, зокрема, і на Генерального прокурора та посадових осіб прокуратури. Водночас закон не містить визначення поняття «антикорупційна політика», що ускладнює її теоретичне розуміння та практичне застосування. Зокрема, такі науковці, як В. А. Дем'янчук та О. М. Кальчук – розглядають антикорупційну політику як: у вузькому значенні – діяльність органів влади з реалізації законів, видання нормативних актів та організаційних заходів; у широкому – узгоджену діяльність усіх державних органів, місцевого самоврядування, громадських інститутів і громадян, спрямовану на протидію корупції [1, с. 90–91].

Задля реалізації антикорупційної політики України у 2015 році було створено Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру. Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про прокуратуру», Спеціалізована антикорупційна прокуратура є складовою системи прокуратури України. Окрім цього, відповідно до частини 3 цього ж закону, Спеціалізована антикорупційна прокуратура виконує такі функції: 1) здійснює нагляд за дотриманням законодавства під час проведення оперативно-розшукових заходів і досудового розслідування, яке здійснює Національне антикорупційне бюро України; 2) підтримує державне обвинувачення у відповідних кримінальних провадженнях; 3) представляє інтереси громадян чи держави в суді у визначених законом випадках, що стосуються корупційних чи пов'язаних з корупцією правопорушень [2].

Я. І. Маслова у своїй роботі зазначає, що Спеціалізована антикорупційна прокуратура задля ефективного виконання своїх функцій повинна активно співпрацювати із іншими правоохоронними органами. На сьогоднішній день, Спеціалізована антикорупційна прокуратура координує свою діяльність у тісній взаємодії з підрозділами ОГП, прокуратурами всіх рівнів, Національним антикорупційним бюро України, Тренінговим центром прокурорів, а також правоохоронними та іншими державними органами. У преамбулі спільного наказу НАБУ та САП від 27 липня 2017 р. № 157-0 «Єдині принципи зовнішньої комунікації між Національним антикорупційним бюро України та Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою» наголошується, що обидві інституції створені для протидії топ-корупції. Попри відмінність функцій, НАБУ здійснює досудове розслідування, тоді як САП забезпечує процесуальний нагляд та представляє державне обвинувачення в суді, вони несуть спільну відповідальність за законність, якість та результативність розслідувань корупційних кримінальних правопорушень. У межах кримінальних проваджень, пов'язаних із корупцією, розслідування здійснюють детективи НАБУ, а прокурори САП контролюють їх процесуально [1, с. 113].

Виділення у 2024 році Спеціалізованої антикорупційної прокуратури як окремого структурного підрозділу прокурорської системи від Офісу Генерального прокурора було зумовлене потребою формування відносно автономної інституційної ланки у сфері протидії корупції в Україні. Незалежність Спеціалізованої антикорупційної прокуратури гарантується тим, що навіть Генеральний прокурор, його перший заступник та заступники не мають повноважень давати вказівки прокурорам цього органу чи здійснювати інші дії, безпосередньо пов'язані з виконанням ними своїх функцій. Такі повноваження належать виключно керівнику САП. Водночас прокуратура України функціонує як єдина система. Відповідно до ч. 5 ст. 7 Закону України «Про прокуратуру», її єдність забезпечується спільними принципами організації та діяльності, єдиним статусом прокурорів, уніфікованим порядком організаційного забезпечення їх роботи, фінансуванням виключно з Державного бюджету та вирішенням питань внутрішньої діяльності органами прокурорського самоврядування. У цьому контексті діяльність САП не суперечить принципу єдності прокурорської системи, адже на неї покладено спеціальні функції у сфері протидії корупції, що робить її ключовим елементом у структурі антикорупційних органів держави. [4, с. 53].

Б. Г. Зубко у своїй роботі висуває важливість питання співпраці САП із європейськими антикорупційними органами. Він зазначає, що співпраця прокуратури України з міжнародними організаціями зосереджена на протидії фінансовим зловживанням, пов'язаним із використанням коштів ЄС. Це дає змогу ефективніше виявляти та попереджати шахрайство з європейськими фондами й водночас зміцнює довіру партнерів до України. Б. Г. Зубко зазначає, що важливим аспектом міжнародної співпраці є формування суспільної довіри до антикорупційних органів та залучення

громадськості. Значну роль у цьому відіграють медіа та громадські організації, які здійснюють моніторинг і контроль за діяльністю САП і НАБУ. Зокрема, Центр протидії корупції виступає ініціатором розслідувань і забезпечує прозорість роботи цих органів перед суспільством [5, с. 47].

Отже, антикорупційна діяльність прокуратури України є невід’ємною складовою сучасної правової системи та важливим елементом забезпечення верховенства права. Створення та функціонування Спеціалізованої антикорупційної прокуратури у взаємодії з НАБУ та іншими інституціями стало ключовим кроком у боротьбі з топкорупцією. Важливу роль відіграє міжнародне співробітництво, яке сприяє впровадженню європейських стандартів і контролю за використанням фінансової допомоги.

Список використаних джерел:

1. Кальчук О.М. Особливості антикорупційної політики в органах прокуратури України. *Наукові записки. Серія: Право*. Київ, 2024. № 17. С. 90–96
2. Про прокуратуру від 14 жовтня 2014 року № 2–3. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>
3. Маслова Я.І. Спеціалізована антикорупційна прокуратура як суб’єкт запобігання корупції. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. Київ, 2022. С. 111–116.
4. Теличко О.А. Правовий статус спеціалізованої антикорупційної прокуратури. *Прокуратура в умовах сучасних викликів: теорія і практика*. Одеса, 2025. С. 52–53.
5. Зубко Б. Г., Валецька О. В. Прокуратура в Україні та її співраця з європейськими антикорупційними органами. *Партнери круглого столу*. Миколаїв, 2024. С. 44–49.

Кравчук Олег Вікторович,

*доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та процесу*

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,

Репчонок Андрій Юрійович,

*доктор філософії з права, доцент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

Кримінальні правопорушення у сфері економіки, зокрема такі, як: корупція, ухилення від сплати податків, фінансові махінації, кіберзлочини, — мають високий рівень латентності, складну організаційну структуру та значну динаміку розвитку злочинної діяльності [1, с. 84]. У контексті воєнного стану, цифровізації економіки та глобалізації фінансових операцій зростає роль сучасної криміналістичної техніки у виявленні, фіксації, дослідженні та аналізі доказової інформації [3, с. 19].

Криміналістична техніка є складовим елементом науки криміналістики, що включає систему науково обґрунтованих прийомів, методів і технічних засобів, спрямованих на виявлення, фіксацію, збереження, дослідження та використання джерел доказової інформації. Основне завдання — забезпечити наукову достовірність та процесуальну надійність отриманих результатів [2, с. 221].

Специфіка розслідування економічних правопорушень, характеризується наступними особливостями, які відрізняють їх від інших злочинів, зокрема:

- масштабне використання фінансово-документальної бази (бухгалтерія, банківські виписки);
- застосування складних технологічних схем (офшори, криптовалюти, цифрові сліди);
- прихованість злочинної діяльності, часто — транснаціональний характер;
- залучення спеціальних знань, зокрема у сфері бухгалтерії, аудиту, ІТ та комп'ютерної криміналістики [2, с. 228].

Виходячи із вищенаведеного, використання криміналістичної техніки можливе в наступних напрямках та формах:

1. Під час проведення огляду місця події та обшуку.

Криміналістична техніка застосовується для:

- фото- та відеофіксації обстановки службових приміщень, робочих місць, зокрема бухгалтерських та фінансових відділів;
- виявлення та вилучення схованих матеріалів, цифрових носіїв інформації;
- використання переносних сканерів, електронних копіювальних пристроїв, приладів для виявлення замаскованих електронних пристроїв [4, с. 108].

2. Під час вилучення та обробки цифрової інформації застосовується цифрова криміналістика (Digital Forensics):

- створення криміналістичних копій (image) жорстких дисків без порушення їхньої цілісності;
- відновлення видалених файлів, зокрема електронного листування, фінансових звітів, транзакцій;
- аналіз активності користувача, включно з мережевою історією, метаданими файлів, тимчасовими файлами [5, с. 97].

3. Під час дослідження документів використовуються методи техніко-криміналістичного дослідження документів:

- встановлення факту підробки документів (редагування, заміна аркушів, внесення змін у реквізити);
- аналіз способу нанесення тексту (друк, факсиміле, власноручне написання);
- дослідження чорнил, паперу, типу принтера, виявлення підчищень, втиснень, невидимих написів [4, с. 116].

Незважаючи на суттєвий науково-технічний прогрес у галузі криміналістики, практичне застосування криміналістичної техніки у розслідуванні економічних злочинів залишається недостатньо ефективним. Це зумовлено низкою системних проблем, що мають як організаційний, так і нормативно-правовий характер. Сучасні економічні правопорушення нерідко супроводжуються використанням складних фінансових схем, транскордонних транзакцій, цифрових активів та криптовалют, що значно ускладнює процес виявлення, фіксації та вилучення доказів [3, с. 27].

В умовах дедалі більшої диджиталізації бізнес-процесів, обсяг потенційно доказової інформації, яка існує виключно в електронному вигляді, стрімко зростає. Водночас матеріально-технічне забезпечення слідчих підрозділів, рівень фахової підготовки персоналу, а також нормативні підходи до обігу цифрових доказів не завжди відповідають актуальним викликам [5, с. 101]. У цьому контексті доцільним є аналіз найбільш поширених проблем, що виникають у процесі застосування криміналістичної техніки при розслідуванні злочинів у сфері економіки, а саме:

- недостатній рівень технічного оснащення органів досудового розслідування (проблема полягає в обмеженому доступі до сучасних програмних та апаратних засобів

цифрової криміналістики, що унеможливило ефективне вилучення й обробку цифрових доказів у реальному часі);

– недостатня фахова підготовка слідчих (наявна прогалина в підготовці кадрів щодо практичного застосування криміналістичних засобів, у багатьох випадках слідчі не в змозі самостійно здійснити первинну обробку цифрових носіїв або ідентифікувати приховані джерела доказів);

– проблеми процесуального статусу електронних доказів (судова практика засвідчує неоднозначність трактування допустимості електронних доказів, здобутих із порушенням процедури, що обумовлює необхідність ретельного дотримання вимог Кримінального процесуального кодексу України).

Сучасна криміналістична техніка є ключовим інструментом у процесі розкриття та розслідування кримінальних правопорушень у сфері економіки. У контексті цифровізації суспільства, транснаціонального характеру злочинів та високих ризиків фінансової безпеки необхідним є комплексний підхід до впровадження технологій, підвищення кваліфікації кадрів та вдосконалення нормативної бази [7, с. 56]. Подальший розвиток криміналістичної техніки потребує міждисциплінарної кооперації та державної підтримки.

Список використаних джерел:

1. Конин А. І. Криміналістика : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2020. 784 с.
2. Гаєвська К.В. Криміналістика: загальна та особлива частини : навч. посіб. Харків : Право, 2021. 400 с.
3. Лисиченко Л. М. Розслідування економічних злочинів в умовах воєнного стану: теоретичні та практичні аспекти. *Науковий вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ*. 2023. № 2. С. 18–29.
4. Коваленко В. А. Криміналістичне забезпечення слідчих дій: навч. посіб. К.: КНТ, 2019. 256 с.
5. Digital Forensics and Cyber Crime: 12th International Conference, ICDF2C 2022, Revised Selected Papers / eds. M. Rogers, K.-K. R. Choo. Springer, 2023. 284 p.
6. Притика Ю.Д. Кіберзлочинність у фінансовій сфері: криміналістичні проблеми і перспективи протидії. *Юридична наука*. 2022. № 4. С. 41–57.
7. Про практику застосування законодавства про електронні докази. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 10 від 23 грудня 2022 року. *Офіційний вісник України*. 2023. № 3. С. 4–8.

Кулєбякін Вадим Олександрович,

аспірант кафедри кримінального права та процесу

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ЗАВЕРШЕННЯ VS ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: ТЕМПОРАЛЬНІ МЕЖІ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ КПК УКРАЇНИ

Правова сутність процесуальних строків у кримінальному провадженні розкривається крізь їх функцію впорядкування процесуальної діяльності та виконання ролі процесуальних гарантій. Таким чином строки у кримінальному провадженні покликані забезпечити досягнення завдань кримінального провадження та охорону прав та законних інтересів його учасників [1, с. 106]. Раціональне окреслення часових меж стимулює активність учасників у використанні наданих прав і належному виконанні обов'язків [2, с. 703]. Ст. 113 Кримінального процесуального кодексу України (далі –

КПК України) встановлює, що такі межі визначаються у законі або встановлюється уповноваженим суб'єктом. Водночас значна частина останніх має фіксовані граничні межі. До окремої групи віднесено строки визначені оціночною категорією «розумний строк», що зумовлено неможливістю уніфікувати усі індивідуальні особливості кожної окремої справи. Категорія «розумний строк» є властивою стадії судового розгляду, а для стадії досудового розслідування процесуальна тривалість частково формально визначена у ст. 219 КПК України [3].

Аналізуючи строки досудового розслідування, як початкової стадії кримінального провадження, приділимо увагу найбільш дискусійному для визначення його тривалості строку-моменту його закінчення. Дискурс навколо «завершення» та «закінчення» досудового розслідування не є суто термінологічним. Від вибору правильного підходу залежить обрахунок процесуальних строків, своєчасність звернення до суду, захист прав учасників кримінального провадження, допустимість процесуальних дій. Чинна конструкція процесуальної норми породжує існування двох логік правозастосування. Перша, обумовлена буквальним тлумаченням тексту ч. 1 ст. 290 КПК України «повідомити про звершення... і надати доступ...» спрямовує практику тлумачити завершення, як фінал досудового розслідування. Друга поєднує системний підхід тлумачення норм п. 5 ст. 3, ч. 2 ст. 283 та ст. 2 ст. 219 КПК України та пов'язує кінцевий момент з прийняттям остаточного рішення про закриття кримінального провадження або направлення до суду обвинувального акту (іншого підсумкового клопотання) [3].

Аналіз судової практики свідчить про пріоритет застосування другого підходу, із визначенням строку досудового розслідування від моменту внесення відомостей до ЄРДР до прийняття визначеного ч. 2 ст. 283 КПК України рішення [4]. Інші норми кримінального процесуального закону не визначають, що відкриття матеріалів прирівнюється до «закінчення» досудового розслідування. Отже, «завершення» досудового розслідування є процедурним етапом, який відкриває умову для доступу до матеріалів кримінального провадження, але не фіналізує усю стадію.

Таким чином, можемо сформулювати темпоральну конструкцію завершального етапу досудового розслідування: від дня повідомлення про підозру до «закінчення» досудового розслідування діє формально визначений диференційований строк встановлений ч. 3 ст. 219 КПК України; відповідно до ч. 5 ст. 219 КПК України проміжок від «завершення» (повідомлення та відкриття матеріалів кримінального провадження) до «закінчення» (закриття/направлення до суду) не входить до цих лімітів, але підпорядкований критерію «розумного строку» та можливості судового контролю у наслідок зловживань (ч. 10 ст. 290 КПК України) [3].

Усунути неоднозначність правозастосування зумовлену тлумаченням тотожних понять «завершення» та «закінчення» пропонуємо шляхом внесення змін до ч. 3 ст. 219 КПК України, виклавши перше речення у наступній редакції: «З дня повідомлення особі про підозру досудове розслідування повинно бути завершене: » (чинна редакція визначає «закінчене»). Таке формулювання визначить межу диференційованих строків досудового розслідування від моменту внесення відомостей до ЄРДР до ухвалення рішення про завершення та відкриття матеріалів, що надає можливість слідчому регулювати свою процесуальну діяльність у чітко визначених законом межах. «Завершення» стає наступним процесуальним етапом досудового розслідування під час якого сторонам надається доступ до матеріалів кримінального провадження (ст. 290

КПК України), після якої настає фінальний етап прийняття процесуальних рішень визначених ч. 2 ст. 283 КПК України – «закінчення» досудового розслідування.

У зв'язку з викладеним, постає необхідність доповнення ст. 291 КПК України реченням: «Обвинувальний акт складається протягом п'яти днів після виконання вимог ст. 290 КПК України. Це становить короткий, але керований формально визначений перехід від «завершення» до «закінчення», дисциплінує орган досудового розслідування та прокурора, й унеможливить маніпуляції з необґрунтовано тривалим складанням обвинувального акта.

Таким чином, у разі внесення запропонованих змін, визначення стадії досудового розслідування буде відповідати визначенню наданому у п. 5 ч. 1 ст. 3 КПК України та буде складатися з чітко окреслених трьох сегментів: перший – від повідомлення про підозру до завершення досудового розслідування, який унормовується формально визначеними ч. 3 ст. 219 КПК України процесуальними строками у межах якого виконуються слідчі (розшукові) дії та приймаються відповідні процесуальні рішення; другий – звершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів кримінального провадження, тривалість якого визначається категорією «розумний строк», але може підлягати судовому контролю як наслідок зловживань сторони з ознайомленням з матеріалами; третій – закінчення, межі якого визначатимуться п'ятиденним періодом визначеним запропонованим реченням до ст. 291 КПК України для складання обвинувального акту (іншого клопотання) та його спрямування до суду (або закриття кримінального провадження).

Запровадження запропонованих змін створює прозору та передбачувану темпоральну основу досудового розслідування, мінімізує зловживання та надають можливість органам досудового розслідування регулювати свою процесуальну діяльність у чітко визначених часових межах.

Список використаних джерел:

1. Курапова К.М. Процесуальні строки у провадженні за нововиявленими обставинами. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. 2017. № 48. Т. 2. С. 105–108.
2. Волобуєв А.Ф., Смоков С.М. Процесуальні строки у кримінальному провадженні: проблемні питання. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. № 1. С. 702–707. URL : https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/APP_01_2025.pdf;
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року №4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>;
4. Постанова ОП ККС ВС від 17.02.2025 р. справа № 369/16172/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125435251>

Курилюк Юлія Любомирівна,
здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
Коломієць Олександра Едуардівна,
здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ БОРОТЬБИ ІЗ ЗАРАЖЕННЯМ ВІЛ/СНІД

Життя і здоров'я людини є найвищими соціальними цінностями в Україні, що прямо закріплено у статті 3 Конституції України [1]. Вони визначаються як першооснова діяльності держави, а захист цих благ становить найважливіший обов'язок суспільства та правової системи. У сучасних умовах, коли світ стикається з глобальними викликами у сфері охорони здоров'я, питання кримінально-правового захисту від зараження вірусом імунодефіциту людини, що призводить до розвитку синдрому набутого імунодефіциту (СНІД), набуває особливого значення.

Перш за все вірус імунодефіциту людини (ВІЛ) – це хронічне інфекційне захворювання, яке може протікати протягом багатьох років, вражаючи імунну систему людини, що має захищати її від інфекційних та інших хвороб [2, с. 35]. СНІД є кінцевою стадією інфекції, що супроводжується тяжкими ускладненнями та без належного лікування призводить до смерті. Таким чином, поширення ВІЛ/СНІД становить реальну загрозу для життя та здоров'я не лише окремої особи, а й суспільства загалом, що зумовлює необхідність застосування кримінально-правових засобів реагування.

З цією метою у Кримінальному кодексі України передбачено спеціальну норму — статтю 130, яка встановлює кримінальну відповідальність за свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини [3]. Важливо, що кримінальна відповідальність настає не лише за саме зараження, а й за дії, які створюють реальну небезпеку інфікування, що свідчить про прагнення законодавця забезпечити всебічний захист прав людини, зокрема її права на життя і здоров'я.

Кримінально-правові заходи захисту прав людини у випадках зараження ВІЛ/СНІД полягають у встановленні спеціальних гарантій через криміналізацію діянь, які ставлять під загрозу життя та здоров'я громадян. Вони передбачають визнання посягання на здоров'я особи злочином підвищеної суспільної небезпеки, створення спеціальної норми, яка спрямована не лише на покарання, а й на запобігання поширенню інфекції, забезпечення захисту прав потерпілих, а також поєднання охоронної та запобіжної функцій кримінального права, адже право на життя і здоров'я неможливо реалізувати без належних правових механізмів. Отже, кримінально-правові заходи виконують подвійну роль: з одного боку, вони захищають конкретну особу, а з іншого — гарантують безпеку суспільства в цілому.

Прикладом застосування кримінально-правових заходів є провадження щодо справи № 490/11163/14-к [4]. Апеляційний суд Миколаївської області визнав обґрунтованим скасування виправдувального вироку суду першої інстанції та постановив новий вирок, яким особу визнано винною за ч. 1 ст. 130 КК України – свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження ВІЛ. Суд встановив, що обвинувачена була належним чином поінформована про наявність у неї ВІЛ-інфекції та про кримінальну відповідальність за її поширення, проте в період з січня по серпень 2013 року здійснювала статеві контакти зі своїм співмешканцем без запобіжних заходів

і без повідомлення його про наявність інфекції, чим поставила потерпілого в небезпеку зараження. Ця справа демонструє, як кримінальне законодавство забезпечує захист прав людини, поєднуючи інтереси як потерпілого, так і обвинуваченого, а також підкреслює роль судової практики у гарантуванні правової справедливості.

Крім того, ефективність кримінально-правового захисту прав людини у випадках зараження ВІЛ/СНІД значною мірою залежить від правової просвіти та соціальної відповідальності громадян. Попередження таких правопорушень неможливе без належного інформування населення про шляхи передачі інфекції, ризики та відповідальність за свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження. Важливу роль у цьому процесі відіграють медичні працівники, соціальні служби та органи державної влади, які забезпечують комплекс заходів з профілактики інфекційних хвороб. Таким чином, кримінальна відповідальність і соціально-правові механізми взаємодіють, створюючи комплексний підхід до захисту права на життя та здоров'я.

З огляду на викладене, можна дійти висновку, що життя і здоров'я людини є найвищими цінностями, захист яких забезпечується як конституційними положеннями, так і кримінально-правовими засобами. Кримінальна відповідальність за зараження або свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження ВІЛ/СНІД, передбачена ст. 130 КК України, виконує дві ключові функції: захищає конкретних осіб від загрози інфікування та сприяє безпеці суспільства загалом. Судова практика підтверджує реальну ефективність застосування таких норм, водночас підкреслюючи важливість поєднання кримінально-правових та превентивних заходів. Комплексний підхід, який поєднує юридичну відповідальність, правову просвіту та соціальну підтримку, є запорукою ефективного захисту прав людини у сфері охорони здоров'я.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4396> (дата звернення 19.09.2025).
2. Попович О.В., Томаш Л.В., Латковський П.П., Бабій А.Ю. Кримінальне право України. Особлива частина : навчальний посібник. Чернівці, 2022. 319 с.
3. Кримінальний кодекс України: закон від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n831> (дата звернення 19.09.2025).
4. Постанова Апеляційного суду Миколаївської області від 28 грудня 2016 року у справі № 490/11163/14-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/63763966> (дата звернення 19.09.2025).

Лучковська Каріна Віталіївна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОБАЦІЙНОГО НАГЛЯДУ ЯК ВИДУ ПОКАРАННЯ

Пробаційний нагляд як вид покарання є важливою новелою українського кримінального права, яка викликала значний науковий та практичний інтерес. Його поява зумовлена прагненням до гуманізації пенітенціарної системи, запровадження альтернативних видів покарання та адаптації кримінально-правової політики України до європейських стандартів. Закон України від 23 серпня 2023 року № 3342-ІХ «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та

інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» [1] закріпив у Кримінальному кодексі України новий вид основного покарання – пробаційний нагляд, який почав застосовуватись судами з березня 2024 року. Відповідно до ст. 59-1 КК України він полягає в обмеженні прав і свобод засудженого, визначених законом і встановлених вироком суду, із застосуванням наглядових і соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства [2]. Згідно зі ст. 49-1 Кримінально- виконавчого кодексу України, виконання цього виду покарання покладається на уповноважені органи пробації, які ведуть облік засуджених, контролюють виконання ними покладених судом обов'язків, здійснюють профілактичну роботу, а також звертаються до суду у випадках ухилення особи від відбування покарання [3].

Наукова література демонструє неоднозначне ставлення до цієї інституції. Зокрема, Ю. В. Сподарик наголошує, що пробаційний нагляд має безсумнівні переваги: він дозволяє особам залишатися у суспільстві, працювати, підтримувати соціальні зв'язки, що значно знижує ризик рецидиву, і водночас розвантажує пенітенціарну систему [4, с. 421].

Критичний погляд на пробаційний нагляд як новий вид покарання пов'язаний насамперед із проблемою його визначення та місця в системі кримінальних санкцій. Деякі вчені наголошують, що сама назва «пробаційний нагляд» не зовсім вдала, оскільки вона більше відображає діяльність органів пробації, а не сутність обмежень для засудженого. Таку позицію обґрунтовує М. І. Хавронюк [5], який вважає, що цей інститут радше слід розглядати як спосіб виконання покарання, а не як окремий його вид. На мою думку, ця точка зору відображає певну правову невизначеність, яка справді існує. Водночас я переконана, що закріплення пробаційного нагляду в КК України має сенс, адже він відрізняється від звільнення з випробуванням більшою конкретизацією обов'язків та можливістю застосування електронного контролю, що підвищує ефективність цього заходу.

Не менш важливим є питання співвідношення пробаційного нагляду з інститутом звільнення від відбування покарання з випробуванням. У наукових працях відзначається, що одночасна наявність цих двох механізмів у Кримінальному кодексі створює колізії й дублювання. Таку проблему підкреслює Ю. А. Пономаренко, який вказує на правову невизначеність у сфері застосування обох інститутів. З цим важко не погодитися, адже межа між ними справді розмита [6]. Проте, на мою думку, вирішенням може стати чітке розмежування сфер застосування: наприклад, використання випробування переважно у справах про менш суспільно небезпечні злочини, а пробаційного нагляду – у ситуаціях, де необхідний посилений контроль і систематична робота з особою.

Інший аспект проблеми стосується умов ефективності пробаційного нагляду. У науковій літературі акцентується, що цей вид покарання буде дієвим лише за умови індивідуалізації та врахування особливостей кожного правопорушника. На цьому наголошують В. Л. Ортинський та Н. Д. Слотвінська, які розглядають персоналізацію як ключ до успішної ресоціалізації. Моя позиція тут повністю співзвучна з думкою науковців: пробація не може зводитися лише до формального контролю. Вона має включати виховний і соціальний вплив, що здатний змінити поведінку людини та повернути її до законослухняного життя. Без цього пробаційний нагляд перетвориться лише на механічний контроль, який не виконує своєї виховної функції [7].

Особливу увагу варто звернути на процесуальне забезпечення пробаційного нагляду. У цьому контексті В. В. Розуменко вказує на труднощі, які виникають під час складання досудової доповіді: відсутність чітких строків, недостатнє нормативне

регулювання та обмежений доступ до матеріалів слідства [8]. Погоджуємося, що ці фактори серйозно знижують ефективність пробації. На нашу думку, саме досудова доповідь має стати основою для індивідуалізації покарання, адже без якісної характеристики особи суду складно обрати адекватні обмеження та заходи впливу. Тому потрібні чіткіші стандарти, посилення кадрової підготовки й законодавче уточнення порядку складання таких документів.

Узагальнюючи наведені наукові позиції, можна зробити висновок, що пробаційний нагляд є водночас перспективним і проблемним видом покарання. Науковці слушно вказують на недоліки його правового регулювання, можливе дублювання з іншими інститутами та складнощі практичної реалізації. Проте, на нашу думку, ці проблеми не нівелюють значення нового інституту, а лише демонструють потребу в подальшому вдосконаленні. Якщо поєднати законодавчі зміни з належним ресурсним забезпеченням та орієнтацією на ресоціалізацію, пробаційний нагляд має всі шанси стати реальним інструментом гуманізації кримінальної юстиції та зниження рецидивної злочинності.

Однак у цілому ефективність пробаційного нагляду як виду покарання значною мірою залежить від належного ресурсного забезпечення, кадрової підготовки та вдосконалення законодавства. У цьому контексті важливо враховувати європейський досвід, зокрема Рекомендацію CM/Rec(2010)1 Комітету Міністрів Ради Європи «Про правила Ради Європи щодо пробації», де пробація трактується як система наглядових та соціально-виховних заходів, спрямованих не лише на контроль, а й на підтримку правопорушників, їхню ресоціалізацію та інтеграцію в суспільство [9].

Таким чином, пробаційний нагляд можна розглядати як ефективний інструмент сучасної кримінально-правової політики, який поєднує каральний та виховний вплив. Його впровадження дозволяє знизити рівень рецидиву, розвантажити пенітенціарну систему, скоротити бюджетні витрати та створити умови для реінтеграції правопорушників у суспільство. Проте успіх цього інституту залежатиме від усунення правових колізій, забезпечення органів пробації ресурсами та впровадження ефективних програм соціальної підтримки. Лише у такому випадку пробаційний нагляд стане реальним інструментом ресоціалізації, а не формальною альтернативою ув'язненню.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань. Закон України від 23.08.2023 3342-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text> (дата звернення 03.10.25).

2. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 №2341-III: станом на 17 лип. 2025р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>(дата звернення 03.10.2025).

3. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003 року № 1129-IV. [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text) (дата звернення 03.10.25) .

4. Сподарик Ю.В. Пробаційний нагляд як новий вид основного покарання: переваги та недоліки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. №10. С. 418–425. URL : http://lsej.org.ua/10_2024/98.pdf.

5. Хавронюк М.І. Висновок щодо проєкту Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України щодо розвитку системи пробації, збільшення альтернатив позбавленню волі та створення умов для зниження рецидивної злочинності». URL :<https://pravo.org.ua/blogs>

/vysnovok-shhodo-proyektu- zakonu/.

6. Пономаренко Ю.А. Пробаційний нагляд як вид покарання за кримінальним правом України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. № 2(22). С. 166–188.

7. Ортинський В. Л., Слотвінська Н. Д. Пробаційний нагляд як вид покарання без ізоляції від суспільства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2024. № 4. С. 112–119. URL : <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2024/nov/36772/ortinskislotvinvisnik4.pdf>.

8. Розуменко В. В. Окремі проблемні питання пробаційного нагляду в Україні // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 12. С. 554–562. URL : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-12/129>.

9. Recommendation CM/Rec(2010)1 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Probation Rules. – Adopted by the Committee of Ministers on 20 January 2010. – Strasbourg : Council of Europe, 2010.

Мазур Діана Сергіївна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРАТУРИ: НАЦІОНАЛЬНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ

Прокуратура є одним із важливих органів правоохоронної діяльності, яка відіграє важливу роль у забезпеченні законності, захисті прав і свобод людини та інтересів суспільства і держави. Демократичний розвиток прокуратури та її європейська інтеграція є важливими в її діяльності та відповідності європейським стандартам. Реформування прокуратури України спрямоване на її інституційну перебудову, підвищення незалежності та професіоналізму. Дивлячись на це, актуальним буде вивчення функцій і принципів діяльності прокуратури і як вони будуть співвідноситися з діяльністю європейської прокуратури, що дасть змогу в подальшому вдосконалити її діяльність.

На сьогодні день прокуратура України відповідно ст. 1 ЗУ «Про прокуратуру» це єдина система органів, яка відповідно до Конституції і цього закону здійснює свої повноваження для захисту інтересів держави і суспільства та захисту прав людини і громадянина. Основними функціями відповідно до ст 131-1 Конституції України є:

- підтримання публічного обвинувачення в суді;
- нагляд за додержанням законів і також контроль над здійсненням досудового розслідування, а також контроль виконання судових рішень;
- в окремих випадках передбачених Конституцією і ЦПК здійснює представництво інтересів громадянина і держави в суді [1; 2].

Як зазначає О.В. Драган в умовах воєнного стану прокуратура зосередилася на функціях контроль над досудових розслідуваннях та виконанням судових рішень. Прокурор здійснює керівництво досудовими розслідуваннями злочинів війни: жорстоке поводження, депортація, примусова праця, грабіж, контрабанда зброї. У досудовому слідстві військових злочинів часто немає можливості отримати докази з окупованих чи бойових територій – свідки, документи, обшуки, експерименти. У період воєнного стану повноваження прокурора значно розширено: він отримав право виконувати функції судового контролю, зокрема продовжувати запобіжний захід у вигляді

тримання під вартою. Законодавчо спрощено низку процесуальних процедур та посилено процесуальні можливості сторони обвинувачення [3].

Тут можна сказати хоч і прокуратура виконувала ці функції і до війни, але в умовах воєнного стану ці обов'язки значно розширилися, зокрема частина того що виконував слідчий суддя, тепер виконує і прокурор. Це здійснення приводу, тимчасовий доступ до речей і документів, накладення арешту на майно тощо.

Щодо міжнародних стандартів то тут можна сказати, що міжнародні стандарти прокуратури, як складова частина загального комплексу міжнародних стандартів кримінальної юстиції, характеризуються тими ж ознаками універсальності, абстрактності та нормативної моделі, що й уся система відповідних стандартів.

Лапкін А. В. каже, що міжнародні стандарти прокуратури формуються як на глобальному, так і на регіональному рівнях, за участю широкого кола суб'єктів, серед яких – органи ООН, Рада Європи, її структурні підрозділи та впливові неурядові організації. На європейському рівні основним суб'єктом формування міжнародних стандартів прокуратури виступає Рада Європи. Вона забезпечує як розробку універсальних для всіх країн-членів РЄ рекомендацій щодо прокуратури, так і здійснює контроль за їх дотриманням. На регіональному рівні Рада Європи активно працює над вдосконаленням правового статусу прокуратури в європейських країнах та підтримує Україну в реформуванні її прокуратури відповідно до європейських стандартів. Також автор зазначає, що у Рекомендації CM/Rec(2012)11, яка визнає, що прокуратура в різних країнах може відігравати важливу роль у захисті публічних інтересів, представництві держави в суді, здійсненні нагляду за органами влади та наданні правової допомоги[4].

Міжнародні та європейські правові акти визнають важливу роль прокуратури у сфері представництва прав і свобод людини, а також захисту публічних та державних інтересів. Згідно із Загальною декларацією прав людини, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, рекомендаціями Ради Європи та рішеннями Європейського суду з прав людини, прокуратура зобов'язана діяти в інтересах суспільства, сприяти дотриманню принципу верховенства права і забезпечувати доступ до правосуддя для соціально вразливих груп. Європейський досвід, зокрема Франції, Литви та Польщі свідчить, що прокурори мають законодавчо визначені повноваження брати участь у цивільних та адміністративних справах з метою захисту інтересів держави та осіб, які не можуть самостійно реалізувати свої права. Це включає ініціювання позовів, участь у судових провадженнях, подання заяв і протестів [5].

Отже з вище сказаного можна сказати, що прокуратура України виконує важливу роль у створенні законності, захисті прав людини, інтересів держави й суспільства, а також її реформування й адаптація до європейських стандартів є важливою складовою демократичного розвитку країни. У контексті воєнного стану її функції суттєво збільшилися, зокрема щодо процесуального нагляду, контролю за досудовим розслідуванням і часткового виконання повноважень слідчого судді, що свідчить про підвищення значення цього органу в системі кримінальної юстиції. Водночас міжнародні стандарти роботи прокуратури, розроблені за участю таких організацій, як ООН та Рада Європи, визначають загальні принципи її діяльності – неупередженість, дотримання прав людини, захист суспільного інтересу та забезпечення доступу до правосуддя. Рекомендація CM/Rec(2012)11 Комітету міністрів Ради Європи підкреслює, що прокуратура може грати значну роль не лише в рамках кримінального процесу, а й у представництві держави в суді, нагляді за органами влади та захисті вразливих категорій громадян. Досвід європейських країн підтверджує, що участь прокурора в цивільних та адміністративних справах є запровадженою у демократичних правових системах і спрямована передусім на захист прав

неповнолітніх, осіб з інвалідністю та інших соціально незахищених груп. Це свідчить про доцільність і необхідність подальшого розвитку ролі представництва прокуратури України відповідно до європейських правових традицій та стандартів.

Список використаних джерел:

1. Про прокуратуру. Закон України від 14.10.2014. № 2-3. станом на 07 верес. 2025. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>.
2. Конституція України від 28.06.1996 № 30 станом на 01. Січ .2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Драган О.В. Реалізація функцій органів прокуратури України в період дії воєнного стану. Серія: Право. Випуск 89: частина 4. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2025. С. 22–27. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/337037/325610>
4. Лапкін А. В. Міжнародні стандарти прокуратури як орієнтир європейської інтеграції. *Південноукраїнський правничий часопис*. С. 70–76. URL : http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/4/part_2/11.pdf
5. Драган О. Європейські стандарти представництва прокурором інтересів громадянина та держави під час виконання судових рішень. *Jurnalul juridic național: teorie și practică* національний юридический журнал: теория и практика national law journal: teory and practic. Martie 2019. С.125–129. URL : http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2019/2/part_1/29.pdf

Налуцишин Віктор Володимирович,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИННИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ НІМЕЧЧИНИ

Правовідносини, пов'язані з військовою службою, особливо у воєнний час, надзвичайно важливі через провідну роль армії у захисті життєво важливих інтересів суспільства та держави. Комплексне вивчення актуальних питань злочинності серед військовослужбовців є ефективним засобом вирішення військово-правових проблем.

З метою удосконалення норм вітчизняного військово-кримінального законодавства варто звернутися до досвіду законодавчого регулювання кримінальної відповідальності військовослужбовців в розвинених країнах

Військово-кримінальне законодавство Німеччини сформувалося у рамках європейського континентального права, що становить основу романо-германської правової сім'ї, до якої належить також і правова система України.

Особливості регулювання кримінальної відповідальності військовослужбовців у Федеративній Республіці Німеччина (далі – ФРН) полягають в тому, що вона здійснюється декількома нормативно-правовими актами.

Так, у розділі 5 «Злочинні діяння проти державної оборони» (§ 109–109k) Кримінального уложення (Кримінальний кодекс) ФРН [Strafgesetzbuch (StGB)] передбачено відповідальність за: а) ухилення від військового обов'язку, б) шкідливу пропаганду проти німецьких збройних сил, в) саботаж, г) небезпечну розвідувальну діяльність тощо [1].

Інший нормативний акт Закон «Про відповідальність за військові злочини» (Wehrstrafgesetz) від 24 травня 1957 р., регулює питання кримінальної відповідальності

солдатів Бундесверу; військових начальників, які не є солдатами, у разі порушення їхніх обов'язків; колишніх солдатів, які вчинили військові злочини під час проходження військової служби; інших осіб (підбурювачів, пособників, інших співучасників у разі «спроби» взяти участь у вчиненні цих військових злочинів) (§1). У § 2 передбачено, що військовим злочинами визнаються діяння, заборонені цим Законом, тобто конкретне кримінально каране діяння, що: а) посягає на інтереси військової служби, б) порушує закони та звичаї війни і в) заборонене національним законом про кримінальну відповідальність військовослужбовців, тобто саме передбачене законом як таке [2].

Закон ФРН «Про відповідальність за військові злочини» закріплює чотири види військових злочинів, а саме проти: 1) обов'язків військової служби; 2) обов'язків підлеглих; 3) обов'язків командирів і 4) проти інших військових обов'язків. В основу даної класифікації покладено такий критерій, як різновид військових обов'язків: спочатку йдуть порушення обов'язку знаходитися у призначеному місці, далі порушення вимог субординації, а вже потім інші. Цей Закон закріплює більше норм, за якими притягаються до відповідальності командири за неправомірне поводження з підлеглими, що передбачає відповідальність тих військовослужбовців, хто має право віддавати накази.

Військовослужбовці несуть кримінальну відповідальність за системою покарань КК ФРН, яку складають не лише основні та додаткові покарання, а також охоплює і специфічні військові покарання, зокрема арешт та звільнення з військової служби [3, с. 148].

Вивчення кримінального законодавства ФРН, зокрема кримінально-правових норм, які встановлюють відповідальність за військові злочини, дозволяє виявити позитивний правотворчий досвід, який може бути врахований у процесі подальшого вдосконалення військово-кримінального законодавства України.

Список використаних джерел:

1. Strafgesetzbuch. URL : <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/> (дата звернення 04.10.2025 р.)
2. Wehrstrafgesetz. URL : <https://www.gesetze-im-internet.de/wstrg/BJNR002980957.html> (дата звернення 04.10.2025 р.).
3. Hannich R. Karlsruher Kommentar zur Strafprozessordnung. München : C.H. Beck, 2021. 2950 p.

Налуцишин Володимир Вікторович,

*кандидат юридичних наук, військовослужбовець, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу*

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ (НА ПРИКЛАДІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ)

Правовідносини, пов'язані з військовою службою, особливо у воєнний час, надзвичайно важливі через провідну роль армії у захисті життєво важливих інтересів суспільства і держави. Відзначу, що після повномасштабного вторгнення росії в Україну спостерігається тенденція поширення кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень). Лише за січень-серпень 2025 року обліковано 141097 військових

кримінальних правопорушень, найбільше за ст. 407 КК (самовільне залишення військової частини або місця служби) – 121024 та ст. 408 КК (дезертирство) – 17034 [1].

У сьогоденні компаративістське пізнання сучасного військово-кримінального права зарубіжних держав набуває особливого значення. Вказане надає змогу краще дізнатися про збройні сили інших країн, специфіку їхнього військового світогляду, визначити переваги та недоліки кримінально-правового механізму притягнення до відповідальності військовослужбовців, врахувати їхні помилки та не допустити аналогічних у вітчизняному військово-кримінальному законодавстві.

З метою виявлення особливостей правового регулювання та удосконалення норм вітчизняного законодавства щодо військових злочинів звернемося до досвіду Великої Британії.

У Великій Британії в 2006 році набрав чинності Закон «Про Збройні Сили» (Armed Forces Act) [1], який замінив закони «Про Армію» 1955 року, «Про Військово-Повітряні Сили» 1955 року та «Про дисципліну у Військово-Морському Флоті» 1957 року. У ст. 42 вказаного закону закріплено визначення «відповідного злочину», караного Законом: це кримінально каране діяння, передбачене цим Законом, або таке, що є «еквівалентним» йому [4]. Закон Сполученого Королівства криміналізує не лише специфічні військові злочини, а й поширює дію загального кримінального законодавства на військовослужбовців із певними особливостями.

У Законі «Про Збройні Сили» міститься класифікація військових злочинів, що включає 8 видів: 1) допомога ворогу, недотримання правил проведення бойових операцій; 2) заколот; 3) дезертирство та відсутність без спеціального дозволу; 4) непокору; 5) нехтування обов'язком і неправомірну поведінку; 6) злочини проти власності (мається на увазі державна або службова власність); 7) злочини проти військового правосуддя; 8) злочини, що посягають на правомірне використання водних та повітряних суден [2]. Можна припустити, що групи діянь виділяються за критерієм об'єкта посягання, в якості якого виступають - виконання будь-якого обов'язку військовослужбовця, військова власність, інтереси військового правосуддя та використання водних і повітряних суден. Система злочинів проти військової служби містять як підсистеми та елементи мирного часу, і військового часу. Крім того, вони включають склади злочинів, скоєних під час місії або операцій.

Закон «Про Збройні Сили» (Armed Forces Act) спеціальним чином вказує лише на ознаку суб'єкта військових злочинів, до якого відносять військовослужбовців, цивільний персонал, найнятий для різних допоміжних робіт (технічне обслуговування, підтримання чистоти військових об'єктів, приготування їжі тощо), осіб, які навчаються у військових навчальних організаціях. До того ж можна зустріти вказівку на осіб, спрямованих на військову операцію за винагороду.

Список використаних джерел:

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-серпень 2025 року. Офіс Генерального прокурора. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення 03.10.2025).

2. Armed Forces Act 2006. URL : <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/52/contents> (дата звернення 03.10.2025).

Налуцишин Роман Вікторович,
асистент кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ В США

На сучасному етапі розвитку української державності, коли проведення військової реформи є першочерговим завданням порядку денного, необхідність розвитку знань про військово-порівняльне правознавство, включаючи його військово-кримінальні аспекти, є очевидною.

У цьому контексті досвід Сполучених Штатів Америки щодо кримінально-правової регламентації відповідальності за військові злочини є цікавим та важливим.

Нині у США діє Єдиний Кодекс Військової Юстиції (Uniform Code of Military Justice) 1951 року, який взагалі не містить поняття військового злочину, але у ст. 77 встановлює поняття суб'єкта військового злочину: по-перше, до категорії суб'єкта відноситься особа, яка вчинила злочин, зазначений у розділі 10 цього Кодексу, або сприяє, підбурює, дає пораду, віддає команду, забезпечує його вчинення; по-друге - сприяє виконанню діяння, якщо воно головним чином вчинене нею. Можна зробити висновок, що під *військовим злочином* у США розуміється протиправна дія (бездіяльність), яка передбачена військовим законом. Водночас у ст. 134 Єдиного Кодексу Військової Юстиції США встановлено, що особа повинна бути притягнута до кримінальної відповідальності у разі, якщо зазначена особа сприяє безладам, нехтує дисципліною, компрометує Збройні Сили діями, не передбаченими даним нормативним актом [1].

За законодавством США військові злочини (military offenses) поділяються на дві основні категорії: суто військові злочини (purely military offenses), які можуть вчиняти лише військовослужбовці, та загально-кримінальні злочини (military-connected civilian offenses), вчинені військовослужбовцями [2, с. 108]. Глава 10 Єдиного Кодексу Військової Юстиції США включає в себе 58 складів військових злочинів і не передбачає їх систематизації. Окреслений Кодекс спеціальним чином вказує лише на ознаку суб'єкта даних злочинів, до якого зазвичай відносять військовослужбовців, цивільний персонал, найнятий для різних допоміжних робіт (технічне обслуговування, підтримання чистоти військових об'єктів, приготування їжі тощо), осіб, які навчаються у військових навчальних організаціях. До того ж, можна зустріти вказівку на осіб, відряджених до збройних сил та деяких інших.

Зокрема, встановлена кримінальна відповідальність за дезертирство, заколот, допомогу ворогу, шпигунство, вбивство, грабіж та інші [1]. Крім цього, склади злочинів включають такі різні обставини, як, наприклад, скоєні у присутності ворога або перед ворогом.

Таким чином, у Кодексі США закріплені положення про кримінальну відповідальність військовослужбовців за вчинення загально-кримінальних злочинів у зв'язку з їх підвищеним ступенем суспільної небезпеки при вчиненні особами, які проходять військову службу.

Список використаних джерел:

1. Uniform Code of Military Justice (UCMJ). URL: <https://ucmj.us/> (дата звернення 03.10.2025).

2. Solis G. The Law of Armed Conflict: International Humanitarian Law in War. Cambridge : Cambridge University Press, 2020. 890 p.

Нікіфорова Тетяна Іванівна,

*кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПОНЯТТЯ «ВИКРАДЕННЯ» В КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ

Термін «викрадення» є наскрізним кримінально-правовим поняттям, що вживається в різних розділах Особливої частини КК. У розділі VI його використано тільки в ст.ст. 185, 186 у визначенні понять «крадіжка» і «грабіж». У ст.ст. 262, 308, 312, 313 КК в основному складі вживається терміни «викрадення», а в особливо кваліфікованому «розбій з метою викрадення» (У ст.ст. 308, 312 ще є кваліфікований склад – «ті самі дії, вчинені із застосуванням насильства, що не є небезпечним для життя або здоров'я»). Я.О. Татаркевич приходить до висновку, що в цих складах «викрадення» включає в себе також насильницький грабіж та розбій [8, с. 60]. В.Г. Кундеус вважає, що аналізуючи ці склади можна дійти логічного висновку, що розбій – це теж викрадення [2, с. 4-5]. Н.О. Антонюк також обґрунтовує, що викрадення включає в себе крадіжку, грабіж та розбій [1, с. 176]. Р.Л. Максимович зазначає, що в ст.ст. 308, 312 КК міститься така кваліфікована ознака складу кримінального правопорушення, як вчинення його із застосуванням насильства, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи з погрозою застосування такого насильства, тому в цих статтях досліджуване поняття має вужчий зміст, ніж в інших, включаючи тільки крадіжку та ненасильницький грабіж [3, с. 248]. Однак вказівка на «ті самі дії», тобто ті, що містяться в основному складі свідчить скоріше про протилежне. Значення поняття «викрадення» в ст.ст. 262, 308, 312, 313 КК розкривається в постановках Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002р №3 і №4, як протиправне таємне чи відкрите, зокрема із застосуванням насильства, яке не є небезпечним для життя або здоров'я, чи з погрозою застосування такого насильства, їх вилучення у юридичних або фізичних осіб незалежно від того, законно чи незаконно ті ними володіли [4; 5]. В постанові Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009р. № 10 термін «викрадення» вживається під час характеристики крадіжки та грабежу, однак в п. 25 Суд вживає цей термін у контексті складів кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 185, 190 та 191 КК [6].

Аналізуючи зміст терміну «викрадення» в кримінальних правопорушеннях проти волі, тобто де мова йде про викрадення людини, науковці приходять до висновку, що викрадення людини може бути здійснено будь-яким способом, а саме: таємним, відкритим, шляхом обману чи зловживання довірою, із застосуванням погроз чи насильства тощо. Зазначається, що таку позицію підтверджує наявна судова практика [3, с. 251]

Щодо змісту поняття «викрадення» в складах кримінальних правопорушень, предметом яких є різні види документів (ст.ст. 158-1, 158-3, 357 КК) єдності серед науковців немає. Так, щодо викрадення в ст. 158-1 КК одні автори розуміють лише таємне чи відкрите протиправне заволодіння документом, інші – більш широке поняття, хоча не уточнюють як саме розуміти більш широке [3, с. 250]. У ст. 357 КК звертається увага на три форми – крадіжку, розбій, грабіж, проте поруч з цим зазначають, що застосування насильства потребує додаткової кваліфікації [8, с. 61].

У проєкті КК значення терміна «викрадення» викладено в Глосарії та під ним розуміється вилучення чужого рухомого майна всупереч волі власника, законного володільця чи користувача або уповноваженої особи; зі спотворенням їх волі або з ігноруванням їх волі, що спричинило майнову шкоду у розмірі вартості викраденого майна. «Викрадення» в проєкті вживається виключно щодо чужого майна у кримінальних правопорушеннях проти власності. В усіх інших випадках щодо людей, певних предметів чи інформації вживається термін «заволодіння». Тлумачення змісту статей в яких вживається викрадення свідчить про те, що його способами є таємне, відкрите, з обманом потерпілої чи іншої особи або зловживанням їх довірою, шляхом застосування насильства або погрози [7].

Проте тлумачити так само термін «викрадення» в чинному КК неможливо, оскільки, наприклад в ст. 262, 308, 312, 313 « викрадення» вживається поруч з такими поняттями як «привласнення», «вимагання», «заволодіння шляхом обману», які відповідно виходять за межі «викрадення».

Таким чином, «викрадення» включає в себе крадіжку, грабіж та розбій. Дискусія щодо того чи включає викрадення розбій стосується скоріше не змісту поняття, а кваліфікації діяння. Так, викрадення офіційного документа (ч. 1 ст. 357 КК) включає в себе в тому числі розбій як спосіб вчинення діяння, проте потребує додаткової кваліфікації за заподіяння насильства, оскільки ч. 1 ст. 357 КК – це кримінальний проступок, який в жодному разі не може включати кримінальну відповідальність за насильство, тим більше небезпечне для життя і здоров'я. Так само додаткової кваліфікації потребує й вимагання документа, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я. Саме тому в ст.. 308, 312 КК де насильство, яке не є небезпечним для життя і здоров'я є кваліфікуючою ознакою, а розбій – особливо кваліфікуючою, викрадення в основному складі потрібно розуміти як крадіжку та ненасильницький грабіж, а наприклад, в ст.ст. 262, 410 КК, де передбачено лише розбій як особливо кваліфікуючу ознаку, викрадення включає також насильницький грабіж. А там де викрадення є ознакою складу, який не передбачає кваліфікуючих ознак (наприклад, ч. 1 ст. 357, ст. 432) викрадення включає в тому числі розбій як спосіб вчинення діяння. Питання щодо додаткової кваліфікації насильницьких дій вирішується за правилами конкуренції кримінально-правових норм.

Список використаних джерел:

1. Антонюк Н. О. Кримінально-правова охорона власності: навч. посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. 514 с
2. Кундеус В. Г. Кримінально-правова характеристика викрадення: автореф. дис. ...канд. юр. наук: спец. 12.00.08. Х., 2004. 19 с.
3. Максимович Р.Л. Викрадення як наскрізне кримінально-правове поняття. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія: Юрид. Вип. № 2. 2015. С. 247–255.
4. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 3. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02#Text>
5. Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26.04.2002 № 4. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-02#Text>

6. Про судову практику у справах про злочини проти власності. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6.12.2009 № 10. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09#Text>

7. Проект КК. Контрольний текст (станом на 21.07.2025 року). URL : <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/08/20/00-kontrolnyj-proyekt-kk-21-07-2025.pdf>

8. Татаркевич Я. О. Викрадення у кримінальному праві України: поняття та форми: дис... д-ра філософії: 081 «Право» Одеса, 2022. 260с.

Омельчук Денис Олегович,

аспірант кафедри кримінального права та процесу

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПРАВОВА НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ У НОВОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

04 грудня 2024 року набув чинності новий Закон України № 4111-IX, який вносить істотні зміни до Кримінального кодексу та Кримінального процесуального кодексу України, зокрема стосовно відповідальності юридичних осіб за підкуп іноземних посадовців. Однак з прийняттям цього закону виникає низка правових питань, які створюють додаткові виклики для застосування нових норм на практиці.

Однією з основних проблем є відсутність чітких критеріїв щодо того, як та за яких обставин юридична особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності. Наприклад, стаття 96-3 КК України залишає багато «оціночних» підстав, таких як вплив на досудове розслідування чи неможливість притягнення фізичної особи до відповідальності [3]. Це дає прокурору значну свободу у визначенні, які юридичні особи потрапляють під процедури, навіть коли конкретний злочинець – фізична особа, ще не виявлений. Таким чином, це може призвести до зловживань і неправомірних дій з боку правоохоронців.

Іншою складною ситуацією є трактування норм, що стосуються так званих «процесуальних ухилянтів» (ст. 483-1 КПК України). Це поняття може бути застосоване до осіб, які, діючи від імені юридичної особи, ухиляються від слідства, навіть якщо вони не є підозрюваними або обвинуваченими і фактично не мають інформації про скоєне кримінальне правопорушення [1]. Це також ставить під сумнів правову визначеність, оскільки розсуд прокурора може зіграти вирішальну роль у визначенні таких осіб.

Зміни, передбачені новим законом, також включають додаткові санкції для юридичних осіб – не лише фінансові штрафи, а й обмеження діяльності, що можуть стосуватися конкретних напрямків діяльності компанії. Однак, практична ефективність таких заходів залишається під питанням, оскільки компанії можуть легко адаптувати свою діяльність до нових умов, що фактично зводить нанівець вплив санкцій.

Крім того, не визначені чіткі механізми застосування таких санкцій у випадках, коли кримінальне правопорушення скоєне фізичною особою, яка діяла від імені юридичної особи. Це додає додаткової складності до процесу, оскільки в таких випадках не завжди зрозуміло, як саме мають діяти правоохоронці.

Не менш важливою є відсутність змін у законодавстві, що стосується відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність. Це питання набуває особливої ваги, адже навіть у

разі виправдання юридичної особи після тривалого розслідування, сама процедура може призвести до значних фінансових і репутаційних втрат для компанії.

У зв'язку з цим, можна запропонувати кілька важливих шляхів для вирішення цих проблем.

Уточнення процедурних вимог щодо юридичних осіб. Для того щоб уникнути правової невизначеності, необхідно внести зміни, які чітко визначатимуть, за яких обставин юридична особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності, навіть коли провадження щодо фізичної особи закрито [2]. Прокурори повинні отримати конкретні інструкції, що допоможуть зменшити дискрецію в застосуванні спеціальних процедур.

Стандартизація підстав для визнання «процесуальним ухилянтом». Потрібно розробити чіткі критерії, що дозволять звести до мінімуму можливості для необґрунтованого застосування спеціального порядку щодо юридичних осіб. Визначення чітких стандартів для осіб, які можуть бути визнані ухилянтами, сприятиме прозорості процесу та зменшить можливість суб'єктивного трактування цих норм.

Єдиний механізм об'єднання проваджень. Важливо створити механізм, що дозволить зібрати матеріали кількох паралельних розслідувань, що стосуються юридичних осіб і фізичних осіб, в єдине провадження. Це забезпечить більш ефективне розслідування та уникнення дублювання процесів.

Можливості для оскарження рішень щодо юридичних осіб. Необхідно створити ефективні механізми для оскарження кримінальних санкцій, накладених на юридичні особи. Це дозволить компаніям отримати доступ до справедливого розгляду та захисту їх прав у разі неправомірного переслідування.

Регулювання нефінансових санкцій. Необхідно чітко визначити умови застосування тимчасових обмежень для юридичних осіб та встановити часові обмеження на їх дію. Водночас варто оцінити ефективність таких санкцій, щоб уникнути надмірних перепон для бізнесу.

Компенсаційні механізми для компаній. Запровадження чітких компенсаційних механізмів для компаній, які стали жертвами незаконних або необґрунтованих кримінальних проваджень, допоможе створити справедливую систему, яка збалансує інтереси правопорядку та бізнесу.

Навчання для правоохоронців та суддів. Необхідно організувати навчання для правоохоронців і суддів, що забезпечить належне застосування нових норм і зменшить ймовірність помилок при розслідуванні справ, пов'язаних із юридичними особами.

У підсумку, реалізація цих змін дозволить зменшити правову невизначеність та забезпечити ефективне застосування санкцій до юридичних осіб, що підуть на користь як державі, так і бізнесу. Створення справедливого механізму в рамках боротьби з корупцією та підкупом іноземних посадовців допоможе збалансувати інтереси всіх учасників процесу.

Список використаних джерел:

1. Актуальна практика ККС у кримінальних провадженнях щодо корупційних правопорушень. Верховний Суд. 2025. URL : https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_prakt_kor_pravopor.pdf
2. Гришук В.К. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 248 с.
3. Яценко А.М. Застосування примусових заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: теоретико-прикладний аспект. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 27–34.

Орловська Наталя Анатоліївна,
докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри національного та міжнародного права Одеського національного морського університету

«КРИТЕРІЙ ЕНГЕЛЯ» ТА ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ

Одним із ключових принципів діяльності ЄСПЛ є принцип автономного тлумачення, системне значення якого полягає у сприянні зближенню правових систем в сфері захисту прав людини. Це досягається шляхом використання правотлумачення ЄСПЛ у практиці національних судів. ЄСПЛ не обмежує суверенності національного законодавця у визначенні галузевих термінів, однак Суду доводиться мати справу з великою кількістю правових понять, що не мають єдиного визначення в різних європейських країнах [1]. ЄСПЛ бере до уваги специфічність, неповторність конкретної ситуації у різних державах, тобто Конвенція тлумачиться обов'язково у світлі актуальних умов сьогодення, які існують в конкретній державі на момент розгляду справи. Однак наявні усталені критерії автономного тлумачення, які сформульовані у справі *Engel and Others v. the Netherlands* [2] («критерії Енгеля»): класифікація правопорушення згідно з національним правом (чи є воно кримінально протиправним у певній національній системі); характер правопорушення (на що спрямоване протиправне посягання); суворість покарання, яке загрожує особі.

ЄСПЛ не обмежений національними класифікаціями правопорушень та заходів впливу за їх вчинення, «аби дійти власного висновку щодо природи цієї справи» Суд може визначити певне діяння як «кримінальне», а заходи впливу за нього, відповідно, – як покарання. Зокрема, щодо третього критерію ЄСПЛ пояснив: «У суспільстві, яке дотримується принципу верховенства права, до «кримінальної» сфери належать позбавлення волі, які можуть бути призначені як покарання, за винятком тих, які за своїм характером, тривалістю або способом виконання не можуть завдати відчутної шкоди» [2].

Наведемо кілька прикладів:

1. У справі «Гурепка проти України» [3] ЄСПЛ визнав адміністративне провадження щодо заявника «кримінальним за суттю», адже «в силу суворості санкцій дана справа є кримінальною». Йшлося про застосування до позивача адміністративного арешту терміном 7 діб. Хоча уряд України наголошував, що семиденний арешт за вчинення адміністративного правопорушення, враховуючи, що максимальна тривалість могла складати 15 діб, не може розцінюватися як кримінальне покарання, Суд, «з огляду на свою усталену прецедентну практику, не має сумніву, що в силу суворості санкції дана справа за суттю є кримінальною, а адміністративне покарання фактично носило кримінальний характер».

2. У справі «Надточій проти України» [4] ЄСПЛ в силу характеру правопорушення визнав, що воно є «за своєю суттю кримінальним». Йшлося про вчинення заявником порушення митних правил, за що до особи було застосовано конфіскацію предмета. ЄСПЛ зазначив, що уряд України, погодившись із «карним кримінально-правовим характером КУпАП», заперечував аналогічний характер Митного кодексу. Однак Суд не побачив істотної різниці між цими нормативними актами, тим більше, що окремі види митних правопорушень можна визначити як адміністративні делікти. Крім того, Суд зазначив, що в силу обов'язковості положень Митного кодексу для всіх громадян, які перетинають кордон, та можливості застосування таких заходів як штраф і конфіскація, що є як покаранням, так і

стримуванням від правопорушення, митні делікти «мають ознаки, притаманні кримінальному обвинуваченню».

3. У справі *Webb v. The United Kingdom* [5] заявник зазначив, що митниця на підставі рішення суду конфіскувала у нього грошові кошти, обґрунтовуючи це тим, що готівка являла прибуток від наркоторгівлі та/або була призначена для наркоторгівлі. Заявник вважав, що вжитий щодо нього захід відповідав ознакам кримінального обвинувачення, оскільки провадження було ініційоване органом, який здійснює кримінальне переслідування; покарання у виді конфіскації є кримінальною санкцією; вилучення коштів мало на меті не лише стримування злочинної поведінки, але й покарання. Однак ЄСПЛ не погодився з тим, що провадження щодо конфіскації пов'язаних із наркоторгівлею коштів рівнозначне кримінальному обвинуваченню: «рішення про конфіскацію...було превентивним заходом і не може прирівнюватися до кримінального покарання, оскільки воно мало на меті вилучити з обігу гроші, які, як передбачалося, були пов'язані з міжнародною торгівлею незаконними наркотиками».

У зазначеному контексті постає питання: чи впливає практика ЄСПЛ на визначення меж кримінально-правового регулювання, тобто чи можна на підставі рішень ЄСПЛ змінити (доповнити) перелік кримінальних правопорушень та покарань за них чи, навпаки, вилучати деякі із заходів з переліку покарань?

З огляду на положення Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [6], такі рішення та практика є джерелом національного права, у тому числі, кримінального права України. Однак правові позиції ЄСПЛ фіксують стандарти захисту прав людини та її основоположних свобод у сферах, які є дотичними до кримінально-правової за характером суспільної небезпечності правопорушень та суворістю правообмежень. Саме в силу наближеності до кримінально-правового регулювання, до способів кримінально-правового впливу в деліктних галузях особа, винна у вчиненні відповідних правопорушень, потребує додаткового захисту. Вбачається, що у випадках, що наведені, рішення ЄСПЛ входять в джерельну базу адміністративного та митного, але не кримінального права. Відповідно, жодне з рішень ЄСПЛ не може поставити під сумнів положення ч.3 ст.3 КК – кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки КК України.

Список використаних джерел:

1. Чистякова Ю.В. Автономні тлумачення ЄСПЛ як механізм зближення правових систем Європи. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 трав. 2018 р.) У 2-х т. Т. 1 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Вид. дім «Гельветика», 2018. С. 385–387.

2. *Engel and Others v. The Netherlands* (Application no. 5100/71, 5101/71, 5102/71, 5354/72, 5370/72, 1976). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-57479%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57479%22]}) (дата звернення 04.10.2025).

3. Гурепка проти України (№2) (Заява № 38789/04, остаточне рішення від 08.07.2010 р.). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_565#Text (дата звернення 04.10.2025)

4. Надточий проти України (Заява № 7460/03, рішення від 15.05.2008 р.). URL : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_404 (дата звернення 04.10.2025).

5. *Webb v. The United Kingdom* (Application no. 56054/00). URL : [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-23743%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-23743%22]})

6. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України № 3477-IV від 23.12.2006 р. / Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 04.10.2025)

Палюх Лідія Михайлівна,

докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри кримінального права і кримінології Львівського національного університету імені Івана Франка

КРИМІНАЛЬНЕ І КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО: ТОЧКИ ДОТИКУ ТА МЕЖІ ВПЛИВУ

На сьогодні в законодавстві наявні випадки, коли питання, які належать до предмету регулювання кримінального права, врегульовано у нормативно-правових актах інших галузей права. Одним із питань, які вже викликають проблеми у правозастосуванні, є питання про те, чи підлягають застосуванню відповідні правові норми у разі, якщо, наприклад, заповнюють прогалини у регулюванні кримінально-правових відносин або якщо більш конкретно (детально) порівняно із КК України врегульовують відносини, або ж у разі, якщо вони суперечать положенням КК України (тобто наявна колізія правових норм).

Одним із таких випадків є положення КВК України, які регулюють звільнення засуджених від відбування покарання з випробуванням, зокрема, щодо підстав для направлення особи для реального відбування призначеного судом покарання (норма, якою було викладено ст. 166 КВК України в редакції Закону України від 23 серпня 2023 року № 3342-IX [1]). Ця норма передбачає додаткові порівняно із КК України положення щодо умов скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням із направленням засудженого для відбування покарання порівняно із попередньою редакцією цієї норми, і фактично є більш сприятливою для засудженого. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 78 КК України у разі, *якщо засуджений не виконує покладені на нього обов'язки* або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про його небажання стати на шлях виправлення, суд направляє засудженого для відбування призначеного покарання. Стаття 166 КВК України у редакції Закону України від 23 серпня 2023 року № 3342-IX передбачає, що у разі *систематичного невиконання* засудженим, звільненим від відбування покарання з випробуванням, обов'язків, покладених на нього, систематичного вчинення адміністративних правопорушень уповноважений орган з питань пробації надсилає до суду подання про скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням і направлення засудженого для відбування призначеного покарання. Також у ст. 166 КВК України роз'яснено поняття систематичності у цьому випадку (відповідне роз'яснення змісту цього поняття відсутнє у КК України).

Отже, у цьому випадку можна вести мову про колізію між нормами кримінального і кримінально-виконавчого права, які регулюють ті самі відносини.

Відповідно до ч. 3 ст. 66 Закону України «Про правотворчу діяльність» у разі виявлення колізії між нормативно-правовими актами рівної юридичної сили пріоритет у застосуванні мають: 1) норми, що містяться в нормативно-правових актах спеціального законодавства України (крім випадку виявлення колізії між кодексом і первинним законом); 2) норми, що містяться у нормативно-правових актах, що вступили в дію пізніше. Щодо цього слід зазначити, що кримінальний закон навряд чи можна назвати спеціальним законом відносно кодифікованих актів з галузей права кримінально-правового циклу - Кримінального процесуального, Кримінально-

виконавчого кодексів України. Крім того, слід зазначити, що інститут звільнення від покарання та його відбування відносять до комплексних міжгалузевих інститутів права, до яких входять норми кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого галузей права.

В.В. Навроцька зазначила стосовно взаємодії кримінального і кримінального процесуального закону про доцільність застосування кримінально-правових приписів, що помилково містяться у процесуальному законі, за умови, що відображена у них ідея відповідає духу й принципам кримінального права й закону [2, с. 6]. Водночас у розглядуваному вище випадку, зважаючи на те, що наявні нормативно-правові акти рівної юридичної сили, видається, що за правилами темпоральної конкуренції підлягає застосуванню норма, передбачена ст. 166 КВК України у редакції Закону України від 23 серпня 2023 року № 3342-IX. Хоча залишаються сумніви з погляду дотримання принципу законності у кримінальному праві. Без сумніву, – це справа законодавця узгодити між собою норми Кримінального і Кримінально-виконавчого кодексів України, однак що слід констатувати з точки зору *de lege lata*, – це те, що законодавець у КВК України передбачив по суті норму, якою замінив кримінально-правову, врегулювавши відносини, які належать до предмета галузі кримінального права.

Інше питання, яке потребує наступного дослідження, – чи повинна зазначена норма мати зворотну дію в часі? Чи можна відповідне законодавче положення вважати таким, що пом'якшує кримінальну відповідальність особи? Також потребують наступного дослідження випадки, коли наявні у кримінальному законі прогалини заповнюються положеннями кримінального процесуального, кримінально-виконавчого законодавства.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань: Закон України від 23 серпня 2023 року № 3342-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 92. Ст. 356.

2. Навроцька В.В. Взаємозв'язки й колізії кримінального процесуального та кримінального законодавства України: автореф. дис... доктора юрид. наук.; 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Львів, 2025. 36 с.

Плисюк Наталія Миколаївна,

кандидатка юридичних наук, доцентка, професорка кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПОМИЛКА У КІЛЬКОСТІ ПОТЕРПІЛИХ ОСІБ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ВБИВСТВ

У процесі здійснення кримінально-правової кваліфікації виникають певні труднощі при кваліфікації кримінальних правопорушень, вчинених при наявності помилки. Чинний Кримінальний кодекс (далі – КК) України [1] не дає визначення поняття помилки, тому в науці кримінального права мають місце різні погляди вчених на дане поняття. Більшість дослідників пов'язують наявність помилки з хибним уявленням особи відносно обставин об'єктивної дійсності, які закріплені в законі про кримінальну відповідальність у якості ознак складу кримінального правопорушення. в науці кримінального права така помилка називається фактичною помилкою.

Фактична помилка може мати місце відносно ознак об'єкта протиправного посягання. Дуже часто називають три види юридичних помилок: помилка у кримінальній протиправності діяння; помилка у кваліфікації кримінального правопорушення; помилка у виді та розмірі покарання [2, с.165]. При цьому, юридична помилка особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, зазвичай (окрім помилки особи у кримінальній протиправності діяння), не впливає на кримінальну відповідальність, тобто ні на кваліфікацію, ні на розмір і вид визначеного судом покарання [3, с. 40–42].

Але, що стосується саме предмета та потерпілої особи в доктрині кримінального права традиційно виділяють такі види помилок:

- 1) помилка у властивостях предмета;
- 2) помилка в наявності предмета або потерпілої особи;
- 3) помилка у вартості або кількості предметів;
- 4) помилка в особі або особливих властивостях потерпілої особи.

Помилка в потерпілій особі полягає в тому, що суб'єкт має бажання заподіяти шкоду одній особі, але в результаті помилки заподіює шкоду іншій особі. Така помилка, відповідно, не впливає на кваліфікацію, тому що вона не стосується обставин, які були ознаками конкретного складу кримінального правопорушення. У цій ситуації винна особа повністю реалізовує свій умисел, щодо наслідків вчинюваного діяння. Та у деяких випадках помилка в особі потерпілого водночас виявляється і помилкою в родовому об'єктові. Вчинене в таких випадках варто кваліфікувати за спрямованістю умислу як замах на кримінальне правопорушення, яке суб'єкт мав намір вчинити та закінчене кримінальне правопорушення, яке він фактично вчинив. Проте цікавим є те, що з такою позицією в теорії кримінального права погоджуються не всі вчені і, як зазначив Т. М. Марітчак, такі дії слід кваліфікувати лише як замах на кримінальне правопорушення та додаткової кваліфікації не потрібно [4, с.208]. Аналогічне судження висловлював М. Й. Коржанський, що якщо допущено помилку в родовому об'єкті посягання, злочин кваліфікується як замах на заподіяння шкоди тому об'єктові, який охоплювався умислом винної особи [5, с.88].

Стосовно складу вбивства, то можна відзначити, що найчастіше при здійсненні кримінально-правової кваліфікації, як правило, помилки виникають щодо особливих властивостей потерпілої особи. Це стосується, до прикладу, умисного вбивства жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності (п.2 ч.2 ст.115 КК України). Але така обмежена уява про суб'єктивну помилку в потерпілій особі даного вбивства безпідставно звужує предмет, в якій помилка винної особи стосовно фактичних обставин набуває кримінально-правового значення.

У процесі вчинення умисного вбивства, інтелектуальний момент умислу включає в себе усвідомлення суспільної небезпеки вчинюваного діяння, яка пов'язана з можливістю заподіяння шкоди потерпілій особі кримінально протиправним посяганням.

При диференціації кримінальної відповідальності за вбивство важливим є те, що законодавцем враховано множинність потерпілих осіб у вирішенні питання про можливість кваліфікації вчиненого як умисного вбивства двох або більше осіб або умисне вбивство, вчинене загально небезпечним способом. Необхідно також обов'язково встановлювати чи усвідомлював суб'єкт небезпеку власної поведінки для життя саме декількох осіб. Якщо таке уявлення не відповідає реальності, то не можна дану ситуацію розцінювати як фактичну помилку, адже сутність фактичної помилки полягає в тому, що у винного через неправильне сприйняття або оцінку виникає хибне уявлення реальної дійсності. Хибна уява про кількість потерпілих осіб при вбивстві може бути пов'язана із помилкою стосовно інших обставин вчинення даного діяння.

Важливо в ході кримінально-правової кваліфікації враховувати і помилку відхилення діяння, при якій винна особа помиляється стосовно кількості осіб, життю яких загрожує реальна небезпека. Іноді виникають ситуації, коли винний вважає, що небезпека загрожує лише одній потерпілій особі, але насправді реальна небезпека створюється для життя ще однієї або кількох потерпілих осіб.

Отже, помилка у кількості потерпілих осіб має самостійне значення і повинна враховуватись при кримінально-правовій кваліфікації вбивств.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2314-III. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Кримінальне право України. Загальна частина. За ред. Бажанова М.І., Сташиса В.В., Тація В.Я. К.-Х.: Юрінком Інтер-Право, 2001. 416 с.
3. Марітчак Т.М. Помилки у кваліфікації злочинів як предмет судового реагування: поняття, види та процесуальні способи усунення. *Право України.* 2002. № 10. С.40-42.
4. Коржанський М.Й. Кваліфікація злочинів. К.: Юрінком Інтер, 2001. 416 с.
5. Марітчак Т.М. Помилки у кваліфікації злочинів. К.: Атіка, 2004. 118 с.

Присяжна Анна Василівна,

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

АДВОКАТСЬКЕ РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Створення адвокатом доказової бази у кримінальному провадженні є одним із найважливіших аспектів реалізації принципу змагальності судочинства та забезпечення права на справедливий суд. Сучасні рекомендації наукової теорії щодо представлення доказів захистом є зрозумілі для галузевих експертів, але водночас потребують подальшого дослідження.

Для з'ясування можливості інституціоналізації адвокатського розслідування в нашій країні важливе значення має дослідження зарубіжного досвіду можливості проведення адвокатського розслідування в межах кримінального процесу. Але для того, щоб зробити науково-обґрунтовані висновки необхідно з'ясувати, що слід закладати в розуміння змісту адвокатського розслідування. Так, адвокатське розслідування можна визначити як діяльність захисника (адвоката) у кримінальному провадженні, яка базується на нормах кримінального процесуального права і спрямована на збирання, систематизацію, аналіз доказів з метою заперечення підозри, обвинувачення та повного з'ясування обставин справи, що виправдовують та пом'якшують відповідальність чи покарання підзахисного.

Що стосується адвокатського розслідування в кримінальному процесі загальної системи права, то воно характеризується формалізмом та обмеженими правами адвоката. Така ситуація пов'язується з тим, що досудові стадії процесу там майже не формалізовані, за винятком арештів та обшуків, а легалізація доказів здійснюється вже в суді, на стадії попереднього судового розгляду, зокрема на стадії віддання обвинувального акту до суду, як в Англії, на стадії розпорядчого засідання, як в США [1, с. 41].

Детально питання адвокатського розслідування в кримінальному провадженні розкривається в законодавстві країн континентальної Західної Європи, де справедливе правосуддя розглядається не крізь призму побудови процесу на основі розподілу процесуальних функцій (кримінальне переслідування, захист, розгляд та вирішення справи), а в чіткому відокремленні кримінального переслідування (дівання) від розслідування і вирішення справи судом [2, с. 329].

До прикладу, у Франції, де за кримінальним процесуальним законодавством досудове провадження включає три стадії: дівання, кримінальне переслідування і попереднє слідство, адвокат допускається до участі в справі лише на третій стадії процесу, з моменту першого виклику обвинуваченого до слідчого судді [3, с.168].

До речі, опираючись на зміни до КПК Франції адвокат-захисник допускається на стадію дівання, але тут слід відмітити, що його повноваження досить обмежені. Наприклад, адвокат має право 30-хвилинної зустрічі із затриманим одразу ж після затримання, наступна зустріч вже можлива через 20 годин після самого затримання і ще одна зустріч передбачена законодавством вже через 12 годин після продовження строку затримання прокурором. Такі строки можна назвати загальними, оскільки є ще інші, залежно від категорій злочинів. Так, за такі злочини як, наприклад, вимагання, крадіжка, вчинені організованою групою зустріч з адвокатом допускається не раніше, ніж через 36 годин після початку затримання; за тероризм і торгівлю наркотиками, наприклад, через 72 години [4]. Участь адвоката у збиранні доказів на стадії попереднього слідства також обмежена, оскільки він має право бути присутнім лише при допитах обвинуваченого й очних ставках обвинуваченого з іншими обвинуваченими або із свідками, причому неявка адвоката за викликом не є перешкодою для проведення слідчих дій. Але й участь у таких слідчих діях є досить обмеженою, оскільки адвокат може отримати слово лише для того, щоб поставити запитання допитуваному, при чому таке запитання може бути відкликане слідчим суддею. Також під час допиту адвокат не вправі подавати клопотання, давати заяви без попереднього дозволу слідчого судді.

Що стосується кримінального процесуального законодавства ФРН, то тут участь захисника у розслідуванні кримінальної справи має лише уривчастий характер і полягає виключно в його присутності під час виконання слідчих дій з обмеженими правами. Так, за законодавством Німеччини адвокат-захисник має право лише на вільне і безперешкодне спілкування з обвинуваченим, на присутність під час виконання окремих слідчих дій та на ознайомлення з матеріалами кримінальної справи і огляд речових доказів [3, с. 180].

Незважаючи на те, що вже тривалий час у колах німецьких науковців дискутується проблема зміцнення правового становища захисника і було розроблено проект окремого розділу КПК ФРН – «Захист», де відображено нормативне закріплення адвокатського розслідування в кримінальному провадженні. Але, на жаль, такі пропозиції не знайшли належного втілення в кримінальному процесуальному законодавстві ФРН.

На відміну від функцій адвокатів у країнах континентальної Європи функції адвокатів Великобританії значно ширші. Так, відповідно до кримінального процесуального законодавства адвокату-захиснику надається право здійснювати власне розслідування і таким чином, збираючи докази по справі, перевірити обставини вчиненого злочину. В Англії право на правничу допомогу, яка надається професійними захисниками, є фундаментальною засадою кримінального процесу. Як приклад, отримане органами слідства визнання вини підозрюваним під час допиту, без участі захисника, може братися судом до уваги лише у тому випадку, коли державний обвинувач доведе, що таке визнання вини отримане не з причин відсутності на допиті

адвоката. Так, відсутність під час допиту обвинуваченого адвоката часто розцінюється англійськими судами як грубе порушення закону і досить часто суди не беруть до уваги такі показання. Але разом з тим, будь-яка інформація, що була отримана від підозрюваного ще до його затримання та офіційного допиту, судами визнається як доказ по справі.

Якщо проаналізувати англійське законодавство, що регулює питання доказів, то сам процес збирання доказів є специфічним. Так, їх виявлення та процесуальне визнання доказами і залучення в справу розірвані в часі. Слід відмітити, що на початкових етапах сторони самостійно збирають доказові матеріали з метою обвинувачення чи захисту в суді, при цьому, на відміну від законодавства України, англійські кримінальні процесуальні норми передбачають збір обвинувачем винятково обвинувальних даних. Безпосереднє процесуальне приєднання доказів до справи здійснюється під час попереднього слухання в суді, коли розглядаються всі матеріали, які подаються сторонами [3, с. 142]. Тому порівняно з процесуальним законодавством країн континентальної Європи у Великобританії дійсно передбачена можливість адвокатом самостійно збирати докази і цим самим забезпечувати реалізацію адвокатського розслідування.

І на кінець, можна зробити висновок, що питання удосконалення здійснення адвокатського розслідування має не лише важливе теоретичне, а й практичне значення для формування дієвої моделі адвокатури як інституту захисту прав та свобод людини та громадянина.

Список використаних джерел:

1. Беспалько І.Л., Вапнярчук В.В. Особливості процесу доказування в кримінальному процесі США. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. Вип. 81. С. 39–49.
2. Попелюшко В.О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми: дис...д-ра юрид. наук: 12.00.09. Нац. ун-т «Остроз. акад.». Острог, 2009. 502с.
3. Молдован А. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США. 2-ге вид.: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури. 2010. 352 с.
4. Попелюшко В. О. Система органів розслідування та їх повноваження за КПК Франції 1808 р. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія: Право*. 2010. № 2. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n2/10pvokfr.pdf>

Пушкар Віталій Іванович,
*аспірант кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ЧИННОЇ РЕДАКЦІЇ СТРАТЕГІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Відкрите вторгнення зі сторони росії, що мало місце 24 лютого 2022-го року, як і події, що передували йому (захоплення АРК, розпалювання війни на території Донецької й Луганської областей, спроба захоплення адміністративних будівель в Одесі та Харкові тощо) з усією очевидністю продемонструвало наслідки тривалого ігнорування владою України найнагальніших питань, що стосуються сфери національної безпеки. Не зупиняючись на загальновідомих аспектах докладно,

охарактеризуємо окремі проблемні питання нормативно-правового забезпечення національної безпеки сьогодні.

Як справедливо зауважив В.О. Антонов, сутність та зміст національної безпеки в сучасному розумінні постає як надзвичайно складний, суперечливий і тривалий, проте дуже важливий та необхідний процес для забезпечення сталого розвитку особистості, суспільства та держави, передумови якого закладались у різні історичні епохи [1, с.11]. Щодо законодавчого визначення національної безпеки, то воно досить чітко прописано в п. 9 ст. 1 ЗУ «Про національну безпеку України», де вона визначається, як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [2]. До таких загроз, відповідно положенням вказаної статті, відносяться явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України. При цьому національну безпеку слід відмежовувати від державної безпеки, яка, спрощено кажучи, є станом захищеності від загроз невоєнного характеру.

Вже по наведеним кільком визначенням із ЗУ «Про національну безпеку України» стає очевидно, що поняття ці є вкрай складними і обсяг їх змісту в окремих положеннях може збігатись. Можна зробити висновок, що національну безпеку мало визначити в законі, варто більш докладно висвітлити її зміст, а головне – інструменти її реалізації, зокрема – дискретні напрямки діяльності уповноважених органів у розглядуваній сфері. Вищезгаданий науковець, що присвятив свої дослідження проблематиці національної безпеки В.О. Антонов, підкреслює: «Розглядаючи процес становлення категоріально-понятійного апарату «національної безпеки», слід зазначити, що без глибокого наукового сприйняття цього явища стає неможливим його законодавче закріплення, напрацювання основних законодавчих норм, які регулюють суспільні відносини у процесі забезпечення захищеності важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави від внутрішніх та зовнішніх загроз [1, с.15]. Залишивши в цьому випадку за межами предмету дослідження питання наукового сприйняття розглядуваної категорії, погодимось з науковцем у тій частині, де констатується складність його законодавчого закріплення, і напрацювання основних законодавчих норм, спрямованих на реалізацію основного завдання національної безпеки: максимальна захищеність держави і суспільства в конкретній сфері. В даному контексті важливими є конкретні напрямки діяльності держави засобами органів, уповноважених нею, а цю інформацію, погодимось, недоцільно робити складовою профільного закону. Саме для розв'язання цього питання Радою національної безпеки і оборони України 14 вересня 2020 р. прийнято рішення «Про Стратегію національної безпеки України» (далі – Стратегія). Ця Стратегія визначає пріоритети національних інтересів України та забезпечення національної безпеки, цілі та основні напрями державної політики у сфері національної безпеки, інші напрями забезпечення національної безпеки України та методи досягнення цієї мети. Документ, безсумнівно, потрібний і при належному ставленні всіх суб'єктів реалізації (представників законодавчої, виконавчої влади на усіх рівнях, підтримка суспільством) має принести позитивні результати. Водночас до чинної редакції Стратегії виникає чимало запитань.

Однією з головних проблем, що одразу помічає дослідник є надмірна конкретизація при визначення партнерів, ворогів, організацій, з якими планується налагодження продуктивної співпраці, територій, звільнення яких ставиться у якості перспективних напрямків. В результаті, вже в ст. 5 Стратегії зазначено, що однією з її ґрунтовних засад є «розвиток стратегічних відносин із ключовими іноземними партнерами, насамперед з Європейським Союзом і НАТО та їх державами-членами,

Сполученими Штатами Америки» [4]. Так, в 2020 р. міжнародна ситуація, а також практика співробітництва із країнами-партнерами цілком відповідала зазначеному формуванню. Але, якщо мислити стратегічно, а не з точки зору тактичних категорій, таке уточнення навряд чи було необхідним. У результаті склалася ситуація, що новообраний Президент США Дональд Трамп з 2025-го року кардинально змінив зовнішню політику своєї країни, що призвело до різкої зміни геополітичної ситуації. Фактично, в першу чергу, країною, яка надає Україні як матеріальну (фінансового, гуманітарного і воєнного характеру) так і морально-політичну підтримку, стала Велика Британія [5]. При цьому у статті вона прямо не згадана, і лише в якості члена НАТО (але не Європейського Союзу) її участь можна «вгадати». Чи ж логічно це? Очевидно, що ні. Але, ще більше питань виникає при розгляді ст. 6 Стратегії, де визначаються наступні напрями реалізації пріоритетів: «відновлення миру, територіальної цілісності та державного суверенітету на тимчасово окупованих територіях у Донецькій і Луганській областях України на основі міжнародного права; здійснення міжнародно-правових, політико-дипломатичних, безпекових, гуманітарних та економічних заходів, спрямованих на припинення Російською Федерацією незаконної окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополь» [5]. При такій постановці питання, може видатись, що звільнення окупованих територій Запорізької і Херсонської області не є пріоритетними завданнями, що, звісно ж, не відповідає дійсності.

Відтак можна зробити висновки, що Стратегія 2020 р. як документ, що визначає напрями діяльності Української держави по деокупації українських територій і усунення воєнної та інших загроз зовні (не лише росії, але й не згаданих у якості чинного чи потенційного супротивника Білорусі і Північної Кореї а також інших потенційних союзників росії) вимагає суттєвих змін як редакційного, так і принципового характеру. Такі зміни повинні привести Стратегію національної безпеки України (та інші подібні документи у інших сферах) до стану, коли сьогоденні геополітичні зміни не призводитимуть до втрати актуальності нормативно-правовим актом, розрахованим, принаймні, на декілька років (із врахуванням того факту, що відповідно до Заключних положень Стратегії на Національний інститут стратегічних досліджень покладено обов'язок готувати щорічні доповіді про стан національної безпеки України на основі аналізу виконання Стратегії).

Список використаних джерел:

1. Антонов В.О. Конституційно-правові проблеми національної безпеки України : монографія. Київ: ТАЛКОМ, 2017. 576 с.
2. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII (2469-19) зі змінами і доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення 08.09.2025).
3. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 14.09.2020 р. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення 08.09.2025).
4. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни» затверджена Указом Президента України від 14.09.2020 року №392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12> (дата звернення 08.09.2025).
5. Велика Британія та Україна підписують 100-річне партнерство: поглиблення безпекових зв'язків та зміцнення партнерства для майбутніх поколінь. URL: <https://www.gov.uk/government/news/uk-and-ukraine-sign-landmark-100-year-partnership-to-deepen-security-ties-and-strengthen-partnership-for-future-generations.uk> (дата звернення 08.09.2025).

Самолук Віталій Ігорович,
*здобувач вищої освіти на магістерському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОЦІНКА НАСЛІДКІВ ДОБРОВІЛЬНОЇ ВІДМОВИ СПІВУЧАСНИКІВ

У сучасних умовах досить часто порушуються конституційні права людини. Не зважаючи на те, що повністю уникнути посягань на гарантовані державою права не є можливим, проте зменшити кількість таких випадків цілком реально. Одним з дієвих способів слугує правильне застосування чинного законодавства, зокрема кримінального. При цьому чинні норми КК України неодмінно повинні не суперечити як Конституції України, так і Європейській конвенції з прав людини, у якій міститься низка основних прав, котрих мусить гарантувати кожна держава, яка вважає себе гуманною та демократичною.

Проблемним постає питання правильного тлумачення та реалізації на практиці заходів до особи, яка добровільно відмовилась від вчинення суспільно небезпечного діяння, яке за своїми ознаками й законодавчим визначенням є кримінально-протиправним. Ще більших складнощів додає той факт, що ця відмова може бути з боку лише когось одного зі співучасників. Варто розуміти, така особа (група осіб) звільняється чи не підлягає кримінальній відповідальності.

Неоднозначною є і позиція науковців у цьому питанні. Зокрема, одна група науковців, серед яких є Н. В. Маслак і Ю. В. Городецький, вважає, що добровільна відмова від доведення кримінального правопорушення до кінця є самостійною підставою для звільнення винної особи від кримінальної відповідальності. Пояснюється це тим, що шляхом такої відмови особа усуває створену нею небезпеку та перешкоджає закінченню кримінального правопорушення [1, с. 318]. Крім того, Н.В. Маслак аргументує свою думку тим, що до моменту добровільної відмови вчинене суб'єктом діяння містить склад готування чи замаху, тому в його діянні наявна підстава кримінальної відповідальності [2, с. 143].

Однак інша група, прихильниками якої є Є. В. Буряк та А. С. Негода, дотримуються думки, що добровільна відмова є обставиною, що виключає кримінальну відповідальність за попередню кримінально-протиправну діяльність. Разом із тим, при акті відмови від доведення кримінально-протиправного діяння до кінця воно має різну суспільну небезпечність, залежно від того, на якій стадії діяння було припинене. Якщо добровільна відмова відбулась на стадії незакінченого кримінального правопорушення, то суспільна небезпечність у цьому разі відпадає [3, с. 4–5].

Більшу ясність у розв'язанні поставленого питання може надати судова практика, зокрема рішення Європейського суду з прав людини. Так, у справі KÁRI ORRASON AND OTHERS v. Iceland (№ 29791/21 та 2 інші) заявники скаржилися на порушення ст.ст.10, 11 Європейської конвенції з прав людини, яке проявилось у їхньому засудженні й обвинувальному вироку за участь у мирній демонстрації, що своєю чергою порушило права заявників на свободу вираження поглядів і свободу мирних зібрань.

Вказана справа стосується скарг за обставин, коли заявники були засуджені за відмову підкоритися наказу поліції про вихід з вестибюля Міністерства юстиції після

завершення робочих годин, де вони брали участь у демонстрації на захист шукачів притулку. Попри те, що у день подій Міністерство працювало до 16.00, а поліція наказала протестувальникам покинути будівлю, заявники відмовились виконати вимогу працівників поліції. Тому їх примусово вивели із застосуванням сили, визнали винними у порушенні Закону про поліцію та оштрафували. У задоволенні їхніх клопотань про надання дозволу на звернення до апеляційного суду було відмовлено. При цьому, варто зауважити, що такі демонстрації проходили не вперше: групи осіб заходили до вестибюля 02, 03, 04 квітня 2019 року, після чого їх спокійно виводили. Також слід зазначити той факт, що після наказу поліції четверо демонстрантів добровільно покинули будівлю Міністерства, що підтверджувалось записами з камер спостереження. Тому при ухваленні рішення ЄСПЛ відхилив доводи заявників, що поліція не надала їм достатньо часу для відмови у продовженні вчинення кримінально-протиправного діяння, вказавши про змогу продовжувати мирні зібрання поза межами будівлі Міністерства юстиції, як це зробили інші учасники, котрі добровільно залишили вестибюль о 16:03. Таким чином, Суд встановив відсутність порушень Конвенції [4].

З наведеної вище справи випливає, що особи, які добровільно відмовились від вчинення кримінального правопорушення, при цьому усвідомлюючи можливість доведення незаконного діяння до кінця, не підлягали кримінальній відповідальності. Однак, якби ті учасники мирних демонстрацій, які покинули будівлю на вимогу поліції, продовжували б мітинги, наприклад, із застосуванням вибухових пристроїв або із публічними закликами до вбивства державних діячів, їхнє діяння б охоплювалось складом інших кримінальних правопорушень. Це дало б змогу притягнути їх до кримінальної відповідальності за законодавством держави перебування. Отже, зазначене повністю кореспондується з положеннями статті 17 КК України [5].

У іншій справі GRINENKO v. UKRAINE (№ 33627/06) заявник скаржився на порушення ст.3, п.1 ст.5, п.1 та п.3 ст.6 Конвенції. Справа стосувалася того, що 17.11.2004 двох осіб було заарештовано за підозрою у спробі організації вбивства бізнесмена, який працював у Харкові. Обоє підозрюваних допитали. Другий з них визнав свою причетність до злочину та зазначив, що заявник ініціював змову та погодився заплатити за злочин. Хоча ЄСПЛ визнав порушення окремих статей Конвенції з боку правоохоронних органів та зобов'язав Україну відшкодувати моральну шкоду й судові витрати заявнику, проте найважливіше у цій справі було те, як поліція дізналась про задумане. Це стало можливим завдяки тому, що виконавець замовного убивства добровільно відмовився від вчинення кримінального правопорушення. Після того як отримав інформацію та гроші, він звернувся до правоохоронних органів [6]. У цьому випадку виконавець не підлягав кримінальній відповідальності й був залучений до судового розгляду у ролі свідка.

З огляду на те що єдиної державної статистики за звільнених від кримінальної відповідальності з посиланням на статтю 17 та/або 31 немає, можна припустити, що законодавець не передбачив добровільну відмову від вчинення кримінального правопорушення, як одну з підстав звільнення від відповідальності. Ба більше, у ч.2 ст.44 Розділу IX КК України, у якому чітко зазначені підстави звільнення від кримінальної відповідальності, вказано, що таке звільнення здійснюється виключно судом [5].

Отже, наслідком добровільної відмови співучасника, є те, що така особа не підлягає кримінальній відповідальності, оскільки у її подальших діях відсутні ознаки складу кримінального правопорушення. До того ж особа сприяє розкриттю кримінального правопорушення, вказавши про його готування (замах). Також не обов'язково її залучати як підозрюваного в судовому процесі, адже про її невинність

буде встановлено на ранній стадії кримінального провадження, зокрема, слідчими, дізнавачами, прокурорами. Хоча таку особу необхідно викликати в суд у ролі свідка, тому що її покази можуть стати вирішальними при ухваленні законного вироку та притягненні винних осіб до відповідальності за суспільно небезпечне кримінально-протиправне діяння.

Список використаних джерел:

1. Гродецький Ю.В. Добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2025. № 1 (23). С. 311–321. URL: <http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/334671> (дата звернення 23.09.2025).
2. Маслак Н.В. Кримінальна відповідальність за готування до злочину : монографія. Х. : Право, 2010. 232 с.
3. Буряк Є.В., Негода А.С. Юридична природа добровільної відмови від кримінального правопорушення в доктрині кримінального права України. *Академічні візії*. 2024. Вип. 34. С. 1–8. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13301815> (дата звернення 23.09.2025).
4. KÁRI ORRASON AND OTHERS v. Iceland (заяви № 29791/21 та 2 інші). Рішення ЄСПЛ від 27 травня 2025 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-243254> (дата звернення 23.09.2025).
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 17.07.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 23.09.2025).
6. CASE OF GRINENKO v. UKRAINE (Application no. 33627/06). Рішення ЄСПЛ від 15 листопада 2012 року. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-114456> (дата звернення 23.09.2025).

Семенюк-Прибатьє Анна Вікторівна,

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри кримінального права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

Запровадження воєнного стану в Україні з 24 лютого 2022 р. стало безпрецедентним викликом для всієї системи публічної влади. Конституція України у ст. 64 закріплює можливість обмеження низки прав і свобод людини в умовах воєнного стану [1], але одночасно гарантує, що фундаментальні права – на життя, гідність, захист від катувань та право на правову допомогу – не підлягають обмеженню. Це створює особливі умови для діяльності кримінальної юстиції, яка має забезпечити баланс між інтересами безпеки держави та дотриманням прав особи.

На рівні законодавства було внесено низку змін до Кримінального процесуального кодексу України [2], спрямованих на спрощення окремих процедур: продовження строків тримання під вартою, можливість проведення процесуальних дій дистанційно, а також розгляд клопотань слідчого судді без обов'язкової присутності сторін. Ці новели мали на меті забезпечити ефективність розслідувань у складних умовах, однак викликали дискусії щодо їх відповідності принципу верховенства права.

Проблемним залишається забезпечення права на захист. Адвокати не завжди мають можливість відвідувати клієнтів у СІЗО через обмеження пересування або обстріли. Це створює ризики порушення ст. 6 Конвенції [5], яка гарантує справедливий

судовий розгляд. Постанова Верховного Суду від 12.04.2023 р. у справі № 761/421/23 [3] наголосила, що обмеження доступу захисника може мати місце лише за наявності вагомих і документально підтверджених причин, а органи досудового розслідування зобов'язані забезпечити можливість конфіденційного спілкування підозрюваного із захисником навіть у надзвичайних умовах.

Міжнародні стандарти чітко визначають допустимі межі обмеження прав. У справі *Lawless v. Ireland* (1961) ЄСПЛ вперше визнав право держави відступати від зобов'язань за ст. 15 Конвенції під час надзвичайного стану [4], проте наголосив, що обмеження повинні бути «суворо необхідними» для досягнення законної мети. Це положення має ключове значення для України, адже будь-яке відхилення від стандартних процедур повинно бути обґрунтоване реальними загрозами національній безпеці, а не застосовуватися автоматично.

Серйозною проблемою залишається питання тримання під вартою. Умови в багатьох ізоляторах погіршилися через воєнні дії, що призводить до переповнення камер і неналежних санітарних умов. Це порушує ст. 3 Конвенції [5] (заборона нелюдського поводження). За даними правозахисних організацій, кількість скарг від ув'язнених щодо умов тримання у 2023 р. зросла на 35 % у порівнянні з 2021 р. [6, с. 39].

Окремо варто згадати про проблеми доступу до правосуддя для внутрішньо переміщених осіб і тих, хто проживає на окупованих територіях. Перенесення судів і складнощі з викликом учасників процесу призводять до затягування проваджень [6, с. 36]. Водночас сучасні технології – відеоконференції, електронний документообіг – можуть частково вирішити цю проблему. Позитивним прикладом є ухвали слідчих суддів, які дозволяють дистанційне допитування свідків, що перебувають у зоні бойових дій, із використанням захищених каналів зв'язку [2].

Важливо враховувати й питання балансу між забезпеченням державної безпеки та запобіганням зловживанням з боку правоохоронців. Збільшення повноважень слідчих та прокурорів без належного парламентського та судового контролю може призвести до порушень прав людини, таких як незаконні обшуки, безпідставні затримання чи тиск на підозрюваних [6, с. 40].

Для покращення захисту прав людини під час воєнного стану необхідно законодавчо закріпити обов'язкову можливість дистанційної участі адвоката у процесі в разі його фізичної неможливості бути присутнім [2]; створити електронний реєстр скарг на порушення прав людини з доступом для моніторингу громадськими організаціями [6, с. 41]; удосконалити механізм відшкодування шкоди, завданої незаконними діями правоохоронних органів [1]; а також запровадити регулярні моніторингові візити омбудсмена до місць несвободи з обов'язковим залученням представників громадянського суспільства [5].

Воєнний стан не скасовує зобов'язань України щодо дотримання прав людини. Забезпечення належних процесуальних гарантій у сфері кримінальної юстиції є ключовим чинником збереження правової державності. Необхідно удосконалювати законодавство, забезпечувати реальний доступ до правової допомоги, застосовувати альтернативні запобіжні заходи та використовувати можливості дистанційного правосуддя. Це дозволить не лише захистити права конкретних осіб, а й зміцнити міжнародний імідж України як демократичної держави, що дотримується стандартів верховенства права навіть у найскладніших умовах [5; 6].

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI.

3. Постанова Верховного Суду від 12.04.2023 у справі № 761/421/23. URL : <https://reyestr.court.gov.ua>

4. Рішення ЄСПЛ у справі *Lawless v. Ireland* від 01.07.1961. URL : <https://hudoc.echr.coe.int>

5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. Ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР.

6. Шумило, М. С. Захист прав людини у кримінальному процесі в умовах воєнного стану: сучасні виклики. *Право України*, 2023, № 9, с. 33–41.

Сіра Діана Іванівна,

*здобувачка вищої освіти на магістерському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ЗАСТОСУВАННЯ УМОВНО-ДОСТРОКОВОГО ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ДЛЯ ВИКОНАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ОБОВ'ЯЗКУ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Після вторгнення російської федерації на територію України 24 лютого 2022 року, зросла потреба в збільшенні особового складу Збройних Сил України (ЗСУ) для забезпечення національної безпеки, протидії державі-агресору. Влада України зіштовхнулася з тим, що загальнодержавна мобілізація не може належним чином задовольнити потреби у комплектації підрозділів ЗСУ. Тому залучення певних категорій засуджених може позитивно вплинути на чисельність військовослужбовців, які проходять службу за контрактом, що у свою чергу, ефективно вплине на обороноздатність нашої держави. Тому законодавець реалізував свою мету через Закон України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо запровадження інституту умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі в обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності» від 08.05.2024 року [3]. Відповідно до якого, Кримінальний кодекс України доповнено ст. 81¹ «Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби» [1].

Таким чином, відповідно до ч.1 ст. 81¹ КК України, під час проведення мобілізації та/або дії воєнного стану до осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, судом може бути застосовано умовно-дострокове звільнення для проходження ними військової служби за контрактом [1]. Але, у свою, чергу потрібно звертати увагу на добровільність засудженого щодо проходження військової служби за контрактом, що передбачено в ч. 2 ст. 81¹ КК України. Але умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом застосовується лише до основного виду покарання, або до обмеження волі, або до позбавлення волі на певний термін. Також коли рішення суду набирає законної сили, то особа, яку звільнили від відбування покарання має протягом 24 годин з'явитися до Територіального центру комплектування та соціальної підтримки (ТЦК та СП) для укладення контракту на проходження військової служби, прибуття до якого забезпечується Національною гвардією України [1].

При умовно-достроковому звільненні від відбування покарання для проходження військової служби, потрібно враховувати приписи ст. 21⁵ ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу», а саме чи є звільнена особа придатною для проходження служби за контрактом [2].

Після вияви ст. 81¹ у Кримінальному кодексі України, з'явилася велика кількість судових рішень з результатами розгляду заяв про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби. Потрібно зазначити, що суд може заяву задовольнити, або відмовити у її задоволенні, адже це є правом суду, а не обов'язком. Суд має врахувати всі підстави та можливість засудженого виконувати конституційний обов'язок захищати територіальну цілісність нашої держави.

Щодо практики застосування судами ст. 81¹ КК України, то на сьогоднішній день вона є досить велика. До прикладу ухвалою Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 01.10.2025 року у справі №686/28128/25 було задоволено подання державної установа «Райківецька виправна колонія (№ 78)» про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом засудженого, у поданні установа посилалася на те, що засуджений виявив бажання проходити військову службу за контрактом та відповідає вимогам проходження військової служби за контрактом, визначеним ст. 21⁵ ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу». Відповідно, суд проаналізувавши всі докази та чинні норми закону, дійшов висновку про те, що особа яка відбуває покарання може бути умовно-достроково звільнена від відбування покарання для проходження військової служби [4].

Візьмемо, до прикладу, ухвалу Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 24.09.2025 року у справі №686/25100/25, де суд відмовив у задоволенні клопотання засудженого про умовно-дострокове звільнення для проходження військової служби, суд аргументує прийняте рішення наступним: від установи виконання покарань не надходило клопотання (подання) про умовно-дострокове звільнення для проходження військової служби, що суперечить вимогам абз. 4 ч. 1 ст. 539 КПК України; засуджений не пройшов професійно-психологічний відбір, відсутні відомості щодо його придатності до військової служби за станом здоров'я та про наявність у нього достатнього рівня фізичної підготовки для виконання обов'язків військової служби, що не відповідає вимогам ст. 21⁵ ЗУ «Про військовий обов'язок і військову службу» [5].

Отже, доповнення КК України статтею 81¹ можна вважати хорошим рішенням влади, адже після її появи зросла кількість військовослужбовців, що проходять службу за контрактом, що збільшує можливості нашої армії в обороні держави. Також варто зазначити, що після появи цієї норми зросла кількість рішень суду та загалом зросла практика застосування цієї статті. Чи буде і на далі активно використовуватися ст. 81¹ КК України – невідомо, але я вважаю, що на сьогодні це можливість як для засуджених, так і для ЗСУ.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III: станом на 17.07.2025 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n441> (дата звернення 03.10.2025 р.)
2. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 року № 2232-XII: станом на 22.09.2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#n2194> (дата звернення 04.10.2025 р.).
3. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо запровадження інституту

умовно-дострокового звільнення осіб від відбування покарання для безпосередньої їх участі в обороні країни, захисті її незалежності та територіальної цілісності: Закон України від 08.05.2024 р. № 3687-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-20#n6> (дата звернення 03.10.2025 р.).

4. Ухвала Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 01.10.2025 р. у справі №686/28128/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130651715> (дата звернення 05.10.2025 р.).

5. Ухвала Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 24.09.2025 року у справі № 686/25100/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/130462609> (дата звернення 05.10.2025 р.).

Солодюк Назар Сергійович,

*здобувач вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ДЕРЖАВНА ЗРАДА ТА ШПИГУНСТВО: ПРОБЛЕМИ ВІДМЕЖУВАННЯ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНУ

У сучасних умовах воєнної агресії проти України особливої актуальності набуває питання кваліфікації кримінальних правопорушень, що посягають на основи національної безпеки держави. Державна зрада та шпигунство є одними з найбільш небезпечних діянь, які становлять безпосередню загрозу суверенітету, територіальній цілісності та обороноздатності країни. В умовах воєнного стану громадянами України вчиняються однакові кримінальні правопорушення, що вчиняються в мирний час, а також ті кримінальні правопорушення, які в мирний час, як правило, не вчиняються: кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки, безпеки людства та міжнародного правопорядку [1]. Проте на практиці виникає проблема чіткого відмежування складу цих правопорушень, що зумовлює складнощі для правоохоронних органів та судів.

Кримінальний кодекс України у ст. 111 визначає державну зраду як умисне діяння громадянина України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці [3]. При цьому закон прямо називає три форми такого діяння: перехід на бік ворога в умовах воєнного конфлікту, шпигунство, а також надання допомоги іноземній державі чи організації у проведенні підривної діяльності проти України. У свою чергу, ст. 114 КК України визначає шпигунство як передачу або збирання відомостей, що становлять державну таємницю, якщо ці дії вчинені іноземцем чи особою без громадянства.

Ключова проблема відмежування полягає у визначенні суб'єкта правопорушення. Якщо дії здійснює громадянин України – вони кваліфікуються як державна зрада, навіть якщо за змістом нагадують шпигунство. Якщо ж аналогічні дії вчиняє іноземець – застосовується норма ст. 114 КК України. Таким чином, у центрі розмежування перебуває саме ознака громадянства. Проте на практиці виникають питання доведення умислу та фактичного спрямування дій на шкоду національній безпеці [4]. Судова практика свідчить, що навіть за відсутності фактичних наслідків саме спрямованість діяння визначає кваліфікацію як державної зради.

Особливу складність становить визначення моменту закінчення кримінального правопорушення. Перехід на бік ворога є закінченим кримінальним правопорушенням з

того моменту, коли громадянин України виконав в інтересах ворога певні дії на шкоду України. Закінченим шпигунство вважається з моменту початку збирання зазначених відо-мостей або з моменту їх передачі.

У сучасних умовах дії воєнного стану проблематика відмежування державної зради від шпигунства набуває ще більшої ваги. Активізація діяльності іноземних спецслужб, зростання кількості випадків співпраці громадян України з ворогом та масові спроби збору чутливої інформації вимагають від судів і правоохоронних органів максимально чіткої кваліфікації діянь. Водночас воєнний стан створює нові правові виклики: розширюється коло інформації, що становить інтерес для противника, збільшується ризик помилкової кваліфікації дій як державної зради або шпигунства [1]. Проблемним залишається питання доведення умислу в умовах обмеженого доступу до доказів, адже частина інформації не може бути розкрита у судовому процесі через її статус державної таємниці. Верховний Суд у низці постанов наголошує, що встановлення зв'язку особи з іноземними спецслужбами ще не є достатнім для визнання складу державної зради без доведення спрямованості діяння на шкоду суверенітету чи обороноздатності держави. Водночас суди мають враховувати специфіку воєнного стану, коли навіть непряме сприяння ворогові може створювати реальну загрозу національній безпеці.

Не менш важливим аспектом є суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень. Для обох складів характерний прямий умисел, проте при державній зраді обов'язковим є усвідомлення особою своєї громадянської належності та спрямованість дій саме на шкоду інтересам України. При шпигунстві ж достатньо встановити, що іноземець чи особа без громадянства діяли на користь іншої держави. У судовій практиці трапляються труднощі у доведенні наміру особи, особливо коли інформація, яку вона передавала чи збирала, не містила грифу «таємно», але могла бути використана іноземною стороною [4].

Окремої уваги заслуговують норми щодо звільнення від відповідальності. Кримінальний кодекс передбачає, що громадянин України, який не виконав жодних дій за завданням іноземної сторони та добровільно повідомив про свій зв'язок з нею, може бути звільнений від відповідальності за державну зраду. Для шпигунства також існує заохочувальна норма: іноземець чи особа без громадянства, які добровільно повідомили органи влади та запобігли шкоді, звільняються від відповідальності. Ці положення покликані стимулювати співпрацю з правоохоронними органами та мінімізувати загрози державній безпеці.

Таким чином, основними критеріями відмежування складу державної зради від шпигунства є громадянство суб'єкта, спрямованість діяння, а також юридичні наслідки дій. Проблемними залишаються питання доведення умислу, визначення предмета посягання та моменту закінчення кримінального правопорушення. Судова практика демонструє, що найбільші труднощі виникають при кваліфікації дій громадян, які передавали відомості без офіційного статусу державної таємниці, але які могли використовуватися іноземними спецслужбами для шкоди обороноздатності та національній безпеці України.

Список використаних джерел:

1. Коломієць Ю.Ю., Державна зрада, вчинена в умовах воєнного стану. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9d96eacf-847a-4e53-be97-1e5412668082/content> (дата звернення 04.10.2025р.).

2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення 02.10.2025р.).

3. Постанови та огляди практики Верховного Суду у справах про державну зраду та шпигунство. URL: <https://supreme.court.gov.ua> (дата звернення 02.10.2025р.).

4. Офіс Генерального прокурора. Аналітичні матеріали щодо практики притягнення до відповідальності за кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки. URL: <https://gp.gov.ua> (дата звернення 02.10.2025р.).

Топчій Оксана Василівна,

докторка юридичних наук, доцентка, професорка кафедри англійської філології та методики викладання іноземної мови факультету іноземних мов Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,

Павлюх Ольга Анатоліївна,

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри кримінального права та процесу Державного податкового університету

ПРО ДЕЯКІ ДЕТЕРМІНАНТИ, ЯКІ СПРИЯЮТЬ ПОРУШЕННЯМ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИНАХ В УКРАЇНІ

Як показує практика, щорічно збільшується кількість громадян України, які, використавши існуючі правові механізми захисту своїх прав, законних інтересів і свобод у національних судах, вимушені звертатись у зв'язку з цим у Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ). При цьому, однією з детермінант, яка обумовлює необхідність використання міжнародно-правового механізму захисту свого правового статусу нашими співвітчизниками, порушення принципу верховенства права та здійснення правосуддя в Україні з грубим недотриманням визначених у законі засад судочинства, а також втручання у їх діяльність інших органів державної влади, мова про які ведеться в ст. 6 Конституції України [1].

Така протиправна практика не тільки підриває авторитет судової влади в нашій державі, але й знижує вірогідність їх вступу у Європейський Союз (ЄС) та НАТО, що закріплено в Основному Законі України як стратегічний напрямок її сталого розвитку. Такий висновок щодо актуальності зазначеної проблематики ґрунтується на тих статистичних даних, які характеризують зміст і спрямованість кримінальних правопорушень проти правосуддя (ст. ст. 371–400 Кримінального кодексу (КК) України), а також свідчать про порушення при цьому принципу верховенства права та основоположних прав, законних інтересів і свобод людини і громадянина. Так, проведений аналіз кількості облікованих кримінальних правопорушень протягом 2013 року (першому звітному періоді прийняття нового Кримінального процесуального кодексу (КПК)) та в майбутні аналогічні часові відрізки (2014–2024 рр.) засвідчує наступні кримінологічно значущі показники з означеної тематики дослідження, а саме:

а) питома вага вказаної категорії суспільно небезпечних і караних діянь (ст. 11 КК) у загальній структурі злочинності у 2013 році склала 1,8%; у 2021 р. (останньому «мирному періоді» перед відкритим військовим вторгненням російської федерації на територію нашої держави) – 2,4%; у 2022 р. – 1%; у 2023 р. – 1,1%; у 2024 р. – 1,5%, тобто у період воєнного стану, вказані статистичні дані майже зрівнялись з такими ж оціночними відомостями за 2013 рік;

б) щорічно кількість кримінальних правопорушень проти правосуддя є майже однаковою (2013 р. – 10 тис. 270; 2021 р. – 9 тис. 100; 2022 р. – 3 тис. 636; 2023 р. – 5 тис. 308; 2024 р. – 7 тис. 308;

в) хоча щорічно й зменшується кількість кримінальних проваджень за ст. 375 КК «Постановлення суддею (судьями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови» (2013 р. – 52 випадки таких кримінальних правопорушень; 2021 р. – 4; 2022 р. – 3; 2023 р. – 0) [2].

Проте, як встановлено в ході даного дослідження, вчинення вказаних правопорушень пов'язано не стільки з питаннями якості діяльності судової влади, скільки з так званою латентною злочинністю, яка у даному випадку обумовлена у певній мірі з заангажованістю в роботі судів та впливом на них інших гілок державної влади в Україні у різних формах (у низькому рівні матеріально-побутового та іншого забезпечення діяльності суддів, зокрема) [3].

Як показують результати, отримані в ході даного дослідження, серед детермінант, які знижують рівень захисту права, законних інтересів і свобод особи в Україні, особливе місце і негативний вплив на зниження правопорушень з означеної проблематики займають ті із них, що пов'язані з невиконанням рішень судів та не притягненням у зв'язку з цим винних осіб до кримінальної відповідальності (ст. 382 КК), а також недотриманням при цьому загальних засад судочинства, включаючи й принцип верховенства права. При цьому у досліджуваному в цій роботі періоді (2013–2024) намітилась стійка негативна тенденція з означеного питання, що, у свою чергу, обумовлює необхідність активізації відповідних суб'єктів кримінального провадження (ст. ст. 36-41, 216 КПК) щодо протидії зазначеному суспільно небезпечному явищу.

Отже, слід констатувати, що в наявності складна прикладна проблема, яка потребує активізації наукових пошуків щодо її вирішення, а це, у свою чергу, визначає теоретичну та практичну цінність даного наукового дослідження, враховуючи, що пріоритетним критерієм щодо вступу України в Європейський Союз виступає рівень ефективності дотримання у діяльності нашої держави принципу верховенства права.

Список використаних джерел:

1. Україна вийшла з трійки країн, з якими найчастіше судяться в Європейському суді з прав людини. URL : <https://opendata-bom.ua>.
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення у 2013–2024 рр. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
3. Мамченко Н. Судова система у 2026 році буде профінансована менш, ніж на 60%: підсумки засідання комітету. *Судово-юридична газета*. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/342276-sudebnaya-sistema-v-2026-godu-budet-profinansirovana-menee-chem-na-60-itogi-zasedaniya-komiteta>

Туровець Юрій Миколайович,

кандидат юридичних наук, доцент,

*заслужений юрист України, професор кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВ

Здійснення будь-якого права передбачає наявність належних та ефективних механізмів його реалізації. Правова система, що передбачає лише особливості здійснення того чи іншого права без можливості його захисту, не може вважатись

ефективною з точки зору правозастосування. Коли мова йде про захист порушеного права чи неможливість здійснення того чи іншого права, в тому числі в межах адміністративних послуг в сфері будівництва, в першу чергу, мова має йти про систему форм, способів та засобів захисту, що гарантуються суб'єкту звернення.

Реформування системи надання адміністративних послуг в частині процедур та цифровізації, судової системи в цілому, має на меті покращення можливостей суб'єктів звернення захистити свої порушені та/або обмежені права в судовому порядку. Разом із тим, на сьогодні судовий захист таких прав має досить мало переваг, порівняно з іншими способами захисту через його тривалість, ускладнення процедур та завантаженість судової системи. У зв'язку із цим, потребують узгодження та удосконалення як судові, так і позасудові способи захисту.

Що стосується визначення та змісту захисту адміністративних прав, то науці відомі різнотлумачення як і в решті галузей права. Так, до прикладу, низка науковців за сутністю, змістом, структурою та формою здійснення відрізняють охорону та захист. Така позиція нам також є близькою. Хочемо лише частково погодитись також із твердженням Л.О. Кожури про те, що охорона та захист також різняться і за методом. Автор вказує, що у випадку охорони прав має місце метод переконання, а у випадку, коли місце має власне порушення права і охорона охоронювані законом відносини потребують захисту, – застосовується метод примусу [1]. На нашу думку, така теза може мати місце для тих галузей права, що мають приватний характер і не засновані на відносинах підпорядкування. Так, до прикладу, для цивільних договірних правовідносин з надання послуг має місце як диспозитивний, так і імперативний метод регулювання, де, з одного боку, сторони можуть закласти в умови договору будь-які норми, які прямо не суперечать актам законодавства, з іншого боку, цивільним законодавством визначено вимоги щодо форми та змісту окремих договорів про надання послуг. Що ж стосується адміністративного регулювання, де має місце метод субординація (імперативний метод) щодо особливостей надання адміністративних послуг, в тому числі, в сфері будівництва, говорити про те, що сторони можуть обрати для себе різні варіанти дозволеної правової поведінки не видається можливим. Тому, якщо брати до уваги термінологію, що використовується вказаним вище автором, метод переконання не є досить доречним до застосування. Метод переконання як такий ми можемо розглядати через призму адміністративно-правової діяльності.

Інші автори (наприклад, В.В. Назаров) спільність охорони та захисту розглядають через призму того, що вони існують в єдиній площині і вимірюються категоріями прав та свобод людини і громадянина [2, с. 385–391]. Не відкидаючи прийнятність такої конструкції, однак, хочемо тут акцентувати увагу на тому, що існують правовідносини, які безпосередньо не пов'язані із власне людиною та громадянином, а мають лише опосередкований вплив на них. Зокрема, мова може йти про функціонування різних органів публічної влади в сфері будівництва, де правові норми визначають засади їх функціонування, повноваження. І в такому випадку, тоді, коли особа не звертається безпосередньо до такого органу або ж повноваження такого органу не впливають безпосередньо на права та інтереси людини, ми не можемо говорити, що в таких відносинах не існує охорони та захисту, бо ж охорона тут спрямована на забезпечення сталого функціонування таких інституцій, які будуть дієвими, не будуть обмежувати або ж порушувати можливість функціонування інших інституцій і, що важливо для адміністративних послуг, така діяльність буде ефективною.

В теорії адміністративного права існує позиція, відповідно до якої право на захист, яке гарантоване конституцією України, може бути реалізована лише у разі його порушення. Вказується, що порушення має носити реальний характер, стосуватись індивідуально вираженого права або інтересу особи, яка заявляє про його порушення [3]. Однак, на наше переконання, право на захист може виникати і у випадку, коли право особи є обмеженим, тобто, коли особа, в силу обставин, що не залежать від неї, не може його реалізувати, оскільки державою створено такі механізми реалізації, які мають ускладнення. Зокрема, мова в цьому випадку йде, до прикладу, про звернення до електронних послуг, звернення в ЦНАП, тощо, коли в силу різних обставин послуга на момент звернення може бути не надана. Так, до прикладу, за результатами поданого нами запиту щодо проблем, з якими стикаються органи публічної влади при наданні послуг у сфері будівництва, зокрема Бердичівською міською радою Житомирської області (як і іншими) вказується на складність самостійно заповнювати заяви та збирати документи для суб'єктів звернення. Тобто, з одного боку, державою гарантовано право на отримання різного роду адміністративних послуг в сфері будівництва, однак, їх отримання подекуди передбачає спеціальних знань та технічних можливостей. З одного боку, держава гарантує супровід відповідними фахівцями подання заяв та інших документів на звернення, однак, зважаючи на триваючу адміністративну реформу, наявність великої кількості ЦНАПів, які є неукомплектованими відповідними фахівцями, не дає можливості інколи суб'єкту звернення отримати ту чи іншу послугу в день звернення за нею. В такій ситуації виникає питання про те чи набуває права на захист такий суб'єкт, що коли його право не може бути реалізованим. Тому в цьому випадку, ми можемо говорити власне не про порушення права, а про його обмеження. Те саме може стосуватись випадків, коли через відсутність технічної можливості та узгодженості різних реєстрів, суб'єкту звернення доводиться додатково звертатись за отриманням документів, які потрібні для отримання адміністративної послуги. Так, до прикладу, законодавством на сьогодні передбачено можливість здачі в експлуатації нерухомого майна та реєстрації права власності на земельну ділянку під ним. Однак таким правом по суті обмежені особи щодо нерухомого майна, збудованого до 1992 року, де земельна ділянка не оформлена належним чином і особа використала своє право на приватизацію земельної ділянки. Також, з одного боку, особи мають право на введення в експлуатацію об'єктів самочинного будівництва, однак прийняття в експлуатацію добудови до квартири за дозвільними документами попередніх зразків із приватизованою земельною ділянкою з цільовим призначенням для обслуговування житлового будинку.

Підсумовуючи викладене вище, важливо зазначити, що різнотлумачення співвідношення досліджуваних понять завжди пов'язані, на наше переконання, з галузевим аспектом дослідження та застосуванням до конкретних правовідносин.

Важливість умовно теоретичних конструкцій охорони та захисту адміністративних прав можуть мати значення для визначення засобів, якими особа, чиї права обмежені чи порушені, буде їх відновлювати, де важливе значення має ефективність здійснення державного, судового, і в цілому правового захисту та охорони такого права.

Список використаних джерел

1. Кожура Л. О. Адміністративно-правовий захист та охорона: поняття та співвідношення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 35(1.2). С. 119–122.

2. Назаров В. В. Особливості механізму захисту прав людини у кримінальному провадженні. *Форум права*. 2009. № 1. С. 385–391.

3. Про способи захисту права у публічно-правових відносинах. URL : <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/pro-sposobi-zahistu-prava-u-publichnopravovih-vidnosinah.html> (дата звернення : 27.05.2024)

Туляков Вячеслав Олексійович,

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ: ТЛУМАЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВОСУДДЯ

Кримінально-правова синергія сучасності зазначає відповідність загальних правових режимів принципам невідворотності відповідальності та пропорційності кримінально-правових заходів із кореспондуючими кримінальними покараннями та засобами впливу (безпеки, соціального захисту, реституції та компенсації, кримінально-правового заохочення. Заходи безпеки (спеціальна конфіскація, знищення майна, примусове лікування обмежено осудних, обмежувальні заходи), заходи соціального захисту (примусові заходи медичного характеру, що застосуються до неосудних осіб, примусові заходи виховного характеру, що застосовуються до малолітніх), заходи компенсації та реституції (потерпілим, в особливих випадках – третім особам та державі), засоби кримінально-правового заохочення застосовуються як підстави та додаткові види реалізації кримінальної (квазікримінальної) відповідальності.

Але що робити із суто «поліцейськими» режимами превенції катастроф, санкційними механізмами тощо? В автономному розумінні кримінально-правових відносин ЄСПЛ (правило Енгеля) ці суто адміністративні та політико-адміністративні заходи можуть бути визнаними засобами кримінально-правового впливу, які вимагають відповідних заходів захисту прав людини [1, с. 428].

Пам'ятаємо, що автономне тлумачення ЄСПЛ поняття «кримінальне правопорушення» (criminal offence) та «покарання» (penalty) відповідно до статті 7 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) ґрунтується на критеріях, встановлених у рішенні *Engel and Others v. the Netherlands* (1976), які застосовуються для визначення матеріальної сфери застосування статті, запобігаючи обходженню державою-учасницею гарантій Конвенції шляхом класифікації заходів як некримінальних [2, с. 13-14]. До таких критеріїв належать: (1) класифікація правопорушення за національним правом; (2) характер правопорушення (його сутність, спрямованість на загальне стримування та покарання); (3) ступінь суворості покарання (максимальний потенційний штраф або позбавлення волі). Якщо національне право класифікує діяння як кримінальне, воно вважається таким для цілей Конвенції; в іншому разі застосовуються альтернативні критерії (2) та (3), де достатньо відповідності одному для визнання кримінальним. Автономний підхід забезпечує незалежність від національної класифікації, унеможливлюючи суб'єктивне звуження сфери статті 7, яка забороняє зворотню дію кримінального закону, за винятком пом'якшення покарання [3]. ЄСПЛ застосовує три критерії: по-перше, чи кваліфікує внутрішнє право діяння як кримінальне; по-друге, чи поширюється норма на невизначене коло осіб і має загальнообов'язковий характер;

по-третє, чи передбачає санкції репресивного характеру, зокрема позбавлення волі або суттєві штрафи. Ці критерії можуть застосовуватися як є сукупності, так і окремо (автономно) для визначення кримінального характеру. Практика ЄСПЛ демонструє, що навіть адміністративний арешт або великі штрафи, які формально не кваліфікуються як кримінальні в національному праві, можуть визнаватися кримінальними через їхній каральний характер і загальну дію. Так, у справах, наприклад, «Öztürk v. Germany» та «Гурепка проти України» визнано кримінальними порушення, які не мали формального статусу злочинів, але передбачали суворі санкції. Натомість дисциплінарні стягнення в межах службових або професійних статусів, що мають обмежене коло адресатів і не несуть значних репресій, не визнаються кримінальними. Такий підхід гарантує, що захист за статтею 7 ЄКПЛ поширюється на всі випадки реальної репресії, незалежно від формальної національної класифікації, забезпечуючи тим самим процесуальні гарантії та принцип «No punishment without law». Автономність тлумачення виключає можливість обходу конвенційних прав шляхом формальної кваліфікації діянь як адміністративних або дисциплінарних, якщо їхні суть та наслідки мають кримінальний характер [4].

Європейський суд справедливості неодноразово звертався до оцінки кримінальності правопорушень за законодавством ЄС відповідно до підходу ЄСПЛ. Нове преюдиціальне рішення Суду Європейського Союзу (CJEU) у справі C-544/23, відомий як *BAJ Trans*, було винесене 01 серпня 2025 року в Люксембурзі [5]. Це рішення може вплинути на подібні справи в інших країнах ЄС, де адміністративні штрафи мають «кримінальний» відтінок, наприклад, у транспортному, екологічному чи конкуренційному праві. Воно підкреслює пріоритет ЄС у визначенні «кримінальності» для захисту прав осіб. Преюдиційне рішення (preliminary ruling) надане CJEU на запит Верховного адміністративного суду Словаччини, яке стосується тлумачення принципу *lex posterior mitius* (застосування більш м'якого закону, що набув чинності пізніше) відповідно до Хартії основних прав Європейського Союзу (далі — Хартія). Принцип застосовується в контексті імплементації права ЄС національними органами, і суд надав важливі роз'яснення щодо його використання, особливо коли штраф класифікується як адміністративний за національним правом, але має кримінальний характер за правом ЄС.

Контекст і факти справи. 04 листопада 2015 року водій бетоновоза (транспортного засобу для перевезення готового бетону), що належав компанії *BAJ Trans*, отримав штраф у розмірі 200 євро від словацьких органів влади. Причиною було порушення: тахограф (пристрій для запису даних про водіння) на транспортному засобі не пройшов обов'язкову періодичну перевірку. Обов'язок встановлення та перевірки тахографа впливав із словацького національного законодавства, яке імплементувало право ЄС, зокрема Регламент Ради (ЄЕС) № 3821/85 від 20 грудня 1985 року про обладнання для запису в дорожньому транспорті (змінений Регламентом (ЄС) № 561/2006 від 15 березня 2006 року). У 2019 році Регіональний суд у Братиславі підтвердив штраф, відхиливши позов водія та *BAJ Trans*. Водій і компанія подали касаційну скаргу (*appeal in cassation*) до Верховного адміністративного суду Словаччини. Поки тривало касаційне провадження, відбулися зміни в законодавстві ЄС: з 20 серпня 2020 року набув чинності Регламент (ЄС) 2020/1054 від 15 липня 2020 року, який дозволив державам-членам звільняти транспортні засоби для перевезення готового бетону від обов'язку встановлення тахографів. Словаччина імплементувала це звільнення. Отже, водій і *BAJ Trans* стверджували, що дії від листопада 2015 року більше не є протиправними через нове законодавство і штраф має бути скасований. Верховний адміністративний суд

Словаччини звернувся до CJEU за роз'ясненнями щодо застосування принципу *lex posterior mitius*, наголошуючи, що, за словацьким правом, порушення вважається адміністративним, а рішення Регіонального суду остаточним, попри можливість касації.

Ключові правові принципи, задіяні в рішенні. Принцип *lex posterior mitius*: цей принцип, закріплений у Хартії (стаття 49), застосовується лише у сфері кримінального права. Він передбачає, що якщо після скоєння правопорушення набуває чинності більш м'який закон (наприклад, скасовує покарання або пом'якшує його), то він повинен застосовуватися ретроактивно, доки вирок не став остаточним.

CJEU підкреслив, що застосування принципу вимагає, аби зміна закону відображала зміну позиції законодавця щодо кримінальної класифікації діяння або покарання. У цій справі словацький законодавець (дотримуючись змін ЄС) змінив свою позицію, відмовившись від покарання за такі дії. За словацьким правом, штраф є адміністративним, але CJEU наголосив, що для забезпечення єдиної практики в ЄС класифікація за національним правом не є визначальною.

Діяння може вважатися кримінальним за правом ЄС, якщо задовольняє лише два, а не три за *Engel rule* критерії: внутрішня природа правопорушення: чи є воно, по суті, кримінальним (наприклад, спрямоване на покарання за порушення суспільних норм). Ступінь суворості покарання: чи є воно достатньо жорстким, щоб вважатися кримінальним (у цій справі — штраф 200 євро, але акцент на загальному характері). Тобто застосування статті 49 Хартії поширюється, навіть у випадку правопорушень, які не класифікуються як «кримінальні» відповідно до національного законодавства, але провадження та покарання, які слід вважати кримінальними на основі цих двох інших критеріїв.

Що стосується другого критерію, заснованого на внутрішньому характері правопорушення, цей критерій передбачає встановлення того, чи має захід, про який йде мова, серед іншого, каральну мету, що є відмінною рисою покарання кримінального характеру для цілей статті 49 Статуту, і сам факт того, що він також переслідує стримувальну мету, не означає, що його не можна охарактеризувати як кримінальне покарання. Це сама природа кримінальних покарань, що вони мають як покарати, так і стримувати незаконну поведінку. Навпаки, захід, який просто відшкодовує шкоду, заподіяну правопорушенням, не є кримінальним за своєю природою. У випадку ВАЛ адміністративні штрафи, пов'язані з невиконанням зобов'язань, пов'язаних з наявністю тахографів на борту певних типів транспортних засобів, та періодичним оглядом цих тахографів, схоже, переслідують цілі як стримування, так і покарання цих правопорушень, не маючи наміру відшкодувати завдану цим шкоду.

Що стосується, нарешті, третього критерію, який визначає ступінь суворості понесеного покарання, важливо зазначити, що цей ступінь суворості повинен визначатися з посиланням на максимальне потенційне покарання, яке передбачають відповідні положення. У цьому випадку під час слухання було підкреслено, що такий злочин, як правопорушення, вчинене Т.Т., каралося адміністративним штрафом у розмірі максимальної суми 1 699 євро. Більше того, як зазначив словацький уряд на цьому слуханні, виявляється, що цей штраф може супроводжуватися дворічною дискваліфікацією за кермом.

Отже, якщо діяння має кримінальний характер за законодавством ЄС, принцип *lex posterior mitius* застосовується, незалежно від національної класифікації. Навіть якщо національне право вважає рішення «остаточним», попри можливість касації, принцип *lex posterior mitius* все одно застосовується [5]. Це рішення забезпечує єдину практику в ЄС, запобігаючи розбіжностям у класифікації

кримінальних правопорушень і гарантуючи ретроактивне застосування м'якших норм. Воно особливо актуальне для адміністративних штрафів у сфері транспорту, де право ЄС має значний вплив. Зазначимо також, що автономне тлумачення поняття «кримінальне правопорушення» (criminal offence) у практиці ЄСПЛ, засноване на критеріях Енгеля, має субсидіарний характер, що імплікує його застосування національними суддями як орієнтира для забезпечення сумісності національного законодавства з ЄКПЛ, без суворої обов'язковості за межами конкретної справи, де рішення є обов'язковим лише для сторін (відповідно до статті 46 ЄКПЛ та принципу субсидіарності, закріпленого в протоколі № 15). Натомість, у юрисдикції CJEU введення аналогічних критеріїв (адаптованих з Енгеля) для класифікації правопорушень та санкцій як кримінальних у сенсі Хартії основних прав ЄС (статті 49–50) у преюдиціальних рішеннях (відповідно до статті 267 ДФЄС) є імперативним, зобов'язуючи національні суди до уніфікованого застосування щодо сфер, регульованих *acquis* ЄС, таких як: транспортні, податкові, конкуренційні чи сільськогосподарські санкції, з метою забезпечення ефективності та одноманітності права Союзу (див.: класичне *Åklagaren v. Hans Åkerberg Fransson* [6]).

Ця диференціація підкреслює відмінність між конвенційним (субсидіарним) та супранациональним (інтеграційним) механізмами захисту прав, де ЄСПЛ фокусується на мінімальних стандартах, а CJEU – на безпосередній ефективності норм ЄС.

Список використаних джерел

1. Щербанюк О.В. (2024). Конституційна основа Європейського суду для тесту Енгеля та концепції санкцій. *Право і суспільство*, 5(2024), 64–80. http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2024/5_2024/64.pdf
2. Туляков В.О. (2016) Теорія кримінальної законотворчості: перспективи новітніх підходів *Теоретичні аспекти кримінальної юриспруденції* Одеса: Юридична література, 2016. 328 с.
3. Європейський суд з прав людини. (2024). *Посібник зі статті 7 Конвенції – Ніякого покарання без закону*. https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_7_ukr
4. Л.Біла-Щербанюк (2021). Engel's criteria у практиці ЄСПЛ *Юридичний вісник України*, (6), 22–30. http://yurvisnyk.in.ua/v6_2021/22.pdf
5. CJEU (2025) *Judgment of the Court in Case C-544/23* | BAJI Trans The principle of *lex posterior mitius* extends to a penalty classified as administrative under national law where it is of a criminal nature for the purposes of EU law. https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2025-08/cp250101en.pdf?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAYnJpZBExOGRwN2N5NEQxUGl2Szc2MgEeTnNgM6_N_nDpP9mOdZBq17Wd9_MjPyxeIBBzWWQWsDjEo1m7rGTA5QVdQeM_aem_cpXaM14rYLVryQpZ_SgnmQ
6. CJEU (2013). *Åklagaren v. Hans Åkerberg Fransson* (Case C-617/10). <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-617/10>

Disclaimer. Цей текст було перекладено та відредаговано за допомогою AI Grok 5. Усі частини цього повідомлення, створені за участі зазначених технологій III, були перевірені та відредаговані особисто.

Туховська Діана Вікторівна,
*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ТОРГІВЛЮ ЛЮДЬМИ

Проблема торгівлі людьми є однією з найсерйозніших проблем сучасного світу, яка охоплює майже всі країни та регіони. Це явище поєднує у собі економічні, соціальні та правові фактори, оскільки зумовлене як бідністю, безробіттям і воєнними конфліктами, так і діяльністю організованої злочинності, що використовує вразливість людей у власних інтересах. Україна теж стикається з цією проблемою, адже має складну соціально-економічну ситуацію та перебуває в умовах воєнної агресії. Саме тому питання визначення торгівлі людьми та способів протидії їй є надзвичайно актуальним для нашої держави.

Україна прагне відповідати міжнародним стандартам у сфері протидії торгівлі людьми, тому приєдналася до низки міжнародних угод, спрямованих на боротьбу з експлуатацією та захист прав людини. Важливе місце серед них посідає Конвенція ООН 1949 року про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами, яка суттєво розширює перелік дій, що визнаються злочинними у цій сфері [2]. Водночас ключовим актом у національній правовій системі є Кримінальний кодекс України, який встановлює кримінальну караність цього суспільно небезпечного діяння, а доповнюють його спеціальні нормативно-правові акти, зокрема Закон України «Про протидію торгівлі людьми» та інші, що забезпечують комплексне регулювання і створюють правові механізми протидії цьому явищу [2].

Відповідно до кримінального законодавства цей злочин визначається в ч. 1 ст. 149 КК України, являє собою вербування, переміщення, приховування, передачу або отримання людини з метою експлуатації, з використанням обману, шантажу чи вразливого стану особи [1].

Кваліфікуючими обставинами є торгівля неповнолітніми, стосовно кількох осіб або повторно, за попередньою змовою групою осіб або службовою особою, з використанням службового становища чи залежності потерпілого, а також дії, поєднані з насильством або погрозою його застосування. Особливо кваліфікуючими обставинами є дії щодо малолітніх, організованою групою, поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або такі, що спричинили тяжкі наслідки.

Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми в Україні є однією з найстрогіших, оскільки цей злочин належить до категорії особливо тяжких. Відповідно до частини першої статті 149 Кримінального кодексу України, торгівля людьми або будь-які незаконні дії щодо передачі особи з метою експлуатації передбачають покарання у вигляді позбавлення волі на термін від трьох до п'ятнадцяти років [1].

Законодавство також передбачає низку кваліфікуючих і особливо кваліфікуючих обставин, зокрема злочини, що стосуються неповнолітніх, здійснені організованою групою, із застосуванням насильства чи погроз ним, а також дії, які призвели до тяжких наслідків. Покарання призначається не лише виконавцям злочину, але також організаторам і пособникам, що забезпечує більш ефективний і всебічний підхід як до боротьби з цим видом злочинів, так і до захисту прав та інтересів потерпілих [1].

Як приклад можна навести вирок Київського районного суду м. Харкова у справі щодо особи, яку було визнано винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 149 КК України. Обвинувачений, діючи за попередньою змовою у складі групи, проводив вербування жінок у вразливому стані для подальшої сексуальної експлуатації

за кордоном. Суд взяв до уваги повне визнання провини, щире розкаяння, добровільне часткове відшкодування шкоди та позитивну оцінку особи. Також було взято до уваги наявність психічного розладу, який, однак, не позбавляв його можливості усвідомлювати свої дії. У результаті суд призначив йому покарання у вигляді 5 років позбавлення волі без конфіскації майна, проте, використавши ст. 75 Кримінального кодексу України, звільнив від його відбування з випробувальним періодом на 2 роки. Такий приклад демонструє, що навіть у справах про особливо тяжкі злочини суди враховують пом'якшуючі обставини [3].

Водночас статистика правоохоронних органів показує, що до 2016 року випадків торгівлі людьми в Україні було відносно небагато, однак уже з 2017 року показники почали коливатися, що тривало до 2021 року. Війна 2022 року суттєво вплинула на ситуацію: значна частина населення виїхала за кордон, створивши нові ризики для експлуатації, особливо жінок і дітей. Так, за перші шість місяців 2025 року зареєстровано 114 проваджень, що на 109 % більше, ніж за весь 2024 рік. Така різниця між реальною кількістю вразливих осіб і офіційними даними свідчить про прихований характер цих злочинів і проблеми у роботі правоохоронних та прикордонних органів [4].

Враховуючи все вищевикладене, можемо зробити висновок, що торгівля людьми є одним із найбільш небезпечних злочинів сучасності, оскільки посягає на основоположні права та свободи людини. Україна, будучи стороною ключових міжнародних договорів, створила законодавчу базу для боротьби з цим явищем, проте практика її застосування демонструє необхідність подальшого вдосконалення механізмів запобігання та протидії. Вироки національних судів показують, що навіть за наявності суворих санкцій законодавець і судова влада враховують обставини конкретної справи, що дозволяє поєднати принцип невідворотності покарання з можливістю соціальної реабілітації винного. Отже, ефективна боротьба з торгівлею людьми потребує комплексного підходу, який включає вдосконалення законодавства, налагодження міжнародної співпраці, підвищення рівня правової культури суспільства та забезпечення всебічного захисту прав потерпілих.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III / Верховна Рада України. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Торгівля людьми в умовах війни: як не стати жертвою? URL: <https://radanovomirgorod.gov.ua/torhivlya-lyudmy-v-umovakh-viyny-yak-ne-staty-zhertvoyu>
3. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 05.03.2019 року у справі № 640/345/19 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80273336>
4. Торгівля людьми в Україні у світлі статистичних даних поліції (2013 – 6 м. 2025) URL: <https://www.yagunov.in.ua/2025-6-thb/>

Хмелевська Наталя Володимирівна,
*кандидатка юридичних наук, доцентка,
адвокатка, доцентка кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ ВІДНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Повномасштабна війна стала потужним викликом для всієї системи захисту прав дітей, зокрема також і для ювенальної юстиції. Сучасний стан ювенальної юстиції характеризується порушенням сталої роботи судових та правоохоронних органів, обмеженням доступу дітей до правосуддя, а також зростанням кількості випадків насильства, депортації та психологічної травматизації неповнолітніх.

В умовах воєнного стану ювенальна юстиція зіштовхується з низкою системних проблем, таких як нестача спеціалізованих кадрів, руйнуванням інфраструктури судів, відділків поліції та прокуратури, тимчасовою окупацією окремих територій, переміщенням дітей без супроводу батьків та необхідністю оперативного реагування на воєнні злочини проти дітей.

Станом на 04 жовтня 2025 року за даними Офісу Генерального прокурора 657 дітей загинуло внаслідок війни, 2167 поранено, 2172 зниклі, 46336 знайдено, 19546 депортовані та/або примусово переміщені, 1605 повернені, 20 постраждало від сексуального насильства. Точну кількість постраждалих встановити неможливо через активні бойові дії та тимчасову окупацію частини території України [1].

Незважаючи на складний воєнний час, в Україні продовжують діяти механізми захисту прав неповнолітніх, а саме центри безоплатної правничої допомоги, служби у справах дітей, міжнародні програми підтримки, активно працює та вдосконалюється відновне правосуддя для неповнолітніх. Так, 09 вересня 2024 року почала працювати Програма «Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» від 22.07.2024 року № 2176/5/501/176. Річний звіт роботи демонструє якісні результати. 181 згода надійшли до МРЦ на участь у Програмі від потерпілих та неповнолітніх та їх законних представників у період з 09 вересня 2024 року по 09 вересня 2025 року. Однак, згоди на участь у Програмі не надходили у межах Луганської, Одеської, Херсонської областей. Найбільше згод на участь у Програмі надійшло з Вінницької, Полтавської, Дніпропетровської, Житомирської, Закарпатської областей. У цій ситуації чітко відслідковується вплив активних бойових дій та частик повітряних атак.

Загальний показник результативності, що оцінюється укладенням угоди за результатами медіації, становить 66,2 % випадків. Водночас потребує окремого дослідження питання причин тих випадків, коли сторони відмовилися від участі у Програмі, а також на якому етапі це відбулося (на етапі підготовки до медіації чи процедури медіації).

Програма дозволила застосувати відновне правосуддя до різних кримінальних правопорушень за участю дітей. Зокрема, у відсотковому значенні розподіляються наступним чином:

70 % — тяжкі злочини за різними статтями КК України (зокрема, частина 1 ст. 121, частина 4 ст. 185, частина 4 ст. 186, частина 2 ст. 286, частина 2 ст. 289 КК України);

25 % — нетяжкі злочини за різними статтями КК України (зокрема, частина 1 ст. 122, частина 2 ст. 296 КК України).

4,75 % — кримінальні проступки (частина 1 ст. 125, частина 1 ст. 126, частина 1 ст. 190 КК України);

0,25 % — особливо тяжкі злочини (частина 4 ст. 189, частина 2 ст. 121, частина 2 ст. 15 та частина 1 ст. 115 КК України) [2].

Отже, в умовах війни ювенальна юстиція продовжує якісно функціонувати, базуючись на дотриманні найкращих інтересів дитини, дружнього до дитини правосуддя, розвитку відновного правосуддя на заміну каральному, також активно розвивається методика «зелених кімнат». Однак вплив війни на ювенальну юстицію суттєвий та система потребуватиме відновлення. У післявоєнний період ключовим завданням держави стане відновлення ефективної системи ювенальної юстиції, яка відповідатиме європейським стандартам. Серед пріоритетних напрямів відновлення варто визначити: вдосконалення ювенальної спеціалізації, інтеграцію цифрових технологій для забезпечення доступності правосуддя для дітей; розвиток програм ресоціалізації та реінтеграції неповнолітніх, відновлення постраждалих від війни та посилення співпраці з міжнародними організаціями у сфері захисту дитинства.

Універсального підходу до відновлення ювенальної юстиції не існує. Однак міжнародно-правові механізми можуть допомогти Україні у цій роботі, надаючи рекомендації, експертні консультації та технічну допомогу [3].

Список використаних джерел:

1. Діти війни: інформаційний портал. URL: <https://childrenofwar.gov.ua> (дата звернення 04.10.2025).

2. Щорічний звіт: Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх. Координаційний центр з надання правової допомоги, 2025. URL: <https://legalaid.gov.ua/wp-content/uploads/2025/09/shhorichnyj-zvit-vidnovne-09-09-2024-r-09-09-2025-r.pdf>.

3. Khmelevska N., Zinevych O., Ovcharenko O., Husak A., Veselovska N. (2025). Restoration of juvenile justice in the post-war period in Ukraine. *Sapienza: International Journal of Interdisciplinary Studies*, 6(1). DOI: <https://doi.org/10.51798/sijis.v6i1.883>

Цегельник Микола Ігорович,

аспірант кафедри кримінального права та процесу

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ПОГРОЗУ ВБИВСТВОМ

Актуальність дослідження практичних аспектів застосування покарання за погрозу вбивством обумовлена зростанням кількості таких кримінальних правопорушень, які створюють значну загрозу суспільній безпеці та психологічному благополуччю громадян. Особливо тематика є актуальною під час дії правового режиму воєнного стану. У сучасних умовах, коли погрози вбивством дедалі частіше поширюються через цифрові платформи, зокрема соціальні мережі, виникає потреба в чіткому розумінні правових механізмів їх кваліфікації та ефективного застосування санкцій.

Розгляд та вивчення практики призначення покарань за такі діяння дозволяє виявити проблемні аспекти правозастосування, удосконалити підходи до розслідування та судового розгляду справ. Крім того, аналіз цієї теми сприяє визначенню

оптимального балансу між каральною функцією покарання та захистом прав людини, що має важливе значення для справедливого правосуддя. Виходячи з вищенаведеного, дослідження практичних аспектів застосування покарання за погрозу вбивством є актуальним для розвитку кримінально-правової доктрини та підвищення ефективності роботи правоохоронних і судових органів.

На сьогодні кримінальна відповідальність за погрозу вбивством регулюється ст. 129 Кримінального кодексу України, яка має назву «Погроза вбивством» і є загальною нормою [1]. Для глибшого розуміння караності цього діяння варто порівняти санкції, передбачені цією нормою, з тими, що містяться у спеціальних нормах, звертаючи увагу на види та максимальні розміри покарань. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 129 КК України, за погрозу вбивством передбачено арешт на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до двох років, що вказує на відносно м'який підхід до санкцій у загальній нормі.

Натомість спеціальні норми, які стосуються погрози вбивством у поєднанні з іншими обтяжуючими обставинами, демонструють значно суворіший підхід, передбачаючи, зокрема, можливість застосування позбавлення волі, якого взагалі немає в ч. 1 ст. 129 КК України [2, с. 164–165]. Така різниця у санкціях підкреслює необхідність ретельного аналізу обставин кожного конкретного випадку для правильної кваліфікації діяння та забезпечення справедливого покарання, що відповідає ступеню суспільної небезпеки кримінального правопорушення.

Для оцінки масштабів поширення вчинення кримінального правопорушення за ст. 129 КК України («Погроза вбивством»), а також ефективності застосовуваних покарань і ролі кримінальної відповідальності як інструменту запобігання таким кримінальним правопорушенням, розглянемо статистичні дані щодо зареєстрованих правопорушень та результатів їх досудового розслідування за період 2021–2024 років. Цей аналіз дозволяє виявити тенденції у динаміці злочинності, оцінити результативність роботи правоохоронних органів і визначити, наскільки чинне законодавство сприяє стримуванню таких діянь.

У 2024 році було зареєстровано 542 правопорушення за ст. 129 КК України, з яких у 279 випадках особам повідомлено про підозру, 268 проваджень передано до суду, а в 273 випадках рішення на кінець звітного періоду залишалося неприйнятим [3]. У 2023 році кількість зареєстрованих правопорушень склала 477, з них 235 справ супроводжувалися повідомленням про підозру, 97 передано до суду, а 240 залишилися без рішення [4]. У 2022 році зафіксовано 415 правопорушень, з яких 182 особи отримали повідомлення про підозру, 174 справи направлено до суду, а 235 залишилися без рішення [5]. У 2021 році обліковано 690 правопорушень, з яких 293 особи повідомлено про підозру, 278 справ передано до суду, а 406 залишилися без рішення [5].

Аналіз даних свідчить про певні коливання в кількості зареєстрованих правопорушень: пік припадає на 2021 рік (690), після чого спостерігається зниження у 2022–2023 роках (415 та 477 відповідно) з подальшим зростанням у 2024 році (542). Частка справ, у яких особам повідомлено про підозру, коливається від 44% (2022) до 51% (2024), що вказує на стабільну, але невисоку ефективність встановлення підозрюваних. Кількість проваджень, переданих до суду, є найнижчою у 2023 році (20%), тоді як у 2021, 2022 та 2024 роках цей показник становить 40–50%. Водночас значна частка справ (35–59%) щорічно залишається без рішення, що може свідчити про затримки в розслідуванні, брак доказів або складнощі в кваліфікації діянь. Ці дані вказують на необхідність вдосконалення механізмів досудового розслідування, зокрема прискорення обробки справ і підвищення якості збору доказів, щоб зменшити кількість нерозглянутих проваджень. Крім того, відносно низька частка судових рішень може

послаблювати превентивну функцію кримінальної відповідальності, адже ефективність покарання залежить від невідворотності та своєчасності його застосування. Таким чином, для посилення запобіжного ефекту ст. 129 КК України доцільно переглянути як правозастосовну практику, так і, можливо, санкції, щоб вони відповідали суспільній небезпеці погрози вбивством у сучасних умовах, зокрема з урахуванням її поширення в цифровому середовищі.

Не видається можливим визначення практичних аспектів застосування покарання за погрозу вбивством без аналізу рішень з Єдиного реєстру судових рішень. Зокрема, аналіз вироку Корольовського районного суду м. Житомира від 04 червня 2024 року у справі № 1-кп/296/713/24 за обвинуваченням ОСОБА_3 за ч. 1 ст. 129 КК України («Погроза вбивством») дозволяє висвітлити практичні аспекти застосування покарання за цей кримінальний проступок. У справі встановлено, що ОСОБА_3, перебуваючи на балконі своєї квартири, умисно висловила погрози вбивством і фізичною розправою двом потерпілим, демонструючи страйкбольну гранату, що викликало реальні підстави для побоювання за їхнє життя, хоча реального наміру вчинити вбивство не було [7].

Суд, враховуючи щире каяття обвинуваченої, відсутність судимостей, наявність малолітньої дитини та відсутність тяжких наслідків, призначив покарання у вигляді пробаційного нагляду на 2 роки, що відповідає санкції ч. 1 ст. 129 КК України та принципам індивідуалізації покарання. Застосування спрощеного провадження без судового розгляду, передбаченого ст. 381 КПК України, стало можливим завдяки згоді обвинуваченої та потерпілих, що сприяло оперативності розгляду справи. Вирок демонструє м'який підхід до покарання за погрозу вбивством без обтяжуючих обставин, акцентуючи на виправленні засудженого, а не лише на каральній функції, хоча значна частка нерозглянутих справ за цією статтею, як показують статистичні дані, може послаблювати превентивний ефект. Таким чином, рішення суду відображає баланс між необхідністю захисту суспільної безпеки та врахуванням особистих обставин обвинуваченої, підкреслюючи важливість комплексного підходу до оцінки суспільної небезпеки діяння та вибору адекватного покарання [7].

Аналіз вироку Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 21 липня 2021 року у справі № 185/2236/21 за обвинуваченням ОСОБА_1 за ч. 1 ст. 129 КК України («Погроза вбивством») розкриває практичні аспекти застосування покарання за цей кримінальний проступок. Встановлено, що ОСОБА_1, прийшовши до квартири потерпілої з пневматичним пістолетом через конфлікт щодо гучної музики, умисно погрожував їй вбивством, направивши зброю в обличчя та наближаючись, що викликало реальні побоювання за життя у потерпілої та її дітей. Суд, попри невизнання вини обвинуваченим, визнав його винним на підставі показань потерпілої, малолітнього свідка, висновків експертиз та інших доказів, кваліфікувавши дії як погрозу вбивством з реальними підставами для побоювань [8].

З урахуванням обтяжуючої обставини (вчинення правопорушення у присутності дитини), відсутності пом'якшуючих обставин, позитивних характеристик обвинуваченого та відсутності судимостей, суд призначив покарання у вигляді одного року обмеження волі з звільненням від відбування покарання на підставі ст. 75 КК України з іспитовим строком один рік. Крім того, суд частково задовольнив цивільний позов потерпілої, стягнувши 3000 грн за моральну шкоду замість заявлених 50 000 грн, а також наклав на обвинуваченого процесуальні витрати, підкресливши необхідність компенсації завданих збитків. Вирок ілюструє важливість оцінки реальності погрози через сприйняття потерпілим, демонструє застосування умовного покарання для виправлення обвинуваченого без ізоляції від суспільства, але водночас вказує на

потребу вдосконалення підходів до визначення розміру моральної шкоди для забезпечення справедливого відшкодування [8].

Аналіз вироку Приморського районного суду м. Одеси від 06 червня 2019 року у справі № 522/21706/17 за обвинуваченням ОСОБА_3 за ч. 1 ст. 129 КК України («Погроза вбивством») розкриває ключові практичні аспекти застосування покарання за цей кримінальний проступок. Суд встановив, що ОСОБА_3, реагуючи на відеофіксацію порушення правил паркування мотоцикла потерпілим ОСОБА_7, умисно погрожував йому вбивством, демонструючи предмет, схожий на ніж, і висловлюючи словесні погрози про завдання тілесних ушкоджень, що викликало реальні побоювання у потерпілого. Незважаючи на невизнання вини обвинуваченим і його твердження про монтаж відеозапису, суд визнав вину доведеною на підставі показань потерпілого, свідків, відеозапису та інших доказів, змінивши формулювання обвинувачення, замінивши «ніж» на «предмет, схожий на ніж» через відсутність вилученого знаряддя [9].

З урахуванням позитивних характеристик обвинуваченого, відсутності судимостей, наявності двох неповнолітніх дітей, благодійницької діяльності та відсутності обтяжуючих обставин, суд призначив покарання у вигляді одного року обмеження волі з звільненням від відбування на підставі ст. 75 КК України з іспитовим строком один рік, що відображає акцент на виправленні без ізоляції. Цивільний позов потерпілого про відшкодування моральної шкоди в розмірі 500 000 грн був задоволений частково (500 грн) через недостатнє документальне підтвердження, тоді як матеріальна шкода (42,40 грн) відшкодована повністю, що вказує на необхідність чіткого обґрунтування розміру моральної шкоди. Вирок підкреслює важливість оцінки реальності погрози через сприйняття потерпілим, демонструє гнучкість у виборі покарання для досягнення його превентивної мети, але також висвітлює проблему заниження компенсацій за моральну шкоду, що може знижувати ефективність захисту прав потерпілих [9].

Таким чином, аналіз практичних аспектів застосування покарання за погрозу вбивством, передбачену ч. 1 ст. 129 КК України, свідчить про гнучкий підхід судів до вибору санкцій, що поєднує каральну та превентивну функції з урахуванням індивідуальних обставин справи, однак виявляє проблеми у правозастосуванні, зокрема значну частку нерозглянутих справ (35–59% у 2021–2024 роках) та недостатнє відшкодування моральної шкоди потерпілим. Судові рішення, такі як вироки Корольовського, Павлоградського та Приморського районних судів, демонструють перевагу умовних покарань, таких як пробаційний нагляд чи обмеження волі з іспитовим строком, для виправлення обвинувачених без ізоляції, особливо за наявності пом'якшуючих обставин, як-от щире каяття чи утримання дітей. Водночас статистичні дані за 2021–2024 роки вказують на коливання кількості правопорушень (від 415 до 690) та низьку ефективність досудового розслідування, що може послаблювати стримуючий ефект кримінальної відповідальності.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>(дата звернення: 05.05.2025).
2. Дімітров М.К. Теоретичні та практичні аспекти погроз у кримінальному праві: монографія / за ред. Г.З. Яремко. Львів: Левада, 2021. 238 с.
3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2024 року. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://salo.li/995D12E> (дата звернення: 05.05.2025).

4.Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року. *Офіс Генерального прокурора*.URL:<https://salo.li/b9d4113> (дата звернення: 05.05.2025).

5. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2022 року. *Офіс Генерального прокурора*.URL:<https://salo.li/b049845> (дата звернення: 05.05.2025).

6.Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2021 року. *Офіс Генерального прокурора*.URL:<https://salo.li/ccB782e> (дата звернення: 05.05.2025).

7. Вирок Корольовського районного суду м. Житомира від 04 червня 2024 року по справі № 296/5234/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119511261>.

8. Вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 21 липня 2021 року по справі №185/2236/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/98509920>.

9. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 06 червня 2019 року по справі № 522/21706/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/83139441>.

Циганюк Юлія Володимирівна,
докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В АНГЛІЇ

Закони постійно розширюються та переглядаються, щоб протидіяти тривожному зростанню рівня злочинності. У відповідь на занепокоєння громадськості правоохоронні органи розширили свої охоронні та слідчі функції, сподіваючись зупинити зростання злочинності. Водночас вони все більше звертаються до наукової спільноти за порадою та технічною підтримкою у своїх зусиллях. На жаль, наука не може запропонувати остаточних та авторитетних рішень проблем, що виникають через лабіринт соціальних та психологічних факторів. Наука відіграє важливу та унікальну роль у системі кримінального правосуддя – роль, пов'язану зі здатністю вченого надавати точну та об'єктивну інформацію про події, що відбулися на місці злочину. Ще багато роботи потрібно виконати, щоб реалізувати весь потенціал науки, застосованої до кримінальних розслідувань [1, с. 3].

Судова експертиза в кримінальному процесі Англії відіграє основоположну роль у доказуванні, фактично є основним інструментом для встановлення фактичних обставин кримінального провадження. Така роль засновується на особливостях англо-американського типу кримінального процесу, який заснований на прецедентному праві, змагальності сторін та їх автономії й визначає відповідну роль судово-експертної діяльності.

Не дивлячись на перевагу прецеденту, як джерела кримінального процесу, нормативне регулювання судово-експертної діяльності засновано на такому:

– The Criminal Procedure Rules 2020 (Part 19) – регулюють порядок залучення експерта, представлення експертних доказів, зміст висновку експерта, попереднє обговорення експертних доказів тощо [2];

– Criminal Practice Directions 2023 – визначені вимоги до висновку експерта (експертної думки), присяги експерта, попереднього слухання з обговорення експертних доказів [3];

– Police and Criminal Evidence Act 1984 – встановлені загальні правила допустимості доказів, в тому числі і висновків експертів [4];

– Forensic Science Regulator Draft Code of Practice 2025 (Version 2) – встановлює стандартні вимоги до якості діяльності судово експертизи, пов'язаної з розслідуванням злочинів в Англії та Уельсі [5].

На відмінну від країн континентального права (наприклад, в Україні за ч. 2 за ст. 332 Кримінального процесуального кодексу суд за своєю ініціативою може призначити експертизу), суд у Англії не призначає експертизу з власної ініціативи. Експерта залучають сторони. Але суд контролює належність доказів, дотримання строків, відповідність кваліфікації експерта, дотримання принципів «fair trial» тощо

Експерт не є стороною провадження, він є незалежним свідком правосуддя (expert witness) і, на відмінну, від класичного розуміння «свідка» та його ролі у процесі доказування, експерт може інтерпретувати дані, оцінювати закономірності, засновувати свої висновки на основі спеціальних знань. Його основний обов'язок – діяти в інтересах правосуддя, незалежно яка сторона його залучила.

Суд приймає висновки експертів за умови відповідності критеріям:

- кваліфікації експерта;
- надійності використаної ним методики;
- процесуальної «чистоти» збору доказів;
- об'єктивності та прозорості висновку;
- акредитації лабораторії за ISO/IEC 17025.

Також нормами кримінального процесу Англії передбачений перехресний допит експерта в суді іншою стороною кримінального провадження, відмінною від тієї на замовлення якої такий висновок був складений. Перш за все, метою такого допиту є не дискредитація експерта, а перевірка його неупередженості, використаної методики, наукової сили його аргументів, відповідності висновків фактичним обставинам справи. Це прояв змагальності у кримінальному процесі, який спрямований на запобігання маніпуляціям з доказами.

Підсумовуючи, визначимо, що кримінально-процесуальні аспекти судової експертизи в Англії характеризуються прецедентним регулюванням, незалежним статусом судового експерта, жорсткими стандартами допустимості доказів, змагальною моделлю залучення судового експерта, судовим контролем за науковою достовірністю висновку експерта.

Список використаних джерел:

1. Saferstein R., Tiffany R.. Criminalistics: An Introduction to Forensic Science Richard Saferstein Digital Instant. Thirteenth Edition. New York : Pearson, 2020. 558 p.
2. The Criminal Procedure Rules. 2020, No. 759 (L. 19) URL:<https://www.legislation.gov.uk/ukxi/2020/759/part/19>
3. Criminal Practice Directions 2023. URL: <https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2023/04/Criminal-Practice-Directions-2023-1.pdf>
4. Police and Criminal Evidence Act 1984. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1984/60/contents>
5. Forensic Science Regulator Draft Code of Practice 2025 (Version 2). URL: <https://www.gov.uk/government/publications/forensic-science-activities-statutory-code-of-practice-version-2>

Чижик Тетяна Олегівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРОПАГАНДУ ВІЙНИ

Пропаганда війни є одним із найбільш загрозливих соціально-правових явищ сучасності, адже вона ставить під удар національну безпеку, сприяє формуванню агресивних ідеологій та створює умови для розгортання воєнних конфліктів. У контексті збройної агресії проти України ця проблема набула особливої актуальності, що вимагає рішучої правової відповіді з боку держави. Законодавство України, яке прагне відповідати міжнародним стандартам, кваліфікують пропаганду війни як суспільно небезпечну діяльність, яка здатна завдати шкоди внутрішній стабільності країни та порушити міжнародний правопорядок.

Особливу увагу слід приділити питанню поширення воєнної пропаганди в інтернеті. Завдяки соціальним мережам, обміну миттєвими повідомленнями та відеохостингу, деструктивні наративи тепер можуть швидко поширюватися серед широкої аудиторії завдяки умовам, створеним сучасними інформаційними технологіями. Використання Telegram-каналів, які виступають платформою для поширення антиукраїнських матеріалів, збору та обміну інформацією про військові об'єкти, а також планування ворожих дій, є предметом значної частини кримінальних проваджень. Подібна поведінка на Facebook, YouTube та інших платформах створює небезпечне інформаційне середовище, яке підриває довіру громадськості, посилює тривогу та використовується державою, яка веде конфлікт, як складову гібридної війни. Баланс між правом на вільне висловлювання і необхідністю протидії пропаганді війни є одним із ключових викликів сучасного правосуддя.

Відповідно до статистичних даних Офісу Генерального прокурора України, після 24 лютого 2022 року кількість кримінальних проваджень за ст. 436 КК України зросла до 94 випадків. Згідно зі статистикою Офісу Генерального прокурора України про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування, у період з 2014 року до 24 лютого 2022 року було відкрито лише 23 кримінальних проваджень за ст. 436 Кримінального кодексу України. Статистика вказує, що сплеск кримінальних правопорушень, передбачених статтею 436 КК України, відбувся у період з 2021 по 2024 рік: було зареєстровано 103 кримінальних провадження, що пов'язано з підготовкою та здійсненням військового нападу російською федерацією на Україну [2]. Ці дані підтверджуються й судовою практикою. Так, за інформацією Єдиного державного реєстру судових рішень, з 27 лютого 2022 року до 1 травня 2023 року було ухвалено 26 вироків за ст. 436 КК України, а також понад 500 вироків за суміжною ст. 436-2 КК України, яка передбачає відповідальність за виправдовування, визнання правомірною чи глорифікацію збройної агресії. Крім того, за даними Верховного Суду, у цей же період у судах перебувало понад 40 проваджень, що прямо стосувалися пропаганди війни.

У кримінальному праві України відповідальність за такі дії закріплена в статті 436 Кримінального кодексу України, яка передбачає покарання за публічні заклики до агресивної війни або до розв'язування воєнного конфлікту, а також виготовлення матеріалів із закликами до вчинення таких дій з метою їх розповсюдження або розповсюдження таких матеріалів [1]. Варто зауважити, що покарання за пропаганду війни може бути у вигляді виправних робіт на строк до двох років, або пробаційного нагляду на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до трьох років. Основною метою покарання є захист держави та суспільства від дій, що загрожують

національній безпеці та стабільності, а також стримування розповсюдження агресивної пропаганди.

Потрібно згадати, що реальне значення зазначених положень проявляється через судову практику, яка підтверджує ефективність застосування кримінально-правових норм до конкретних суспільно небезпечних діянь. Яскравим прикладом є вирок у справі ухвалений Деснянським районним судом м. Чернігова, в якій обвинувачений через власний вебсайт поширював матеріали, які містили заклики до агресивної війни та ініціювання воєнного конфлікту. Це було підтверджено проведеними експертизами та свідченнями очевидців. У текстах статей чітко простежувалася пропаганда війни, розпалювання ворожнечі, формування негативного образу України і її громадян, а також позитивне представлення незаконних збройних формувань. Доказова база, зокрема публікації на сайті, інформація з комп'ютера та соціальних мереж, свідчила про навмисний характер його дій. Суд кваліфікував це правопорушення відповідно до статті 436 Кримінального кодексу України. З огляду на серйозність злочину та відсутність пом'якшувальних чи обтяжувальних обставин, обвинуваченому було призначено покарання у вигляді трьох років позбавлення волі з конфіскацією технічних засобів. Цей вирок підкреслює, що поширення матеріалів із закликами до війни через інтернет є суспільно небезпечним діянням і передбачає реальну кримінальну відповідальність [3].

Підсумовуючи викладене, можемо зазначити, що пропаганда війни є не лише серйозно кримінально караною дією, але й надзвичайно небезпечним соціальним явищем, також сприяє поширенню агресивних настроїв, провокує виникнення ворожнечі серед громадян і створює умови для загострення воєнних конфліктів, що диктує необхідність системного й комплексного реагування з боку державних інституцій та правової спільноти. Закріплені у законодавстві санкції, а також їх застосування у практиці судів, демонструють дієвість правових механізмів, спрямованих на боротьбу з такими загрозами. Водночас аналіз судових рішень показує, що для ефективного притягнення до кримінальної відповідальності ключовим є ретельне встановлення умислу, мотивів та конкретних дій особи. Такий підхід сприяє адекватній кваліфікації правопорушення, запобігає формалізму і забезпечує баланс між захистом державних інтересів та дотриманням фундаментальних принципів справедливості й прав людини.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001р. (дата звернення 29 вересня 2025р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>)
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення 11.02.25).
3. Єдиний державний реєстр (дата звернення: 29 вересня 2025р.) Вирок у справі № 750/8058/16-к від 23.01.2020 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87113179>

Шматлай Анастасія Олександрівна,
*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ ЗАСУДЖЕНИХ ЯК УМОВА ЗНИЖЕННЯ КРИМІНОГЕННОГО РІВНЯ СУСПІЛЬСТВА

Основним показником, який сигналізує про високий рівень цивілізованості та правової культури держави, визнається фактичний стан дотримання й охорони прав осіб, що перебувають на її території, зокрема засуджених.

Багаторічний досвід вкотре доводить, що традиційна кримінальна політика часто зводилася до ретрибутивізму (пропорційної відплати за скоєне протиправне діяння) та ізоляції правопорушника. Цей підхід, орієнтований на минуле і сьогодення, виявився історично неефективним для стійкого зниження злочинності.

Подібну позицію у власній праці висловив науковець І. В. Грицюк, який наполягає на необхідності першочергової оцінки ризиків та потреб особи, що відбуває покарання, для зменшення рецидивної злочинності: визначення категорії засуджених з найвищим ризиком повторності кримінальних правопорушень, аналіз їхніх криміногенних потреб, проведення діагностики факторів, що потенційно могли сприяти протиправній поведінці. У такий спосіб внаслідок розробки унікального профілю оцінки потреб органи та установи виконання покарань зможуть створити ефективні індивідуальні програми ресоціалізації засуджених [1, с. 261].

Статус засудженого, умови виконання та відбування покарань значно впливають на існування таких осіб та ставлення до них оточуючих. Відбування покарання радикально змінює ідентичність та життєві перспективи засудженого, створюючи комплекс психологічних, соціальних і практичних проблем, появою обмежень, які досить часто стають «стимулом» до вчинення нових кримінальних правопорушень.

Крім цього, жорсткість і каральний характер пенітенціарної системи та негативна суспільна стигматизація діють як «подвійний замок», що часто унеможлиблює повноцінне повернення до суспільного життя. Саме тому у кримінально-виконавчій сфері впровадили інститут ресоціалізації засуджених.

Згідно з ч. 2 ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу під ресоціалізацією слід розуміти свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства, його повернення до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві [2].

Зазначений процес полягає у здійсненні наступних кроків:

1) професійна та освітня підготовка, що є ключовим елементом економічної самостійності, здобуття затребуваної на ринку праці професії, мінімізації прагнення нелегальних заробітків;

2) психологічна та корекційна робота, спрямована на зміну девіантної поведінки, корекцію ціннісних орієнтирів, лікування залежностей та розвиток навичок управління гнівом і конфліктами;

3) соціальна адаптація, тобто сприяння відновленню сімейних та соціальних зв'язків, розвитку соціальних навичок, необхідних для життя у вільному суспільстві, допомога у відновленні документів і планування життя після звільнення;

4) постпенітенціарний нагляд (пробація), який включає підтримку після відбуття покарання, сприяння у пошуку роботи, у вирішенні житлового питання, моніторинг поведінки для запобігання рецидиву.

Цілком погоджуюсь із думкою вченої І. М. Ткаченко, що протидія рецидивній злочинності проявляється в проведенні довготривалої, послідовної, комплексної та

контрольованої боротьби з цим явищем не лише із застосуванням каральних, а й запобіжних заходів [3, с. 84].

Вказані дії повинні спрямовуватися на вдосконалення суспільних відносин для створення необхідного психосоціального, економічного та соціального середовища з метою задоволення духовних і матеріальних потреб окремої людини та кожної сім'ї.

Це допоможе поступово усунути деструктивні явища і процеси, що у подальшому можуть стати детермінантами злочинності та відповідно впливають на її зростання. Задля запобігання потенційній криміналізації суспільства потрібно постійно одночасно вдосконалювати правоохоронну та пенітенціарну систему, їх діяльність.

Таким чином, як сучасна кримінологічна доктрина, так і доктрина кримінально-виконавчого права, підкріплена досвідом країн із найнижчим рівнем рецидиву, стверджують, що наявність інституту ресоціалізації засуджених є не лише гуманною, але й стратегічно необхідною умовою для зниження криміногенного рівня суспільства.

Список використаних джерел:

1. Грицюк І. В. Сучасні напрямки щодо запобігання рецидивній злочинності. *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*. 2024. Вип. 3(16). С. 403.
2. Кримінально-виконавчий кодекс від 11.07.2003 року №1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#top> (дата звернення 05.10.2025).
3. Ткаченко І. М. Особливості рецидивної злочинності та її попередження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2023. № 62. С. 135.

Щерба Вікторія Віталіївна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ЗАСТОСУВАННЯ ПРОБАЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

У сучасних умовах реформування кримінальної юстиції України особливого значення набуває застосування інституту пробації щодо неповнолітніх правопорушників. Ця тема є актуальною не лише у правовій площині, а й у соціальному вимірі, адже вона стосується захисту прав дитини. Дослідження особливостей пробації щодо неповнолітніх дає змогу зрозуміти роль цього інституту в гуманізації системи правосуддя та визначити перспективи його подальшого розвитку.

Термін «пробація» у перекладі з англійської означає «випробування» або «умовне звільнення», а у перекладі з латині – «випробувати» або «віддавати під нагляд» [1].

Відповідно до ч. 6 ст. 2 Закону України «Про пробацію», пробація – це система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого [2].

Стаття 12 Закону України «Про пробацію» визначає особливості здійснення пробації щодо неповнолітніх осіб віком від 14 до 18 років. Її положення ґрунтуються на необхідності врахування вікових і психологічних характеристик цієї категорії правопорушників, що відрізняє неповнолітніх від повнолітніх засуджених. У центрі уваги законодавця перебуває не лише контроль за виконанням покарання, але й створення належних умов для фізичного та психічного розвитку неповнолітніх,

профілактика девіантної та агресивної поведінки, формування позитивної мотивації та налагодження соціальних стосунків.

Важливою складовою є досудова доповідь, яка стосовно неповнолітнього обвинуваченого повинна містити інформацію про вплив криміногенних факторів на його поведінку, а також рекомендації щодо зменшення ризику повторного вчинення злочину. Це свідчить про превентивний характер пробації, орієнтованої на індивідуальні потреби неповнолітнього. Судова практика засвідчує, що на додаток до законодавчих вимог досудова доповідь реально впливає на рішення суду. Так, у вирокі від 14 лютого 2020 року (справа № 189/3/20) суд, зважаючи на досудову доповідь органу пробації, взяв до уваги інформацію про умови виховання неповнолітнього, вплив криміногенних факторів та рекомендацію щодо участі у профілактичній освітній програмі. Це рішення про призначення пробаційного нагляду відображає прагнення до індивідуалізації заходів, передбачених ст. 12 Закону України «Про пробацію» [3].

Органи пробації реалізують свої завдання у взаємодії з органами та службами у справах дітей, спеціальними установами і закладами, які здійснюють соціальний захист і профілактику правопорушень. Така співпраця підкреслює міжвідомчий характер пробації та її інтегровану спрямованість. Окремо акцентується увага на сприянні здобуттю неповнолітніми повної загальної середньої освіти, що є важливим чинником їхньої успішної ресоціалізації.

Соціально-виховна робота з неповнолітніми засудженими може проводитися за участю батьків чи законних представників, що сприяє формуванню сімейної відповідальності та зміцненню виховного впливу. Крім того, орган пробації у співпраці з центральним органом виконавчої влади у сфері соціальної політики забезпечує реалізацію спеціальних пробаційних програм, спрямованих на неповнолітніх, засуджених до пробаційного нагляду або звільнених від відбування покарання з випробуванням.

Основна мета ювенальної пробації полягає не у покаранні, а у сприянні реабілітації та ресоціалізації неповнолітніх правопорушників. Вона реалізується через поєднання альтернативних видів покарань із наглядовими та соціально-виховними заходами. Ювенальна пробація виступає ефективною системою контролю, соціальної підтримки, виховання та профілактики, що дає змогу запобігати повторній злочинній поведінці серед неповнолітніх.

Інститут пробації щодо неповнолітніх посідає ключове місце у формуванні гуманної та ефективної системи кримінальної юстиції. Результати застосування пробації демонструють, що акцент на виховних та профілактичних заходах здатен змінювати поведінкові установки неповнолітніх і зменшувати ризик повторних правопорушень. Важливо, що пробація не обмежується контролем, а спрямована на створення умов для соціальної адаптації, здобуття освіти та формування відповідального ставлення до власного життя. Її подальший розвиток потребує удосконалення механізмів взаємодії між органами юстиції, соціальними службами та освітніми закладами, що дозволить зробити систему більш гнучкою та ефективною. У підсумку, ювенальна пробація постає не лише як альтернатива покаранню, але й як інструмент побудови безпечного та справедливого суспільства.

Список використаних джерел:

1. Алексєєв І. Пробація – крок до імплементації міжнародних стандартів у сфері юстиції. *Юридична газета* № 9(455) 2015 р. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/probaciya--krok-do-implementaciyi-mizhnarodnih-standartiv-u-sferi-yusticiyi.html>
2. Про пробацію. Закон України від 05.02.2015 № 160-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 13, ст.93). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>
3. Вирок від 14.02.2020 по справі № 189/3/20 Покровський районний суд Дніпропетровської області. URL : <https://zakononline.ua/court-decisions/show/87589916>

Krushynskyi Serhii,
Candidate of Legal Sciences, Professor
Head of the Department of Criminal Law and Procedure
Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: A THREAT OR A MEANS OF EFFICIENCY INCREASING?

The rapid development of modern technologies is transforming all spheres of social life. None of them can remain aloof from global processes of digitalization, because the introduction of innovations is becoming a prerequisite for efficiency, transparency, openness. State institutions, as well as the private sector, are increasingly actively implementing specialized software to optimize management and procedural processes.

In this context, the question naturally arises: can the judicial system, in particular, criminal justice, remain outside these changes and is it possible for it to avoid the obvious need for digitalization of judicial proceedings and the gradual integration of artificial intelligence (AI) technologies? The challenges facing modern criminal justice require the search for new tools that can not only simplify routine operations, but also analyse evidence, systematize judicial practice, prepare legal opinions, and substantiate procedural decisions. Such an approach opens up new opportunities for increasing the efficiency of judicial proceedings, the predictability of judicial decisions, and as a result, strengthening citizens' trust in the judiciary.

Thus, the issue of the use of artificial intelligence in criminal justice ceases to be hypothetical. It is becoming one of the key areas of reforming the judicial system, because the effectiveness of justice in the digital age largely depends on the timeliness and quality of its implementation. At the same time, the rapid spread of artificial intelligence technologies in the legal sphere creates a number of risks and challenges. Among them are the danger of algorithm bias, the difficulty of ensuring transparency and control over decision-making. No less important is the issue of respecting human rights and guarantees of a fair trial in conditions where some functions are entrusted to automated systems.

The use of artificial intelligence in justice is a controversial phenomenon: on the one hand, it contributes to the modernization and increase in the efficiency of the judicial system, on the other hand, it requires careful legal regulation and adherence to ethical principles. Only by striking the right balance between technological capabilities and the principles of the rule of law can we ensure that the development of artificial intelligence becomes a tool for strengthening, rather than undermining of justice.

The experience of foreign countries shows a gradual expansion of the possibilities of using artificial intelligence technologies in judicial proceedings. For example, artificial intelligence began to be introduced into the Chinese judicial system in 2016. And if earlier programs acted as assistants in courts, performing mechanical functions and routine work, today Chinese judges are obliged to consult with AI when making court decisions. AI system called Smart Court SoS was launched in Chinese courts to automate the work of judges, reduce costs and time, as well as to reduce corruption in this area and abuse of power by judges.

Initially, the task of AI programs was to maintain databases of court cases, register cases, record court sessions and decode voice, as well as service virtual courts, where cases were considered remotely. Over time, the system was improved and AI began to recommend to judges the norms of legislation, court decisions in similar cases, draft legal documents, and detect human errors in court decisions. And a few years ago, the Supreme Court of China

obliged all judges to consult with artificial intelligence in each case. And if the decision differs from the AI recommendation, the judge must provide a detailed written justification. The initiators of the change assure that this was done to reduce the level of corruption and unreasonable decisions [1].

Smart Court SoS has significantly facilitated the work of judges in China, saving significant resources in the state. According to the Chinese authorities, the introduction of AI into the judicial system has reduced the average workload of judges by more than a third and saved more than 300 billion yuan (45 billion US dollars) in the period from 2019 to 2021. According to a report by the Supreme Court, Smart Court SoS reads, analyses, and issues opinions on nearly 100000 cases across the country every day [1].

At the same time, American researchers draw attention to an important problem in the use of AI in the field of jurisprudence – the so-called “legal hallucinations” – the false creation by AI of non-existent legal facts or norms that look plausible [2]. Thus, Matthew Dahl, Varun Magesh, Mirac Suzgun and Daniel E. Ho in their article in 2024 proved that universal AI models (GPT, PaLM, Llama) hallucinate at least 58 % of the time and warned against the rapid and uncontrolled integration of popular AI models into legal tasks [3, p. 64]. In their next article in 2025, scientists investigated specialized AI tools designed for work in the field of jurisprudence (Lexis+AI, Westlaw AI-Assisted Research, Ask Practical Law AI) and concluded that they significantly reduced the level of hallucinations, but did not completely eliminate them (it ranges from 17 % to 33 % of the time). At the same time, the authors include in the concept of «hallucinations» the provision of incorrect or unfounded answers [4, p. 216].

In addition, there are other risks and challenges of implementing AI in the judiciary: opacity of algorithms used in AI tools; limits of AI use; liability for the consequences caused by AI tools; possibility of breach of confidentiality; compliance with ethical principles, etc. As researchers note, full implementation of AI in judicial practice is possible only if clear ethical standards are created, legal regulation of application limits and control mechanisms is established. This will allow using AI technologies to increase efficiency without harming the fundamental principles of justice, equality and legality [5, p. 463].

In this context, it is necessary to mention Opinion No. 26 (2023) of the Consultative Council of European Judges, prepared on December 1, 2023, which sets out the advantages and disadvantages of the use of assistive technologies in the administration of justice, in particular AI. The Consultative Council stated that the use of AI in the administration of justice is currently still at an early stage of development, and in those states where it is used, such use is mainly focused on administrative tasks, translation and anonymization of court decisions, etc. It is emphasized that the ultimate responsibility for judicial decisions should remain with humans, and AI should support, not replace, judges.

The Advisory Board Consultative Council d also specifically emphasizes the need for a clear legal and ethical framework for the development and use of technology by judicial authorities. Member States should develop such a framework in accordance with the requirements of the ECHR so that the use of technology is consistent with the independence and impartiality of the judiciary, the right to a fair trial, the right to privacy and data protection, the right to freedom of expression of the public, including through the media, in accordance with the principle of non-discrimination [6].

Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) played a significant role in the legal regulation of the limits of the use of AI technologies in judicial proceedings. The Act classifies AI systems according to the risk they may pose, establishing three levels of risk:

1) unacceptable risk – this category applies to particularly harmful AI practices that are contrary to EU values, as they infringe fundamental rights and are therefore prohibited;

2) high risk – this category of systems is subject to strict regulation; their providers must assess compliance with the mandatory requirements for trustworthy AI (data quality, documentation, traceability, transparency, human control, accuracy, cybersecurity and reliability);

3) low risk – other AI systems that are subject to a relatively simple obligation of information regime and compliance with intellectual property rights, copyright and related rights.

It is noteworthy that AI systems designed for the administration of justice are classified as high-risk, considering their potentially significant impact on democracy, the rule of law, individual freedoms as well as the right to an effective remedy and to a fair trial. In particular, to address the risks of potential biases, errors and opacity, it is appropriate to qualify as high-risk AI systems intended to be used by a judicial authority or on its behalf to assist judicial authorities in researching and interpreting facts and the law and in applying the law to a concrete set of facts. At the same time, it is emphasized that the use of AI tools can support the decision-making powers of judges or the independence of the judiciary, but should not replace them - the final decision-making should remain a human-led activity. The classification of artificial intelligence systems as high-risk does not apply to artificial intelligence systems intended for purely auxiliary administrative activities that do not affect the actual administration of justice (anonymization or pseudonymization of court decisions, documents or data, communication between personnel, administrative tasks) [7].

The question arises – what is the state of affairs in this direction in Ukraine? In answering this question, it is worth mentioning that on December 2, 2020, the Cabinet of Ministers of Ukraine approved the Concept for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine by Order No. 1556-r. The priority areas in which the tasks of the state policy for the development of the field of artificial intelligence are implemented include, in particular, justice. To achieve the goal of the Concept in this area, the following key tasks have been identified:

1) further development of existing technologies in the field of justice (Unified Judicial Information and Telecommunications System, Electronic Court, Unified Register of Pre-Trial Investigations, etc.);

2) implementation of advisory programs based on artificial intelligence, which will open access to legal advice to wide segments of the population;

3) prevention of socially dangerous phenomena by analyzing available data using artificial intelligence;

4) determining the necessary measures for the resocialization of convicts by analyzing available data using artificial intelligence technologies;

5) issuing court judicial decisions in cases of minor complexity (by mutual consent of the parties) based on the results of the analysis carried out using artificial intelligence technologies, the state of compliance with legislation and judicial practice [8].

By decision of the Congress of Judges of Ukraine on September 18, 2024, a new edition of the Code of Judicial Ethics was approved, Article 16 of which stipulates that the use of artificial intelligence technologies by a judge is permissible if it does not affect the independence and impartiality of the judge, does not concern the assessment of evidence and the decision-making process, and does not violate the requirements of the law [9]. Thus, the assessment of evidence based on internal conviction and the adoption of judicial decisions remains the absolute prerogative of the judge.

Supreme Court Judge Yan Bernazyuk believes that AI can already perform the following main tasks today:

1) make a selection for the judge and check the relevance and validity of the legislation cited by the party in the submitted procedural document;

2) make a selection for the judge and check the relevance and “validity” of the Supreme Court practice cited by the party in the submitted procedural document;

3) confirm the absence of Supreme Court practice regarding a specific dispute or legal relationship and, in its absence, make a selection of relevant ECHR practice;

4) identify grammatical and logical errors in the draft judicial decision;

5) provide the person at the stage of submitting the procedural document with information about the start of the procedural time limits, the amount of the court fee, the completeness of the submitted documents, etc.;

6) verify the reliability of the submitted evidence (admission to official registers), the authority of the representative, etc. [10].

To the above in the context of criminal proceedings, it is worth adding that, unlike other types of legal proceedings, criminal proceedings have a pre-trial stage - pre-trial investigation. And at this stage there is also significant potential for the use of AI technologies, in particular, for the rapid processing of large databases and information arrays and the performance of identification tasks (recognition of faces, voices, fingerprints, license plates, etc.).

In summary, we can conclude that the integration of AI technologies into criminal proceedings can potentially improve the quality, efficiency and effectiveness of legal proceedings, provided that a number of risks of a technical, legal and ethical nature are eliminated.

Referens:

1. Розумні суди у Китаї: як вони працюють та чому судді мають радитись зі штучним інтелектом. URL: <https://processer.media/ua/rozumni-sudi-u-kitai-yak-voni-pracujut-ta-chomu-suddi-majut-raditis-zi-shtuchnim-intelektom>.

2. Дем'янчук О. Штучний інтелект у правосудді: революція чи еволюція? URL: <https://armada.law/blog/shtuchnyj-intelekt-u-pravosuddi-revolyucziya-chy-evolyucziya>.

3. Dahl M., Magesh V., Suzgun M., Ho D. E. Large Legal Fictions: Profiling Legal Hallucinations in Large Language Models. *Journal of Legal Analysis*. 2024. Vol. 16. Issue 1. P. 64–93.

4. Magesh V., Surani F. Dahl M. Suzgun M., Manning C D., Ho D. E. Hallucination-Free? Assessing the Reliability of Leading AI. Legal Research Tools. *Journal of Empirical Legal Studies*. 2025. Vol. 22. Issue 2. P. 216–242.

5. Деркач В. Г., Прокопович-Ткаченко Є. Д., Руденко Є. Г. Використання штучного інтелекту в судовому процесі України: правові, етичні та процесуальні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С. 460–464.

6. CCJE Opinion № 26 (2023) «Moving forward: the use of assistive technology in the judiciary». *Consultative Council of European judges*. URL: <https://cutt.ly/mrNmCDht>.

7. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act). URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj>.

8. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>.

9. Кодекс суддівської етики, затверджений рішенням з'їзду суддів України 18 вересня 2024 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-24#n2>.

10. Берназюк Я. Штучний інтелект як основа цифрового судочинства: помічник чи майбутній конкурент судді? URL: <https://cutt.ly/BrNn15tb>.

СЕКЦІЯ 5

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ У ПРИВАТНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИНАХ

Бас Вероніка Сергіївна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПІДСТАВИ ВІДМОВИ СУДУ У ЗАТВЕРДЖЕННІ МИРОВОЇ УГОДИ

Мирова угода в цивільному та господарському процесі є практичною реалізацією принципу диспозитивності, що дозволяє сторонам самостійно визначати долю свого спору, мінімізуючи втручання суду в остаточне вирішення [1]. Такий підхід до врегулювання конфліктів відображає сучасні тенденції розвитку процесуального права. Він сприяє оптимізації судової системи, зменшуючи її навантаження, раціонально використовує час і ресурси сторін, а також підтримує партнерські взаємини між учасниками спору [2]. Однак мирова угода не має абсолютного характеру і її юридична сила залежить від дотримання сторонами встановлених законодавством вимог. Суд при цьому виконує функцію гаранта законності та справедливості, ретельно перевіряючи зміст угоди [3]. У випадку виявлення невідповідностей або порушень суд має повне право відмовити у її затвердженні, забезпечуючи захист прав та інтересів усіх учасників процесу [1].

Основоположним критерієм правової оцінки мирової угоди виступає її відповідність чинному законодавству та принципам правової системи держави [2]. Відповідно до законодавчих норм, положення такої домовленості не можуть порушувати імперативні приписи права, які мають загальнообов'язковий характер [1]. Зокрема, умови мирової угоди не можуть передбачати відмову від юридичних гарантій, таких як аліменти чи інші соціально захищені права, що перебувають під охороною держави [3]. Яскравим прикладом є справа № 319/1620/16-ц, у ході якої Верховний Суд, у своїй постанові, наголосив на необхідності судового захисту прав дитини у випадку невиконання умов мирової угоди щодо аліментів. Таке порушення розглядається як пряме втручання у законні права осіб, які потребують державної підтримки. При цьому суд додатково уточнив, що чинне законодавство не передбачає можливості анулювання чи розірвання мирової угоди, а натомість регулює механізми її примусового виконання як засобу забезпечення правопорядку [4].

Не менш значущим аспектом залишається захист прав та інтересів третіх осіб у межах мирової угоди. Така угода повинна регулювати виключно правовідносини сторін, залучених до конкретного спору. У разі, якщо її умови виходять за межі предмета процесуального розгляду або не відображають належного волевиявлення всіх учасників, суд зобов'язаний відмовити у її затвердженні [7]. Цей принцип підтверджується правовою позицією, викладено у справі №757/43046/23-ц: Київський апеляційний суд, а згодом Верховний Суд ухвалили рішення відмовити у затвердженні мирової угоди через відсутність підписів обох сторін на її тексті. Суд підкреслив, що відсутність письмового засвідчення намірів сторін свідчить про неукладеність угоди, що, у свою чергу, унеможливорює її легалізацію [5].

Однією з причин для відмови в затвердженні мирової угоди є відсутність добровільного волевиявлення при її укладенні. Суд не має права схвалити домовленість, якщо встановлено, що одна із сторін діяла під впливом обману, тиску або примусу [6]. Добровільність у цьому випадку охоплює не лише формальну складову, а й змістовну: учасники мають чітко усвідомлювати наслідки своїх рішень, користуватися реальною

свободою вибору і погоджуватися на компроміс, який відповідає інтересам обох сторін [7].

У правозастосовній практиці значну увагу заслуговують ситуації, коли сторони використовують мирову угоду не для досягнення компромісу, а як інструмент ухилення від виконання власних зобов'язань чи створення лише видимості врегулювання конфлікту. У таких випадках суд, здійснюючи перевірку законності домовленостей, зобов'язаний впевнитися, що їх зміст відповідає реальній волі сторін і не суперечить принципам публічного порядку. Одним із ключових орієнтирів у цьому контексті є правова позиція Верховного Суду, представлена в ухвалі від 8 грудня 2021 року у справі № 496/1900/17 [6]. У своїй ухвалі суд висловив думку, що затверджена мировою угодою ухвала має статус виконавчого документа, який може бути поданий для примусового виконання, відповідно до частин другої та третьої статті 208 ЦПК України [1]. Такий підхід спрямований на посилення гарантій реального виконання угод, а також ефективне запобігання зловживання процесуальними правами через укладення фіктивних чи удаваних домовленостей, не націлених на добросовісне врегулювання спору [6].

Підстави для відмови у затвердженні мирової угоди об'єднують аспекти матеріального і процесуального права, враховуючи принципи верховенства права та справедливості [3]. Така відмова не є проявом формалізму чи бюрократизму, а спрямована на забезпечення балансу між інтересами учасників угоди, правами третіх осіб і дотримання публічного порядку. Суд, працюючи в рамках своїх повноважень, гарантує, що мирова угода залишатиметься дієвим інструментом для врегулювання спорів, а не перетворюватиметься на механізм зловживань [6].

Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18 березня 2004 р. № 1618-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення 03.10.25).
2. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06 листопада 1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення 03.10.25).
3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. №254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 03.10.25).
4. Постанова Верховного Суду від 20.05.2020 у справі №319/1620/16-ц. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=89518358&red=100003b25057c8ec5ec011ff848a8812e576bf&d=5> (дата звернення 03.10.25).
5. Ухвала Верховного Суду від 30.01.2025 у справі № 757/43046/23-ц. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=124808914&red=100003b903bff8f42c540db1072601f07e222&d=5> (дата звернення 03.10.25).
6. Ухвала Верховного Суду від 08.12.2021 р. У справі № 496/1900/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101990490> (дата звернення 05.10.25).
7. Юраш І.І. Форма та зміст мирової угоди в цивільному процесі. *Вісник юридичного факультету УжНУ*. 2022. №51. С.112–117.

Блащук Тетяна Володимирівна,
кандидатка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри цивільно-правових дисциплін Інституту права
імені І. Малиновського Національного університету «Острозька академія», Експерт
Центру досконалості ім. Жана Моне програми Еразмус+ «Хаб європейських рішень»
Національного університету «Острозька академія»

«ЗДОРОВ'Я ЯК БЕЗПЕКА»: МОДЕЛЬ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ І ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ

Повномасштабне вторгнення суттєво змінило уявлення про сутність і функції системи громадського здоров'я в Україні. Упродовж останніх років стало очевидним, що здоров'я населення, зокрема військовослужбовців і учасників бойових дій, не може розглядатися лише як медичне питання чи предмет діяльності галузі охорони здоров'я. Воно набуло стратегічного значення для виживання держави, її обороноздатності, демографічної стабільності та соціальної єдності.

Підтримання фізичного, психічного й соціального благополуччя захисників та захисниць перетворюється на чинник державної стійкості, адже від рівня їхнього відновлення залежить ефективність Збройних Сил України, якість повернення ветеранів до мирного життя, а також відновлення людського капіталу, що постраждав унаслідок війни. Нинішні виклики засвідчили, що модель функціонування системи охорони здоров'я, зорієнтована лише на лікування, не охоплює всі виміри безпеки середовища життя людини.

Тому постає потреба у новій концепції правового регулювання, у межах якої здоров'я розглядається не тільки як природне право людини, гарантоване Конституцією України [1] та міжнародними актами, а і як фактор національної безпеки та державної спроможності. Формальний принцип «здоров'я у всіх політиках» (Health in All Policies, HiAP) частково інтегрований у стратегічні документи держави, однак фактично не охоплює питання безпеки, оборони, довкілля та відбудови.

Внаслідок цього здоров'я військовослужбовців і ветеранів війни залишається фрагментованою сферою, у якій медичні, соціальні та правові рішення не узгоджені між собою.

Міжнародна практика показує, що в умовах затяжних війн або криз держави переходять від секторальних до інтегрованих моделей, де здоров'я визнається критичним ресурсом безпеки. В українському контексті таку трансформацію можна реалізувати через власну концепцію «Здоров'я як безпека». Її суть полягає не у відмові від принципу HiAP, а в його розширенні у перенесенні акценту з міжвідомчої координації на юридичне зобов'язання держави гарантувати здоров'я як базисну умову національної безпеки, соціальної стабільності та відновлення людського потенціалу після війни.

Метою запропонованої концепції є формування нової нормативної та управлінської системи, у межах якої охорона здоров'я військовослужбовців, учасників бойових дій і інших ветеранів війни інтегрується у всі політики держави як складова національної безпеки. Така модель виходить із розуміння здоров'я не лише як медичного показника, а як багатовимірного соціально-правового явища, що поєднує фізичний, психічний, інформаційний і соціальний виміри безпеки людини.

У центрі пропонується поставити не лікування наслідків, а створення умов, які запобігають втраті здоров'я в процесі служби, реабілітації та повернення до цивільного життя. Реалізація цієї мети передбачає встановлення правового обов'язку органів влади враховувати фактор здоров'я на всіх рівнях прийняття рішень, формування системи

міжвідомчої відповідальності та розроблення механізмів довгострокового моніторингу здоров'я військовослужбовців і ветеранів як показника ефективності державної політики.

Запропонована концепція «Здоров'я як безпека» передбачає поєднання правових, управлінських та соціальних інструментів, які формують єдиний контур державної політики у сфері громадського здоров'я військовослужбовців і ветеранів війни. Насамперед необхідним є створення нормативної рамки, яка б визнавала здоров'я не лише об'єктом медичної допомоги, а й критичною умовою функціонування держави. На законодавчому рівні слід закріпити положення про обов'язкову оцінку впливу на здоров'я під час підготовки державних стратегій, рішень і законопроектів, зокрема у сферах оборони, освіти, праці, житлової політики та довкілля. Така оцінка має стати інструментом правового забезпечення мінімізації шкоди здоров'ю військовослужбовців і населення внаслідок неузгоджених управлінських дій.

Ключовим елементом концепції є інституційна інтеграція. Сьогодні питання здоров'я військовослужбовців та учасників бойових дій розподілене між Міністерством охорони здоров'я, Міністерством у справах ветеранів, Міністерством оборони та Міністерством соціальної політики, що призводить до дублювання функцій і втрати координації. Пропонується створення постійного міжвідомчого органу або координаційної ради з питань громадського здоров'я військовослужбовців і ветеранів, який забезпечуватиме узгодження стратегій, обмін даними та стандартизацію реабілітаційних послуг.

Важливою складовою є розширення змісту поняття «громадське здоров'я» шляхом включення психічного, соціального, екологічного та цифрового аспектів. Психічне здоров'я має розглядатися не як додаткова послуга, а як правовий обов'язок держави, що передбачає тривалу підтримку військовослужбовців після демобілізації, створення програм профілактики посттравматичних розладів і забезпечення конфіденційності психотерапевтичних даних. Одночасно слід розвивати цифрову інфраструктуру. Зокрема, створити національну платформу моніторингу, інтегровану з системою eHealth, для аналізу стану здоров'я, потреб у реабілітації та оцінки ефективності державних програм.

Реалізація цієї концепції неможлива без залучення громадянського суспільства. Ветеранські організації, громади та об'єднання щодо захисту прав пацієнтів повинні брати участь у плануванні, моніторингу та оцінці політик у сфері охорони здоров'я. Це забезпечить прозорість, довіру й соціальну стійкість системи.

Реалізація концепції «Здоров'я як безпека» формує нову логіку державної політики, у межах якої збереження здоров'я військовослужбовців і ветеранів розглядається як питання національної безпеки, а не лише соціальної підтримки. Правовий механізм оцінки впливу на здоров'я забезпечить узгодженість управлінських рішень, тоді як міжвідомча координація інтегрує медичні, соціальні, психологічні та екологічні чинники у спільну систему відновлення людського капіталу. Новизна концепції полягає у перенесенні акценту з лікувально-медичного реагування на правову профілактику, коли здоров'я виступає критерієм ефективності державної політики та елементом обороноздатності.

Концепція «Здоров'я як безпека» пропонує новий погляд на функції держави у сфері громадського здоров'я, де турбота про фізичний і психічний стан військовослужбовців і ветеранів розглядається як базовий компонент прав людини та гарантія національної стійкості. Її впровадження передбачає перехід від секторального мислення до інтегрованого управління, у якому кожне міністерство та орган влади несуть спільну відповідальність за вплив своїх рішень на здоров'я людей. Для України це не лише інноваційний адміністративний крок, а й гуманістичний орієнтир, що

поєднує право на життя, гідність і соціальну справедливість. У перспективі концепція може стати основою для формування Національної стратегії «Здоров'я як безпека», яка визначатиме пріоритети державної політики у післявоєнний період і сприятиме інтеграції України в європейський простір сталого розвитку, де здоров'я людини є головним критерієм ефективності держави.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-вр>.

Бориславський Ростислав Андрійович,
*доктор філософії, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та правоохоронної діяльності
Львівського державного університету внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ СПАДКУВАННЯ ТА ВИЗНАННЯ СПАДЩИНИ ВІДУМЕРЛОЮ

Процедура спадкування регулюється нормами чинного цивільного законодавства і має чітко визначений порядок. Вона охоплює підстави для набуття спадщини, умови, строки її прийняття, а також наслідки у випадку її неприйняття.

Відповідно до статей 1216–1217 Цивільного кодексу України спадкуванням є перехід прав та обов'язків (спадщини) від фізичної особи, яка померла (спадкодавця), до інших осіб (спадкоємців). Здійснюється воно за заповітом або за законом [1].

У разі відсутності заповіту, визнання його недійсним, неприйняття спадщини або відмови від її прийняття спадкоємцями за заповітом, а також у разі неохоплення заповітом усієї спадщини право на спадкування за законом одержують особи, визначені у статтях 1261–1265 Цивільного кодексу України.

Спадкоємці за законом одержують право на спадкування по чергово. Кожна наступна черга спадкоємців за законом одержує право на спадкування у разі відсутності спадкоємців попередньої черги, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини або відмови від її прийняття, крім випадків, встановлених статтею 1259 Цивільного кодексу України [1].

Згідно із статтею 1220 Цивільного кодексу України, часом відкриття спадщини є день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою.

Спадкоємець за заповітом або за законом має право прийняти спадщину або відмовитися від її прийняття.

Для прийняття спадщини встановлюється строк у шість місяців, який починається з часу відкриття спадщини.

Якщо виникнення у особи права на спадкування залежить від неприйняття спадщини або відмови від її прийняття іншими спадкоємцями, строк для прийняття нею спадщини встановлюється у три місяці з моменту неприйняття іншими спадкоємцями спадщини або відмови від її прийняття. Якщо строк, що залишився, менший як три місяці, він продовжується до трьох місяців, відповідно до статті 1270 Цивільного кодексу України.

У разі, якщо спадкоємець протягом строку, встановленого статтею 1270 ЦК України, не подав заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв її.

За письмовою згодою спадкоємців, які прийняли спадщину, спадкоємець, який пропустив строк для прийняття спадщини, може подати заяву про прийняття спадщини нотаріусу або в сільських населених пунктах – уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини.

За позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, суд може визначити йому додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини.

З цілком об'єктивних чи навіть суб'єктивних причин зрозуміло, що не всі спадкові справи завершуються прийняттям спадщини. Якщо спадкоємці відсутні або відмовилися від прийняття спадщини, її за рішенням суду визнають відумерлою.

Перелік осіб, які можуть подати заяву до суду про визнання спадщини відумерлою, визначений статтею 1277 ЦК України [1]. Таку заяву можуть подати:

- орган місцевого самоврядування.

У разі відсутності спадкоємців за заповітом і за законом, усунення їх від права на спадкування, неприйняття ними спадщини, а також відмови від її прийняття орган місцевого самоврядування за місцезнаходженням нерухомого майна, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходженням основної частини рухомого майна зобов'язаний подати до суду заяву про визнання спадщини відумерлою.

У разі якщо на об'єкті нерухомого майна на момент відкриття спадщини знаходиться рухоме майно, що входить до складу спадщини, таке рухоме майно переходить у власність територіальної громади, якій передано нерухоме майно;

- кредитор спадкодавця, власники або користувачі суміжних земельних ділянок.

Заяву про визнання спадщини відумерлою може також подати кредитор спадкодавця, а якщо до складу спадщини входять земельні ділянки сільськогосподарського призначення – власники або користувачі суміжних земельних ділянок. У такому разі суд залучає до розгляду справи органи місцевого самоврядування за місцезнаходженням нерухомого майна, що входить до складу спадщини.

Особи, які мають право або зобов'язані подати заяву про визнання спадщини відумерлою, мають право на одержання із Спадкового реєстру інформації про заведену спадкову справу та видане свідоцтво про право на спадщину.

Спадщина, не прийнята спадкоємцями, охороняється до визнання її відумерлою відповідно до статті 1283 ЦК України.

Відповідно до статті 1277 ЦК України заява про визнання спадщини відумерлою подається після спливу одного року з часу відкриття спадщини.

Спадщина, визнана судом відумерлою, переходить у власність територіальної громади за місцезнаходженням нерухомого майна, а за відсутності нерухомого майна – місцезнаходженням основної частини рухомого майна.

Територіальна громада, яка стала власником відумерлого майна, зобов'язана задовольнити вимоги кредиторів спадкодавця, що заявлені відповідно до статті 1231 ЦК України. Якщо власниками відумерлого майна стали декілька територіальних громад, вимоги кредиторів спадкодавця задовольняються територіальними громадами пропорційно до вартості відумерлого майна, набутого у власність кожного з них.

Згідно зі статтею 334 Цивільного процесуального кодексу України, заява про визнання спадщини відумерлою у випадках, встановлених ЦК України, подається до суду за місцем відкриття спадщини або за місцезнаходженням нерухомого майна, що входить до складу спадщини [2].

У заяві про визнання спадщини відумерлою мають бути зазначені відомості про час і місце відкриття спадщини, про майно, що становить спадщину, а також докази, які

свідчать про належність цього майна спадкодавцю, про відсутність спадкоємців за заповітом і за законом, або про усунення їх від права на спадкування, або про неприйняття ними спадщини, або про відмову від її прийняття, відповідно до статті 335 ЦПК України [2].

У відповідності до статті 1280 ЦК України якщо майно, на яке претендує спадкоємець, що пропустив строк для прийняття спадщини, перейшло як відумерле до територіальної громади і збереглося, спадкоємець має право вимагати його передання в натурі. У разі його продажу спадкоємець має право на грошову компенсацію.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України: офіц. текст від 16.01.2003 р. №435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

2. Цивільний процесуальний кодекс України: офіц. текст від 18.03.2004 р. №1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

Бурдельна Софія Сергіївна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

КОЛІЗІЙНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАННЯ ШЛЮБУ, УКЛАДЕНОГО ЗА КОРДОНОМ

У сучасному глобалізованому світі міжнародні шлюби стають все більш поширеним явищем. Громадяни різних держав все частіше вступають у шлюб за межами своєї батьківщини, що породжує складні правові питання щодо визнання таких шлюбних союзів у державі їхнього громадянства або місця проживання. Колізійні проблеми визнання шлюбу, укладеного за кордоном, становлять одну з найактуальніших сфер міжнародного приватного права, оскільки торкаються фундаментальних прав людини на створення сім'ї та вільне пересування.

Складність правового регулювання визнання іноземних шлюбів полягає в необхідності узгодження різних правових систем, врахування публічного порядку держави, забезпечення балансу між принципом визнання іноземних актів та захистом національних правових цінностей. Ці проблеми потребують комплексного аналізу як з погляду теорії міжнародного приватного права, так і з позиції практичного застосування відповідних норм національного законодавства та міжнародних договорів.

Підставою виникнення колізій у галузі шлюбно-сімейних відносин є застосування у різних державах різного правового регулювання до однакових фактичних обставин. Правова система кожної держави закріплює такий інститут сімейного права, як укладання шлюбу.

Існує декілька колізійних прив'язок визнання шлюбу укладеного за кордоном. Загалом, у законодавстві різних країн ці прив'язки різняться. Нормативно-правове регулювання шлюбних відносин з іноземним елементом в Україні регулюється Законом України «Про міжнародне приватне право» [3]. Згідно зі статтею 55 Закону України «Про міжнародне приватне право» право на шлюб визначається особистим законом – *lex personalis* кожної з осіб, які подали заяву про укладення шлюбу. Визначальним є принцип *lex patriae* – колізійна прив'язка до країни громадянства [1, с. 111]. Тобто право на шлюб не є абсолютним і має реалізовуватись відповідно до національного законодавства. Вагоме значення має колізійна прив'язка закон місця укладання шлюбу

«lex loci celebrationis». Сутність якої зводиться до того, що закон, який діє в місці укладення шлюбу регулює його умови, форми і порядок укладання [4, с. 18].

Проте, не завжди шлюб укладений за кордоном, визнається в Україні. Проблема визнання одностатевих шлюбів в Україні є одним із тих правових явищ, що не регулюється законодавством. Згідно зі ст. 21 Сімейного кодексу України шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану [5]. Отже, українське законодавство не визнає одностатевих шлюбів у жодному їх вигляді, а також шлюбів-партнерств чи інших форм союзів між одностатевими партнерами. Тобто гіпотетично, якщо громадяни України чоловічої статі укладуть шлюб у країні, де одностатеві шлюби дозволені на рівні законодавства, цей шлюб не буде визнаватися на території України. Таке подружжя, на території України не буде мати тих прав та обов'язків, які мають подружжя за українським законодавством. Питання одностатевих шлюбів для українського законодавства наразі залишається не вирішеним. Багато європейських країн не мають обмежень щодо того, хто може укласти шлюб, або ж уже легалізували одностатеві шлюби у своєму законодавстві.

Прецедентною подією стало рішення Деснянського районного суду міста Києва, де було встановлено факт, що має юридичне значення, а саме факт фактичних шлюбних відносин між чоловіками [6]. Це рішення стало першим в Україні випадком, коли суд офіційно встановив факт спільного проживання однією сім'єю (фактичних шлюбних відносин) між двома особами однієї статі, а саме двома чоловіками. Суд керувався не лише нормами Сімейного кодексу України, але й Конституційними принципами про рівність усіх у правах та практикою Європейського суду з прав людини, зокрема статтею 8 Європейської конвенції з прав людини, яка гарантує право на повагу до приватного і сімейного життя [5; 2]. Хоча це рішення суду першої інстанції не є обов'язковим прецедентом у класичному розумінні, воно дає підстави іншим одностатевим парам звертатися до судів з аналогічними вимогами, посиляючись на цю справу як на успішний приклад застосування норм ЄКПЛ [2].

Отже, колізійні проблеми визнання шлюбу, укладеного за кордоном, становлять важливу й актуальну сферу міжнародного приватного права, що безпосередньо впливає на реалізацію фундаментальних прав громадян на створення сім'ї. Таким чином, існує об'єктивна потреба в удосконаленні національного законодавства для врегулювання колізійних питань визнання іноземних шлюбів, особливо в контексті євроінтеграційних процесів та необхідності забезпечення балансу між національними правовими цінностями та міжнародними стандартами захисту прав людини.

Список використаних джерел:

1. Землякова Д.О. Шлюб з іноземцем як спосіб обходу закону в міжнародному приватному праві. URL: http://www.lsej.org.ua/10_2021/28.pdf (дата звернення 28.09.2025).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 01 серп. 2021 р. URL :https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 02.10.2025).
3. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV : станом на 23 груд. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> (дата звернення 02.10.2025).

4. Розгон О. В. Визнання шлюбу укладеного за кордоном. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fd912839-0812-4299-a3e9c97732696f4a/content> (дата звернення 28.09.2025).

5. Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III : станом на 12 верес. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення 02.10.2025).

6. Судова справа № 754/12856/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128012542> (дата звернення 02.10.2025).

Ватрас Володимир Антонович,

доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник Науково-дослідного відділення адміністративно-юрисдикційної та оперативно-розшукової діяльності в Держприкордонслужбі України науково-дослідного відділу Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА ШЛЮБ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ
ВОЄННОГО СТАНУ**

В умовах правового режиму воєнного стану питання здійснення майнових та особистих немайнових прав військовослужбовців як учасників правовідносин щодо забезпечення національної безпеки, пенсійних, соціальних та сімейних правовідносин. Право на шлюб є одним з основоположних прав людини, закріплених у міжнародних та національних правових актах і важливим сімейним правом учасника сімейних відносин. Однак в умовах воєнного стану реалізація цього права може бути ускладнена через безпекові фактори, неможливість особистого звернення до органу державної реєстрації актів цивільного стану за задекларованим місцем проживання із заявою про укладення шлюбу та на саму процедуру укладення шлюбу. Через обставини, спричинені новим етапом російсько-української війни, все більше наших громадян стають військовими, які безпосередньо беруть участь у заходах для оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією росії проти України. Військові знаходяться на фронті, що обмежує їх можливість особисто реалізовувати та захищати свої сімейні права, зокрема щодо укладення шлюбу, виконання прав та обов'язків подружжя, забезпечення прав дітей, розподілу спільного майна, виконання аліментних зобов'язань та інших питань [1, с. 256]. У зв'язку із цим, важливим є питання врахування правового статусу військовослужбовця як спеціального суб'єкта сімейних відносин та забезпечення умов для належної реалізації ним своїх сімейних прав, в тому числі права на шлюб, який може виступати як «непоіменований» спеціальний суб'єкт сімейних відносин, набуваючи при вступі у сімейні відносини не тільки сімейні права та обов'язки загального суб'єкта – дружини, чоловіка, матері, батька, усиновлювача, іншого учасника сімейних відносин, відповідні сімейні права та обов'язки, визначені законом та (за наявності) сімейним договором для загального суб'єкта, але й спеціальні сімейні права та обов'язки, направлені на реалізацію і захист загальних сімейних прав та виконання загальних сімейних обов'язків, що можуть бути утруднені особливим правовим статусом особи, яка є військовослужбовцем [2, с. 228–229].

Право на шлюб у сімейно-правовій доктрині визначається: як передбачене сімейним законодавством право жінки та чоловіка на укладення шлюбу [3, с. 320]; як природне право, що належить кожній людині, незалежно від національності, релігійної

приналежності, статі, громадянства, сексуальної орієнтації і передбачає можливість особи самостійно, своєю волею незалежно від волі інших осіб приймає рішення щодо укладення шлюбу як форми організації сімейного життя, спрямованої на спільне проживання, пов'язана спільним побутом та взаємними правами й обов'язками [4, с. 93]; право обирати серед форм організації сімейного життя шлюб як таку форму організації сімейного життя, що виникає між жінкою і чоловіком, неспорідненими кровно між собою, які проживають однією сім'єю, ведуть спільне господарство, мають взаємні шлюбні права й обов'язки; форма реалізації права на сім'ю [5, с. 152]. Це право визначається у ст. 51 Конституції України та ст. 23 Сімейного кодексу України як конституційне право, і одночасно – сімейне право, що належить особам, що досягли шлюбного віку, відповідають критеріям, що визначені у ст. ст. 23–25 Сімейного кодексу за відсутності обмежень, передбачених ст. 26 цього кодексу. Це право є загальним сімейним правом, оскільки належить будь-якій особі шлюбного віку з урахуванням вище визначеного, зокрема й військовослужбовцям. Втім, обставини, спричинені новим етапом російсько-української війни, зумовили окремі зміни у способах здійснення цього права саме військовослужбовцями.

Зокрема, спочатку належне здійснення права військовослужбовців на шлюб забезпечувалося через встановлення можливості укладання шлюбу без особистої присутності у відділі державної реєстрації актів цивільного стану, за умови попередньої подачі військовослужбовцем заяви про державну реєстрацію шлюбу через портал «Дія» або особисто, а також подання відповідної заяви безпосередньому командирі військової частини, підрозділу, який складає акт про укладення шлюбу, що є підставою для проведення реєстраційних дій. Відповідний спеціальний порядок реалізації права на шлюб військовослужбовцями (а також деякими іншими особами, зокрема працівниками правоохоронних органів та установ охорони здоров'я) було передбачено відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 року № 213, яка однак втратила чинність 25 жовтня 2024 року [6]. На цей час таке право забезпечується не спеціальним, а загальним порядком, передбаченим для всіх категорій громадян, що бажають укласти шлюб, в умовах правового режиму воєнного стану. Зокрема, відповідну заяву про укладення шлюбу можна подати до органу державної реєстрації актів цивільного стану незалежно від задекларованого місця проживання, при цьому не тільки через подання письмової заяви, а й заяви засобами Порталу чи мобільного додатку «Дія». Під час формування заяви засобами мобільного додатка Порталу Дія отримуються/підтверджуються такі відомості щодо заявників: а) з Єдиного державного демографічного реєстру через єдину інформаційну систему МВС – прізвище, власне ім'я, по батькові (за наявності), стать особи, дата та місце народження, дані про паспортний документ особи; б) з Порталу «Армія+» – про статус військовослужбовця; в) з Державного реєстру фізичних осіб-платників податків -реєстраційний номер облікової картки платника податків; г) з Державного реєстру актів цивільного стану громадян – відомості про державну реєстрацію шлюбу/розірвання шлюбу. Також є можливим проведення державної реєстрації шлюбу в електронній формі засобами Порталу Дія у форматі відеоконференції за присутності заявників та працівника відділу державної реєстрації актів цивільного стану в режимі реального часу, процедура проведення якої визначена постановою Кабінету Міністрів України від 29 березня 2024 року № 345 [7].

На підставі вище викладеного можемо зазначити наступне. Право на шлюб є загальним сімейним правом, оскільки належить будь-якій особі шлюбного віку з урахуванням вище визначеного, в тому числі й військовослужбовцям. Обставини, спричинені новим етапом російсько-української війни, зумовили окремі зміни у способах здійснення цього права саме військовослужбовцями: а) право

військовослужбовців на укладання шлюбу без особистої присутності у відділі державної реєстрації актів цивільного стану, за умови попередньої подачі військовослужбовцем заяви про державну реєстрацію шлюбу через портал «Дія» або особисто, а також подання відповідної заяви безпосередньому командирі військової частини, підрозділу, який складає акт про укладення шлюбу, що є підставою для проведення реєстраційних дій (така можливість існувала як спеціальне право військовослужбовців до запровадження можливості подання заяви про реєстрацію шлюбу через додаток Дія та проведення державної реєстрації шлюбу в електронній формі у форматі відеоконференції; б) запровадження вище вказаного формату подання заяви про реєстрацію шлюбу та здійснення процедури державної реєстрації шлюбу для усіх категорій громадян; в) можливість реалізації права на шлюб шляхом подання заяви та проведення процедури реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану незалежно від задекларованого місця проживання; г) використання взаємодії з державними реєстрами з метою максимального зменшення кількості документів, що подаються при поданні заяви про державну реєстрацію шлюбу (зокрема і Порталу «Армія+»).

Список використаних джерел:

1. Ватрас В. А. Прикладні питання захисту сімейних прав військовослужбовців Державної прикордонної служби України. *Міхновські юридичні читання: тези науково-практичної конференції* (31 березня 2025 року). Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2025. С. 256–261.
2. Сціборовський А. О. Військовослужбовець як суб'єкт сімейних відносин та захисту сімейних прав та інтересів. *Традиційні та інноваційні підходи до наукових досліджень: збірник тез доповіді VIII Міжнародної науково-теоретичної конференції* (м. Дрогобич, 31 січня 2025 року). Дрогобич, 2025. С. 227–230.
3. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 12: Сімейне право / редкол.: В. І. Борисова (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2021. 480 с
4. Пономаренко О. М. Право на шлюб: історія, сучасність і перспективи. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія Право. 2022. Випуск 36. С. 83–94.
5. Красник К. Шлюб як форма здійснення права особи на сім'ю. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 2. С. 151–156.
6. Деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 року № 213 (втратила чинність на підставі Постанови № 1226 від 25 жовтня 2024 року). *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-2022-п#Text>.
7. Про реалізацію експериментального проекту щодо проведення державної реєстрації шлюбу в електронній формі: постанова Кабінету Міністрів України від 29 березня 2024 року № 345. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/345-2024-п#Text>.

Ватрас Катерина Володимирівна,
*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ЗІСТАВЛЕННЯ ПРАВА НА ЖИТТЯ І ПРАВА НА СМЕРТЬ

У сучасному світі питання співвідношення права на життя і права на смерть стає все більш актуальним, викликаючи численні етичні, правові та соціальні дискусії. Право на життя є одним із фундаментальних прав людини, закріплених у міжнародних документах і передбачає: заборону позбавлення життя фізичної особи, право фізичної особи на захист свого життя і здоров'я, а також життя і здоров'я інших осіб від протиправних посягань не забороненими законом засобами, право вимагати від держави виконувати свій обов'язок – захищати життя людини. Однак з розвитком медичних технологій, які дозволяють продовжувати життя навіть у випадках важких захворювань, виникає питання про якість цього життя і можливість його припинення медичними працівниками з метою припинення страждань фізичної особи, викликаних невиліковною хворобою. У цьому контексті часто говориться про право на смерть (право на гідну смерть, право на еутаназію). Питання співвідношення цього права та права фізичної особи на життя стає предметом обговорення багатьох науковців, частина з яких визнає обидва права як невід'ємні та природні права людини, а інша – вважає позбавлення життя особи, що перебуває в медичному закладі, медичними працівниками у разі згоди на це самої особи або її родичів, не окремим правом фізичної особи, а порушенням її права на життя. Як правильно зазначають О. З. Панкевич та В. М. Афанасів поняття «право на смерть» звучить суперечливо на тлі традиційного розуміння людських прав, де право на життя завжди було фундаментальним. Якщо смерть не піддається особистому контролю, то виникає питання: чи може існувати «право померти»? Адже право на життя не передбачає обов'язку жити [1, с. 60]. В Україні еутаназія не є легальною і право особи на гідну смерть не визнається серед природніх прав людини, з іншого боку – в державах Європейського Союзу – вона легальна і не вважається порушенням права особи на життя, за умов врахування низки факторів, в тому числі й вільного права особи самостійно приймати рішення щодо свого життя і смерті.

Практика Європейського суду з прав людини спочатку виходила із визнання права на життя, а не права на смерть. У справі «Прітті проти Сполученого Королівства» (рішення від 29 квітня 2002 року), Суд вказав, що Конвенція про захист прав та основоположних свобод вимагає від держав не лише утримуватися від умисного і незаконного позбавлення життя, а й вживати необхідних заходів для захисту життя людей, які перебувають під їхньою юрисдикцією, тому Конвенція не може підтверджувати право на самовизначення в сенсі надання людині права вибирати смерть, а не життя, ст. 2 Конвенції забороняє будь-які інші дії, що можуть спричинити загибель людині, і, відповідно, не надає жодній особі права вимагати від держави дозволу (сприяння) позбавити себе життя [2, с. 125–126]. У пізніших рішеннях (зокрема, у справах «Хаас проти Швейцарії» від 20 січня 2011 року та «Кох проти Німеччини» від 19 липня 2012 року, «Ламберт та інші проти Франції» від 5 червня 2015 року) Європейський суд з прав людини зазначив, що людина має право вирішувати, яким чином і в який момент його життя закінчиться, якщо він здатний вільно приймати рішення з цього питання і здійснювати відповідні дії для цього, а також визнав легітимним рішення про припинення живлення та гідратації пацієнта, результатом чого стала смерть пацієнта, цим самим визнавши і право людини на пасивну еутаназію [3, с. 109–111]. Виходячи із цієї правової позиції, право людини на смерть є по суті елементом її права на життя, коли особа може як вчиняти необхідні заходи по

збереженню власного життя, так і по його припиненню; при цьому ці заходи можуть вчинятися як самою особою, так і доручатися іншим особам, якщо на це є воля фізичної особи.

У науковій літературі також наголошується на доцільності легалізації права на смерть (евтаназію), оскільки фізична особа має право на життя, а отже і розпоряджатись ним також; відмова від евтаназії може розглядатися як застосування до людини тортур, насильства, жорстокого і такого, що принижує гідність, ставлення [4, с. 29]. Як зазначає С. Б. Булеца, право на життя вже містить у собі право розпоряджатися своїм правом на життя, у тому числі заподіяти собі смерть або піддавати його значному ризику, добровільно ухвалювати рішення про строки і способи його припинення [5, с. 10]. Законодавство держав ЄС та США визнають наступні форми реалізації права на смерть: активна та пасивна евтаназія (зокрема і через реалізацію зазначеної у заповіті фізичної особи волі про те, що її життя не продовжувалося штучним шляхом за певних обставин), що здійснюється медичними працівниками або самостійно за допомогою лікарів, а саме в частині надання хворому на його прохання препаратів, що скорочують життя [6]. Статистика показує, що протягом останнього десятиліття держави активно законодавчо унормовують практику евтаназії. Так, Іспанія у 2021 році офіційно дозволила проведення активної евтаназії, а Австрія – у 2022 році. В Італії юридичні підстави для асистованого самогубства були створені після рішення Конституційного суду 2019 року, а вже у 2022-му цим правом, одним із перших, скористався 44-річний чоловік, який залишався паралізованим після дорожньо-транспортної пригоди. У 2023 році до переліку держав, де допомога у припиненні життя стала законною, приєдналася Португалія, декриміналізавши як активну евтаназію, так і асистоване самогубство. Хоча цей перелік не є вичерпним, він демонструє чітку тенденцію до переосмислення підходів європейських суспільств до питань гідності, автономії та права людини на вибір у кінці життя [7].

Отже, можемо визначити, що право фізичної особи на смерть є елементом її права на життя, оскільки передбачає розпорядження особою своїм життям, в тому числі через вчинення необхідних заходів по його припиненню у тих умовах, коли збереження життя може розглядатися як застосування до людини тортур, насильства, жорстокого і такого, що принижує гідність, ставлення (у випадках надмірних страждань, які не можуть бути усунені, невиліковної хвороби, знаходження особи у вегетативному стані, що не може бути припинений інакше, ніж через процедуру евтаназії). Право особи на життя та смерть співвідносяться між собою як ціле та частина; друге є елементом першого і право на смерть є невіддільним від права на життя. Формами реалізації права на смерть є суїцид, активна евтаназія (через надання особі медичних препаратів, що зумовлюють смерть особи), пасивна евтаназія (в тому числі через реалізацію зазначеної у заповіті фізичної особи волі про те, що її життя не продовжувалося штучним шляхом за певних обставин). Право людини на смерть особи може бути здійснене як медичними працівниками, так і самостійно за допомогою лікарів, а саме в частині надання хворому на його прохання препаратів, що скорочують життя.

Список використаних джерел:

1. Панкевич О. З., Афанасів В. М. Право на життя та право на гідну смерть: деякі міркування у контексті російсько-української війни. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 158-163.
2. Яцюк А. Р. Евтаназія як складова частина права на життя. Збірник тез доповідей студентів, аспірантів та здобувачів – учасників 76-ї звітної конференції Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Секція економічних і правових наук (Одеса, 22-24 квітня 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 124–126.

3. Шафі О. О., Ляшенко К. В. Аналіз правових позицій Європейського суду з прав людини щодо застосування процедури еутаназії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. Випуск 63. С. 107–112.

4. Анікіна Г. В. Перспективи легалізації еутаназії в Україні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 25–34.

5. Булеца С. Б. Співвідношення права на смерть і права на гідну смерть. *Медичне право*. 2021. № 1(27). С. 9–18.

6. Гайдайчук І. В. Право людини на еутаназію: міжнародно-правове закріплення та практика. Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського: матеріали четвертої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 8–9 лист. 2013 р.); Національний ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2013. С. 225–228.

7. Європа спрощує смерть: чому ідея еутаназії стає дедалі популярнішою. URL : <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/06/5/7187482/>

Ватрас Ярослав Володимирович,

здобувач вищої освіти на магістерському рівні

Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПРАВОВІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ УКЛАДАННЯ ТА РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ

Цифровізація процесів укладання та розірвання шлюбу є важливим кроком у диджиталізації надання адміністративних послуг, що надаються органами ДРАЦС, спрощення бюрократичних процедур, зменшення витрат часу, підвищення доступності у здійсненні права особи як учасника сімейних відносин на шлюб, а також право на припинення існуючих шлюбних правовідносин. У цьому аспекті важливим є й питання забезпечення безпеки учасників сімейних відносин, зважаючи на обставини, викликані повномасштабним вторгненням російської федерації на територію України, а також їх перебування за межами регіонів попереднього місця проживання (зокрема і за кордоном). У цьому аспекті цифровізація укладання та розірвання шлюбу допомагає захистити конституційне право особи на шлюб, а також допомагає забезпечити його належну реалізацію; аналогічно це допомагає легалізувати припинення шлюбних відносин, що уже фактично відбулося, але з причин, викликаних воєнним станом, не може бути здійснене відповідно до законодавства, що діяло до повномасштабного вторгнення та запровадження правового режиму воєнного стану.

Першим кроком у цифровізації процесів запровадження укладання шлюбу у дистанційній формі стало прийняття наказу Міністерства юстиції України від 29 серпня 2018 року № 2825/5, відповідно до якого було передбачено можливість подання заяви про державну реєстрацію акту цивільного стану, таких як шлюб чи його припинення не тільки у паперовій формі, але й за допомогою програмних засобів ведення Державного реєстру актів цивільного стану громадян [1]. Також відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 09 липня 2015 року № 1187/5 було запроваджено пілотний проект щодо подання заяв у сфері державної реєстрації актів цивільного стану через мережу Інтернет через запровадження вебпорталу «Звернення у сфері державної реєстрації актів цивільного стану», що дозволяв учаснику сімейних відносин як подати відповідну заяву (про укладання чи розірвання шлюбу), так і надіслати до відділів державної реєстрації актів цивільного стану скан-копії документів, необхідних для державної реєстрації укладання чи розірвання шлюбу, здійснити попередній запис на відвідування органу ДРАЦС [2; 3, с. 159]. Водночас на цей час роботу цього сервісу тимчасово

призупинили з міркувань безпеки (при збереженні можливості отримання витягів про державну реєстрацію актів цивільного стану в електронній формі). Однак у майбутньому відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 29 березня 2024 року № 345 було запущено експериментальний проект щодо проведення державної реєстрації шлюбу в електронній формі. Відповідно до нього було запроваджено послугу подання заяви про реєстрацію шлюбу через портал та мобільний застосунок «Дія» одним із наречених (який зазначає у ній час та місце реєстрації шлюбу, церемонію у святковій залі та інші додаткові послуги, здійснює оплату адміністративного збору та підписання заяви електронним підписом), та підписання цієї ж заяви за допомогою електронного підпису іншим з наречених [4, с. 50].

Для військовослужбовців, представників інших правоохоронних органів та військових формувань, а також для працівників закладів охорони здоров'я відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 року № 213 було запроваджено «дистанційний формат» укладання шлюбу. Такий формат передбачав державну реєстрацію шлюбу без особистої присутності нареченого (нареченої) на підставі поданої ним заяви та складеного командиром військовослужбовця, керівником закладу охорони здоров'я акту про укладення шлюбу. Останній може бути складений в присутності обох чи одного з наречених з використанням доступних засобів відеозв'язку з тим із них, хто відсутній, за участю двох свідків. Водночас з 30 жовтня 2024 року відповідна постанова втратила чинність і «дистанційне укладання шлюбу» військовослужбовцями і правоохоронцями було скасоване, зважаючи на запровадження можливості подання заяви про реєстрацію шлюбу через портал «Дія» [5].

Що стосується цифровізації розірвання шлюбу, то у затвердженій Кабінетом Міністрів України Програмі дій уряду на 2025 рік, яка передана на розгляд парламенту, передбачена цифровізація процесів реєстрації актів цивільного стану і нотаріату, відповідно до якої заплановано забезпечити запровадження послуги державної реєстрації розірвання шлюбу в електронній формі з використанням мобільного застосунку Порталу Дія до 31 грудня 2025 року. Водночас відповідна послуга буде доступна лише для випадків, коли розлучення відбувається за взаємною згодою і подружжя не має неповнолітніх дітей; в іншому випадку, розірвання шлюбу буде можливою лише через подання позову про розірвання шлюбу (в тому числі із використанням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи [6]). В той же час, на цей час ще немає проекту нормативно-правового акту, яким би було запроваджено послугу державної реєстрації розірвання шлюбу в електронній формі з використанням мобільного застосунку Порталу Дія.

Отже, наступним кроком цифровізації процесів державної реєстрації актів цивільного стану після цифровізації укладання шлюбу має стати відповідна цифровізація його розірвання у випадках, коли останнє здійснюється не судом, а органом ДРАЦС, за допомогою мобільного застосунку Порталу Дія способом, схожим на існуючий для укладання шлюбу через додаток Дія.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні: наказ Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 року № 52/5. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00#Text>.
2. Про запровадження пілотного проекту щодо подання заяв у сфері державної реєстрації актів цивільного стану через мережу «Інтернет»: наказ Міністерства юстиції України від 9 липня 2015 року № 1187/5. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0812-15#Text>.
3. Булеца С.Б., Ревуцька І.Е. Місце диджиталізації при укладенні шлюбу в

Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 5. С. 156–162.

4. Ватрас В. А. Цифровізація процедури укладення шлюбу в умовах правового режиму воєнного стану. *Сучасні виклики для приватного права України: європеїзація, диджиталізація, війна* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ Хмельницький, 21 грудня 2023 р.). Київ : НДІ приватного права ім. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2023. С. 49–51.

5. Деякі питання державної реєстрації шлюбу в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 07 березня 2022 року № 213 (втратила чинність). *Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213-2022-p#Text>.

6. Мамченко Н. Систему е-нотаріату та опцію розірвання шлюбу через Дію запровадять до 31 грудня – програма дій Кабміну. *Судово-юридична газета*. 2015. 11 вересня. URL : <https://sud.ua/uk/news/publication/340781-sistemu-e-notariata-i-optsiyu-rastorzheniya-braka-cherez-diyu-vvedut-do-31-dekabrya-programma-deystviy-kabmina>.

Галаш Андрій Анатолійович,

аспірант Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПРАВА БАТЬКІВ ЩОДО СПІЛЬНОГО МАЙНА ТА МАЙНА, ПЕРЕДАНОГО З МЕТОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИХОВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ДИТИНИ

Визначення сутності, правової природи та особливостей реалізації сімейних прав батьків – як майнових, так і немайнових, є важливим аспектом доктрини сімейного права, що часто стає предметом дискусій і різних тлумачень. Одним із таких сімейних батьківських прав є право батьків щодо спільного майна та майна, переданого з метою забезпечення виховання та розвитку дитини. Відповідне сімейне право батьків визначене у ст. ст. 174, 175 та 176 Сімейного кодексу України і складається із трьох прав та обов'язків батьків, яким відповідають відповідні права дитини. Зокрема, у ст. 174 Сімейного кодексу України вказується на презумпції права власності дитини щодо майна, яке придбане батьками або одним із них для забезпечення розвитку, навчання та виховання дитини і вказано невичерпний перелік такого майна: одяг, інші речі особистого вжитку, іграшки, книги, музичні інструменти, спортивне обладнання тощо. З іншого боку, у ст. 176 Сімейного кодексу України вказується на обов'язку батьків передати відповідне майно не у власність, а у користування дитини, а також на праві дитини користуватися сімейним житлом. У ст. 175 Сімейного кодексу України закріплено іншу правову презумпцію – майно, набуте батьками і дітьми за рахунок їхньої спільної праці чи спільних коштів, належить їм на праві спільної сумісної власності, у зв'язку із цим діти мають право на виділ у натурі майна, що є у спільній сумісній власності батьків і дітей, а у разі неможливості виділу – право на одержання грошової або іншої матеріальної компенсації [1].

Як бачимо, сімейним законодавством України встановлюється правовий режим роздільності майна батьків та майна їх дітей, останні можуть набувати майно та майнові права за правочинами, у порядку спадкування, з інших підстав, не заборонених цивільним законодавством, через реалізацію їх батьками права на управління майном дитини. З іншого боку, під час вирішення спору між батьками та малолітніми, неповнолітніми дітьми, які спільно проживають, щодо належності їм майна вважається, що воно є власністю батьків, якщо інше не встановлено судом. Отже, українським законодавством закладено презумпцію належності майна на праві власності

батькам [2, с. 237]. Можемо погодитися із позицією І. В. Давидової щодо того, що спільне проживання дітей з батьками ні в якому разі не робить не змінює правового режиму роздільності майна батьків та дітей. Батьки можуть лише управляти майном дитини (чи володіти в інший спосіб) на підстав того, що є законними представниками дитини, до досягнення даними особами необхідного рівня дієздатності. Навіть якщо відповідне майно подароване дитині власними батьками, саме дитина є його власником [3, с. 113]. Водночас майно, набуте спільною працею батьків та дітей є їхнім спільним майном, аналогічно як спільним майном є майно, набуте подружжям у шлюбі (однак щодо майна подружжя діє презумпція спільності майна, а не роздільності, як у правовідносинах між батьками та дітьми). Інші складові права батьків щодо спільного майна на майна, переданого з метою забезпечення виховання та розвитку дитини, спрямовані на забезпечення та захист найкращих інтересів дитини, її розвитку, навчання та виховання.

У сімейному законодавстві держав-членів Європейського Союзу так само, як і в законодавстві України встановлюється правовий режим роздільності майна батьків та дітей та необхідність управління майном дитини її батьками до досягнення дитиною повноліття, а також можливість використання майна дитини для потреб сім'ї. З іншого боку, воно не визначає такого сімейного права батьків, як право щодо спільного майна та майна, переданого з метою забезпечення виховання та розвитку дитини, зосереджуючись переважно на праві на управління майном дитини, а також на праві дитини проживати у сімейному житлі до досягнення повноліття [4, с. 60–63]. У зв'язку із цим, відповідне право не завжди виділяється і в сімейно-правовій доктрині. Зокрема, Л. В. Красицька серед майнових прав батьків і дітей виділяє лише право на управління майном малолітньої дитини [2, с. 174]. З іншого боку, В. М. Чернега виділяє три сімейних права батьків та дітей: право власності дитини на речі, передані для її розвитку, навчання та виховання, право спільної власності батьків та дітей на майно, набуте спільною працею та за спільні кошти, право щодо користування майном, призначеним для виховання і розвитку дитини [5, с. 211]. На нашу думку, право батьків щодо спільного майна та майна, переданого з метою забезпечення виховання та розвитку дитини є самостійним сімейним правом батьків, що впливає із сутності правовідносин між батьками та дітьми, яким притаманна така ознака, як пріоритетність найкращих інтересів дитини та спрямованість на забезпечення таких інтересів. Як зазначає О. Оніщук, батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини, а під час здійснення батьківських прав потрібно дотримуватися пріоритету інтересів дитини [6, с. 29].

На підставі вище викладеного можемо зробити висновки. Право батьків щодо спільного майна та майна, переданого з метою забезпечення виховання та розвитку дитини – це сімейне право, що включає в себе наступні права та обов'язки: а) право батьків передати дитині майно у власність з метою забезпечення її виховання, навчання та розвитку; б) майнові права на майно, набуте спільною працею та за спільні кошти батьків і дітей; в) обов'язок передати дитині в користування майно, необхідне для забезпечення її виховання, навчання та розвитку. У сімейно-правовій доктрині відповідне право визначається як окремі майнові сімейні права батьків та дітей або як складова права батьків на управління майном. Це право визначене сімейним законодавством України, однак не визначене сімейним законодавством держав-членів Європейського Союзу, останнє зосереджується переважно на праві на управління майном дитини, а також на праві дитини проживати у сімейному житлі до досягнення повноліття. Майно, набуте спільною працею батьків та дітей є їх спільним майном, аналогічно як спільним майном є майно, набуте подружжям у шлюбі (однак щодо майна подружжя діє презумпція спільності майна, а не роздільності, як у

правовідносинах між батьками та дітьми). Інші складові права батьків щодо спільного майна на майна, переданого з метою забезпечення виховання та розвитку дитини, спрямовані на забезпечення та захист найкращих інтересів дитини, її розвитку, навчання та виховання.

Список використаних джерел:

1. Сімейний кодекс України, прийнятий 10 січня 2002 року (із наступними змінами та доповненнями). *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
2. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей. Дис. ... докт.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Вінниця, 2015. 496 с.
3. Давидова І. В., Павлова В. Г. Забезпечення права батьків і дітей на майно. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 112–115.
4. Галаш А. Правове регулювання прав та обов'язків батьків щодо майна дитини за законодавством України та держав Європейського Союзу: порівняльно-правове дослідження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2024. Випуск 86. Частина 2. С. 59–64.
5. Чернега В. М. Сімейне (національне, міжнародне, порівняльне) право: підручник. К.: Видавництво Ліра-К, 2023. 370 с.
6. Оніщук О. Поняття та особливості батьківських прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 26–30.

Дерев'янко Богдан Володимирович,

*доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник
Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Мамутова НАН України»*

НАЯВНІ І ПОТЕНЦІЙНІ ПРОГАЛИНИ У ПРАВІ: ПОДОЛАННЯ У МЕЖАХ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

Відносини у сфері економіки розвиваються нелінійно. У гонитві за переваги перед конкурентами суб'єкти господарювання, особливо суб'єкти підприємництва, винаходять нові способи виробництва, нові види господарської діяльності, експериментують із використанням у виробничому процесі нових способів та матеріалів. У підсумку сучасне право, зокрема право, яким регулюється діяльність у сфері економіки, значно відстає від фактичного розвитку самої економіки. Право намагається наздогнати економічні та інші суспільні відносини, роз'яснити та врегулювати їх. А саме право намагається наздогнати законодавство. Останнє майже завжди відстає від права. В економіці постійно з'являються нові види і способи діяльності, які є більш економічними, ергономічними, потребують менше затрат людської праці тощо. Протягом кількох десятиліть у світі з'явилося багато видів господарської діяльності, пов'язаних із розвитком науково-технічного прогресу. Право лише постфактум «помічає» ці види діяльності і намагається їх врегулювати.

Раніше нами вказувалося на появу нових виробництв і видів діяльності, пов'язаних із запровадженням діяльності із виробництва енергії з нових джерел та використання основних засобів, що на цій енергії працюють [1, с. 81]; діяльність із «майнінгу» криптовалют фактично є господарською за виключенням ознаки легітимного функціонування суб'єктів такої діяльності [1, с. 81; 2; 3]; можливість

здійснення міжпланетних транспортних перевезень та видобутку корисних копалин на Місяці, Марсі чи інших планетах [1, с. 81]. Т.П. Капцова наводить приклади відносин, врегулювати які держава часто не встигає: відносини з електронної комерції, у «шеринговій економіці», відносини з обігу криптовалюти, відносини із застосування штучного інтелекту, програмного забезпечення, біотехнологій та ін. [4, с. 28-30]. Прогалини у праві, що з'являються в описаних випадках, можна вважати позитивними та перманентними. Але є й інша група прогалин у праві, які з'являються штучно внаслідок дій органів законодавчої чи виконавчої влади держави.

Так, слід нагадати, що Президентом України після певних вагань було підписано Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 9 січня 2025 року, який уже набрав чинності, а з 28 серпня 2025 року був уведений у дію [5]. Цим Законом було скасовано чинність Господарського кодексу України [6]. Одним із аргументів була вигадана невідповідність організаційно-правової форми підприємства та існування Господарського кодексу України положенням Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, підписаної 27 червня 2014 року [7]. Невідповідність є вигаданою тому, що у тексті названої Угоди між Україною та ЄС немає вимог щодо скасування жодного кодифікованого акту України або ліквідації жодної організаційно-правової форми суб'єктів господарювання чи інших учасників відносин у сфері економіки. Вважаємо прийняття цього Закону серйозною помилкою. Найбільше від помилки постраждають підприємства, адже ця організаційно-правова форма суб'єкта господарювання буде ліквідована. Та крім цього у випадку скасування чинності Господарським кодексом України багато правових інститутів, які врегульовані лише у цьому Кодексі, потраплять у категорію прогалин у праві. Ці прогалини, рівно як і прогалини, що з'явилися внаслідок розвитку НТП, треба буде усувати.

Потреба в усуненні прогалин у праві викликає необхідність застосування правил аналогії закону та аналогії права. Оскільки близько 90 відсотків нормативних актів в Україні, рівно як і в інших державах, у більшій чи меншій мірі належать до актів господарського законодавства та врегульовують відносини в економіці, то усунення таких прогалин має бути покладено на систему господарського судочинства. Суддя може бути обмеженим у часі, проте це не звільняє його від зобов'язання ухвалити судові рішення. Останнє має бути справедливим, неупередженим та своєчасним. Вірне застосування правил аналогії закону та аналогії права сприятиме цьому. Проте вважаємо більш ефективним з боку держави намагатися усувати прогалини у праві не стільки через застосування аналогії судами, а скільки через внесення змін до норм у законодавстві та доповнення останнього новими нормами і скасування норм та актів, які прогалини у праві штучно породжують. Зокрема, допоки названий вище Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» у дію не введений [5], найпростішим рішенням виглядає його скасування, допоки він не «наплодив» прогалин у праві.

Список використаних джерел:

1. Деревянко Б.В. Нові види господарської діяльності як резерв розширення предмета регулювання господарським законодавством. *Правове забезпечення соціально-економічного розвитку: стан та перспективи*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 35-річчю кафедри господарського права Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, 11–12 жовтня

2019 р.). Наук. ред. А.Г. Бобкова, А.М. Захарченко. Вінниця: Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2019. С. 80–81.

2. Деревянко Б.В. Про порівняння господарської діяльності з видобутком криптовалюти («майнінгом») та здійсненням операцій із нею. *Право України*. 2018. № 5. С. 164–175.

3. Деревянко Б.В., Туркот О.А. Про визнання видобутку («майнінгу») криптовалюти видом господарської діяльності. *Економіка та право*. 2018. № 1 (49). С. 52–59.

4. Капцова Т.П. Застосування інституту аналогії в господарському судочинстві: дис. ... д-ра філос. 081 «Право». Вінниця, 2025. 186 с.

5. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 9 січня 2025 року № 4196-IX. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text>

6. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18-22. Ст. 144.

7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, підписана 27 червня 2014 року. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

Долинська Марія Степанівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри господарсько-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ПРАВ СПАДКОЄМЦІВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Діяльність нотаріату є одним із видів правозастосовної та юрисдикційної діяльності. Вчинення всіх видів вчинюваних нотаріальних дій, слід віднести до нотаріальних способів захисту цивільних прав та інтересів фізичних та юридичних осіб, для яких вчиняються такі нотаріальні дії. Вважаємо, що діяльність державних та приватних нотаріусів щодо захисту прав та законних інтересів учасників нотаріального процесу починається ще з моменту звернення фізичної особи чи юридичної особи, громадського формування за консультацією по певних правових питаннях [1 с. 165].

Обов'язок держави щодо охорони безспірних прав фізичних та юридичних осіб зводиться не лише до встановлення, поновлення, визнання на підтвердження невизнаних, порушених чи оспорюваних прав, а й до не допущення їх невизнання, порушення або оспорення [2 с. 33].

Безспірні права є також об'єктом охорони під час вчинення державними та приватними нотаріусами при оформленні спадкових справ, шляхом видачі свідоцтв про право на спадщину.

За часів Київської Русі спадкування спочатку проводилося за звичаєвим правом. Спадкоємцями за законом були лише сини померлого, які були зобов'язані видати заміж сестер та забезпечити їх приданим [3, с. 18]. М Ливак стверджує, що у Х столітті вже було сформовано обидва інститути спадкування: за заповітом та за законом [4 с. 16]. Однак, за нормами Руської правди спадкоємцями могли бути лише ті діти, які були народженими у законному шлюбі [5, с. 210]. При цьому дружина-вдова отримувала певну частину майна померлого, яка називалася «на прожиття», тобто обов'язкову

частку майна, яка визначалася у залежності від кількості дітей спадкодавця, що знаходилися на її утриманні [6, с. 43]. Згодом на українських теренах встановилося на постійній основі спадкування як за законом, так і за заповітом.

На заході України розвиток спадкового права ґрунтувалося на тих самих принципах, що й в інших європейських країнах, які обумовлювались впливом римського права [7, с. 174].

Декретом РНК УСРР «Про скасування спадкування» від 11.03.1919 р. скасовано інститут спадкування. У 1922 році в радянській Україні Цивільним кодексом УСРР, закріплено спадкування як за законом так і письмово складеним заповітом [8, с. 321].

Цивільний кодекс УСРР від 18.07.1963 р, у статті 524 передбачив, що спадкування здійснюється за законом і за заповітом.

Відповідно до Закону України «Про нотаріат» 1993 року, видача свідоцтва про право на спадщину здійснювалася державними нотаріусами держнотконтор.

Цивільний кодекс України 2003 року [10] здійснив «революцію» у регулюванні спадкових правовідносин, оскільки надавши першість спадкуванню за заповітом.

Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат», 614-VI 2008 року, надано право видавати свідоцтва про право на спадщину не лише державним нотаріусами, але й приватним нотаріусам.

Війна в Україні привела до загибелі як захисників та захисниць держави, так і цивільного населення, виникнення багатомільйонної кількості переселенців. Щоб не допустити несанкціонованих дій з інформацією реєстрів з боку країни-агресора та пов'язаних з нею осіб, робота більшості державних реєстрів була зупинена, однак Спадковий реєстр продовжував функціонувати, хоча не завжди та не всюди.

З метою захисту прав та законних інтересів всіх верст населення України, у 2022 році прийнято низку нормативних актів, в тому числі постанову Кабінету Міністрів України за № 164 «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану».

Постановою Кабінету Міністрів України № 209 «Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану» від 06.03. 2022 року [10], в тому числі:

- розширено перелік суб'єктів, що уповноважені на посвідчення заповітів та довіреностей, прирівняних до нотаріально посвідчених, в умовах воєнного стану, зокрема: заповіти військовослужбовців Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також працівників правоохоронних (спеціальних) органів, органів цивільного захисту, які залучаються до здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії іноземної держави, можуть посвідчуватися командиром (начальником) цих формувань (органів) або іншою уповноваженою таким командиром (начальником) особою. Нотаріуси вправі оформлювати спадщину та видавати свідоцтва про право на спадщину на підставі вищевказаних заповітів,

- встановлено, що на час дії воєнного стану перебіг строку для прийняття спадщини зупиняється [10]. На думку О. Кухарева, воно застосовується лише до спадщини, яка відкрилася з 06 березня 2022 року [11].

Постановою Кабінету Міністрів № 480 від 19.04.2022 року [12], надано право начальнику табору (установи, де створено дільницю) для військовополонених посвідчувати заповіти військовополонених.

Наступні значущі зміни щодо захисту прав спадкоємців під час воєнного стану в державі відбулися згідно 30.01.2024 року згідно прийнятих 8.11.2023 року двох законів України № 3450-IX та № 3449-IX. Вищевказаними Законами, серед іншого запроваджено зміни щодо місця відкриття спадщини, в тому числі встановлено правила спадкування після особи, яка померла на непідконтрольній Україні території,

Таким чином, в Україні, незважаючи на воєнний стан і надалі вживаються заходи щодо захисту прав спадкоємців.

Список використаних джерел:

1. Долинська М. С. Деякі аспекти охорони та захисту нотаріусом цивільних прав та законних інтересів учасників нотаріального процесу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. №4. С. 165.
2. Череватенко І. М. Нотаріальне провадження щодо посвідчення безспірних прав.: монографія. Харків: Право. 2017. 200 с.
3. Долинська М.С. «Руська Правда» як джерело зародження нотаріату в Україні. *Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2014. № 1. С. 17-20.
4. Ливак М. М. Становлення інституту спадкування за заповітом у феодальному українському суспільстві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2014. Вип. 2. С. 13–23.
5. Долинська М.С. Порівняльний аналіз інституту спадкування за законодавством Київської Русі та незалежної України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 782. С. 209–213.
6. Долинська М. Деякі аспекти оформлення спадкових прав неповнолітніх у нотаріальному порядку. *Наука і техніка сьогодні (Серія: Педагогіка, Серія: Право, Серія: Економіка, Серія: Фізико-математичні науки, Серія: Техніка*. 2023. № 10(24) 2023. С. 40-50.
7. Долинська М. С. Розвиток спадкових правовідносин за участю неповнолітніх на українських теренах. *Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія юридична*. 2023. № 3. С. 173-181.
8. Половинкіна Р. Ю. Перша кодифікація положень спадкового права за Цивільним кодексом 1922 року: історико-правовий аспект. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Випуск 65. С. 318-325.
9. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
10. Деякі питання державної реєстрації та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2022 року № 209. *Урядовий кур'єр* від 06.03.2022. № 49.
11. Кухарев Олександр. Проблеми здійснення спадкових прав в умовах воєнного стану. 7 жовтня 2022 року. URL: <https://sud.ua/uk/news/blog/251193-problemi-zdiysnennya-spadkovikh-prav-v-umovakh-voyennogo-stanu>
12. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану : постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2022 року № 480. *Урядовий кур'єр* від 27.04.2022. № 96.

Заїка Юрій Олександрович,
*доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник
відділу проблем приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і
підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії
правових наук України*

ГАРАНТІЇ ЖИТЛОВИХ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ І ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ В СУЧАСНИЙ ПЕРІОД

Право на житло входить до складу конституційно-правового статусу громадянина України як одне із найважливіших соціально-економічних прав [2, с.129]. Основні проблеми у сфері захисту житлових прав військовослужбовців пов'язані з наступними чинниками: значним пошкодженням або знищенням житлового фонду внаслідок бойових дій; відсутністю достатнього фінансування програм будівництва житла для військовослужбовців і членів їхніх родин; необхідністю постійної мобільності військовослужбовців, що зумовлено потребами військової служби.

Порядок і умови здійснення конституційного права на житло військовослужбовцями передбачено Законами України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (1991), «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (1993) та низкою підзаконних нормативно-правових актів, які конкретизують порядок надання житла військовослужбовцям і їхнім родинам, зокрема шляхом: будівництва нового житла; надання пільгових кредитів на придбання або будівництво житла; виплати грошової компенсації за втрачене житло; надання службового житла. Розпорядженням уряду України від 09 червня 2021 р. схвалена Концепція Державної цільової соціальної програми забезпечення реалізації права на житло осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, на період до 2025 року [3].

Проте навіть за наявності запропонованих механізмів не всі особи з числа захисників України та членів їх сімей можуть ними скористатися через обмеженість фінансової спроможності таких осіб для часткової сплати вартості будівництва (придбання) доступного житла або виплати іпотечного житлового кредиту; недостатній обсяг фінансування державних програм забезпечення доступним житлом [1, с. 864-865].

Юридичні гарантії – це передбачені правовими нормами засоби, спрямовані на забезпечення досягнення певної мети, зокрема на реалізацію норм об'єктивного права, здійснення суб'єктивного права особи тощо [7, с.181]. Такими гарантіями житлових прав військовослужбовцям виступають розроблені урядом спеціальні заходи, спрямовані на тимчасове задоволення житлових потреб військовослужбовців, які, зокрема, дозволяють останнім і їх родинам отримувати грошові компенсації за орендоване ними житло.

У разі відсутності можливості розміщення військовослужбовців у розташуванні військової частини для військовослужбовців та членів їхніх сімей військова частина орендує житло або за бажанням військовослужбовця виплачує йому грошову компенсацію за піднайом (найом) житлового приміщення [4]. Виплати за оренду житла були передбачені розпорядженням уряду від 14 березня 1995 р. «Про грошову компенсацію військовослужбовцям за піднайом (найом) житла», де розмір компенсації встановлювався від двох до п'яти мінімальних заробітних плат [5] .

У березні 2014 р. розмір грошової компенсації було зменшено до двох мінімальних заробітних плат.

У грудні 2018 р. уряд принципово змінив порядок обрахування компенсації і замінив мінімальну заробітну плату на прожитковий мінімум для працездатних осіб.

На сьогодні грошова компенсація військовослужбовцям за оренду житла встановлена у таких розмірах: у м. Києві – двох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого на 01 січня календарного року; у мм. Сімферополі, Севастополі та обласних центрах – півтора розміру, в інших населених пунктах – один розмір прожиткового мінімуму. Військовослужбовцям за наявності в них трьох і більше членів сім'ї розмір грошової компенсації збільшуються в 1,5 раза [6].

З 1 січня 2025 року прожитковий мінімум для працездатних осіб становить 3 028 грн. на місяць, тобто сім'ї військовослужбовця, яка наймає квартиру у м. Києві, держава сплачує компенсацію у розмірів 6 056 грн., а у Львові чи в Одесі компенсація становить 4 520 грн. Звичайно, за таку плату квартиру неможливо винайняти.

1. Штучно занижений прожитковий мінімум ускладнює належний захист житлових прав військовослужбовців, які змушені витратити значну частку своїх доходів на оренду житла.

2. При визначенні розміру компенсації не береться до уваги розмір грошового забезпечення конкретного військовослужбовця.

3. Не в повній мірі враховуються інтереси багатодітних сімей військовослужбовців, оскільки розмір компенсації розраховується не залежно від кількості членів сім'ї, а на всю сім'ю загалом.

Список використаних джерел:

1. Галянтич М. К., Заїка Ю. О. Житлова політика в умовах післявоєнної відбудови країни та правові гарантії житлових прав громадян. *Правнича наука та законодавство України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану* : монографія/ редкол.: В.А. Журавель (співголова), Н. С. Кузнецова (співголова), О. М. Бандурка та ін.; Нац. акад. наук України. Харків: Право, 2023. С. 857–865.

2. Заїка Ю.О., Скрипник В. Л. Право на житло і пряма дія норм Конституції. *Український конституціоналізм: історія становлення та перспективи розвитку* : монографія / за заг. ред. В. Л. Скрипника/ Харків : Право, 2023. С.128–143. DOI: <https://doi.org/10.31359/9789669985255>.

3. Концепція Державної цільової соціальної програми забезпечення реалізації права на житло осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, на період до 2025 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 червня 2021 р. № 618-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/618-2021-%D1%80#Text>.

4. Порядок забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей житловими приміщеннями: постанова Кабінету Міністрів України від 3 серпня 2006 р. № 1081. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1081-2006-%D0%BF#Text>

5. Про грошову компенсацію військовослужбовцям за піднайм (найом) житла : постанова Кабінету Міністрів України від 14 березня 1995 р. №175. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175-95-%D0%BF/ed20130626#Text>

6. Про розмір і порядок виплати грошової компенсації військовослужбовцям Збройних Сил, Національної гвардії, Служби безпеки, розвідувальних органів, Державної прикордонної служби, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, Державної спеціальної служби транспорту, Управління державної охорони та військовослужбовцям, відрядженим до Міністерства освіти і науки, Державного космічного агентства, за піднайом (найом) ними житлових приміщень. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 червня 2014 р. № 450. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/450-2013-%D0%BF#n11>

7. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. *Приватне право як концепт*. Т. IV : Від ідеї до реалізації : монографія. Одеса : Фенікс, 2021. 632 с.

Крижевська Олена Олександрівна,
докторка юридичних наук, доцент, доцент кафедри юстиції Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

НОТАРІАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ: МЕЖІ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ

Нотаріальні процесуальні правовідносини спрямовані на охорону та захист прав суб'єктів правовідносин шляхом посвідчення фактів, що мають юридичне значення, та прав з метою надання їм юридичної вірогідності. Сутність будь-яких процесуальних правовідносин обумовлюється тією функцією, що здійснюється посадовою особою певного державного органу або органу місцевого самоврядування чи приватним нотаріусом, який є обов'язковим суб'єктом цих правовідносин в межах наданої цій особі повноважень. Не є винятком і нотаріальні процесуальні правовідносини. Вважаємо, що сутність нотаріальних процесуальних правовідносин обумовлюється як тими загальними функціями, які здійснюються органами нотаріату, так і тими функціями, які були виокремлені внаслідок більш детального аналізу функціонального призначення нотаріату. Важливо, щоб ці функції були основними напрямками діяльності нотаріату. Тому важко погодитися з тими вченими, які занадто звужують функції нотаріату, зокрема, бачать захист прав нотаріусом [1, с. 121–125], ширше ніж охорону [2, с. 275–282], а також не звертають увагу на те, що захист потребується у разі порушеного, оспорюваного або невизнаного права, свободи чи інтересу (ст. 4 ЦПК України). Тому нотаріальній діяльності має бути властива, насамперед, правоохоронна ознака з метою її спрямування на застереження захисту порушених прав осіб у судовому порядку.

Так, С.Я. Фурса та Є.І. Фурса виділяють нотаріальну функцію в системі функцій держави, а також функції нотаріату у виконанні ним правоохоронної державної функції та правозахисної державної функції. В межах виконання правоохоронної функції нотаріуси здійснюють функцію регулювання нотаріусом прав на стадії їх реалізації, функцію визначення дійсних намірів сторін, правоаналізуючу функцію, праворегулятивну функцію [3, с. 5–27]. В.В. Баранкова головними функціями нотаріату вважає: 1) функцію забезпечення безспірності та доказової сили документів; 2) функцію забезпечення законності при укладенні угод та 3) функцію надання правової допомоги особам, що звернулися за вчиненням нотаріальних дій [4, с. 41–24]. М.М. Дякович вважає, що функції нотаріату – це основні напрямки його діяльності, що відображають його особливості як унікального правового інституту, який має своїм завданням охорону та захист суб'єктивних прав громадян і юридичних осіб у приватноправовій сфері. У зв'язку з цим, функції нотаріату вона поділяє на дві основні групи: 1) ті, що впливають із публічно-правового характеру нотаріальної діяльності (правоохоронна; правозастосовна; попереджувально-профілактична; фіскальна) та 2) ті, що пов'язані з цивільно-правовим аспектом функціонування нотаріату: правореалізаційна; правовстановлювальна; консультаційна [5, с. 17–21]. К.Ф. Білько виходячи з положень ст.1 Закону «Про нотаріат» визначає посвідчення прав, а також фактів, що мають юридичне значення, та вчинення інших нотаріальних дій як основну функцію нотаріату. Допоміжними функціями, на її погляд, є превентивна, консультативна, медіаційна [6, с. 42].

Однак не з усіма висловленими підходами щодо окреслених функцій нотаріату можна беззаперечно погодитися.

Так, на нашу думку, визначення функцій нотаріату лише через призму вчинення

нотаріальних дій, як це пропонує К. Ф. Білько, є теоретично неповним, оскільки такий підхід не розкриває сутності самої нотаріальної функції. У результаті створюється враження, що функція нотаріату зводиться виключно до вчинення нотаріальних дій. Водночас підхід, запропонований В. В. Баранковою, видається занадто вузьким, адже не враховує функціональне спрямування значної частини нотаріальних процесуальних правовідносин, що виникають у межах окремих нотаріальних проваджень.

На нашу думку, варто підтримати позицію С. Я. Фурси, яка, визначаючи функції нотаріату, наголошує на їхньому правоохоронному та правозахисному характері. Залучення таких базових правових категорій, як «захист» і «охорона», дає змогу формулювати функції нотаріату з науково обґрунтованих позицій. Це, у свою чергу, дозволяє чітко визначити місце нотаріату в системі органів державної влади та виокремити специфіку нотаріальних процесуальних правовідносин, що відрізняє їх від правовідносин, які виникають за участю інших органів чи посадових осіб, уповноважених на здійснення публічних функцій.

Аналіз наукових джерел показує, що серед учених немає єдності у розумінні понять «захист» і «охорона», причому це питання є предметом численних і різнопланових наукових підходів.

У науці нотаріального процесу, спираючись на здобутки загальної теорії права, при дослідженні функціональних засад нотаріату сформувалися різні підходи до тлумачення та співвідношення понять «захист» і «охорона». Висловлюються як думки щодо розмежування цих понять саме за часом вчинення правопорушення [7, с. 11], так і зовсім протилежні думки [8, с. 168], або ж навіть специфічні думки, які, наприклад, полягають в тому, що захист прав нотаріусом можливий не лише за наявності факту їх порушення, але й за наявності достатніх підстав вважати невідворотним таке порушення [9, с. 32].

Не можна погодитися з підходом, за яким захист розглядається лише як складова охорони, адже це позбавляє поняття «захист» самостійного змісту. Зважаючи на відмінність їх функціонального призначення та суб'єктів реалізації, слід розмежовувати ці категорії. Поділяємо позицію С. Я. Фурси, яка вказує, що критерієм розмежування охорони і захисту є момент вчинення правопорушення: охорона передуює йому, тоді як захист починається після його настання [7, с. 11]. Процесуальні правовідносини, зокрема цивільні, адміністративні чи кримінальні, спрямовані саме на захист порушених прав, що підтверджується положеннями процесуального законодавства України (ст.2 ЦПК, ст.2 ГПК, ст.2 КАС).

Однак стосовно нотаріальних процесуальних правовідносин, то у цьому аспекті вони суттєво відрізняються від правовідносин у сфері судочинства, оскільки мають зовсім іншу функціональну спрямованість. За загальним правилом, нотаріальні процесуальні правовідносини спрямовані на охорону ще не порушених прав і тільки у окремих випадках – на захист вже порушених прав. Причому, виходячи з різного тлумачення понять захист-охорона щодо тих випадків, в яких нотаріус захищає права існує певна дискусія.

Незважаючи на те, що загальною функцією нотаріату, а відтак і призначенням нотаріальних процесуальних правовідносин, на сьогодні є охорона та захист прав, звичайне окреслення у визначенні поняття нотаріальних процесуальних правовідносин лише цих функцій є досить загальним та таким, що не відображатиме відмінностей нотаріальних процесуальних правовідносин як правоохоронних (правозахисних) від інших правоохоронних (правозахисних) відносин, що виникають у державі, наприклад, тих що виникають за участі судів. Через це досить важливим є окреслення у цьому визначенні й більш вузького спрямування цих правовідносин.

Відповідно до ч. 1 ст. 1 Закону України «Про нотаріат», нотаріат — це система

органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права та факти, що мають юридичне значення, а також вчиняти інші нотаріальні дії з метою надання їм юридичної вірогідності. З огляду на це, завдання нотаріату полягає у наданні юридичної сили правам і фактам шляхом їх посвідчення. Відтак однією з ключових ознак нотаріальних процесуальних правовідносин є здійснення охорони та захисту прав учасників правовідносин саме через посвідчення юридично значущих фактів і прав. Ця ознака є фундаментальною для розуміння сутності нотаріальних процесуальних правовідносин і відмежовує їх від правовідносин, що виникають у сфері судочинства, відображаючи специфіку їх функціонального призначення.

Список використаних джерел:

1. Чижмарь К.І. Інститут нотаріату в системі захисту прав і свобод людини і громадянина. *Visegrad journal on human rights*. 2014. № 1- S. 121–125.
2. Чижмарь К.І. Роль органів нотаріату в правоохоронній діяльності держави. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2014. Випуск 3. Том 3. С. 275–282.
3. Фурса С.Я., Фурса Є.І. Нотаріат в Україні: Теорія і практика. К.: А.С.К., 2001. 976 с.
4. Комаров В. В., Баранкова В.В. Нотаріат в Україні: підручник. Х.: Право, 2011. 2011. 384 с.
5. Дякович М. М. Нотаріальне право України: навч. посіб. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ. 2009. 683 с.
6. Білько К.Ф. Адміністративно-правове забезпечення організації та діяльності нотаріату в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2015. 206 с.
7. Фурса С. Я. Нотаріальний процес: теоретичні основи. Київ : Істина, 2002. 320 с.
8. Желіховська Ю.В. Нотаріальна форма захисту цивільного права та охоронюваного законом інтересу. *Університетські наукові записки*. 2011. № 2. С. 163–171.
9. Марченко В.М. Щодо питання здійснення нотаріусом захисту суб'єктивних цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 3. С. 31–35.

Крушельницька Ганна Леонідівна,

кандидатка юридичних наук, доцентка, старша наукова співробітниця відділу міжнародного приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені Ф. Г. Бурчака НАПрН України

ЗАХИСТ ПРАВ ПАЦІЄНТА ПІД ЧАС НАДАННЯ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ З ВИКОРИСТАННЯМ СИСТЕМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Одним із глобальних пріоритетів як на міжнародному, так і національному рівнях є психічне здоров'я населення. Зокрема, Порядок денний у галузі сталого розвитку на період до 2030 року включає реалізацію створення ефективної системи охорони психічного здоров'я, орієнтованої на пацієнта. Особливої актуальності захист психічного здоров'я набув в умовах пандемії та воєнних конфліктів, оскільки вони є причиною зростання кількості осіб, які страждають на психічні захворювання. А як відомо, попит породжує пропозицію, тому з метою підвищення доступності терапії у

сфері психічного здоров'я дедалі популярнішим стає використання штучного інтелекту (ШІ) у терапевтичних та психотерапевтичних послугах. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02 грудня 2020 року №1556-р, визначає ШІ як організовану сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань.

Зокрема, особливу увагу, з юридичного погляду, привертають до себе чат-боти – розмовні агенти для автоматизованої цифрової психотерапії. Такі розмовні агенти зазвичай мають форму інтерактивних застосунків на основі тексту, аудіо, відео або віртуальної реальності [1], наприклад, чат-боти Woebot, Wysa, Replika, Tess функціонують як цифрові помічники, спрямовані на надання психіатричної допомоги та доступ до інформації через інтерактивні діалоги. Терапевтичні чат-боти з високим ступенем генеративності можуть мати повністю автоматизовану взаємодію з людьми та імітувати стиль терапевтичних розмов пацієнтів з лікарями-психіатрами. Як показують дослідження, різні форми чат-ботів або віртуальних аватарів можливо використовувати для лікування пацієнтів із такими станами, як: депресія, тривожність, шизофренія, посттравматичний стресовий розлад та розлад аутистичного спектру [2].

Однак існує велика різниця між чат-ботом, призначеним для надання терапевтичної підтримки в медичному контрольованому середовищі, та загальним ШІ, що позиціонується як терапевт на основі ШІ. У зв'язку із цим, використання таких чат-ботів для надання психіатричної допомоги потребує державного нагляду та оцінки з боку фахівців, оскільки існує низка особливих ризиків, пов'язаних із системами на основі ШІ. До таких ризиків необхідно віднести часткову автономію систем ШІ, що призводить до неконтрольованості і шкідливості відповідей, що генеруються чат-ботами. Наприклад, у справі, що розглядалася у Техасі, чат-бот демонстрував неповнолітньому заголовки новин на тему вбивства дитиною своїх батьків. У 2024 році у Флориді розглядалася справа про ненавмисне вбивство, зокрема мати стверджувала, що її син скоїв самогубство після взаємодії з чат-ботом (розмовним агентом) на основі ШІ, внаслідок чого психічне здоров'я хлопчика нібито погіршилося настільки, що він сприймав чат-бот як справжню людину. При цьому дитина обговорювала із чат-ботом самогубство, зазначаючи, що хоче «безболісної смерті», на що чат-бот відповів: «Це не привід не робити цього» [3]. Таким чином, чат-бот на основі ШІ, неправильно інтерпретуючи психічний стан людини під час віртуальної терапії, надавав реакції, що посилювали погіршення та призвели до летальних наслідків.

Такий зарубіжний досвід вказує на ще один ризик використання чат-ботів на основі ШІ, пов'язаний із відповідальністю за шкоду, завдану здоров'ю пацієнта, адже у випадку надання психіатричної допомоги відповідним фахівцем чи медичним закладом, якщо пацієнту внаслідок неналежного надання психіатричної допомоги була завдана шкода каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я чи настала смерть, це є підставою для настання деліктної відповідальності. У свою чергу, у разі використання психотерапевтичного чат-боту на основі ШІ виникає питання: хто має відповідати за завдану ним шкоду пацієнту? Відповідно до Технічного регламенту щодо медичних виробів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 02 жовтня 2013 р. №753, програмне забезпечення (включаючи програмне забезпечення, передбачене

виробником для застосування спеціально для діагностичних та/або терапевтичних цілей та необхідне для належного функціонування медичного виробу), призначене виробником для застосування з метою забезпечення діагностики, профілактики, моніторингу, лікування або полегшення перебігу хвороби пацієнта в разі захворювання, діагностики, моніторингу, лікування та основна передбачувана дія яких в організмі або на організм людини не досягається за допомогою фармакологічних, імунологічних або метаболічних засобів, визначається як *медичні вироби*. Як зазначалося вище, чат-боти мають форму інтерактивних застосунків, в основному мобільних. У свою чергу, мобільні застосунки є різновидами спеціалізованого програмного забезпечення, призначеного для роботи на портативних пристроях, наприклад, смартфонах або смартгодинниках, і вирішення проблемно-орієнтованих завдань [4]. Тобто психотерапевтичні чат-боти, які використовуються з метою діагностики, профілактики, моніторингу і навіть лікування психічних розладів, можна кваліфікувати як медичні вироби. Однак у разі використання медичних застосунків як телемедичних технологій для обміну інформацією між пацієнтом та лікарем чи дистанційного консультування з лікарем, відповідальність перед пацієнтом несе конкретний лікар. Натомість чат-боти на основі ШІ не є лікарями, тому видається, що відповідальність за шкоду, завдану ними, має нести розробник відповідного спеціалізованого програмного забезпечення як медичного виробу. Водночас розробники психотерапевтичних чат-ботів часто стверджують у своїх ліцензійних умовах, що застосунки призначені для використання лише в інформаційних або з немедичною оздоровчою метою, як наприклад ChatGPT, має загальне призначення та не підпадає під визначення медичного виробу. Такий стан речей призвів до того, що в низці штатів у США нормативні акти у сфері захисту прав пацієнтів, обмежують або забороняють використання ШІ у терапевтичних та психотерапевтичних послугах.

Таким чином, враховуючи ті ризики, що можуть завдати шкоди здоров'ю пацієнтів, що страждають на психічні розлади, використання систем ШІ під час надання психіатричної допомоги має бути суворо регламентоване державою.

Список використаних джерел:

1. Simon D'Alfonso. AI in mental health. *Current Opinion in Psychology*. 2020. Vol. 36. P. 112-117.
2. Aditya Nrusimha Vaidyam and others. Chatbots and Conversational Agents in Mental Health: A Review of the Psychiatric Landscape. *The Canadian Journal of Psychiatry*. 2019. P. 456-459.
3. Utah Law Aims to Regulate AI Mental Health Chatbots. URL: <https://www.healthlawadvisor.com/utah-law-aims-to-regulate-ai-mental-health-chatbots>
4. Мобільні цифрові засоби и застосунки: МОЗ України. URL: <https://moz.gov.ua/uk/mobilnij-telefon-smartfon-ta-mobilni-zastosunki>

Мічурін Євген Олександрович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

ОХОРОНА І ЗАХИСТ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЖИТЛО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Воєнний стан та події, що його супроводжують спричинили необхідність оновлених підходів до охорони та захисту права людини на житло. Особливість житлового законодавства полягає у тому, що воно має комплексну природу і включає у себе як публічно-правові аспекти (організація надання житла державою особам, що його потребують), так і приватно-правові аспекти – правове регулювання абсолютних прав на житло, договори щодо житла.

Прагнення України бути у світовій спільноті правових держав передбачає дотримання права кожного на житло, створення умов для його здійснення.

Комплекс житлових прав людини крім власне права на житло, що закріплене у ст. 47 Конституції України, складається також з: права кожного на достатній життєвий рівень що включає, також житло (стаття 48 Конституції України, стаття 11 Міжнародного пакту ООН про економічні, соціальні та культурні права); право на повагу до житла людини закріплене у ст. 8 Конвенції про захист прав і основних свобод людини (Європейській Конвенції з прав людини).

Через актуальність вказаних ключових норм права житлове законодавство потребує вдосконалення з урахуванням викликів воєнного стану, вимушеної міграції та евакуації населення з громад, що є небезпечними для життя людини через бойові дії.

Потребує подальшого системного розв'язання проблема здійснення житлових прав фізичних осіб, які постраждали під час повномасштабного вторгнення. Обставини воєнного стану та їх вплив на розв'язання державною, громадами, громадськими організаціями, волонтерами підлягають подальшому науковому аналізу з метою побудови сучасної системи охорони права людини на житло у період воєнного стану.

В умовах воєнного стану держава запровадила нові механізми охорони і захисту права на житло. Серед них програма компенсацій і надання житлових сертифікатів за програмою Є-відновлення. Триває пошук і впровадження нових механізмів забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб. Систематизоване та оновлене житлове законодавство України має вміщувати норми про компенсації державою фізичній особі за втрачене житло у випадках, визначених законодавством. Крім воєнного стану це можуть бути обставини техногенного характеру, стихійні явища тощо.

Нова тенденція виявляється у тому, що набуває розвитку забезпечення житлом осіб, що його потребують через незалежні від них обставини за рахунок чи завдяки організаційним зусиллям міжнародних організацій та фондів, благодійних організацій, територіальних громад, волонтерів. Це є частиною державної політики щодо формування в Україні оновленого житлового законодавства. Утім підкреслю, що ці тенденції мають бути систематизовані.

Потрібне подальше правове регулювання для підтримання стандартів, які застосовуються до житлових приміщень зокрема у житлі, що надається тимчасово фізичним особам, які позбавлені житла за надзвичайних обставин, зокрема – під час дії воєнного стану.

Людина може не вважатися у класичному розумінні соціально незахищеною особою, маючи достатній дохід, роботу тощо. Утім, відсутність в людини чи тимчасова

неможливість бути у (безпечному) житлі через обставини техногенного характеру, стихійні природні явища, військові дії зобов'язують державу відповідно до права людини на достатній життєвий рівень, що включає житло надавати помешкання для проживання таких осіб доки вони у цьому мають потребу. Через новизну окремих суспільних відносин потребують додаткового унормування типи тимчасового житла, скажімо, у бомбосховищі. Адже через повітряні тривоги, що можуть тривати годинами слід ставити питання й щодо якості житлових умов, розробки відповідних стандартів для цього у сучасних бомбосховищах.

Більш того, на стадії розробки знаходяться окремі проекти, скажімо, щодо облаштування підземних містечок, наприклад, у Харкові площею 150000 кв.м [1], що зумовлює необхідність формування у них тимчасового житла, у тому числі й за рахунок держави (зважаючи на зміст ст. 48 Конституції України).

До нових тенденцій розвитку суспільних відносин у житловій сфері належить те, що набули розповсюдження нові такі види житла як притулки, центри тимчасового розміщення, шелтери для розміщення ВПО. Різноманіття цих видів тимчасового житла, що здебільшого виникло через гостру потребу у такому житлі вказує і на різноманіття житлових умов, що там надається. У таких приміщеннях не завжди приділяється увага стандартам, які мають бути у житлових приміщеннях. У той самий час супутніми є непрацюючі для житла додаткові сервіси допомоги і підтримки як-от харчування, медична та психологічна допомога.

Оскільки до житла людини висуваються спеціальні вимоги на відміну від іншого нерухомого майна [2] і перший аспект має бути врахований при проектуванні і будівництві сучасних бомбосховищ, розміщенні ВПО у пристосованих для тимчасового житла приміщеннях.

Вказане розширює класичні уявлення про житло і сприяє запровадженню нових підходів та рішень для здійснення особами їхніх житлових прав.

Проблема оновлення житлового законодавства, зокрема, полягає у системному формуванні його спеціальних норм, які діють за надзвичайних обставин, в умовах воєнного стану. Нові виклики, пов'язані з воєнним станом лише поглиблюють проблему забезпечення державою умов для кожного щодо здійснення права на житло, інших житлових прав, права особи на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, закріплені міжнародним та національним законодавством. Вони потребують вирішення шляхом подальшого вдосконалення житлового законодавства.

Список використаних джерел:

1. Комунальна установа «Харківська інвестиційна агенція» презентувала потенційним інвесторам у Люксембурзі проєкт підземного містечка у Харкові. URL : <https://pragmatika.media/news/u-kharkovi-planuiut-zvesty-pidzemne-mistechko>
2. Мічурін Є.О. Особливості правового режиму житла та його співвідношення з іншими видами нерухомого майна. *Право України*. 2002. №11. С.91-93.

Пец Марина Михайлівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні факультету публічного управління
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПСИХОЛОГ ЯК СУБ'ЄКТ ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Актуальність теми зумовлена тим, що повномасштабна війна в Україні спричинила глибоку психологічну кризу серед населення, зростання рівня травматичних переживань і стресу, що вимагає посилення ролі психологічної допомоги як елемента реалізації основоположних прав людини. Право на психічне здоров'я, гідність, безпеку і повагу до приватного життя сьогодні має розглядатися не лише як медичний чи соціальний аспект, а як складова системи прав і свобод людини, гарантованих Конституцією України [1] та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) 1950 року [2]. Метою дослідження є характеристика змісту поняття «психолог» у контексті суб'єкта правових відносин і визначення його ролі у забезпеченні та захисті прав людини в умовах воєнного стану.

Як стверджує Цвік М. В., суб'єкт правовідносин — це. такий суб'єкт суспільного життя, який здатний виступати учасником правовідносин як носій юридичних прав і обов'язків [3, с. 148]. Поняття «суб'єкт права» і «суб'єкт правовідносин» не завжди збігаються. Наприклад, малолітні діти чи люди з психічними розладами мають права, але не можуть бути учасниками правовідносин. Громадянин є суб'єктом права завжди, але не обов'язково бере участь у конкретних правових відносинах.

Правовідносини завжди передбачають участь щонайменше двох сторін — людей або їх об'єднань. Суб'єкти правовідносин бувають:

- індивідуальні — фізичні особи (громадяни, іноземці, апатриди, біпатриди);
- колективні — об'єднання осіб (партії, організації, трудові колективи тощо).

Громадяни України мають найширші права, тоді як іноземці та особи без громадянства користуються ними в межах, визначених законом. Колективні суб'єкти виникають через об'єднання людей для спільної діяльності — політичної, економічної чи соціальної [3, с. 148].

Тобто, суб'єктом правових відносин є будь-яка особа чи організація, яка має юридичні права та обов'язки, встановлені законом. Психолог у цьому контексті виступає суб'єктом правових відносин, адже його діяльність передбачає взаємодію з клієнтами, державними установами, освітніми й медичними закладами на підставі укладених договорів і чинного законодавства. Згідно із Законом України «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні» від 15 січня 2025 року № 4223-IX, визначено правові засади діяльності фахівців у сфері психічного здоров'я, правила збереження конфіденційності та взаємодії з іншими інституціями [4]. Отже, психолог є не лише надавачем консультативних послуг, а й повноправним учасником правових відносин, який має право на працю, оплату послуг, захист професійної репутації та водночас несе юридичну відповідальність за дотримання етичних і законодавчих норм.

В умовах воєнного стану діяльність психолога набуває правозахисного змісту, оскільки спрямована на реалізацію права людини на охорону психічного здоров'я, гідність, свободу від нелюдського чи принизливого поведіння (ст. 3 ЄКПЛ), а також на забезпечення права на повагу до приватного життя (ст. 8 ЄКПЛ). Психологи надають допомогу військовослужбовцям, внутрішньо переміщеним особам, родинам загиблих, дітям, які пережили травматичні події. У кожному з цих випадків фахівець

зобов'язаний дотримуватись принципів добровільності, конфіденційності, поваги до автономії клієнта, заборони дискримінації (ст. 14 ЄКПЛ) [2].

Професійна діяльність психолога регулюється також Етичним кодексом психолога, який зобов'язує фахівця зберігати конфіденційність, проявляти повагу до гідності клієнта, діяти компетентно й неупереджено [5]. Порушення цих норм може бути підставою як для етичної, так і юридичної відповідальності. Водночас професійна компетентність психолога стає інструментом реалізації гуманітарної функції держави та сприяє відновленню соціальної справедливості й довіри громадян до системи захисту прав людини.

Психолог як суб'єкт правових відносин може діяти у різних професійно-правових контекстах: у сфері освіти, охорони здоров'я, соціальної підтримки, правосуддя. Зокрема, у судово-психологічній експертизі фахівець виступає як процесуальна особа, чий висновок може вплинути на рішення суду щодо визначення дієздатності, відповідальності чи психічного стану осіб [5, с.183–185]. Це свідчить, що діяльність психолога має юридичну силу та вимагає високого рівня правової обізнаності.

Таким чином, професійна діяльність психолога є невід'ємною складовою сучасної системи захисту прав людини. У воєнний час вона набуває особливого значення, адже психологічна допомога стає не лише засобом підтримки, а й механізмом реалізації прав людини на гідність, безпеку та охорону психічного здоров'я. Психолог виступає повноправним учасником правових відносин і водночас — захисником людяності, гуманізму та моральних цінностей у правовій державі.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Дата звернення 03.10.2025).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) 1950 року, № 995_004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (Дата звернення 03.10.2025).
3. Цвік М.В. Суб'єкти правових відносин, їх види. Поняття юридичної особи. Загальна теорія держави і права. Підручник. URL: <http://radnuk.info/pidrychnuku/38-tsvik/88-s-3-----html> (Дата звернення 03.10.2025).
4. Про систему охорони психічного здоров'я в Україні: Закон України від 15.01.2025 р., № 4223-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-20#Text> (Дата звернення 03.10.2025).
5. Етичний кодекс психолога: І Установчий з'їзд Товариства психологів України 20.12.1990 р. URL: <https://nsj.gov.ua/files/1448287570%D0%95%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B0.docx.pdf> (Дата звернення 03.10.2025).
6. Балабанова Л. М. Щодо методологічних проблем юридичної психології. *Право і безпека*. 2014. № 2. С. 183–185. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Pib_2014_2_39 (Дата звернення 03.10.2025).

Польова Вікторія Євгенівна,
аспірантка кафедри приватного права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ, ВИЗНАЧЕНИХ У ДОГОВІРНОМУ ПОРЯДКУ (ДОГОВІРНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ)

Питання визначення подружжям правового режиму майна у договірному порядку урегульоване ст. 97 Сімейного кодексу України (надалі по тексту – СК України). Відповідно до цієї статті подружжя вправі визначити правовий режим майна у шлюбному договорі, а саме визначити: а) майно, яке дружина, чоловік передає для використання на спільні потреби сім'ї; б) правовий режим майна, подарованого подружжю у зв'язку з реєстрацією шлюбу; в) поширення на майно, набуте на час шлюбу правового режиму спільної часткової власності обох з подружжя або особистої приватної власності одного із подружжя; г) особливості розподілу майна подружжя, а також використання того майна, що було передано для забезпечення потреб сім'ї. У ст. 64 цього ж Кодексу прямо не зазначається на можливості визначення договірного правового режиму майна подружжя на рівні інших договорів, що укладаються подружжям, а зазначається що такі договори можуть бути укладені «як щодо майна, що є їхньою особистою приватною власністю, так і щодо майна, яке є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя» [1], однак фактично можемо зазначити на такій можливості, оскільки до цього поняття може бути віднесене й питання визначення правового режиму майна подружжя. З іншого боку, у французькому, латвійському та німецькому сімейному законодавстві передбачається встановлення договірного режиму майна подружжя саме шлюбним контрактом; чеське сімейне законодавство не обмежує договірне регулювання правового режиму майна подружжя лише шлюбним контрактом і використовує поняття «угода про договірний режим» для позначення широкого кола сімейних договорів, що можуть бути укладені подружжям щодо спільного або власного майна [2, с. 162-164].

Договірний правовий режим майна подружжя у сімейно-правовій доктрині визначається як: порядок, що діє відповідно до майна, нажитого чоловіком і жінкою під час шлюбу, що на відміну від законного режиму, встановлений самим подружжям у шлюбному договорі [3, с. 90]; режим, альтернативний законному (легальному) правовому режиму, зміст якого формується самим подружжям, хоча і діє в межах, встановлених законом [4, с. 114]; система юридичних норм, встановлених законодавством або договором, яка регулює порядок набуття подружжям майна, розподілу його на спільне та особисте, а також визначає особливості володіння, користування і розпорядження відповідним майном, умови його поділу між подружжям та звернення на нього стягнення кредитором [5, с. 30]; певна сукупність правових засобів, де основним правовим засобом є договір подружжя, яким сторони самостійно встановлюють для себе певні майнові права й обов'язки [6, с. 34]. Як бачимо, у науці сімейного права наявні два підходи до визначення договірного правового режиму майна подружжя, зважаючи на те, якими саме сімейними договорами він може бути визначений. Так, на думку О. О. Круглової, К. М. Глиняної та О. І. Сафончик, договірний режим майна подружжя визначається лише шлюбним договором [2, с. 90; 3, с. 114; 7, с. 100]; з іншого боку, І. В. Жилінкова вказує, що виникнення договірного режиму майна подружжя здійснюється такими договорами, якими встановлюються правила поведінки в майновій сфері, які б носили характер, що відрізняється від установлених в законі, тобто в зміні законного режиму майна подружжя для

максимального пристосування цього режиму до потреб подружжя. Науковець вказує, що лише шлюбним договором може бути встановлений договірний правовий режим майна подружжя, однак інші сімейні договори є спрямованими на зміну існуючого правового режиму майна (договір про поділ спільного майна подружжя; договір про встановлення часток у спільному майні подружжя; договори про передачу роздільного майна одного з подружжя (або кожного з них) в спільну часткову власність або спільну сумісну подружжя [8, с. 115-116]. На думку А. В. Богданець, підставами встановлення договірної режиму майна подружжя є не лише шлюбний договір, а й інші договори, визначені СК України [9, с. 12]. Так само й Я. В. Новохатська зазначає, що «договірний режим (договірне регулювання може мати найрізноманітніші форми свого прояву. Однак у будь-якому разі, в основі всякого подружнього договору лежить той чи інший законний режим майна подружжя» [5, с. 34].

Отже, можемо констатувати, що договірний правовий режим майна подружжя – це сукупність правил щодо майнових відносин між подружжям та їх відносин з третіми особами, які виникають внаслідок шлюбу чи його розірвання, визначена у сімейному договорі з урахуванням обмежень, встановлених для договірної режиму сімейним законодавством. Можна виділити наступні види договірних правових режимів майна подружжя: а) встановлені шлюбним договором та іншими сімейними договорами; б) первинні (визначені подружжям вперше) та змінені (спрямовані на зміну первинного договірної правового режиму); в) загальні (що стосуються усіх майнових питань) та спеціальні (що стосуються окремих питань користування та розпорядження майном); г) режими спільної сумісної, спільної часткової та особистої приватної власності.

Список використаних джерел:

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року (із наступними змінами та доповненнями). *Верховна Рада України – Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
2. Польова В. Є. Досвід регулювання правового режиму майна подружжя за законодавством держав Європейського Союзу та інших держав. Матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції «Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики» (м. Миколаїв, 21 грудня 2023 року). Миколаїв, 2023. С. 161-165.
3. Глиняна К. М. Договірне регулювання майнових правовідносин подружжя. *Часопис цивілістики*. 2013. Випуск 15. С. 89-94.
4. Сафончик О. І. Поняття та види правового режиму майна подружжя. Актуальні проблеми держави і права. 2008. Випуск 38. С. 110-114.
5. Пашинський А. П. Правові режими майна подружжя та парних союзів сімейного типу в сучасному міжнародному сімейному праві. Дис. ... докт. філ. Спец. 293 – Міжнародне право. Київ, 2023. 245 с.
6. Новохатська Я. В. Правове регулювання майнових відносин подружжя (порівняльно-правовий аспект). Дис. ... канд.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Х., 2006. 189 с.
7. Круглова О. О. Правовий режим майна подружжя: нормативно-правове регулювання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 99-101.
8. Жилінкова І. В. Правовий режим майна подружжя. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. № 3. С. 88-94.
9. Богданець А. В. Договірний режим майна подружжя. *Правничі студії пам'яті Василя Івановича Синайського: здобутки, проблеми та перспективи розвитку національного приватного права: збірник матеріалів круглого столу*, м. Київ, 16 квітня 2024 р. Київ: КНЕУ, 2024. С. 11-15.

Спесівцев Денис Сергійович

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

МАЙНОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА БЕЗПІДСТАВНЕ ЗАСТОСУВАННЯ СУДОВИХ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ (КОНТРЗАХИСТУ) СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ: ВСТУП ДО ПРОБЛЕМИ

Однією з тенденцій сучасності виступає все більш ретельна і чітка регламентація законодавцем охоронних цивільних відносин, яка отримує розвиток у тому числі на рівні судової практики.

З одного боку законодавець формує все більш чіткі і навіть певною мірою адресні або точкові механізми цивільно-правового захисту. В якості прикладу виступають, зокрема статті 388, 1173, 1191 та інші Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1, статті 388, 1173, 1191 та інші]. З іншого боку вищі судові інстанції, розвиваючи доктрину ефективності способів судового захисту, формують конкретні моделі захисту суб'єктивних цивільних прав.

Однією з проблем відповідної тенденції сьогодні виступає проблема безпідставності застосування способів захисту і спричинюваних ним негативних майнових наслідків.

З цього приводу у цілому слід зазначити, що законодавець постійно робить кроки у напрямку виключення можливості виникнення юридичних спорів та їх оперативного й ефективного вирішення у разі все ж таки виникнення. З одного боку саме на цей результат спрямовується ретельна регламентація відносин, що складаються між учасниками майнового обороту. З іншого боку законодавець створює умови для самостійного ефективного і при цьому менш фінансово затратного для сторін вирішення спору. Базовим положенням у цьому сенсі виступає норма, яка дозволяє учасникам відповідних правовідносин застосувати способи самозахисту для захисту своїх суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів (стаття 19 ЦК України) [1, ст. 19]. На досягнення цієї ж мети спрямовані такі сучасні інститути як медіація, третейське судочинство тощо.

Інакше кажучи, держава забезпечує функціонування дуже широкого діапазону механізмів охорони та захисту суб'єктивних цивільних прав у першу чергу для того щоб захист був максимально оперативним та ефективним, а у другу, ймовірно, для того щоб знизити перманентно високе навантаження на судову систему України.

Однак відповідні спроби оптимізації охоронного (у широкому розумінні) впливу права на цивільні відносини змушують вкотре звернутися до проблеми покриття судовим збором витрат судової системи на розгляд конкретного спору. Інакше кажучи, чи покриває розмір судового збору витрати на функціонування судової системи, ураховуючи ймовірність розгляду справи у трьох інстанціях. В якості ще одного аспекту виступає право на справедливий суд яке забезпечується відповідно до міжнародних стандартів у тому числі фінансовою доступністю правосуддя для того, щоб кожен суб'єкт, чиї права були порушенні, міг отримати справедливий захист незалежно від майнового стану.

Як зазначається у сучасних дослідженнях, у межах правових систем світу судовий збір покриває від 5 до 97% (в Австрії) бюджету судової системи. Однак наявні дані різниці між надходженнями у 2021 році до державного бюджету України сум від сплати судового збору і витратами на судову систему [2] дозволяють стверджувати про покриття судовим збором лише 25% річного бюджету судової системи.

Окреслена проблема актуалізується випадками, коли, по-перше, учасник спору безпідставно застосовує способи судового захисту в умовах відсутності на його стороні об'єкта захисту, тобто права, що підлягає захисту, а, по-друге, випадками, коли учасник спору безпідставно застосовує способи захисту для нейтралізації застосовуваних іншим учасником спору способів захисту (контрзахист) [3, с. 106–107]. В обох випадках наявність об'єкта захисту, а тому і підстав для застосування способів захисту, як правило, встановлюється судом *ex post factum*, тобто за результатами вирішення справи. Інакше встановити наявність об'єкта захисту неможливо, адже специфіка юридичного спору полягає у тому що на момент його вирішення достеменно невідомо на чийй стороні існує об'єкт захисту, а на чийй він відсутній, а тому і позбавити права на захист одного з учасників спору завчасно також неможливо.

Однак одна справа коли учасник спору не знав і не міг знати про відсутність у нього прав як об'єкта захисту в зв'язку з чим застосовував способи захисту в умовах коли насправді його права були відсутні. Однак зовсім інша ситуація має місце тоді, коли учасник спору знав про відсутність у нього відповідних прав, але тим не менше, користуючись відповідними процесуальними правами, а також ситуацією юридичної невизначеності в умовах якої, як правило розвивається спір (принаймні його процесуальна складова), все одно застосовував способи захисту на протигагу способом захисту іншого учасника спору. Якщо слідувати тому, що розмір судового збору не покриває усього обсягу витрат, пов'язаних з функціонуванням судової системи під час розгляду відповідних справ, це означає що відповідне зловживання призвело до завдання державі збитків адже у такому разі за відповідне зловживання особою своїми процесуальними правами заплатили платники податків.

З окресленою проблемою водночас пов'язується ще одна, яка стосується критеріїв встановлення форми вини учасника спору, який застосовує способи захисту, тобто посередництвом яких ознак можна встановити наявність у особи умислу або необережності у вчиненні відповідних дій, а тому і розглядати питання про покладення на неї обов'язків, пов'язаних з негативними наслідками розгляду судом спору.

Враховуючи зазначене та зважаючи у тому числі на активний розвиток доктрини добросовісності здійснення у тому числі процесуальних прав пов'язаних із захистом суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів учасників майнового обороту, існує необхідність більш глибокого осмислення необхідності та можливості запровадження механізмів, спрямованих на мінімізацію або виключення принаймні найбільш грубих форм зловживання правом на захист шляхом визначення підстав та умов притягнення особи, яка умисно або з грубої необережності застосувала відповідні способи захисту за відсутності на її стороні об'єкта захисту, до майнової відповідальності у розмірі витрат на розгляд справи, що не покриваються розміром судового збору.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відом. Верхов. Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356 (із змінами).
2. Берназюк Я. Судовий збір (court fees): конституційна гарантія незалежності суду чи перешкода у доступі до правосуддя? *Конституціоналіст*. 2023. URL: <https://constitutionalist.com.ua/sudovyj-zbir-court-fees-konstytutsijna-harantiia-nezalezhnosti-sudu-chy-pereshkoda-u-dostupi-do-pravosuddia-2/> (дата звернення: 28.09.2025).
3. Спесівцев Д. С. Правова природа контрзахисту суб'єктивних цивільних прав на нерухоме майно. *Юрид. наук. електрон. журн.*: електрон. наук. фахове вид. 2021. № 7. С. 105–108. URL: http://lsej.org.ua/7_2021/27.pdf

Сціборовський Андрій Олександрович,
*аспірант кафедри приватного права Хмельницького університету управління
та права імені Леоніда Юзькова*

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ СІМЕЙНОГО ПРАВА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НА ВІДКЛАДЕНЕ БАТЬКІВСТВО/МАТЕРИНСТВО У ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України призвело до підвищення актуальності виділення такого суб'єкта сімейних відносин як військовослужбовець. Останній, як правило визначається суб'єктом правовідносин, що пов'язані із національною безпекою України, забезпечення її територіальної цілісності, незалежності та відвернення зовнішніх і внутрішніх безпекових загроз, а також суб'єктом соціально-забезпечувальних та пенсійних правовідносин. В іншому контексті правовий статус військовослужбовців як правило у правовій доктрині не досліджувався, хоча військовослужбовці мають особливий правовий статус і в інших сферах суспільного та правового життя, є по суті спеціальними непоіменованими в сімейному законодавстві суб'єктами сімейних відносин, що мають поруч із загальними правами відповідного учасника сімейних відносин (дружини, чоловіка, матері, батька тощо), також спеціальні права, що впливають із спеціального статусу військовослужбовця [1, с. 229]. Коло спеціальних сімейних прав військовослужбовців на жаль належно також не досліджено в юридичній науці, за винятком наукового дослідження В. А. Ватраса. На його думку, спеціальними сімейними правами військовослужбовця є такі сімейні права: на укладення шлюбу без особистої присутності у відділі державної реєстрації актів цивільного стану (право на дистанційне укладення шлюбу, що існувало як спеціальне сімейне право військовослужбовців до скасування постанови Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 року № 213); на біологічне батьківство (материнство) шляхом здійснення забору, кріоконсервації та зберігання їхніх репродуктивних клітин на випадок втрати репродуктивної функції при виконанні обов'язків із оборони держави; на отримання грошового забезпечення дружиною (чоловіком), законним представником малолітніх (неповнолітніх) дітей, дитиною з числа осіб з інвалідністю з дитинства (незалежно від віку) або їх законним представником та батьками військовослужбовців у разі потрапляння військовослужбовця в полон [2, с. 258–259].

В цьому аспекті науковий інтерес викликає друге спеціальне право, яке отримало назву «право на посмертне батьківство/материнство» чи «право на відкладене батьківство/материнство» [3; 4]. Це спеціальне сімейне право було запроваджене у зв'язку із прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)». Відповідно до цього Закону, було передбачено право військовослужбовців на безоплатне отримання медичної послуги, пов'язаної із забезпеченням реалізації їхнього права на біологічне батьківство (материнство)[5]. Суб'єктами, яким належить відповідне право є не лише військовослужбовці, за умови втрати репродуктивної функції при виконанні обов'язків із оборони держави, захисту Вітчизни, а також поліцейські, а також деякі інші працівники правоохоронних органів, таких як ДСНС, НАБУ, Державна кримінально-виконавча служби України, однак умовою реалізації такого права є також їх участь у бойових діях або забезпеченні здійснення заходів з національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії. Відповідне сімейне право обмежується лише періодом дії правового режиму воєнного стану і в подальшому припиняється.

Первинна редакція Закону щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство) передбачала, що у разі загибелі або визнання померлою в установленому порядку особи, репродуктивні клітини якої зберігаються, їх зберігання припиняється з подальшою утилізацією, що по суті робило неможливим здійснення права військовослужбовців на відкладене (посмертне) батьківство [3]. В подальшому цю суперечність було усунуто і в законодавстві було передбачено, що у разі смерті або оголошення судом померлою особи, репродуктивні клітини якої безоплатно зберігаються протягом трьох років з моменту смерті такої особи або оголошення судом її померлою, а в подальшому – таке зберігання є також можливим, але уже за рахунок іншої особи, визначеної у заповіті військовослужбовця щодо власних репродуктивних клітин, які зберігаються відповідно до законодавства, на випадок її смерті або оголошення судом її померлою. Втім, залишається невизначеним питання реалізації права військовослужбовця на відкладене (посмертне) батьківство/материнство у разі, якщо ним не визначено особу, яка має право розпорядження відповідним біологічним матеріалом або у випадку, якщо особа не склала заповіту. Чи є в такому випадку можливим реалізація цього спеціального права військовослужбовця, зважаючи на те, що він подав відповідну заяву під час передачі на зберігання відповідного біологічного матеріалу, через спадкування за законом, оскільки відповідний матеріал є по суті майном військовослужбовця, що може бути віднесене до спадкового майна? Це питання залишається наразі без відповіді. В той же час, невизначеним залишається питання в якій формі (крім заповіту) має бути зазначено питання про розпорядження відповідним біологічним матеріалом іншим з подружжя. На нашу думку, слід передбачити, що у разі відсутності заповіту, подальше зберігання репродуктивних клітин військовослужбовця може здійснюватися за рахунок спадкоємців за законом. Право розпорядження відповідними клітинами з метою реалізації права на відкладене (посмертне) батьківство має інший з подружжя.

Список використаних джерел:

1. Сціборовський А. О. Військовослужбовець як суб'єкт сімейних відносин та захисту сімейних прав та інтересів. *Традиційні та інноваційні підходи до наукових досліджень*: збірник тез доповіді VIII Міжнародної науково-теоретичної конференції (м. Дрогобич, 31 січня 2025 року). Дрогобич, 2025. С. 227–230.
2. Ватрас В. А. Прикладні питання захисту сімейних прав військовослужбовців Державної прикордонної служби України. *Міхновські юридичні читання*: тези науково-практичної конференції (31 березня 2025 року). Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2025. С. 256-261.
3. Сібірцева О. Посмертне батьківство: що не так із Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)»? *Pravo. Юридична практика*. URL: <https://pravo.ua/posmertne-batkivstvo-shcho-ne-tak-iz-zakonom-ukrainy-pro-vnesennia-zmin-do-deiakykh-zakoniv-ukrainy-shchodo-zabezpechennia-prava-viiskovoslužhbovtsiv-ta-inshykh-osib-na-biologichne-batkivstvo-materyns>.
4. Дутко А. О. Право на відкладене батьківство/материнство – окремі питання правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2024. Випуск 81. Частина 1. С. 191-195.
5. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство): Закон України від 22 листопада 2023 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3496-IX#Text>.

Ткаченко Олександр Валерійович,
*кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії права, міжнародного
права та приватного права Київського міжнародного університету*

ВІНДИКАЦІЙНИЙ ІМУНІТЕТ: ПРОТИРІЧЧЯ КОНЦЕПТУ В КАЗУСІ ПРОДАЖУ РЕЧІ ДЕРЖАВНИМ ВИКОНАВЦЕМ НА ПІДСТАВІ ЧИННОГО РІШЕННЯ СУДУ, ЯКЕ ЗГОДОМ БУЛО СКАСОВАНЕ

25 червня 2025 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду в рамках справи № 638/17112/21, провадження № 61-8393св24 (ЄДРСРУ № 128594907) досліджував питання щодо «віндикаційного імунітету» (майно не підлягає витребуванню від добросовісного набувача навіть у разі подальшого скасування рішення) до майна, яке було продане чи передане на виконання рішення суду (надалі – Рішення) [1]. Верховний Суд розглядає набуття майна за договором з державним виконавцем як випадок засадничого для речового права протистояння власника і володільця, активуючи поліцейську функцію захисту володіння – досягнення суспільного миру й стану забезпеченості цивільного обороту. Такий підхід, м'яко кажучи, є дуже дискусійним. Запропоную максимально стислий критичний наратив щодо цього Рішення.

Почну з того, що в самому Рішенні є концептуальна незавершеність щодо визначення підстави набуття права власності покупцем за договором з державним виконавцем. З одного боку, Верховний суд намагається обґрунтувати захист покупця за договором з державним виконавцем, вказуючи на його імунітет від віндикаційної вимоги власника. Яка природа цього імунітету? Це легітимне заперечення проти позову з посиланням на добросовісність? Якщо так, тоді перед нами випадок володіння для давності (*usucapio*), й покупець як узупацієнт одержує захист від власника саме як невластник – він володільць для давності й набуває право власності зі впливом строку й додержанням інших реквізитів набуття права власності за набувальною давністю згідно ч. 1 ст. 344 ЦК [2]. Однак, з другого боку, Верховний Суд вказує, що «відчужувачем є не власник майна (оскільки майно продається не по волі власника), а особа, уповноважена державою, виконавець. Саме тому публічна складова відчуження (передання) майна власника має вирішальне значення і свідчить про те, що існують підстави для такого відчуження (передання), та, як наслідок, є підстави для набуття права власності на майно відчужене чи передане в процесі виконання судового рішення» [1].

Тобто, покупець стає власником майна з моменту державної реєстрації права власності після передачі йому майна державним виконавцем? Тоді, якщо Верховний Суд розглядає покупця як добросовісного набувача цього майна, ми маємо справу з випадком так званої *vindicatio* – набуття майна добросовісним набувачем від неуправомоченого відчужувача?! Тобто передання майна державним виконавцем має розглядатися в оптиці змісту ст. 330 ЦК? Верховний Суд її не застосовував, та й не мав з огляду на зміст ч. 2 ст. 388 ЦК. Але як тоді обґрунтувати набуття покупцем права власності з моменту передачі майна за договором в світлі ст. 388 ЦК?

Верховний Суд вбачає відповідь у публічно-правовій легітимації державного виконавця. Це варто розуміти як те, що публічне право засобами публічного права робить покупця власником? Адміністративне право створює ефект, подібний ст. 330 ЦК? Це ставить під сумнів розуміння Верховним Судом суті відмежування приватного і публічного права. Неможливо погодитися, що право власності покупця впливає з публічно-правової легітимації державного виконавця. На мій погляд, є краще

вирішення казусу набуття права власності покупцем за договором з державним виконавцем. Й воно повністю підриває логіку аргументації Верховного Суду.

Покупця за договором з державним виконавцем помилково розглядати як добросовісного набувача. Тут немає первісного набуття права власності, а є похідне. Відомо, що в речовому праві добросовісність є суб'єктивною, на відміну від об'єктивної добросовісності в зобов'язальному праві. Зміст суб'єктивної добросовісності полягає у підставній помилці щодо наявності у продавця легітимації на відчуження речі. Іншими словами, що продавець не є власником, або особою яка має окреме право продажу речі власника. Але в казусі з набувачем майна за договором з державним виконавцем жодної помилки в легітимації продавця немає! Державний виконавець мав право на передачу права власності на предмет договору. Й це право виводиться не з його публічного статусу. Воно має характер приватноправової легітимації. Державний виконавець має право продажу за ст. 658 ЦК [2]. Тому що на момент відчуження ним майна за договором існувала правова підстава – таке, що вступило в законну силу рішення суду. Останнє було скасоване вже після відчуження майна.

Чинне на момент відчуження рішення суду робить договір державного виконавця з покупцем підставою набуття останнім права власності (*titulus acquirendi*). Покупець ні в чому не помилявся, його суб'єктивне сприйняття легітимації продавця відповідало дійсності. Державний виконавець був традентом й мав розпорядчу владу – міг перенести на покупця право власності. Тому покупець не потребує жодного віндикаційного імунітету. Він має значно більше за екцепцію проти віндикації – а саме право власності на річ. Покупець збагатився не лише в майновому, але й в правовому розумінні. Позивачеві потрібно відмовити в віндикаційному позові не через обмеження віндикації за ст. 388 ЦК, а на тій підставі, що він не є активно легітимованою особою за віндикаційним позовом – він не є власником речі, його право власності було припинено здійсненням державним виконавцем права продажу за ст. 658 ЦК.

Однак на цьому вирішення казусу не вичерпується. Рішення суду, яке було підставою для виникнення у державного виконавця права продажу майна, згодом було скасоване. Верховний Суд стверджує, що таке наступне скасування судового рішення не має жодного ефекту для колишнього власника майна – він не набуває права вимагати його повернення. Але чому? Через дію принципу *res iudicata*? Але ж рішення скасовано в належному порядку, й процесуальне право знає інститут повороту виконаного за скасованим рішенням. Чи через те, що потреби цивільного обороту вищі за принцип верховенства права – необхідності увідповіднення стану життя змісту лише чинних судових рішень? Вихідна помилка розгляду покупця за договором з державним виконавцем як добросовісного набувача не дає розгледіти дійсну приватноправову картину того, що відбулося, й, зокрема, належно оцінити обставину подальшого скасування того рішення суду, на підставі якого діяв державний виконавець. А вся логіка казусу натякає на кондикцію. Власне, сама диспозиція ч. 1 ст. 1212 ЦК прямо вказує, що кондикційне правовідношення може ґрунтуватися на факті відпадиння підстави набуття майна. Не знаходжу аргументів, чому скасування рішення суду, на підставі якого діяв державний виконавець, не може бути прикладом такого відпадиння підстави набуття.

Таким чином, покупець за розглядуваним казусом на час розгляду і ухвалення Рішення Верховним судом був власником майна й особою, яка безпідставно збагатилася за рахунок попереднього власника – тієї особи, право власності якої припинив державний виконавець, уклавши і виконавши договір купівлі-продажу в порядку примусового виконання рішення суду, чинного на момент відчуження, але згодом скасованого. Віндикаційний позов до покупця задоволенню не підлягає.

Кондикційна вимога є належною, але при цьому має самостійний, а не секундарний відносно віндикаційної характер. За цією вимогою колишній власник може вимагати компенсації вартості майна, а не повернення його самого. Римський стандарт кондикції допускає лише грошову компенсацію в якості виконання. Не знаходжу жодних аргументів, щоб відходити від цього. Кондикційне правовідношення, не маючи характер відповідальності, все ж є охоронним. Тим більше варто згадати, що класичне римське право не допускало витребування речі в натурі навіть в разі задоволення віндикаційного позову. Силою відібрана річ не може бути повернута силою. Справедливість не в принципі Таліона. Панування права ґрунтується на власній логіці. Ніхто краще за римських юристів цього не розумів.

Список використаних джерел:

1. Постанова КЦС ВП від 25.06.2025 року у справі №638/17112/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128594907>
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

Чорна Жанна Леонтіївна,

*кандидатка юридичних наук, професорка, професорка кафедри приватного права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАВДАТКОМ ПОПЕРЕДНЬОГО ДОГОВОРУ

У ст. 570 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1] визначено, що завдатком є грошова сума або рухоме майно, що видається кредиторі боржником у рахунок належних з нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання.

За попереднім договором сторони зобов'язуються протягом певного строку (у певний термін) укласти договір в майбутньому (основний договір) на умовах, встановлених попереднім договором (абзац 1 ч.1 ст.635 ЦК України).

Слід зазначити, що серед науковців відсутня єдина точка зору щодо можливості забезпечення завдатком попередніх договорів.

Грошові відносини, на підставі попереднього договору, можуть виникати та існувати як спосіб забезпечення зобов'язання щодо укладення основного договору. Тобто як своєрідний забезпечувальний платіж, а не як грошовий розрахунок на виконання неіснуючого основного договору [2].

К.Г. Семенова пише, що оскільки завдаток повинен забезпечувати виконання саме договору, на доказ укладення якого він виданий (а не окремого зобов'язання), у попередньому договорі він може забезпечувати не тільки виконання зобов'язань сторін укласти основний договір, але й інші зобов'язання, якщо тільки вони містяться в попередньому договорі [3, с.180]

Також серед науковців висловлюється точка зору, що певну грошову суму, що передається для забезпечення виконання попереднього договору, слід називати не завдатком, а «забезпеченням» або «забезпечувальними коштами». Річ у тім, що ч. 2 ст. 546 ЦК України прямо встановлює, що договором або законом можуть бути встановлені інші види забезпечення виконання зобов'язання, крім врегульованих ЦК України. Отже, грошова сума, що передається за попереднім договором, по суті буде виконувати підтверджувальну та забезпечувальну функції завдатку, але не буде мати платіжної функції [4].

Ми поділяємо погляд І. О. Дзери щодо того, що є більше підстав вважати неможливим забезпечення завдатком попереднього договору. Адже, виходячи з визначення поняття «попередній договір», передбаченого абзацом 1 ч.1 ст. 635 ЦК України, у ньому можуть передбачатися лише права та обов'язки сторін, спрямовані на укладення основного договору. При зазначенні таких обов'язків сторони можуть передбачити, наприклад, пеню за прострочення виконання таких обов'язків. Однак це не означає, що пеня встановлюється як спосіб забезпечення виконання договору купівлі-продажу, який планується укласти. Завдаток передається однією стороною іншій стороні в рахунок належних з неї за договором платежів, а виходячи зі змісту попереднього договору, цей договір є безвідплатним, отже, ніякі платежі боржником кредитору за цим договором передаватися не можуть [5, с.84].

Ю.Є. Зінкевич, аналізуючи попередній договір, приходить до висновку, що він не породжує жодних майнових прав та обов'язків. Тим не менш, він породжує між сторонами зобов'язання щодо укладення основного договору, і як будь-яке зобов'язання воно підлягає виконанню [6, с.64].

А. Осіпов, аналізуючи судову практику за 2005 р., щодо проблем укладення та виконання правочинів про завдаток, робить такі висновки:

1) зобов'язання із завдатку не можуть виникнути, якщо на момент укладення правочину про завдаток не укладено основного зобов'язання (наприклад договору купівлі-продажу);

2) завдаток не може забезпечувати зобов'язання, які передбачені у попередньому договорі;

3) завдаток, сплачений згідно з правочином про завдаток, за відсутності реально укладеного договору купівлі-продажу, є авансом (презумпція авансу – ч. 2 ст. 570 ЦК України) [7].

Так, у постанові ВСУ Касаційного цивільного суду від 8.01. 2025 р. по справі № 466/4374/22 за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про зобов'язання до вчинення дій та за зустрічним позовом ОСОБА_2 до ОСОБА_1 про визнання договору припиненим, зазначено, що ознакою завдатку є те, що він слугує доказом укладення договору, на забезпечення якого його видано, і одночасно є способом платежу та способом забезпечення виконання зобов'язання. Внесення завдатку як способу виконання зобов'язання може мати місце лише в разі наявності зобов'язання, яке повинно було виникнути на підставі договору купівлі-продажу [8].

Отже, на нашу думку, завдаток може слугувати забезпеченням виконання існуючого між сторонами зобов'язання, в рахунок платежів за яким він і видається.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №40. Ст.356.

2. Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури Чернігівської області. Судова практика. URL: <https://kdka.org.ua/>

3. Семенова К.Г. Завдаток у попередньому договорі: умови застосування. *Європейські перспективи*. 2012. № 4 (1). С.178-182.

4. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України. URL: <https://www.jurists.org.ua/civil-law/3165-naukovo-praktichniy-komentar-do-st-570-civlnogo-kodeksu-ukrayini>.

5. Дзера І. Завдаток як спосіб забезпечення виконання зобов'язань. *Наукові записки*. Том.53. Юридичні науки. С.84-87. URL: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgicfindmkaj/https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9348644a-1d5a-46ea-a5fb-061a343743a6/content>

6. Зінкевич Ю.Є. Договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини: дис... доктора філософії: спец. 081 «Право». Одеса, 2022. 232 с.

7. Осіпов А. Поступово зникаючий завдаток. *Юридичний вісник України*. 2006. №16(564). URL: chrome-extension: // efaidnbmnnnibpcajpcgicfindmkaj / https: // library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/Zurnal/Ur_Visnuk_Ukr_1_52_2006/PDF/16.PDF

8. Постанова ВСУ Касаційного цивільного суду від 8.01. 2025 р. по справі № 466/4374/22 про зобов'язання до вчинення дій та за зустрічним позовом про визнання договору припиненим. URL: https: // zakononline.com.ua/court-decisions/show/124331358?fbclid=IwY2xjawMGXzFleHRuA2FlbQIxMABicmlkETF5ZXVPc2hDbmFRUJnZlJLAR6olfeujHd8LA6waFPJUMrzi94tb4oLLp2r4ekDN6rcIYqStaujpZG-LbYJvw_aem__B9ZvrbLS85b0yFR7xgLSw

Юдін Олександр Юрійович,
*аспірант Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень
імені В.К. Макутова НАН України»*

ПОТЕНЦІЙНІ І РЕАЛЬНІ УЧАСНИКИ БЕЗГОТІВКОВИХ РОЗРАХУНКІВ У КРИПТОВАЛЮТІ

Відносно нещодавно (приблизно із початку 2010-х років) Україна стикнулася із новим явищем у фінансовій сфері – обігом криптовалюти або проведенням безготівкових операцій із криптовалютою. Тривалий час держава в особі Національного банку України (далі – НБУ) відмовлялася офіційно визнавати та врегульовувати такі операції і легітимізувати криптовалюту. Сьогодні криптовалюта отримала закріплення у кількох чинних нормативних актах України, зокрема у Кодексі України з процедур банкрутства [1], Податковому кодексі України [2] та деяких інших актах. І на сьогодні в Україні є прийнятий Верховною Радою, проте не підписаний Президентом, а тому допоки нечинний Закон України «Про віртуальні активи» [3]. У цих та інших нормативних актах криптовалюта знайшла місце і була легітимізована під різними назвами. Важливе значення має визначення кола потенційних і реальних суб'єктів, які можуть бути учасниками операцій із криптовалютою.

Науковці по-різному визначають склад учасників операцій із криптовалютою. До того ж слід буде визначитися із ролями таких учасників. Так, у статті 2017 року «Ризики здійснення операцій з криптовалютою (біткойнами) громадян і суб'єктів господарювання України» Б.В. Дерев'янко основними серед таких учасників називає громадян і суб'єктів господарювання України [4]. Це є логічним. І ці учасники є безпосередніми бенефіціарами операцій із криптовалютою. Тобто вони від цього отримують певний зиск. У цій статті автор вказує, що для здійснення операцій із криптовалютою треба відкрити (zareestruvati) електронний гаманець, який відкривається на певному ресурсі, власниками якого є особи або суб'єкти господарювання, zareestruvani ne v Ukraїni (chasto v yakijś ofšornij zoni). Проте, вони відкрито надають свою адресу й інші реквізити [4, с. 35]. Тобто ще одним видом суб'єктів, яких можна віднести до окремої групи, є фірми-надавачі послуг із розміщення гаманця.

Член-кореспондент Національної академії наук України В.А. Устименко у роботі 2017 року основними (первинними) учасниками відносин із криптовалютою називає власників (фізичних та юридичних осіб), які можуть повністю контролювати свої цифрові активи [5, с. 61]. Також автор звертає увагу на те, що ще одним важливим учасником відносин із криптовалютою є НБУ, за рішенням якого криптовалюта не

підпадає під законодавче визначення електронних грошей, платіжних засобів, валютних цінностей, цінних паперів та ін. [5, с. 62] (зрозуміло що це станом на 2017 рік). НБУ як і інші потенційно можливі центральні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування можна вважати суб'єктами третьої групи, які є або стануть регуляторами на ринку відносин із криптовалютою. Вони можливо виступатимуть органами ліцензування, прийматимуть підзаконні нормативні акти, наприклад інструкції, якими буде визначено порядок здійснення операцій із криптовалютою та ін.

Також В.А. Устименко вказує на непоодинокі випадки кримінального переслідування власників криптовалют, або тих, хто безпосередньо використовує технологію «майнігу» [5, с. 62]; але при цьому зазначає, що через декілька тижнів за рішенням суду кримінальне переслідування власників «засобів майнінгу» було припинене [5, с. 63]. А отже, тут ми натрапляємо на ще одну групу учасників відносин, пов'язаних із обігом криптовалюти – правоохоронні органи та органи, які забезпечують безпеку держави: національна поліція, прокуратура, Служба безпеки України та ін. Вони формують іншу окрему групу і в межах своєї компетенції можуть перевіряти власників криптовалюти або суб'єктів чи осіб, які здійснюють операції із нею, зокрема її видобуток, генерування або «майнінг». Навіть якщо у діях громадян і суб'єктів господарювання (фізичних і юридичних осіб) відсутні склади злочинів чи правопорушень, ці органи повинні відстежувати чи не підуть криптоактиви на фінансування держав-терористів – російської федерації, республіки білорусь, ісламської республіки іран, корейської народно-демократичної республіки та ін. Також тут ми уперше у тезах доповіді зустрілися із терміном «майнінг». Його часто порівнюють із господарською діяльністю, якою він по суті і є [6]. Операція із «майнінгу» полягає у програмуванні достатньо складного та енерговитратного комп'ютерного обладнання на вирахування (генерацію, емісію) нових одиниць криптовалюти. Таким видом діяльності займається значна кількість українських індивідуальних програмістів та організацій, які не афішують свою діяльність [6, с. 168]. Тобто «майнерами» є індивідуальні програмісти або організації (ті самі, названі громадяни і суб'єкти господарювання або фізичні та юридичні особи), проте які не просто розраховуються за допомогою криптовалюти, а генерують її, тобто емітують або збільшують її кількість на ринку. І також у роботі В.А. Устименка було названо ще один вид суб'єктів – суди. Згідно із статтею 124 Конституції України «правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються. Юрисдикція судів поширюється на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи» [7]. Суди у даному випадку виступають незалежними арбітрами, які ставитимуть крапку у спорах між усіма можливими учасниками відносин із криптовалютою.

Член-кореспондент Національної академії правових наук Т.О. Коломосьць серед учасників операцій із криптовалютою називає банкрута, боржників-фізичних осіб, боржників-юридичних осіб як власників криптовалюти, кредиторів, арбітражного керуючого, а також банки та інші фінансово-кредитні установи, небанківських надавачів платіжних послуг, емітентів електронних грошей в Україні та за кордоном [8, с. 657]. Тобто ще однією групою учасників безготівкових розрахунків у криптовалюті виступають різноманітні банки (швидше як виключення) і небанківські фінансово-кредитні установи, які емітують електронні гроші (криптовалюту). Але мабуть їх можна буде вважати учасниками таких відносин якщо вони дійсно є емітентами. Часто емітент є невідомим. Боржник, а потім і банкрут по суті є власником

криптовалюти, а отже названим на початку тез доповіді громадянином чи суб'єктом господарювання (фізичною чи юридичною особою). А кредитори можуть повністю формувати окрему групу учасників відносин із криптовалютою. Це буде можливе у тому випадку, коли боржник чи банкрут розраховуватиметься із ними за «класичні» борги коштами (нематеріальними активами) у криптовалюти.

І наостанок слід навести пункт 12 та пункт 8 частини першої статті 1 названого раніше допоки нечинного Закону України «Про віртуальні активи»:

«12) учасники ринку віртуальних активів – постачальники послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, а також будь-які особи, які здійснюють операції з віртуальними активами у своїх інтересах» [3]. Тобто тут учасники поділяються на постачальників послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, та їх споживачів. Останніми є усі можливі учасники безготівкових розрахунків у криптовалюти. А перші названі у пункті 8 частини першої статті 1 названого раніше допоки нечинного Закону України «Про віртуальні активи»:

«8) постачальники послуг, пов'язаних з оборотом віртуальних активів, – виключно суб'єкти господарювання - юридичні особи, які провадять в інтересах третіх осіб один або декілька з таких видів діяльності:

- зберігання або адміністрування віртуальних активів чи ключів віртуальних активів;
- обмін віртуальних активів;
- переказ віртуальних активів;
- надання посередницьких послуг, пов'язаних з віртуальними активами» [3].

Очевидно, наведені нами групи (далеко не повний їх перелік) значно глибше, ніж це зроблено на законодавчому рівні, класифікують потенційних і реальних учасників безготівкових розрахунків у криптовалюти. Безумовно, роботу із такої класифікації має бути продовжено.

Список використаних джерел:

1. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 19. Ст. 74. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text>
 2. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17. Ст. 112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
 3. Про віртуальні активи: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2074-IX [не набув чинності]. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 15. Ст. 51. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text>
 4. Дерев'янко Б.В. Ризики здійснення операцій з криптовалютою (біткойнами) громадян і суб'єктів господарювання України. *Форум права*. 2017. № 3. С. 33–39. URL 1: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_3_8.pdf
 5. Устименко В.А., Полищук Н.Ю. Про стан правового забезпечення обігу криптовалют в Україні: погляд крізь призму зарубіжного досвіду. *Економіка та право*. 2018. № 1 (49). С. 60–65. DOI: <https://doi.org/10.15407/econlaw.2018.01.060>
 6. Дерев'янко Б.В. Про порівняння господарської діяльності з видобутком криптовалют («майнінгом») та здійсненням операцій із нею. *Право України*. 2018. № 5. С. 164–175. URL: <https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/921>
 7. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
- Дерев'янко Б.В., Коломоєць Т.О., Колпаков В.К. Криптовалюта як об'єкт процедур банкрутства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 655–658. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-3/158>

СЕКЦІЯ 6

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ, ЗЕМЕЛЬНИХ ТА ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Абдель Фатах Анна Станіславівна,
доктор філософії з права, доцент, доцент кафедри права
Криворізького національного університету

ДОСТУП ДО ЕКОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА УЧАСТЬ У ПРИЙНЯТТІ РІШЕНЬ: ВИКОНАННЯ ПОЛОЖЕНЬ ОРХУСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ В УКРАЇНІ

Право на доступ до екологічної інформації є одним із ключових елементів екологічної демократії та зазвичай випливає з універсальних принципів прав людини. Таким чином, Загальна декларація прав людини (1948 р.) гарантує кожній особі право «шукати, отримувати і поширювати інформацію» [1]. У сфері екологічного права цей принцип отримав конкретне втілення в Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в прийнятих процесах та доступ до правосуддя з питань, які стосуються довкілля (Орхуська конвенція, 1998 р.) [2]. Документ не лише закріплює позитивні обов'язки щодо надання державою екологічної інформації, а й обмежені її обмеження, доступ до яких може бути відмовлено.

Україна, як сторона Орхуської конвенції, взяла на себе зобов'язання забезпечити три взаємопов'язані права: на отримання екологічної інформації, за участь у прийнятті екологічно значущих рішень та на доступ до правосуддя у разі їх порушення. Проте, незважаючи на формальне впровадження цих норм у національне законодавство — зокрема через Закон України «Про доступ до публічної інформації» [3] — їхня ефективна реалізація залишається незадовільною.

На практиці органи влади часто усуваються від надання інформації, посилаючись на комерційну чи державну таємницю, затягують строки розгляду запитів або надають дані в непридатному для аналізу форматі [4]. Крім того, зниження швидкого, недорогого та ефективного механізму оскарження відмов перетворює право на інформацію на декларативне.

Аналіз статті 4 Орхуської конвенції продукту, що саме передбачені нею «дозволені» обмеження нерідко є інструментом формального ухилення від виконання зобов'язань. слідує, три основні підстави для відмови — (1) показ інформації у розпорядженні запитуваного органу, (2) явна необґрунтованість запиту, (3) належність інформації до документів, які перебувають на стадії підготовки або є частиною внутрішнього службового обміну — на практиці пояснюватися надто широко [2].

По-перше, посилення на те, що орган «не має інформації у своєму розпорядженні», часто використовується для внесення даних активного пошуку або перенаправлення запиту до іншого підрозділу. Такий підхід підтвердити дух Конвенції, оскільки стосується змісту інформації, а не формального володіння документом. За визначенням статті 2 Конвенції екологічна інформація може існувати у будь-якій матеріальній основі, і її наявність у системі державного управління повинна бути визнана достатньою підставою для забезпечення доступу [2].

По-друге, критерії «явної необґрунтованості» або «надто загального формулювання» запит залишаються оціночними, що надає посадовій особі важкий

розсуд. Відсутність чітких процедурних стандартів на національному рівні перетворює право на інформацію про привілей, залежну від суб'єктивного тлумачення чиновників.

По-третє, посилення на «внутрішній інформаційний обмін» або «незавершені документи» часто використовується для затримки або повної відмови в наданні даних, навіть якщо вони містять важливу екологічну інформацію. Тим часом частина 6 статті 4 Конвенції прямо встановлюється: якщо конфіденційну частину можна відокремити без шкоди для захищених інтересів, решта інформації обов'язково підлягає розголошенню [2]. Це правило, однак, перевагою на практиці в Україні.

Особливу увагу варто приділити проблемі «зацікавленості громадськості». Хоча Конвенція прямо визнає екологічні НГО як суб'єкти із презумпцією інтересів, окремі громадяни часто стикаються з відмовами через «відсутність доказів особистої інтереси». Це створює дискримінаційний підхід і відображає принцип універсальності права на інформацію.

Щодо участі громадськості у прийнятті рішень, то, відповідно до процедури громадських зобов'язань, передбаченої Законом «Про оцінку впливу на довкілля» [5], вона часто реалізується формально. Громадські слухання здійснюються вже після фактичного затвердження проєктів, а висновки громадян не враховуються при прийнятті остаточного рішення. Такий підхід повідомляє не лише статтю 6 Орхуської конвенції, а й статтю 29 Конституції України, яка гарантує право громадян брати участь у правотворчості та управлінні державою [6].

Не менш проблематичним залишається третій «стовп» Конвенції — доступ до правосуддя. попередньо на ратифікацію Україною Поправки до Орхуської конвенції щодо цього питання [7], судова практика досі не забезпечує достатнього захисту екологічних прав: громадяни зустрічаються з високими процесуальними бар'єрами, а суди часто відмовляються у розгляді справи, посилаючись на повідомлення «прямого порушення права».

Таким чином, формальна відповідність законодавства про міжнародні зобов'язання не перекладається в реальну практику. Для повноцінного виконання Орхуської конвенції необхідно:

- вдосконалити законодавство шляхом деталізації процедури надання інформації та обґрунтовано відмовити у її наданні;
- встановити обов'язок активного пошуку екологічної інформації та її часткового надання у разі наявності конфіденційних даних;
- забезпечити реальну, а не формальну участь громадян на всіх етапах прийняття екологічно значущих рішень;
- впровадити ефективний, доступний та недискримінаційний доступ до правосуддя в екологічних справах, зокрема шляхом скасування високих процесуальних вимог.

Лише за умови системної реформи екологічного управління можна говорити про справжню реалізацію права на екологічну демократію в Україні — як невід'ємного елемента сталого розвитку та євроінтеграційного курсу.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини (рос/укр) : Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 03.10.2025).

2. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 25.06.1998: станом на 27 трав. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text (дата звернення: 03.10.2025).

3. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI : станом на 8 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 03.10.2025).

4. Звіт щодо доступу до екологічної інформації в Україні: відповідність вимогам ЄС та вплив війни. Київ, 2024. 142 с.

5. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017 № 2059-VIII : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text> (дата звернення: 03.10.2025).

6. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 03.10.2025).

7. Рішення П/1 "Генетично модифіковані організми" (Поправки до Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля) : Рішення Орг. Об'єдн. Націй від 27.05.2005 № П/1 : станом на 5 груд. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_i72#Text (дата звернення: 03.10.2025).

Андрушко Алла Володимирівна,
*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри трудового, земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

СТЯГНЕННЯ СЕРЕДНЬОГО ЗАРОБІТКУ ЗА ЧАС ЗАТРИМКИ ВИКОНАННЯ РІШЕННЯ СУДУ

Право на працю є однією з основоположних конституційних гарантій, закріплених у статті 43 Конституції України, яка забезпечує кожному громадянину можливість заробляти на життя обраною діяльністю та захист від незаконного звільнення. У разі порушення трудових прав, зокрема через незаконне звільнення чи переведення, законодавство України передбачає механізми відновлення справедливості, включаючи поновлення на роботі та компенсацію за затримку виконання судових рішень [1]. Стаття 236 Кодексу законів про працю України (далі - КЗпП) встановлює відповідальність роботодавця за невиконання або затримку виконання рішення суду про поновлення працівника, що є важливим інструментом захисту трудових прав [2].

Згідно зі статтею 235 КЗпП України, у разі незаконного звільнення чи переведення працівника, зокрема через повідомлення про корупційні правопорушення, суд, який розглядає трудовий спір, зобов'язаний поновити працівника на попередній посаді [2]. Особливістю таких рішень є вимога їх негайного виконання, що означає обов'язковість реалізації рішення з моменту його проголошення в судовому засіданні, а не з моменту набрання законної сили. Це забезпечує оперативне відновлення порушених прав працівника, що є критично важливим для захисту його економічних і соціальних інтересів.

Негайне виконання судового рішення передбачає, що роботодавець має видати наказ про поновлення працівника на роботі, який дозволяє негайно приступити до виконання трудових обов'язків. Невиконання або затримка виконання такого рішення тягне юридичну відповідальність, незалежно від причин, що спричинили затримку. Такий підхід спрямований на забезпечення реального захисту прав працівника та запобігання зловживанням з боку роботодавця.

Стаття 236 КЗпП України встановлює, що в разі затримки виконання рішення про поновлення на роботі роботодавець зобов'язаний виплатити працівникові середній заробіток за весь період затримки. Ця норма є державною гарантією компенсації працівнику за втрачені можливості здійснювати трудову діяльність через незаконне звільнення та затримку поновлення. Важливо, що виплата середнього заробітку не залежить від наявності вини роботодавця, що підкреслює абсолютний характер цієї відповідальності.

Середній заробіток у цьому контексті виступає не лише як компенсація втраченого доходу, але й як інструмент стимулювання роботодавця до своєчасного виконання судового рішення. Право на таку компенсацію виникає лише через факт затримки виконання рішення, що робить цю норму ефективним механізмом захисту працівника від тривалого порушення його трудових прав.

Для стягнення середнього заробітку на підставі статті 236 КЗпП України суд має встановити два ключові факти: 1. Наявність затримки виконання рішення про поновлення на роботі; 2. Період затримки, який обчислюється від дня, наступного за днем ухвалення судового рішення, до дня видання роботодавцем наказу про поновлення працівника на роботі.

Період затримки є основою для розрахунку суми компенсації, яка базується на середньому заробітку працівника, визначеному відповідно до встановлених законодавством методик. Суд також може враховувати різницю в заробітку, якщо працівник був тимчасово працевлаштований на іншій роботі з меншою оплатою. Судова практика, зокрема постанова Верховного Суду від 24 січня 2019 року у справі №760/9521/15-ц, підкреслює, що рішення про поновлення на роботі має виконуватися негайно, а будь-яка затримка автоматично породжує право працівника на компенсацію. Це рішення є важливим орієнтиром для судів нижчих інстанцій, оскільки воно акцентує на обов'язковості виконання судового рішення без зволікань [3].

Незважаючи на чітке законодавче регулювання, на практиці виникають труднощі, пов'язані з визначенням періоду затримки та розрахунком середнього заробітку. Наприклад, у деяких випадках роботодавці уникають виконання судового рішення, посилаючись на організаційні чи фінансові труднощі, що призводить до тривалих судових спорів. Крім того, відсутність єдиної методики розрахунку середнього заробітку в окремих категоріях справ може ускладнювати судовий розгляд.

Таким чином, стягнення середнього заробітку за затримку виконання судового рішення про поновлення на роботі є важливим механізмом захисту трудових прав працівників, передбаченим статтею 236 КЗпП України. Ця норма забезпечує компенсацію за втрачені можливості працювати через незаконне звільнення та затримку виконання судового рішення. Негайне виконання таких рішень є ключовим елементом реалізації конституційного права на працю. Судова практика підтверджує обов'язковість і невідкладність виконання рішень про поновлення. Водночас для підвищення ефективності цього механізму необхідно вдосконалити процедурні аспекти та методики розрахунку компенсацій.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.
3. Постанова Верховного Суду від 24 січня 2019 року у справі №760/9521/15-ц, провадження №61-24060св18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/79439592>.

Боднарчук Денис Ігорович,
*аспірант кафедри трудового, земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ ТРУДОВОГО ПРАВА

Трудове право України як галузь, що регулює відносини між працівниками та роботодавцями, формується під впливом міжнародних стандартів, зокрема тих, що встановлюються практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) на основі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [1]. Рішення ЄСПЛ, хоча й не є формально обов'язковими джерелами права в національній правовій системі України, відіграють ключову роль у гармонізації національного трудового законодавства з європейськими стандартами.

Практика ЄСПЛ становить сукупність рішень, ухвалених судом у справах, що стосуються порушень прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод [1]. У сфері трудового права особливе значення мають статті 4 (заборона примусової праці), 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя), 11 (свобода об'єднання, включаючи профспілкову діяльність) та 14 (заборона дискримінації) [1]. Хоча рішення ЄСПЛ стосуються конкретних справ, їхній прецедентний характер дозволяє використовувати їх як орієнтир для тлумачення норм національного законодавства.

В Україні міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою, є частиною національного законодавства відповідно до статті 8-1 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП) [2]. Оскільки Україна є стороною Конвенції [1], практика ЄСПЛ, що тлумачить її положення, стає допоміжним джерелом трудового права, яке впливає на судові рішення та законодавчий процес. Це забезпечує відповідність національних норм європейським стандартам захисту прав працівників.

Рішення ЄСПЛ мають значний вплив на захист трудових прав у справах, пов'язаних із незаконним звільненням, дискримінацією на робочому місці та порушенням свободи об'єднання. Наприклад, у рішенні *Siliadin v. France* (2005) ЄСПЛ визначив критерії примусової праці, що стало важливим орієнтиром для оцінки умов праці в державах-членах Ради Європи [4]. У справі *Wilson and Palmer v. United Kingdom* (2002) суд наголосив на необхідності захисту права на профспілкову діяльність, що вплинуло на вдосконалення норм щодо діяльності профспілок у багатьох країнах [4].

В Україні практика ЄСПЛ є особливо актуальною в справах, що стосуються захисту викривачів. У рішенні *Guja v. Moldova* (2008) ЄСПЛ встановив, що звільнення працівника за розкриття інформації про корупцію порушує право на свободу вираження поглядів (стаття 10 Конвенції) [4]. Це рішення стало важливим для тлумачення положень Закону України «Про запобігання корупції» та захисту працівників, які повідомляють про порушення. Такі прецеденти сприяють формуванню культури захисту трудових прав і підвищенню стандартів правосуддя в трудових спорах.

Згідно зі статтею 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», національні суди зобов'язані застосовувати Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права [3]. Це означає, що суди мають враховувати прецеденти ЄСПЛ при вирішенні трудових спорів, зокрема щодо незаконного звільнення чи дискримінації. Наприклад, у рішенні *Nachova and Others v.*

Bulgaria (2005) ЄСПЛ підкреслив необхідність покладення тягара доказування на відповідача у справах про дискримінацію, що стало важливим орієнтиром для українських судів [4].

Практика ЄСПЛ також впливає на законодавчий процес. Наприклад, рішення у справі *Savda v. Turkey* (2012) щодо права на відмову від військової служби через переконання спонукало Україну вдосконалити законодавство про альтернативну невійськову службу, враховуючи принципи свободи совісті, передбачені статтею 9 Конвенції [4]. Таким чином, практика ЄСПЛ сприяє гармонізації норм КЗпП [2] із європейськими стандартами.

Незважаючи на значний вплив практики ЄСПЛ, її застосування в Україні стикається з низкою викликів. По-перше, обмежений доступ до перекладів рішень ЄСПЛ українською мовою ускладнює їх використання судами та юристами [4]. По-друге, недостатній рівень підготовки суддів щодо застосування практики ЄСПЛ призводить до несистемного використання прецедентів. По-третє, окремі норми КЗпП [2] не повною мірою відповідають стандартам, встановленим ЄСПЛ, що потребує реформування трудового законодавства.

Таким чином, практика Європейського суду з прав людини є важливим допоміжним джерелом трудового права України, що впливає на тлумачення та застосування норм КЗпП [2] і сприяє захисту трудових прав громадян. Рішення ЄСПЛ, такі як: *Siliadin v. France*, *Wilson and Palmer v. United Kingdom*, *Guja v. Moldova* та *Nachova and Others v. Bulgaria* [4], – встановлюють стандарти захисту від примусової праці, дискримінації та порушень свободи об'єднання. В Україні ці прецеденти застосовуються судами відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [3], що сприяє гармонізації національного законодавства з європейськими нормами [1]. Для підвищення ефективності цього процесу необхідно усунути проблеми доступу до рішень ЄСПЛ, вдосконалити правову освіту та реформувати трудове законодавство.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
2. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
4. Рішення ЄСПЛ у справах *Siliadin v. France* (2005), *Wilson and Palmer v. United Kingdom* (2002), *Guja v. Moldova* (2008), *Nachova and Others v. Bulgaria* (2005). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-125490%22](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-125490%22).

Ващишин Марія Ярославівна,
*докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри соціального права
Львівського національного університету імені Івана Франка*

СУЧАСНІ НАПРЯМИ ДОВКІЛЛЕВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

Захист екологічних прав людини є важливою складовою довкіллевої політики кожної держави, а належна їх реалізація – умовою сталого розвитку. Кабінет Міністрів України 29.11.2024 р. своїм Розпорядженням №1190-р затвердив завдання щодо досягнення Цілей сталого розвитку на період до 2030 року та індикатори їх досягнення [1]. Серед сімнадцяти цілей є декілька тих, що безпосередньо стосуються сфери охорони довкілля, при цьому варто навести й окреслені Урядом України завдання, що слугуватимуть досягненню цих цілей. Саме через призму аналізу окремих цілей сталого розвитку можна продемонструвати напрями сучасної довкіллевої політики України та інституційну спроможність їх забезпечувати.

На виконання євроінтеграційних зобов'язань України згідно Рамкової водної директиви ЄС Ціль 6 передбачає забезпечення впровадження інтегрованого управління водними ресурсами. Ціль 7 окреслює завдання щодо сприяння декарбонізації паливно-енергетичного комплексу та розвитку відновлюваної енергетики, що сприятиме поглибленню кліматичної нейтральності України. Ціль 11 орієнтована на забезпечення конституційного права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля і може бути досягнута завдяки забезпеченню доступу мешканців міст до водних об'єктів та лісо-паркових зон; зменшенню негативного впливу територіальних громад на навколишнє природне середовище (вдосконалення системи поводження із відходами); забезпеченню збереження та сталого використання культурної та природної спадщини, зокрема, збільшенню площі природно-заповідного фонду загальнодержавного значення та місцевого значення. Ціль 12 сфокусована на раціональне природокористування і передбачає сприяння сталому управлінню відходами та сталому управлінню та ефективному використанню природних ресурсів [1]. Більшість із цих завдань уже мають напрацьовану нормативно-правову базу в Україні, однак недостатній рівень реалізації відповідних норм.

У контексті повоєнного відновлення України важливим напрямом регіональної довкіллевої політики стане екологічна урбаністика, що дозволить відбудовувати зруйновану інфраструктуру на основі найкращих енергоощадливих технологій і чітко корелюється із Ціллю 13 щодо запобігання глобальному потеплінню та адаптації до змін клімату. Ціль 14 повноцінно зможе реалізовуватися лише по завершенню воєнної агресії росії проти України, адже передбачає зниження рівня забруднення і засмічення морського середовища; забезпечення сталого використання і захисту морських та прибережних екосистем, підвищення рівня стійкості та відновлення; запровадження ефективного регулювання видобутку морських біоресурсів. Ціль 15 спрямована на охорону ландшафтного та біологічного різноманіття і може бути досягнута завдяки збереженню, відновленню та сталому використанню наземних і внутрішніх прісноводних екосистем; сприянню сталому управлінню лісами; забезпеченню відновлення деградованих земель та досягнення нейтрального рівня деградації земель та ґрунтів; збереженню гірських екосистем; вжиттю заходів до зменшення кількості випадків браконьєрства та незаконної торгівлі видами флори і фауни, що охороняються; забезпеченню подолання негативних наслідків збройної агресії рф проти України на екосистеми суші [1]. За цими напрямками Україні потрібно поглибити правове регулювання та забезпечити дотримання міжнародно-правових зобов'язань, передбачених Паризькою угодою, Рамковою конвенцією про охорону та сталий

розвиток Карпат, Конвенцією про захист Чорного моря від забруднення, Бернською, Боннською та Вашингтонською конвенціями, Всеєвропейською стратегією збереження ландшафтного та біологічного різноманіття та іншими міжнародними угодами.

Сьогодні на порядку денному залишається проблема комплексного реформування наявної системи державного управління у сфері охорони довкілля, зокрема, впровадження прогресивних систем екологічного менеджменту за активної участі громадськості та екологічного інформування у контексті зобов'язань згідно Орхуської конвенції, практичної реалізації сучасної дозвільної системи у сфері природокористування, ефективного екологічного контролю та системного моніторингу довкілля, розвитку добровільної екологічної сертифікації, маркування продукції та екологічного аудиту, що потребує напрацювання відповідної нормативно-правової бази.

Водночас, досягнення цілей щодо забезпечення сталого розвитку природно-ресурсного потенціалу України; поглиблення інтеграції екологічної політики у процес прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку України; зниження екологічних ризиків з метою мінімізації їх впливу на екосистеми, соціально-економічний розвиток та здоров'я населення; удосконалення та розвиток державної системи природоохоронного управління; практичне і ефективне застосування принципів перестороги, превентивності (запобігання), пріоритетності усунення джерел шкоди довкіллю, «забруднювач платить»; поглиблення формування в суспільстві екологічних цінностей і засад сталого споживання та виробництва, а також забезпечення невідворотності відповідальності за порушення природоохоронного законодавства – є гостро актуальними і потребують напрацювання юридичних механізмів їхньої реалізації.

Наразі профільне Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України (яке невдовзі буде поглинуте триєдиним Міністерством економіки, довкілля і сільського господарства України, доцільність чого є доволі сумнівною) визначає такі стратегічні цілі національної екологічної політики: екологічна свідомість, екологічні цінності, екологічна освіта; сталий розвиток, збалансоване використання природних ресурсів; екологізація усіх сфер; гарантування екологічної безпеки; ефективне управління сферою охорони довкілля. При цьому до інструментів реалізації екологічної політики обґрунтовано відносяться: інтегрований довкіллевий дозвіл, екологічний моніторинг та екологічний контроль, облік природних ресурсів та електронне екологічне урядування, екологічну сертифікацію та маркування, екологічний аудит, ОВД та СЕО. Водночас, поряд із цими конкретними інструментами згадані й такі, що потребують деталізації – інструменти економічного стимулювання, вдосконалення нормативно-правової бази та інституційної взаємодії у довкіллевій сфері, збалансоване використання природних ресурсів [2]. Якраз за цими інструментами і має здійснюватися подальше напрацювання нормативно-правової бази для ефективної реалізації державної екологічної політики та досягнення визначених цілей.

Національна екологічна політика повинна орієнтуватися на нові стратегічні вектори екологічної політики ЄС. Зокрема, Європейський зелений курс є стратегічною ініціативою ЄС, спрямованою на досягнення кліматичної нейтральності до 2050 року та забезпечення збалансованого розвитку через реформування підходів до охорони довкілля та управління природними ресурсами [3]. З огляду на це суттєвим поступом у правовому забезпеченні протидії глобальному потеплінню та адаптації до змін клімату в Україні можна вважати ухвалення Закону України «Про основні засади державної кліматичної політики» від 08.10.2024 р. Також безумовним і найбільшим досягненням на шляху до імплементації вимог ЄС у довкіллевій сфері стало ухвалення Закону України «Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення». Цей

закон спрямований на забезпечення високого рівня захисту довкілля та конституційних прав на безпечне для життя і здоров'я довкілля шляхом застосування інтегрованого підходу до регулювання забруднення та впровадження найкращих доступних технологій та методів управління [4].

Список використаних джерел:

1. Деякі питання забезпечення досягнення Цілей сталого розвитку в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.11.2024 р. № 1190-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1190-2024-%D1%80#Text>
2. Національна екологічна політика. URL: <https://mepr.gov.ua/diyalnist/natsionalna-ekologichna-polityka/>
3. The European Green Deal: Communication of 11.12.2019 no. COM/2019/640 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2019:640:FIN>
4. Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення : Закон України від 16.07.24 р. № 3855-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-20#Text>

Жорнокуй Юрій Михайлович,

*доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету внутрішніх справ,
провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту правового
забезпечення інноваційного розвитку Національної академії правових наук України*

ІНВЕСТИВАННЯ У РОЗВИТОК ЗЕЛЕНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА – ОДИН ІЗ ШЛЯХІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Сьогодні у світовому масштабі однією з найбільших є проблема стабільного погіршення стану навколишнього середовища, що першочергово пов'язано з шкідливим виробничим підприємництвом. Вихід із вказаної проблеми – інвестування у розвиток зеленого підприємництва та впровадження інноваційних технологій, які є екологічно чистими, що сприятиме захисту прав людей на чисте природне середовище шляхом зменшення негативного впливу на довкілля та створення нових можливостей для економічного зростання та соціального розвитку.

Найбільш комплексною концепцією, що охоплює і широкий спектр екологічних питань, вважається зелене підприємництво (*green business*), яке, на сучасному етапі розробки концепції, вимагає напрацювання теоретико-методологічних засад. Про такий вид підприємництва говорять як про різновид соціальної діяльності, на меті якої першочергово постають не інтереси бізнесу, а захист природного середовища [1, с. 261–268]; створення нових продуктів, послуг чи організацій для задоволення можливостей екологічного ринку [2, с. 26–37]; процес, що визначає, оцінює та має підприємницькі можливості, які базуються на стійких, екологічно чистих та зелених принципах [3, с. 44–56]; надання пріоритету соціальній відповідальності та екологічним проблемам у процесі розробки концептуальних продуктів, технологій та послуг [4, с. 162]; новий вид підприємництва, поява якого обумовлена наявністю екологічних проблем, соціальними потребами тощо, що формує зелений ринок [5, с. 32] тощо.

Зелене підприємництво є новим та актуальним напрямком економічної діяльності. Цей вид діяльності передбачає впровадження нових «зелених» технологій, а сама його ідея спрямована на сприяння раціональному використанню ресурсів і зменшення негативного впливу такої діяльності на довкілля. У зв'язку з вказаним в

умовах глобальних екологічних викликів та посилення потреби у розвитку зеленого підприємництва, все більшого значення набувають інвестиції у відповідний вид діяльності, основною метою яких є сприяння економічному росту при одночасному зменшенні негативного впливу на навколишнє середовище. Так, відповідно до Декларації про екологічно-орієнтоване зростання (прийнята Організацією економічного співробітництва та розвитку) [6], вихід з економічної кризи і досягнення екологічно та соціально стійкого економічного зростання є ключовими викликами, з якими стикаються сьогодні всі країни. Стимулювання еколого-орієнтованих інвестицій на базі адресних інструментів політики може одночасно сприяти і економічному підйому у короткостроковій перспективі, і створенню необхідної інфраструктури для довгострокового функціонування зеленого підприємництва.

Засади екологічних (зелених) інвестицій були започатковані Рамковою конвенцією ООН про зміну клімату [7] (прийнята у м. Нью-Йорку та ратифікована Україною [8]). Кінцева мета цієї Конвенції полягає у тому, щоб досягти стабілізації концентрацій парникових газів у атмосфері на такому рівні, який не допускав би небезпечного антропогенного впливу на кліматичну систему.

Інвестування у зелене підприємництво є ключовим елементом для досягнення цілей сталого розвитку, оскільки воно сприяє економічному зростанню та екологічній стабільності. Основними фінансовими інструментами для підтримки такого виду діяльності є зелені облігації; створення інвестиційних фондів, які спеціалізуються на підтримці проєктів сталого розвитку; прямі інвестиції у зелене підприємництво (зокрема венчурний капітал); кредити, гранти та субсидії, що надаються урядами або міжнародними організаціями на безповоротній основі та спрямовані на фінансування проєктів, які мають високий екологічний потенціал, але недостатньо привабливі для приватних інвесторів через низьку прибутковість або високі ризики.

Розвиток зеленого підприємництва в Україні має бути інноваційним та створювати перспективи для стимулювання економічної діяльності та захисту прав людини. Але його поступ стримує відсутність залучених вітчизняних та іноземних інвестицій. Для того щоб розвиток зеленого підприємництва в Україні мав позитивний результат необхідно розробити поетапну програму його впровадження та сформувати оптимальну взаємодію та пов'язаність трьох складових: держава (її екологічна політика) → зелене підприємництво (з чітким розумінням нормативного забезпечення діяльності та захисту інвестицій) → інновації (стимулювання впровадження нових «зелених» технологій для виробництва товарів та надання послуг з метою зменшення використання невідновлювальних природних ресурсів).

Інвестиції у зелене підприємництво є важливим інструментом для досягнення сталого розвитку, оскільки вони сприяють зниженню негативного впливу на навколишнє середовище, створенню нових можливостей для економічного зростання та покращенню соціальних умов. У майбутньому розвиток такого виду діяльності й надалі буде залежати від збільшення обсягу інвестицій та підтримки з боку держави, оскільки інвестування у повоєнній Україні є необхідною умовою для забезпечення сталого розвитку нашої країни. Успішна реалізація цих ініціатив вимагає активної участі держави, українських та міжнародних бізнес-партнерів у розробці та впровадженні екологічних інновацій на національному та регіональному рівнях.

Список використаних джерел:

1. Yadiati W., Sugiono P., Suharman H. The Role of Green Intellectual Capital and Organizational Reputation in Influencing Environmental Performance. *International Journal of Energy Economics and Policy*. 2019. Vol. 9. P. 261–268.

2. Lober D.J. Pollution prevention as corporate entrepreneurship. *Journal of Organizational Change Management*. 1998. Vol. 11. P. 26–37.
3. Gast J., Gundolf K., Cesinger B. Doing business in a green way: A systematic review of the ecological sustainability entrepreneurship literature and future research directions. *Journal of Cleaner Production*. 2017. Vol. 147. P. 44–56.
4. Нагієва А. І. Бізнес-орієнтація на зелений маркетинг як інструмент забезпечення сталого розвитку. *Економічний простір*. 2023. № 184. С. 158–163.
5. Яворська О. Г. Концепція зеленого підприємництва в контексті гуманізації теорії інтелектуального капіталу. *Інвестиції: практика і досвід*. 2020. № 23. С. 30–36.
6. On Green Growth: Declaration of Organisation for Economic Co-operation and Development of 25.06.2009 C/MIN(2009)5/ADD1/FINAL. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0374#backgroundInformation> (дата звернення: 01.07.2025).
7. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 09.05.1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text (дата звернення: 13.07.2025).
8. Про ратифікацію Рамкової конвенції ООН про зміну клімату : Закон України від 29.10.1996 № 435/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 13.07.2025).

Карпенко Микола Іванович,
доктор юридичних наук, доцент,
головний науковий співробітник Державної наукової установи
«Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України»

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЯКІ ПОТРЕБУЮТЬ НЕГАЙНОГО РЕАГУВАННЯ

Соціально-правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей в умовах збройного конфлікту, яким є неспровокована агресія РФ проти України, являється важливим напрямом діяльності органів державної влади, військового управління, військового командування. Будучи одним із ключових елементів забезпечення обороноздатності держави та підтримки боєздатності Сил оборони України, він (соціально-правовий захист військовослужбовців) потребує постійної уваги і контролю за дотриманням і реалізацією законодавства, що передбачає і гарантує відповідні пільги і переваги для військовослужбовців та членів їх сімей.

Чинне законодавство України містить широкий перелік нормативно-правових актів, що передбачають соціально-правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. Серед них чільне місце займає Конституція України, закони України: «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 р. № 2011-ХІІ, «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 р. № 2232-ХІІ, «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22.10.1993 р. № 3551-ХІІ, «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 09.04.1992 р. № 2262-ХІІ, «Про Військового омбудсмена» від 17.09.2025 р. № 4603-ІХ;

постанови Кабінету Міністрів України : від 28.02.2022 р. № 168 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану», від 20.08.2024 року № 48 «Деякі

питання впровадження діяльності служб супроводу військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу служби цивільного захисту, поліцейських та членів їх сімей»;

накази Міністерства оборони України : від 07 червня 2018 року № 260 «Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних сил України та деяким іншим особам», зареєстровано в Міністерстві юстиції України 26 червня 2018 р. за № 745/32197, від 29.01.2025 року № 59 «Про затвердження Положення про службу супроводу військовослужбовців та членів їх сімей в системі Міністерства оборони України», зареєстровано в Міністерстві юстиції України 12 лютого 2025 року за № 213/43619 та інші правові норми, які створили систему військового законодавства України [1; 2; 3; 4].

Як зазначає І.Копотун «соціально-правовий захист військовослужбовців є критично важливим для їхнього добробуту, боєздатності та ефективної адаптації як у період служби, так і після її завершення. Забезпечення належних соціальних гарантій, житлових програм та психологічної підтримки сприяє підвищенню мотивації військових, зменшенню рівня стресу та успішній реінтеграції до цивільного життя. При цьому, державні механізми соціального захисту мають бути гнучкими, актуальними та відповідати викликам сучасності» [5, с. 161].

Аналіз змін у сфері соціально-правових гарантій військовослужбовців у 2025 році засвідчує послідовний курс держави на посилення соціального захисту військових та членів їхніх сімей в умовах триваючої збройної агресії російської федерації. Внесені законодавчі корективи спрямовані на конкретизацію правових норм, усунення прогалин у чинному законодавстві та підвищення адресності соціальних виплат. По-перше, розширено та уточнено гарантії у сфері матеріального забезпечення: запроваджено компенсацію за невикористані щорічні й додаткові відпустки під час особливого періоду, а також у випадку загибелі (смерті) військовослужбовців. Це дозволяє забезпечити справедливе відшкодування як самим військовим у разі звільнення, так і їхнім родинам у випадку втрати годувальника. По-друге, конкретизовано порядок фінансування покращеного харчування військовослужбовців під час лікування та реабілітації, закріплено механізм оплати таких витрат за рахунок державного бюджету через Міністерство оборони України. Такий підхід підсилює гарантії охорони здоров'я та підвищує ефективність відновлення боєздатності військових. По-третє, уточнено умови надання та збереження соціальних гарантій: за військовослужбовцями, які несуть службу добросовісно, права на пільги зберігаються, тоді як у разі самовільного залишення служби чи дезертирства вони та члени їхніх сімей позбавляються права на пільги, компенсації та гарантії. Це є важливим інструментом посилення дисципліни та відповідальності особового складу в умовах воєнного стану. По-четверте, змінено порядок визначення кола осіб, які мають право на соціальні виплати у разі загибелі військовослужбовця: тепер компенсації спрямовуються безпосередньо членам сімей, визначеним законом, що усуває невизначеність, яка раніше була пов'язана з «особистим розпорядженням на випадок полону». Також уточнено поняття «утриманців», звуживши його лише до тих осіб, які мають право на пенсію у разі втрати годувальника. Це робить законодавство більш чітким і сприяє уникненню зловживань [5, с. 171].

Разом з тим, мають місце факти, коли військовослужбовці сил безпеки і оборони України стикаються з проблемними питаннями не нарахування, не виплати, неправильного нарахування додаткової винагороди (у розмірі 100 000 гривень в розрахунку на місяць пропорційно часу участі) або додаткової одноразової винагороди в розмірі 70000 гривень за кожні 30 днів (сумарно обчислених), передбачених пунктом 1-1 постанови Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 р. № 168, за безпосередню участь у бойових діях та у забезпеченні здійснення заходів з національної безпеки і

оборони, відсічі і стримуванні збройної агресії. Такими проблемними питаннями, зокрема, є: не облікування в Журналі бойових дій участі військовослужбовця в бойових діях; ненадання військовослужбовцю довідки про безпосередню участь у бойових діях; неправильний розрахунок командиром підрозділу військовослужбовця днів його безпосередньої участі у бойових діях або не нарахування та не виплата додаткової винагороди у зв'язку з перебуванням на лікуванні та у відпустці за станом здоров'я внаслідок бойового травмування, отриманого під час безпосередньої участі у бойових діях під час захисту Батьківщини, внаслідок неправильного оформлення медичних документів, а саме – довідки Військово-лікарської комісії [5, с. 175].

Тому актуальним постає питання здійснення ефективного контролю за дотриманням законодавства, що передбачає соціально-правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей. Одним із них є контроль в управлінській діяльності за дотриманням чинного законодавства командирами і начальника різних рівнів, який полягає в перевірці та оцінці результатів роботи військових службових / посадових осіб, виявлення відхилень та прийняття коригувальних управлінських рішень. Такими повноваженнями наділені службові / посадові особи вищого рівня, військовослужбовці і працівники юридичних служб, які «сприяють правовими засобами зміцненню військової і трудової дисципліни серед військовослужбовців та працівників військових частин, а також надають відповідним командирам (начальникам) консультації з питань застосування їх дисциплінарної влади» [6].

Ефективним органом у становленні повноцінної системи захисту прав військовослужбовців Збройних сил України та інших складових сил безпеки і сил оборони має стати Військовий омбудсман і його офіс, передбачені нещодавно прийнятим (17 вересня 2025 р.) Законом України, що набув чинності 20.09.2025 р. [7], який визначає правовий статус, основні завдання, повноваження та організаційні засади діяльності Військового омбудсмана під час забезпечення дотримання прав військовослужбовців у зв'язку з виконанням ними обов'язків військової служби, резервістів та військовозобов'язаних під час проходження ними зборів, а також особового складу правоохоронних органів, залучених до безпосередньої участі в бойових діях.

В Україні створено достатню законодавчу базу для здійснення соціально-правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Залишається лише реалізовувати належним чином її правові приписи, забезпечивши контроль за їх виконанням.

Список використаних джерел

1. Соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей : збірник нормативно-правових актів. Київ, 2002. 1089 с.
2. Законодавство України з питань військової сфери. Збірник законів та інших нормативно-правових актів. Київ: «Азимут-Україна», 2003. 1008 с.
3. Законодавство України з питань військової сфери. Збірник законів та інших нормативно-правових актів. Книга друга. Київ: «Азимут-Україна», 2005. 488 с.
4. Законодавство України з питань військової сфери. Збірник законів та інших нормативно-правових актів. Книга третя. Київ: «Азимут-Україна», 2005. 560 с.
5. Проблеми правового забезпечення оборони України: зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 верес. 2025 р.) / упоряд.: П.П. Богуцький, Ю.В. Гаруст, Л.В. Заславська, В.Г. Пилипчук. Київ; Одеса, 2025. 432 с.
6. Положення про юридичну службу Збройних Сил України : наказ Головнокомандувача Збройних сил України від 30.03.2021 р. № 80. URL: https://dostup.org.ua/request/143197/response/432425/attach/3/80.pdf?cookie_passthrough=1 (дата звернення: 09.10.2025).
7. Про Військового омбудсмана : Закон України від 17 вересня 2025 р. № 4603-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4603-20#Text> (дата звернення: 09.10.2025).

Коваль Ярослав Сергійович,
*здобувач вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПРОБЛЕМИ ВИДІЛУ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ З СПІЛЬНОЇ ЧАСТКОВОЇ ВЛАСНОСТІ

Право власності на землю є одним з основоположних інститутів земельного права, адже воно забезпечує реалізацію прав та свобод всіх громадян в сфері землекористування. Частою є ситуація, коли право власності на певну земельну ділянку належить кільком особам на праві спільної часткової власності, яке виникає внаслідок цивільних правовідносин. Разом з цим реалізація права власності кожного із співвласників нерідко ускладнюється необхідністю виділу земельної ділянки в натурі, що обумовлює виникнення значного кола правових, технічних та організаційних проблем. Щодо актуальності вищевказаної теми, то вона зумовлюється також необхідністю вдосконалення нормативно-правової бази в сфері регулювання спільної часткової власності на землю. Комплексне та всебічне дослідження даної проблематики сприятиме не лише підсиленню гарантій права власності, а й підвищенню правової визначеності у земельних відносинах.

Перш за все варто зазначити, що в Конституції України, а саме в статті 41 вказується, що кожна особа має право користуватися, розпоряджатися та володіти своєю власністю, а також те, що ніхто не може бути позбавлений таких прав [2]. Таким чином, на цій підставі можна зазначити, що у теоретичному вимірі всі суб'єкти права власності, включаючи спільну часткову власність, є рівноправними та можуть набувати статусу співвласника земельної ділянки незалежно від особливостей їх правового становища. Варто підкреслити, що в статті 88 Земельного кодексу України (ЗК України) вказується, що реалізація права власності на певну земельну ділянку, котра перебуває в спільній частковій власності, здійснюється за взаємною згодою всіх співвласників на підставі договору, у разі відсутності такої згоди – вирішується судом. Кожен учасник спільної часткової власності має право наполягати на виділ належної йому частки як самостійно, так і спільно з іншими співвласниками, котрі заявляють такі ж вимоги, а за відсутності такого виділу – претендувати на отримання відповідної грошової компенсації [1]. Варто підкреслити, що кожен учасник частки має гарантоване право вимагати виділу своєї частки або отримати певну компенсацію за неможливість такого виділу.

Проте на практиці існують певні особливості, котрі варто враховувати при виділі земельної ділянки, оскільки саме вони зумовлюють виникнення проблем у процесі такого виділу. Першою особливістю є те, що виділ земельної ділянки може бути лише за умови подільності такої земельної ділянки як об'єкта права спільної часткової власності. Наприклад, в статті 23 Закону України «Про фермерське господарство» описується, що у разі спадкування фермерського господарства декількома спадкоємцями земельна ділянка не підлягає поділу, якщо при цьому утворюється хоча б одна така ділянка меншої площі, ніж мінімальний розмір для даного регіону. Відтак, коли земельна ділянка належить до категорії неподільних, співвласник, котрий наполягає на такому виділенні в натурі, має право вимагати компенсацію вартості належної йому частки. Виділ частки із складу спільної земельної ділянки здійснюється таким чином, що щоб її розмір відповідав частці співвласника у праві. Через це може бути проблематично точно виділити земельну ділянку у відповідності до частки через особливості рельєфу, на якій розташована така ділянка. Цільове призначення виділеної

ділянки має залишатися незмінним і відповідати призначенню всієї земельної ділянки. Також потребує врегулювання ще й питання розміру вищевказаної компенсації іншим співвласникам, оскільки виділ ділянки в натурі безпосередньо впливає на їх права [4, с. 544–545].

Також доволі часто на практиці під час виділу земельної ділянки співвласники та власне самі юристи-практики ототожнюють поняття «поділ» та «виділ», хоча насправді це не так. Ухвалою ВПВС від 9 квітня 2025 року вказується, що поділ майна означає його розподіл між усіма співвласниками з повним припиненням правовідносин спільної власності. Іншим випадком є виділ, при якому буде зберігатися правовий режим спільної часткової власності для інших співвласників, тоді як він буде припинений лише стосовно того, хто виділив частку в натурі. Виняток в даній ситуації є лише тоді, коли майно належить двом особам і один з них звернеться з виділом своєї частки - у даній ситуації будуть застосовуватися норми саме про поділ майна. Якщо ж власників буде більше чим двоє, то тоді мають застосовуватися положення про виділ майна [3, с. 19–20]. Таким чином, якщо особа звернеться з позовом саме про поділ, а не виділ земельної ділянки, співвласниками якої будуть троє чи більше осіб, то суд повинен буде відмовити у задоволенні позову через неправильний спосіб захисту, обраний співвласником.

Науковці пропонують два шляхи вирішення вищезазначених проблем: встановлення спеціальних правил здійснення права спільної власності або ж обмеження кількості співвласників на одну земельну ділянку. На мою думку, більш раціональним є перший варіант, коли управління спільною ділянкою здійснюється за рішенням співвласників, які володіють більшістю часток (наприклад, понад 60%). Такий підхід міг би зробити користування та розпорядження земельною ділянкою більш ефективним. Що ж стосується встановлення ліміту співвласників на одну земельну ділянку, то цей варіант практично неможливий, особливо, якщо питання стосується неподільної ділянки [4, с. 549–550].

Отже, реалізація права спільної часткової власності на земельну ділянку ускладнюється «плутаниною» між поділом і виділом, визначенням розміру частки та великою кількістю співвласників. Відповідно до цього постає потреба розроблення відповідних механізмів розв'язку зазначених проблем. На мою думку, розв'язати дані проблеми могла б законодавчо закріплена обов'язковість заключення письмового договору між співвласниками такої земельної ділянки про керування та розпорядження щодо своєї частки на спільній земельній ділянці. Це могло б забезпечити баланс інтересів кожного співвласника, досягнення певного компромісу, а також зменшило б навантаження на судову систему.

Список використаних джерел:

1. Земельний кодекс України: Кодекс України; Закон від 25.10.2001 року. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)* 2002, № 3-4, ст.27) (дата звернення 29.09.2025) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>

2. Конституція України: (Відомості Верховної Ради України (ВВР)), 1996, №30, ст. 141), прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 року (дата звернення 29.09.2025) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

3. Осіян О. Актуальна практика Верховного Суду з питань розгляду земельних спорів в умовах воєнного стану. *Верховний Суд*. М. Дніпро. 16 травня 2025 року. С. 25 (дата звернення 03.10.2025) URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii/2025/Prezent_zemelni_sporu.pdf

4. Чирик А. О. Актуальні проблеми реалізації права спільної часткової власності на земельну ділянку *Аграрне та земельне право України: сучасна парадигма і перспективи розвитку* : колект. монографія / ред.: А. П. Гетьман, О. В. Курман. Харків : Юрайт, 2022. С. 531-552. (дата звернення 02.10.2025) URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19516/1/Chyryk_531-552.pdf

Ковальчук Аня Андріївна,
*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ОРЕНДИ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Оренда земель сільськогосподарського призначення є одним із ключових механізмів ефективного використання земельного фонду України та розвитку аграрного сектору. Вона забезпечує поєднання права приватної власності на землю із потребою її раціонального використання у виробничих цілях. В умовах сучасних соціально-економічних викликів, зокрема війни, цей інститут набув особливої ваги, адже від стабільності земельних відносин безпосередньо залежить продовольча безпека держави [1].

Проблема орендних відносин у сфері сільського господарства полягає у поєднанні приватного інтересу власників земельних ділянок із суспільною потребою у стабільному агровиробництві. Значна частина земель перебуває у приватній власності, тому ефективність орендної системи визначає не лише економічну віддачу, а й рівень соціальної справедливості, збереження родючості ґрунтів та прозорість розподілу земельних ресурсів. Складність ситуації посилюється недосконалістю механізмів державного контролю, відсутністю єдиної бази даних щодо оренди та численними зловживаннями при укладенні договорів [4, с. 154].

Законодавче регулювання оренди земель базується на положеннях Земельного кодексу України, Цивільного кодексу України та Закону України «Про оренду землі» [2]. У статті 93 Земельного кодексу визначено, що право оренди є строковим платним володінням і користуванням земельною ділянкою, необхідною орендарю для провадження сільськогосподарської чи іншої діяльності [3]. Порядок укладення договору залежить від форми власності земельної ділянки — приватної, державної чи комунальної. Найпоширенішим випадком є оренда земельних паїв приватних власників, які передаються у користування для ведення товарного сільськогосподарського виробництва [1].

Проблемним аспектом орендних відносин є недотримання екологічних вимог. Власники паїв часто сприймають землю лише як джерело доходу, не контролюючи стан її родючості. Це сприяє деградації ґрунтів і виснаженню природного потенціалу. Для державних і комунальних земель передбачено контроль через агрохімічні паспорти, які дозволяють оцінювати якість землі та компенсувати збитки, тоді як у приватному секторі такий механізм майже відсутній [4, с. 154-155].

Не менш важливим елементом є визначення розміру орендної плати. Закон дозволяє сторонам самостійно встановлювати її розмір, однак юридичну силу має лише сума, зафіксована у договорі. На практиці трапляються «неофіційні» домовленості, що не мають правової сили й нерідко стають причиною конфліктів між сторонами [1]. Також спостерігається недооцінка ринкової вартості оренди в окремих регіонах, що знижує доходи власників паїв і викликає соціальну напругу.

Важливою умовою законності орендних відносин є державна реєстрація договору. Відповідно до статті 6 Закону України «Про оренду землі» та статті 125 Земельного кодексу [2; 3], право оренди виникає лише після його реєстрації. Навіть підписаний, але не зареєстрований договір не створює правових наслідків, тому саме реєстраційна процедура гарантує захист прав сторін [1].

З початком повномасштабної збройної агресії постала потреба адаптації земельного законодавства до умов воєнного стану. Через тимчасове призупинення роботи Державного земельного кадастру та Реєстру речових прав стало неможливо укладати й реєструвати договори у звичному порядку [4; 5]. Щоб уникнути продовольчої кризи, 07 квітня 2022 року набув чинності Закон № 2145-IX, яким запроваджено спрощену оренду земель без торгів, автоматичне поновлення договорів та короткострокову оренду ділянок без державної реєстрації [6].

У жовтні 2022 року Верховна Рада ухвалила Закон № 2698-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель» [7]. Цим актом відновлено обов'язкову державну реєстрацію договорів, проведення земельних торгів та повернення звичних процедур оформлення прав оренди. Водночас законодавець залишив можливість застосування спрощеного порядку у випадку повторного призупинення роботи кадастрових систем [5].

Проведений аналіз показує, що правове регулювання оренди земель сільськогосподарського призначення в Україні залишається динамічним і гнучким, реагуючи на соціально-політичні виклики. Водночас низка проблем залишається невирішеною: відсутність єдиної електронної бази договорів, тінізація орендної плати, порушення екологічних норм та нерівність сторін у договірних відносинах.

Отже, орендна система сільськогосподарських земель є важливим інструментом економічної стабільності та розвитку аграрного сектору. Її реформування під час війни продемонструвало здатність держави забезпечити продовольчу безпеку навіть за екстремальних умов. У перспективі вдосконалення правового регулювання має ґрунтуватися на поєднанні ринкових принципів і соціальної відповідальності, посиленні державного контролю за дотриманням умов оренди, цифровізації процесів та гарантії екологічної безпеки використання земель.

Список використаних джерел:

1. Коновалов С. Особливості оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Юридично-землевпорядна компанія «Земельний фонд України». 2022. URL: <https://www.zemfond.net/post/osoblyvosti-orendy-zemelnykh-dilianok-silskohospodarskoho-pryznachennia>
2. Про оренду землі : Закон України від 06.10.1998 р. № 161-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/161-14> (дата звернення: 03.10.2025).
3. Земельний кодекс України : Кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2768-14> (дата звернення: 03.10.2025).
4. Зигрій О., Ятчишина І., Чижовська Н. Особливості регулювання земельних відносин під час воєнного стану. *Актуальні проблеми правознавства*. 2023. № 1. С. 153–158. URL: <http://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1577>
5. Яськів Б. Оренда землі сільськогосподарського призначення: актуальне законодавче регулювання. ТОВ «Інформаційно-аналітичний центр ЛІГА». 2022. URL: https://biz.ligazakon.net/analytics/215556_orenda-zeml-slskogospodarskogo-pryznachennya-aktualne-zakonodavche-regulyuvannya

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану : Закон України від 24.03.2022 р. № 2145-IX.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-20> (дата звернення: 04.10.2025).

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель : Закон України від 19.10.2022 р. № 2698-IX.URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2698-20> (дата звернення: 04.10.2025)

Костяшкін Іван Олександрович,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри трудового, земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

Конституція України [1] закладає фундамент для забезпечення ефективного здійснення права власності на землю через особливе місце Українського народу, як власника усіх земель та основного суб'єкта влади в Україні. Важливе значення за своїм соціальним змістом є конституційний принцип, що визначає єдиним джерелом влади в Україні народ (ст. 5 Конституції України), який діє безпосередньо або через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Народ як носій усієї повноти влади, через існуючі форми прямої та опосередкованої демократії визначає земельну політику в державі загалом та правове регулювання окремих форм власності на землю зокрема. Народ формує та утримує органи влади для забезпечення власних інтересів у межах визначеного правового поля. Відповідно до положень ч.2 ст.14 Конституції України право власності на землю набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону.

Саме Верховна Рада України як орган представницького народовладдя, не будучи суб'єктом державної власності на землю, має визначити такий механізм правового регулювання відносин власності на землю, який відображав би існуючі об'єктивні потреби та інтереси всього народу та окремих громадян зберігаючи при цьому можливість державного втручання чи застосування примусових заходів лише у разі посягання на якісні властивості земель як місця життєдіяльності людини, порушення вимог екологічної безпеки тощо.

Особливої актуальності, в умовах військової агресії, набуває принцип права власності на землю українського народу, який закладає подвійну суб'єктність власності на землю в Україні. Виступаючи основним джерелом влади та суб'єктом власності на усі землі в межах державного кордону, український народ визначає найбільш оптимальні форми забезпечення здійснення окремих форм власності в Україні. Передаючи землю у приватну власність ключовим є забезпечення максимальних можливостей для реалізації приватної ініціативи. Водночас саме народ є гарантом територіальної цілісності нашої держави. Адже народ наділений виключними повноваженнями вирішення питання зміни території України на всеукраїнському референдумі. Відтак приватний власник завжди залишається зобов'язаним перед українським народом в частині охорони, збереження та відновлення властивостей земельних ресурсів що знаходяться в його використанні.

У свою чергу, забезпечення доступних процедур одержання земельної ділянки окремими громадянами, дорадчий характер правовідносин при здійсненні ними своїх прав, стимулювання раціонального та ефективного використання земель є пріоритетом для органів державної влади та місцевого самоврядування повинні. При цьому важливим є формування такого механізму державної влади, яка б мала не просто партнерський характер у відносинах власності на землю, а здійснювала б певні обслуговуючі функції з метою забезпечення найбільш сприятливих умов ведення сільськогосподарського виробництва чи використання земель як територіального базису для розміщення будь-яких об'єктів відповідно до їх цільового призначення [2, с.171].

Конституція України безпосередньо гарантує право приватної власності на земельну ділянку закріплюючи право кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю. Адже право приватної власності є непорушним. І ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, що особливо актуалізується в умовах військового стану. У ч. 5 ст. 41 Конституції України, передбачено можливість примусового відчуження об'єктів права власності, включаючи земельну ділянку, з наступним повним відшкодуванням її вартості в умовах воєнного стану.

Відповідна процедура знаходить своє закріплення на рівні Закону України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 17 травня 2012р. [3] та Постанови Кабінету міністрів України «Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 31 жовтня 2012 р. № 998 [4]. Однак, таке правове регулювання не завжди є достатнім в умовах втрати території і фактичного використання земельної ділянки. За таких умов є необхідність визначення правових механізмів відшкодування завданої шкоди як за рахунок коштів державного бюджету так і через відповідні репарації з боку країни-агресора.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Костяшкін І. О. Правове забезпечення соціальної функції права власності на землю в Україні. Монографія. Київ-Хмельницький. Хмельницький університет управління та права, 2016. 429 с.
3. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Закон України 17 травня 2012 року № 4765-VI URL :<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4765-17#Text>;
4. Деякі питання здійснення повної компенсації за майно, примусово відчужене в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Постанова КМУ від 31 жовтня 2012 р. № 998. *Офіційний вісник України*. 2012. № 83. Ст. 3354.

Куренда Станіслав Васильович,
кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки

«ВИКОРИСТАННЯ» ВОДНИХ РЕСУРСІВ: НА ШЛЯХУ ДО УНІФІКАЦІЇ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ ПРАВА

Протягом досить тривалого часу в якості ознак розвитку галузі права розглядалися уніфікація предметів та методів відповідних напрямків впливу нормативно-правових положень на суспільні відносини, диференціація предметів та методів правового регулювання різних галузей, а також у тому числі розвиток поняття йно-категоріального апарату відповідних гілок права [1, с. 44]. У той же час у сучасних дослідженнях відмічається зменшення так званих «сірих зон» тобто, не врегульованих чітко правом суспільних відносин [2, с. 75] причиною чому виступає у тому числі зменшення сфер суспільного життя не охоплених правом [3, с. 48].

Побудова чітких зв'язків між різними галузями права піднімає проблему уніфікації понятійно-категоріального апарату усієї юриспруденції. Адже, як зазначається в сучасних дослідженнях, положення чинник нормативно-правових актів часто характеризується розбіжностями у визначенні змісту юридичних понять і в першу чергу міжгалузевого характеру [4, с. 39].

Своєю чергою понятійно-категоріальний апарат водного права у цілому перебуває в узгодженні з іншими напрямками природоресурсного права, що обумовлюється у тому числі спільним корінням у вигляді земельного права [5, с. 149]. Тому окреслена проблема простежується лише на «зовнішніх рубежах» тобто у сферах, де природоресурсне право торкається інших галузей [1, с. 45]. Її прояви можна побачити, зокрема у контексті категорії «використання», яка розкривається через понятійно-категоріальну одиницю «користування».

Як відомо, на рівні нормативно-правових та доктринальних положень цивільного права «право користування» розкривається як можливість особи отримати корисні властивості речі чим задовольнити свої інтереси. Інакше кажучи це можливість отримати користь від речі в будь-якій формі [6, с. 30]. Своєю чергою у межах екологічного права вживається термін «природокористування», який позначає сукупність правоможностей особи щодо використання, відтворення та охорони природних ресурсів і їх захисту від можливого знищення з метою задоволення потреб [7, с. 75].

Також у цьому сенсі не можна не відмітити, що великий внесок у розвиток понятійно-категоріального апарату права було здійснено саме римськими вченими і правотворцями. При цьому «цивільне» право походить від терміну *civitas* тобто народ. У зв'язку з цим у сучасному розумінні цивільне право Риму не було суто приватним, а по суті являло собою конгломерат норм, що діяли у суспільстві і які регламентували як приватні, так і публічні відносини. Тим не менше модель розвитку римського права дозволяє чітко визначити три універсальні етапи еволюції юридичних терміносистем.

Для першого етапу характерне формування базової юридичної терміносистеми. Цей етап охоплює період що починається з виникненням перших соціальних норм і завершується диференціацією галузей права в тому числі приватного та публічного. Другий етап починається з відповідної диференціації і завершується приблизно сьогоднішнім. Для нього характерна галузева диференціація терміносистем у межах чітко формалізованих галузей права. Сьогодні у сутності ми умовно входимо у третій етап розвитку юридичних знакових систем.

Ураховуючи зазначене, необхідно констатувати що понятійно-категоріальний апарат права пройшов досить специфічний, однак при цьому закономірний цикл розвитку, починаючи від закладання уніфікованого терміносистемного фундаменту і далі через поглиблення і диференціацію, а тому і збагачення, до сучасності.

Уніфікація на ранньому етапі розвитку була закономірною, адже понятійно-категоріальний апарат лише зароджувався і набував певної форми. Подальша диференціація галузей права та їх розвиток за окремими напрямками цілком закономірно сприяли поглибленню вже спеціальної термінології і понятійно-категоріального апарату відповідних галузей права. До сучасності категоріальний апарат дійшов у досить розвиненому, проте згрупованому за галузями права вигляді. Яскравим прикладом того виступає термін «використання». Можна припустити, що на ранніх стадіях розвитку він мав уніфіковане значення, але сьогодні через розвиток галузевої термінології склалася ситуація, коли він має дещо відмінний зміст, у тому числі у межах галузей водного та цивільного права.

З точки зору правового регулювання суспільних відносин це пов'язується з певними проблемами. У першу чергу це ефективність правового регулювання. Використання одного терміну в різних значеннях у межах різних галузей права хоча і є допустимим, але вимагає від суб'єкта правозастосування володіння відносно складними правилами визначення співвідношення між нормами різних галузей. З цього слідує те що при застосуванні нормативних положень суб'єкту необхідно встановлювати зміст відповідного нормативного припису за правилами галузевої автономії або ж навпаки комплексності. Зважаючи на викладене вище, наступним закономірним етапом розвитку галузевих категорій водного права може бути або їх уніфікація з іншими галузями і створення таким чином єдиного терміносистемного блоку або ж навпаки поглиблення диференціації галузей права, а тому і ускладнення процесу правозастосування.

Список використаних джерел:

1. Куренда С. В. «Використання» та «охорона» водних ресурсів: окремі проблеми загальноюридичної уніфікації понятійно-категоріального апарату. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «ПРАВО»*. 2025. Вип. 90, ч. 3. С. 43–50.
2. Гаврилюк О. О. Проблема сучасних теоретичних та господарсько-правових підходів до розуміння ефективності права і правового регулювання. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 2025. № 105. С. 67–78.
3. Mostacci E. Law, Liberties, and their Relationships: The Development of a Controversial Issue from the U.S. Bill of Rights to the EU Charter of Fundamental Rights. *The Turkish Yearbook of International Relations*. 2015. Vol. 46. P. 47–89.
4. Клещенко Н. О. Уніфікація юридичної термінології як крок до упорядкування законодавства. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 4. С. 38–41.
5. Гетьман А. Доктрина науки екологічного права: генеза теоретичних досліджень еколого-правових проблем у XX ст. *Право України*. 2014. № 12. С. 143–154.
6. Мироненко В. Права володіння, користування і розпорядження власністю за цивільним законодавством. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 28–33.
7. Краснова М. В., Краснова Ю. А. Екологічне право України: загальна частина: підручник. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2021. 190 с.

Курман Тетяна Вікторівна,
докторка юридичних наук, професорка,
завідувачка кафедри земельного та аграрного права,
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ПРАВО НА ПРОДОВОЛЬСТВО: ПОНЯТТЯ І ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАКРІПЛЕННЯ

Право на продовольство (right to food) посідає визначальне місце серед базових прав людини. Вказана категорія протягом XX сторіччя пройшла складний шлях становлення, беручи початок від свободи від голоду, згодом трансформуючись у право людини на достатній життєвий рівень, включаючи їжу для себе і своєї сім'ї, й поступово набула свого сучасного звучання і сенсу – право на продовольство (*right to food*).

Одним із перших державних діячів, який звернув увагу на проблему забезпечення людей продовольством, пов'язавши дотримання права на продовольство (їжу) з економічною та національною безпекою, був президент США Ф. Рузвельт, який у 1944 р. у своїй доповіді на захист прийняття Білля про економічні права «Economic Bill of Rights» зауважив, що людина, яка має потреби в харчуванні, не може бути вільною, а не маючи можливості отримати продукти харчування і роботу, вона є матеріалом, з якого зроблена диктатура [1, с. 125].

На сьогодні право на продовольство є визнаним у міжнародному праві правом людини, що наділяє особу правами для доступу до достатнього і безпечного харчування й ресурсів, необхідних для стійкого забезпечення продовольчої безпеки. Аналогічно забезпеченню всіх інших прав людини гарантування права на продовольство заохочується й стимулюється в межах ООН. Так, статтею 55 розділу IX Статуту ООН проголошено загальну повагу й дотримання всіх без винятку прав людини та основних свобод задля створення умов стабільності й добробуту.

Водночас закріплення права на продовольство (їжу) відбувається й на регіональному рівні у відповідних міжнародних актах, зокрема, у Латиноамериканській декларації прав людини (так звана Панамська декларація) від 3 грудня 2009 р., у статтях 7 та 11 якої проголошується: «Всі люди Латинської Америки мають право на їжу».

Як вбачається, право на продовольство (їжу) являє собою законодавчо забезпечену можливість фізичного, економічного та соціального доступу людини до достатньої для підтримання нормальної життєдіяльності кількості й асортименту продуктів харчування, що відповідають встановленим якісним показникам і не справляють шкідливого впливу на її здоров'я ні в момент їх споживання, ні в майбутньому, а також можливість вільного доступу до інформації про харчові продукти та її поширення [2, с. 41–42].

Право на продовольство є гарантованим Конституцією України і міжнародно-правовими актами комплексним правом, яке, як вбачається, слід розглядати складовою природного права людини на життя, адже людський організм не здатен нормально функціонувати і підтримувати життя без достатньої, якісної та безпечної їжі

Право людини на продовольство (їжу) на даний час знайшло закріплення у конституціях понад 40 країн, проте, за оцінками експертів ФАО, далеко не скрізь воно є гарантованим та імплементованим до внутрішнього законодавства, як того вимагає Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права.

Загалом світовій практиці відомі три основні способи впровадження положень щодо гарантування права на продовольство (їжу) на національному рівні. Перший –

через закріплення вказаного права на конституційному рівні (Конституція Болівії). У конституціях деяких держав містяться положення щодо гарантування права на їжу для окремих категорій населення, наприклад дітей (Бразилія, Мексика), ув'язнених та затриманих (Південна Африка) тощо. При цьому у Конституціях інших держав доволі поширеною є практика охоплення права на продовольство (їжу) іншим, більш широким правом людини (правом на життя; правом на працю (Конституція Бразилії), правом на достатній життєвий рівень (Конституція України).

Другий спосіб полягає у прийнятті рамкового закону про право на продовольство або продовольчу безпеку. Прикладом є Регіональний рамковий закон про право на продовольство, продовольчу безпеку та продовольчий суверенітет прийнятий у 2012 р. парламентом Латинської Америки [3].

Третій спосіб – через створення галузевого продовольчого законодавства. Приміром, у США, де забезпечення продовольчої безпеки визнано найважливішим стратегічним завданням національної політики держави, сформовано потужне галузеве продовольче законодавство (закони «Про продовольчу безпеку США» (1985), у 1986 р. «Про покращення продовольчої безпеки» (1986), у 1990 р. «Про сільськогосподарську політику» (1990), Глобальний закон про продовольчу безпеку (*Global Food Security Act*) (2016) [4] та ін.

Ще одним важливим елементом правового механізму гарантування права на продовольство слід вважати ефективну систему його захисту на всіх рівнях: національному, регіональному та міжнародному.

Подолання голоду визначено Ціллю №2 серед Глобальних цілей сталого розвитку на період до 2030 року як на міжнародному, так і на національному рівні відповідно до Указу Президента України від 30 вересня 2019 р. «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року». Реалізація зазначеної цілі конкретизується у Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 р., схваленій розпорядженням КМУ від 23 липня 2024 р. Стратегія спрямована на формування стійкої до будь-яких загроз агропродовольчої системи, що надасть змогу забезпечити всі верстви населення безпечними і якісними харчовими продуктами з урахуванням нормативів фізіологічної потреби організму людини в них за рахунок як власного виробництва, так і необхідного імпорту, що свою чергу, сприятиме формуванню фізично та інтелектуально розвиненої людини.

Отже, забезпечення реалізації права людини на продовольство має розглядатися одним із ключових пріоритетів державної аграрної політики. Обов'язок держави вживати всіх необхідних правових, економічних і організаційних заходів для подолання голоду й гарантування права кожного на достатнє, безпечне і якісне продовольство (їжу) становить фундаментальну передумову існування людини, розвитку суспільства та збереження державності. Саме визнання й належне законодавче закріплення права на продовольство визначає рівень розвитку держави та її здатність забезпечувати гідні умови життя для своїх громадян.

Список використаних джерел:

1. Каліущенко І.М. Інституційний механізм забезпечення міжнародної продовольчої безпеки. *Наук. вісник Ужгородського нац. ун-ту*. 2016. Вип. 37. Т. 3. С. 125.
2. Курман Т.В. Право на продовольство: сучасні виклики і проблеми правового забезпечення. *Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення: тези доп. за матеріал. II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 30 квіт. 2025 р.)* / відп. ред. В.В. Аніщук, С.Г. Зицик. Луцьк: ІВВ ЛНТУ, 2025. С. 41–42.

3. Framework law on the right to food and food sovereignty. Latin American and Caribbean Parliament. Panama City, 2018. URL: <http://parlatino.org/wpcontent/uploads/2017/09/derecho-alimentacion-soberania-ing.pdf>

4. Global Food Security Act of 2016. Senate of the United States. April 13, 2016. URL: <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/house-bill/1567/text>

Кучма Ольга Леонідівна,
*докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ВИКОНАННЯ РІШЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ І МІЖНАРОДНИХ СУДІВ ЩОДО ПЕНСІЙНИХ ВИПЛАТ

Проблеми невиконання рішень національних та міжнародних судів щодо пенсійних та соціальних виплат, боржником за якими є держава, мають декілька аспектів, серед яких як відсутність належного фінансування, так і репутаційні втрати держави-боржниці на світовій арені. Адже невиконання чи неналежне виконання державою рішень національних та міжнародних судів, в тому числі щодо пенсійних виплат, свідчить про невиконання чи неналежне виконання державою взятого на себе зобов'язання і є для зарубіжних партнерів яскравим показником того, наскільки можна покладатися на державу-боржницю як партнера у відносинах в будь-якій сфері.

У Національній стратегії розв'язання проблеми невиконання рішень судів, боржниками за якими є державний орган або державне підприємство, установа, організація, на період до 2027 року, схваленого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. №1218-р наголошено, що у разі неналежного виконання Україною своїх міжнародних зобов'язань, у тому числі невиконання рішень Європейського суду з прав людини Рада Європи може поставити питання щодо тимчасового позбавлення права представництва і виходу з Ради Європи або взагалі припинення членства в організації [1].

Також у згаданій Національній стратегії визначені основні причини виникнення проблеми невиконання рішень судів (законодавчі, причини, пов'язані із збором інформації, фінансова причина, причина, обумовлена відсутністю засобів юридичного захисту) та затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України План заходів [2] щодо реалізації цієї Національної стратегії.

Проте у вищезгаданих документах не згадано причини, яка також суттєво впливає на накопичення боргу по невиконанню чи неналежному виконанню рішень судів щодо пенсійних виплат, - це неврахування відповідачем (у даному випадку Пенсійним фондом України) у своїй діяльності судової практики. Відповідно, не передбачено заходів, які необхідно вжити для усунення чи принаймні мінімізації цієї причини.

На практиці, коли Пенсійний фонд України дискусійно тлумачить норми пенсійного законодавства і одержувач пенсії звертається з позовом до суду та пройшовши три інстанції отримує рішення Верховного Суду на свою користь, для Пенсійного фонду України це не є показником для зміни своєї позиції. І маємо на сьогодні ситуацію, коли однотипні судові позови однаково виграються пенсіонерами в судах (по певній категорії спору), що сприяє накопиченню боргу за рішеннями національних судів, які підлягають виконанню.

Зрозуміло, що і у Верховного Суду може бути дискусійна позиція, і є випадки коли Верховний Суд відступає від своєї попередньої позиції, але залишається питання: скільки має бути програно Пенсійним фондом України однотипних справ, щоб він змінив свою позицію на ту, яка є у судовому рішенні.

Судове рішення приймається в конкретній судовій справі і не регулює відносин інших одержувачів пенсії, проте, якщо судовий позов стосувався не індивідуальних питань пенсійної справи, а загалом позиції Пенсійного фонду України щодо застосування певної норми законодавства, то неврахування відповідачем у своїй роботі позиції суду щодо застосування цієї норми сприяє збільшенню судових позовів (відповідно і витрат відповідача на супроводження таких справ у судах, відволікання працівників на супроводження таких справ тощо) та відшкодування судових витрат позивачам. Також держава має репутаційні втрати, підвищення напруги у суспільстві, зростання недовіри до державних інституцій. Не кожен пенсіонер звернеться за захистом свого права, не кожен пенсіонер дочекається виконання рішення, не у кожного пенсіонера є спадкоємці, але чого варта така економія...

Міністерство юстиції України зазначає, що основними проблемами невиконання рішень щодо соціальних виплат є відсутність належного бюджетного фінансування, а також необхідність удосконалення механізму виконання таких рішень [3].

Відсутність належного бюджетного фінансування свідчить або про декларативність норм, якими закріплено соціальний захист певного виду, або про халатність і непрофесіоналізм працівників, до посадових обов'язків яких входить прогнозування бюджету витрат до проєкту нормативно-правового акту, яким планується закріпити соціальний захист певного виду. Крім того, вищезазначене також свідчить про неналежний контроль за якістю нормативного регулювання соціального захисту.

Визначення всіх причин невиконання рішень національних та міжнародних судів щодо пенсійних та соціальних виплат, внесення до Плану заходів пропозицій щодо їх усунення, якісне і оперативне виконання Плану заходів та недопущення наявності таких причин у майбутньому сприятиме вирішенню проблем невиконання рішень судів, боржником за якими є держава.

Список використаних джерел:

1. Про схвалення Національної стратегії розв'язання проблеми невиконання рішень судів, боржниками за якими є державний орган або державне підприємство, установа, організація, на період до 2027 року : Розпорядження від 30 вересня 2020 р. №1218-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1218-2020-%D1%80#Text> (дата звернення 20.09.2025)
2. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Національної стратегії розв'язання проблеми невиконання рішень судів, боржниками за якими є державний орган або державне підприємство, установа, організація, на період до 2027 року : Розпорядження від 17 березня 2021 р. №210-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/210-2021-%D1%80#n9> (дата звернення 20.09.2025)
3. Порядок виконання судових рішень щодо соціальних виплат : Інформація станом на 16 травня 2023 р. / Міністерство юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/poryadok-vikonannya-sudovih-rishen-schodo-sotsialnih-viplat> (дата звернення 20.09.2025)

Місінкевич Анна Леонідівна

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри трудового, земельного та господарського права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ОРЕНДНОЇ ПЛАТИ ЗА ЗЕМЛЮ ПІД ЧАС ДІЇ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

В аспекті відкриття ринку земель в Україні все частішими постають питання щодо юридичної грамотності оформлення договорів оренди земельної ділянки. Особливо із повномасштабним вторгненням РФ у нашу країну та з початком військового стану в Україні були дещо змінені умови укладення орендних відносин і особливо це стосується орендної плати за землю.

В орендні відносини війна внесла свої корективи і тут варто зазначити, що досить багато земельних ділянок зараз у нашій державі перебувають в окупації, або на них ведуться бойові дії чи взагалі такі землі не використовуються за своїм цільовим призначенням через будівництво на них фортифікаційних споруд та наявність на них вибухонебезпечних військових боєприпасів. Саме такі моменти значною мірою негативно впливають на орендаря через те, що він не може використовувати таку земельну ділянку у своїх господарських цілях.

Доволі цікавими та складними є орендні правовідносини, які пов'язані із комунальною власністю на землю. Багато юристів приводять приклад у цьому напрямку із судової практики зазначаючи, що у лютому 2025 року Верховний Суд виклав свою позицію у справі, де міська рада звернулася до суду з позовом до орендаря про стягнення заборгованості по орендній платі за 2023 рік. Суди першої та апеляційної інстанцій вирішили, що орендар зобов'язаний сплатити орендну плату, оскільки земельна ділянка була у нього в оренді. Однак Верховний суд дав позицію, що орендна плата за землями державної комунальної власності, які не можуть використовуватися через вплив військового стану, зокрема через окупацію території, не сплачується [1].

Виходячи з вищезазначених положень по цій справі, ми можемо спостерігати, що суд дослідив не тільки Закон України «Про оренду землі», а й ще положення Податкового кодексу України і в кінцевому варіанті прийшов до думки, що оплата орендної плати має подвійну правову площину так як паралельно перетинається із платою податку на землю. Необхідно зауважити, що нам Податковий кодекс України чітко зазначає, що податок на землю не сплачується для земель, які перебувають у зоні бойових дій і тому сама орендна плата на землю також може не стягуватися відповідно до цих положень.

Якщо ми говоримо про землі приватної форми власності, які на даний час перебувають у статусі оренди, то вже ось тут є трохи інша ситуація. Тут потрібно наголосити на тому, що необхідно укласти додаткові угоди до договорів оренди землі та зазначити, що у випадку неможливості здійснення використання земельної ділянки необхідно робити зупинення дії самого договору оренди землі або взагалі його припинення через те, що земля більше не потребує її використання. У даному випадку сторони зобов'язані самі дійти порозуміння щодо вищезазначених обставин та вирішити як саме вони мають врегулювати означену ситуацію.

Таким чином, виходячи з вищезазначеного найоптимальнішим рішенням для обох сторін у даній ситуації буде призупинення дії договору оренди земельної ділянки. Так як одна із сторін не може в даний момент використовувати земельну ділянку, то і

інша сторона не може ніяким чином отримувати за це орендну плату за землю. Тут варто зауважити, що ці правовідносини в подальшому можуть бути поновлені у зв'язку з тим, що в майбутньому ця земельна ділянка буде деокупована, тобто звільнена або по іншому стане придатною для її подальшого використання в орендних правовідносинах.

Список використаних джерел:

1. Оренда землі в період військового стану: озвучено ключові зміни в законодавстві. AGRONEWS.UA URL: <https://agronews.ua/news/orenda-zemli-v-period-viyskovogo-stanu-ozvucheno-klyuchovi-zminy-v-zakonodavstvi/>

Мирослп Дар'я Валентинівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Екологічні права людини є невід'ємною складовою сучасної правової системи та належать до третього покоління прав людини, адже забезпечують не лише індивідуальні свободи, а й колективні права на безпечне довкілля та гармонійне співіснування людини і природи. Стан навколишнього середовища безпосередньо впливає на якість життя, здоров'я та безпеку громадян, що робить охорону природи важливим елементом правового захисту людини. Конституція України у статті 50 гарантує кожному право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, а також передбачає право на відшкодування шкоди, завданої порушенням цього права [1]. Таким чином, охорона природи в Україні виступає одночасно екологічною, соціальною та правовою гарантією для громадян, підкреслюючи, що здорове довкілля є невід'ємною складовою забезпечення базових прав людини.

Міжнародні стандарти виступають важливим орієнтиром для розвитку національного законодавства у сфері охорони природи та захисту екологічних прав. Зокрема, Конвенція «Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» гарантує громадянам право на достовірну інформацію про стан довкілля, участь у прийнятті рішень щодо його охорони та можливість захищати свої екологічні права у правовому полі [2]. Україна, ратифікувавши цю конвенцію, взяла на себе зобов'язання впроваджувати її принципи у національне законодавство. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (стаття 9) також закріплює права громадян на безпечне довкілля, участь у вирішенні питань охорони природи та відшкодування шкоди, завданої порушенням екологічних норм [3]. Така інтеграція національних і міжнародних стандартів формує правову основу для ефективного захисту екологічних прав і дозволяє громадянам реально впливати на охорону довкілля.

Також важливо враховувати роль науки і спостережень за довкіллям у захисті екологічних прав. Регулярне збирання даних про стан води, ґрунтів, повітря та лісів допомагає державі приймати правильні рішення та запобігати шкоді для природи. Доступ до такої інформації для громадськості сприяє прозорості управління природними ресурсами та стимулює активну участь людей у вирішенні екологічних проблем.

Яскравим прикладом практичного застосування міжнародних стандартів захисту екологічних прав є справа Дземюк проти України (2014). У ній Європейський суд з прав людини розглядав ситуацію, коли рішення місцевої влади щодо розташування кладовища поблизу житлових будинків створювало загрозу для джерел питної води. Суд встановив порушення статті 8 Конвенції про захист прав людини, наголосивши на обов'язку держави забезпечувати ефективний захист екологічних прав громадян та дбати про їхнє здоров'я і безпеку [4]. Суть справи полягає в тому, що ефективний захист екологічних прав потребує конкретних дій держави, а не лише формального закріплення норм у законі.

Особливу актуальність захист екологічних прав набуває в умовах збройної агресії. Руйнування промислових об'єктів, виток небезпечних речовин, пожежі, забруднення води та ґрунтів, знищення лісів безпосередньо загрожують життю та здоров'ю населення. Держава має забезпечувати моніторинг довкілля, швидко реагувати на екологічні аварії та інформувати людей про ризики. У цьому контексті практика ЄСПЛ слугує орієнтиром для української держави, демонструючи, що захист екологічних прав не може призупинятися навіть під час воєнних дій.

Водночас війна створює нові виклики для права: з'являються екологічні ризики, які раніше не регулювались законами. Руйнування інфраструктури, промислових об'єктів та природних екосистем вимагає адаптації національного законодавства та посилення його відповідності міжнародним стандартам. Практика ЄСПЛ допомагає визначати обов'язкові дії держави для захисту довкілля та населення, а також формує правові засади для післявоєнного відновлення країни.

На мою думку, ефективний захист екологічних прав можливий лише тоді, коли громадяни активно залучені до процесу прийняття рішень щодо довкілля. Закон і практика Суду створюють рамки, але реальні зміни відбуваються завдяки свідомості людей: контролю за станом природи, участі у громадських обговореннях, повідомленнях про порушення. Саме активна позиція суспільства робить право на безпечне довкілля живим і дієвим, а не лише формально зафіксованим у законах. Крім того, сучасні технології відкривають нові можливості для захисту екологічних прав. Цифрові платформи для моніторингу забруднення, інтерактивні карти ризиків, онлайн-звернення до органів влади — усе це дозволяє громадянам оперативно реагувати на екологічні загрози. Поєднання міжнародних стандартів, національних норм і сучасних технологій створює унікальний потенціал для розвитку ефективної системи захисту довкілля в Україні, де кожна людина може відчути свою реальну роль у збереженні природи.

Таким чином, практика ЄСПЛ у поєднанні з Конституцією України, Законом «Про охорону навколишнього природного середовища» (стаття 9) та Організацією конвенцій формує ефективну систему правових гарантій захисту екологічних прав людини. Вона дозволяє не лише забезпечувати безпеку та здоров'я громадян у мирний час, а й мінімізувати шкоду від наслідків війни, створюючи основу для відновлення природних екосистем та сталого розвитку країни. Така інтеграція міжнародних стандартів і національних норм підкреслює необхідність системного підходу до охорони природи: екологічні права не можна розглядати лише як окрему галузь права, їх реалізація тісно пов'язана з правами людини загалом, соціальною стабільністю та безпекою держави. Впровадження таких підходів сприяє формуванню свідомої громадськості, розвитку правової культури та створює реальні інструменти для ефективного захисту екологічних прав і подальшого вдосконалення законодавства в Україні.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція). Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text (дата звернення: 01.10.2025).
2. Конституція України. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 01.10.2025).
3. Про охорону навколишнього природного середовища. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 01.10.2025).
4. Справа «Дземюк проти України» (Заява № 42488/02). Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a51#Text (дата звернення: 01.10.2025).

Мороз Андрій Олександрович,

*здобувач вищої освіти на магістерському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РЕЙДЕРСТВА У СФЕРІ ВЕДЕННЯ АГРОБІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Агробізнес – одна з основних галузей національної економіки України, яка створює значну частку ВВП і забезпечує продовольчу безпеку держави. Проте розвиток сільськогосподарського виробництва часто супроводжується загрозами рейдерських атак, що стали особливо поширеними в останні десятиліття. Незаконне заволодіння земельними ділянками, корпоративними правами та майном агропідприємств призводить до суттєвих економічних втрат, ослаблення інвестиційної привабливості та скорочення довіри до інститутів державної влади. Проблема рейдерства в агробізнесі має комплексний характер і обумовлена рядом факторів: недосконалістю законодавчого регулювання, прогалинами у земельному та корпоративному праві, слабкістю механізмів державного контролю та захисту прав власності, а також корупційними загрозами у діяльності державних реєстраторів і правоохоронних органів. За таких умов виникає потреба в науковому аналізі правових проблем рейдерства в аграрній сфері та пошуку ефективних механізмів їх подолання.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що аграрний сектор України є стратегічно важливою частиною економіки, від стабільності та ефективності його функціонування залежить продовольча безпека держави та її конкурентоспроможність на світовому ринку. Зростання кількості рейдерських захоплень у сфері агробізнесу створює суттєві перешкоди для сталого розвитку сільськогосподарських підприємств, негативно впливає на інвестиційний клімат та порушує конституційні гарантії власності. У сучасних умовах воєнного стану проблема загострюється, адже незаконна привласнення майна аграрних підприємств не лише завдає шкоди їхнім власникам, а й підриває економічну безпеку держави в цілому. Це вимагає детального аналізу правових проблем рейдерства та створення ефективних механізмів їх попередження та протидії.

Починаючи з 1991 року в Україні започатковано земельну та аграрну реформу спрямовану на формування приватних майнових відносин на землю, інше майно та створення нових організаційно-правових форм аграрних підприємств. Саме з цього моменту зароджується український аграрний бізнес.

На законодавчому рівні поняття суб'єкта агробізнесу ототожнюється з поняттям сільськогосподарського товаровиробника (п.п.14.1.235 п. 14.1 ст. 14 ПК України [1], ст.1 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» [2]).

Поширеним правопорушенням у сфері агробізнесу є рейдерство, метою якого є захоплення майна, землі, врожаю аграрного підприємства або його частини. Не зважаючи на значну увагу до проблем рейдерства і навіть прийняття окремого Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству» [3], у законодавстві до сих пір відсутнє поняття рейдерства як правової дефініції.

Для посилення захисту від рейдерських атак створено інституційну систему протидії. У структурі Міністерства юстиції України функціонує офіс протидії рейдерству. Додатково при міністерстві діє Колегія з розгляду скарг у сфері державної реєстрації, яка здійснює колегіальний розгляд скарг щодо державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Таким чином, захист аграрного підприємства від рейдерських дій, пов'язаних зі змінами у державних реєстрах, можливий не лише через судові оскарження, але й через звернення до згаданої Колегії. Висновки Колегії з розгляду скарг у сфері державної реєстрації та рішення Міністерства юстиції, прийняті на їх підставі, нерідко оскаржуються в судовому порядку. Судова практика з таких питань охоплює широкий спектр аспектів: предмет оскарження та належність відповідача (постанова Верховного Суду у складі суддів палати для розгляду справ щодо корпоративних спорів від 11.10.2021 у справі № 910/5971/20), питання підсудності (постанова Великої Палати Верховного Суду від 18.12.2019 у справі № 826/13961/17), проблеми залучення заінтересованих осіб (постанова Верховного Суду від 23.03.2021 у справі № 480/388/19), дотримання формальних вимог при оформленні скарги (постанова Верховного Суду від 02.02.2022 у справі № 923/128/19) [4].

Земельні спори найбільш розповсюджена категорія справ за участі суб'єктів агробізнесу. Власник земельної ділянки або землекористувач може вимагати усунення будь-яких порушень їх прав на землю, навіть якщо ці порушення не пов'язані з позбавленням права володіння земельною ділянкою і відшкодування завданих збитків. Усунення порушень та відновлення земельних прав здійснюється шляхом застосування способів захисту земельних прав, що закріплюються в законодавстві.

Стаття 152 ЗК України встановлює способи захисту порушених земельних прав [5]. У судовій практиці також надається поняття способу захисту прав. Так, ВП ВС способами захисту суб'єктивних прав визначає закріплені законом матеріально-правові заходи охоронного характеру, за допомогою яких проводиться поновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і вплив на правопорушника [6].

Дослідження правових проблем рейдерства у сфері агробізнесу дозволяє сформулювати низку висновків. По-перше, рейдерство в аграрній сфері України лишається одним із найнебезпечніших явищ для підтримки стабільності та розвитку сільськогосподарських підприємств. Незважаючи на прийняття особливого законодавства у галузі протидії рейдерству, відсутність чіткого законодавчого визначення цього терміну та комплексної правової кваліфікації відповідних дій створює труднощі для ефективного правозастосування. По-друге, сучасні інструменти протидії рейдерству — зокрема діяльність Офісу протидії рейдерству та Колегії з розгляду скарг у сфері державної реєстрації при Міністерстві юстиції України — виконують важливу функцію в системі захисту прав агробізнесу. По-третє, земельні спори становлять найпоширенішу категорію конфліктів у сфері агробізнесу. Законодавство (зокрема ст. 152 ЗК України) передбачає широкий арсенал способів захисту прав на землю, проте ефективність їх застосування залежить від належного процесуального забезпечення та чіткості правових норм. По-четверте, у сучасних

умовах воєнного стану рейдерські атаки на аграрні підприємства загрожують не лише їхнім власникам, а й економічній безпеці держави в цілому. Отже, забезпечення правової охорони суб'єктів агробізнесу має здійснюватися комплексно — через поєднання інституційних, процесуальних і матеріально-правових механізмів. Подолання проблеми рейдерства можливе лише за умови усунення законодавчих прогалин, посилення державного контролю, підвищення рівня прозорості у сфері реєстраційних процедур та зміцнення довіри до судової системи України.

Список використаних джерел:

1. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 №2755-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення 25.09.2025).
2. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 №1877-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text> (дата звернення 25.09.2025).
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії рейдерству»: Закон України від 05.12.2019 №340-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/340-20#Text> (дата звернення 25.09.2025).
4. Оскарження висновків Колегії з розгляду скарг у сфері державної реєстрації Мін'юсту. URL: Вища школа адвокатури НААУ. <https://www.hsa.org.ua/blog/oskarzhennya-vysnovkiv-kolegiyi-z-rozglyaduskarg-u-sferi-derzhavnoyi-reyestratsiyi-min-yustu> (дата звернення: 05.04.2025).
5. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 №2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення 25.09.2025)
6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 серпня 2018 року у справі №925/1265/16. URL:<http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=74777554&red=100003142b95cde007311c029f069df36a5fd3&d=5> . (дата звернення 25.09.2025).

Навроцький Володимир Анатолійович,

*аспірант кафедри трудового, земельного та господарського права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова,
суддя Хмельницького міськрайонного суду*

ДО ПИТАННЯ ГАРАНТУВАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

Проведення земельної реформи в Україні передбачало трансформацію монополії державної власності на землю та утвердження сучасних правових механізмів набуття та захисту права приватної власності на земельну ділянку. Основний закон нашої держави відводить значне місце відносинам права приватної власності на землю. Зокрема ч.2 статті 14 Конституції України[1], безпосередньо гарантує право власності на землю. Конституційні норми, забезпечують власника від незаконного втручання у здійснення права власності та визначають межі можливого втручання аж до припинення права власності. Зокрема, ч. 4 ст.41 Конституції встановлює непорушність права приватної власності, в тому числі права приватної власності на земельну ділянку. Відповідно ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. У свою чергу, Земельний кодекс України у п.в) ч.1 ст. 5 закріплює принцип земельного законодавства, який передбачає невтручання держави в здійснення громадянами, юридичними особами та територіальними громадами своїх прав щодо володіння, користування і розпорядження землею, крім випадків, передбачених законом.

Аналіз відповідного кола правовідносин знайшов своє відображення в роботах В. І. Андрейцева, А. П. Гетьмана, В. В. Носіка, М. В. Шульги, П. Ф. Кулинич, І. О. Костяшкіна, А. М. Мірошніченко, В. І. Федоровича, та інших авторів, які досліджуючи проблеми здійснення прав на землю, зазначали об'єктивну потребу у розкритті юридичної природи гарантування та захисту відповідного права [2, с.391]. Разом з тим земля має важливе суспільне значення що посилюється в умовах військового стану. Відтак особливої актуальності набуває проблематика захисту права власності за сучасних умов, що визначає потребу даного дослідження.

Припинення права власності може бути зумовлено наближенням лінії бойових дій та необхідністю використання земельних ділянок збройними силами України. Відповідна ситуація передбачає можливість відчуження земельної ділянки. Так відповідно ст. 41 Конституції України, примусове відчуження об'єктів права приватної власності з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Однак, таке відчуження досить часто може не проводитись не дивлячись на фактичне зайняття чи використання відповідної земельної ділянки. Подібна ситуація вимагає належного законодавчого регулювання процедури реквізиції, яка на жаль не знаходить свого достатнього закріплення в нормах Земельного кодексу України.

Наявні процедури відчуження майна в умовах військового стану досить рідко застосовуються щодо земельних ділянок особливо в безпосередній близькості до лінії бойових дій. Свідченням чого є і судова практика у справі №757/64569/16-ц. Так відмовляючи у задоволенні позову до держави України в особі Міністерства оборони України (далі – МОУ), Державної казначейської служби України (далі - ДКСУ), Кабінету Міністрів України (далі – КМУ), про виплату компенсації за мобілізоване (примусово відчужене) майно та стягнення відшкодування матеріальної та моральної шкоди Велика Палата Верховного Суду у п. 6.63. Постанови від 13 вересня 2023 року, відзначає, що за обставинами справи, позивачка не довела наявності у неї права на стягнення з держави відшкодування вартості покинутого нею майна. Питання про те, чи порушує її право на таке стягнення запроваджене державою правове регулювання, могло би бути предметом судової оцінки за умови доведення наявності відповідного права. Однак за обставин цієї справи стягнення з України під час воєнного стану коштів, на які претендує позивачка, ця держава їй законодавчо не гарантувала. Тому висновки ЄСПЛ щодо порушення гарантій права на мирне володіння майном за відсутності певних нормативних механізмів за аналогією зі справою Будченка, про яку позивачка згадала в апеляційній і касаційній скаргах, не стосуються ситуації позивачки. За обставинами справи «Будченко проти України» (*Budchenko v. Ukraine*, заява № 38677/06), рішення в якій ЄСПЛ ухвалив 24 квітня 2014 року, положення національного законодавства чітко визначали право заявника на звільнення від оплати за електроенергію та газ і не ставили це право у залежність від існування компенсаційного механізму (§ 42 рішення ЄСПЛ). Тоді як позивачка не має гарантованого законом права на стягнення у судовому порядку того відшкодування, на яке претендує [3].

Відтак, є необхідність законодавчого врегулювання на рівні земельного кодексу, не лише самої процедури реквізиції земельної ділянки, але й гарантованого права на компенсацію в разі зайняття такої ділянки поза встановленими процедурами примусового відчуження. Правове регулювання реквізиції має поєднати суспільні інтереси у необхідності використання земельної ділянки для потреб оборони та приватні інтереси щодо неможливості свавільного позбавлення власності та отримання достатньої компенсації в разі зайняття такої ділянки.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Носік В. В. Право власності на землю Українського народу : монографія / В. В. Носік. К.: Юрінком Інтер, 2006. 544 с.
3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 вересня 2023 року у справі № 757/64569/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114203267>

Норчук Софія Віталіївна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ОСОБЛИВОСТІ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Під час воєнного стану особлива увага приділяється законодавчому врегулюванню земельних спорів, що виникають між фізичними особами, компаніями та державними інституціями. Зміни в територіальній організації країни та обмежена робота судової системи ускладнюють звернення до суду, вимагаючи впровадження спеціальних інструментів для результативного врегулювання розбіжностей у земельній сфері. У цьому контексті, улагодження земельних конфліктів стає не тільки юридично важливим, але й суттєвим для соціально-економічного розвитку, оскільки від успішного розв'язання цих питань залежить прогрес сільського господарства та забезпечення прав землевласників і землекористувачів.

Воєнний стан в країні вплинув на всі аспекти врегулювання земельних спорів, викликавши необхідність внесення змін у законодавство та практику судочинства. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» передбачає особливі умови щодо користування та розпорядження землею, включно з припиненням земельних аукціонів та змінами у процедурах оформлення земельних договорів. Зокрема, було впроваджено ряд заходів для спрощення процесу оренди землі сільськогосподарського призначення, що має вирішальне значення для підтримання продовольчої безпеки країни в умовах війни [1]. У зв'язку з військовими діями відбувається перепідпорядкування підсудності справ, пов'язаних із земельними спорами, з метою забезпечення оперативного розгляду та мінімізації ризиків суспільної нестабільності. Судова практика Верховного Суду демонструє активне застосування альтернативних способів вирішення конфліктів, що сприяє заощадженню часу і ресурсів сторін та підтримує стабільність аграрного сектора в кризових умовах [2, с. 5–18].

У воєнний період Збройні Сили України (ЗСУ) часто мобілізують або примусово відчужують майно громадян, зокрема земельні ділянки та нерухомість, для забезпечення оборонних потреб держави. Така практика, попри її гостру потребу для безпеки країни, створює суттєві правові та соціальні виклики. Значна кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО), змушених залишити свої домівки через бойові дії, опиняються в складних ситуаціях з утриманням та захистом власних земельних прав. Відсутність належних механізмів документального підтвердження прав на землю для ВПО спричиняє збільшення кількості конфліктів і ускладнює соціальну адаптацію цих осіб у нових умовах проживання [3].

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13.09.2023 № 757/64569/16-ц встановлює обов'язок держави відшкодовувати матеріальні та моральні збитки, завдані внаслідок примусового відчуження майна, навіть якщо формальні механізми компенсації ще не остаточно впроваджені. Це рішення підкреслює непорушність права власності та служить гарантією соціальної справедливості для військовослужбовців та цивільних громадян у воєнний час. Воно також акцентує на необхідності розробки ефективних процедур компенсації й захисту прав ВПО, що стане одним із ключових напрямків подальшої правової реформи [3].

Одночасно, для вирішення проблем ВПО у земельній сфері важливу роль відіграють державні програми соціальної підтримки, а також ініціативи громадських організацій, спрямовані на юридичну допомогу у відновленні та захисті земельних прав. Такий комплексний підхід дозволяє не лише захистити права власників, але й підтримати стабільність суспільства в умовах військового конфлікту та сприяє більш ефективному відновленню постраждалих територій після завершення воєнних дій [5, с.76-77].

Судова практика Верховного Суду України у 2025 році демонструє нові підходи до застосування земельного законодавства, зокрема щодо захисту права оренди, визначення правового статусу земель у прикордонних зонах, порядку реєстрації додаткових угод, а також витребування ділянок у випадку самочинного будівництва чи неправомірних дій органів місцевого самоврядування. У рішенні суду особлива увага приділяється дотриманню принципів рівного доступу до земельних ресурсів, прозорості процедур та відповідності фактичного використання землі її цільовому призначенню. Верховний Суд підтверджує, що ефективний судовий захист земельних прав є критично важливим у період воєнних викликів, а нові правові позиції дозволяють забезпечити баланс між інтересами власників, держави та суспільства, унеможливаючи свавілля і правові колізії на ринку землі [4, с. 2-12].

Останні трансформації у земельному законодавстві України, спричинені тривалими військовими викликами, вже охопили такі сфери, як власність, оренда, передача земельних ділянок і моніторинг ресурсів на державному рівні. Уперше на особливому рівні акцентується захист прав землевласників та землекористувачів, а також вдосконалюються механізми компенсації за завдані війною збитки. В умовах обмежень і реформ стало критично важливо підтримувати сталий розвиток аграрного сектору та економіки на основі прозорих і технологічних процедур. Водночас, залишаються невирішеними питання ефективного захисту й відтворення родючості земель, а також гармонізації українських стандартів із європейським законодавством, що потребує додаткових змін і практичного вдосконалення [5, с. 77].

Отже, аналіз судової практики та новітніх змін земельного законодавства дає підстави стверджувати, що сучасна модель врегулювання земельних спорів в умовах воєнного стану стала більш гнучкою та адаптивною до потреб громадян і держави. Баланс між захистом прав власників, відкритістю процедур і публічним інтересом забезпечується через прозоре регулювання оренди, оптимізацію порядку передачі земель та чітке визначення правового статусу ділянок у стратегічних зонах. Впровадження таких правових механізмів дозволяє не лише ефективно захищати право на землю, а й зміцнювати економічну та соціальну стабільність країни у складних викликах воєнного періоду.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану : Закон України від 24.03.2022, № № 2145-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text>.

2. Зуєв В. А. Актуальні питання розгляду земельних спорів у практиці Верховного Суду. Спори щодо прав на земельні ділянки під час воєнного стану. *Судова Влада України*. 24.02.2025. С. 97. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/Zuev_zemelna%20dilanka_.pdf
3. Постанова Верховного суду України від 13 вересня 2023 року судова справа № 757/64569/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114203267>
4. Осіян О. М. Актуальна практика Верховного Суду з питань розгляду земельних спорів в умовах воєнного стану. *Судова Влада України*. 16.05.2025. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2025/Prezent_zemelni_sporu.pdf
5. Рибачек В. К. Правові особливості регулювання земельних відносин в Україні в період військових викликів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету* : Сер.: Юриспруденція. 2025 № 75, М. Одеса, Україна. 2025. С. 74–78. URL: <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc75/18.pdf>

Подейко Віта Вікторівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ

Автономна Республіка Крим та частини Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей були окуповані в результаті збройної агресії росії проти України. Це значно ускладнило ефективне управління та регулювання земельних відносин у цих регіонах з боку уряду [1]. Оскільки земельні ресурси є однією з найважливіших складових економічної та продовольчої безпеки держави, питання збереження та захисту земельних прав стає ще більш актуальним під час воєнного стану [2].

Відсутність реальних можливостей для здійснення державної влади та діяльності місцевого самоврядування в тимчасово окупованих регіонах є однією з найактуальніших проблем. В Автономній Республіці Крим така структура відсутня, незважаючи на створення військових та військово-цивільних адміністрацій у Донецькій та Луганській областях, які частково здійснюють повноваження органів влади, зокрема у сфері регулювання земельних відносин. Як наслідок, існують значні прогалини в регулюванні використання, охорони та запобігання правопорушенням щодо земельних ресурсів.

Численні регуляторні заходи окупаційної адміністрації, які регулюють земельні відносини в своїх інтересах, а також той факт, що в окупованих регіонах фактично діє російське законодавство, ускладнюють ситуацію. Зокрема, у 2014–2015 роках у Криму були затверджені постанови про порядок перереєстрації прав на земельні ділянки та їх використання, а також так звані «закони Республіки Крим», що стосуються земельних проблем [3]. В результаті цих заходів розпочався процес широкомасштабної «націоналізації» земель, що належали українській державі, місцевим громадам та мешканцям. В результаті власники зазнали значної матеріальної шкоди, а їхні права часто порушувалися.

Значний вплив на навколишнє середовище також спричинили окупація інших територій. Погіршення якості ґрунтів та втрата їхньої цінності для сільськогосподарського використання були спричинені нераціональним землекористуванням, експлуатацією підземних вод, засоленням ґрунтів та

перетворенням прибережних земель на військові укріплення [4]. Незалежні аналітики оцінюють збитки від анексії Криму в понад 3 трлн доларів США, тоді як Міністерство юстиції стверджує, що лише у 2015 році вони перевищили 1 трлн гривень [3]. Додатковим доказом систематичного характеру таких дій є рішення окупаційної влади Криму від 2023 року про «націоналізацію» майна іноземних урядів та осіб. Захоплені території Донецька, Луганська, Херсона та Запоріжжя проходять аналогічні процедури «націоналізації».

Проблема притягнення до відповідальності осіб, які вчиняють земельні злочини на тимчасово окупованих територіях, є не менш важливою. Термін давності кримінальної, адміністративної або цивільної відповідальності за такі правопорушення не застосовується, незважаючи на відсутність ефективного контролю України над цими територіями. Тому Кримінально-процесуальний кодекс України не враховує особливості тимчасово окупованих регіонів, хоча і передбачає можливість зупинення досудового розслідування у зв'язку з введенням воєнного стану [5]. У Кодексі України про адміністративні правопорушення немає положень про призупинення покарань під час воєнного стану, а цивільне законодавство не адаптоване до особливостей правового режиму окупації. Це ускладнює відновлення порушених прав мешканців та територіальних громад.

За таких умов чинне законодавство України потребує ґрунтовного оновлення. Це включає вдосконалення положень Цивільного кодексу про строк давності, створення комплексних програм відновлення земель і територій після їх деокупації, внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу та Кодексу про адміністративні правопорушення з метою призупинення строку давності, а також створення спеціальних положень у Земельному кодексі України, які регулюватимуть земельні відносини саме на тимчасово окупованих територіях. В Автономній Республіці Крим також надзвичайно важливо відновити діяльність територіальних органів центрального адміністративного органу, які відповідають за контроль за станом землі, її захист та обробку.

В результаті, чинне законодавство, що регулює земельні відносини на тимчасово окупованій території України, є розрізненим і не враховує реальних труднощів. Гарантії, передбачені Конституцією та законами України, повністю нівелюються реальним впливом законодавства росії та окупаційної адміністрації, що вимагає ретельного перегляду державної політики в цій сфері. Одним із найважливіших пріоритетів України на найближче майбутнє є вдосконалення законодавства з урахуванням особливого правового статусу суб'єктів і об'єктів земельних відносин на тимчасово окупованих територіях та запровадження ефективних процедур захисту прав громадян, громад і держави.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією: наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій від 22.12.2022 р. № 309. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1668-22#n7> (дата звернення: 27.08.2023).

2. Борщевський В.В., Василиця О.Б., Матвєєв Є.Е. Публічне управління в умовах воєнного стану: інституційні трансформації, стратегічне планування та механізми розвитку. *Держава та регіони*. 2022. № 2 (76). С. 34.

3. Громадянство, земля, «націоналізація власності» в умовах окупації Криму: дефіцит прав. Аналітичний звіт. Укр. незалеж. центр політ. досліджень. За заг. ред. Ю. Тіщенко. Київ: Агентство «Україна». 2015. 96 с.

4. За роки окупації ґрунти на півночі Криму стали непридатними для аграріїв. Медіа рішення. URL: [https:// rubryka.com/2023/04/19/za-rokyokupatsiyi-grunty-na-pivnochi-krym-stalyneprydatnymy-dlya-agrariyiv/](https://rubryka.com/2023/04/19/za-rokyokupatsiyi-grunty-na-pivnochi-krym-stalyneprydatnymy-dlya-agrariyiv/) (дата звернення: 27.08.2023).

5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 141-VIII. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/4651-17#top](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#top) (дата звернення: 27.08.2023).

Пожарова Оксана Вікторівна,

кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри трудового права та права соціального забезпечення Національного університету «Одеська юридична академія»

ЩОДО ПРОТИДІЇ ПОРУШЕННЮ ПРАВ У СФЕРІ ПРАЦІ

У контексті євроінтеграційних прагнень України значних змін зазнало правове регулювання захисту трудових прав. Нещодавно на законодавчому рівні було врегульовано питання заборони та протидії мобінгу.

«Мобінг» має походження від англійського «to mob» – переслідувати, нападати гуртом. Тобто це психологічний тиск або цькування співробітниками свого ж колеги. Мобінг має свої прояви, а саме: погрози, залякування або нанесення шкоди; бойкот ігнорування або ізоляція; зневажливі зауваження або надмірна прискіпливість; доноси або безпідставні звинувачення; нерівність можливостей при навчанні або кар'єрного росту; плітки, клеми або висміювання; небажана поведінка з сексуальним підтекстом; безпідставне позбавлення доплат, надбавок або премій тощо. Метою мобінгу є приниження людської гідності, яке проявляється через психологічне або економічне насильство на робочу місці. Г. Леванин привернув увагу до цього явища, оскільки був об'єктом цькування, намагався довести факти щодо протиправних дій, фіксуючи докази, він боровся за свої права у сфері праці.

На сьогодні більшість зарубіжних країн має законодавство, яке забороняє мобінг та закріплює юридичні механізми протидії. Одні країни приймали окремі закони, наприклад: Франція, другі – безпосередньо у трудовому законодавстві закріплювали визначення «мобінгу», наприклад: Швеція, треті – заборону мобінгу вводили у законодавстві щодо запобігання дискримінації, наприклад: Канада.

В Україні в 2022 році був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)» [1]. Кодекс законів про працю України (далі – КЗПП України) було доповнено статтею 2-2, де закріплена заборона мобінгу та наступне визначення його : «Мобінг (цькування) - систематичні (повторювані) тривалі умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати свою професійну придатність» [2]. Також чітко охарактеризовані форми прояву. Тому вимоги роботодавця стосовно належного виконання працівником його трудових обов'язків, або зміна робочого місця чи посади працівника або розміру оплати праці в порядку, який встановлений законодавством, не вважаються мобінгом.

Серед основних причин мобінгу можливо виокремити наступні: конкуренція, страх, заздрість, особливість жертви, бажання пронизувати чи підпорядковувати, також

самоствердження мобера. Мобером може виступати колега працівника, група працівників, підлеглі працівники або керівник. Стаття 38 КЗПП України передбачає, що у випадку, якщо роботодавець чинив мобінг стосовно свого працівника або не вживав заходів щодо припинення, що підтверджено судовим рішенням, яке вже набрало законної сили, працівник має право за власним бажанням розірвати трудовий договір у визначений ним строк. Жертва мобінгу може перевестися на іншу посаду чи в інший структурний підрозділ, погодитись на низькооплачувану роботу, взяти додаткове навантаження на себе, виконувати роботу, яка не передбачена посадовою інструкцією.

Тепер необхідно передбачити заходи, які спрямовані на запобігання, протидію та припинення цькування, а також заходи щодо відновлення порушених прав у колективних договорах на підприємствах (стаття 13 КЗПП України). Роботодавець з метою підвищення продуктивності праці та ефективності діяльності підприємства повинен проводити заходи щодо забезпечення злагодженої роботи цілеспрямованого колективу працівників, які відносяться один до одного з взаємоповагою, де панує підтримка та позитивний настрій. Обов'язки роботодавця закріплені у статті 141 КЗПП України. Стаття 158 КЗПП України конкретизує їх та передбачає наступні заходи: «для забезпечення безпеки і захисту фізичного та психічного здоров'я працівників, здійснювати профілактику ризиків та напруги на робочому місці, проводити інформаційні, навчальні та організаційні заходи щодо запобігання та протидії мобінгу» [2].

Кодекс України про адміністративні правопорушення було доповнено статтею 173-5, де закріплена адміністративна відповідальність за мобінг [3]. На жаль, аналіз судової практики свідчить про складнощі притягнення до відповідальності та встановлення факту – «мобінгу». Так, Святошинський районний суд м. Києва у 2025 році розглянувши у відкритому судовому засіданні цивільну справу за позовом до Київської гімназії східних мов № 1 дійшов висновків про відсутність в матеріалах справи доказової бази щодо вчинення дискримінаційних дій та мобінгу [4]. Факт існування мобінгу можливо детально доказувати тільки через причинно-наслідковий характер.

Також хотілось би зазначити, що Директива Європейського Союзу від 27.10.2000 №2000/78/ЄС фактично прирівнює до дискримінації трудових прав – переслідування працівника, створення на робочому місці принизливої або образливої обстановки (інакше кажучи – мобінг).

Отже, мобінг – це складне явища, яке розглядається у юридичних, соціальних, психологічних аспектах, від якого страждає як роботодавець, так і колектив працівників, а не тільки жертва. Мобінг можливо вважати однією із форм дискримінації в трудових відносинах, тому необхідно на законодавчому рівні передбачити заходи протидії цькуванню на робочому місці у механізмі забезпечення запобігання дискримінації та внести відповідні зміни до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні».

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню): Закон України № 2759-IX від 16.11.2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2759-20#Text> (дата звернення 04.10.2025).
2. Кодекс законів про працю України від 10.12.1992 року. № 322-VIII . *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n899> (дата звернення 04.10.2025).

3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 8073-X від 07.10.1984 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/80731-10> (дата звернення 04.10.2025).

4. Рішення Святошинського районного суду м. Києва від 08.05. 2025 року у справі № 759/1983/24 URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court/2608/25/>

5. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України № 5207-VI від 06.09.2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5207-17> (дата звернення 04.10.2025).

Тімашов Віктор Олександрович,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Державного торговельно-економічного університету,

Ярова Руслана Олександрівна,

здобувачка вищої освіти Державного торговельно-економічного університету

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Земельні відносини – одна з суттєвих сфер державного регулювання, оскільки вони включають використання, управління та охорону земельних ресурсів. Вони мають подвійний характер: з одного боку, спрямовані на регулювання прав та обов'язків приватних власників і користувачів земельних ділянок, а з іншого — забезпечують реалізацію суспільних інтересів, таких як раціональне використання землі, захист довкілля та дотримання вимог чинного законодавства. Захист земель є ключовим елементом екологічної та земельної політики держави, адже земля одночасно виконує роль природного ресурсу, виступає об'єктом права власності та слугує базою господарської діяльності. У правовій доктрині цей процес визначається як комплекс правових, організаційних і економічних заходів, що спрямовані на збереження земельних ресурсів, їх ефективне використання, запобігання деградації ґрунтів і відновлення пошкоджених територій. Конституція України в статтях 13 і 14 визначає землю як головне національне багатство, що знаходиться під особливою охороною держави [1]. Висвітлення цих принципів закріплена в Земельному кодексі України (глава 26) та Законі України «Про охорону земель», де визначено такі компоненти охорони земель: збереження родючості ґрунтів, запобігання їх забрудненню та деградації, відновлення та рекультивація пошкоджених ділянок, а також створення умов для ефективного і раціонального використання земель [2,3]. Охорона земель — важливий напрям державного управління у сфері довкілля, що охоплює ліцензування, дозволи, перевірки, приписи та штрафи. Дозвільна система контролює екологічно небезпечну діяльність, а оцінка впливу на довкілля є обов'язковою перед початком робіт. Проекти землеустрою узгоджуються з вимогами земельного й екологічного законодавства, враховуючи вплив на довкілля. В Україні контроль за дотриманням земельного законодавства покладається на органи державної влади та місцевого самоврядування. Центральний виконавчий орган несе відповідальність за реалізацію державної політики у сфері земельних відносин. Адміністративний примус є важливим інструментом для виконання норм земельного законодавства в Україні. Він включає заходи впливу на порушників задля відновлення законності, усунення шкоди та запобігання новим порушенням. Згідно з Кодексом України про адміністративні правопорушення (статті 52–55, 188-5), адміністративні стягнення виконують не лише каральну функцію, але й сприяють попередженню порушень, мотивуючи

землекористувачів дотримуватися закону [4]. У галузі регулювання земельних відносин поряд із законодавчими актами використовуються підзаконні нормативні документи, які конкретизують механізми реалізації встановлених законом норм. Адміністративні стягнення відіграють важливу роль у забезпеченні правопорядку та законності, виступаючи одним із основних механізмів державної політики. Їхня функція далеко не обмежується суто каральними заходами — вони спрямовані на запобігання повторним правопорушенням і сприяють відновленню порушених суспільних відносин, укріплюючи загальний баланс у соціумі. Дослідження, проведене Варховим А. Г., детально розглядає питання ефективності взаємодії між структурами державної влади та громадянським суспільством у аспекті контролю за їхньою діяльністю. Автор акцентує увагу на тому, що чинні механізми нагляду здебільшого залишаються формальними і не забезпечують достатньо дієвих інструментів для запобігання порушенням [5]. Серед ключових напрямків удосконалення адміністративно-правового механізму варто виокремити гармонізацію з законодавством ЄС для інтеграції в глобальну нормативну базу. Важливим є цифровізація земельного кадастру задля прозорості та оперативності управління. Потрібно посилити громадський нагляд, що запобігає порушенням і підвищує відповідальність державних органів. Також слід оптимізувати адміністративну відповідальність для чіткого регулювання, скорочення зайвих функцій і підвищення ефективності санкцій.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>
2. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
3. Про охорону земель : Закон України від 19 червня 2003 р. № 962-IV. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text>
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Закон України від 17 грудня 1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
5. Вархов А. Г. Механізми нагляду та взаємодії органів влади і громадянського суспільства: автореф. дис. канд. наук : 12.00.01 / Вархов Андрій Григорович. Кропивницький, 2023. с. 226 URL:https://cusu.edu.ua/images/autoreferats/2023/Varhov/Diss_%D0%92%D0%B0%D1%80%D1%85%D0%BE%D0%B2_%D0%90_%D0%93._1.pdf

Федорович Володимир Іванович,
*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри соціального права
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ВІДНОВЛЕННЯ СТАНОВИЩА, ЯКЕ ІСНУВАЛО ДО ПОРУШЕННЯ, ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ НА ЗЕМЕЛЬНІ ДІЛЯНКИ

Захист прав на земельні ділянки здійснюється способами, встановленими Земельним кодексом України (надалі - ЗК), яким є передбачені законом матеріально-правові заходи примусового характеру, за допомогою яких проводиться відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) земельних прав.

Одним із способів захисту прав на земельні ділянки, які закріплені у ст. 152 ЗК, є відновлення стану земельної ділянки, який існував до порушення прав, і запобігання вчиненню дій, що порушують права або створюють небезпеку порушення прав. Очевидно, що йдеться як про відновлення фізичного стану земельної ділянки (відновлення родючості ґрунтів, відновлення земельних ділянок в попередніх межах, зведення знесених будівель, споруд чи знесення незаконно зведених будівель, споруд, відновлення межових та інформаційних знаків і т. і.), та і її правового стану.

Відновлення стану, що існував до порушення прав на земельні ділянки, і запобігання вчиненню дій, що порушують права або створюють небезпеку порушення прав, є універсальним і одним із найпоширеніших судових способів захисту земельних прав громадян та юридичних осіб, від якого є значною мірою похідними усі інші способи захисту. Адже відновлення становища, яке існувало до порушення права, є не тільки способом, але й метою захисту. Власник земельної ділянки або землекористувач може вимагати усунення будь-яких порушень його прав на землю.

Земельне законодавство України передбачає можливість відновлення порушеного права на земельну ділянку у випадках визнання судом недійсними рішень органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування, якими порушуються права особи щодо володіння, користування чи розпорядження належною їй земельною ділянкою; самовільного зайняття земельних ділянок; в інших передбачених законом випадках.

Визнання недійсним акту органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування вже є, по суті, відновленням первісного становища, що існувало до прийняття акта, що суперечить чинному законодавству. Відновлення первісного становища може відбуватися як в межах договірних, так і позадоговірних (деліктних) відносин з допомогою відшкодування збитків, виконання зобов'язань в натурі і т. і. Цей спосіб захисту земельних прав має на меті усунення наслідків правопорушення, порушень договірних зобов'язань.

Відновлення первісного становища є загальним позитивним результатом, отриманим внаслідок застосування того чи іншого способу захисту порушеного права (відшкодування шкоди, визнання недійсним акта, що суперечить закону і т. і.).

Припинення дій, які порушують право (запобігання їх вчинення) як спосіб захисту порушених прав на землю, спрямоване на припинення продовжуваних (триваючих) земельних правопорушень (наприклад, самовільне зайняття земельної ділянки чи її частини), на недопущення у майбутньому подібних правопорушень.

Дії, що порушують права або створюють небезпеку порушення прав, можуть бути призупинені шляхом визнання недійсними у судовому порядку актів (рішень) органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування, що не відповідають закону; призупинення виконання актів органів виконавчої влади чи органів місцевого

самоврядування; припинення дій, що порушують права чи створюють загрозу їх порушення і т. і.

Цивільно-процесуальними засобами відновлення стану, який існував до порушення права на землю і усунення перешкод у користуванні земельною ділянкою можуть бути виндикаційні чи негаторні позови.

Значну роль у захисті прав на земельні ділянки відіграє негаторний позов, суть якого полягає у праві власника вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпорядження належною йому земельною ділянкою.

Використання земельної ділянки може бути ускладнене неправомірною огорожею, ростом дерев, посаджених у безпосередній близькості від межі, складуванням будівельних чи інших матеріалів, що загороджують проїзд і т. і. З допомогою негаторного позову позивач може добитися припинення подібних дій, а також усунення порушником своїми силами і засобами створених ним перешкод. Рішення суду про задоволення негаторного позову зобов'язує порушника права користування припинити свої неправомірні дії у відношенні володільця законного права, не перешкоджати належним суб'єктам земельного права в землекористуванні, не допускати земельні правопорушення у майбутньому.

Виндикаційний позов є одним із найбільш поширених способів захисту земельних прав. З давніх-давен він вважається основним позовом для захисту права власності. Суть виндикаційного позову полягає в можливості власника витребувати свою земельну ділянку від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави, заволоділа нею.

Власник вправі витребувати свою земельну ділянку від особи, у якій ця ділянка фактично знаходиться у незаконному володінні. Відповідно до ст. 212 ЗК, самовільно зайняті земельні ділянки підлягають поверненню власникам землі або землекористувачам без відшкодування затрат, понесених під час незаконного користування ними. Приведення земельних ділянок у придатний для використання стан, включаючи знесення будинків, будівель і споруд, здійснюється за рахунок громадян або юридичних осіб, які самовільно зайняли земельні ділянки.

Таким чином, відновлення стану земельної ділянки, який існував до порушення прав, і запобігання вчиненню дій, що порушують права або створюють небезпеку порушення прав є поширеними і універсальними способами захисту прав на земельні ділянки, навколо яких базуються інші способи захисту, і які пронизують усі інші способи захисту прав на земельні ділянки. Відновлення первісного положення відбувається не тільки після визнання судом недійсним того чи іншого неправового акта державного органу чи органу місцевого самоврядування, вилучення земельної ділянки в особи, що самовільно зайняла її з наступним поверненням її законному володільцю, але й у інших випадках, передбачених законом.

Ціцьвіра Вікторія Олегівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ЗЕМЛІ В УКРАЇНІ

Питання регулювання ринку земель в Україні залишається одним із найскладніших у контексті економічних і правових реформ. Після багаторічного мораторію на продаж сільськогосподарських земель держава здійснює глибоку трансформацію земельних відносин, орієнтуючись на принципи, властиві країнам

Європейського Союзу [1, с. 15–16]. Основою таких реформ стало поєднання приватної ініціативи із чітким державним контролем, прозорістю кадастрових даних, підтримкою малих фермерів та дотриманням принципів екологічно сталого землекористування.

Функціонування земельних відносин у країнах ЄС базується на законодавчій чіткості, електронних кадастрах та багаторівневій системі контролю [2, с. 15]. В Україні створення електронного земельного кадастру стало важливим кроком до прозорості обігу земель, однак його реалізація ще не завершена — часто бракує актуальних даних і спостерігається дублювання кадастрових номерів, що створює ризики зловживань.

Значну увагу в процесі реформування земельних відносин в Україні та країнах Європейського Союзу приділено питанням запобігання надмірній концентрації земель у власності окремих суб'єктів. Така концентрація розглядається як загроза продовольчій безпеці, справедливому доступу до ресурсів і розвитку дрібного та середнього фермерства. У більшості країн ЄС запроваджено систему контролю за концентрацією земель, що передбачає встановлення обмежень на максимальний розмір земельних ділянок у приватній власності. Наприклад, у Франції та Німеччині діють спеціальні органи контролю, які перевіряють угоди купівлі-продажу земель з метою недопущення монополізації аграрного сектору [3, с. 124].

Аналогічний підхід реалізовано і в Україні. Згідно з положеннями статті 130 Земельного кодексу України, у перехідний період максимальна площа сільськогосподарських земель, які можуть перебувати у власності однієї фізичної або юридичної особи, не повинна перевищувати 10 000 гектарів [5]. Такі обмеження спрямовані на запобігання надмірній концентрації земельного банку у великих агрохолдингах та стимулювання розвитку середнього фермерства. Однак практика показує, що великі аграрні корпорації часто обходять ці норми, використовуючи мережі афілійованих компаній або номінальних власників, що дозволяє фактично акумулювати у користуванні значно більші площі земель. Це суттєво знижує ефективність антимонопольного регулювання та вимагає вдосконалення механізмів контролю на рівні державного земельного кадастру та фінансового моніторингу.

У країнах ЄС іноземці можуть набувати права власності на землю за певних умов — зокрема, за дотримання правил контролю походження коштів і цільового використання земель. Натомість українське законодавство встановлює повну заборону на купівлю сільськогосподарських земель іноземцями, а зняття цієї заборони можливе лише за результатами всеукраїнського референдуму. Такий підхід відповідає практиці держав Центральної та Східної Європи (Польща, Угорщина) і спрямований на захист національних інтересів, водночас створює правову невизначеність для іноземних інвесторів, що впливає на рівень інвестиційної привабливості галузі [4, с. 35–36].

Одним із позитивних наслідків реформування стало впровадження децентралізації управління земельними ресурсами. Завдяки передачі повноважень з розпорядження землями від центральних органів влади до територіальних громад, місцеві органи самоврядування отримали реальний інструмент впливу на розвиток власних територій. Зокрема, громади набули права розпоряджатися землями за межами населених пунктів, що дозволило забезпечити більш раціональне використання земель, підвищити прозорість ухвалення рішень і зменшити бюрократичні бар'єри. Це дало змогу громадам самостійно визначати пріоритетні напрями розвитку — від створення індустріальних парків до розвитку аграрного виробництва, інвесторів та стимулюючи економічну активність на місцях [1, с. 276].

Подібна модель децентралізованого управління земельними ресурсами вже довела свою ефективність у країнах Західної Європи. Так, у Франції муніципалітети відіграють ключову роль у плануванні землекористування через місцеві кадастрові служби та земельні агентства, що забезпечує узгодженість інтересів громади, бізнесу і

держави. У Нідерландах система управління землею базується на принципі сталого розвитку: громади мають право самостійно визначати цільове призначення земель і контролювати його дотримання, що сприяє гармонійному поєднанню сільськогосподарського, промислового та природоохоронного використання територій [3, с.119–123].

Важливим напрямом є гармонізація екологічних вимог до землекористування. У країнах ЄС запроваджено моніторинг і контроль за станом земель для запобігання деградації ґрунтів. В Україні такі механізми лише формуються, однак уже спостерігається позитивна динаміка у запобіганні порушенням земельного законодавства [2, с.14].

Отже, європейський досвід став основою для формування сучасної земельної політики України, що забезпечує стабільність і прозорість земельних відносин завдяки електронним кадастрам, контролю концентрації земель та підтримці фермерів. Однак залишаються проблеми: недосконале законодавство, обхід обмежень великими агробізнесами та слабкий контроль. Для підвищення ефективності земельної реформи Україні необхідно завершити гармонізацію законодавства з нормами ЄС, створити стабільну систему підтримки фермерства, розширити можливості кредитування та розвивати інституційні механізми контролю за сталим землекористуванням.

Список використаних джерел:

1. Борденюк О.В. Європейська практика регулювання земельних відносин в Україні: проблеми та перспективи. *Екологічне право*. 2019. Вип. 3. С. 14–18. URL: <http://www.ecolaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2019/3/4.pdf> (дата звернення 01.10.2025).
2. Зінчук Т.О., Данкевич В.Є. Європейський досвід формування ринку сільськогосподарських земель. С.84–92. URL: https://eapk.com.ua/web/uploads/pdf/e_ark_2016_12_3-84-92.pdf (дата звернення 01.10.2025).
3. Кравченко Т.В. Європейський досвід регулювання ринку земель та перспективи його впровадження в Україні. Інновації в праві та публічному управлінні: теорія і практика. 2023. Т. 1, №1. URL: <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/230> (дата звернення: 03.10.2025).
4. Олійник О.О. Земельна реформа в Україні: сучасний стан і проблеми реформування. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 17. С. 33–38. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/17_2021/7.pdf (дата звернення 04.10.2025).
5. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III (зі змінами). *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> (дата звернення 01.10.2025).

СЕКЦІЯ 7

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Андрушак Аліна Вадимівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ДІЯЛЬНІСТЬ GREENPEACE ЯК МІЖНАРОДНОЇ НЕУРЯДОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ В СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Сучасний світ все частіше стикається з гострими екологічними проблемами, що мають глобальний характер і загрожують не тільки навколишньому середовищу, а й існуванню людства. Усі явища, що погіршують якість довкілля потребують об'єднаних зусиль міжнародної спільноти, тому у таких умовах особливо важливою стає діяльність організацій, які ставлять перед собою ціль щодо захисту довкілля, привернення уваги до екологічної ситуації та захисту навколишнього середовища загалом.

Однією з найвпливовіших та найвідоміших організацій, створених для захисту навколишнього середовища є Грінпіс. Історія Greenpeace почалась в 1971 році в Канаді, коли група активістів намагалась зупинити випробування ядерної зброї в США і задля цього перекрили пункт пропуску між країнами. З часом цей рух перетворився на глобальну організацію, яка на сьогодні має представництва в 47 країнах світу та приблизно 1,5 млн учасників. Важливо сказати, що оскільки організація є неурядовою, то вона не підпорядковується жодним державам і фінансується виключно благодійними внесками прихильників. Greenpeace, по суті, є голосом планети та людей. Організація діє як посередник між суспільством та урядовими органами, вимагаючи вжиття політичних заходів для забезпечення здорової планети, а отже, і щасливого суспільства [2, с. 21].

Діяльність цієї організації концентрується на кількох основних напрямках, зокрема таким є протидія зміні клімату, в тому числі зупинення глобального потепління, збереження природи та біорізноманіття, протидія промислового забрудненню і поширенню токсичних речовин в навколишнє середовище. Це реалізується через кампанії з скорочення викидів газів, критику політики споживання викопного палива, підтримку поширення відновлювальних джерел енергії, блокування роботи підприємств. У 2017 році активістами з Британії було перехоплено корабель з дизельними автомобілями з вимогою не допускати їх ввезення. У діяльності Greenpeace особливе місце має взаємодія людей і природи. Це означає, що вони допомагають людям усвідомити, що вони не вищі за природу, а натомість є невід'ємною частиною всієї екосистеми, і тому повинні працювати пліч-о-пліч з нею, щоб досягти успіху у подоланні наслідків зміни клімату [2, с. 21]. До того ж організація часто зацікавлена увагу на руйнуванні озонового шару внаслідок промислових викидів.

Відомо, що Грінпіс завжди боровся проти ядерної енергетики. В межах цього напрямку діяльності проводились заходи для надання допомоги дітям, які постраждали від радіації внаслідок Чорнобильської катастрофи, а також було здійснено дослідження про радіоактивність ґрунту, водних ресурсів та продуктів харчування в зоні ураження. Значну увагу в діяльності приділено охороні океанів, боротьбі з надмірним виловом риби, забрудненню екосистем пластиком і іншими відходами. Greenpeace наголошує на рівні засмічення океану, та закликає не використовувати риболовні сітки та інше рибальське спорядження, в якому можуть заплутатись і померти морські

жителі. Одним з найбільших досягнень в цій сфері є кампанія захисту китів, адже деякі види китів внаслідок їх систематичного вилову були на межі вимирання. Завдяки Greenpeace у 1994 році було досягнуто рішення про оголошення зони антарктичних морів заповідником. У 1976 році Greenpeace розпочав свою наступну кампанію, протестуючи проти забою гренландських тюленів на Ньюфаундленді. Захист дитинчат тюленів привернув щонайменше такий самий інтерес ЗМІ та співчуття громадськості, як і порятунок китів, і слава Greenpeace продовжувала поширюватися далі, особливо у Західній Європі [3, с. 305].

Не можна оминути сферу захисту лісів та джунглів від вирубки. Ця сфера включає в себе кампанії щодо боротьби з незаконною вирубкою, захист первісного виду лісів і тропіків, та дії, спрямовані на привернення уваги до цієї проблеми. Активісти Greenpeace у Австралії, світовому лідеру по вирубці лісів регулярно виступають проти знеліснення, яке спричиняє знищення природного середовища існування диких тварин, внаслідок чого вони масово втрачають джерела їжі та притулок. Для України також актуальне це питання, оскільки Карпати-територія, де вирубка загрожує унікальним екосистемам, видам тварин, тому існує кампанія проти вирубки лісів в Карпатах, зокрема поблизу полонини Рівної.

Одночасно ця організація проводить також активну науково-дослідну роботу, застосовуючи у своїй природоохоронній діяльності заходи, найбільшою мірою притаманні лобістським організаціям та різного роду групам тиску [1, с. 376]. Окрім цього Greenpeace проводить збір і аналіз екологічних даних, готує звіти про стан довкілля, демонструє наслідки промислової і іншої діяльності, яка загрожує довкіллю задля підвищення екологічної свідомості населення. Організація активно використовує медіакампанії, акції протесту, переговорні процеси.

В умовах воєнного стану розпочався проект Greenpeace під назвою «Зелене відновлення України», метою якого є відбудова шкіл, лікарень, дитсадків. Крім того проводяться встановлення сонячних електростанцій (в рамках проекту «Зелена енергетика»), відстежується екологічна ситуація в Україні, в тому числі була сформована «карта екологічної шкоди», в якій виражаються випадки негативного впливу на навколишнє середовище, завданого Росією.

Greenpeace є унікальною організацією, яка в собі поєднує науково-дослідну діяльність, різноманітні ініціативи, що характеризує її багатогранний підхід до вирішення проблем, пов'язаних з екологією. Вона заохочує суспільство діяти, підвищує свідомість громадян сфері екологічної ситуації сьогодення, сприяє суттєвим змінам, задля спільного безпечного майбутнього. Ця організація є прикладом того, як громадянська активність може трансформувати екологічну ситуацію. Її внесок в сферу захисту довкілля є незаперечним і значущим, особливо з огляду на питання, які гостро постають перед людством на момент сьогодення.

Список використаних джерел:

1. Чала В.С. Нова якість суб'єктної структури глобальної екологічної політики. The 3rd International scientific and practical conference "European scientific congress" (April 17-19, 2023). Barca Academy Publishing, Madrid, Spain. 2023. 400 p.
2. Rohmie Vigurs A billion acts of courage can spark a brighter tomorrow - The advertising tactics of Greenpeace, 2008 – 2019, Institute of Art, Design & Technology, 2020.
3. Frank Zelko From Social Movement to Environmental Behemoth: How Greenpeace Got Big Enviromental activism on the ground: Small Green and Indigenous Organizing Edited by Jonathan Clapperton and Liza Piper, 2019.

Вальчук Соломія Дмитрівна,
*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького управління та права імені Леоніда Юзькова*

ACQUIS COMMUNAUTAIRE ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРИВАТНОГО ТА ДОГОВІРНОГО ПРАВА.

В умовах послідовного євроінтеграційного курсу України, дослідження правової системи Європейського Союзу (далі – ЄС) набуває виняткової актуальності. Ключовим аспектом цього процесу є необхідність гармонізації національного законодавства з правом ЄС, фундаментом якого виступає *acquis communautaire*. Особливо вагомим цей вплив є у сфері приватного та договірного права, оскільки їх зближення та уніфікація є запорукою ефективного функціонування єдиного ринку ЄС.

Перш за все, необхідно окреслити визначення терміну «*acquis communautaire*» для подальшого розуміння його структури та механізмів впливу на приватне та договірне право. Загалом, даний термін також відомий як *Community acquis*, *Union acquis* або ж просто *acquis* походить з французької мови та дослівно означає «доробок» або «надбання Співтовариства» [1, с. 346]. Згідно з визначенням Європейської Комісії, *acquis* — це сукупність загальних прав та обов'язків, які формують законодавство Європейського Союзу та є обов'язковими для правових систем держав-членів [2]. Його кодифікація в праві ЄС відбувалася поступово: спершу термін був використаний у Шенгенській угоді 1985 року для позначення її власних законів, а згодом, в Амстердамському договорі 1997 року, його значення було розширено на весь правовий доробок ЄС. Така уніфікація була необхідна для стандартизації вимог до країн-кандидатів у рамках підготовки до п'ятого розширення ЄС [1, с. 346].

Загалом, ця сукупність охоплює широкий спектр правових джерел та інструментів, а саме: зміст, принципи та політичні цілі установчих Договорів; законодавство, ухвалене на їх виконання (вторинне право), та прецедентне право Суду ЄС; декларації та резолюції, прийняті в рамках Союзу; інструменти Спільної зовнішньої та безпекової політики; міжнародні договори, укладені Союзом, а також угоди між самими державами-членами у сферах діяльності ЄС [3, с. 315]. Також це динамічна структура, що постійно розвивається. Країни-кандидати на вступ до ЄС зобов'язані прийняти та імплементувати весь обсяг *acquis communautaire* у своє національне законодавство.

Більш ніж за 50 років свого існування на сьогоднішній день *acquis* містить у своєму складі близько 150 000 сторінок різних законодавчих актів, 6 кластерів та 35 глав. За твердженнями Діра І.Ю. «кластери сформовані у такі тематичні блоки: перший кластер стосується основоположних прав та свобод, другий – внутрішнього ринку, третій – конкурентоспроможності та інклюзивного зростання, четвертий – «зеленого» порядку денного та сталого взаємозв'язку, п'ятий – ресурсів, сільського господарства та єдності, шостий – зовнішніх відносин» [1, с. 350].

Водночас, такий значний обсяг правових норм не є кодифікованою системою, а характеризується значною фрагментарністю, що ускладнює його цілісне сприйняття. Це спонукало до появи низки академічних ініціатив, спрямованих на гармонізацію та уніфікацію європейського приватного права.

Зокрема тут варто акцентувати увагу на Комісії з Європейського договірного права, на чолі якої був європейський правник Оле Ландо. Це була незалежна група європейських учених, експертів та фахівців у галузі нормотворчості та правозастосування, результатом діяльності якої стала так звана приватна ініціатива –

Принципи Європейського договірної (контрактного) права (далі – ПЄДП). Застосування ПЄДП відбувається через реалізацію договірних відносин не лише між державами-членами ЄС, а це також стосується третіх країн, в законодавстві яких безпосередньо присутній вплив *acquis communautaire*. Створені як приватна ініціатива, ці принципи не є частиною національного чи міжнародного права. Вони функціонують як «м'яке право» (*soft law*), тобто є нормами, дотримання яких не забезпечується державним примусом, а розглядається як своєрідні рекомендації. Одним із досягнень Комісії Ландо також стало концептуальне переосмислення заліку, який було визначено не як суто механізм припинення зобов'язання, а як важливий інструмент правового захисту, що дозволяє сторонам цивільно-правових відносин ефективно забезпечувати дотримання зустрічних вимог та захищати власні права [4, с. 101–102]. Таким чином, Комісія Ландо стала першою знаковою спробою систематизувати та уніфікувати європейське договірне право на академічному рівні.

Разом із тим, наступним кроком стала систематизація та узагальнення напрацювань Комісії Ландо та існуючих норм *acquis communautaire* у сфері приватного права, що заклало основу для подальших спроб його уніфікації в ЄС. Зокрема, як вказує А.С. Довгерт, група дослідників-наступників разом з Групою з існуючого приватного права ЄС (*Acquis Group*) розробили Проект Європейського цивільного кодексу (*Draft of Common Frame of Reference*). Цей проект, хоч і ґрунтується на Принципах європейського договірної права та досягненнях Комісії Ландо, просувається далі у правовому регулюванні, встановлюючи загальні норми також для речового права, недоговірних зобов'язань та окремих видів договорів [4, с. 103]. Таким чином *Acquis Group* слугувала мостом між існуючим, часто фрагментарним, *acquis communautaire* та більш систематизованим підходом, започаткованим Комісією Ландо.

Так як Швейцарія не є державою-членом Європейського Союзу, в контексті дослідження даного питання варто навести як приклад її досвід, оскільки протягом довгого періоду вона юридично пов'язана з єдиним ринком ЄС через понад 100 двосторонніх секторальних угод. Незважаючи на відсутність юридичного обов'язку, Швейцарія неодноразово розглядала можливість імплементації європейського *acquis*. Основний вплив права ЄС на швейцарське договірне право відбувся в 1993 році через програму «*Swisslex*», яка була зумовлена переважно політичними міркуваннями: уряд прагнув досягти «євросумісності» національного законодавства для спрощення майбутніх переговорів з ЄС. У рамках цієї програми було автономно прийнято низку директив, зокрема щодо споживчого кредитування та пакетних туристичних послуг [5, с. 169–170].

Однак після 1993 року цей ентузіазм значно згас. Більшість нових ключових директив ЄС, таких як Директива про недобросовісні умови в договорах або Директива про дистанційну торгівлю, так і не були імplementовані. Спроби їх впровадження зустріли жорсткий опір з боку бізнес-спільноти, яка вбачала в них загрозу принципу автономії сторін, що є фундаментальним для швейцарського права, а також побоювалася додаткових економічних витрат. Швейцарський законодавець, підтримавши ці аргументи, відмовився від подальшої широкої гармонізації, вважаючи європейські норми формою надмірного «патронажу» над споживачем [5, с. 171–173].

Таким чином, вплив *acquis communautaire* на швейцарське договірне право виявився обмеженим і здебільшого зводиться до законодавчих актів, прийнятих у рамках програми «*Swisslex*», та їх подальшого тлумачення судами. Навіть коли норми ЄС розглядалися як модель, швейцарський законодавець часто відхилявся від них, критикуючи надмірну деталізацію та складний стиль європейських директив. У результаті позиція Швейцарії еволюціонувала від політично вмотивованого зближення до «обґрунтованої незгоди», за якої європейське право аналізується, але приймається

лише вибірково, якщо це відповідає національним правовим традиціям та практичним потребам [5, с. 177–178].

Отже, *acquis communautaire* є фундаментальною, проте значно фрагментованою основою для формування європейського приватного та договірної права. Академічні ініціативи, такі як Комісія Ландо та *Acquis Group*, стали ключовими спробами систематизувати цей правовий доробок, пропонуючи уніфіковані принципи та створюючи основу для подальшої гармонізації. Водночас, досвід Швейцарії наочно демонструє, що процес зближення з правом ЄС не є лінійним чи автоматичним. Він являє собою складну взаємодію, де політична воля до інтеграції стикається з національними правовими традиціями, принципом автономії сторін та економічними інтересами. Таким чином, для України на її євроінтеграційному шляху швейцарський приклад слугує важливим нагадуванням, що успішна гармонізація законодавства вимагає не механічного копіювання норм, а зваженого підходу, який враховуватиме як вимоги європейського права, так і особливості власної правової системи.

Список використаних джерел:

1. Дір І. Ю. Основні характеристики «*Acquis communautaire*» Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського національного права*. 2023. Вип. 78: ч. 2. С. 348–355.
2. European Commission. *Acquis. Official web-site*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/acquis.html> (date of access: 28.09.2025).
3. Штефан А. Концепція *acquis* Європейського Союзу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2025. № 1 (45). С. 314–320.
4. Жданкіна Л. Сучасні концепції уніфікації цивільного права (Комісія Ландо, *Draft of Common Frame of Reference*) та місце в них інституту припинення цивільних зобов'язань. *Evropský politický a právní diskurz*. 2017. Vol. 6, № 6. P. 100–106.
5. Schroeter U. Influences of the European *Acquis Communautaire* on Swiss Contract Law. *Nederlands Tijdschrift voor Burgerlijk Recht (NTBR)*. 2022. Vol. 22, № 5. P. 169–178. URL: https://cisg-online.org/files/commentFiles/Schroeter_NTBR_2022_5_169.pdf (date of access: 29.09.2025).

Гловюк Ірина Василівна,

докторка юридичних наук, професорка, Заслужена юристка України, адвокатка

РІШЕННЯ ЄСПЛ «ОПАЛЕНКО ПРОТИ УКРАЇНИ»: ВИКЛИКИ ДЛЯ ФУНКЦІЇ ЗАХИСТУ

У рішенні ЄСПЛ «Опаленко проти України» [1] заявник скаржився на те, що після його фактичного затримання о 8 годині ранку 14 листопада 2010 року йому не було надано можливості обрати або проконсультуватися з адвокатом до проведення першого допиту. За КПК 1960 року, обов'язкова участь захисника мала бути забезпечена, якщо санкція статті, за якою кваліфікується злочин, передбачає довічне ув'язнення — з моменту затримання особи чи пред'явлення їй обвинувачення. Заявник написав явку з повинною.

ЄСПЛ нагадав загальні принципи щодо доступу до правничої допомоги захисника: починаючи з рішення у справі *Salduz*, Суд неодноразово наголошував, що своєчасний доступ до адвоката є важливою протиположністю вразливості підозрюваних під час перебування під вартою (п. 39). Утім, у цьому рішенні, як і у інших, ЄСПЛ визнав

можливість тимчасового обмеження доступу до адвоката на етапі розслідування може за наявності «переконливих підстав». Однак такі обмеження допускаються лише у виняткових обставинах, повинні мати тимчасовий характер і ґрунтуватися на індивідуальній оцінці конкретних обставин справи (п. 31).

Разом з тим, як це підкреслив ЄСПЛ у цьому рішенні, відсутність «переконливих підстав» для обмеження доступу до адвоката сама по собі не веде автоматично до висновку про порушення статті 6 §§ 1 і 3 (с). Проте у такому випадку Суд застосовує дуже суворий стандарт перевірки: невміння уряду вказати переконливі підстави суттєво впливає на оцінку справедливості судового розгляду й може схилити баланс до встановлення порушення. Тоді тягар доказування переходить на уряд, який має переконливо довести, чому, у виняткових та конкретних обставинах справи, справедливість провадження не була безповоротно підірвана. Якщо ж переконливі підстави дійсно існували, необхідно здійснити всебічну оцінку всього процесу, щоб визначити, чи був він «справедливим» у значенні статті 6 § 1 (п. 33).

У цій ситуації ЄСПЛ, з одного боку, визнав, що у ситуації, яка склалася (підозрюваного було затримано; було проведено огляд місця події, вилучено речові докази): не було жодних ознак того, що міліція повідомила його про право мати адвоката; немає жодної переконливої причини, яка б виправдовувала обмеження доступу до адвоката у цій справі (п. 38, 39). Тому важливо, що ЄСПЛ ще раз підкреслив важливість цієї процесуальної гарантії та чіткої оцінки наявності підстав для обмеження доступу до захисника, і визнав, що у цій ситуації вона була порушена.

Якщо екстраполювати ці висновки на чинне законодавство, то за КПК України 2012 року участь захисника є обов'язковою у кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів, і вона забезпечується з моменту набуття особою статусу підозрюваного (ч. 1 ст. 52). Захисник має право брати участь у проведенні допиту та інших процесуальних діях, що проводяться за участю підозрюваного, обвинуваченого, до першого допиту підозрюваного мати з ним зустріч без дозволу слідчого, прокурора, суду, а після першого допиту - мати такі зустрічі без обмеження в часі та кількості у робочі, вихідні, святкові, неробочі дні. Неприбуття захисника для участі у проведенні певної процесуальної дії, якщо захисник був завчасно попереджений про її проведення, і за умови, що підозрюваний, обвинувачений не заперечує проти проведення процесуальної дії за відсутності захисника, не може бути підставою для визнання цієї процесуальної дії незаконною, крім випадків, коли участь захисника є обов'язковою. Якщо підозрюваний, обвинувачений заперечує проти проведення процесуальної дії за відсутності захисника, проведення процесуальної дії відкладається або для її проведення залучається захисник у порядку, передбаченому статтею 53 КПК України.

Ці норми не містять виключень і з них не вбачається наявності будь-яких «переконливих підстав» для обмеження доступу до правничої допомоги захисника (якщо тільки особа, отримавши роз'яснення права на захист, свідомо та добровільно не відмовилась від захисника). У контексті певних обмежень можна розглядати хіба що формулювання, що дізнавач, слідчий, прокурор забезпечує участь захисника у проведенні окремої процесуальної дії, у тому числі у разі неможливості явки захисника - із застосуванням технічних засобів (відео-, аудіозв'язку) для забезпечення дистанційної участі захисника, передбачені ч. 12 ст. 615 КПК України. Але у цій нормі мова йде про специфічний спосіб участі захисника у процесуальній дії, що, тим не менш, за певних умов може негативно вплинути на ефективність захисту [2, с. 60–61].

Надалі у справі «Опаленко проти України» ЄСПЛ дослідив, чи підірвала справедливість провадження відсутність адвоката, розглядаючи питання про дотримання ст. 6 Конвенції. Відмітимо, що і до цього рішення ЄСПЛ визначив у своїй

практиці невичерпний перелік таких факторів [3, п. 489], на їх основі і здійснювалася оцінка.

ЄСПЛ розпочав свій аналіз з того, що відзначив низку факторів, які свідчать на користь визнання провадження справедливим: (i) немає даних про те, що заявник був особливо вразливим; (ii) немає ознак у матеріалах справи, що право заявника оскаржувати достовірність доказів та заперечувати їх використання було будь-яким чином обмежене; (iii) докази у справі оцінювалися професійними суддями; (iv) суспільний інтерес у переслідуванні заявника за інкриміноване йому правопорушення — подвійне вбивство — був дуже значним; і (v) немає ознак порушення іншого права, гарантованого Конвенцією. Що стосується значення явки з повинною, то ЄСПЛ відмітив, що суди, які врешті-решт визнали заявника винним, не посилалися на його «заяву про явку з повинною», а радше на його зізнання, зроблені у присутності адвоката між 14 і 17 листопада 2010 року. «Заява про явку з повинною» була лише побіжно згадана у переліку доказів обвинувачення, наведеному у вирокі від 16 вересня 2013 року, який згодом було скасовано (див. пункт 13 вище). У цій справі суди ані прямо не виключили «заяву про явку з повинною» з матеріалів справи, ані не покладалися на неї. ЄСПЛ підкреслив, що початкове зізнання заявника, зроблене за відсутності адвоката, було невдовзі після цього доповнене роз'ясненням його права на адвоката та право зберігати мовчання, після чого він був допитаний у присутності адвоката К., де він підтвердив своє зізнання. Отже, з огляду на цю послідовність подій, а також інші обставини вчинення та розкриття злочину, включно з тим, що на момент спірного опитування поліцією у влади вже були певні докази, що вказували на заявника, не можна стверджувати, що початкове зізнання заявника сформувало увесь процес збирання доказів у кримінальному провадженні проти нього настільки, щоб безповоротно підірвати справедливість цього провадження. Проти заявника існували й інші значні докази, зокрема поранення на його руці, які відповідали зламаний зброї вбивства, можливі сліди крові жертв на його одязі та його відбиток пальця на знарядді вбивства. ЄСПЛ визнав, що у цій справі національні суди достатньо усунули недолік, спричинений невиконанням права заявника на адвоката під час його «заяви про явку з повинною». У своїх рішеннях, ухвалених під час повторного розгляду справи, суди не посилалися на цю заяву та ретельно перевірили твердження заявника щодо обставин, за яких він зробив зізнання, перш ніж відхилити їх (п.п. 41-51). Відповідно, ЄСПЛ констатував відсутність порушення статті 6 §§ 1 і 3 (с) Конвенції.

Це рішення може стати певним викликом для сторони захисту, адже у ньому, попри те, що визнано порушення національного законодавства щодо залучення захисника до участі у процесуальних діях, у підсумку було визнано, що немає порушення права мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту. Отже, у разі виникнення схожих ситуацій при оцінці перспектив звернення до ЄСПЛ адвокат має оцінювати не лише дотримання національної процедури (де, як вказувалося вище, немає «переконливих підстав» для обмеження доступу до правничої допомоги захисника), а й:

- оцінювати допущені порушення з позицій тих факторів, які сформулював ЄСПЛ, зокрема: чи перебував заявник в особливо вразливому становищі, наприклад, в силу віку чи розумових здібностей; правові норми, що регулюють досудове провадження у справі і допустимість доказів у суді, і питання про їх дотримання; якщо має місце виключення з правил, особливо малоймовірно, що провадження у справі в цілому буде вважатися несправедливим; чи була у заявника можливість оскаржити достовірність доказів і заперечувати проти їх використання; якість доказів, а також чи змушують обставини їх отримання сумніватися в їх достовірності або точності з урахуванням ступеня і характеру будь-якого примусу; якщо докази були отримані з

порушенням закону, враховується незаконність, про яку йде мова, а якщо їх отримання є результатом порушення іншої статті Конвенції, то враховується характер встановленого порушення; в разі, якщо мова йде про показання – характер цих свідчень, і чи були вони відразу ж відкликані або змінені; порядок використання отриманих доказів, і, зокрема, чи були вони складовою або важливою частиною доказової бази, покладеної в основу обвинувального вироку, а також силу інших зібраних у справі доказів; вага інтересу суспільства в проведенні розслідування і в притягненні до відповідальності за певне правопорушення, про яке йде мова в справі; інші процесуальні гарантії, що мають відношення до справи і передбачені національним законодавством і практикою [3, п. 489]; - особливу увагу приділяти механізму використання фактичних, отриманих без захисника. Якщо для показань це, за загальним правилом, не мало б мати впливу, зважаючи на положення ст. 23 КПК України про безпосередність дослідження показань судом, то для вербальної інформації у протоколі слідчого експерименту це має значення. Крім того, використання несудових показань підозрюваного можливо за ч. 11 ст. 615 КПК України: показання, отримані під час допиту підозрюваного, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, можуть бути використані як докази в суді виключно у випадку, якщо у такому допиті брав участь захисник, а хід і результати проведення допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації. Зважаючи на рішення ЄСПЛ «Опаленко проти України», ЄСПЛ може по-різному оцінити використання таких показань, якщо вони надавалися без участі захисника, у контексті впливу на загальну справедливість судового розгляду.

Фінансується Європейським Союзом Проте висловлені погляди та думки належать лише автору (-ам) і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейськогосудового агентства з питань освіти та культури (EACEA) Ні Європейський Союз, ні Європейське виконавче агентство з питань освіти та культури (EACEA) не можуть нести за них відповідальність

Список використаних джерел:

1. Case of Opalenko v. Ukraine (application no. 46673/18). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-244096%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-244096%22]})
2. Гловюк І.В. Питання реалізації конституційного права на професійну правничу допомогу у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану. Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану: матеріали наукового семінару (23 червня 2022 р.) / упор. М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Н. Я. Лепіш. Львів: ЛьвДУВС, 2022. С. 57-63.
3. Посібник зі статті 6 Європейської конвенції з прав людини. Право на справедливий суд (кримінальний аспект) Оновлено 31 серпня 2024 року. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_6_criminal_ukr

Демчук Марія Сергіївна,
*здобувачка вищої освіти на магістерському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД ТА ЙОГО ЕЛЕМЕНТИ

Справедливість є дуже важливою для права і законів. Держава повинна захищати права людей, інакше ці права стають лише обіцянками на папері. Тому демократичні країни приділяють велику увагу гарантіям справедливості та захисту прав згідно національних і міжнародних норм. Особливо важливим є право на справедливий судовий розгляд. Це фундаментальне право людини, закріплене в міжнародних документах. Воно гарантує захист інших прав в Європейському суді з прав людини згідно Європейської конвенції [1, с. 62]. Кожна держава зобов'язана не лише записати це право в законах, але й забезпечити його дотримання на практиці, усунувши всі перешкоди. Порушення права на справедливий суд є поширеною проблемою, яку розглядає Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ). Міжнародні механізми захисту виконують роль лише додатку до національної системи права. Тому дуже важливо, щоб у національних судах було забезпечене справедливе правосуддя відповідно до Конституції та законів.

Судова система відіграє ключову роль у забезпеченні верховенства права в сучасній державі. Конституційний Суд України неодноразово наголошував, що правосуддя може вважатися справедливим лише тоді, коли воно відповідає принципам справедливості та захищає права і свободи людини. Незважаючи на наявність Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд», у національному законодавстві відсутнє чітке визначення права на справедливий суд. Разом з тим, доступ до правосуддя для кожної особи гарантується Конституцією України та іншими законами України. Основні вимоги до справедливого судового розгляду та відповідне визначення містяться в міжнародних нормативно-правових актах, зокрема в Європейській конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Ратифікувавши цю Конвенцію, Україна взяла на себе зобов'язання її виконувати. [2, с. 102–109]. Право на справедливий судовий розгляд є одним із базових прав людини, закріплених у Європейській конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ). Стаття 6 Конвенції роз'яснює суть цього права. Іншими словами, це означає, що кожна людини має право на розгляд її справи незалежним і неупередженим судом у розумний строк. Право на незалежний та неупереджений суд є однією з основних засад справедливого розгляду справи, які є прямо проголошеними у ЄКПЛ. Гарантії незалежності та неупередженості суду нерозривно пов'язані між собою. Як правило, ЄСПЛ при визначенні, чи мало місце порушення права на справедливий судовий розгляд, розглядає їх у сукупності [3, с. 60–62]. Стосовно української практики, як бачимо у вищесказаному – «неупередженість суду» поставлена у формі його «безсторонності».

Незалежність і безсторонність суду є ключовими гарантіями права на справедливий судовий розгляд. Незалежність – суд має бути вільним від будь-якого стороннього впливу, тиску чи втручання, зокрема з боку уряду, політиків чи інших органів влади. Безсторонність – суд має розглядати справу об'єктивно, неупереджено, не віддаючи переваги жодній зі сторін конфлікту. Судді не повинні мати упереджень, особистих інтересів чи конфлікту інтересів у справі. Дотримання цих принципів забезпечує справедливість судового процесу. Отже, в цілому принцип незалежності суду полягає в тому вигляді, в якому він проголошений в українському законодавстві,

відповідає загальним вимогам ст. 6 ЄКПЛ, закріплює незалежність суду від інших гілок влади і від учасників судового розгляду [1, с. 64].

Також не варто забувати про такі важливі гарантії як: рівність сторін перед законом, розумні строки розгляду справи, змагальність процесу, право на правову допомогу та право на оскарження судових рішень. Тепер розглянемо кожну гарантію детальніше, рівність сторін перед законом вбачає в себе рівні процесуальні права та обов'язки для сторін судового процесу. Жодна із сторін не повинна мати кращого становища щодо можливості надати докази, висувати вимоги, заперечувати аргументи іншої сторони. Порухення принципу рівності сторін може стати підставою для скасування судового рішення. Гарантія розумного строку розгляду справи включає в себе вчасний і невідкладний розгляд справи судом без невинуватених зволікань чи затримок, також своєчасний розгляд забезпечує ефективний захист прав. Перевищення розумних строків може призвести до порушення права на справедливий судовий і в свою чергу виникне можливість оскаржити рішення. Змагальність процесу, ця гарантія полягає в забороні суду виходити за межі позовних вимог і досліджувати питання, які сторони не ставили на розгляд. Також сторони беруть активну роль у збиранні та наданні доказів. Дотримання засади змагальності сприяє всебічному та об'єктивному розгляду справ. Право на правову допомогу передбачає можливість залучення юриста для надання правової допомоги на будь-якій стадії судового процесу, в додачу сюди входить право на самостійний вибір захисника та користування його послугами в судовому провадженні. Наявність кваліфікаційного юридичного захисту дозволяє забезпечити дотримання інших процесуальних гарантій. На сам кінець розглянемо право на оскарження судових рішень. Ця гарантія дає можливість для сторін судового процесу оскаржити рішення суду першої інстанції до вищих судових інстанцій також обмежує можливості безкінечного переоскарження судових рішень, остаточність рішення після його перегляду у визначених законом інстанціях. Ефективна реалізація права на оскарження судових рішень сприяє утвердженню верховенства права та дотриманню принципів законності в судочинстві.

Отже, підсумовуючи вищесказане можна дійти висновку, що право на справедливий суд є комплексним поняттям, яке поєднує процесуальні гарантії для забезпечення справедливого та неупередженого правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Завальнюк І.В. Право на справедливий суд: незалежність та безсторонність суду. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 62–66.
2. Щербанюк О.В. Принципи права в аргументації рішень конституційних судів. *Вісник Конституційного Суду України*. 2021. № 5. С. 102–109.
3. Городовенко В.М. Забезпечення права на справедливий судовий розгляд. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 4. С. 60 – 62.
4. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

Дрогобицька Христина Іванівна,
*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО КОМІТЕТУ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА В МІЖНАРОДНО – ПРАВОВОМУ ЗАХИСТІ ПРАВ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

В умовах сьогодишньої збройної агресії Російської Федерації проти України проблема міжнародно – правового захисту цивільного населення набула особливої актуальності. Війна призвела до масових порушень прав людини та гуманітарного права: загибелі мирних мешканців, руйнування житла, інфраструктури, катувань, незаконних депортацій. У цьому контексті особливу роль відіграє Міжнародний комітет Червоного Хреста (далі – МКЧХ) – провідна гуманітарна організація, наділена міжнародним мандатом із захисту жертв збройних конфліктів, що діє на підставі Женевських конвенцій 1949 року та додаткових протоколів [1].

МКЧХ, який був створений у 1863 році, діє по всьому світу, надаючи підтримку людям, які постраждали від збройних конфліктів, допомагаючи у розшуку зниклих безвісти через воєнні дії, а також поширюючи знання про норми міжнародного гуманітарного права, які захищають жертв війни. Будучи незалежною й нейтральною організацією, він має передбачений Женевськими конвенціями 1949 року мандат з метою виступати хранителем міжнародного гуманітарного права і нейтральним гуманітарним посередником між сторонами збройного конфлікту. [2].

У контексті повномасштабної війни в Україні МКЧХ виконує низку важливих функцій. По-перше, організація координує надання гуманітарної допомоги постраждалим цивільним: забезпечує харчуванням, медикаментами, засобами першої необхідності, організовує доступ до водопостачання. По-друге, здійснює посередництво для евакуації мирного населення із зон активних бойових дій та стежить за утриманням військовополонених. Прикладом цього є участь МКЧХ у створенні «зелених коридорів» для мешканців Маріуполя, Запоріжжя, Харкова та інших міст. По-третє, Комітет займається пошуком зниклих безвісти унаслідок війни. Одне з найважливіших завдань у конфлікті — допомога сім'ям у встановленні долі зниклих чи переміщених осіб. МКЧХ веде систему пошуку та з'ясування долі зниклих, передає повідомлення між родинами і полоненими, зберігає бази даних сімейних посилок. У 2024–2025 роках кількість звернень щодо зниклих значно зросла, що стало однією з найбільш нагальних гуманітарних проблем. За інформацією зі Звіту, у офісі Центрального агентства з розшуку МКЧХ за 2024 рік було зареєстровано 43 000 відкритих заявок щодо розшуку зниклих безвісно осіб [3, с. 6]. Беручи до уваги наявні дані, кількість цих заявок відображає масштаб і складність цієї гуманітарної проблеми. Надзвичайно важливо зазначити, що петицію про допомогу або скаргу про порушення міжнародного гуманітарного права до МКЧХ може подати будь-яка особа, захищена Женевськими конвенціями 1949 р., без огляду на її етнічну, національну, політичну чи релігійну приналежність.

У 2024 році МКЧХ щомісяця надавав допомогу 21 лікарні, що приймає поранених учасників бойових операцій, зокрема військовим госпіталям у Києві, Одесі та Дніпрі, а також 9 центрам первинної медико-санітарної допомоги. Ще майже 70 закладів охорони здоров'я одержали екстрену чи спеціальну цільову допомогу. МКЧХ також забезпечував транспортні засоби, швидкі медичні машини та матеріали для першої медичної допомоги при транспортуванні поранених із прифронтових районів. У партнерстві з Британським Червоним Хрестом МКЧХ

підтримує Опіковий центр Київської міської клінічної лікарні № 2, зміцнюючи його здатність лікувати складні опікові травми. Понад 16000 поранених пройшли лікування в лікарнях, завдяки підтримці МКЧХ [3, с.10].

З точки зору міжнародного права Міжнародний комітет Червоного Хреста має подвійну діяльність: гуманітарну та юридичну. З одного боку, він виконує безпосередню гуманітарну місію, допомагаючи людям в найтяжчих умовах. З іншого боку – забезпечує реалізацію та контроль за дотриманням норм міжнародного гуманітарного права. Женевські конвенції передбачають, що сторони конфлікту зобов'язані сприяти роботі МКЧХ, визнавати його нейтральний статус і надавати доступ до осіб, які перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права. Таким чином, діяльність Комітету є важливим елементом міжнародно – правового механізму захисту цивільних прав у час воєнного стану в Україні [1; 4, с.49].

Попри це, діяльність МКЧХ в Україні стикається з низкою труднощів і викликів. Насамперед, не завжди забезпечується безпечний доступ його представників до місць утримання військовополонених і до районів, де точаться бойові дії. Також це те, що в умовах агресії росії часто порушуються базові принципи гуманітарного права, що значно обмежує ефективність роботи організації. І ще одною проблемою є те, що в суспільстві виникає недовіра до МКЧХ через його обережність у публічних заявах, що зумовлено принципом нейтральності. Водночас така нейтральність є необхідною умовою для збереження мандата і можливості діяти в умовах збройного конфлікту.

Перспективи посилення ролі МКЧХ в Україні пов'язані з декількома напрямками. Перший – важливим є зміцнення співпраці з національними органами влади та з Товариством Червоного Хреста України, що дозволить більш ефективно координувати гуманітарну допомогу. Для тривалого ефективного захисту необхідна фінансова стійкість, підвищення безпеки гуманітарних працівників і вдосконалення механізмів взаємодії між МКЧХ, національними інститутами та міжнародними партнерами. Другий – потребує активізації міжнародно – правовий механізм відповідальності за порушення гуманітарного права. Зокрема, МКЧХ може надавати докази для Міжнародного кримінального суду та інших судових органів. Третій – слід підсилити інформаційну діяльність Комітету, спрямовану на підвищення рівня знань про міжнародне гуманітарне право серед військових та цивільного населення.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист цивільного населення під час війни: Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 : станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення 01.10.2025).
2. Про Міжнародний Рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця – Товариство Червоного Хреста України. *Товариство Червоного Хреста України*. URL: <https://redcross.org.ua/about-urcs/movement/> (дата звернення 01.10.2025).
3. Звіт про діяльність Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні у різних сферах з січня по грудень 2024 р. ICRC. International Committee of the Red Cross: офіц. веб-сайт. URL: https://blogs.icrc.org/app/uploads/sites/98/2025/03/Annual-Operational-Report_2024_ukr_WEB.pdf (дата звернення 03.10.2025 р.)
4. Зміцнення поваги до міжнародного гуманітарного права. Посібник для народних депутатів України. Київ : МКЧХ. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2018/02/MGPOctoberBook_web.pdf.

Задворний Богдан Анатолійвич,
*здобувач вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління і права імені Леоніда Юзькова*

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ У СИСТЕМІ ООН: ДІЯЛЬНІСТЬ КОМІТЕТУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Комітет ООН з прав людини є ключовим органом міжнародної системи захисту прав людини, який здійснює моніторинг виконання державами-учасницями Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (далі – МПГПП) [1]. Він складається з 18 незалежних експертів, що працюють у персональній якості, не представляючи інтереси своїх держав. Така організаційна структура забезпечує високий рівень об'єктивності при оцінці стану прав людини у світі. Окрім формального контролю за виконанням пакту, Комітет проводить аналіз тенденцій порушень прав людини, оцінює практику застосування національних законів і формує рекомендації, що стимулюють держави до удосконалення правозастосування. Це робить його не просто моніторинговим органом, а ефективним інструментом міжнародного правового впливу, який має значення для захисту громадян у глобальному масштабі [1].

Основні функції Комітету включають:

- розгляд періодичних державних звітів;
- аналіз індивідуальних скарг громадян;
- підготовку загальних коментарів і міждержавні комунікації.

Загальні коментарі Комітету допомагають державам правильно тлумачити норми МПГПП і адаптувати національне законодавство до міжнародних вимог [2]. Власний досвід свідчить, що багато держав, у тому числі й Україна, використовують ці коментарі як орієнтир для законодавчих реформ.

В Україні Комітет особливо звертає увагу на права жінок, права біженців, забезпечення доступу до правосуддя та гарантування права на життя і свободу особи. Під час розгляду періодичних звітів він надає рекомендації щодо реформування законодавства, покращення системи судочинства та посилення механізмів захисту вразливих категорій населення. Комітет також аналізує соціально-політичні обставини та наявність інституційної спроможності держави виконувати зобов'язання, що дозволяє оцінити не лише формальне дотримання норм, а й реальний ефект на життя громадян [3]. Приклади рекомендацій свідчать про активну роль Комітету у стимулюванні держав до модернізації законодавства та підвищення стандартів прав людини.

Аналіз сьомого періодичного звіту України показує, що Комітет приділяє увагу не лише порушенням прав у збройному конфлікті, а й загальним механізмам реалізації прав людини на національному рівні. Було виділено аспекти освіти, охорони здоров'я, боротьби з насильством та дискримінацією, що демонструє комплексний підхід до оцінки ситуації [5]. Такі рекомендації мають правовий і соціальний ефект, стимулюючи державні інституції до конкретних змін і покращення якості життя громадян.

Діяльність Комітету з прав людини має не лише технічний характер. Вона формує культуру прав людини, впливає на національні реформи, підвищує ефективність державних інституцій та зміцнює міжнародний правопорядок [1]. Комітет демонструє, що захист прав людини можливий лише тоді, коли держава активно співпрацює та готова виконувати рекомендації експертів. Власний аналіз свідчить, що ефективність Комітету значною мірою залежить від політичної волі держав та рівня впровадження рекомендацій на практиці.

Таким чином, Комітет ООН з прав людини є невід’ємним механізмом міжнародного захисту громадянських і політичних прав. Його діяльність поєднує моніторинг, оцінку, рекомендації та стимулювання реформ, роблячи його ефективним інструментом зміцнення правової системи держав [4]. Реальний ефект Комітету проявляється тоді, коли держава інтегрує його рекомендації у внутрішню практику та модернізує національні інституції, що безпосередньо підвищує захист прав людини на практиці.

Список використаних джерел:

1. Офіційний сайт Комітету ООН з прав людини. URL: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/ccpr> (дата звернення 05.09.2025).
2. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (ICCPR). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 05.09.2025).
3. Звіт ООН щодо ситуації з правами людини в Україні (1 грудня 2024 – 31 травня 2025). <https://ukraine.ohchr.org/uk/Report-on-the-Human-Rights-Situation-in-Ukraine-1-December-2024-31-May-2025> (дата звернення 05.09.2025).
4. Загальні коментарі Комітету з прав людини ООН. URL: <https://www.refworld.org/sites/default/files/attachments/64e4da0e4.pdf> (дата звернення 05.09.2025).
5. Документ ООН «Консультативні зауваження щодо сьомого періодичного звіту України». URL: <https://uhri.ohchr.org/en/document/060c29d6-ecb2-43c1-89f6-a297ce0b8081> (дата звернення 05.09.2025).

Замашнюк Юлія Романівна,

*здобувачка вищої освіти на магістерському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ З РАДОЮ ЄВРОПИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Система захисту прав людини в європейському регіоні зазнала якісних трансформацій після створення Ради Європи, що стала першою міжнародною організацією, яка об’єднала держави з різними політичними та економічними моделями на спільних правових засадах. Україна після проголошення незалежності у 1991 році визначила інтеграцію до європейського правового простору як один із ключових напрямів внутрішньої та зовнішньої політики. Вступ до Ради Європи у 1995 році закріпив належність держави до європейської спільноти та супроводжувався прийняттям зобов’язань гармонізувати національне законодавство з принципами демократії, верховенства права і захисту прав людини.

Приєднання до Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [1] стало відправною точкою у формуванні сучасної правової системи України. Рішення Європейського суду з прав людини набули статусу вагомого інструменту впливу на національне законодавство і правозастосовну практику, адже громадяни отримали право безпосередньо звертатися до міжнародного механізму. Велика кількість заяв проти України відображає недосконалість системи правосуддя, затримки у виконанні судових рішень та наявність корупційних ризиків. Водночас практика ЄСПЛ стимулює вдосконалення адміністративних процедур і розвиток більш прозорої системи правосуддя.

Серйозним викликом для держави стало тривале невиконання рішень Страсбурзького суду. Резонансні справи «Іванов проти України» [2] та «Бурмич та інші проти України» [3] виявили структурні проблеми, пов'язані з тривалою неможливістю реалізації права на справедливий суд та права на виконання рішень у розумні строки. Завдяки впливу Ради Європи в Україні були здійснені конкретні зміни. Було прийнято Закон України «Про виконавче провадження» [4], який значно скоротив строки виконання судових рішень, впроваджено електронний реєстр виконавчих проваджень для прозорого контролю виконання рішень суду та створено спеціалізовані виконавчі служби. Реформи охопили судову систему: було запроваджено новий закон «Про судоустрій і статус суддів» [5], що посилив гарантії незалежності суддів, встановив дисциплінарну відповідальність за невиконання рішень і забезпечив прозорість кадрових процедур. Контроль за цим процесом здійснював Комітет міністрів Ради Європи, який поєднував механізми політичного тиску, консультації та технічну допомогу у впровадженні цих змін.

Події після 2014 року, пов'язані з євроінтеграційним курсом та початком війни, надали новий вимір співпраці з Радою Європи. Виконання Угоди про асоціацію з ЄС передбачає зміцнення незалежності судової влади, забезпечення свободи слова, захист прав національних меншин та протидію корупції. В умовах воєнного стану особливого значення набули питання дотримання міжнародного гуманітарного права, захисту внутрішньо переміщених осіб і забезпечення прав нових категорій вразливого населення. Окремим напрямом виступає співпраця у сфері освіти. Рада Європи підтримує впровадження курсів із прав людини в університетах, організовує навчальні програми для юристів, державних службовців та журналістів [6, с.32-33]. Так формується нове покоління фахівців, здатних поєднувати національні правові традиції з міжнародними стандартами.

Отже, співпраця України з Радою Європи у сфері прав людини забезпечує системний вплив на розвиток правової системи, формує підґрунтя для демократичного розвитку та створює умови для інтеграції до Європейського Союзу. Попри наявність суттєвих проблем у сфері правосуддя, невиконання рішень ЄСПЛ та корупційні ризики, партнерство з європейськими інституціями виступає стимулом для реформ і гарантом наближення до європейських правових стандартів. У перспективі належне виконання міжнародних зобов'язань, гармонізація законодавства та розвиток сталої практики захисту прав і свобод визначатимуть місце України у європейській правовій спільноті.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). 04.11.1950 р. Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97 р. Редакція від 01.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 26.09.2025)
2. Справа «Юрій Миколайович Іванов проти України» (Заява N 40450/04). Страсбург, 15 жовтня 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479#Text (дата звернення: 26.09.2025)
3. Рішення у справі «Бурмич та інші проти України». Заява № 46852/13 та інші. Страсбург. 12 жовтня 2017 р. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-192193%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-192193%22]}) (дата звернення 26.09.2025)
4. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. Редакція від 28.08.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (дата звернення: 04.10.2025)

5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. Редакція від 04.06.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 04.10.2025)

6. Баштанник А.Г. Механізм захисту прав і свобод людини у контексті реалізації положень Конвенції про захист прав і основоположних свобод. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Вип. 1. С. 29–34. URL: <https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/355>

Жевнеров Ілля Михайлович,
аспірант кафедри кримінального правосуддя та правоохоронної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ: РОЛЬ СЕРЕЈ ТА УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Європейські стандарти доступу до правосуддя відіграють ключову роль у формуванні єдиних підходів до забезпечення фундаментального права людини на ефективний судовий захист. Вони не лише створюють орієнтири для держав у розбудові національних судових систем, але й сприяють гармонізації правових механізмів у межах європейського правового простору. Значення цих стандартів полягає в тому, що вони встановлюють мінімально допустимий рівень гарантій доступу до правосуддя, сприяють зміцненню довіри громадян до судової влади та утвердженню принципу верховенства права як фундаментальної цінності демократичного суспільства.

У цьому контексті важливо відзначити, що розробка й закріплення європейських стандартів доступу до правосуддя здійснюється не лише шляхом ухвалення конвенційних актів чи рішень Європейського суду з прав людини, але й через діяльність спеціалізованих інституцій Ради Європи. Однією з них є Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (СЕРЕЈ). Це унікальний експертний орган, створений у 2002 році, до складу якого входять представники 46 держав-членів Ради Європи. СЕРЕЈ, спираючись на порівняльний аналіз національних судових систем, розробляє практичні інструменти, керівні принципи та рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності, якості та доступності правосуддя в державах-членах Ради Європи.

СЕРЕЈ не створює обов'язкових міжнародно-правових норм, а працює у площині міжнародного «м'якого» права (soft law). Її акти мають рекомендаційний характер, але з високим рівнем авторитету й впливу на практику держав, адже вони систематизують і узагальнюють кращі європейські практики та виступають орієнтиром для реформ національних судових систем.

З метою виконання своїх завдань СЕРЕЈ з 2004 року здійснює регулярний (кожні два роки) процес оцінювання судових систем держав-членів Ради Європи та держав-спостерігачів. У рамках десятого циклу цієї діяльності у 2024 році було підготовлено Звіт про оцінювання європейських судових систем (на основі даних за 2022 р.), який має на меті «надати політикам та фахівцям у сфері правосуддя практичний і детальний інструмент для кращого розуміння функціонування правосуддя в Європі та за її межами з метою підвищення його ефективності й якості в інтересах майже 700 мільйонів європейців» [1, с. 9]. Варто відзначити, що у Звіті 2024 року СЕРЕЈ, визнавши, що якісне правосуддя має бути доступним для його користувачів, уперше розглянула доступ до правосуддя як самостійний предмет аналізу в рамках окремого

розділу. У Звіті виокремлено чотири ключові елементи доступу до правосуддя: 1) доступ до інформації; 2) фінансова доступність; 3) фізичний доступ; 4) доступ до справедливого судового розгляду. Усі вони повинні бути імплементовані у судову систему кожної держави, яка прагне забезпечити доступ до правосуддя відповідно до вимог європейських стандартів. У підсумковій частині Звіту 2024 р. наголошено: «Чим більших успіхів досягає держава у забезпеченні доступності правосуддя, тим вищою є довіра громадян до правової та судової системи, а відтак – тим міцніше утверджується верховенство права на національному та європейському рівнях» [1, с. 106].

Однак щодо нашої держави, то у Звіті CEPEJ 2024 року констатовано, що війна в Україні спричинила істотні порушення у функціонуванні судової системи, призупинила або ж суттєво уповільнила реформаторські процеси та зумовила зміни територіальної юрисдикції судів з метою забезпечення безперервності правосуддя. Такий висновок базується на даних за 2022 рік, коли почалося повномасштабне вторгнення. Проте, як зазначається у Звіті CEPEJ 2024 року, попри ці виклики, українським судам у 2022 році, першому році війни, вдалося зберегти сприятливі показники та «стандартний» рейтинг ефективності.

Цілком слушно зауважує О. Яновська, суддя Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду та представник України в CEPEJ, що «ці показники є особливо промовистими, якщо ми враховуватимемо колосальний негативний вплив на всю судову систему країни, спричинений повномасштабною військовою агресією з боку російської федерації, яка спричинила до призупинення подальшого реформування системи правосуддя та суміжних інститутів, у тому числі у сфері діджиталізації, зумовила суттєве зменшення фінансового забезпечення судової гілки влади, загострила кадрові проблеми судів, спричинила збільшення строків судового розгляду всіх категорій справ і призвела до експонентного зростання кримінальних проваджень, пов'язаних із воєнними злочинами. Однак, оскільки війна ще триває, подальший її вплив на українську судову систему, на жаль, може стати більш виразним і помітним у майбутніх циклах оцінювання [2, с. 36-37].

Водночас сучасний етап, коли минає четвертий рік повномасштабної війни, засвідчує, що процес реформування правосуддя в Україні триває. Його підтвердженням є, зокрема, робота у напрямку створення двох нових вищих спеціалізованих судів, а також поступ у реалізації Дорожньої карти з питань верховенства права, що свідчить про прагнення держави забезпечити подальший розвиток і зміцнення судової системи навіть в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Разом з тим, з огляду на триваючу в Україні війну, у наступному циклі оцінювання її вплив на українську судову систему, вочевидь, буде більш відчутним. Не складно передбачити подальший (найімовірніше, негативний) вплив воєнних обставин на функціонування судів, кількість розглянутих справ і загальну ефективність правосуддя в умовах безпрецедентних та надзвичайно складних викликів, перед якими постає судова влада нашої держави. Проте в рамках євроінтеграційного вектору Україна прагне і, як показує практика, успішно продовжує удосконалювати ключові складники доступу до правосуддя, у тому числі й ті, які були сформовані CEPEJ.

Список використаних джерел:

1. European judicial systems CEPEJ Evaluation Report 2024: Evaluation cycle (2022 data). Part 1: General analyses. Council of Europe. 2024. September. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/rizne/PREMS_116124GBR_CEPEJ_report_2022_24.pdf (дата звернення 26.09.2025)

2. Яновська О. Статистично-порівняльна характеристика ефективності судових систем країн Європи (за матеріалами європейської комісії з питань ефективності

Іваницький Андрій Миронович,
*доктор філософії з права, доцент кафедри міжнародного та європейського права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

РІШЕННЯ ЄСПЛ У СПРАВІ «УКРАЇНА ТА НІДЕРЛАНДИ ПРОТИ РОСІЇ» ЯК МІЖНАРОДНИЙ ЗАСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Рішення Великої Палати Європейського суду з прав людини від 09 липня 2025 року в справі «Україна та Нідерланди проти Росії» стало знаковою подією не лише для практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), а й для розвитку міжнародного права загалом. Також вказане рішення ЄСПЛ має потенціал стати дороговказом для усього міжнародного правопорядку в майбутньому та який, з великою долею ймовірності змінить парадигму наявності так званих держав «арбітрів» або «поліцейських» міжнародної безпеки та миру. Уперше в історії ЄСПЛ розглянув настільки масштабну міждержавну скаргу, яка охоплює системні порушення прав людини на окупованих територіях та під час збройного конфлікту та заклав підвалини для формування нового рівня відповідальності держав за агресію та окупацію. Це рішення може стати майбутнім ефективним засобом захисту прав людини, відкриваючи шлях до справедливості для потерпілих і створюючи прецедент для подальшого розвитку міжнародних механізмів правозахисту.

Так, 17 лютого 2023 року Велика палата ЄСПЛ ухвалила рішення про об'єднання в одне провадження справ «Україна та Нідерланди проти росії» та «Україна проти росії (Х)», що стосуються, зокрема, повномасштабного вторгнення рф в Україну. Це рішення стало ключовим кроком у процесі міжнародного судового розгляду. Справи відображають численні порушення рф прав людини на території України: від збройної агресії 2014 року, що супроводжувалася вбивствами, викраденнями, тортурами, знищенням майна та дискримінацією за мовною чи політичною ознакою, — до масових злочинів, вчинених після початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року. Зібрані у справі «Україна та Нідерланди проти росії» докази дозволили ЄСПЛ встановити системний і цілеспрямований характер політики рф, спрямованої на знищення українців у ході збройної агресії [3, с. 64].

Як наслідок, 09 липня 2025 року Велика палата ЄСПЛ ухвалила рішення по суті у міждержавній справі «Україна та Нідерланди проти росії» (заяви № 8019/16, 43800/14, 28525/20 та № 11055/22). У своєму рішенні ЄСПЛ констатував системні та масові порушення Конвенції з боку рф, зокрема права на життя (стаття 2), заборони катувань та нелюдського поводження (стаття 3), заборони рабства (стаття 4), а також права на свободу мирних зібрань (стаття 11). Важливою частиною рішення є зобов'язання рф негайно забезпечити звільнення або безпечне повернення осіб, незаконно позбавлених волі на окупованих територіях України у порушення статті 5 Конвенції до 16 вересня 2022 року та досі утримуваних під вартою владою рф. Окрім цього, ЄСПЛ зобов'язав рф розпочати співпрацю зі створення міжнародного незалежного механізму для повернення депортованих українських дітей, що має ключове значення з огляду на масштаби примусової депортації неповнолітніх у період збройної агресії. Окремо Суд встановив факти системного придушення української мови та нав'язування ідеологічної індоктринації в освітніх закладах окупованих територій, що кваліфіковано як порушення статті 2 Протоколу № 1 до Конвенції [1].

Крім цього, у рішенні по справі «Україна та Нідерланди проти росії» ЄСПЛ підкреслив, що дії рф є безпрецедентними в історії Ради Європи. За його оцінкою, характер і масштаб насильства, а також зловісні заяви керівництва держави-відповідача щодо державності та незалежності України, а також права українського народу на існування, становлять загрозу мирному співіснуванню в Європі та спрямовані на підірив основ демократії, на яких базується Рада Європи та її держави-члени [1].

Підтримуємо думку М. Желтухи, що рішення по справі «Україна та Нідерланди проти росії» має важливе значення для встановлення справедливості в Україні, а саме: 1) ЄСПЛ у вказаному рішенні відтворив повну історичну картину масштабних порушень, здійснених рф, та зробив важливий перший крок у напрямку притягнення рф до відповідальності; 2) рішення ЄСПЛ підсилює міжнародно-правову позицію України, надаючи міцну доказову та юридичну основу для подальшого індивідуального кримінального переслідування винних, включно з високопоставленими державними та військовими керівниками, у Міжнародному кримінальному суді, Спеціальному трибуналі щодо злочину агресії рф проти України або в інших форматах міжнародного правосуддя; 3) рішення ЄСПЛ створює правове підґрунтя для вимог до рф щодо виплати репарацій постраждалим і слугує ефективним інструментом дипломатичного та інформаційного тиску, зокрема на міжнародних партнерів, для підтримки зусиль України щодо забезпечення репарацій та правосуддя, включно із використанням заморожених російських активів; 4) рішення ЄСПЛ відкриває шлях для розгляду понад 9 500 індивідуальних скарг постраждалих осіб проти рф у ЄСПЛ; 5) ЄСПЛ також започаткував процес розгляду питання компенсації, або «справедливого відшкодування», який буде здійснюватися паралельно з роботою Реєстру збитків Ради Європи. Вказаним рішенням ЄСПЛ підтверджує, що права людини не зупиняють своєї дії під час збройного конфлікту, а, навпаки, вони стають дороговказом для міжнародної спільноти у випадках, коли масове насильство, катування та приниження гідності перетворюються на інструменти ведення війни [2].

Отже, аналіз ролі ЄСПЛ у справі «Україна та Нідерланди проти росії» засвідчує, що рішення від 09 липня 2025 року виступає не лише юридичним прецедентом, а й потужним міжнародним засобом правового захисту прав людини. Воно демонструє здатність ЄСПЛ формувати механізми відповідальності держав за масові та системні порушення прав людини в умовах збройних конфліктів. У цьому рішенні зафіксовано масштабні порушення положень Конвенції з боку рф; підтверджено державну відповідальність за воєнні злочини, депортації, акти насильства та інші грубі порушення прав людини; закладено правові основи для міжнародного переслідування винних, відшкодування шкоди та захисту постраждалих осіб; відкрито можливість розгляду тисяч індивідуальних скарг проти рф у ЄСПЛ.

Список використаних джерел:

1. Case of Ukraine and the Netherlands v. Russia (Application nos. 8019/16, 43800/14, 28525/20 and 11055/22) 09 July 2025 // HUDOC / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-244292> (дата звернення: 02.09.2025).
2. Желтуха М. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, у рішенні ЄСПЛ «Україна та Нідерланди проти Росії»: історичний крок до відповідальності. URL: <https://jurfem.com.ua/snpk-espl-istorychnyy-krok/> (дата звернення: 02.09.2025).
3. Жолудева В. І., Гуркіна В., Купіна Р. Роль Європейського Суду з прав людини у вирішенні питань сепаратизму: аналіз рішень ЄСПЛ у справах міждержавних конфліктів. *Актуальні проблеми права: теорія та практика*. №45. 2023. С. 60-68.

Карпенко Вікторія Олегівна,
*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ЧЕТВЕРТОГО ПОКОЛІННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Стрімкий науково-технічний прогрес та глобальні трансформації суспільства зумовили виникнення прав четвертого покоління. Йдеться про комплекс новітніх прав, що формуються на перетині цифрових технологій, біомедицини, генетики, екологічної безпеки та етики штучного інтелекту.

Внаслідок розвитку технічних наук і медицини перед людиною відкрилися нові можливості: трансплантація органів, штучне запліднення, зміна статі, клонування, генна інженерія, використання віртуальної реальності тощо [1]. Ці технологічні зрушення зумовлюють необхідність переосмислення змісту та меж прав людини, адже поява нових форм втручання у фізичну, психічну та інформаційну сферу індивіда потребує належного правового регулювання, що враховує як етичні, так і безпекові аспекти. Водночас формування належних механізмів гарантування новітніх прав передбачає інтеграцію національних систем права із міжнародними стандартами, розвиток доктринальних підходів і створення ефективних інституційних інструментів для запобігання потенційним порушенням у сферах біомедицини, цифрових технологій та екології.

На думку О.Б. Бунчука, права людини четвертого покоління повинні ґрунтуватися на таких засадах:

- визнання високого статусу особистості;
- утвердження права людини на індивідуальність, що передбачає повагу до її особливих потреб і можливість залишатися несхожою на інших;
- забезпечення суверенності людини щодо держави.

Слід зазначити, що визнання та закріплення четвертого покоління прав людини є процесом трансформації цінностей, насамперед моральних, оскільки такі права не завжди однозначно сприймаються суспільством. Ця зміна ціннісних орієнтирів зумовлена «консьюмеризацією» суспільства, глобалізаційними процесами, а також «сексуальною революцією», яка змінила уявлення про природу людини, сім'ю, виховання дітей тощо. Такі динамічні перетворення у сфері суспільних відносин нерідко викликають негативне сприйняття та можуть призводити до порушень прав людини [2].

Найбільш проблемними серед прав четвертого покоління є: клонування, евтаназія та зміна статі. Клонування поділяється на два типи: репродуктивне та терапевтичне. Репродуктивне клонування заборонене на міжнародному та національному рівнях у багатьох країнах, оскільки порушує людську гідність, унікальність особистості та її свободу. Натомість терапевтичне клонування дозволяється в окремих державах і передбачає створення ембріона виключно для отримання ембріональних стовбурових клітин, що дає змогу лікувати серйозні захворювання, такі як рак, діабет, СНІД чи інсульт. В Україні наразі законодавчого регулювання цього питання немає, що відкриває перспективи для наукових досліджень і дискусій, адже терапевтичне клонування може розглядатися як правомірний спосіб порятунку життя [3, с. 41].

Право на евтаназію, хоча і закріплене у законодавстві ряду країн, зокрема США, Швейцарії, Бельгії та Ізраїлю, проте залишається дискусійним. Неоднозначність цього права зумовлена його подвійною природою: з одного боку, воно має медичний аспект – полегшення страждань пацієнта; з іншого – зачіпає правові, соціологічні, наукові та

релігійні питання [4, с. 38]. Евтаназія передбачає припинення або скорочення життя людини лікарем за її добровільним проханням у безболісній формі для зменшення страждань. Це право відображає принцип автономії тіла та може вважатися складовою права четвертого покоління, навіть якщо наразі в Україні воно не закріплене законодавчо. У разі впровадження такого права необхідно забезпечити ефективні механізми контролю, щоб запобігти зловживанням.

Щодо права на зміну статі слід зауважити, що воно охоплює дві складові: медичну процедуру зміни статі та її відображення в офіційних документах. В Україні законодавчо передбачено обидва аспекти, проте регулювання цієї сфери перебуває на стадії розвитку. Європейський суд з прав людини наголошував, що держави повинні забезпечувати трансгендерам можливість пройти хірургічну операцію для повної зміни статі, причому така операція має покриватися системою страхування, оскільки вважається «необхідною за медичними показаннями», а також визнавати зміну статі в документах, що засвідчують особу. Хоча «транссексуалізм» належить до розладів статевої ідентичності за Міжнародним класифікатором хвороб, право на зміну статі має бути гарантоване державою разом із можливістю його реалізації та запобіганням дискримінації. Згідно з рішенням Суду справедливості Європейського Союзу у справі «Річардс проти Державного секретаря з питань праці і пенсійного забезпечення» від 27 квітня 2006 р., дискримінація за ознакою зміни статі повинна вважатися як дискримінацією за ознакою статі [5].

Захист прав четвертого покоління ускладнюється як відсутністю уніфікованого законодавства, так і етичними, соціальними та медичними викликами. Технології, такі як клонування, генна інженерія, трансплантація органів, штучне запліднення, використання віртуальної реальності та зміна статі, відкривають нові можливості, але водночас створюють ризики порушення фізичної, психічної та інформаційної недоторканності. Особливо проблемними є сфери клонування, евтаназії та зміни статі, де поєднуються медичні, правові та етичні аспекти, що потребують ефективного контролю та захисту.

Отже, права четвертого покоління потребують належного правового, етичного та соціального забезпечення. Їхній захист передбачає гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами, створення ефективних механізмів контролю та запобігання дискримінації. Для України це є важливим кроком у розвитку демократичної держави та забезпеченні автономії особистості у сучасних умовах.

Список використаних джерел:

1. Мартинюк О.В., Шеремет Я.С. Правова природа четвертого покоління прав людини. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8/2022. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/14> (дата звернення: 04.09.2025.)
2. Бунчук О. Б. Новітні людські права: прийняти не можна заборонити. 2020. 28 червня. URL: <https://law.chnu.edu.ua/novitni-liudski-prava-priyniaty-ne-mozhna-zaboronyty/> (дата звернення: 04.09.2025.)
3. Поліщук А. А., Гуденко Д. О. Четверте покоління прав людини: реалії та перспективи для України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 3. С. 39-43.
4. Хажинський Р. М. Соматичні права людини: становлення і сучасний стан. *Право і суспільство*. 2015. №6-2. С. 35–39.
5. Річардс проти Державного секретаря з питань праці і пенсійного забезпечення (Richards v. Secretary of State for Work and Pensions). Справа C-423/04 [2006] ECR I-3585 від 27 квітня 2006 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS31752> (дата звернення: 04.09.2025.).

Карповець Анастасія Віталіївна,
*аспірантка кафедри юстиції Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ПРАВОВА ПРИРОДА АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ПРАКТИЦІ ЄСПЛ

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) послідовно наголошує, що незалежність адвокатури є необхідною умовою ефективної реалізації права на справедливий суд відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Право на захист неможливе без гарантій професійної незалежності адвоката, а ці гарантії у більшості європейських правопорядків забезпечуються через механізми адвокатського самоврядування. Таким чином, органи адвокатського самоврядування виступають не лише внутрішніми інституціями професійної спільноти, але й важливими елементами публічного механізму забезпечення прав людини.

ЄСПЛ неодноразово підкреслював, що обмеження діяльності адвокатів має оцінюватися з урахуванням їхнього особливого статусу як «посередників між громадянами та судами» («*Morice v. France*», 2015). Суд зазначив, що критика адвоката на адресу судової влади, якщо вона має професійний і добросовісний характер, підлягає підвищеному захисту у контексті свободи вираження поглядів. Це демонструє, що Суд визнає функціональну автономію адвокатів, а органи адвокатського самоврядування повинні відігравати ключову роль у підтриманні цього балансу між професійними етичними вимогами та гарантіями незалежності [1].

Особливу увагу ЄСПЛ приділяє питанню забезпечення адвокатської таємниці, яку розглядає як основу довіри у відносинах між клієнтом і захисником. У справах щодо обшуків у приміщеннях адвокатів Суд сформулював підхід, за яким такі втручання є виправданими лише за наявності належних процесуальних гарантій. Серед таких гарантій на національному рівні все частіше застосовується інститут обов'язкової присутності представника ради адвокатів під час проведення обшуку. Це дозволяє запобігти порушенню статті 8 Конвенції, яка захищає право на повагу до приватного і професійного життя, а також гарантує, що не буде підірвано сутність права на захист клієнта [2].

У контексті гарантій незалежності адвокатури особливе значення має практика ЄСПЛ щодо статусу професійних асоціацій. Суд наголошує, що адвокатські організації повинні бути достатньо автономними від держави, аби виконувати свою основну функцію - захист прав клієнтів та представництво їхніх інтересів у суді. Водночас саме держава зобов'язана створити умови для існування таких органів і гарантувати їхню інституційну сталість. У рішенні у справі «*Baka v. Hungary*» (2016) Суд підкреслив, що відсутність ефективних механізмів захисту незалежності суддів і адвокатів підриває верховенство права, а отже, порушує принципи Конвенції [3].

Таким чином, адвокатське самоврядування виконує дві взаємопов'язані функції. З одного боку, воно здійснює дисциплінарний нагляд, спрямований на підтримання професійних стандартів та етичних правил. З іншого - забезпечує запобігання свавільному втручанню державних органів у діяльність адвокатів. У справі *Michaud v. France* (2012) ЄСПЛ наголосив, що незалежні професійні об'єднання адвокатів можуть бути ефективними інституціями для реалізації міжнародних зобов'язань держави, зокрема у сфері фінансового моніторингу, проте виключно за умови збереження довіри у відносинах між адвокатом і клієнтом [4].

У практиці Суду простежується тенденція розглядати адвокатське самоврядування як один із ключових механізмів забезпечення «справедливого балансу» між публічними інтересами держави та необхідністю гарантувати ефективний правовий захист. Саме через інститути самоврядності адвокатура може забезпечити внутрішній контроль, що водночас не порушує фундаментального права клієнта на конфіденційність і незалежний захист. Таким чином, незалежність органів адвокатського самоврядування набуває характеру процесуальної гарантії, без якої не може бути реалізоване право на справедливий суд у значенні статті 6 Конвенції [5].

Особливий акцент у практиці ЄСПЛ робиться на гарантіях, які забезпечують органи адвокатського самоврядування під час потенційного втручання держави в діяльність адвокатів. Так, у справах, що стосуються обшуків у приміщеннях адвокатів, Суд неодноразово наголошував, що присутність представників адвокатського самоврядування є важливою процесуальною гарантією. Це дозволяє забезпечити дотримання принципу професійної таємниці й уникнути свавільного вилучення матеріалів, пов'язаних із захистом клієнтів. У рішенні «*André and Others v. France*» (2008) Суд підкреслив, що втручання органів влади в адвокатську діяльність без належних інституційних гарантій становить порушення статті 8 Конвенції [6].

Водночас порівняння практики ЄСПЛ із національними підходами свідчить, що саме адвокатське самоврядування виступає ключовим елементом у системі захисту незалежності правничої професії. У країнах з розвинутою моделлю самоврядності органи адвокатури не лише координують дисциплінарну практику, а й фактично контролюють відповідність дій держави міжнародним стандартам. Українське законодавство також закріплює за органами адвокатського самоврядування важливу роль у забезпеченні гарантій професійної діяльності, зокрема через обов'язкову участь представників ради адвокатів у випадках проведення обшуків або виїмки в адвокатських офісах (ч. 2 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Отже, в розумінні Європейського суду з прав людини адвокатське самоврядування розглядається як самостійний інститут, покликаний забезпечити не лише внутрішню дисципліну й професійний контроль, але й ефективну реалізацію фундаментального права на справедливий суд. У практиці ЄСПЛ цей статус проявляється крізь оцінку незалежності адвокатських органів, їхньої ролі у захисті конфіденційності та їх здатності гарантувати баланс між суспільним інтересом і захистом прав людини. Таким чином, адвокатське самоврядування набуває ознак «інституційного посередника» між державою та індивідом, а його ефективне функціонування є запорукою дотримання стандартів Конвенції.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. Рим. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf
2. Рішення ЄСПЛ у справі *Nikula v. Finland* (заява № 31611/96), від 21 березня 2002 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60218>
3. Рішення ЄСПЛ у справі *Morice v. France* (заява № 29369/10), від 23 квітня 2015 р. (Велика палата). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-154265>
4. Рішення ЄСПЛ у справі *André and Others v. France* (заява № 18603/03), від 24 липня 2008 р. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87777>
5. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р. № 5076-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 27. Ст. 282. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>
6. Рішення ЄСПЛ у справі *Baka v. Hungary* (заява № 20261/12), від 23 червня 2016 р. (Велика палата). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-163113>

Кірик Алла Юріївна,
*докторка філософії з права, доцентка,
доцентка кафедри міжнародного та європейського права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ЧИСТЕ ДОВКІЛЛЯ

Захист права людини на чисте та безпечне довкілля набув глобального значення в контексті поглиблення екологічної кризи, зміни клімату та збройних конфліктів, які завдають величезної шкоди природному середовищу. Міжнародно-правові механізми охорони цього права сформувались у результаті еволюції міжнародного екологічного права, починаючи з Декларації Стокгольмської конференції ООН з навколишнього середовища 1972 року, Декларації Ріо-де-Жанейро про навколишнє середовище і розвиток 1992 року і до Орхуської конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля 1998 року. Ці документи визначили три ключові принципи: доступ громадськості до екологічної інформації, участь у прийнятті екологічних рішень і доступ до правосуддя у справах, що стосуються довкілля.

В Україні конституційно-правовий фундамент екологічних прав визначено статтею 50 Конституції України, яка гарантує кожному право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, на отримання повної та достовірної інформації про його стан, а також на відшкодування шкоди, заподіяної порушенням цього права [1]. Розвиток конституційних положень забезпечується у статті 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», де конкретизовано права громадян у сфері екологічної безпеки, участі в управлінні природними ресурсами та захисту своїх екологічних інтересів [2].

Для практичної реалізації цих норм в Україні створено низку спеціалізованих установ, зокрема Спеціалізовану екологічну прокуратуру, діяльність якої спрямована на виявлення, документування та процесуальне забезпечення справ про екологічні злочини, зокрема в контексті воєнних дій. Прокурори вже залучені до проваджень про воєнні злочини, що спричинили шкоду довкіллю, в тому числі екоциду, стосуються нападів на об'єкти атомної енергетики, нафтобази, гідротехнічні споруди. Важливим аспектом її діяльності є збір доказів для подальшого використання у міжнародних судових інстанціях, включаючи Міжнародний кримінальний суд.

Вагому роль у документуванні екологічних злочинів на території України відіграють міжнародні організації та моніторингові місії, серед яких — Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Грінпіс. Ці організації документують факти про руйнування природних екосистем, забруднення водних та земельних ресурсів, використання заборонених методів ведення війни, що завдають шкоди природі та населенню. Зібрані матеріали є не лише інформативними, а й надають доказову базу, зміцнюючи позиції України в міжнародних судових процесах.

ОБСЄ у співпраці з Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів запустить інформаційну цифрову платформу «Екодозор». Ця платформа дозволяє фіксувати екологічні загрози та злочини, спричинені війною в Україні, що допоможе у подальшому розслідуванні та правовій відповідальності за екологічні злочини. Розробка та супровід інформаційної системи здійснюються за підтримки Екологічної мережі «Зой», Координатора проектів ОБСЄ в Україні, Гуманітарної ініціативи REACH та Програми ООН з навколишнього середовища [3].

У межах міжнародного правового поля питання відповідальності за екологічні злочини розглядаються також через призму діяльності Міжнародного кримінального суду (МКС) та інших трибуналів, які кваліфікують тяжкі порушення норм міжнародного гуманітарного права, що призводять до масштабної шкоди довкіллю. Проблема полягає у тому, що Римський статут Міжнародного кримінального суду не передбачає екоцид у переліку злочинів, що підпадають під юрисдикцію Суду. Натомість, відповідно до статті 8(2)(b)(iv) Римського статуту Міжнародного кримінального суду, до воєнних злочинів належать також інші серйозні порушення правил і звичаїв, застосованих до міжнародного збройного конфлікту в установлених рамках міжнародного права, а саме: напад, який стане причиною масштабної, довгострокової та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу [4, с. 156]. Нині Україна активно співпрацює з МКС, надаючи зібрані екологічною прокуратурою та міжнародними партнерами докази для розслідування екологічних аспектів російської агресії.

Крім того, Європейський суд з прав людини у своїй практиці неодноразово визнавав зв'язок між правом на безпечне довкілля та правом на життя (ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод) і правом на повагу до приватного та сімейного життя (ст. 8 Конвенції), що формує правову основу для розгляду екологічних порушень як порушень прав людини.

Таким чином, міжнародно-правові механізми захисту права на чисте довкілля поєднують нормативну основу (міжнародні конвенції, декларації, угоди), інституційний рівень (ООН, МКС, ЄСПЛ, ОБСЄ) та національні інструменти реалізації, зокрема діяльність спеціалізованих органів прокуратури та співпрацю з міжнародними організаціями. Досвід України останніх років показує, що ефективна імплементація міжнародного екологічного права можливе лише за умови належного документування злочинів, координації з міжнародними партнерами та застосування судових механізмів відповідальності за порушення екологічних прав людини.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.
3. В Україні презентували платформу для оцінки екологічних загроз від війни. *ЕкоПолітика.* URL: <https://ecopolitic.com.ua/ua/news/ekodozor-vid-obsie-v-ukraini-prezentuvali-platformu-dlya-ocinki-ekologichnih-zagroz-vid-vijni/>
4. Вереша Р. В., Кучинська О. П., Ковтун О. М. Екоцид у національному та міжнародному кримінальному праві: сучасні виклики та перспективи нормативно-правового регулювання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2023. Вип. 78 (2). С. 152–159.

Макаренко Марина Сергіївна,
*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління і права імені Леоніда Юзькова*

ВИКОНАННЯ ПІЛОТНИХ РІШЕНЬ ЄСПЛ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) виступає ключовим інститутом захисту прав людини у Європі. Його пілотні рішення спрямовані на усунення системних та структурних проблем у національних правових системах. В умовах воєнного стану питання виконання таких рішень для України набуває особливого значення [1].

Пілотне рішення ЄСПЛ визначає не лише компенсацію для конкретного заявника, а й передбачає комплексні заходи, спрямовані на зміну законодавства чи практики для усунення виявлених порушень [2, с. 42]. Таким чином, вони мають системоутворюючий характер і вимагають значних зусиль держави для реалізації.

Станом на 2025 рік Україна має понад сотню провідних рішень ЄСПЛ, які потребують виконання. Частина з них належить до категорії пілотних, зокрема щодо тривалого невиконання національних судових рішень. Однак війна ускладнила процес імплементації: існують проблеми доступу до правосуддя на окупованих територіях та брак фінансових ресурсів [3].

Додатковою проблемою є те, що в умовах воєнного стану держава вимушена зосереджувати ресурси на обороні, що обмежує можливість комплексного реформування правової системи. Однак міжнародні зобов'язання залишаються чинними, і невиконання рішень ЄСПЛ ставить під загрозу міжнародну правосуб'єктність України [4].

Водночас варто врахувати, що пілотні рішення ЄСПЛ не лише фіксують системні порушення, але й створюють для держави своєрідну дорожню карту реформ. Виконання таких рішень може стати каталізатором для модернізації національної судової системи, вдосконалення механізмів захисту прав людини та підвищення авторитету України на міжнародній арені. У цьому контексті пілотні рішення мають розглядатися не як тягар чи формальний обов'язок, а як шанс для трансформації правового середовища та зміцнення демократичних інститутів.

Перспективи виконання пілотних рішень полягають у розробці гнучких механізмів імплементації, залученні міжнародної допомоги та поетапному реформуванні судової системи. Важливо створити дієвий моніторинг за станом виконання рішень та забезпечити прозору звітність, що дозволить підвищити довіру як всередині держави, так і серед міжнародних партнерів [5, с. 9].

Отже, навіть у складних умовах воєнного стану Україна не може відмовитися від виконання пілотних рішень ЄСПЛ. Вони становлять не лише міжнародно-правове зобов'язання, але й інструмент комплексного реформування правової системи, зміцнення верховенства права та відновлення довіри громадян до судової влади. Виконання таких рішень сприятиме інтеграції України у європейський правовий простір, посиленню захисту прав людини та підвищенню авторитету держави на міжнародній арені. Таким чином, належна імплементація пілотних рішень має розглядатися як стратегічний крок, здатний забезпечити не лише виконання міжнародних зобов'язань, а й якісні внутрішні перетворення у сфері права та правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Council of Europe. Pilot judgments of the European Court of Human Rights. URL: <https://rm.coe.int/factsheet-5-fs-pilot-judgments-uk/1680a22060> (дата звернення 18.09.2025).
2. European Court of Human Rights. Practical Guide on Admissibility Criteria. Страсбург, 2022. С. 42, 165 (щодо застосування пілотних рішень при наявності системної проблеми). URL: https://echr.coe.int/Documents/Admissibility_guide_ENG.pdf (дата звернення 18.09.2025).
3. ZMINA. Україна має виконати понад 100 провідних рішень ЄСПЛ. URL: <https://zmina.info/news/ukrayina-maye-vykonaty-ponad-100-providnyh-rishen-yespl-yakyh-krychushhyh-problem-vony-stosuyutsya/> (дата звернення 19.09.2025).
4. Council of Europe. Expert report following a series of expert discussions on Ukraine. URL: <https://rm.coe.int/expert-report-following-a-series-of-expert-discussions-ukr/16808f2559> (дата звернення 20.09.2025).
5. Problems of enforcement of judgments of the European Court of Human Rights in Ukraine С. 9 URL: <https://sls-journal.com.ua/en/journals/tom-7-3-2024/problemivikonannya-rishen-yevropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini-v-ukrayini> (дата звернення 20.09.2025).

Мельник Надія Володимирівна,

*кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри загальноправових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ*

ЕВОЛЮЦІЯ МІЖНАРОДНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

З позицій історико-правового аналізу, права людини закріплені в чинних міжнародно-правових актах, слід розглядати як результат тривалої еволюції суспільно-політичної думки та поступового формування універсальних стандартів, які стали основою життєдіяльності сучасного демократичного суспільства. Протягом тисячоліть людство шукало оптимальну модель взаємовідносин між особистістю та владою. Ідеї демократії, прав людини та принципу громадянства зародилися ще у V–VI ст. до н. е. в античних грецьких полісах.

Філософи того часу – Платон, Протагор, Сократ, Аристотель, Перикл – вперше усвідомили взаємозалежність прав людини й законності в суспільстві, окресливши напрями та форми розвитку державності на шляху до свободи та гуманізму. Хоча концепція прав людини нерідко розглядається як відображення ідеалів або навіть як утопічна, її сутність полягає у визначенні необхідного мінімуму умов, що забезпечують гідне, «людське» існування кожної особи [1, с. 10–11].

У сучасному розумінні права людини розглядаються як невід’ємні та природні права, притаманні кожній особистості від народження. На думку українських дослідників Л. Р. Наливайко та К. В. Степаненко, аналіз Декларації незалежності США 1776 р. та французької Декларації прав людини і громадянина 1789 р. свідчить, що, попри їхній національний контекст, зазначені документи вже заклали своєрідний фундамент універсального каталогу прав людини та визначили обов’язок держав щодо їх гарантування. Згодом такі права поступово трансформувалися у систему міжнародних універсальних стандартів, закріплених у багатосторонніх міжнародно-правових актах, покликаних забезпечити захист прав людини як загалом, так і окремих їх видів або прав окремих соціальних груп [2, с. 24].

Подальше міжнародно-правове оформлення та конкретизація системи основних прав людини відбулися із прийняттям Загальної декларації прав людини – базового джерела універсальних міжнародних стандартів у сфері прав людини та одного з найвагоміших комплексних міжнародних документів із їх захисту. Документ прийнято Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року і став відправною точкою для формування широкого спектра міжнародно-правових інструментів, присвячених різним аспектам правозахисної діяльності – зокрема захисту громадянських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав, а також забороні геноциду, апартеїду та расової дискримінації [3].

На теперішній час Загальна декларація прав людини [4] є актом самозбереження людства, реакцією на фашизм, тоталітаризм, диктатуру та подібні негативні явища, згубні для людини та людства і водночас – це якісно новий людський вимір, т. зв. нова міра людської гідності, новий рівень людської свідомості та буття, нижче якого людина не повинна опускатися, оскільки, з точки зору сучасної людини, може існувати інший світ – нелюдський [2, с. 48].

Одним із найбільш визнаних міжнародно-правових договорів з прав людини є Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року, в якому: висвітлено статті, що описують зміст громадянських і політичних прав, а також статті, що стосуються міжнародного контролю за дотриманням цих прав. Формулювання статей про права людини не залишає сумнівів у їх імперативності. Це наслідок розуміння того, що повага громадянських і політичних прав пов'язана з гарантіями особистої свободи людини та рухом суспільства до ефективної демократії. Держави-учасниці зобов'язані забезпечити в повному обсязі повагу громадянських і політичних прав у межах своєї юрисдикції; проголошено широкий перелік основних прав і свобод, які кожна держава повинна надати всім особам на її території та під її юрисдикцією без різниці щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи інші обставини. Третя частина Пакту містить конкретний перелік громадянських і політичних прав, які повинні бути гарантовані людині в кожній державі. Серед політичних прав Пакт проголошує право кожного громадянина брати участь без будь-якої дискримінації у веденні державних справ безпосередньо та через своїх вільно обраних представників, обирати та бути обраним на справжніх періодичних виборах, що проводяться на основі загального і рівного виборчого права при таємному голосуванні та забезпечують свободу волевиявлення виборців, які мають бути допущені до своєї країни на загальних умовах рівності на державній службі; закріплено певні основні права та свободи, які необхідно дотримуватися в будь-якій ситуації, навіть під час збройних конфліктів [5].

Аналізуючи Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 року, потрібно зазначити, що міжнародно-правовий документ закріпив систему фундаментальних прав людини (серед яких – право на працю, страйк, охорону здоров'я, освіту, участь у культурному житті, а також права осіб, позбавлених волі); встановив базові нормативні орієнтири, реалізація яких розглядається як обов'язок держави щодо поступового досягнення визначених стандартів у сфері соціально-економічних і культурних прав [6].

Таким чином, міжнародно-правові документи з прав людини виступають не лише інструментом правового регулювання, а й своєрідним механізмом самозбереження людства, забезпечуючи захист особистості від тоталітарних, дискримінаційних та інших негативних явищ, закладаючи основи для сталого розвитку цивілізації та підвищення рівня людської свідомості та гідності.

Список використаних джерел:

1. Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини : навч. посіб. Київ, 2018. 164 с.
2. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В. Міжнародно-правові стандарти прав людини : навч. посіб. Дніпро : ДДУВС, 2019. 184 с.
3. Шатарська Таміла Назімівна. Міжнародні механізми захисту прав людини. Право громадян України на звернення до конвенційних органів з захисту прав людини. URL : <https://www.shatarska.in.ua/2-mizhnarodni-mexanizmi-zaxistu-prav-lyudini-pravo-gromadyan-ukra%D1%97ni-na-zvernennya-do-konvencijnix-organiv-z-zaxistu-prav-lyudini/>
4. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#top
5. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043
6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042

Музика Леся Анатоліївна,

*доктор юридичних наук, професор, професор кафедри приватного права
Національного університету «Києво-Могилянська академія»*

ПРОБЛЕМИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В КОНТЕКСТІ ЦИФРОВИХ ПРАВ ДІТЕЙ¹

17 травня 2024 року Комітетом міністрів Ради Європи була ухвалена Рамкова конвенція про штучний інтелект і права людини, демократію та верховенство права (Framework Convention on Artificial Intelligence and human rights, democracy and the rule of law [1]). Це перший свого роду глобальний юридично обов'язковий міжнародний договір, що має слугувати безпечному використанню штучного інтелекту – дотримання спільних стандартів у сфері функціонування зазначених цінностей в цифровому середовищі. 15 травня 2025 року Україна підписала цей міжнародний документ. Тому вже сьогодні, ще до моменту ратифікації конвенції (з урахуванням очевидних загроз і ризиків подальшого неконтрольованого розвитку штучного інтелекту (далі – ШІ), перед юристами постала необхідність розробки низки законопроектів щодо врегулювання відповідних суспільних відносин. У межах національної правової системи – засобами приватного і публічного права важливо у законодавстві заповнити прогалини, наявні та потенційні, що пов'язані зі швидким технологічним прогресом. З-поміж іншого, йдеться про охорону приватності, безпеку інновацій та інші цифрові права людей загалом і дітей особливо.

Відповідно до рекомендацій UNICEF і Ради Європи всім країнам ЄС слід дотримуватися child-rights impact assessment (CRIA) для будь-якої системи ШІ, що може впливати на дітей, – від освітніх платформ до стрічок соцмереж. В українському законодавстві такого обов'язку наразі нема. Його варто включити до майбутнього закону про ШІ з вимогою публікувати коротке резюме оцінки. Міжнародне

¹ Публікацію підготовлено в межах перспективного плану розвитку наукового напрямку «Суспільні науки» Національного університету «Києво-Могилянська академія», фундаментального дослідження на тему: «Реалізація цифрових прав дитини», згідно з додатковою угодою №БФ5-2025 від 01.03.2025 р. до Договору від 04 серпня 2021 року між НаУКМА та МОН.

законодавство виділяє два інструмента з'ясування впливу на права дитини того чи іншого контенту чи ресурсу:

- аналіз впливу на права дитини (CRIA) аналізує потенційний вплив на дітей та молодь законів, політик, бюджетних рішень, програм та послуг на етапі їх розробки та, за необхідності, пропонує способи уникнення або пом'якшення будь-якого негативного впливу. Це робиться до ухвалення рішення або вжиття заходів.

- оцінка впливу на права дитини (CRIE) дає можливість розглянути передбачуваний або непередбачуваний вплив законодавчих змін, бюджетних рішень, політик, програм або послуг на права дітей та молоді. За необхідності CRIE може запропонувати зміни, необхідні для забезпечення того, щоб захід поважав права дітей та відповідав Конвенції ООН про права дитини. Це робиться після прийняття рішення або вжиття заходів.

Процеси CRIA та CRIE зосереджуються на тому, як права дітей можуть бути порушені рішеннями та діями урядів, інституцій та інших суб'єктів у сферах права, політики та практики. Вплив оцінюється з огляду на права, викладені в Конвенції ООН про права дитини, її Факультативних протоколах та інших міжнародних договорах з прав людини.

Відповідно до Регламенту (ЄС) 2024/1689 [2], у його преамбулі (Recital 48) зазначено, що особливу увагу слід приділяти ризикам, які системи ШІ можуть становити для дітей. Посилається на Конвенцію ООН про права дитини та її Загальний коментар № 25 щодо прав дітей у цифровому середовищі. Також ним забороняється розміщення на ринку, введення в експлуатацію або використання системи ШІ, які можуть нашкодити дитині.

Встановлюється заборона таких практик використання ШІ:

- Заборонено використовувати системи ШІ, які застосовують підсвідомі техніки (такі, що діють поза свідомістю людини) або цілеспрямовано маніпулятивні чи оманливі техніки (Стаття 5(1)(а) Регламент (ЄС) 2024/1689).

- Заборонено використовувати системи ШІ яка експлуатує будь-яку вразливість фізичної особи або певної групи осіб зокрема через їхній вік (Стаття 5(1)(b) Регламент (ЄС) 2024/1689).

Крім того, Регламент (ЄС) 2024/1689 встановлює систему управління ризиками (Risk Management System), де приділяє окрему увагу дітям. Так, провайдери повинні враховувати, чи може система ШІ з високим ступенем ризику, з огляду на її цільове призначення, мати негативний вплив на осіб віком до 18 років та, у відповідних випадках, на інші вразливі групи населення (Стаття 9(9) Регламент (ЄС) 2024/1689).

Щодо регулювання цього питання в Україні. Концепція розвитку штучного інтелекту, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 р. (Концепція ШІ) [3] не містить згадок про безпечне використання ШІ дітьми чи подібних формулювань, адже вона має інше покликання – розвиток ШІ в Україні. У цьому контексті цікавим є бачення Концепція ШІ про роль, яку можуть відіграти діти – стати каталізатором прогресу вітчизняних систем ШІ. У ній вказано, що існує необхідність розроблення єдиної скоординованої державної політики, спрямованої на розв'язання низки проблем. Серед яких: низький рівень математичної компетентності випускників закладів загальної середньої освіти, необхідної для розроблення та досліджень у галузі штучного інтелекту, низький рівень цифрової грамотності, поінформованості населення щодо загальних аспектів, можливостей, ризиків та безпеки використання штучного інтелекту тощо. Для подолання цих викликів Концепція ШІ пропонує конкретні шляхи, зокрема поширення цифрової грамотності серед школярів (застосування цифрових інструментів для розв'язання прикладних задач, пошук

інформації в інтернеті, захист персональних даних, медіаграмотність, цифрова гігієна тощо).

Підсумовуючи зазначимо, що Україна планомірно і рішуче рухається у бік євроінтеграції. Сфера цифрових прав дітей і особливо використання чи застосування дітьми ІІІ є на порядку денного сьогоднішніх правотворців.

Список використаних джерел:

1. Framework Convention on Artificial Intelligence and human rights, democracy and the rule of law. Vilnius, 5.IX.2024. URL: <https://rm.coe.int/1680afae3c>

2. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng>

3. Концепція розвитку штучного інтелекту, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 р. № 1556-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>

Омельчук Валерія Олексіївна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА СПЕЦИФІКА ДІЯЛЬНОСТІ «ООН ЖІНКИ» (UN WOMEN) В АСПЕКТІ РОЗШИРЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЖІНОК

Зі зміною суспільних реалій сьогодення виникає нагальна потреба розгляду питання міжнародно-правової специфіки діяльності «ООН Жінки» (UN Women) в аспекті розширення прав і свобод жінок.

Захист прав жінок є одним із ключових аспектів системи захисту прав людини, яка потребує модернізації своїх підходів та посилення механізмів на міжнародному рівні. Спеціалізована установа – Організація Об'єднаних Націй (далі - ООН) відіграє ключову роль у формуванні глобальних стандартів та стратегій покращення становища жінок. Діяльність ґрунтується на принципах, викладених у Статуті ООН та в Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок. Станом на зараз, організаційна структура ООН має декілька підрозділів, серед яких виокремлюють «ООН Жінки», котра має на меті досягнення гендерної рівності і розширення прав та можливостей жінок.

«ООН Жінки» була створена Генеральною Асамблеєю ООН в 2010 році. Вказану ініціативу підтримали усі держави-члени, що входять до ООН. Основними напрямками діяльності є: боротьба з насиллям проти жінок; розширення повноважень жінок в економічній сфері; надання пріоритетності щодо повноважень в економічній та соціальній сферах тощо. Окрім того, структура координує та підтримує ідеї та дії ООН у цій сфері.

Щодо історичної перспективи, то також слід зазначити те, що «ООН Жінки» було створено в рамках реформи ООН, аби зробити її роботу більш ефективною та різнобічною. Структура розвинула діяльність чотирьох відділів, що стали основою сучасного захисту прав жінок. До них належать: Відділ з покращення становища жінок; Міжнародний навчальний та науково-дослідницький інститут з покращення становища жінок; Канцелярія Спеціального Радника з гендерних питань покращення становища жінок; Жіночий Фонд ООН [1]. Вказані міжнародні органи не лише підтримують жінок

у формуванні політики, світових стандартів та норм, а й налагоджують партнерські відносини із громадським суспільством.

Одним із ключових документів, котрим керується діяльність структури «ООН Жінки» є Резолюція Ради Безпеки ООН «Жінки, мир, безпека», котра була прийнята 31 жовтня 2000 року. В змісті містяться основні засади участі жінок у процесах прийняття рішень на всіх рівнях, положення щодо інтеграції гендерних питань у миротворчі місії тощо [2, с. 272].

ООН не обмежується розробкою лише нормативних документів, але й активно працює над створенням та впровадженням конкретних програм. Прикладом є Загальна конференція зі становища жінок, видана в 1985 році в Найробі. Основним завданням конференції був розгляд дискримінації не тільки з боку її юридичного усунення, але й аналіз реальних можливостей для жінок брати участь в сучасному розвитку.

Важливим аспектом розкриття проблеми є співпраця між «ООН Жінки» та урядом України, зокрема через Жіночий фонд миру та гуманітарної допомоги ООН. Згідно даних за 2023 рік, «ООН Жінки» надали близько 10,5 мільйонів доларів США, котрі були спрямовані на підтримку жінок та їх ініціатив [3].

Не менш важливим є явище діяльності структури «ООН Жінки» в Україні, за підтримки «ООН Жінки», після та під час повномасштабного вторгнення. До повноважень вказаної раніше організації входить не тільки матеріальна підтримка. За крайніми даними, лише протягом 2024 року майже 43 тисячі жінок отримали висококваліфіковану юридичну та психосоціальну допомогу в сфері захисту жінок від різного виду насильства. Окрім того, «ООН Жінки» в Україні активно працює над економічною незалежністю жінок, надаючи стартові ваучери та мікрогранти.

Слід виокремити і співпрацю Уряду України з іноземними партнерами, зокрема із Урядом Німеччини. Альянс з гендерно-відповідального та інклюзивного відновлення України - спільна ініціатива, за підтримки «ООН Жінки», що створена на Міжнародній конференції з питань відновлення України в червні 2024 року. Головною метою є інтеграція потреб жінок та принципів гендерної рівності у процес відбудови України в тому числі в рамках Міжвідомчої координаційної платформи донорів для України (МКПД) [4].

«ООН Жінки» забезпечує, щоб гендерна рівність не була забута під час кризи. Опираючись на норми Стамбульської конвенції та інших актів, темою яких є захист прав від гендерної дискримінації, організація закладає основи для створення більш справедливих та інклюзивних держав, зокрема України.

Підсумовуючи вищезазначене, ми дійшли до висновку, що успіх ООН у сфері захисту прав та свобод жінок залежить від багатьох умов, однією із яких є здатність адаптуватись до змін. Подальше просування гендерної рівності є фундаментальною передумовою для досягнення сталого розвитку та викоріненню дискримінації.

Список використаних джерел:

1. UN Women Ukraine. Про структуру ООН Жінки. [ukraine.unwomen.org](https://ukraine.unwomen.org/uk/pro-nas/pro-strukturu-oon-zhinky). URL: <https://ukraine.unwomen.org/uk/pro-nas/pro-strukturu-oon-zhinky> (дата звернення 30.09.2025).

2. Замула А. Роль ООН у захисті прав жінок: від стратегій до реалізації. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія: Право. 2024. Вип. 84 (4). С. 268–275.

3. UN Women Ukraine. ООН Жінки в Україні. URL: <https://ukraine.unwomen.org/uk/pro-nas/oon-zhinky-v-ukrayini> (дата звернення 30.09.2025).

4. UN Women Ukraine. Обов'язки та можливості. URL: <https://ukraine.unwomen.org/uk/partnery/alyans-z-henderno-vidpovidalnoho-ta-inklyuzyvnoho-vidnovlennya-v-ukrayini/obovyazky-ta-mozhlyvosti-0> (дата звернення 30.09.2025).

Подейко Євгенія Миколаївна,
*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

РЕЛІГІЙНІ СИМВОЛИ ЯК ВИКЛИК СВОБОДИ ВІРОСПОВІДАННЯ: ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У сучасних демократичних суспільствах питання релігійної ідентичності та її зовнішнього прояву набуває особливого значення. Символи віри, такі як хрести, мусульманські хустки чи інші знаки, дедалі частіше стають предметом дискусій у школах, державних установах та на робочих місцях. Такі ситуації показують, що необхідно шукати баланс між прагненням держави до світськості та рівності всіх громадян і правом людини на вільне сповідання своєї релігії. Вирішення цих питань у Європі значною мірою спирається на положення Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини, який на її основі формує стандарти допустимих обмежень свободи віросповідання.

Свобода думки, совісті і релігії є фундаментальним правом, яке гарантує людині можливість обирати, змінювати та практикувати свою віру. У правовому полі Європи це право закріплене насамперед у статті 9 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1, с. 11]. Вона гарантує як внутрішню свободу, так і зовнішню, дозволяючи обмеження лише тоді, коли вони передбачені законом, переслідують легітимну мету та є пропорційними.

Практика Європейського суду з прав людини конкретизує зміст цих положень і вводить доктрину «margin of appreciation» – межі розсуду держави, що дозволяє враховувати національні особливості, але не допускати дискримінації чи надмірного втручання. Такий підхід забезпечує загальноєвропейські стандарти захисту свободи віросповідання.

Після визначення нормативної основи свободи віросповідання стає очевидним, що її реалізація на практиці часто стикається з викликами, особливо коли йдеться про носіння або демонстрацію релігійних символів у публічних просторах. Європейський суд з прав людини розглядає такі ситуації, намагаючись знайти баланс між правами окремої особи та суспільними інтересами, зокрема нейтральністю державних установ та принципом світськості.

Практика суду демонструє різні підходи залежно від конкретних обставин. Так, у справі *Lautsi v. Italy* розглядалося питання наявності хрестів у класах державних шкіл [2]. Спочатку Суд визнав це порушенням свободи віросповідання, проте Велика палата постановила, що держави мають значну свободу у виборі символів, які вважаються частиною культурної спадщини, якщо це не примушує до релігійних практик.

Іншим прикладом є справа *Leyla Sahin v. Turkey*, де Суд підтримав заборону носіння ісламського хіджабу в державних університетах, зазначивши, що Туреччина мала право обмежити прояви релігійності для забезпечення світськості освітніх закладів [3]. Подібні висновки містяться у справі *Mikyas and Others v. Belgium*, де обмеження стосувалися видимих релігійних символів у державних школах Фландрії [4]. Суд визнав обмеження законним і пропорційним, оскільки застосовувалося до всіх релігій без дискримінації.

Таким чином практика ЄСПЛ показує, що носіння релігійних символів створює конфлікти між індивідуальними правами та інтересами держави. Суд застосовує доктрину margin of appreciation, надаючи країнам простір для визначення необхідності

обмежень, але водночас вимагає, щоб вони були законними, пропорційними й недискримінаційними.

Розгляд справ Європейського суду з прав людини у сфері свободи віросповідання наочно підтверджує: закріплене у статті 9 Європейської конвенції з прав людини право не є абсолютним [1, с. 11]. Воно може бути обмежене державою, якщо це необхідно для захисту прав та свобод інших осіб, забезпечення громадського порядку чи дотримання принципу світськості. Саме у справах про релігійні символи Суд виробив ключові критерії для оцінки таких можливостей.

У випадках, що стосуються хрестів у школах, ісламських хусток в державних університетах, застосовується доктрина «межі розсуду держави», тобто кожна країна має певний простір для визначення допустимих обмежень відповідно до власного історичного, культурного й правового контексту. Водночас цей простір не є безмежним – втручання має бути передбачене законом, переслідувати легітимну мету та відповідати принципам пропорційності й недискримінації.

Загалом можна відзначити, що у публічних просторах та установах освіти чи адміністрації обмеження частіше визнають допустимими, тоді як у приватній сфері та трудових відносинах, за відсутності переконливих суспільних інтересів, Суд стає на бік індивідуальних прав. Це дозволяє поєднати повагу до національних тенденцій із європейськими стандартами прав людини та водночас формує загальноєвропейські орієнтири захисту прав віросповідання.

Питання носіння релігійних символів у публічних просторах стало одним із найяскравіших прикладів того, як ЄСПЛ формує баланс між індивідуальною свободою віросповідання та суспільними інтересами. Суд визнає широку межу розсуду держав, але водночас встановлює чіткі критерії законності, пропорційності обмежень. Такий підхід не лише конкретизує зміст статті 9 Європейської конвенції з прав людини, а й сприяє виробленню спільних європейських стандартів у сфері релігійної свободи. Це підтверджує, що право на свободу віросповідання не є абсолютним, але його обмеження повинні бути винятковими та обґрунтованими.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 року / Рада Європи. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_eng (дата звернення: 21.09.2025).
2. Case of Lautsi and Others v. Italy (Application no. 30814/06) 18 March 2011. HUDOK. European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22\[%22001-104040%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22[%22001-104040%22]) (дата звернення 23.09.2025).
3. Case of Leyla Şanih v. Turkey (Application no. 44774/98) 10 November 2005 // HUDOK / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22\[%22001-70956%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22[%22001-70956%22]) (дата звернення 23.09.2025).
4. Mikyas and Others v. Belgium (Application no. 50681/20) 09 April 2024. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22\[%22002-14325%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22[%22002-14325%22]) (дата звернення 23.09.2025).

Погорільська Дар'я Віталіївна,
*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Права людини є основоположною можливістю, свободою та вибором людини діяти й будувати своє життя таким чином, аби максимально задовольняти свої потреби та почуватися вільно завдяки забезпеченню та захисту її основних прав як державою, так і міжнародною спільнотою. Усі люди, якими б різними не були, є рівними і вільними у своїх правах. Станом на XXI століття, коли нації постійно співпрацюють, більшість базисних прав людини для стабільного її існування та функціонування встановлені, санкціоновані та забезпечені державами. Не винятком є й окрема група прав людини, які характерні для забезпечення та захисту людей з інвалідністю.

Як зазначає М.Ю. Кузнецова, міжнародно-правовий механізм захисту прав людей з інвалідністю ставить перед собою чіткі завдання: «...виявити та оцінити потреби людей з інвалідністю; забезпечити відповідну реакцію на конкретні потреби та забезпечити доступність програм захисту й допомоги людям з обмеженими можливостями нарівні з іншими зацікавленими особами як на міжнародному, так і на національному рівнях; ...забезпечити також недискримінацію таких осіб, враховуючи стать, вік, релігійну належність та інше» [1, с. 110].

Очевидно, що кожен механізм, а особливо міжнародного рівня, захисту прав людини має мати свою правову основу, свій зовнішній вираз у нормативному акті, який би на офіційному рівні сформував, визначив і затвердив основні положення прав людини. Одним з ключових документів у цьому переліку є Конвенція про права осіб з інвалідністю, підписана 13 грудня 2006 року і ратифікована Україною 16 грудня 2009 року. Як згадує К.С. Фомічов, її попередницею у цій сфері була Декларація про права інвалідів 1975 року, проте саме Конвенція є базисним міжнародним документом такого спрямування, оскільки в ній «...вже не загострюється увага на певній «неправильності» людини, коли в порушенні здоров'я вбачається її неповноцінність або вада як у Декларації про права інвалідів 1975 року. Навпаки, проблема інвалідності в Конвенції розглядається як проблема суспільства, яке нездатне охопити всіх без винятку та увібрати в себе індивідуальні відмінності» [2, с. 110]. Конвенція, опираючись на інші міжнародно-правові документи, встановлює у статті 1, хто саме вважається особою з інвалідністю та має на меті заохочення, захист й забезпечення «...повного й рівного здійснення всіма особами з інвалідністю всіх прав людини й основоположних свобод, а також у заохоченні поважання до притаманної їм гідності» [3]. Документ закладає основні принципи, на яких ґрунтуються базисні положення Конвенції, як от недискримінація, доступність, рівність можливостей та «...повага до особливостей осіб з інвалідністю і прийняття їх як компонента людської різноманітності й частини людства» тощо [3]. Зосереджується увага на необхідності вжиття заходів для належного забезпечення прав і свобод жінок та дітей з інвалідністю (ст. 6, 7 Конвенції); наголошується на рівності перед законом та доступі до правосуддя (ст. 12 і 13 відповідно) або ж свободі висловлення думки та переконань і доступі до інформації (ст. 21). Окрім цього, Конвенція конкретизує важливі права, які мають бути забезпечені державою для доступної реалізації їх у житті людей з інвалідністю. Наприклад, вона встановлює необхідність забезпечення державою належного рівня індивідуальної мобільності (ст. 20), освіти (ст. 24), здоров'я (ст. 25), абілітації та реабілітації (ст. 26), праці та зайнятості (ст. 27), достатнього життєвого рівня та соціального захисту (ст. 28),

участі у політичному та суспільному житті (ст. 29), а також участі у культурному житті, проведенні дозвілля й відпочинку та заняттях спортом (ст. 30).

Окреме місце у змісті Конвенції займає стаття 34, у якій йдеться про Комітет ООН з прав осіб з інвалідністю. Його функції загалом пов'язані із постійним, всебічним контролем над виконанням положень Конвенції державами, які її підписали. Комітет уповноважений розглядати доповіді, підготовлені державами, щодо належного виконання ними положень Конвенції та рекомендацій Комітету для покращення ситуації із забезпеченням прав людей з інвалідністю у цій державі. Важливо зазначити, що існує Факультативний Протокол до Конвенції про права осіб з інвалідністю від 13 грудня 2006 року. З його змісту випливає зокрема, що Комітет уповноважений також приймати та розглядати особисті скарги осіб чи груп осіб, які постраждали від порушень державою, що є учасницею цього Протоколу, положень Конвенції. Тому Комітет в таких випадках має право розглядати такі скарги, а в разі грубих та/або систематичних порушень цієї Конвенції – проводити відповідні розслідування.

Оскільки Україна ратифікувала Конвенцію та Факультативний Протокол до неї, то, згідно із статтею 4 вищезгаданої Конвенції, вона несе обов'язок власною внутрішньою та зовнішньою політикою виконувати усі накладені на неї зобов'язання, в тому числі усі перелічені фундаментальні, що передбачені у цій статті. Проте це зовсім не означає, що в Україні немає порушень вищенаведених прав, які мають надаватися та безперешкодно реалізовуватися людьми з інвалідністю. Підтвердженням цього є Аналітична довідка ООН, в якій ООН надала політичні рекомендації владі України щодо покращення реалізації прав осіб з інвалідністю.

Наприклад, ООН стверджує, що Україні слід «забезпечити ефективну реалізацію позитивних заходів та посилення суб'єктів господарювання та державного сектору в цілях працевлаштування осіб з інвалідністю та покращення їхнього доступу до якісної та сталої зайнятості (гідної праці)» [4]. Окрім цього, в Україні діє низка благодійних організацій, такі як Українська Гельсінська спілка з прав людини, Національна Асамблея людей з інвалідністю України або Ліга Сильних тощо, які інформують громадськість про стан забезпечення прав осіб з інвалідністю в Україні, зокрема шляхом розгляду рекомендацій, зауважень ООН тощо. Завдяки їхній діяльності, ми маємо змогу оцінити нинішню ситуацію із забезпеченням прав осіб з інвалідністю в Україні як загалом, так і ознайомитися із більш повним переліком рекомендацій, наданих Комітетом ООН з прав осіб з інвалідністю Україні, зокрема в контексті ситуації дотримання таких прав після лютого 2022 року. До прикладу, на офіційному сайті Ліги Сильних розміщено декілька з таких, зокрема Україні «особливу увагу варто приділити підтримці жінок і дітей з інвалідністю в умовах конфлікту та забезпеченню їхніх прав на рівні з іншими. Це включає рівний доступ до соціальних виплат, житла та гуманітарної допомоги... Комітет висловив занепокоєння недостатнім забезпеченням доступності у фізичному середовищі, транспорті та інформації, особливо у віддалених районах, і рекомендує забезпечити ефективні моніторингові механізми та санкції за недотримання стандартів доступності» [5]. Тому роль благодійних організацій та об'єднань в Україні має суттєве значення для моніторингу належного забезпечення та реалізації прав людей з інвалідністю в нашій державі.

Отже, міжнародно-правове закріплення та захист прав осіб з інвалідністю є надважливим правовим актом визнання таких прав, обґрунтування їхньої необхідності та важливості. Воно є заохоченням для держави дотримуватися обіцяних зобов'язань або, навпаки, стимулом стати учасником таких відносин, де вона буде зобов'язана дотримуватися належного рівня забезпечення та реалізації прав людей з інвалідністю. Тому завдячуючи міжнародним стандартам і механізмам, ми маємо змогу щодня

будувати внутрішньо та зовнішньо політичний вектор своєї державної діяльності так, аби усі люди в Україні були по-справжньому рівними у своїх правах і можливостях.

Список використаних джерел:

1. Кузнецова М. Ю. Міжнародно-правовий механізм захисту прав людей з обмеженими можливостями. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 7. С. 109-112. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-7/26> (дата звернення 01.10.2025).

2. Фомічов К.С. Міжнародні правові стандарти соціальної захищеності осіб з інвалідністю загального та спеціального спрямування. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2023. № 3. С. 107-113.

3. Конвенція про права осіб з інвалідністю: Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 13.12.2006: станом на 19.06.2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення 01.10.2025).

4. Аналітична довідка ООН про інвалідність. Організація Об'єднаних Націй Україна. URL: https://ukraine.un.org/uk/165090_%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0-%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BA%D0%B0-%D0%BE%D0%BE%D0%BD-%D0%BF%D1%80%D0%BE-%D1%96%D0%BD%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B4%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C (дата звернення: 01.10.2025).

5. Комітет ООН з прав людей з інвалідністю надав рекомендації для України. *Ліга Сильних*. URL: <https://ls.org.ua/novyny/analitika/komitet-onn-z-prav-lyudej-z-invalidnistyu-nadav-rekomendacziyi-dlya-ukrayiny/> (дата звернення 01.10.2025).

Примаке Катерина Олегівна,

здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні факультету міжнародної торгівлі та права Державного торговельно-економічного університету

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

На сьогодні основні права та свободи людини більше не належать виключно до внутрішньої компетенції держави, а перетворилися на спільну справу міжнародного співтовариства. Особливо при виникненні збройного конфлікту забезпечення та захист прав людини стає дедалі складнішим процесом і потребує втручання та допомоги з боку міжнародних суб'єктів. У випадках, коли національний механізм не спроможний гарантувати реалізацію прав і свобод особи, міжнародне право передбачає можливість використання спеціалізованих механізмів для їх захисту та забезпечення [1, с.97].

До міжнародно-правових механізмів, спрямованих на забезпечення та захист основних прав людини, належать міжнародні акти, що містять правила регулювання діяльності, визначають права та обов'язки суб'єктів, а також міжнародні документи, які формулюють принципи, не встановлюючи обов'язкових норм поведінки, зокрема декларації та меморандуми. Важливою складовою є діяльність міжнародних органів, які здійснюють моніторинг дотримання прав людини, надають рекомендації та контролюють виконання норм. До них належать комісії, комітети, а також міжнародні судові інституції [2, с. 169].

Серед міжнародних органів захисту прав людини можна виділити три категорії. Перша – органи, що функціонують у межах угод і формують загальні рекомендації. Друга – несудові структури для моніторингу дотримання угод, які надають конкретні рекомендації на основі експертних оцінок. Третя – міжнародні юрисдикційні інституції

судового та несудового характеру, що забезпечують виконання обов'язкових рішень і захист прав людини. Особливе значення ці механізми набувають у збройних конфліктах, коли національні засоби контролю та захисту виявляються недостатніми [3, с.139].

Система захисту прав та свобод людини під час війни ґрунтується на міжнародному гуманітарному праві, яке встановлює принципи гуманного поводження з цивільним населенням та військовополоненими, обмежує насильство лише тими масштабами, які необхідні для досягнення воєнної мети, та визначає межі застосування сили. Формування сучасного міжнародного гуманітарного права базується на поєднанні Гаазького та Женевського права. Гаазьке право регулює права та обов'язки сторін у конфлікті та обмежує методи ведення бойових дій, а Женевське право забезпечує захист жертв війни через чотири конвенції 1949 року та Додаткові протоколи 1977 року [1, с.98].

Європейський суд з прав людини здійснює нагляд за дотриманням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, встановлює процедурні обов'язки держав щодо розслідування порушень та притягнення винних до відповідальності, хоча не займається кваліфікацією збройних конфліктів. Важливими документами, що доповнюють систему захисту на міжнародному рівні, є Європейська соціальна хартія та Конвенція про запобігання катуванням і нелюдському поводженню [2, с.171].

Таким чином, міжнародне право та відповідні механізми виконують ключову функцію в забезпеченні прав людини, особливо в умовах війни. Вони забезпечують моніторинг, контроль та захист прав, сприяють міжнародній відповідальності держав, утвердженню принципів справедливості та розвитку глобальної правової системи [3, с.140]. В умовах війни особливого значення набуває міжнародне гуманітарне право, яке встановлює принципи гуманного поводження з цивільним населенням, пораненими та військовополоненими, обмежує насильство лише тими масштабами, які необхідні для досягнення воєнної мети, та визначає межі застосування сили. Міжнародне право і спеціалізовані механізми захисту прав людини сприяють розвитку міжнародної правової системи, що є важливою складовою глобальної безпеки та стабільності.

Список використаних джерел:

1. Дульська В.В. Міжнародно-правові механізми захисту прав та свобод людини під час війни. URL: <https://archive.logos-science.com/index.php/conference-proceedings/article/view/2881>
2. Ромців О.І. Міжнародно-правові механізми захисту прав та свобод людини в умовах війни: практика ЄСПЛ. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.29>
3. Барсук Д.М. Міжнародний механізм забезпечення прав людини в умовах воєнного стану. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.1.20>

Рогоза Анна Олександрівна

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління і права імені Леоніда Юзькова*

СПІВВІДНОШЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ І МІЖНАРОДНИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР

Актуальність дослідження зумовлена посиленням взаємозалежності національних та міжнародних правових систем у контексті захисту прав людини в Україні, особливо в умовах збройної агресії. Метою статті є аналіз принципу субсидіарності як основи взаємодії цих механізмів та оцінка ефективності їхнього застосування.

Сучасна парадигма захисту прав людини ґрунтується на принципі, згідно з яким національні механізми є первинними, а міжнародні – допоміжними [1]. Верховенство права, закріплене в ст. 8 Конституції України, та юрисдикція Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), визнана ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», формують двохрівневу систему гарантій. В умовах воєнного стану ця взаємодія зазнала стресового тестування. З одного боку, українські суди, особливо Верховний Суд, стали першою лінією захисту, розглядаючи справи щодо воєнного стану, мобілізації, компенсацій збитків [2]. З іншого боку, інституція Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини посилила свою роль як національного превентивного механізму та ключового посередника у поданні міждержавних скарг до міжнародних інстанцій.

Міжнародні механізми, зокрема ЄСПЛ, виступають страховим інструментом та гарантом дотримання стандартів у ситуаціях, коли національна система не справляється або сама є стороною конфлікту. Застосування ЄСПЛ тимчасових заходів щодо України за правилом 39 Регламенту Суду є яскравим прикладом такого втручання на найгострішій фазі конфлікту [3]. Крім того, Україна активно використовує механізм міждержавних скарг (стаття 33 ЄКПЛ) проти РФ, що є унікальним інструментом міжнародної правової відповідальності.

Ключовою ланкою співвідношення є принцип субсидіарності, який надає Україні певну свободу оцінки (*margin of appreciation*) у реалізації Конвенції, але водночас вимагає ефективного національного розслідування та правового захисту. Відтак, рішення ЄСПЛ у справі *Bogdan v. Ukraine* щодо права на справедливий суд підкреслюють необхідність налагодження саме внутрішніх процедур [4]. Ефективна імплементація рішень ЄСПЛ у національну судову практику, зокрема через постанови Верховного Суду, є запорукою того, що міжнародні стандарти стають живою нормою внутрішнього права.

Таким чином, співвідношення національних і міжнародних механізмів слід розглядати як сукупну дію. Національна система забезпечує безпосередній, щоденний захист, тоді як міжнародні інституції виконують роль посередника, каталізатора реформ та гаранта на випадок системних збоїв. Для подальшого посилення цієї взаємодії Україні необхідно продовжити інтеграцію практики ЄСПЛ у навчальні програми для юристів та вдосконалити механізми виконання рішень міжнародних судів на внутрішньому рівні [5].

Важливо підкреслити, що результативність взаємодії національних та міжнародних механізмів значною мірою визначається політичною волею держави та рівнем правової культури. Україна, перебуваючи в процесі глибокої судової реформи, стикається з проблемами надмірної тривалості проваджень, браком матеріальних і кадрових ресурсів, а також необхідністю підвищення довіри до судової системи. У

цьому аспекті практика ЄСПЛ виконує роль своєрідного орієнтира для усунення структурних вад. Зокрема, рішення Суду щодо неналежних умов тримання під вартою чи затягування розгляду справ стимулюють впровадження комплексних змін, спрямованих на приведення національної системи у відповідність до європейських стандартів.

Не менш важливою є співпраця України з іншими міжнародними органами у сфері прав людини, зокрема Комітетом ООН з прав людини та Комітетом проти катувань. Хоча їхні висновки не мають безпосередньо обов'язкової сили, вони впливають на формування державної політики та вдосконалення законодавчої бази. Отже, міжнародні інституції слід сприймати не лише як контролюючий механізм, а й як джерело рекомендацій та орієнтирів для розвитку правової системи України, що набуває особливої ваги в умовах війни та майбутнього відновлення держави.

Список використаних джерел:

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 22.09.2025).
2. Огляд судової практики Верховного Суду у справах, пов'язаних з воєнним станом. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Daigest_sud_prakt_VS_spravi_vijna.pdf (дата звернення: 22.09.2025).
3. European Court of Human Rights. The Court grants an interim measure in the context of the conflict in Ukraine. Press Release. 2022. URL: <file:///C:/Users/Acer/Downloads/The%20Court%20grants%20urgent%20interim%20measures%20in%20application%20concerning%20Russian%20military%20operations%20on%20Ukrainian%20territory.pdf> (дата звернення: 22.09.2025).
4. European Court of Human Rights. Case of Bogdan v. Ukraine (application no. 3016/16). Judgment. 2024. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:\[%223016/16%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22appno%22:[%223016/16%22]}) (дата звернення 22.09.2025).
5. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. 2024. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%A9%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C_%D0%A3%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE_2024_%D1%80%D0%BE%D1%86%D1%96.pdf (дата звернення 22.09.2025).

Романюк Віталія Анатоліївна,
*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри міжнародного та європейського права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ ВЕРХОВНИМ КОМІСАРОМ ООН З ПРАВ ЛЮДИНИ

Збройні конфлікти сучасності призводять до масштабних порушень прав людини, знищення цивільного населення, вимушених переміщень і руйнування інфраструктури. В умовах воєнного стану саме міжнародні механізми захисту прав людини відіграють ключову роль у моніторингу, фіксації та запобіганні порушенням. Центральне місце серед таких механізмів посідає Верховний комісар Організації Об'єднаних Націй з прав людини (далі – ВКПЛ) – головна посадова особа системи ООН у сфері прав людини, наділена мандатом щодо сприяння дотриманню, захисту та реалізації прав і основоположних свобод у всьому світі.

У ХХІ столітті, коли традиційні форми війни трансформувалися у гібридні, роль Верховного комісара зросла — від консультативної до координуючої та превентивної. Зокрема, діяльність Управління Верховного комісара (далі – УВКПЛ) стала ключовим елементом міжнародної системи реагування на воєнні злочини, порушення гуманітарного права та масові порушення прав людини, як це відбувається нині в Україні, Сирії, Судані, Палестині чи М'янмі.

Посаду Верховного комісара з прав людини було засновано Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 48/141 від 20 грудня 1993 року, прийнятою внаслідок Всесвітньої конференції з прав людини у Відні [1]. Мандат Комісара включає сприяння повазі до всіх прав людини, координацію діяльності ООН у цій сфері, надання допомоги державам у виконанні міжнародних зобов'язань та реагування на кризи.

Верховний комісар діє від імені Генерального секретаря ООН, проте має значну функціональну автономію. До основних завдань належать: попередження порушень прав людини; надання допомоги урядам у зміцненні національних механізмів захисту; моніторинг ситуацій масових порушень; публічне інформування Ради з прав людини та Генеральної Асамблеї про виявлені випадки; сприяння дотриманню міжнародного гуманітарного права [1].

Верховний комісар є також координатором усієї діяльності системи ООН у сфері прав людини — зокрема, спеціальних процедур Ради ООН, договірних органів і польових місій.

УВКПЛ реалізує свої повноваження у кризових ситуаціях через польові місії, моніторингові місії, спеціальні доповіді та комісії розслідування. Основна мета такої діяльності – фіксація порушень, забезпечення прозорості, інформування Ради Безпеки й Ради з прав людини, а також сприяння притягненню винних до відповідальності [2, с.729].

Після ухвалення рішення Генерального секретаря або Ради з прав людини УВКПЛ направляє спеціальні місії для збору фактів. Такі місії діють, зокрема, в Україні (Моніторингова місія з прав людини, створена у 2014 р.); Сирії (Комісія з розслідування порушень прав людини, з 2011 р.); Судані, М'янмі, Палестині, Лівії та інших державах [3, с.738].

Ці місії забезпечують незалежний аналіз ситуації, складають регулярні звіти, що мають доказове значення для Міжнародного кримінального суду та інших юрисдикцій.

Верховний комісар застосовує систему раннього реагування – моніторинг потенційних спалахів насильства або порушень гуманітарного права. Інформація передається Раді Безпеки для ініціювання миротворчих або дипломатичних дій [4].

Одним з інструментів є публічне висвітлення фактів порушень, що підвищує політичну відповідальність держав і командирів збройних сил. Комісар регулярно виступає на сесіях Ради з прав людини та Генеральної Асамблеї, вимагаючи розслідування воєнних злочинів [2, с.730].

В умовах збройного конфлікту особливого значення набуває взаємодія між правом прав людини та міжнародним гуманітарним правом (далі – МГП). Верховний комісар, спільно з Міжнародним комітетом Червоного Хреста (далі – МКЧХ), працює над забезпеченням дотримання норм Женевських конвенцій, особливо у частині захисту цивільного населення.

Комісар здійснює моніторинг порушень МГП, зокрема: нападів на цивільних осіб і об'єкти; катувань і жорстокого поводження; зникнень безвісти; використання заборонених видів зброї; примусових переміщень і депортацій [5].

Після початку збройної агресії РФ проти України (2014 р., повномасштабне вторгнення з 2022 р.) діяльність УВКПЛ набула особливої ваги. Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні стала основним джерелом достовірної інформації про воєнні злочини, масові вбивства цивільних, тортури, сексуальне насильство, депортації дітей, руйнування цивільної інфраструктури [3, с.739-740].

Серед основних напрямів роботи місії: документування порушень прав людини всіма сторонами конфлікту; звітування перед Радою ООН з прав людини та Генеральною Асамблеєю; сприяння притягненню винних до відповідальності, зокрема через взаємодію з МКС; моніторинг становища полонених, ВПО та жертв сексуального насильства.

Попри потужний мандат, ефективність діяльності ВКПЛ залишається обмеженою політичними чинниками. Наприклад, через відсутність механізму прямого примусу до виконання його рекомендацій, залежність від волі держав у доступі до територій, недостатнє фінансування польових місій, політична поляризація Ради з прав людини.

У випадку України, наприклад, представники місії не мають повного доступу до окупованих територій, що ускладнює документування злочинів. Водночас незалежність і професійність УВКПЛ забезпечує високий рівень довіри до його звітів.

Отже, Верховний комісар ООН з прав людини є центральною фігурою у системі міжнародного захисту прав людини в умовах збройних конфліктів. Його діяльність охоплює моніторинг, документування, звітування, консультативну допомогу, а також ініціювання міжнародного розслідування. Практична реалізація мандату часто стикається з перешкодами політичного та безпекового характеру, однак ефективність звітів і публічних заяв ВКПЛ має значний вплив на формування міжнародної реакції. Приклад України засвідчує, що діяльність Управління Верховного комісара сприяє зміцненню механізмів відповідальності за воєнні злочини та забезпеченню прав жертв агресії.

Список використаних джерел:

1. High Commissioner for the promotion and protection of all human rights : Resolu-tion adopted by the General Assembly of 07.01.1994 no. A/RES/48/141
2. Реньов Є.В. ВЕРХОВНИЙ КОМІСАР ООН З ПРАВ ЛЮДИНИ У СИСТЕМІ ПРАВОЗАХИСТУ. *Юридичний електронний журнал*. №4. 2023. С.728-730. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2023/176.pdf
3. Трагнюк О. Я., Марич А. В., Дакова А. Д. Деякі питання статусу та функціонування моніторингової місії ООН з прав людини в Україні.

4. Захист прав людини. *United Nations*. URL: <https://www.un.org/en/our-work/protect-human-rights>

5. OHCHR: Protecting human rights during conflict situations. *United Nations*. URL: <https://www.ohchr.org/en/protecting-human-rights-conflict-situations>

Солдатова Карина Вадимівна,

*здобувачка вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

РОЛЬ УКРАЇНИ У РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Збройна агресія росії проти суверенної України триває вже понад десять років. Протягом цього часу на різних рівнях велися дискусії, розроблялися наукові підходи щодо умов припинення війни. Міжнародний механізм забезпечення прав людини згідно з законами війни досліджується з використанням різних підходів. Все більш актуальними стають питання щодо існуючих міжнародних механізмів захисту прав людини, які не виконали своїх зобов'язань щодо запобігання, стримування або припинення збройної агресії росії проти України. Це стосується, перш за все, Організації Об'єднаних Націй та її органів.

24 лютого 2022 року Росія розпочала повномасштабне військове вторгнення на територію суверенної держави - України. Знехтувавши нормами міжнародного права, російська федерація почала фізично знищувати населення України, руйнувати інформаційні, структурні та житлові об'єкти держави, порушивши тим самим права, свободи та інтереси людини, які гарантовані їм нормами національного та міжнародного права [2, с. 323].

Міжнародні форми та способи захисту прав людини під час війни містяться у нормах міжнародного гуманітарного права [3, с. 287]. Воно виникло у XIX столітті, коли панувала теорія міжнародного права, орієнтована на державу. Вважалося, що міжнародне право в першу чергу визначає права і обов'язки держав, а не окремих осіб. Відповідно, правила ведення війни були адресовані державам і не мали на увазі підстав для індивідуальної кримінальної відповідальності.

Міжнародний механізм забезпечення прав людини є сукупністю міжнародних інститутів, норм, принципів і процедур, які забезпечують дотримання, реалізацію і захист прав людини на міжнародному рівні. Акт збройної агресії РФ проти України поставив під сумнів спроможність міжнародних інституцій виконувати свої зобов'язання. Міжнародне право продемонструвало свою слабкість до викликів, спостерігається відсутність політичної волі у держав щодо виконання міжнародних зобов'язань за Римським статутом [1, с. 142].

Можна констатувати той факт, що для забезпечення прав людини в умовах війни можливо використовувати механізми ООН, ЄСПЛ, МКС. Власний історичний та світовий досвід демонструє, що навіть в умовах збройної агресії важливо зберігати гуманність, документувати міжнародні злочини, вести розумну інформаційну політику, забезпечувати мінімальний рівень базових прав людини і громадянина, сприяти міжнародним розслідуванням злочинів та підтримувати громадські (волонтерські) ініціативи, включаючи і міжнародний їх рівень [1, с. 142].

Для документування всіх випадків порушень прав людини на території України державні органи створили окрему міжурядову платформу для збору доказів усіх

злочинів та інших правопорушень, скоєних внаслідок збройної агресії російської федерації. Ці нововведення сприяють формалізації звернень громадян щодо захисту їхніх прав, порушених під час війни, та відповідають зобов'язанням України щодо європейської інтеграції.

До основних рекомендацій щодо реформування міжнародних механізмів захисту прав людини з урахуванням досвіду України слід віднести наступні:

- Реформування повноважень основних органів на які покладено обов'язок забезпечення прав людини. Важливу роль у системі захисту прав людини відіграє Організація Об'єднаних Націй. Її структура містить окремі установи, які захищають права людини та свободи. Проте в умовах військової агресії росії проти України такі інститути продемонстрували свою неефективність. Відповідно повноваження Організації Об'єднаних Націй повинні бути повністю переглянуті та змінені.

- Адаптація міжнародного механізму захисту прав людини до сучасних викликів та реалій. Міжнародний механізм захисту права людини повинен враховувати те, що у деяких регіонах світу загальні стандарти прав людини не відповідали соціально-культурному тлі країни. Вагомим є створення стандартів та механізмів захисту прав людини, що відповідають традиціям та культурі регіональних утворень. Також слід врахувати нехтуванням росією загальних законів та звичаїв ведення військових дій, ставленням до полонених.

- Встановлення справедливого балансу між національною безпекою та правами людини.

- Постійне вдосконалення міжнародних документів. Документи про права людини повинні постійно перевірятися та вдосконалюватися. Наприклад, Рада Європи намагається розробити нові правові норми, які відповідають соціальним заходам, які відповідають вирішенню проблем у державах-членах.

Сьогодні захист прав людини під час військового конфлікту став глобальною проблемою. Україна відіграє активну роль у розробці міжнародних механізмів захисту прав людини у випадках збройної агресії, у ініціюванні розслідувань воєнних злочинів, просуванні ролі міжнародних судів та неурядових організацій, а також у наданні доказів для притягнення агресора до відповідальності та забезпечення захисту прав постраждалого населення.

Отже, впровадження міжнародно-правових механізмів захисту прав людини, а також вдосконалення старих сприятимуть вирішенню міжнародних спорів і конфліктів. Одним з перших елементів функціонування механізму захисту прав і свобод людини у збройних конфліктах буде чинник Міжнародного кримінального суду для судового переслідування за злочини проти прав та інтересів особистості та створення правового механізму для раннього запобігання збройних конфліктів.

Список використаних джерел:

1. Барсук Д. М. Міжнародний механізм забезпечення прав людини в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. №87. С. 137-144. <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/03/22.pdf>

2. Дорошенко Е. А. Правові механізми захисту прав людини під час війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2 (2023). С. 323-326. http://www.lsej.org.ua/2_2023/74.pdf

3. Моца А. А., Моца В. В. Права людини в умовах воєнного стану. *Наукові перспективи*. 2022. №4(22). С. 280–291. <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/1480>

Стеньгач Надія Олександрівна,
*кандидатка історичних наук, доцентка,
професорка кафедри теорії та історії держави і права
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

РОЛЬ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ АЛЬЯНСІВ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

У сучасному глобалізованому світі військово-політичні альянси відіграють ключову роль у формуванні системи міжнародної безпеки та стримуванні потенційних конфліктів. У світі, де загрози набувають транснаціонального характеру – від регіональних воєн до кібератак і тероризму – спільна безпека стає основною стратегією держав. Альянси дозволяють перетворити індивідуальні ресурси на колективну силу та підсилити політичний вплив учасників на міжнародній арені.

Класичним прикладом альянсу є НАТО, заснованого на принципі колективної оборони: напад на одного члена розглядається як напад на всіх. Така модель ефективного стримування неодноразово запобігала ескалації конфліктів у Європі. Після вторгнення Росії в Україну в 2022 році НАТО активізувало заходи із зміцнення східного флангу, а на саміті 2025 року країни-члени погодили підвищення витрат на оборону до 5 % ВВП до 2035 року [1].

Альянси забезпечують стандартизацію озброєння, спільні навчання, обмін розвідданими та оперативну сумісність військ. Наприклад, НАТО розбудовує кібер платформи захисту та об'єднані командні структури, що дозволяє реагувати на гібридні загрози. Країни в межах альянсів отримують політичні переваги у вигляді колективного представництва у світових інституціях. Економічна співпраця проявляється в координації оборонних закупівель, спільному фінансуванні програм та створенні робочих місць у ВПК [1].

По суті, з точки зору стратегічної переваги, ефективні альянси каталізують національну стратегію, діючи як мультиплікатори сили: вони посилюють військову міць (наприклад, обмін розвідувальними даними, взаємний доступ або базування; багатонаціональні або об'єднані сили); приносять економічні вигоди (торгівля, інвестиції, дослідження та розробки); та посилюють політико-стратегічні позиції завдяки взаємним політичним зобов'язанням. Зокрема, мережа союзників або партнерів може виступати як механізм підтримки та опори в ті часи, коли країна потрапляє в кризу або зазнає політичного, економічного чи іншого тиску з боку супротивника. Така реакція проявилася після отруєнь у Солсбері, коли Велика Британія мобілізувала свою мережу союзників і партнерів, щоб організувати безпрецедентне вислання російських дипломатів з численних юрисдикцій [2].

Геополітично альянси також розширюють безпеку країни, забезпечуючи стратегічну глибину. У географічному сенсі союзники часто функціонують як фізичні буфери проти військової агресії – що є головним міркуванням у стратегічному мисленні союзників НАТО, таких як Німеччина, або забезпечують просторову перевагу для тих країн, які знаходяться на передовій [3].

Історично та стратегічно провідну роль у формуванні і зміцненні військово-політичних союзів відіграє Велика Британія. Її глобальна присутність, розвинені військово-морські сили та політична воля до впливу на міжнародну безпеку роблять її одним із ключових архітекторів сучасних альянсів. Британія була однією з 12 країн-засновниць НАТО у 1949 році й залишається одним з найвірніших союзників альянсу. Її активна дипломатична роль у формуванні Статуту НАТО, а зокрема розробка механізмів колективної безпеки, заклали основи євроатлантичної оборони. Британські збройні сили беруть участь у всіх основних місіях НАТО - від Балкан до Балтії. У 2021

році Велика Британія разом із США та Австралією стала спів засновницею альянсу AUKUS, орієнтованого на безпеку в Індо-Тихоокеанському регіоні. Ця угода передбачає обмін передовими оборонними технологіями, включаючи атомні підводні човни, штучний інтелект, квантові системи та кібербезпеку. AUKUS став геостратегічною відповіддю на зростання військового потенціалу Китаю в регіоні [3].

Крім того, Велика Британія виступає спів лідером Global Combat Air Programme (GCAP) - альянсу з Італією та Японією, який має на меті створення бойового літака шостого покоління. Це свідчить про перехід до формування альянсів не лише оборонного, а й технологічного майбутнього. Після повномасштабного вторгнення РФ в Україну, Велика Британія стала однією з перших держав, що розпочали постачання летального озброєння Києву. Вона також виступає лідером у формуванні міні альянсів допомоги, таких як програма «патріотичної коаліції», яка координує постачання ППО для захисту українського неба [4].

Таким чином, можемо підсумувати, що військово-політичні альянси залишаються основним механізмом забезпечення міжнародної безпеки. Їхня роль не зменшується, а навпаки трансформується відповідно до нових викликів. Від ефективності цих альянсів значною мірою залежить стабільність сучасного світу.

Список використаних джерел:

1. NATO to coordinate regular and large-scale arm deliveries to Ukraine. Most will be bought in the US URL: <https://apnews.com/article/f256489ea9e10a81dba83a5c58420668>
2. Nato leaders confirm defence spending will rise to 5% of GDP and say support for members is «ironclad» – as it happened URL: <https://www.theguardian.com/world/live/2025/jun/25/nato-donald-trump-mark-rutte-europe-latest-live-news?>
3. Велика стратегія США: НАТО, альянси та Україна - як альянси підтримують американський вплив. URL: / <https://www.patreon.com/posts/velika-ssha-nato-81421659>
4. Why alliances matter URL: <https://www.geostrategy.org.uk/research/why-alliances-matter/>

Стрелюк Ян Володимирович,

*доктор юридичних наук, керівник Кіровоградської обласної прокуратури,
старший радник юстиції,*

Ілінський Олександр Валерійович,

*аспірант кафедри кримінального права і процесу
Державного податкового університету*

СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕКА ПОСЯГАНЬ НА ПРАВА ОСОБИ З БОКУ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ВОЄННИХ ЗЛОЧИННИХ ОРГАНІЗОВАНИХ УГРУПУВАНЬ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ

Як показують результати аналізу законодавчих актів, ті правові прогалини і колізії, які існують у чинному Українському та міжнародному законодавстві, сприяють у зв'язку з цим створенню та злочинній діяльності транснаціональних воєнних організованих злочинних угруповань та унеможливають притягнення до кримінальної відповідальності їх організаторів та учасників.

Зокрема, Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС) предметом свого розгляду вважає на сьогодні протиправні суспільно небезпечні діяння, які вчиняються

громадянами відповідних держав-агресорів (наприклад, росії), але не може притягати до кримінальної відповідальності юридичних осіб та осіб без громадянства.

У той самий час, як у зарубіжних законодавчих актах, так і в національному Кримінальному кодексі (КК) (розділ XIV-1 Загальної частини) передбачені відповідні заходи кримінально-правового щодо юридичних осіб (ст.ст. 96-3 – 96-11), що слід використати при удосконаленні правових засад діяльності МКС, а також відповідних норм зазначеного Кодексу, враховуючи велику суспільну небезпеку транснаціональних військових злочинних організацій, як юридичних осіб та активних співучасників воєнних злочинів, що вчиняються на територіях суверенних країн державами-агресорами.

У цьому сенсі звертає на себе увагу і той факт, що відповідно до вимог ч. 4 ст. 3 КК України застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено, тобто здійснювати класифікацію протиправної діяльності цих суб'єктів злочинів за ст. 255 вказаного Кодексу неможливо, що, у свою чергу, породжує низку правових наслідків, а саме – така ситуація:

1) не дозволяє запобігати вербуванню громадян до цих злочинних організацій на окупованих територіях України;

2) не дає можливості нейтралізувати, блокувати, усувати тощо детермінанти, які сприяють формуванню цих суспільно-небезпечних діянь;

3) створює умови для уникання від кримінальної відповідальності як організаторів, так й інших співучасників транснаціональних військових формувань злочинної спрямованості;

4) обумовлює здійснення на практиці не вірних класифікацій суспільно небезпечних діянь, вчинених організаторами та іншими членами цих злочинних об'єднань за сукупністю кримінальних правопорушень;

5) не дає юридичних підстав для екстрадиції з інших країн організаторів та учасників вказаних транснаціональних військових злочинних організацій;

6) не розширює межі для доктринальних розробок з означеної тематики дослідження, а також звужує таким чином предмет навчального пізнання цієї правової категорії у ході освітнього процесу за спеціальністю 081 «Право».

Одним з наочних доказів з означеної проблематики дослідження виступає узагальнена впродовж 2022-2025 рр. практика злочинної діяльності на території України приватної військової компанії «Вагнер» [1]. Так, за результатами спеціальних медійних досліджень «вагнерівці» постійно проявляють особливу жорстокість у поводженні з військовополоненими українцями, а також з населенням тимчасово окупованих росією територій нашої держави (це і безпідставний розстріл осіб, які добровільно здавались в полон; застосування до них тортур; катування; т.ін.; гвалтування жінок та їх подальше вбивство; «рекети» на об'єктах приватного бізнесу; незаконне заволодіння житлом, транспортними засобами; т.ін.) [2].

Аналогічні суспільно небезпечні діяння ПВК «Вагнер» вчиняла й в інших країнах, в яких брала участь у здійсненні військових дій та переворотів (Сирія, Судан, Лівія, Мозамбік, Малі, ЦАР, ін.).

Враховуючи зазначені суспільно небезпечні наслідки діяльності вказаної та інших транснаціональних військових організованих злочинних формувань (ПВК «ЄНОТ», ПВК «Редут», ПВК «Патріот», ПВК «Ліга», ін.), деякі дослідники переконують, що на сьогодні існують достатні правові механізми, у тому числі на міжнародному рівні та у МКС, зокрема, для притягнення їх організаторів та учасників до кримінальної відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень у співучасті [3].

Як видається, з таким підходом погодитись не можна, і це обґрунтовано (доведено) у даній науковій статті, в силу існуючих правових прогалин у законодавстві, на усуненні яких все частіше наполягають як зарубіжні, так і вітчизняні фахівці [4, с. 781-787].

Список використаних джерел:

1. Головка В.В. ВАГНЕР, Приватна військова компанія Вагнер. *Енциклопедія історії України: Додатковий том*. Кн. 1: А–Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2021. 773 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=vagner_pryvatna_vijskova_kompanija_vagner.
2. Показували відрізані голови, насаджені на арматуру. МІПЛ збирає свідчення про воєнні злочини «Вагнера» та їхній зв'язок з армією рф. *ZMINA*. 2023. URL: <https://zmina.info/news/pokazuvaly-vidrizani-golovy-nasadzheni-na-armaturu-mipl-zibraly-svidchennya-pro-voyenni-zlochyny-vagnera-ta-yihnij-zvyazok-z-armiyeyu-rf/>
3. Відповідальність за злочини особового складу групи «Вагнера» в Україні. *Open society foundations*. URL: <https://www.justiceinitiative.org/publications/accountability-for-crimes-of-personnel-of-the-wagner-group-in-ukraine/uk>
4. Альбещенко О. С., Вейц А. М., Ягодзінська А. С. Світовий досвід розвитку приватних військових компаній у контексті глобалізаційних процесів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. № 2. С. 781-787.

Хоптинський Артур Юрійович,

*здобувач вищої освіти на бакалаврському рівні юридичного факультету
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова*

ПРОБЛЕМИ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄСПЛ В НАЦІОНАЛЬНИХ ЮРИСДИКЦІЯХ

Сучасна система міжнародного захисту прав людини формується завдяки роботі міжнародних органів і судів, таких як Європейський суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини та інші подібні установи. Рішення цих органів можуть мати як прямий, так і опосередкований вплив на національні правові системи держав, які підписали відповідні конвенції та договори. Водночас рівень цього впливу значною мірою залежить від того, наскільки ефективно національні суди виконують постанови міжнародних органів.

Проблеми з виконанням рішень міжнародних органів залишаються актуальними через юридичні, адміністративні та політичні перешкоди. Ігнорування таких рішень може призводити до порушення прав людини, підриву довіри до правової системи та зниження ефективності міжнародних механізмів захисту.

ЄСПЛ відіграє важливу роль у захисті цивільних і політичних прав, забезпечуючи взаємозв'язок між положеннями міжнародних установчих договорів і Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Як зазначав Дж. Г. Меррілс у роботі «Роль Суду у розвитку міжнародного права», установчі договори, укладені у Страсбурзі, використовуються для підсилення положень Конвенції, виявлення її прогалин та формування доказової бази [1, с. 249]. Сьогодні існує розгалужена мережа міжнародних судів із прав людини, які орієнтуються на практику один одного.

Ефективність судових рішень значною мірою залежить від їхнього виконання. Для України ця проблема є особливо актуальною: держава займає друге місце за

кількістю невиконаних рішень ЄСПЛ серед держав-членів Парламентської асамблеї Ради Європи. У вересні 2020 року ПАРЕ ухвалила резолюцію щодо виконання рішень Суду, зазначивши, що «структурні проблеми правових систем у деяких державах призводять до значної кількості позовів», а прогрес у виконанні рішень в Україні майже відсутній [2].

ПАРЕ виділяє серед основних причин невиконання Україною рішень ЄСПЛ збройний конфлікт на сході країни та анексію Криму. Проте, на нашу думку, проблеми значно ширші і сягають навіть положень самої Конвенції, яка до ухвалення резолюції не передбачала серйозних санкцій за невиконання рішень. Так, стаття 46 Конвенції лише визначає обов'язок Високих Договірних Сторін виконувати остаточні рішення Суду у справах, де вони беруть участь. Лояльне ставлення до невиконання рішень у поєднанні з пріоритетом державного суверенітету призвело до того, що багато рішень ЄСПЛ в Україні та ряді інших держав залишаються невиконаними. За даними Комітету Міністрів Ради Європи, хоча Україна у 2024 році змогла закрити 75 справ (включно з 3 провідними), питання виконання рішень ЄСПЛ залишається масштабним: на кінець 2024 року в системі виконання залишалось 3 916 справ проти держав-учасниць (1 149 — провідні), що підтверджує — проблема виходить за рамки окремих конфліктних зон і стосується загальної спроможності системи забезпечення виконання рішень [3].

В Україні процес виконання рішень регулює Закон «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ» (2006 р.), який встановлює процедури, відмінні від національних судових процесів. Відповідальність за виконання покладається на державу, і особа не повинна самотійно ініціювати виконання рішення. Незважаючи на це, затримки та невиконання рішень, особливо фінансових, залишаються поширеною проблемою [4, с. 255].

Недоліки у виконанні рішень ЄСПЛ підривають авторитет України на міжнародній арені та можуть ускладнити інтеграцію до ЄС, оскільки систематичне невиконання рішень може розцінюватися як порушення європейських цінностей.

Національне законодавство України не розрізняє порядок застосування практики ЄСПЛ у справах проти України та інших держав: обидва види рішень мають враховуватися судами, проте рішення проти України обов'язкові для виконання, а проти інших держав — лише для застосування як джерело тлумачення Конвенції. На практиці виникають труднощі через відсутність офіційних перекладів рішень, особливо щодо інших держав, та різницю між англо-саксонською і романо-германською правовими системами, що ускладнює перенесення понять та концептів [5, с. 232].

Ефективне застосування практики ЄСПЛ вимагає знання конвенційної системи, опанування понятійного апарату та принципів тлумачення Конвенції [5, с. 233]. Суд зобов'язаний враховувати положення Конвенції та практику ЄСПЛ незалежно від того, чи посилалися на них учасники справи, адже ігнорування доводів може порушувати право на справедливий судовий розгляд (п. 1 ст. 6 Конвенції) (*Hiro Balani v. Spain*) [5, с. 234].

Суди України мають застосовувати рішення ЄСПЛ у єдності з Конвенцією та Конституцією, причому *ratio decidendi* статті Конвенції відображається в резолютивній частині, а *obiter dictum* рішень ЄСПЛ — у мотивувальній [6, с. 66]. Верховний Суд України у справі «Мельниченко проти України» підкреслив, що рішення ЄСПЛ є формою прецедентного права, що встановлює нові загальнообов'язкові правила [7, с. 287].

Проблема виконання рішень Європейського суду з прав людини в Україні залишається однією з ключових перешкод для забезпечення ефективного правосуддя та дотримання прав людини. Незважаючи на наявність законодавчих механізмів, значна частина рішень не виконується вчасно або взагалі залишається невиконаною через

структурні недоліки, обмежену доступність перекладів та специфіку національної правової системи. Такі проблеми підривають авторитет українських судів, обмежують ефективність реалізації прав громадян і можуть негативно впливати на інтеграцію України у європейські правові механізми.

Виконання рішень міжнародних органів з прав людини в національних юрисдикціях є складним, багатоплановим процесом, який потребує гармонізації міжнародних і національних правових норм. Для підвищення ефективності необхідні комплексні заходи: вдосконалення законодавства, підвищення правової обізнаності, міжвідомча координація та активізація міжнародного контролю. Ефективне виконання рішень міжнародних органів з прав людини не лише підвищує рівень захисту прав громадян, а й зміцнює правову систему держави та її міжнародний авторитет.

Список використаних джерел:

1. Viljanen J. The Role of the European Court of Human Rights as a Developer of International Human Rights Law. 2005. № 16. pp. 254–266.
2. Власенко В. Резолюція ПАРЄ: За невиконання рішень Європейського суду можуть виключити з Ради Європи. URL: <http://surl.li/nqix>
3. Supervision of the execution of judgments of the European Court of Human Rights 2024 – 18th Annual Report of the Committee of Ministers. – Strasbourg: Council of Europe, 2025. 200 p. URL: <https://edoc.coe.int/en/european-convention-on-human-rights/12141-supervision-of-the-execution-of-judgments-of-the-european-court-of-human-rights-2024-18th-annual-report-of-the-committee-of-ministers.html#>
4. Камінська Н. В. Проблеми виконання в Україні рішень Європейського суду з прав людини. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 13. С. 250–261.
5. Гаврилюк О. Проблемні питання застосування практики Європейського суду з прав людини національними судами. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 231–238.
6. Толкачова І.А., Пушик І.М. Особливості застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя в Україні. *Юридичний вісник*. 2018. № 3. С. 64–68.
7. Андрійченко О. Практика Європейського суду з прав людини у здійсненні правосуддя. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 284.

Burdela Sofia,
a bachelor's student of Law faculty of
Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION OF CHILDREN AMID RUSSIAN AGGRESSION

Ensuring the international protection of children during armed conflict is a priority that reflects their particular vulnerability. In times of war and conflict, children are often victimized, so international law mechanisms and humanitarian initiatives are a key to their protection.

International legal protection for children in armed conflict is rooted in international humanitarian law and human rights law, primarily through the Geneva Conventions, the UN Convention on the Rights of the Child (CRC), and its Optional Protocol on Children in Armed

Conflict (OPAC) [3, 5, 4]. These frameworks prohibit the recruitment and participation of children under 18 in hostilities, establish their right to special protection as civilians, and mandate humanitarian assistance. The Rome Statute of the ICC further criminalizes the recruitment and use of child soldiers under 15 as a war crime [2].

Some 250 million children live in conflict-affected countries, and in 2018, more than 12,000 children were killed or maimed, and more than 24,000 violations were documented and verified, compared with 21,000 in 2017 [1].

Compliance with international rules regarding children during a military conflict is important because it concerns persons who cannot protect themselves. The topic is quite relevant at the time of the full-scale invasion of Russia, which does not adhere to any international obligations towards children during the Russian-Ukrainian war. The topic arises acutely in connection with the news about the crimes committed by Russia: kidnapping of Ukrainian children, illegal adoption of them, and change of name/citizenship.

According to the laws adopted by the Russian Federation on October 4, 2022, citizens of Ukraine and stateless persons in the occupied territory, including children, "were recognized as citizens of the Russian Federation, provided they took the oath. In violation of international humanitarian law norms, through the taking of oaths, children aged 14 and over were in fact required to swear allegiance to the occupying power. Public ceremonies were sometimes held to demonstrate the presentation of Russian passports to children [6, c. 16].

The occupation authorities threaten or punish children and their parents for using the Ukrainian language or for attending online schools offering a Ukrainian educational program. Such actions violate the obligations of the Russian Federation as an occupying power in accordance with International Humanitarian Law [6].

While the legal framework is comprehensive, the persistent increase in violations demonstrates the ongoing gap between legal standards and actual protection on the ground, highlighting the need for stronger implementation and accountability mechanisms.

Consequently, a regulatory framework for the protection of children in armed conflict does exist. However, its effectiveness is significantly reduced due to insufficiently developed monitoring and prosecution mechanisms. That is why further improvement of the system of monitoring compliance with these norms is critically important to ensure real protection of children's rights.

References:

1. Children Simply Have No Role in Conflict, Secretary-General Tells Security Council, Launching New Protection Guidelines for Mediators, Negotiators. URL: <https://press.un.org/en/2020/sc14107.doc.htm> (дата звернення 10.09.2025).

2. Rome Statute of the International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2024-05/Rome-Statute-eng.pdf> (дата звернення 09.09.2025).

3. The Geneva Conventions of 12 August 1949. URL: <https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/publications/icrc-002-0173.pdf> (дата звернення 09.09.2025).

4. The Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the Involvement of Children in Armed Conflict. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-child-involvement-children> (дата звернення 09.09.2025).

5. The United Nations Convention on the Rights of the Child. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child> (дата звернення 09.09.2025).

6. Вплив збройного конфлікту та окупації на права дітей в Україні. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-04/2025-03-21%20OHCHR%20Report%20on%20Children%27s%20Rights%20in%20Ukraine_Ukrainian.pdf (дата звернення 10.09.2025).

Ivanova Roksolana,
Ph.D. in Law, Associate Professor,
Professor of the Department of International and European Law of
Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law

COOPERATION BETWEEN STATES AND INTERNATIONAL ORGANIZATIONS: LEGAL DIMENSIONS AND PRACTICAL MECHANISMS

The contemporary international order is characterized by an increasing reliance on international institutions to exercise collective governance, alongside – but not supplanted by – sovereign states. While states retain primacy in international law, issues such as armed violence, financial instability, and endemic violations of human dignity compel a multilayered institutional response. This collaborative effort, in addition to political will, is anchored in a dense network of legal instruments, which specify procedures for action and delineate binding obligations for implementation.

The legal architecture that frames such cooperation is anchored in the founding instruments and binding treaties of international bodies – most notably the United Nations Charter and the Treaty on European Union – as well as in the statutory instruments of international financial and adjudicatory bodies. This legal edifice is bolstered by an array of secondary instruments, including treaties between pairs of states, memoranda of understanding, and domestic legislation that ratifies or legitimizes international commitments – exemplified by Ukraine’s statutory provisions on international treaties and law on international technical assistance.

Since 2014, and throughout the ongoing full-scale Russian invasion, Ukraine has cultivated extensive, layered partnerships with key international bodies. United Nations agencies, including UNDP, OHCHR, and UNHCR, have supplied essential humanitarian relief, legal assistance, and rigorous scrutiny of human rights abuses [6, c. 3]. Concurrently, the Council of Europe has anchored its contribution through long-term Action Plans, underscoring the interconnection of judicial reform, anti-corruption measures, and human rights pedagogy [1, c. 5].

Mechanisms of accountability have likewise assumed central importance. By consenting to the International Criminal Court’s jurisdiction under Article 12(3) of the Rome Statute, Ukraine has empowered the Court to pursue investigations of war crimes and crimes against humanity dating from 2014 [3, c. 2]. The issuance of several arrest warrants already attests to the advancing significance of international criminal jurisprudence within Ukraine’s frameworks of post-conflict accountability [4, c. 1].

Continuing its partnership with the European Court of Human Rights, Ukraine has lodged a substantial number of interstate and individual applications that centre on the conduct of hostilities and the sustained occupation of its territory [2, c. 4]. Although Russia withdrew from the Council of Europe, the Court maintains jurisdiction over allegations of breach that arose prior to 1 September 2022, thereby safeguarding a recourse to supranational judicial oversight. Cooperation encompasses extensive observation and reform support. Through December 2022, the OSCE Special Monitoring Mission logged conflict-related incidents, while the EU Advisory Mission (EUAM) furthers civil law enforcement, security, and rule-of-law reforms.

Engagement with the international financial institutions – IMF, EBRD, and World Bank – anchors macro-stability, modernizes the public sector, and re-establishes infrastructure. Ukraine operates the Multi-agency Donor Coordination Platform to tow domestic priorities closer to international funding streams, thereby bolstering transparency and efficient programming. Yet implementation lags. Persistent legislative inertia, variable

institutional skills, and weak enforcement mechanisms stall decisions. In Ukraine the yield of international cooperation hinges on aligned ministries, vigilant parliamentary oversight, and seamless grafting of norms into the domestic legal corpus.

Consequently, the contribution of global institutions to Ukrainian crisis response and reconstruction remains vital. Whether through legislative overhaul, financial stabilisation, human rights observation, or accountability purification, the interchange between Kyiv and international agencies continues to steer the trajectory toward consolidated democratic governance, thorough legal integration, and durable peace.

References:

1. Council of Europe. Action Plan for Ukraine 2023–2026. URL: <https://www.coe.int/en/web/programmes/ukraine>
2. European Court of Human Rights. Country Profile: Ukraine. URL: https://echr.coe.int/Documents/CP_Ukraine_ENG.pdf
3. International Criminal Court. Ukraine and the ICC. URL: <https://www.icc-cpi.int/ukraine>
4. ICC. Arrest warrants in the situation of Ukraine. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/icc-judges-issue-arrest-warrants>
5. OSCE. Special Monitoring Mission to Ukraine. URL: <https://www.osce.org/special-monitoring-mission-to-ukraine>
6. OHCHR. Reports of the UN Human Rights Monitoring Mission. URL: <https://www.ohchr.org/en/documents>
7. International Monetary Fund. Ukraine and the IMF. URL: <https://www.imf.org/en/Countries/UKR>
8. World Bank. Ukraine Recovery and Support. URL: <https://www.worldbank.org/en/country/ukraine>
9. Shaw M. N. International Law. 9th ed. Cambridge University Press, 2021. 1111 p.
10. Schermers H.G., Blokker N.M. International Institutional Law: Unity Within Diversity. 5th ed. Brill/Nijhoff, 2011. 1056 p.
11. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р. № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>
12. Charter of the United Nations. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>
13. EU Advisory Mission Ukraine. About EUAM. URL: <https://www.euam-ukraine.eu/>

Liubchych Anna,

*PhD, senior researcher, Scientific Secretary of Scientific and Research Institute
of Providing Legal Framework for the Innovative Development
NALS of Ukraine*

THE INTERSECTION OF HUMAN RIGHTS AND RESEARCH RIGHTS IN GLOBAL RESEARCH COLLABORATIONS

In an increasingly interconnected world, research collaborations spanning multiple countries and cultures have become essential for addressing complex global challenges. However, the intersection of human rights and research rights in these collaborations presents significant ethical, legal, and practical dilemmas. This publication explores the critical issues surrounding this intersection, emphasizing the importance of safeguarding both human rights and research rights to foster ethical and equitable research practices.

Global research collaborations are vital for advancing knowledge and innovation across various fields, including health, environmental science, and technology. These partnerships often involve diverse stakeholders, including academic institutions, governments, private sector entities, and local communities. However, as researchers navigate different legal frameworks and cultural contexts, they must grapple with the implications of human rights and research rights. The Universal Declaration of Human Rights (UDHR) [1] and other international human rights instruments establish fundamental rights that must be respected within research contexts, while research rights pertain specifically to the entitlements of researchers to conduct their work freely and ethically.

Human rights principles emphasize respect for dignity, equality, and justice. In research collaborations, these principles manifest in several ways:

1. **Informed Consent:** Researchers must ensure that participants fully understand the nature of the research, its potential risks, and their right to withdraw at any time [2]. This is particularly challenging in cross-cultural settings where language barriers and differing cultural norms may complicate the consent process.

2. **Protection of Vulnerable Populations:** Special care must be taken when conducting research involving marginalized or vulnerable groups, including indigenous peoples, refugees, and individuals with disabilities. Researchers have a responsibility to ensure that these populations are not exploited and that their rights are upheld throughout the research process.

3. **Data Privacy and Security:** Respecting participants' privacy is a fundamental human right. Researchers must implement robust data protection measures to safeguard personal information, especially when dealing with sensitive data in international contexts [3].

Research rights encompass the freedoms and protections afforded to researchers in their pursuit of knowledge. Key aspects include:

1. **Academic Freedom:** Researchers should have the autonomy to explore questions without fear of censorship or reprisal. However, in some countries, political or social pressures may hinder this freedom, impacting the integrity of research outcomes.

2. **Intellectual Property Rights:** Collaborative research often leads to shared discoveries and innovations. Establishing clear agreements regarding intellectual property rights is crucial to prevent disputes and ensure that all contributors receive appropriate recognition and benefits.

3. **Access to Resources:** Researchers need access to necessary resources, including funding, equipment, and data. Disparities in resource availability can create inequities in research capabilities between institutions in high-income and low-income countries.

Addressing the intersection of human rights and research rights requires a multifaceted approach:

1. **Ethical Guidelines:** Developing comprehensive ethical guidelines that incorporate both human rights and research rights can provide a framework for researchers engaged in global collaborations. These guidelines should be adaptable to various cultural contexts while maintaining core ethical principles.

2. **Capacity Building:** Investing in capacity-building initiatives for researchers in low-resource settings can help bridge the gap in research capabilities. Training programs on ethical research practices, data management, and intellectual property can empower local researchers and enhance collaboration.

3. **Stakeholder Engagement:** Engaging local communities and stakeholders in the research process fosters trust and ensures that their rights and perspectives are respected. Collaborative governance models can facilitate meaningful participation and co-design of research projects.

4. **Policy Advocacy:** Advocating for policies that uphold human rights within research frameworks at national and international levels is essential. Policymakers should prioritize the

integration of human rights considerations into research funding decisions and regulatory frameworks.

The intersection of human rights and research rights in global research collaborations presents both challenges and opportunities. By recognizing the importance of safeguarding both sets of rights, researchers can contribute to ethical and equitable practices that advance knowledge while respecting the dignity of all individuals involved. As global collaboration continues to evolve, ongoing dialogue and action are necessary to ensure that research serves as a force for good, promoting human rights and social justice worldwide.

References:

1. Universal Declaration of Human Rights. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
2. Wiles, R., Crow, G., Charles, V. and Heath, S. (2007) Informed consent and the research process: following rules or striking balances? *Sociological Research Online*.12 (2). URL: https://www.researchgate.net/publication/24131981_Informed_Consent_and_the_Research_Process_Following_Rules_or_Striking_Balances
3. Ethical Considerations in Qualitative Data Analysis: Privacy Protection. URL : <https://innerview.co/blog/protecting-participant-privacy-in-qualitative-research-ethical-considerations>

Stovpets Vasyl,

*PhD in Philology, Professor of the Department of National and International Law of
Odessa National Maritime University*

COOPERATION BETWEEN THE EU AND THE COUNCIL OF EUROPE IN INTERNATIONAL MECHANISMS FOR HUMAN RIGHTS PROTECTION

Democracy, the rule of law, and respect for human rights are at the heart of European international legal instruments. The EU Action Plan on Human Rights and Democracy (2020-2027), extended in 2024, emphasizes the protection of individuals, promotion of democratic societies, and alignment of external action with human rights standards [5]. At the same time, the Fundamental Rights Report 2024 prepared by the EU Agency for Fundamental Rights (FRA) identified urgent challenges in ensuring human rights at the EU's external borders, safeguarding digital privacy, and guaranteeing the rights of migrants and displaced persons [2].

Two key actors dominate the European human rights protection system: the European Union and the Council of Europe. While their origins and competences differ, their interaction has created a space of normative convergence. The Council of Europe has historically embodied the conventional system of rights protection, with the European Convention on Human Rights (ECHR) as its cornerstone. The EU, initially an economic union, progressively internalized human rights standards, particularly after the adoption of the Charter of Fundamental Rights of the European Union. Their interaction demonstrates complementarity rather than duplication, and increasingly reflects shared priorities in areas such as migration, data protection, and environmental rights.

Recent developments confirm this convergence. The Council of Europe's Framework Convention on Artificial Intelligence, Human Rights, Democracy and the Rule of Law (2024) sets binding standards of transparency, accountability, non-discrimination, and rights protection in AI governance [6]. These principles directly align with EU initiatives, such as the proposed AI Act, and illustrate the trend towards legal harmonization. Similarly, the

jurisprudence of the Court of Justice of the European Union (CJEU) and the European Court of Human Rights (ECtHR) shows reciprocal influence, as both institutions increasingly reference each other's case law while maintaining their distinct legal perspectives [1].

The EU's accession process to the European Convention on Human Rights remains a landmark in international law. While formal accession has faced delays, the legal and political alignment it has triggered is significant. EU institutions have adapted their internal procedures to comply with Convention standards, ensuring that individuals are not left without effective remedies. Importantly, this process has not created a single unified legal system, but rather a layered framework of mutual influence, enhancing the robustness of rights protection [4].

Joint programmes represent another practical dimension of EU–Council of Europe cooperation. These initiatives engage not only both organizations but also individual states, creating a tripartite model of collaboration. They serve to strengthen capacity-building, technical assistance, and implementation of European standards across diverse legal systems [3]. The EU's financial and political involvement in these programmes demonstrates its growing role as an international human rights actor.

Contemporary case law further illustrates this synergy. In *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz v. Switzerland* (2024), the ECtHR held that insufficient climate action by a state may violate obligations under the Convention to protect life and provide effective remedies [7]. This precedent highlights how new global challenges, such as climate change, are incorporated into European human rights protection, with both the EU and the Council of Europe adapting to address them.

In summary, we may conclude that cooperation between the EU and the Council of Europe in the field of human rights protection is multidimensional and dynamic. It includes normative convergence, institutional dialogue, reciprocal judicial influence, and joint programmes. This synergy strengthens Europe's collective capacity to respond to modern challenges, and sets an important precedent for the development of international legal mechanisms of human rights protection.

References:

1. European Yearbook on Human Rights 2023 / ed. by P. Czech, L. Heschl, K. Lukas, M. Nowak, G. Oberleitner. Cambridge : Intersentia, 2023. 550 p.
2. Fundamental Rights Report 2024. Vienna : EU Agency for Fundamental Rights, 2024. 230 p.
3. Enhancing the Protection of Human Rights Defenders (HRDs) / E. Guild, N. Vavoula, V. Apatzidou. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2024. 110 p.
4. Stengg W. Digital Policy in the EU: Towards a Human-Centred Digital Transformation. London : Routledge, 2024. 280 p.
5. EU Action Plan on Human Rights and Democracy 2020-2027 (extended). Brussels : Council of the European Union, 2024. 45 p.
6. Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law. Strasbourg : Council of Europe, 2024. 37 p.
7. Verein KlimaSeniorinnen Schweiz v. Switzerland : judgment of the Grand Chamber of the European Court of Human Rights, 9 Apr. 2024, Appl. No. 53600/20 // *Reports of Judgments and Decisions*. Strasbourg : ECHR, 2024.

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ДЕМОКРАТИЧНІЙ, ПРАВОВІЙ ТА СОЦІАЛЬНІЙ ДЕРЖАВІ

Аврамова О. Є. ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ СІМЕЙНИМИ ВІДНОСИНАМИ.....	3
Бігун В. М. ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРОЦЕДУРНОГО МЕХАНІЗМУ РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН.....	5
Бобошко О. В. ВИЗНАЧЕННЯ ПРИБУТКУ ПОСТІЙНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ.....	7
Виговський Л.А. ЗАХИСТ ПРАВ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ ЯК ЗАСІБ ПРОТИДІЇ УЗУРПАЦІЇ ВЛАДИ.....	9
Гришук В. К. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ВИДИ ЗЛОЧИННИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ: РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ПОНЯТЬ ТА ЇЇ ОКРЕМІ НАЙБІЛЬШ ДИСКУСІЙНІ АСПЕКТИ.....	11
Дудкіна Ю.А. СМЕРТНА КАРА У ХХІ СТОЛІТТІ: АРГУМЕНТАЦІЯ ПРИХИЛЬНИКІВ І ОПОНЕНТІВ СКАСУВАННЯ.....	22
Іванова О.В. ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В ДЕМОКРАТИЧНІЙ, ПРАВОВІЙ І СОЦІАЛЬНІЙ ДЕРЖАВІ: ЕТИЧНІ ПРИНЦИПИ ТА ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ.....	24
Козій М.О. ФІЛОСОФІЯ СЕНЕКИ У СВІТЛІ СУЧАСНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ГІДНІСТЬ І СВОБОДУ ЛЮДИНИ.....	25
Крисак А.В. РОЛЬ ОСВІТИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ, АДАПТАЦІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ.....	26
Лошак А.Е. ІНСТИТУТ ОМБУДСМЕНА В УКРАЇНІ ТА ШВЕДЦІЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РОЛІ Й ЕФЕКТИВНОСТІ У ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	27
Лукань М.О. ЗАХИСТ НАУКОВОЇ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ В КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ОСВІТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	29

Макаров М.В. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ ПРАВ НАУКОВЦІВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	31
Подрез-Ряполова І.В. РЕАЛІЗАЦІЯ НАУКОВОГО ТА ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НАУКОВЦЯМИ І ПІДПРИЄМЦЯМИ ЯК ЧИННИК СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: ОКРЕМІ ПРАВОВІ АСПЕКТИ.....	33
Поліщук О.Р. ПРОБАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ РЕЦИДИВУ ЗЛОЧИННОСТІ.....	35
Прієшкіна О.В. ОХОРОНА ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА— ОСНОВНИЙ НАПРЯМОК ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ.....	36
Савенко В.В. ЗАКОН ЯК ІНСТРУМЕНТ УПОРЯДКУВАННЯ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ ДЕРЖАВИ.....	38
Сапарова А.О. ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В ЦИФРОВУ ЕПОХУ: ЗАГРОЗИ І ВИКЛИКИ.....	40
Фідря Ю.О. ДОСТУПНІСТЬ ПРАВОСУДДЯ У СУЧАСНОМУ ПРАВОРОЗУМІННІ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ.....	42
Хіміч В.О. ПОНЯТТЯ ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ.....	44
Царенко О.М., Тарасюк О.А. СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО ЯК ОДИН ІЗ СПОСОБІВ ВВЕДЕННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ.....	47
Чорна Д. О. ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ ЯК ФОРМА ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	49
Чубенко В.А. ПОКЛАДЕННЯ ДЕРЖАВОЮ СПЕЦІАЛЬНИХ ОBOB'ЯЗКІВ В ПРОЦЕСІ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО СОЦІАЛЬНО ВАЖЛИВИХ БЛАГ.....	51
Шинкар М.В. ПРОБАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВА ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ: ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ.....	53
Шишко В.В. БАЛАНС МІЖ ПРАВАМИ ЛЮДИНИ ТА ПУБЛІЧНИМИ ІНТЕРЕСАМИ: СУЧАСНІ ПРАВОВІ ПІДХОДИ.....	55

СЕКЦІЯ 2

КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ТА МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Андрієвський О.О. КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: УКРАЇНСЬКИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД.....	58
Блащук О.О. ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ УЧАСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИКИ ЧЕРЕЗ СИСТЕМИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА АЛГОРИТМІЧНЕ ВРЯДУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ЄВРОАТЛАНТИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ.....	59
Борозенна А.М. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПРІОРИТЕТНОСТІ ПРАВ ДИТИНИ ПРИ ПРЕДСТАВНИЦТВІ ПРОКУРОРОМ ІНТЕРЕСІВ НЕПОВНОЛІТНЬОГО.....	61
Головащенко О.В. МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ НАГЛЯДУ І КОНТРОЛЮ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ.....	63
Гуцул І.О. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУД У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД: ВИКЛИКИ ВІДНОВЛЕННЯ ПРАВОСУДДЯ ТА РОЛЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	65
Демчук В.М. ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕЛЕКТРОННОЇ ЮСТИЦІЇ ТА ЦИФРОВІЗАЦІЇ У СУДОЧИНСТВІ.....	67
Задворний Б.А. ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ ТА ВЕРХОВНЕ НАРОДНЕ ЗІБРАННЯ КНДР: ПОРІВНЯННЯ ПАРЛАМЕНТСЬКИХ МЕХАНІЗМІВ ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	68
Карпенко В.О. ПРАВО НА ЛЮДСЬКУ ГІДНІСТЬ У ПРАВІ НІМЕЧЧИНИ.....	70
Курилюк Ю.Л. РОЛЬ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ У ПРОЦЕСІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ ВИБОРІВ.....	72
Лагоднюк А.С. СПІВВІДНОШЕННЯ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ РІВНЯХ.....	74
Макаренко М.С. КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ МЕНШИН: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРАКТИКИ КРАЇН ЄВРОПИ ТА США.....	76

Мартинюк В.А. ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ТА ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ: ВІДПОВІДНІСТЬ СТАНДАРТАМ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	78
Рогоза А.О. ІНСТИТУТ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	80
Шопіна Ю.О., Піщенко Г.І. ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	81
Шостак К.М. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КОНСТИТУЦІЙНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ ТА НІМЕЧЧИНІ.....	83
Derevianko A. THE VERKHOVNA RADA OF UKRAINE AS A KEY ACTOR IN SHAPING STATE MIGRATION POLICY.....	85

СЕКЦІЯ 3

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Беген В. О. СУЧАСНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ.....	88
Бондар В.В. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ЗАХОДІВ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	90
Гаврік Р.О., Владовська К.П. ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРИМУСОВОГО ВИДВОРЕННЯ ІНОЗЕМЦІВ ТА ОСІБ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ.....	92
Галус О.О. ДО ПИТАННЯ ПРО ЄВРОПЕЙСЬКІ ПРИНЦИПИ НАЛЕЖНОГО ВРЯДУВАННЯ ТА ЇХ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ.....	94
Грінченко В.В. АДМІНІСТРАТИВНА ЮСТИЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	95
Гуменюк Ю.Г. ОСОБЛИВОСТІ ДОСТУПУ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВОСУДДЯ В	

УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	97
Жеребний В.О. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ ЗА ЗАХИСТОМ ПОРУШЕНИХ ПРАВ, СВОБОД ТА ІНТЕРЕСІВ У СФЕРІ ПУБЛІЧНО- ПРАВОВИХ ВІДНОСИН.....	99
Зінич Л.В. ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРЕДМЕТА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА: НА ПРИКЛАДІ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ.....	100
Кашперська Д.В. ЦИФРОВІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОЦЕСУ: ЕЛЕКТРОННИЙ СУД І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	102
Коломієць А.Ю. ЦИФРОВІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	105
Коломієць О.Е. ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	106
Лепіш Н.Я. ОМБУДСМЕН ЯК СУБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	108
Новак А.О. ЕФЕКТИВНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПОЗОВУ ЯК ЗАСОБУ ЗАХИСТУ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ.....	110
Поліщук Ж.М. ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ АДМІНІСТРАТИВНИХ СПОРІВ, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ З ВІДНОСИН ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ.....	112
Самсін І.Л., Грошовик Д.Ю. СУЧАСНИЙ СТАН ОПОДАТКУВАННЯ ПОДАТКОМ НА МАЙНО, З УРАХУВАННЯМ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОВ'ЯЗАНИХ З ВВЕДЕННЯМ ВОЄННОГО СТАНУ.....	114
Тімашов В.О., Ярова Р.О. ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ КОНТРОЛЬ У СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ.....	117
Федіна Н.В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБИСТОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ГРОМАДЯН ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ	118
Харитонов Є. О., Харитонova О. І. ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ПРИВАТНОЇ ОСОБИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ.....	120

Чмут К.М. МЕДІАЦІЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....122

**Шляга В.А. РОЛЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В
АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОЦЕСІ.....124**

**Шубович А.І. ОСОБЛИВОСТІ СТАТУСУ ПОЗИВАЧА ТА ВІДПОВІДАЧА В
АДМІНІСТРАТИВНІЙ СПРАВІ.....126**

СЕКЦІЯ 4 ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

**Бас В.С. ЕКСТРАДИЦІЯ ТА ПРАВА ЛЮДИНИ: ПРАКТИКА ЄСПЛ ЩОДО ЗАБОРОНИ
ВИДАЧІ.....128**

**Бережний С.Д. ПИТАННЯ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ.....130**

Білоус С.О. ВИХОВНА РОБОТА ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ: ЦІЛІ, ЗАСОБИ, МЕТОДИ.....132

Бондар В.В. ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ВБИВСТВО ЧЕРЕЗ НЕОБЕРЕЖНІСТЬ....134

**Борозенна А.М. ПОНЯТТЯ «ТАЄМНИЦЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ» У
КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ.....136**

**Виговський Д.Л. ОКРЕМІ ПОГЛЯДИ Г. ГЕГЕЛЯ НА ПРИРОДУ КРИМІНАЛЬНОГО
ПОКАРАННЯ.....138**

**Войцешук А.А. ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВИЛ ЗБЕРІГАННЯ ВІЙСЬКОВОГО
МАЙНА У ПРАКТИЦІ ЗАСТОСУВАННЯ СТ. 413 КК УКРАЇНИ.....140**

**Грамчук А.І. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ
СПОРТУ.....143**

**Гуменюк О.С. ЗАХИСТ ПОВЕДІНКИ УЧАСНИКІВ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ:
ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....146**

Дзюбак О.В. СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ СЛІДЧОГО СУДДІ ЗА ВИЛУЧЕННЯМ МАЙНА ОСОБИ.....	148
Духневич О.В. ЕТИКА ПОРЯДКУ ЗДІЙСНЕННЯ ВИКЛИКУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЧЕРЕЗ ТРЕТІХ ОСІБ (П. 2 СТ. 135 КПК УКРАЇНИ).....	151
Захарчук В.М. ПРАКТИКА КВАЛІФІКАЦІЇ ОПОСЕРЕДКОВАНОГО ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРИ ВИКОРИСТАННІ ТВАРИН, ФІЗИЧНИХ ЯВИЩ АБО СИЛ ПРИРОДИ.....	154
Коваль Я.С. АДВОКАТСЬКА МОНОПОЛІЯ ЯК ВИКЛИК СИСТЕМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	157
Когут Д.В. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВІДДАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОТИПРАВНОГО НАКАЗУ ЧИ РОЗПОРЯДЖЕННЯ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА ПРАВОВІ ПРОГАЛИНИ В УКРАЇНІ.....	159
Когут І.А. ОКРЕМІ АСПЕКТИ УЧАСТІ ПОНЯТИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	161
Конончук Б.Р. ГАРАНТІЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ПРОКУРАТУРИ.....	163
Коржинський Р.В. АНТИКОРУПЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРАТУРИ.....	165
Кравчук О.В., Репчонок А.Ю. ЗАСТОСУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТЕХНІКИ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ.....	167
Кулєбякін В.О. ЗАВЕРШЕННЯ VS ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ: ТЕМПОРАЛЬНІ МЕЖІ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ КПК УКРАЇНИ.....	169
Курилюк Ю.Л., Коломієць О.Е. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ БОРОТЬБИ ІЗ ЗАРАЖЕННЯМ ВІЛ/СНІД.....	171
Лучковська К.В. ПИТАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОБАЦІЙНОГО НАГЛЯДУ ЯК ВИДУ ПОКАРАННЯ.....	173
Мазур Д.С. ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРАТУРИ: НАЦІОНАЛЬНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІ	

СТАНДАРТИ.....	176
Налуцишин В.В. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ НІМЕЧЧИНИ.....	178
Налуцишин Вол.В. ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ: ПОНЯТТЯ, ВИДИ (НА ПРИКЛАДІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ).....	179
Налуцишин Р.В. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ В США.....	181
Нікіфорова Т.І. ПОНЯТТЯ «ВИКРАДЕННЯ» В КРИМІНАЛЬНОМУ КОДЕКСІ УКРАЇНИ.....	182
Омельчук Д.О. ПРАВОВА НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ У НОВОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	184
Орловська Н.А. «КРИТЕРІЇ ЕНГЕЛЯ» ТА ВИЗНАЧЕННЯ МЕЖ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ.....	186
Палюх Л.М. КРИМІНАЛЬНЕ І КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО: ТОЧКИ ДОТИКУ ТА МЕЖІ ВПЛИВУ.....	188
Плисюк Н.М. ПОМИЛКА У КІЛЬКОСТІ ПОТЕРПІЛИХ ОСІБ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ВБИВСТВ.....	189
Присяжна А.В. АДВОКАТСЬКЕ РОЗСЛІДУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД.....	191
Пушкар В.І. ОКРЕМІ ПРОБЛЕМИ ЧИННОЇ РЕДАКЦІЇ СТРАТЕГІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	193
Самолук В.І. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОЦІНКА НАСЛІДКІВ ДОБРОВІЛЬНОЇ ВІДМОВИ СПІВУЧАСНИКІВ.....	196
Семенюк-Прибатень А.В. ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ У СФЕРІ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ.....	198
Сіра Д.І. ЗАСТОСУВАННЯ УМОВНО-ДОСТРОКОВОГО ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ	

ПОКАРАННЯ ДЛЯ ВИКОНАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ОБОВ'ЯЗКУ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ.....	200
Солодюк Н.С. ДЕРЖАВНА ЗРАДА ТА ШПИГУНСТВО: ПРОБЛЕМИ ВІДМЕЖУВАННЯ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНУ.....	202
Топчій О.В., Павлюх О.А. ПРО ДЕЯКІ ДЕТЕРМІНАНТИ, ЯКІ СПРИЯЮТЬ ПОРУШЕННЯМ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИНАХ В УКРАЇНІ.....	204
Туровець Ю. М. РОЗМЕЖУВАННЯ ПОНЯТЬ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВ.....	205
Туляков В.О. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ: ТЛУМАЧЕННЯ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВОСУДДЯ.....	208
Туховська Д.В. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ТОРГІВЛЮ ЛЮДЬМИ.....	212
Хмелевська Н.В. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ ВІДНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ЮВЕНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ПЕРІОДУ.....	214
Цегельник М. І. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОКАРАННЯ ЗА ПОГРОЗУ ВБИВСТВОМ.....	215
Циганюк Ю.В. КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В АНГЛІЇ.....	219
Чижик Т.О. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРОПАГАНДУ ВІЙНИ.....	221
Шматлай А.О. РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ ЗАСУДЖЕНИХ ЯК УМОВА ЗНИЖЕННЯ КРИМІНОГЕННОГО РІВНЯ СУСПІЛЬСТВА.....	223
Щерба В.В. ЗАСТОСУВАННЯ ПРОБАЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ.....	224
Krushynskyi S. USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: A THREAT OR A MEANS OF EFFICIENCY INCREASING?.....	226

СЕКЦІЯ 5
ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ У ПРИВАТНОПРАВОВИХ ВІДНОСИНАХ

Бас В.С. ПІДСТАВИ ВІДМОВИ СУДУ У ЗАТВЕРДЖЕННІ МИРОВОЇ УГОДИ.....	230
Блащук Т.В. «ЗДОРОВ'Я ЯК БЕЗПЕКА»: МОДЕЛЬ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГРОМАДСЬКОГО ЗДОРОВ'Я ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ І ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ.....	232
Бориславський Р.А. ОСОБЛИВОСТІ СПАДКУВАННЯ ТА ВИЗНАННЯ СПАДЩИНИ ВІДУМЕРЛОЮ.....	234
Бурдельна С.С. КОЛІЗІЙНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАННЯ ШЛЮБУ, УКЛАДЕНОГО ЗА КОРДОНОМ.....	236
Ватрас В.А. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА ШЛЮБ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ.....	238
Ватрас К.В. СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВА НА ЖИТТЯ І ПРАВА НА СМЕРТЬ.....	241
Ватрас Я.В. ПРАВОВІ ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ЦИФРОВІЗАЦІЇ УКЛАДАННЯ ТА РОЗІРВАННЯ ШЛЮБУ	243
Галаш А.А. ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПРАВА БАТЬКІВ ЩОДО СПІЛЬНОГО МАЙНА ТА МАЙНА, ПЕРЕДАНОГО З МЕТОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИХОВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ДИТИНИ.....	245
Деревянко Б.В. НАЯВНІ І ПОТЕНЦІЙНІ ПРОГАЛИНИ У ПРАВІ: ПОДОЛАННЯ У МЕЖАХ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА.....	247
Долинська М.С. ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ПРАВ СПАДКОЄМЦІВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	249
Заїка Ю.О. ГАРАНТІЇ ЖИТЛОВИХ ПРАВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ І ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ В СУЧАСНИЙ ПЕРІОД.....	252
Крижевська О.О. НОТАРІАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ: МЕЖІ ОХОРОНИ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ.....	254
Крушельницька Г.Л. ЗАХИСТ ПРАВ ПАЦІЄНТА ПІД ЧАС НАДАННЯ ПСИХІАТРИЧНОЇ	

ДОПОМОГИ З ВИКОРИСТАННЯМ СИСТЕМ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ256

Мічурін Є.О. ОХОРОНА І ЗАХИСТ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЖИТЛО В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ259

Пец М.М. ПСИХОЛОГ ЯК СУБ'ЄКТ ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ
ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ261

Польова В.Є. ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ,
ВИЗНАЧЕНИХ У ДОГОВІРНОМУ ПОРЯДКУ (ДОГОВІРНИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ
МАЙНА ПОДРУЖЖЯ).....263

Спесівцев Д.С. МАЙНОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА БЕЗПІДСТАВНЕ ЗАСТОСУВАННЯ
СУДОВИХ СПОСОБІВ ЗАХИСТУ (КОНТРЗАХИСТУ) СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ
ПРАВ: ВСТУП ДО ПРОБЛЕМИ.....265

Сціборовський А.О. СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ СІМЕЙНОГО ПРАВА
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НА ВІДКЛАДЕНЕ БАТЬКІВСТВО/МАТЕРИШСТВО У
ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ.....267

Ткаченко О.В. ВІНДИКАЦІЙНИЙ ІМУНІТЕТ: ПРОТИРІЧЧЯ КОНЦЕПТУ В КАЗУСІ
ПРОДАЖУ РЕЧІ ДЕРЖАВНИМ ВИКОНАВЦЕМ НА ПІДСТАВІ ЧИННОГО РІШЕННЯ
СУДУ, ЯКЕ ЗГОДОМ БУЛО СКАСОВАНЕ.....269

Чорна Ж.Л. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАВДАТКОМ ПОПЕРЕДНЬОГО ДОГОВОРУ.....271

Юдін О.Ю. ПОТЕНЦІЙНІ І РЕАЛЬНІ УЧАСНИКИ БЕЗГОТІВКОВИХ РОЗРАХУНКІВ У
КРИПТОВАЛЮТІ.....273

СЕКЦІЯ 6

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ, ЗЕМЕЛЬНИХ ТА ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ

Абдель Фатах А.С. ДОСТУП ДО ЕКОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА УЧАСТЬ У
ПРИЙНЯТТІ РІШЕНЬ: ВИКОНАННЯ ПОЛОЖЕНЬ ОРХУСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ В
УКРАЇНІ.....276

Боднарчук Д.І. ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ В СИСТЕМІ

ДЖЕРЕЛ ТРУДОВОГО ПРАВА.....	280
Ващишин М.Я. СУЧАСНІ НАПРЯМИ ДОВКІЛЛЄВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ.....	282
Жорнокуй Ю.М. ІНВЕСТИВАННЯ У РОЗВИТОК ЗЕЛЕНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА – ОДИН ІЗ ШЛЯХІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	284
Карпенко М.І. ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЯКІ ПОТРЕБУЮТЬ НЕГАЙНОГО РЕАГУВАННЯ.....	286
Коваль Я.С. ПРОБЛЕМИ ВИДІЛУ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ З СПІЛЬНОЇ ЧАСТКОВОЇ ВЛАСНОСТІ.....	289
Ковальчук А.А. «ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ОРЕНДИ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ».....	291
Костяшкін І.О. КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ	293
Куренда С.В. «ВИКОРИСТАННЯ» ВОДНИХ РЕСУРСІВ: НА ШЛЯХУ ДО УНІФІКАЦІЇ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІАЛЬНОГО АПАРАТУ ПРАВА.....	295
Курман Т. В. ПРАВО НА ПРОДОВОЛЬСТВО: ПОНЯТТЯ І ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАКРІПЛЕННЯ.....	297
Кучма О.Л. ВИКОНАННЯ РІШЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ І МІЖНАРОДНИХ СУДІВ ЩОДО ПЕНСІЙНИХ ВИПЛАТ.....	299
Місінкевич А.Л. ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ОРЕНДНОЇ ПЛАТИ ЗА ЗЕМЛЮ ПІД ЧАС ДІЇ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ В УКРАЇНІ.....	301
Миросліп Д.В. ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	302
Мороз А.О. ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РЕЙДЕРСТВА У СФЕРІ ВЕДЕННЯ АГРОБІЗНЕСУ В УКРАЇНІ.....	304
Навроцький В.А. ДО ПИТАННЯ ГАРАНТУВАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ	306

Норчук С.В. ОСОБЛИВОСТІ ВРЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	308
Подейко В.В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ.....	310
Пожарова О.В. ЩОДО ПРОТИДІЇ ПОРУШЕННЮ ПРАВ У СФЕРІ ПРАЦІ.....	312
Тімашов В.О., Ярова Р.О. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ.....	314
Федорович В.І. ВІДНОВЛЕННЯ СТАНОВИЩА, ЯКЕ ІСНУВАЛО ДО ПОРУШЕННЯ, ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ НА ЗЕМЕЛЬНІ ДІЛЯНКИ.....	316
Ціцьвіра В.О. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ЗЕМЛІ В УКРАЇНІ.....	317

СЕКЦІЯ 7

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Андрушак А.В. ДІЯЛЬНІСТЬ GREENPEACE ЯК МІЖНАРОДНОЇ НЕУРЯДОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ В СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	320
Вальчук С.Д. ACQUIS COMMUNAUTAIRE ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРИВАТНОГО ТА ДОГОВІРНОГО ПРАВА.....	322
Гловюк І.В. РІШЕННЯ ЄСПЛ «ОПАЛЕНКО ПРОТИ УКРАЇНИ»: ВИКЛИКИ ДЛЯ ФУНКЦІЇ ЗАХИСТУ.....	324
Демчук М.С. ПРАВО НА СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД ТА ЙОГО ЕЛЕМЕНТИ.....	328

Дрогобицька Х.І. РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО КОМІТЕТУ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА В МІЖНАРОДНО – ПРАВОВОМУ ЗАХИСТІ ПРАВ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ.....	330
Задворний Б.А. ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ У СИСТЕМІ ООН: ДІЯЛЬНІСТЬ КОМІТЕТУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	332
Замашнюк Ю.Р. СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ З РАДОЮ ЄВРОПИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	333
Жевнеров І.М. ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ: РОЛЬ СЕРЕЛ ТА УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ.....	335
Іваницький А.М. РІШЕННЯ ЄСПЛ У СПРАВІ «УКРАЇНА ТА НІДЕРЛАНДИ ПРОТИ РОСІЇ» ЯК МІЖНАРОДНИЙ ЗАСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	337
Карпенко В.О. МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ЧЕТВЕРТОГО ПОКОЛІННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	339
Карповець А.В. ПРАВОВА ПРИРОДА АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В ПРАКТИЦІ ЄСПЛ.....	341
Кірик А.Ю. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ НА ЧИСТЕ ДОВКІЛЛЯ.....	343
Макаренко М.С. ВИКОНАННЯ ПІЛОТНИХ РІШЕНЬ ЄСПЛ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	345
Мельник Н.В. ЕВОЛЮЦІЯ МІЖНАРОДНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	346
Музика Л.А. ПРОБЛЕМИ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В КОНТЕКСТІ ЦИФРОВИХ ПРАВ ДІТЕЙ.....	348
Омельчук В.О. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА СПЕЦИФІКА ДІЯЛЬНОСТІ «ООН ЖІНКИ» (UN WOMEN) В АСПЕКТІ РОЗШИРЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЖІНОК.....	350
Подейко Є.М. РЕЛІГІЙНІ СИМВОЛИ ЯК ВИКЛИК СВОБОДІ ВІРОСПОВІДАННЯ: ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	352
Погорільська Д.В. ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ.....	354
Примак К.О. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ.....	356
Рогоза А.О. СПІВВІДНОШЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ І МІЖНАРОДНИХ МЕХАНІЗМІВ	

ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР.....	358
Романюк В.А. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ ВЕРХОВНИМ КОМІСАРОМ ООН З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	360
Солдатова К.В. РОЛЬ УКРАЇНИ У РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ.....	362
Стеньгач Н.О. РОЛЬ ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНИХ АЛЬЯНСІВ У СУЧАСНОМУ СВІТІ.....	364
Стрелюк Я.В., Лінський О.В. СУСПІЛЬНА НЕБЕЗПЕКА ПОСЯГАНЬ НА ПРАВА ОСОБИ З БОКУ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ ВОЄННИХ ЗЛОЧИННИХ ОРГАНІЗОВАНИХ УГРУПУВАНЬ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ.....	365
Хоптинський А.Ю. ПРОБЛЕМИ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄСПЛ В НАЦІОНАЛЬНИХ ЮРИСДИКЦІЯХ.....	367
Burdelna S. INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION OF CHILDREN AMID RUSSIAN AGGRESSION.....	369
Ivanova R. COOPERATION BETWEEN STATES AND INTERNATIONAL ORGANIZATIONS: LEGAL DIMENSIONS AND PRACTICAL MECHANISMS.....	371
Liubchych A. THE INTERSECTION OF HUMAN RIGHTS AND RESEARCH RIGHTS IN GLOBAL RESEARCH COLLABORATIONS.....	272
Stovpets V. COOPERATION BETWEEN THE EU AND THE COUNCIL OF EUROPE IN INTERNATIONAL MECHANISMS FOR HUMAN RIGHTS PROTECTION.....	274

Наукове видання

**ЗБІРНИК ТЕЗ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
ДВАДЦЯТЬ ТРЕТІ ОСІННІ ЮРИДИЧНІ ЧИТАННЯ**

«ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ: ВИКЛИКИ

СЬОГОДЕННЯ»

Відповідальний редактор – Шевчук І. В.

Коректор – Подолянчук О.В.

Комп'ютерний набір – Цвігун Ю. С.

Підписано до друку 20.10.2025 р. Формат 60×84 1/16.

Наклад 50 прим. Зам. № 75.

Видано у Хмельницькому університеті управління та права
імені Леоніда Юзькова.

29013, м. Хмельницький, вул. Героїв Майдану, буд. 8.

Тел.: (382) 71-75-91, (382) 71-80-80. Ел. адреса: pauka@univer.km.ua

Свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення та
радіомовлення України про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК
№ 6982 від 19.11.19 р.